

موسسه فرهنگی مطالعات
وتحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران

جلد دوم

برآورد استراتژیک آذربایجان

اقتصادی - نظامی

AZERBAIJAN

برآورد استراتژیک آذربایجان

(اقتصادی ـ نظامی)

مؤسسهٔ فرهنگی مطالعات و تحقیقات
بین‌المللی ابرار معاصر تهران

۱۳۸۵

سرشناسه	: واحدی، الیاس، ۱۳۴۷-
عنوان و پدیدآور	: برآورد استراتژیک آذربایجان/ تألیف الیاس واحدی؛ نظارت و تدوین مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۲-
مشخصات ظاهری	: ج. جدول، مصور، جدول، نمودار
فروست	: انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران؛ ۲۳۲
شابک	: ۵۵۰۰۰ ریال: 964-526-039-6؛ (دوره) 964-5910-32-3
یادداشت	: پشت جلد به انگلیسی: Strategic assessment of Azerbaijan
یادداشت	: ج. ۲ (چاپ اول: ۱۳۸۵)
یادداشت	: کتابنامه
مندرجات	: ج. ۱. سرزمینی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی. — ج. ۲. اقتصادی ـ نظامی.
موضوع	: آذربایجان (جمهوری)
شناسه افزوده	: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران
رده‌بندی کنگره	: ۴ب ۲و/۳/ DK ۶۹۲
رده‌بندی دیویی	: ۹۴۷/۵۴
شماره کتابخانه ملی	: ۳۵۸۷۲ ـ ۸۲م

انتشارات مؤسسهٔ فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران

تهران: صندوق پستی ۳۸۴۹ ـ ۱۵۸۷۵، تلفن: ۸۸۵۰۰۲۵۰، نمابر: ۸۸۷۵۶۲۰۷

نشانی اینترنت:www.tisri.org پست الکترونیک: info@tisri.org

برآورد استراتژیک آذربایجان (اقتصادی ـ نظامی)

نظارت و اجرا: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران ـ معاونت پژوهشی

تألیف: الیاس واحدی

صفحه‌آرا: منصوره سعادت

حروفچین: لیلا افشارنجفی، زهره اسماعیل‌زاده

چاپ نخست: آذر ماه ۱۳۸۵

شابک: (دوره) ۳ـ۳۲ـ۵۹۱۰ـ۹۶۴

(جلد دوم) ۶ـ۰۳۹ـ۵۲۶ـ۹۶۴

کدبازیابی در کتابخانه دیجیتالی دید: BB00020062212041409

چاپ و صحافی: باقری

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۵۵۰۰ تومان

پیشگفتار ناشر

با ورود به قرن بیست و یکم، دولت، ملت یا نظام‌های ملی با وجود به چالش کشیده شدن نقش بی‌بدیلشان در نظام بین‌المللی، هنوز مهم‌ترین بازیگران این عرصه هستند و رویدادهای مهم جهان را نظام‌های ملی رقم می‌زنند و به رغم ایجاد و گسترش نهادها و سازمان‌های غیردولتی در سطح ملی، منطقه‌ای و خصوصاً بین‌المللی و تقویت نفوذ و قدرت آنان، هنوز میان قدرت و نفوذ چنین سازمان‌هایی، با وجود قدرت و نفوذ دولت، فاصلهٔ قابل توجهی وجود دارد.

اگرچه در حال حاضر، با توجه به انقلاب اطلاعاتی و ارتباطی، آشنایی با پدیده‌ها و مسائل مختلف از جمله مسائل مرتبط با امنیت (ملی و بین‌المللی) نسبت به گذشته آسان‌تر شده است؛ اما شناخت دقیق که مستلزم تصمیم‌گیری صحیح و به موقع بوده و ضرورت اجتناب‌ناپذیر دولت‌ها و کشورها در جهان کنونی است، مشکل‌تر و پیچیده‌تر شده است. در این خصوص، شناخت دولت‌ها و کشورها و آشنایی مستمر با اهداف، سیاست‌ها و برنامه‌های آنان به همراه توانمندی‌ها و آسیب‌پذیری‌هایشان، از ابزار ضروری تصمیم‌گیری و تبیین برنامه‌های آتی هر کشور نسبت به دیگر کشورها یا مناطق مختلف جهان است.

جمهوری اسلامی ایران به دلیل آنکه در یکی از مناطق پنج‌گانهٔ استراتژیک جهان واقع شده و هم‌چنین به لحاظ اهداف، علائق و منافع جهانی و نیز چالش‌ها و تهدیدات موجود، جزو کشورهایی است که به شدت نیازمند شناخت کشورهای پیرامونی خویش و دیگر کشورهای مهم بازیگر صحنهٔ نظامی بین‌المللی هستند. در این راستا و برای تأمین این نیاز

ضروری، تاکنون برخی سازمان‌ها و مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی، کارهای بسیاری (تحت عنوان‌های مختلف) انجام داده‌اند که هر کدام در جای خود قابل تقدیر است.

مؤسسهٔ تهران با توجه به اهمیت روزافزون تعمیق شناخت سیاستمداران، کارگزاران نظام سیاسی و همچنین محققان و علاقه‌مندان، به منظور ایجاد زمینهٔ مناسب برای تدوین استراتژی‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی در برابر کشورهای هدف، پروژهٔ **برآورد استراتژیک کشورهای هدف** را در دستور کار خود قرار داده است.

برای اجرای این پروژه، ابتدا به کمک جمعی از متخصصان مسائل جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشورمان، الگوی برآورد استراتژیک کشورهای هدف، در هشت بخش و بیش از ۱۲۰۰ محور طراحی و تنظیم شد. این الگو، مبنای گردآوری اطلاعات و تحقیق پیرامون کشور هدف قرار داده شده است و بر این اساس، برخی از مهم‌ترین کشورهای مرتبط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران؛ مانند: آمریکا، روسیه، پاکستان، ترکیه، عراق، عربستان، امارات، آذربایجان، ترکمنستان، مصر و اسرائیل در دستور کار مؤسسه قرار گرفت.

کتاب برآورد استراتژیک ایالات متحده آمریکا (جلد اول) که شامل بخش‌های سرزمینی و سیاسی آن کشور بود، در بهار ۱۳۸۱ منتشر گردید. به‌دنبال آن، جلدهای نخست از برآوردهای استراتژیک اسرائیل، مصر، پاکستان، آذربایجان، ژاپن، عربستان، امارات و انگلستان انتشار یافت و هم‌اکنون دهمین کتاب از این مجموعه تحت عنوان برآورد استراتژیک آذربایجان (جلد دوم) که شامل بخش‌های اقتصادی و نظامی این کشور است به کارشناسان و محققان این عرصه تقدیم می‌گردد.

مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی

ابرار معاصر تهران

معاونت پژوهشی

فهرست

بخش اول: ساختار اقتصادی

۱ـ برآورد نظام اقتصادی جمهوری آذربایجان.................... ۲۵

۱ـ۱ـ برآورد انتزاعی نظام اقتصادی کشور.................... ۲۵

۱ـ۱ـ۱ـ بررسی نظام برنامه‌ریزی.................... ۲۵

۱ـ۱ـ۲ـ بررسی نظام تولیدی.................... ۳۱

۱ـ۱ـ۳ـ بررسی نظام مالی.................... ۳۲

۱ـ۲ـ بررسی سهم شاغلان دولتی و غیردولتی از کل شاغلان.................... ۳۴

۲ـ برآورد متغیرهای کلان اقتصادی جمهوری آذربایجان.................... ۳۵

۲ـ۱ـ بررسی تولید ناخالص ملی «GNP» کشور.................... ۳۵

۲ـ۲ـ بررسی تولید ناخالص داخلی.................... ۳۵

۲ـ۳ـ بررسی درآمد ملی کشور.................... ۴۰

۲ـ۴ـ بررسی درآمد سرانه کشور.................... ۴۲

۲ـ۵ـ بررسی نرخ رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در کشور.................... ۴۴

۲ـ۶ـ بررسی هزینه‌های مصرفی کل بخش خصوصی و دولتی.................... ۴۵

۲ـ۷ـ بررسی سهم هزینه مصرفی و سرمایه‌ای در تولید ناخالص داخلی.................... ۴۶

۲ـ۸ـ بررسی سهم نیروهای داخلی شاغل در خارج از کشور در GNP ۴۷
۲ـ۹ـ برآورد نقش و سهم بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات) در ابعاد دولتی و غیردولتی در تولید ناخالص داخلی ۴۷
۳ـ برآورد اشتغال در آذربایجان ۵۵
۳ـ۱ـ بررسی بیکاری در کشور ۵۵
۳ـ۲ـ بررسی دستمزدها ۶۰
۳ـ۳ـ بررسی حجم و ترکیب اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی ۶۴
۳ـ۴ـ بررسی نیروی کار خارجی شاغل در کشور ۶۶
۳ـ۵ـ بررسی نکات برجسته قانون کار ۶۶
۴ـ برآورد مالی جمهوری آذربایجان ۶۸
۴ـ۱ـ بررسی منابع درآمدی دولت ۶۸
۴ـ۲ـ بررسی مالیات در جمهوری آذربایجان ۷۱
۴ـ۲ـ۱ـ نظام مالیاتی ۷۱
۴ـ۲ـ۲ـ نقش و جایگاه سازمان جمع‌آوری‌کننده مالیات در ساختار حکومتی ۷۵
۴ـ۳ـ بررسی بودجه کشور ۷۷
۴ـ۳ـ۱ـ بودجه سالانه کشور ۷۷
۴ـ۳ـ۲ـ کسری بودجه ۷۹
۴ـ۳ـ۳ـ بررسی ویژگی‌های اصلی بودجه دولت ۸۰
۴ـ۳ـ۴ـ سازمان‌های تنظیم‌کننده و ابلاغ‌کننده بودجه ۸۴
۴ـ۳ـ۵ـ محل‌های کسب بودجه ۸۷
۵ـ برآورد پولی جمهوری آذربایجان ۸۸
۵ـ۱ـ بررسی متغیرهای پولی در کشور ۸۸
۵ـ۱ـ۱ـ میزان نقدینگی و رشد آن ۸۸

۵ـ۱ـ۲ـ نرخ رشد پول و شبه‌پول ۹۱
۵ـ۱ـ۳ـ نرخ بهره و نحوه تعیین آن ۹۵
۵ـ۱ـ۴ـ سپرده‌های دولتی و خصوصی ۱۰۱
۵ـ۲ـ بدهی‌های دولت ۱۰۲
۵ـ۲ـ۱ـ نسبت بدهی خارجی به GDP ۱۰۲
۵ـ۲ـ۲ـ وضعیت استهلاک کل بدهی‌ها ۱۰۳
۵ـ۳ـ بررسی بانک‌ها در جمهوری آذربایجان ۱۰۳
۵ـ۳ـ۱ـ بانک مرکزی (بانک ملی جمهوری آذربایجان) ۱۰۳
۵ـ۳ـ۲ـ سیستم بانکی جمهوری آذربایجان ۱۰۶
۵ـ۳ـ۲ـ۱ـ ساختار سیستم بانکی و نقش آن در اجرای سیاست‌های پولی ۱۰۶
۵ـ۳ـ۲ـ۲ـ بانک‌های تجاری و تخصصی، منابع و مصارف آنها ۱۰۹
۱. بانک آذردمیر یول ۱۱۱
۲. بانک آذری‌گاز ۱۱۲
۳. آتا بانک ۱۱۲
۴. آترا بانک ۱۱۳
۵. بانک باکو ۱۱۳
۶. بانک متحده جهانی (بوس بانک) ۱۱۴
۷. بانک بین‌المللی آذربایجان ۱۱۵
۸. بانک سرمایه‌گذاری ۱۱۶
۹. امراه بانک ۱۱۶
۱۰. کوچ بانک ۱۱۷
۱۱. بانک استاندارد ۱۱۸
۱۲. بانک نیک اویل ۱۱۸
۱۳. بانک میکروفاینانس ۱۱۹
۱۴. تکنیک بانک ۱۲۰
۱۵. دبوت بانک ۱۲۱

۱۶. گونئی بانک ۱۲۱
۱۷. بانک مغان ۱۲۲
۵ـ۳ـ۲ـ۳ـ تحولات سیستم بانکی و برآورد کارایی آن ۱۲۳
۵ـ۴ـ بررسی مراکز خصوصی و نیمه دولتی مالی ۱۲۷
۵ـ۵ـ نرخ تبدیل پول آذربایجان به ارزهای عمده ۱۲۷
۵ـ۶ـ بررسی چگونگی تغییرات شاخص قیمت‌ها ۱۲۹
۵ـ۷ـ بررسی سطح قیمت‌ها (میزان تورم و نقش آن در اقتصاد کشور) ۱۳۳
۶ـ برآورد سرمایه‌گذاری ۱۳۴
۶ـ۱ـ میزان سرمایه‌گذاری ۱۳۴
۶ـ۲ـ بررسی کمک‌ها و وام‌های دریافتی آذربایجان از کشورها و سازمان‌های خارجی ۱۳۵
۶ـ۳ـ سرمایه‌گذاری‌های عمده ۱۳۹
۷ـ برآورد وضعیت صنعت و معدن در آذربایجان ۱۴۴
۷ـ۱ـ بررسی ویژگی‌های بخش صنعت و معدن ۱۴۴
۷ـ۲ـ بررسی سهم و نقش بخش‌های دولتی و غیردولتی در صنعت و معدن ۱۴۵
۷ـ۲ـ۱ـ انحصارات دولتی و دخالت دولت در بخش صنعت و معدن ۱۴۵
۷ـ۲ـ۲ـ بخش غیردولتی در صنعت و معدن ۱۴۷
۷ـ۲ـ۳ـ سهم صنعت و معدن در اشتغال ۱۴۸
۷ـ۳ـ بررسی صنایع عمده کشور ۱۴۹
صنایع استخراجی ۱۵۲
صنعت پالایش نفت ۱۵۴
صنایع تولید و توزیع برق و آب ۱۵۵
صنایع غذایی، توتون و تنباکو ۱۵۶
صنایع متالوژی ۱۵۹
صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات ۱۶۰

صنایع نساجی و پوشاک ۱۶۱
۷-۴- بررسی صنعت حمل و نقل کشور **۱۶۲**
۷-۵- بررسی معادن کشور **۱۶۳**
معادن فلزات آهنی ۱۶۳
معادن فلزات غیرآهنی ۱۶۴
۱. آلومینیوم ۱۶۴
۲. مس ۱۶۵
۳. جیوه ۱۶۵
۴. طلا ۱۶۶
سایر مواد معدنی ۱۶۶
۱. مواد ساختمانی ۱۶۶
۲. سرامیک و چینی ۱۶۷
۳. سنگ‌های شبه قیمتی (نیمه قیمتی) ۱۶۷
۴. آبهای معدنی ۱۶۷
۸- برآورد کشاورزی در جمهوری آذربایجان **۱۷۱**
۸-۱- بررسی قوانین و مقررات در بخش کشاورزی **۱۷۱**
۸-۲- بررسی مالکیت در بخش کشاورزی **۱۷۴**
۸-۳- متغیرهای کلان بخش کشاورزی **۱۷۷**
۸-۳-۱- سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی ۱۷۷
۸-۳-۲- سهم بخش کشاورزی در اشتغال ۱۷۷
۸-۳-۳- سهم بخش کشاورزی در درآمدهای ارزی ۱۷۷
۸-۳-۴- ارزش کالاهای وارداتی کشاورزی (محصولات عمده) ۱۷۸
۸-۴- شناسایی مناطق کشاورزی **۱۷۹**
۸-۵- بررسی میزان وابستگی کشور به خارج در زمینه کشاورزی **۱۸۹**

۹ـ برآورد بخش خدمات در جمهوری آذربایجان ۱۹۰

۹ـ۱ـ بررسی حمل و نقل در کشور ۱۹۰

۹ـ۱ـ۱ـ بررسی فرودگاه‌های کشور ۱۹۰

۹ـ۱ـ۱ـ۱ـ شناسایی فرودگاه‌ها ۱۹۰

۹ـ۱ـ۱ـ۲ـ شرکت‌های هواپیمایی ۱۹۲

۹ـ۱ـ۲ـ بررسی بنادر کشور ۱۹۳

۹ـ۱ـ۲ـ۱ـ شناسایی بنادر ۱۹۳

۹ـ۱ـ۲ـ۲ـ شرکت‌های حمل و نقل دریایی ۱۹۴

۹ـ۱ـ۲ـ۳ـ شناسایی کشتی‌ها ۱۹۵

۹ـ۱ـ۳ـ بررسی راه‌آهن کشور ۱۹۵

۹ـ۲ـ بررسی گردشگری در آذربایجان ۱۹۷

۹ـ۲ـ۱ـ شناسه گردشگری ۱۹۷

۹ـ۲ـ۲ـ قوانین و مقررات اصلی گردشگری ۱۹۹

۹ـ۲ـ۳ـ آژانس‌های گردشگری ۲۰۱

۱۰ـ برآورد بازرگانی کشور هدف ۲۰۶

۱۰ـ۱ـ بررسی نظام بازرگانی خارجی، مقررات و آیین‌نامه‌های صادرات و واردات..... ۲۰۶

۱۰ـ۲ـ متغیرهای کلان بازرگانی ۲۰۹

۱۰ـ۲ـ۱ـ آمار واردات ۲۰۹

۱۰ـ۲ـ۲ـ آمار صادرات ۲۲۰

۱۰ـ۲ـ۳ـ ارزش واردات و سهم آن در تولید ناخالص ملی ۲۲۸

۱۰ـ۲ـ۴ـ ارزش واردات سرانه ۲۲۸

۱۰ـ۲ـ۵ـ ارزش صادرات و سهم آن در تولید ناخالص ملی ۲۲۹

۱۰ـ۲ـ۶ـ ارزش صادرات سرانه ۲۳۰

۱۰ـ۳ـ بررسی بازارهای تجاری کشور ۲۳۱

۱۰ـ۴ـ بررسی تحولات تراز پرداخت‌ها ۲۳۷
۱۰ـ۴ـ۱ـ تراز حساب جاری ۲۳۷
۱۰ـ۴ـ۲ـ تراز حساب سرمایه ۲۳۷
۱۰ـ۴ـ۳ـ تراز بازرگانی خارجی ۲۳۸
۱۰ـ۵ ـ بررسی مقررات مربوط به ورود و خروج ارز و سرمایه ۲۴۰
۱۰ـ۶ـ بررسی عضویت جمهوری آذربایجان در سازمان‌ها و اتحادیه‌های بین‌المللی اقتصادی ۲۴۰
بانک جهانی ۲۴۲
صندوق بین‌المللی پول ۲۴۷
بانک بازسازی و توسعه اروپا ۲۴۸
بخش مالی ۲۵۰
امکانات زیربنایی ۲۵۰
منابع طبیعی ۲۵۰
اصلاح سیاست‌های پولی ـ اعتباری ۲۵۰
۱۰ـ۷ـ بررسی سهم و نقش بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی در بخش بازرگانی . ۲۵۲
۱۰ـ۷ـ۱ـ انحصارات دولتی و دخالت دولت در بخش بازرگانی (سهم بخش دولتی در تولید ناخالص داخلی، اشتغال و درآمدهای ارزی، عمده فعالیت‌های بخش دولتی) ۲۵۲
۱۰ـ۷ـ۲ـ بخش غیردولتی (خصوصی و تعاونی) در بازرگانی (سهم بخش‌های غیردولتی در تولید ناخالص داخلی) ۲۵۳
۱۰ـ۸ـ مناطق مهم بازرگانی در جمهوری آذربایجان ۲۵۴
۱۱ـ برآورد انرژی در کشور آذربایجان ۲۵۵
۱۱ـ۱ـ بررسی ذخایر و تولید انرژی ۲۵۵
۱۱ـ۱ـ۱ـ ذخایر و تولید نفت و گاز ۲۵۶
۱۱ـ۱ـ۲ـ میزان تولید انرژی برق ۲۶۱

۱۱ـ۱ـ۳ـ میزان تولید انرژی اتمی ۲۶۴
۱۱ـ۱ـ۴ـ میزان تولید زغال‌سنگ ۲۶۴
۱۱ـ۲ـ میدان‌های نفت و گاز ۲۶۴
الف. حوزه‌ها و میدان‌های نفتی ۲۶۴
ب. حوزه‌ها و میدان‌های گازی ۲۶۶
۱۱ـ۳ـ نیروگاه‌های برق ۲۶۶
۱۱ـ۴ـ بررسی مصرف سوخت و انرژی در بخش‌های مختلف کشور ۲۶۸
۱۱ـ۵ـ بررسی صادرات انرژی کشور ۲۶۹
۱۱ـ۶ـ بررسی واردات انرژی کشور ۲۷۰
۱۲ـ برآورد دیدگاه‌های اقتصادی نسبت به جمهوری آذربایجان ۲۷۱
۱۲ـ۱ـ دیدگاه‌های بانک جهانی ۲۷۱
۱۲ـ۲ـ دیدگاه‌های صندوق بین‌المللی پول ۲۷۴
شفاف‌سازی وظایف و مسئولیت‌ها ۲۷۶
دسترسی همگانی به اطلاعات ۲۷۷
بودجه‌بندی شفاف و اجرا و گزارش‌دهی آشکار ۲۷۷
حصول اطمینان از درستی حساب‌ها ۲۷۸
۱۲ـ۳ـ بررسی دیدگاه‌های دیگر سازمان‌های بین‌المللی اقتصادی ۲۸۰
بانک توسعه آسیایی ۲۸۰
بانک بازسازی و توسعه اروپا ۲۸۲
الف) توسعه بخش خصوصی در فعالیت‌های غیرنفتی ۲۸۴
ب) اصلاح سیاست‌ها و رویه‌های مالی ۲۸۴
۱۳ـ بررسی تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده اقتصادی جمهوری آذربایجان ۲۸۵
۱۳ـ۱ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات پولی و مالی ۲۸۵

۱۳ـ۲ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده بخش خدمات ۲۸۸

۱۳ـ۳ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش بازرگانی ۲۸۹

۱۳ـ۴ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش انرژی ۲۹۰

۱۳ـ۵ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش کشاورزی ۲۹۱

۱۳ـ۶ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش صنعت و معدن ۲۹۳

۱۳ـ۷ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات کلان اقتصادی ۲۹۳

اشغال بخشی از خاک کشور توسط ارمنستان ۲۹۳

وجود مشکلات سیاسی ـ امنیتی در منطقه ۲۹۴

عدم وجود توازن منطقه‌ای در اقتصاد ملی ۲۹۵

۱۴ـ بررسی نقش، جایگاه و رفتار نهاد قدرت در مسائل اقتصادی ۲۹۶

۱۴ـ۱ـ دیدگاه‌ها و نظریه‌های اقتصادی صاحبان قدرت سیاسی ۲۹۶

الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان ۲۹۶

فرهاد علی‌اف وزیر سابق (برکنار شده) توسعه اقتصادی جمهوری آذربایجان ۲۹۹

قدرت حسنقلی‌اف رهبر جبهه خلق آذربایجان (شاخه کلاسیک‌ها) ۳۰۰

عیسی قنبر رهبر حزب مساوات ۳۰۱

۱۴ـ۲ـ بررسی نقش دولت در اقتصاد ۳۰۶

نمونه‌هایی از برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت در اقتصاد جمهوری آذربایجان ۳۰۹

طرح (پلان) تدابیر برنامه ثبات متغیرهای کلان اقتصادی و توسعه مستمر ۳۰۹

برنامه میان‌مدت توسعه بخش کشاورزی ۳۱۳

۱ـ تدابیر اساسی در خصوص ایجاد ساختارهای تشکیلاتی
مورد نیاز در بخش کشاورزی ۳۱۳

۲ـ استفاده بهینه و مؤثر از منابع خاک کشور ۳۱۴

۳ـ استفاده بهینه از منابع و شبکه‌های آبی در بخش کشاورزی ۳۱۵

۴ـ تحکیم مبانی مالی ـ فنی بخش کشاورزی ۳۱۵

۵ـ توسعه تولید و فرآوری محصولات خام در بخش کشاورزی ۳۱۶

۶ـ تشویق و ترویج در زمینه افزایش محصولات تولیدی رقابتی در بخش کشاورزی ۳۱۶
۷ـ بهبود وضعیت مالی بخش کشاورزی ۳۱۷
۸ـ حفاظت از محیط زیست ۳۱۷
نمودارها ۳۱۹
فلوچارت‌ها ۳۳۷
منابع ۳۴۳

بخش دوم: ساختار نظامی

۱ـ تاریخ نظامی جمهوری آذربایجان ۳۵۷
نیروی زمینی ۳۶۰
نیروی هوایی ۳۶۰
نیروی دریایی ۳۶۰
تخلیه نیروهای نظامی و تجهیزات و تسلیحات شوروی از آذربایجان ۳۶۱
نقاط عطف در تاریخ وقایع نظامی آذربایجان: ۳۶۲
ژانویه سیاه ۳۶۲
مناقشه قره‌باغ ۳۶۵
شرح وقایع تاریخی (کرونولژی) مناقشه قره‌باغ ۳۶۵
اثرات مناقشه قره‌باغ در آذربایجان ۳۷۰
اشغال بخش‌هایی از خاک کشور توسط ارامنه ۳۷۱
کشته و زخمی‌شدن، اسارت و آوارگی شهروندان آذری ۳۷۱
تخریب منابع مادی آذربایجان ۳۷۲
۲ـ دکترین و استراتژی دفاعی ـ امنیتی آذربایجان ۳۷۲
۲ـ۱ـ استراتژی و دکترین نظامی کشور در دو دهه گذشته ۳۷۲
۲ـ۲ـ ابعاد و سطوح استراتژی و دکترین دفاعی جمهوری آذربایجان ۳۷۶

مؤلفه‌های اصلی دکترین دفاعی ـ نظامی و استراتژی امنیت ملی آذربایجان ۳۷۹
۱ـ حفظ یکپارچگی سرزمینی کشور (تمامیت ارضی) و آزادسازی اراضی اشغال شده ۳۷۹
۲ـ تأمین امنیت در مواجهه با تهدیدهای داخلی و خارجی ۳۸۰
۳ـ حفظ حاکمیت سیاسی و دولت ۳۸۰
۴ـ مدرن‌سازی ارتش و تقویت توان رزمی قوای نظامی ۳۸۱
۵ـ ورود به اتحادیه‌های نظامی ـ دفاعی و گسترش همکاری‌های نظامی با
کشورهای متحد ۳۸۱
۶ـ استفاده از فناوری و تسلیحات نوین و مناسب ۳۸۱
۷ـ تقویت روحیه میهن پرستی و وطن دوستی ۳۸۲
۸ـ پیوند نظامی با ترکیه برای مبارزه با دشمنان مشترک ۳۸۲
۹ـ قلمداد کردن ارمنستان به منزله بزرگ‌ترین دشمن کشور ۳۸۳
۱۰ـ منتفی بودن آغاز جنگ تا زمان سودمند بودن مذاکرات قره‌باغ ۳۸۴
۱۱ـ افزایش مداوم بودجه نظامی سالانه کشور ۳۸۴
۱۲ـ افزایش توان رزمی و ارتقاء سطح مهارت‌های پرسنل نظامی ۳۸۴
۱۳ـ ارتقاء سطح معیشت نیروهای نظامی ۳۸۵
۱۴ـ ایفای نقش نظامی ـ امنیتی مؤثر در منطقه ۳۸۶
۱۵ـ نبود رویکرد بهره‌مندی از سلاح‌های هسته‌ای و کشتارجمعی ۳۸۶
۱۶ـ مبارزه با تروریسم ۳۸۶
۱۷ـ مبارزه با جرائم سازمان یافته و موادمخدر ۳۸۶
۱۸ـ انجام عملیات نظامی سریع در موقع نیاز ۳۸۷
۱۹ـ مشارکت نظامی در برنامه‌های صلح‌بانی ۳۸۷
۲۰ـ تأمین امنیت زیربناهای اقتصادی ۳۸۸
۳ـ تشکیلات و ساختار نیروهای مسلح ۳۸۸
وزارت دفاع ۳۸۹
وزارت کشور ۳۹۲
ادارات و شعبات پلیس باکو و حومه ۳۹۵

وزارت کشور جمهوری خودمختار نخجوان و ادارات تابعه ۳۹۸
هنگ و شعبات پلیس مستقر در سایر رایون‌ها ۳۹۸
۴ـ بررسی کادرها و پرسنل نیروهای مسلح ۴۰۲
۴ـ۱ـ تعداد نفرات نیروهای مسلح ۴۰۲
نیروی زمینی ۴۰۳
نیروی هوایی ۴۰۳
نیروی دریایی ۴۰۴
۴ـ۲ـ انواع پرسنل نیروهای مسلح و چگونگی بسیج نیروها ۴۰۵
۴ـ۳ـ ویژگی‌ها و شرایط پرسنل نیروهای مسلح ۴۰۶
۴ـ۳ـ۱ـ وابستگی پرسنل به مناطق جغرافیایی و گروه‌های قومی، نژادی و دینی ۴۰۶
۴ـ۳ـ۲ـ آموزش نیروهای مسلح ۴۱۰
۵ـ برآورد تسلیحات و تجهیزات نظامی کشور آذربایجان ۴۱۹
۵ـ۱ـ تسلیحات تاکتیکی در نیروی زمینی ۴۱۹
۵ـ۲ـ هواپیماها و چرخبال‌های جنگنده، پشتیبانی، رهگیری و... ۴۲۰
جنگنده بمب‌افکن سو ۲۴ ام ۴۲۳
میگ ۲۵ پی ۴۲۵
هواپیمای سو (سوخو) ۲۵ فراگ‌فوت ۴۲۷
چرخبال (هلی‌کوپتر) جنگی و پشتیبانی می ۲۴ پی ۴۲۹
چرخبال چند منظوره می ۸ (هیپ) ۴۳۰
هواپیمای حمل و نقل کاندید (آی.ال ـ ۷۶) ۴۳۱
۵ـ۳ـ تسلیحات استراتژیک و تاکتیکی نیروی دریایی ۴۳۴
۵ـ۴ـ تسلیحات جنگ الکترونیک، مخابراتی و راداری کشور ۴۳۹
ایستگاه راداری گبه‌له (رادار داریال) ۴۳۹
رادارهای «فارا» ۴۴۰

ایستگاه‌های رادیو لوکیشن «تی.آر.ام.ال ۳ دی» ۴۴۱
۶ـ برآورد همکاری‌های نظامی کشور آذربایجان با دیگر کشورها ۴۴۲
۶ـ۱ـ پیمان‌های نظامی ـ دفاعی دوجانبه یا چندجانبه ۴۴۲
برنامه صلح ناتو (همکاری برای صلح) ۴۴۳
۶ـ۲ـ بررسی حضور نظامی آذربایجان در کشورهای دیگر ۴۵۰
۶ـ۳ـ همکاری‌های تاکتیکی و عملیاتی جمهوری آذربایجان با دیگر کشورها ۴۵۱
همکاری نظامی با آمریکا ۴۵۱
همکاری نظامی با ترکیه ۴۵۶
۷ـ پایگاه‌های نظامی و مجتمع‌های دفاعی ـ صنعتی ۴۵۷
۷ـ۱ـ پایگاه‌های هوایی ۴۵۷
پایگاه هوایی کورد امیر ۴۵۷
پایگاه هوایی ناسوسنی ۴۵۸
پایگاه هوایی یئولاخ ۴۵۹
سایر نقاط ۴۵۹
۷ـ۲ـ پایگاه‌های دریایی ۴۶۱
مرکز فرماندهی گارد خزر ۴۶۱
پایگاه دریایی آبشارون ۴۶۲
۷ـ۳ـ مجتمع‌های صنعتی ۴۶۲
۸ـ شخصیت‌های متنفذ و مؤثر نیروهای مسلح (نظامیان بلندپایه)
جمهوری آذربایجان ۴۶۳
سپهبد صفر ابی‌اف ۴۶۳
سپهبد رامیل اسوب‌اُف ۴۶۷
سرهنگ انلدار محموداف ۴۶۸
سرلشگر روشن اکبراف ۴۶۹

سپهبد نجم‌الدین صادق‌اف ۴۷۰
دریابان شاهین سلطان‌اف ۴۷۰
۹ـ جامعه‌شناسی نیروهای مسلح جمهوری آذربایجان ۴۷۱
الف) نظامیان رده‌های متوسط و پایین مستقر در مناطق جنگی و مرزها ۴۷۲
ب) شبه نظامیان آمون ۴۷۲
ج) نیروهای رسمی وزارت کشور (نیروهای امنیتی) ۴۷۲
د) نظامیان بلندپایه ۴۷۳
۱۰ـ رابطه ارتش و سیاست در جمهوری آذربایجان ۴۷۵
۱۰ـ۱ـ نقش نظامیان در بحرانهای داخلی ۲۰ سال گذشته ۴۷۵
۱۰ـ۲ـ حضور نظامیان در پست‌های کلیدی دولتی ۴۷۷
شورای امنیت ملی ۴۷۸
دادستانی کل ۴۷۸
وزارت دفاع ۴۷۸
وزارت امنیت ملی ۴۷۹
وزارت کشور ۴۷۹
۱۰ـ۳ـ نقش و حضور نظامیان در روند تصمیم‌گیری‌های سیاسی ۴۸۱
۱۱ـ هزینه و مخارج نیروهای نظامی ۴۸۲
۱۲ـ تهدیدات، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات اساسی آذربایجان در عرصه نظامی ۴۸۷
۱۲ـ۱ـ تهدیدات نظامی خارجی ۴۸۷
۱۲ـ۲ـ آسیب‌پذیری‌های نظامی کشور ۴۸۹
۱۲ـ۲ـ۱ـ دکترین نظامی و استراتژی دفاعی و امنیتی ۴۸۹
۱۲ـ۲ـ۲ـ تشکیلات و ساختار نیروهای مسلح ۴۹۱
۱۲ـ۲ـ۳ـ پرسنل نیروهای مسلح ۴۹۲

۱۲ـ۲ـ۴ـ تسلیحات و تجهیزات نظامی ۴۹۳
۱۲ـ۲ـ۵ـ همکاری‌های نظامی خارجی و پیمان‌های دفاعی ۴۹۳
۱۲ـ۲ـ۶ـ مجتمع‌های دفاعی و صنعتی ۴۹۴
۱۲ـ۲ـ۷ـ شخصیت‌های نظامی بلندپایه ۴۹۴
۱۲ـ۲ـ۸ـ کمک نظامی روسیه به ارمنستان ۴۹۵
۱۲ـ۲ـ۹ـ جامعه‌شناسی نیروهای مسلح ۴۹۷
۱۲ـ۲ـ۱۰ـ صادرات و واردات تجهیزات و تسلیحات نظامی ۵۰۱
۱۳ـ قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد مناقشه قره‌باغ ۵۰۲
قطعنامه شماره ۸۲۲ ۵۰۲
قطعنامه شماره ۸۵۳ ۵۰۳
قطعنامه شماره ۸۷۴ ۵۰۵
قطعنامه شماره ۸۸۴ ۵۰۸
فهرست منابع ۵۱۵

بخش اول: ساختار اقتصادی

۱ـ برآورد نظام اقتصادی جمهوری آذربایجان

۱ـ۱ـ برآورد انتزاعی نظام اقتصادی کشور

۱ـ۱ـ۱ـ بررسی نظام برنامه‌ریزی

نظام برنامه‌ریزی در اقتصاد آذربایجان هرچند مبتنی بر ملاحظات و ضرورت‌های اقتصاد بازار است ولی برخی تحلیل‌گران بر این باورند که کشورهای مستقل مشترک‌المنافع ازجمله جمهوری آذربایجان هنوز دارای اقتصاد برنامه‌ای (متمرکز در برنامه‌ریزی) هستند. ساختار نظام برنامه‌ریزی اقتصادی کشور ساختاری دولتی است و حسب ضرورت از NGOها نیز در تنظیم برنامه استفاده می‌شود و در اجرای برنامه نیز به ندرت از آنها کمک گرفته می‌شود.

در ساختار برنامه‌ریزی اقتصادی کشور قوای مجریه و مقننه نقش اصلی را دارند و در اجرای برنامه‌های اقتصادی علاوه بر قوای یاد شده قوه قضائیه (دادگاه‌های قانون اساسی و اقتصاد) تأثیرگذار هستند. نقش قوه مقننه در برنامه‌ریزی اقتصادی منحصر به تصویب قوانین موضوعه در عرصه‌های مختلف اقتصادی است ولی نقش دولت در این زمینه بسیار پررنگ‌تر است. دولت افزون بر تعیین اهداف، خط‌مشی‌ها و سیاست‌های کلان اقتصادی و نیز ارائه دکترین‌های اقتصادی، در تدوین قوانین موضوعه نیز نقش اساسی دارد. علاوه بر

ینها تنظیم برنامه‌های اقتصادی در بخش‌ها و زیربخش‌های اقتصادی از وظایف عمده قوه مجریه است.

در زمینه تنظیم برنامه‌های بخشی و زیربخشی اقتصاد، وزارت توسعه اقتصادی وظیفه اصلی را دارد. هرچند که اهداف کیفی و کمی برنامه‌ها و مسائل تخصصی آنها توسط وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مربوطه ارائه می‌شود، تلفیق، تنظیم و نهایی کردن برنامه‌ها به عهده وزارت توسعه اقتصادی است. این وزارتخانه در اجرای این برنامه‌ها نیز از نظر نظارت بر انجام مفاد برنامه (صرف‌نظر از اینکه برنامه مربوط به چه بخش یا زیربخشی باشد) اولویت اول در بین وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی محسوب می‌شود.

برای آشنایی بهتر با ارکان نظام برنامه‌ریزی اقتصادی در آذربایجان سه مورد از برنامه‌های میان‌مدت در بخش‌های مختلف اقتصادی از حیث ساختار برنامه‌ریزی و وظیفه‌مندی نهادهای مختلف در قبال برنامه در پی می‌آید:

• برنامه پنج ساله توسعه اجتماعی ـ اقتصادی مناطق جمهوری آذربایجان

این برنامه میان‌مدت که تنظیم و تدوین آن در سال ۲۰۰۳ به پایان رسید، از ابتدای سال ۲۰۰۴ آغاز شده است و تا پایان سال ۲۰۰۸ طول خواهد کشید. این برنامه بخش‌های مختلفی دارد که توسعه مستمر (پایدار) و ثبات شاخص‌های کلان اقتصاد از مهم‌ترین آنهاست و برای تحقق آن تدابیری (راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی) در نظر گرفته شده است.

این برنامه شامل مقدمه‌ای دربر گیرنده سابقه موضوع و وضع موجود است و موارد زیر را در متن خود دارد:

ـ اهداف و مقاصد تعیین شده برای برنامه

ـ جهت‌گیری‌های اساسی و رویکردهای اصلی برنامه

ـ وظایف (تعهدات) و تدابیر اساسی (کلان) برنامه

ـ منابع مالی تعیین شده برای اجرای برنامه

ـ پلان تدابیر جزئی

پلان تدابیر که بخش نهایی برنامه‌هاست، اجرایی‌ترین و دقیق‌ترین بخش برنامه محسوب می‌شود. در این پلان موارد زیر گنجانده می‌شود:

ـ شماره سریال تدابیر

ـ عنوان تدابیر که به صورت توضیح مختصر در خصوص تدبیر در برنامه می‌آید.

ـ مقصد و منظور از اجرای تدبیر

ـ زمانبندی اجرای تدبیر

ـ نهادهای مسئول در زمینه اجرای تدبیر

در برنامه توسعه اجتماعی ـ اقتصادی مناطق کشور، وظیفه‌مندی برخی نهادهای مسئول به ترتیب اولویت در پی می‌آید. شایان گفتن اینکه نهادهای مسئول در هر تدبیر ممکن است تفاوت کند و در اینجا جمع‌بندی کلی از تدابیر مختلف ذکر می‌شود:

ـ وزارت توسعه اقتصادی

ـ وزارت مالیه

ـ وزارت کشاورزی

ـ وزارت جوانان، ورزش و گردشگری

ـ وزارت مالیات

ـ بانک ملی جمهوری آذربایجان

ـ استانداری‌ها و فرمانداری‌ها

ـ کمیته دولتی گمرک

ـ وزارت کار و امور اجتماعی

ـ وزارت سوخت و انرژی

ـ شهرداری‌ها

ـ وزارت اکولوژی و منابع طبیعی

ـ صندوق دولتی حمایت‌های اجتماعی

ـ وزارت آموزش

ـ وزارت حمل و نقل

در این برنامه کلیه مناطق جمهوری آذربایجان به جز شهر باکو گنجانده شده است و برای هر منطقه پلان تدابیر مجزایی تدوین گردیده است.

• برنامه پنج ساله توسعه بخش کشاورزی جمهوری آذربایجان

اجرای این برنامه در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ پیش‌بینی شده بود که بخشی از آن انجام شده است. در تنظیم این برنامه نهادها و وزارتخانه‌های زیر با هم توافق نمودند.

ـ وزارت توسعه اقتصادی

ـ وزارت کشاورزی

ـ وزارت دادگستری

ـ وزارت مالیه

ـ وزارت اکولوژی و منابع طبیعی

ـ وزارت امنیت ملی

ـ وزارت مالیات

این برنامه نیز مانند برنامه توسعه اجتماعی ـ اقتصادی مناطق پس از طرح مسئله و ورود به موضوع، موارد مربوط به اهداف، جهت‌گیری‌های اساسی، وظایف و تعهدات، مسائل مالی و پلان تدابیر است. تفاوت این برنامه با برنامه قبل در نحوه توزیع اجزاء پلان تدابیر است. در برنامه توسعه مناطق اجزاء تدابیر همان مناطق مورد نظر برنامه هستند ولی در این برنامه اجزاء پلان تدابیر حوزه‌های مختلف بخش کشاورزی است. این حوزه‌ها عبارتند از:

ـ ایجاد ساختارهای تشکیلاتی مناسب و ضروری برای بخش کشاورزی

ـ استفاده بهینه و مؤثر از منابع خاک کشور

- ایجاد امکانات آبیاری در بخش کشاورزی (استفاده بهینه از منابع آبی)
- تحکیم و تقویت مبانی مادی و فنی بخش کشاورزی
- توسعه تولید مواد اولیه کشاورزی و فراوری این محصولات
- ترغیب و تشویق تولید محصولات کشاورزی دارای قابلیت رقابت
- بهبود وضعیت مالی بخش کشاورزی
- حفاظت از محیط زیست در امور کشاورزی
- تکمیل و تحکیم مبانی حقوقی و قانونی بخش کشاورزی
- تأمین نیازهای علمی ـ متدیک بخش و تکمیل سیستم تربیت کادر متخصص

در برنامه هرکدام از حوزه‌های یاد شده دارای تدابیری هستند که مقاصد این تدابیر، زمانبندی اجرایی و مسئولین اجرایی آنها نیز مشخص شده است.

• برنامه تنظیم منابع مالی بخش انرژی جمهوری آذربایجان

این برنامه نیز مانند دو برنامه قبل نوعی برنامه میان‌مدت محسوب می‌شود. زمانبندی در نظر گرفته شده برای این برنامه در اکثر سیاست‌ها و تدابیر اتخاذ شده تا ۳ سال است ولی برخی از آنها زمانبندی خاصی ندارند، بلکه باید از تاریخ آغاز اجرای برنامه که اول سال ۲۰۰۱ است، در مسائل مالی بخش انرژی رعایت گردند.

اجزاء این برنامه نیز عبارت است از:

- تدابیر بودجه‌ای مورد نیاز در بودجه دولت
- بهبود شاخص‌های مالی شرکت‌های سهامی آذر انرژی و آذری گاز
- تکمیل ساختار تشکیلاتی شرکت نفت دولتی
- تنظیم قیمت‌ها و تعرفه‌ها
- سایر تدابیر تشکیلاتی

در این برنامه نیز وزارت توسعه اقتصادی به‌عنوان نهاد مسئول در اجرا اولویت اول را دارد و پس از آن نهادها و وزارتخانه‌های زیر مسئولیت دارند:

ـ وزارت سوخت و انرژی

ـ وزارت مالیه

ـ کابینهٔ وزراء

ـ کمیته گمرک دولتی

ـ مسئولین شرکت‌های آذری گاز و آذر انرژی

ـ وزارت مالیات

ـ وزارت دادگستری

ـ نهادهای خدماتی عمومی[(۱)]

گفتنی است که پلان مذکور برخی از برنامه‌های میان‌مدت مهم دولت در ضمیمه خواهد آمد.

علاوه بر برنامه‌های مربوط به بخش‌ها و زیربخش‌های اقتصادی، در برنامه‌ریزی اقتصادی کشور به‌طور کلان محورهای زیر به مثابه محورها و اجزاء توسعه همه‌جانبه اقتصادی مورد توجه دولت است:

۱. ثبات متغیرهای کلان اقتصادی

۲. اصلاحات ساختاری اقتصاد

۳. اصلاحات بخش عمومی

۴. توسعه کشاورزی و روستایی

۵. تأمین آب بهداشتی و بهداشت محیط

۶. آموزش

۷. بهداشت و سلامتی فردی

۸. تأمین اجتماعی

۹. کاهش فقر

۱۰. کمک به آوارگان و بی‌خانمان‌ها

۱۱. توسعه بخش نفت و گاز

۱۲. توسعه انرژی (برق)

۱۳. توسعه حمل و نقل و ارتباطات

۱۴. بهبود وضعیت مالی، خصوصی‌سازی و توسعه بخش خصوصی

۱۵. حفظ محیط زیست

۱۶. توسعه و قانونگرایی و نهادینه‌سازی

۱۷. توسعه و جنسیت جمعیت

۱۸. حفظ میراث فرهنگی[۲]

۱ـ۱ـ۲ـ بررسی نظام تولیدی

نظام تولید در جمهوری آذربایجان از ساختاری پیروی می‌کند که در آن به جز تولیدات مربوط به انرژی (نفت، گاز و برق) و برخی صنایع سنگین، سایر عرصه‌های تولیدی در اختیار بخش غیردولتی هستند. در بخش انرژی ساختار به‌گونه‌ای است که دولت خود تولیدکننده است ولی در سایر بخش‌ها نظیر کشاورزی (زراعت، باغداری، جنگلداری، دامپروری، ماهیگیری و...)، صنعت (عمدتاً صنایع کوچک و متوسط و صنایع تبدیلی) و خدمات (تجارت، حمل و نقل، خدمات عمومی، امور مربوط به اعتبارات و...) بخش غیردولتی بیشتر نقش دارد و دولت در این زمینه‌ها ضمن ایجاد برخی زیرساخت‌ها (زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری) نظیر تصویب قوانین و مقررات و احداث امکانات زیربنایی مثل راه‌های ارتباطی، برق، آب و مخابرات، حمایت‌های مالی ـ اعتباری لازم را از طرق مختلف به‌عمل می‌آورد. این حمایت‌ها در قالب ارائه تسهیلات اعتباری متمرکز، ایجاد و تقویت صندوق‌های ذخیره سرمایه در بخش‌های مختلف و نیز تعدیل، تخفیف یا حذف برخی مالیات‌ها و تعرفه‌ها ارائه می‌شود.[۳]

۱ـ۱ـ۳ـ بررسی نظام مالی

نظام مالی کشور را می‌توان به دو بخش دولتی و غیردولتی تقسیم کرد. در بخش دولتی وزارت مالیه متولی اصلی مسائل مالی و عهده‌دار مستقیم سیاست‌گذاری و اجرای امور مربوط به درآمدها و هزینه‌های دولتی است. برخی از وظایف، مسئولیت‌ها و اختیارات وزارت مالیه بدین قرار است:

ـ پیشنهاد بودجه دولتی و نظارت بر اجرای آن (اعم از درآمدها و هزینه کردها)

ـ سیاستگذاری بازارهای مالی و سنجش و کنترل عوامل دخیل در این بازارها

ـ برقراری ارتباط مؤثر بین بودجه دولتی و غیردولتی و نیز تعیین میزان ارائه تسهیلات بانکی به بخش‌های غیردولتی

ـ تجزیه و تحلیل و پیشنهاد روش‌های مناسب برای همکاری‌های مالی کشور با سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و کشورهای خارجی

ـ نظارت و کنترل وضعیت بدهی‌های خارجی و داخلی دولت و ارائه پیشنهاد

نظام مالی کشور در بخش درآمدی از نظر ساختاری غیر از وزارت مالیه، وزارت مالیات را نیز در اختیار دارد و کمیته دولتی گمرک نیز در این بخش از نظام مالی جایگاه ساختاری خاصی دارد. این نهادها سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی خود را براساس خط‌مشی‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی تعیین شده از سوی وزارت مالیه تنظیم می‌نمایند.[۴]

بانک ملی جمهوری آذربایجان نیز نقش اساسی در نظام مالی کشور به‌ویژه در بخش پول و اعتبارات دارد. این بانک سیاست‌گذار و دستگاه ناظر بر امور پول، سرمایه و اعتبارات است. سیستم بانکی جمهوری آذربایجان تحت نظارت این بانک قرار دارد، سیستم بانکی کشور دارای دو بخش دولتی و خصوصی است. علی‌رغم اینکه بانک‌های خصوصی در کشور رشد و گسترش درخور توجهی داشته‌اند ولی بانک‌های بزرگ همچنان در دست دولت است و این موضوع که همواره بخش خصوصی را در مقابل بخش دولتی

در حالت ضعف نگه داشته است، آسیبی بزرگ محسوب می‌شود؛ از این‌رو برنامه‌های در دست اجرا و آتی دولت آذربایجان در زمینه اصلاح نظام مالی و سیستم بانکی کشور به‌گونه‌ای تنظیم شده است که سبب تقویت بیش از پیش بخش خصوصی در ساختارهای مالی کشور شود و دولت برنامه‌هایی برای خصوصی‌سازی بانک‌های دولتی به‌ویژه بانک‌های بزرگ و کارآمد دارد.

فعالیت بانک‌های خارجی و بین‌المللی در نظام مالی و بانکی کشور نیز از خصیصه‌های مهم اقتصاد آذربایجان است. برخی بانک‌ها و سایر نهادهای مالی ـ اعتباری متعلق به کشورهای خارجی به‌ویژه کشور ترکیه و نیز سازمان‌های مالی ـ اعتباری بین‌المللی و منطقه‌ای سهامدار تعدادی از بانک‌های خصوصی در جمهوری آذربایجان هستند.[۵]

شرکت نفت دولتی آذربایجان (سوکار) با توجه به صدور نفت به خارج و کسب درآمد درخور توجه از این راه نقش ویژه‌ای در نظام مالی کشور دارد. درآمدهای شرکت نفت دولتی در سال‌های قبل از شفافیت زیادی برخوردار نبود. زیرا این شرکت از نظر ساختاری وابسته به هیچکدام از وزارتخانه‌ها نیست و مستقیماً زیر نظر رئیس‌جمهور فعالیت دارد. در سال‌های اخیر با تشکیل صندوق دولتی ذخیره سرمایه نفتی این درآمدها شفاف‌تر گردیده‌اند. مازاد درآمدهای نفتی در این صندوق ذخیره می‌گردد و دولت می‌تواند در مواقع ضروری از این حساب برداشت نماید.[۶]

مرکز ذخایر ملی نیز در نظام مالی کشور دارای اهمیت و جایگاه خاصی است این مرکز در واقع نقش خزانه‌داری کل کشور را ایفا می‌کند. این مرکز زیر نظر بانک ملی جمهوری آذربایجان فعالیت دارد. علاوه بر نهادهای یادشده، کمیته‌ای نیز زیر نظر رئیس‌جمهور فعالیت دارد که وظیفه امنیت سرمایه‌ها و ضمانت‌نامه‌های دولتی را به‌عهده دارد.[۷]

با توجه به موارد یاد شده می‌توان گفت که نظام مالی کشور تا حدود زیادی تحت نظر رئیس‌جمهور است.

۱ـ۲ـ بررسی سهم شاغلان دولتی و غیردولتی از کل شاغلان

ترکیب اشتغال از حیث نوع مالکیت مشاغل در جدول زیر آمده است[۸]

(ارقام به درصد)

شاخص / سال		۱۹۹۰	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
بخش دولتی		۷۰/۷	۵۶/۱	۵۱	۴۶/۵	۴۶/۲	۳۶/۲	۳۴/۵	۳۳/۴	۳۲	۳۱/۵
بخش‌های غیردولتی	تعاونی‌ها	۱۰/۷	۹/۴	۸/۴	۲/۵	۰/۵	—	—	—	—	—
	فردی (خویش‌فرما)	۱۲/۶	۱۷/۵	۱۸/۶	۲۱/۱	۲۰/۹	۳۸/۵	۳۸/۹	۳۹	۳۹/۳	۳۸/۸
	خصوصی	—	۰/۲	۰/۷	۰/۹	۹/۶	۱۰	۷/۳	۵/۹	۶/۹	۷/۹
	شهرداری‌ها	—	—	—	—	—	—	—	۰/۴	۰/۵	۰/۵
	سازمان‌های خارجی	—	—	۰/۲	۰/۲	۰/۷	۰/۸	۱	۰/۹	۹/۰	۱/۱
	امور دینی	—	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۱	۱	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹
	شاغلین آزاد	۶	۱۶/۷	۲۱	۲۸/۷	۲۱/۱	۱۳/۵	۱۷/۴	۱۹/۵	۱۹/۵	۱۹/۳
	جمع بخش‌های غیردولتی	۲۹/۳	۴۳/۹	۴۹	۵۳/۵	۵۳/۸	۶۳/۸	۶۵/۵	۶۶/۶	۶۸	۶۸/۵

بعد از استقلال کشور در سال ۱۹۹۰ بخش عمده اشتغال کشور در مالکیت دولت بود که این سهم سال به سال کمتر شده و در سال ۲۰۰۳ به کمتر از یک‌سوم کل اشتغال رسیده است. در مقابل بخش دولتی که طی ۱۴ سال پس از استقلال ۴۰ درصد کاهش سهم در حجم اشتغال داشته است؛ بخش‌های غیردولتی به همان اندازه افزایش داشته‌اند. در بین بخش‌های غیردولتی نیز بیشترین افزایش متعلق به اشتغال فردی بوده است. ولی بخش تعاونی‌ها برعکس نه تنها افزایشی نداشته است، بلکه از ۱۰/۷ درصد در آغاز استقلال به صفر در ۱۹۹۹ رسیده است و در سال‌های بعد نیز جایی در مالکیت اشتغال نداشته است. گفتنی است که بخش تعاونی در آذربایجان بر جای مانده از سیستم اقتصادی نظام کمونیستی شوروی بود که به دلیل عدم کارآمدی پس از استقلال فعالیت‌های آن عملاً برچیده شد.[۹]

۲ـ برآورد متغیرهای کلان اقتصادی جمهوری آذربایجان

۲ـ۱ـ بررسی تولید ناخالص ملی «GNP»[1] کشور

میزان تولید ناخالص ملی جمهوری آذربایجان به همراه تغییرات آن در سال‌های مختلف در جدول زیر آمده است: (۱۰)، (۱۱)، (۱۲)، (۱۳) و (۱۴)

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
میزان تولید ناخالص ملی به میلیون دلار[2]	۳۴۷۰	۳۵۲۱	۳۸۸۶	۳۸۲۱	۴۳۴۵	۵۰۴۶	۵۰۸۰
سرانه تولید ناخالص ملی[3] به دلار	۴۶۱	۴۷۰	۵۱۰	۴۸۰	۵۵۰	۵۸۰	۶۳۵
درصد رشد میزان تولید ناخالص ملی	—	+۱/۵	+۱۰/۴	-۱/۷	+۱۳/۷	+۷	+۹/۲
درصد رشد سرانه تولید ناخالص ملی	—	+۲	+۸/۵	-۶	+۱۴/۶	+۵/۴	+۹/۵

بررسی اطلاعات جدول نشان می‌دهد که میزان تولید ناخالص ملی کشور طی ۷ سال منتهی به پایان سال ۲۰۰۱ حدود ۴/۴۶ درصد افزایش یافته است. در سال‌های یادشده به جز سال ۱۹۹۸ بقیه سال‌ها با افزایش میزان تولید ناخالص ملی همراه بوده است. همچنین سرانه تولید ناخالص ملی طی مدت یاد شده ۳۷/۷ درصد افزایش نشان می‌دهد. در این زمینه نیز به جز سال ۱۹۹۸ در بقیه سال‌ها سرانه تولید ناخالص ملی همه‌ساله افزایش یافته است.

۲ـ۲ـ بررسی تولید ناخالص داخلی

برابر گزارش کمیته دولتی آمار آذربایجان میزان تولید ناخالص داخلی «GDP»[4] براساس قیمت بازار[5] در جمهوری آذربایجان در سال‌های مختلف بدین قرار بوده است:(۱۵)

1. Gross National Production

۲. منظور میلیون دلار آمریکا است.

3. Gross National Production per Capita
4. Gross Domestic Production
5. At Market Prices

تولید ناخالص داخلی آذربایجان براساس قیمت بازار (از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳)

سال	تولید ناخالص داخلی کل		سرانه تولید ناخالص داخلی	
	به پول ملی (میلیارد منات)	به دلار (میلیون دلار)	منات	دلار
۱۹۹۰	۱/۵	۲۴۴۳/۳	۲۰۷/۸	۳۴۶/۳
۱۹۹۱	۲/۷	۷۰۳/۱	۳۷۳/۶	۹۸/۳
۱۹۹۲	۲۴/۱	۱۳۰۹/۸	۳۳۱۸/۶	۱۸۰/۴
۱۹۹۳	۱۵۷/۱	۱۳۲۶/۹	۲۱۳۰۲	۱۷۹/۹
۱۹۹۴	۱۸۷۳/۴	۱۶۲۹/۳	۲۵۰۵۶۸/۴	۲۱۷/۹
۱۹۹۵	۱۰۶۶۹	۲۴۱۵/۲	۱۴۱۰۳۲۹/۳	۳۱۹/۳
۱۹۹۶	۱۳۶۶۳/۲	۳۱۸۰/۸	۱۷۸۷۶۵۱/۶	۴۱۶/۲
۱۹۹۷	۱۵۷۹۱/۴	۳۹۶۰/۹	۲۰۴۵۹۶۸/۷	۵۱۳/۲
۱۹۹۸	۱۷۲۰۳/۱	۴۴۴۶/۶	۲۲۰۷۵۰۶/۷	۵۷۰/۶
۱۹۹۹	۱۸۸۷۵/۴	۴۵۸۳/۶	۲۴۰۰۵۹۵/۲	۵۸۳
۲۰۰۰	۲۳۵۹۰/۵	۵۲۷۲/۶	۲۹۷۵۳۶۷/۷	۶۶۵
۲۰۰۱	۲۶۵۷۸	۵۷۰۷/۸	۳۳۲۵۹۰۸/۵	۷۱۴/۳
۲۰۰۲	۳۰۳۱۲/۳	۶۲۳۶/۱	۳۷۶۴۶۱۴/۵	۷۷۴/۵
۲۰۰۳	۳۵۰۵۳/۴	۷۱۳۸	۴۳۲۰۰۰۶/۹	۸۷۹/۷

در منبع دیگر GDP به شرح زیر آمده است.[۱۶] و [۱۷]

سال / شاخص	۱۹۹۱	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تولید ناخالص داخلی به میلیون دلار	۲۰۵۱	۳۱۸۶	۳۵۰۵	۳۷۶۴	۴۱۷۸	۴۵۷۵	۵۰۵۵	۵۵۳۰
درصد تغییرات میزان تولید ناخالص داخلی	—	+۵/۸	+۱۰	+۷/۴	+۱۱	+۹/۵۱	+۱۰/۵	+۹/۴

مطابق این جدول میانگین رشد سالانه تولید ناخالص داخلی کشور در مدت سیزده سال به‌طور متوسط ۹ درصد است. در این میان سال ۲۰۰۰ دارای بالاترین درصد و سال ۱۹۹۷ دارای پایین‌ترین رشد بوده است.

برآورد دیگری میزان تولید ناخالص داخلی آذربایجان را در مدت چهار سال بدین‌گونه بیان می‌دارد:[۱۸]

شاخص / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان تولید ناخالص داخلی به میلیون دلار	۴/۶	۵/۳	۵/۷	۶/۲
درصد تغییرات میزان تولید ناخالص داخلی	+۷/۴	+۱۱/۴	+۹/۹	+۱۰/۶

طبق این برآورد نیز میانگین رشد در این مدت به‌طور متوسط سالانه ۱۰ درصد بوده است. منبع دیگری میزان تولید ناخالص داخلی را در ۹ سال گذشته در این کشور این‌گونه بیان می‌کند؛[۱۹]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تولید ناخالص داخلی (به میلیون دلار)	۲۴۱۵	۳۱۸۱	۳۰۶۱	۴۴۴۷	۴۵۸۴	۵۲۷۳	۵۷۰۸	۶۰۹۰	۶۸۷۰
درصد تغیر نسبت به سال قبل	—	+۳۱/۷	+۲۴/۵	+۱۲/۳	+۳	+۱۵	+۸/۲	+۶/۷	+۱۲/۸

همچنین میزان تولید ناخالص داخلی عنوان شده در شاخص‌های کلان اقتصادی دولت آذربایجان از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۶ (انتهای ۲۰۰۵) به میلیارد منات به همراه نرخ رشد واقعی در جدول زیر آمده است؛[۲۰]

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
میزان تولید ناخالص داخلی به میلیون دلار	۲۳۵۹۰/۳	۲۶۳۴۱/۸	۲۸۷۹۷/۱	۳۲۸۰۰	۳۵۶۰۰	۴۱۵۰۰
درصد تغییرات میزان تولید ناخالص داخلی	+۱۱/۱	+۹/۹	+۹/۲	+۹/۵	+۷/۵	+۱۶

همچنین برابر برنامه اعلام شده از سوی وزارت توسعه اقتصادی آذربایجان سرانه تولید ناخالص داخلی در پایان سال ۲۰۰۸ میلادی به ۱۵۷۸ دلار آمریکا خواهد رسید و میزان تولید ناخالص داخلی در این سال به ۳/۷۶ تریلیون منات بالغ خواهد گردید که نسبت به سال ۲۰۰۳ حدود ۳/۲ برابر افزایش خواهد داشت.

با توجه به تعدد منابع آماری در زمینه تولید ناخالص داخلی و ارائه ارقام مختلف در این زمینه جمع‌بندی میزان تولید ناخالص داخلی در سال‌های مختلف و نیز میزان رشد این شاخص اقتصادی در جدول زیر می‌آید؛[۲۱]

شاخص / سال	۱۹۹۱	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
میزان تولید ناخالص داخلی اعلام شده برابر منابع مختلف (به میلیون دلار)	۲۰۵۱	۲۱۴۵	۳۱۸۱	۳۱۸۶ تا ۳۹۶۱	۳۵۰۵ تا ۴۴۴۷	۳۷۶۴ تا ۴۶۰۰	۴۱۷۸ تا ۵۳۰۰	۴۵۷۵ تا ۵۷۰۸	۵۰۵۵ تا ۶۲۰۰	۵۵۳۰ تا ۶۸۷۰	۷۲۵۳[۱]	۸۱۳۱[۲]
درصد تغییرات میزان تولید ناخالص داخلی	+۵۵	—	—	+۵/۸	+۱۰ تا +۱۲/۳	+۳ تا +۷/۴	+۱۱ تا +۱۵	+۸/۲ تا +۹/۹	+۶/۷ تا +۱۰/۶	+۹/۴ تا +۱۲/۸	+۷/۵	+۱۶

براساس اطلاعات جدول قبل متوسط برآورد تولید ناخالص داخلی طی ۱۲ سال یادشده طبق جدول زیر است:

شاخص / سال	۱۹۹۱	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
میزان تولید ناخالص داخلی (به میلیون دلار)	۲۰۵۱	۲۴۱۵	۳۱۸۱	۳۵۷۴	۳۹۷۶	۴۱۸۲	۴۷۳۹	۵۱۴۲	۵۶۲۸	۶۲۰۰	۷۲۵۳	۸۱۳۱

۱. تنها آمار اعلام شده در این زمینه به منات است که براساس نرخ متوسط برابری منات در برابر دلار آمریکا در ۶ ماهه اول سال ۲۰۰۴ این مبلغ به دلار تبدیل شده است.

۲. این عدد نیز مانند سال قبل از آن به منات اعلام شده است که براساس در نظر گرفتن رشد ۴ درصدی (متوسط رشد نرخ دلار در برابر منات در چند سال گذشته) برای دلار آمریکا در برابر منات، به دلار تبدیل شده است.

۲ـ۳ـ بررسی درآمد ملی کشور

میزان درآمد ملی آذربایجان به همراه اجزاء مختلف آن در جدول زیر آمده است؛[۲۲]

(ارقام به میلیون منات از سال ۱۹۹۵ به بعد میلیارد منات)

شاخص / سال			۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰
دستمزد کارکنان			۷۶۸/۹	۱۳۹۶/۲	۹۵۵۵	۸۳۷۱۲	۵۲۶۶۶۲/۲	۲۴۱۳	۲۵۶۵/۹	۳۱۵/۵	۳۳۱۹/۳	۳۹۵۷/۲	۵۱۰۵/۳
مالیات	مالیات بر تولید	مالیات بر محصولات تولیدی	۲۲۲/۴	۲۸۶/۵	۳۱۴۲	۲۰۴۶۸	۱۰۱۶/۳	۱۰۰۵	۸۵۷/۷	۱۳۳۱/۶	۸۸۴/۱	۱۰۲۶/۲	۱۲۰۰/۸
		سایر	۴۵/۳	۲۲/۶	۸۲/۱	۲۰۵۰	۱۳۲۲۰/۵	۲۱	۱۲۵	۱۷۳/۳	۱۳۵/۲	۱۷۴/۳	۲۰۰/۶
		جمع مالیات بر تولید	۲۶۷/۷	۳۰۹/۱	۳۲۲۴/۱	۲۲۵۱۸	۱۱۴۸۳۳/۵	۱۰۲۶	۹۸۲/۷	۱۵۰۴/۹	۱۰۱۹/۳	۱۲۰۰/۵	۱۴۰۱/۴
		مالیات بر واردات	۰	۰	۰	۰	۳۶۰۹/۶	۴۵	۷۵۴/۷	۲۷۳/۶	۲۹۳/۱	۳۰۹/۴	۳۱۱/۲
	جمع مالیات بر تولید و واردات		۲۶۷/۷	۳۰۹/۱	۳۲۲۴/۱	۲۲۵۱۸	۱۱۸۴۴۳/۱	۱۰۷۱	۱۷۳۷/۴	۱۷۷۸/۵	۱۳۱۲/۴	۱۵۰۹/۹	۱۷۱۲/۶
	یارانه پرداختی به تولیدات		-۹۵/۱	-۱۳۵/۲	-۱۰۷۴/۲	-۱۲۷۸۶	-۶۸۶۲۱/۶	-۲۲۴	-۲۳۷/۴	-۴۳۷/۵	-۴۶۸/۴	-۵۸۹/۷	-۵۶
	مازاد عملیات ناخالص		۵۲۵/۵	۱۱۰۱/۹	۱۲۳۹۵/۶	۶۳۶۳۸	۱۲۹۶۹۰۳	۷۴۰۹	۹۵۹۷/۳	۱۱۳۴۴/۹	۱۳۰۳۹/۸	۱۳۹۹۸	۱۶۸۲۸/۶
دستمزد شاغلین آذربایجانی			—	—	—	—	۱۹۰۳	۱۳	۶۴/۷	۹۰/۸	۱۴۸/۱	۱۳۹/۵	۲۵۰/۲
دستمزد شاغلین خارجی در خاک آذربایجان			—	—	—	—	-۷۹	-۴۱	-۶۳/۸	-۷۵/۷	-۱۱۷/۱	-۱۱۸/۴	-۲۱۲/۱
درآمد ناشی از انتقال مالکیت از سایر کشورها به آذربایجان			۰	۰	۰	۲۲۸	۲۷۷	۱۳	۲۲/۱	۳	۱۱۴/۱	۱۷۲/۵	۲۲۶/۷
هزینه ناشی از انتقال مالکیت از آذربایجان به سایر کشورها			۰	۰	۰	-۱۶۵	-۲۱۹۳	-۴	-۹/۴	-۱/۳	-۴	-۲/۴	-۲

شاخص / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰
درآمد ناخالص ملی	۱۴۶۶	۲۶۷۲	۲۴۱۰۰/۵	۱۵۷۱۴۵	۱۸۷۳۲۹۵	۱۰۶۵۰	۱۳۶۷۶/۸	۱۵۸۰۸/۲	۱۷۳۴۴/۲	۱۹۰۶۶/۷	۲۳۸۵۳/۳
سرمایه ثابت	۲۰۳/۷	۳۳۳/۹	۳۰۷۲/۲	۲۱۳۰۳	۲۶۱۲۵۴	۱۵۰۰	۱۵۲۲/۴	۲۲۲۲/۲	۲۸۷۸/۹	۲۹۳۹/۱	۲۹۵۰
درآمد خالص ملی	۱۲۶۲	۲۳۳۸/۱	۲۱۰۲۸/۳	۱۳۵۸۴۲	۱۶۱۲۰۴۱	۹۱۵۰	۱۲۱۵۴/۴	۱۳۵۸۶	۱۴۴۶۵/۳	۱۶۱۲۷/۶	۲۰۹۰۳/۳
مبالغ جاری انتقالی از خارج	۰	۰	۰	۲۷۴۵	۱۲۲۵۲۴	۵۷۱	۲۵۲/۳	۴۷۲/۳	۷۰۸/۹	۶۹۳/۵	۸۵۴/۴
مبالغ جاری انتقالی به خارج	۰	۰	۰	۰	-۱۳۲۸۰	-۸۲	-۲۳۸/۸	-۲۷۸/۶	-۴۱۲/۵	-۳۳۵/۷	-۴۸۹/۲
درآمد ملی نهایی	۱۲۶۲	۲۳۳۸/۱	۲۱۰۲۸/۳	۱۳۸۵۸۷	۱۷۲۱۲۸۵	۹۶۳۹	۱۲۴۴۰/۹	۱۳۷۷۹/۷	۱۴۷۶۱/۷	۱۶۴۸۵/۴	۲۱۲۶۸/۵
درصد رشد درآمد خالص ملی	—	۸۵/۳	۸۰۰	۵۴۶	۱۰۸۷	۴۶۸	۳۲/۸	۱۱/۸	۶/۵	۱۱/۵	۲۹/۶
درصد رشد درآمد ناخالص ملی	—	۸۲/۳	۸۰۲	۵۵۲	۱۰۹۲	۴۶۸	۲۸/۴	۱۵/۶	۹/۷	۶/۳	۲۵/۱
درصد رشد درآمد ملی نهایی	—	۸۵/۳	۸۰۰	۵۵۹	۱۱۴۲	۴۵۹	۲۹	۱۰/۸	۷/۱	۱۱/۷	۲۹

بررسی ارقام جدول نشان از رشد خارق‌العاده درآمد ملی کشور و اجزاء مختلف آن طی ۱۱ سال بعد از استقلال کشور دارد. اگر میزان درآمد ملی کشور را در اجزاء و گونه‌های مختلف آن در سال ۲۰۰۰ با سال ۱۹۹۰ مقایسه کنیم، به افزایشی بسیار بالا می‌رسیم و ممکن است استنباط و تحلیل از وضع درآمد ملی کشور را دچار انحراف سازد. زیرا این افزایش بسیار بالا ناشی از شکل‌گیری اقتصاد ملی مستقل در سرزمین آذربایجان است و به نوعی می‌توان گفت که در برخی زمینه‌ها ازجمله درآمد ملی کشور آذربایجان در زمان استقلال در آغاز راه بوده است. از آنجا که بعد از سال ۱۹۹۴ و برقراری آتش‌بس در مرزهای کشور، اقتصاد ملی وارد عرصه جدیدی شده است، از این‌رو منطقی است که مقایسه‌ها از سال ۱۹۹۵ به بعد انجام شود که درصد تغییرات ۶ ساله از ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۰ در برخی شاخص‌های درآمد ملی بدین قرار است:

درآمد ناخالص ملی: ۱۲۴ درصد افزایش

درآمد خالص ملی: ۱۲۸ درصد افزایش

درآمد ملی نهایی: ۱۲۱ درصد افزایش

میزان دستمزد کارکنان: ۱۱۲ درصد افزایش

سرمایه ثابت: ۹۷ درصد افزایش

میزان دستمزد شاغلین خارجی در آذربایجان: ۱۸۲۵ درصد افزایش (حدود ۱۹ برابر)

میزان دستمزد شاغلین آذربایجانی در خارج: ۴۱۷ درصد افزایش

جمع مالیات بر تولید و واردات: ۶۰ درصد افزایش

یارانه پرداختی به تولیدات: ۷۵ درصد کاهش

۲ــ۴ــ بررسی درآمد سرانه کشور

در دوران اقتصاد متمرکز و کاملاً دولتی نظام کمونیستی درآمد سرانه در جمهوری آذربایجان پایین بود. بعد از استقلال کشور درآمد سرانه افزایش سریع و بسیار چشمگیری داشت.

براساس اطلاعات کمیته آمار دولتی جمهوری آذربایجان روند افزایشی درآمد سرانه از ابتدای استقلال کشور تا سال ۲۰۰۲ ادامه یافته است. این افزایش در برخی سال‌ها بسیار درخور توجه بوده تا اندازه‌ای که این میزان در برخی سال‌ها نسبت به سال قبل حدود ۸ برابر شده است.

میزان درآمد سرانه طی ۱۲ سال فاصله زمانی قبل از استقلال تا سال ۲۰۰۲ در جدول آمده است[۲۳]

سال / شاخص	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
میزان درآمد سرانه (به هزار منات)	۰٫۱	۰٫۳	۲٫۱	۱۸٫۴	۱۶۲٫۶	۸۸۶	۱۲۴۶٫۳	۱۶۰۲٫۳	۱۸۵۰٫۹	۲۰۵۲	۲۲۱۴٫۴	۲۴۲۵٫۴
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۲۰۰	+۶۰۰	+۷۷۶	+۷۷۴	+۴۴۵	+۴۱	+۲۹	+۱۶	+۱۱	+۸	+۱۰

بررسی میزان درآمد سرانه بین سال اول و پایانی دوره برآورد نشان از افزایش شگفت‌آور دارد و این بیانگر این است که استقلال جمهوری آذربایجان و شکل‌گیری اقتصاد ملی در این سرزمین تأثیر زیادی در درآمدهای شهروندان داشته است. از آنجا که میزان درآمد سرانه در سال ۱۹۹۰ در این جمهوری بسیار پایین بود، از این‌رو افزایش صورت گرفته تا سال ۱۹۹۶ که میزان درآمد سرانه به حد قابل قبولی رسیده است، بسیار بالا به‌نظر می‌آید. بعد از سال ۱۹۹۶ که این میزان مناسب‌تر شد، افزایش‌های سالانه هم کمتر شده و از سال ۱۹۹۹ به این طرف حدود ۱۰ درصد افزایش سالانه صورت گرفته است.

۲ـ۵ـ بررسی نرخ رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در کشور

تشکیل سرمایه ثابت ناخالص[1] در جمهوری آذربایجان همواره روند افزایشی داشته است. این روند در سال‌های اولیه بعد از استقلال بسیار چشمگیر بود و از ابتدای ۱۹۹۶ تا ابتدای ۲۰۰۱ روند افزایش کند شد و با افت و خیز همراه بود و بعد از این دوره دوباره شاهد افزایش در خور توجه تشکیل سرمایه ثابت ناخالص هستیم. افزون بر رشد مثبت میزان سرمایه ثابت ناخالص، سهم این سرمایه در تولید ناخالص داخلی نیز طی مدت ۱۱ سال به جز دو سال در سایر سال‌ها همواره فزونی یافته است. میزان تشکیل سرمایه ثابت ناخالص و درصد رشد سالانه آن به همراه سهم این سرمایه در GDP در جدول زیر آمده است[۲۴]

شاخص / سال	۱۹۹۳	۱۱۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (میلیارد منات)	۲۱/۳۰۳	۲۶۱/۲۵۴	۱۵۰۰	۱۵۲۲/۴	۲۲۲۲/۲	۲۸۷۸/۹	۲۹۳۹/۱	۲۹۵۰	۶۰۸۱/۳	۱۰۳۳۰/۳	۱۷۸۰۹/۵
درصد رشد سالانه	—	۱۱۲۶	۴۷۴	۱/۵	۵۵	۲۹/۵	۲	۰/۴	۱۰۶	۷۰	۷۲/۴
سهم در GDP به درصد	۱۳/۶	۱۳/۹	۱۴	۱۱/۱	۱۴	۱۶/۷	۱۵/۶	۱۲/۵	۲۲/۹	۳۴/۱	۵۰/۸

---

1. Gross Fixed Capital Formation

هرچند درصد افزایش میزان سرمایه ثابت ناخالص در سه سال اخیر نسبت به سال‌های آغازین بعد از استقلال کشور کمتر است ولی با در نظر گرفتن میزان سرمایه ثابت ناخالص، حجم این نوع سرمایه در سه سال یاد شده بسیار چشمگیر است. به‌طور کلی حجم این سرمایه در سال ۲۰۰۳ نسبت به ۱۹۹۳ بیش از ۸۳۰ برابر شده است که رشدی بیش از ۸۳۰۰ درصد داشته است.

۲ـ۶ـ بررسی هزینه‌های مصرفی کل بخش خصوصی و دولتی

برابر اطلاعات کمیته آمار دولتی جمهوری آذربایجان هزینه‌های مصرفی کشور در فاصله سه ساله از ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۴ از رشد ملایمی برخوردار است. درصد رشد سالانه هزینه‌های مصرفی در این مدت روند کاهشی داشته است. این روند در هزینه‌های مصرفی بخش دولتی کمتر بوده ولی علی‌رغم این، سهم بخش دولتی در هزینه‌های مصرفی همواره کمتر از بخش خصوصی بوده است. از نظر سهم در هزینه مصرفی کل و تولید ناخالص داخلی، هزینه‌های مصرفی بخش دولتی همه ساله نسبت به سال قبل کاهش داشته است ولی هزینه‌های بخش خصوصی از حیث سهم در هزینه مصرفی کل افزایش داشته ولی سهم هزینه‌های این بخش در GDP کاهش داشته است.[۲۵]

میزان هزینه‌های مصرفی کل به تفکیک بخش‌های خصوصی و دولتی به همراه سهم آنها در هزینه کل و GDP در جدول آمده است:

شاخص / سال		۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
هزینه‌های مصرفی کل	میزان هزینه (میلیارد منات)	۱۹۹۷۰/۸	۲۲۸۲۶/۶	۲۵۰۵۴/۲
	درصد رشد	—	۱۴/۳	۹/۸
	سهم در GDP به درصد	۷۵/۱	۷۵/۳	۷۱/۴

شاخص / سال		۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
هزینه‌های مصرفی بخش خصوصی	میزان هزینه (میلیارد منات)	۱۶۳۴۳/۸	۱۹۰۶۶/۷	۲۱۲۲۴/۷
	درصد رشد	—	۱۶/۷	۱۱/۳
	سهم در هزینه مصرفی کل به درصد	۸۱/۸	۸۳/۵	۸۴/۷
	سهم در GDP به درصد	۶۱/۵	۶۲/۹	۶۰/۵
هزینه مصرفی بخش دولتی	میزان هزینه (میلیارد منات)	۳۶۲۷	۳۷۵۹/۹	۳۸۲۹/۵
	درصد رشد	—	۳/۷	۱/۸
	سهم در هزینه مصرفی کل به درصد	۱۸/۲	۱۶/۵	۱۵/۳
	سهم در GDP به درصد	۱۳/۶	۱۲/۴	۱۰/۹

مقایسه هزینه‌های مصرفی با نرخ رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص نشان می‌دهد که بازار سرمایه نسبت به بازار پول در جمهوری آذربایجان برتری دارد و روندی که در اقتصاد این کشور دنبال می‌شود، حاکی از این است که این برتری کماکان حفظ خواهد شد. کاهش سهم هزینه‌های مصرفی بخش خصوصی در GDP و متقابلاً افزایش درخور توجه سهم سرمایه ثابت ناخالص در GDP نیز نشان از تمایل بخش خصوصی به تشکیل سرمایه دارد.

۲ـ۷ـ بررسی سهم هزینه مصرفی و سرمایه‌ای در تولید ناخالص داخلی

سهم هزینه‌های مصرفی و سرمایه‌ای در تولید ناخالص داخلی در سه سال اخیر در جدول زیر آمده است:

شاخص / سال	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
سهم هزینه‌های مصرفی در GDP	۷۵/۱	۷۵/۳	۷۱/۴
سهم هزینه‌های سرمایه‌ای در GDP	۲۲/۹	۳۴/۱	۵۰/۸

همان‌گونه که در جدول آمده است، سهم هزینه‌های مصرفی در GDP کاهش یافته است و برعکس هزینه‌های سرمایه‌ای در ترکیب تولید ناخالص داخلی جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است.

۲ــ۸ــ بررسی سهم نیروهای داخلی شاغل در خارج از کشور در GNP

سهم درآمد شاغلین آذربایجانی در خارج از کشور در تولید ناخالص ملی و نیز میزان درآمد این شاغلین و رشد سالانه آن در جدول زیر آمده است:

شاخص / سال	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰
درآمد شاغلین در خارج از کشور (میلیارد منات)	۱/۹۰۳	۱۳	۶۴/۷	۹۰/۸	۱۴۸/۱	۱۳۹/۵	۲۵۰/۲
درصد رشد سالانه	ــ	۵۸۳	۳۹۸	۴۰/۳	۶۳/۱	-۵/۸	۷۹/۳
سهم در GNP	ــ	۰/۰۸	۰/۴	۰/۶	۱	۰/۸	۱/۲

بالا بودن میزان دستمزدها در خارج از کشور نسبت به دستمزدهای داخل کشور انگیزه لازم را برای اشتغال نیروی کار جمهوری آذربایجان در سایر کشورها به‌ویژه کشورهای غربی و کشورهای مستقل مشترک‌المنافع ایجاد کرده است. از این‌رو میزان درآمد کسب شده توسط این افراد در سال‌های گذشته به جز سال ۱۹۹۹، همواره افزایش یافته است. افزون بر این سهم این درآمدها در تولید ناخالص ملی نیز به جز سال یاد شده در سایر سنوات روند افزایشی داشته است.

۲ــ۹ــ برآورد نقش و سهم بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات) در ابعاد دولتی و غیردولتی در تولید ناخالص داخلی

سهم بخش‌های اقتصادی سه‌گانه به صورت‌های مختلف در آمار تولید ناخالص داخلی سال‌های گذشته آمده است. در این آمارها ترکیب تولید ناخالص داخلی در برخی سال‌ها به صورت سه بخش و در برخی سال‌ها در قالب ۸ یا ۹ بخش آمده است. جزئیات این اطلاعات در جداول زیر می‌آید:

سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۱[۲۶]

(ارقام به درصد)

سال / شاخص	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
سهم بخش کشاورزی در GDP	۲۲	۲۰	۱۶	۲۰
سهم بخش صنعت و معدن در GDP	۱۸	۲۷	۳۶	۳۳
سهم بخش خدمات در GDP	۶۰	۵۳	۴۸	۴۷

سال ۲۰۰۲[۲۷]

نام بخش	صنعت	حمل و نقل	تجارت و خدمات داخلی	کشاورزی	ساخت و ساز	بخش اجتماعی و خدمات غیررسمی	سایر
سهم بخش در GDP به درصد	۳۴/۹	۹/۸	۵/۷	۱۴/۲	۱۰/۸	۱۴/۷	۹/۸

همچنین سهم بخش‌های مختلف اقتصادی و نیز بخش‌های دولتی و غیردولتی در تولید ناخالص داخلی توسط دولت آذربایجان برای سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ توسط وزارت توسعه اقتصادی به شرح جدول زیر اعلام شده است.[۲۸]

	شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
	سهم بخش دولتی از تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۳۰/۴	۲۹/۳	۲۸	۲۷/۵	۲۶	۲۵
	سهم بخش غیردولتی از تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۶۹/۶	۷۰/۷	۷۲	۷۲/۵	۷۴	۷۵
	حجم بخش غیرنفتی در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۱۶۵۶۹/۳	۱۸۵۸۲/۷	۲۰۷۸۵/۴	۲۳۷۰۶/۴	۲۶۳۸۳/۳	۲۸۵۰۵/۹
	نرخ رشد واقعی بخش غیرنفتی در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	+۱۳/۲	+۱۰/۷	+۹/۵	+۱۱/۳	+۱۰/۶	+۷/۳
	شاخص تورم در این بخش	۹۹/۱	۱۰۱/۳	۱۰۲/۱	۱۰۲/۵	۱۰۰/۷	۱۰۰/۷
	حجم بخش نفتی در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۷۰۲۱	۷۷۵۹/۱	۸۰۱۱/۷	۹۰۹۳/۶	۹۲۱۶/۷	۱۲۹۹۴/۱
	نرخ رشد واقعی بخش نفتی در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	+۲/۱	+۷/۹	+۸/۹	+۵/۱	−۰/۶	+۴۱
	شاخص تورم در این بخش	۱۴۱/۳	۱۰۲/۴	۹۴/۸	۱۰۸	۱۰۲	۱۰۰
	سهم بخش غیرنفتی در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۷۰/۲	۷۰/۵	۷۲/۲	۷۲/۳	۷۴/۱	۶۸/۷
	سهم بخش نفتی در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۲۹/۸	۲۹/۵	۲۷/۸	۲۷/۷	۲۵/۹	۳۱/۳
بخش صنعت	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۸۴۹۴/۵	۹۲۵۷/۱	۹۷۰۵/۶	۱۰۹۹۵/۲	۱۱۶۴۱/۲	۱۴۹۴۰
	نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۶/۹	+۷/۷	+۵/۹	+۶/۱	+۴/۳	+۲۶/۴
	شاخص قیمت	۱۲۴/۶	۱۰۲/۶	۹۹	۱۰۶/۸	۱۰۱/۵	۱۰۱/۵
	سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۳۶	۳۵/۱	۳۳/۷	۳۳/۵	۳۲/۷	۳۶
بخش کشاورزی	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۳۷۵۵/۳	۴۱۷۳/۳	۴۴۸۰	۴۸۳۳/۵	۵۱۶۲	۵۸۱۰
	نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۱۲/۱	+۱۱/۱	+۷/۳	+۷/۹	+۶/۸	+۱۲/۶
	شاخص قیمت	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
	سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۱۵/۹	۱۵/۸	۱۵/۶	۱۴/۷	۱۴/۵	۱۴

شاخص		سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
ساخت و ساز		حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۱۵۳۹/۶	۱۶۳۲/۳	۲۳۴۳/۲	۳۳۴۵/۱	۳۸۴۴/۸	۴۹۸۰
		نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۲/۶	+۶	+۴۳/۶	+۴۲/۸	+۱۴/۹	+۲۹/۵
		شاخص قیمت	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
		سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۶/۵	۶/۲	۸/۱	۱۰/۲	۱۰/۸	۱۲
بخش خدمات	تجارت	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۱۵۷۴/۹	۱۷۷۷/۸	۱۹۸۵/۵	۲۲۰۰	۲۴۲۰/۸	۲۶۵۶
		نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۹/۸	+۱۰/۶	+۹	+۸/۶	+۷/۹	+۷/۶
		شاخص قیمت	۱۰۲/۹	۱۰۲/۱	۱۰۲/۵	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۲
		سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۶/۷	۶/۷	۶/۹	۶/۷	۶/۸	۶/۴
	حمل و نقل	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۲۲۶۵/۵	۲۵۱۳/۷	۲۷۳۲/۸	۲۹۷۵/۴	۳۲۰۴	۳۴۴۴/۵
		نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۱۲/۳	+۱۰/۹	+۸/۷	+۸/۹	+۷/۷	+۷/۵
		شاخص قیمت	۱۰۹/۳	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
		سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۹/۶	۹/۵	۹/۵	۹/۱	۹	۸/۳
	ارتباطات	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۵۶۹/۱	۶۴۸	۷۵۴/۸	۸۵۱	۹۲۵/۶	۹۹۶
		نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۳۳/۹	+۱۳/۹	+۱۶/۵	+۱۲/۷	+۸/۸	+۷/۶
		شاخص قیمت	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
		سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۲/۴	۲/۵	۲/۶	۲/۶	۲/۶	۲/۴
	خدمات اجتماعی	حجم در تولید ناخالص داخلی (به میلیارد منات)	۳۹۳۴/۴	۴۲۷۷	۴۵۸۷	۴۹۱۰/۴	۵۹۰۱/۶	۶۱۷۳/۵
		نرخ رشد واقعی (به درصد)	+۵/۸	+۶/۶	+۵/۱	+۵	+۱۸/۳	+۲/۸
		شاخص قیمت	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۱/۶	۱۰۱/۸
		سهم در تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۲۲/۹	۲۴/۱	۲۳/۶	۲۳/۲	۲۳/۶	۲۰/۹
	سهم کل بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی (به درصد)		۴۱/۵	۴۲/۸	۴۲/۶	۴۱/۵	۴۲	۳۸

در مقایسه سهم پیش‌بینی شده بخش‌های سه‌گانه اقتصاد کشور از تولید ناخالص داخلی توسط دولت با اطلاعات اعلام شده در خصوص عملکرد این بخش‌ها در ترکیب GDP اختلاف چندانی بین پیش‌بینی و عملکرد مشاهده نمی‌شود. بیشترین این اختلاف‌ها مربوط به سهم بخش صنعت در سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ است که آن نیز کمتر از ۲ درصد است.

اطلاعات منتشر شده توسط کمیته دولتی آمار جمهوری آذربایجان نیز سهم بخش‌ها و حوزه‌های مختلف در فعالیت‌های اقتصادی در GDP را طی ۵ سال منتهی به پایان ۲۰۰۴ بدین صورت اعلام نموده است:[۲۹]

جدول سهم بخش‌های مختلف اقتصادی در تولید ناخالص داخلی آذربایجان

ارقام به درصد

		شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
کل			۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
کشاورزی، شکار و خدمات وابسته			۱۵/۹	۱۴/۷	۱۳/۸	۱۲/۲	۱۱/۳
ماهیگیری			۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۲
صنعت و معدن		کل صنعت و معدن	۳۶	۳۷/۶	۳۷/۴	۳۷/۳	۳۷/۸
		معادن و استخراج نفت و گاز	۲۷/۶	۲۹/۶	۲۸/۹	۲۷/۵	۲۸/۳
	تبدیلی کارخانه‌ای	کل صنایع تبدیلی	۵/۳	۶/۴	۷/۴	۸/۶	۸/۵
		فرآورده‌های غذایی، توتون و نوشیدنی‌ها	۲	۲/۶	۲/۹	۳/۵	۳/۱
		لوازم خیاطی	۰/۳	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰/۱

شاخص / سال			۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
صنعت و معدن	صنایع تولیدی کارخانه‌ای (تبدیلی)	کاغذ و مقوا	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱
		تجهیزات پالایشگاهی	۱/۵	۱/۸	۲/۳	۲/۶	۲/۵
		محصولات شیمیایی	۰/۳	۰/۶	۰/۵	۰/۴	۰/۵
		مواد لاستیکی و پلاستیکی	۰	۰	۰	۰	۰
		مواد کانی غیرفلزی	۰/۱	۰/۲	۰/۳	۰/۳	۰/۴
		فلزات پایه	۰/۱	۰/۱	۰/۳	۰/۸	۱/۲
		خودرو و تجهیزات مربوطه	۰/۳	۰/۴	۰/۳	۰/۳	۰/۲
		تجهیزات الکتریکی و اپتیکی	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱
		تجهیزات حمل و نقل	۰/۵	۰/۴	۰/۵	۰/۴	۰/۳
		صنایع چوبی	۰	۰	۰	۰	۰
		تولید و توزیع برق، گاز و آب	۳/۱	۱/۸	۱/۱	۱/۱	۱
ساخت و ساز			۶/۵	۵/۸	۸/۷	۱۱/۲	۱۳/۵
بازرگانی، هتلداری و خدمات عمومی			۶/۷	۷/۸	۷/۹	۷/۶	۸
حمل و نقل، ارتباطات و انبارداری			۱۲	۱۰/۱	۹/۸	۱۰	۹/۵
خدمات اجتماعی و غیررسمی			۱۶/۵	۱۵/۹	۱۴/۲	۱۳/۸	۱۲/۴
فعالیت‌های خارج از شمول مالیات			۶/۲	۷/۹	۸	۷/۷	۷/۳

از نکات درخور توجه در آمار ارائه شده افزایش سهم بخش ساخت و ساز در تولید ناخالص داخلی است. سهم این بخش در ۵ سال یاد شده بیش از دو برابر شده است، این در حالی است که در سایر بخش‌ها نظیر کشاورزی و حمل‌ونقل با کاهش سهم مواجه هستیم و برخی بخش‌ها نظیر صنعت و معدن و بازرگانی با افزایش اندک روبه‌رو بوده‌اند.

با در نظر گرفتن آمارهای ارائه شده مختلف از سهم بخش‌ها در تولید ناخالص داخلی می‌توان سهم هر کدام از بخش‌ها را در سال‌های گذشته به شرح زیر (میانگین ارقام ذکر شده در آمارهای مختلف) بیان کرد:

بخش / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
کشاورزی	۲۲	۲۰	۱۶	۱۷	۱۶	۱۴	۱۴/۵	۱۴
صنعت	۱۸	۲۷	۳۶	۳۶	۳۵/۵	۳۵	۳۳	۳۶
خدمات	۶۰	۵۳	۴۸	۴۷	۴۸/۵	۵۱	۵۲/۵	۵۰

سهم انواع فعالیت‌های اقتصادی موجود در داخل بخش‌های سه‌گانه اقتصادی در تولید ناخالص داخلی طی ۵ سال گذشته در جدول زیر آمده است؛[۳۰]

(ارقام به درصد)

عناوین فعالیت‌های اقتصادی / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
کشاورزی، شکار و خدمات مربوطه	۱۸/۲	۱۵/۹	۱۴/۷	۱۳/۹	۱۲/۹
ماهیگیری	۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۲	۰/۲
صنایع (کل)	۲۸/۲	۳۶	۳۷/۶	۳۷/۴	۳۷/۸
معدن	۱۸/۵	۲۷/۶	۲۹/۶	۲۸/۹	۲۸/۶
استخراج نفت، گاز طبیعی و خدمات مربوطه	۱۸/۴	۲۷/۶	۲۹/۶	۲۸/۸	۲۸/۶
کارخانجات	۶	۵/۳	۶/۴	۷/۴	۸/۱
محصولات غذایی، توتون، تنباکو و نوشیدنی‌ها	۲/۴	۲	۲/۶	۲/۹	۲/۷
تولید محصولات خیاطی	۰/۳	۰/۳	۰/۲	۰/۱	۰/۲
تولید خودرو و تجهیزاتی که در سایر گروه‌ها نیامده است	۰/۳	۰/۳	۰/۴	۰/۳	۰/۲

سال / عناوین فعالیت‌های اقتصادی	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
تولید خمیر کاغذ و کاغذ	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱
تولید محصولات پالایش نفت	۱/۷	۱/۵	۱/۸	۲/۳	۲/۶
تولید محصولات شیمیایی	۰/۴	۰/۳	۰/۶	۰/۵	۰/۵
تولید فلزات اصلی	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۳	۰/۸
تولید سایر محصولات معدنی غیرفلزی	۰/۲	۰/۱	۰/۲	۰/۳	۰/۳
تولید تجهیزات اپتیکی و الکتریکی	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱
تولید سایر تجهیزات حمل و نقل	۰/۳	۰/۵	۰/۴	۰/۵	۰/۶
تأمین برق، گاز و آب	۳/۷	۳/۱	۱/۸	۱/۱	۱/۱
ساخت و ساز	۱۰/۹	۶/۵	۵/۸	۸/۷	۱۲/۱
تجارت، خدمات کترینگ و هتلداری	۷/۱	۶/۷	۷/۸	۷/۹	۷/۹
حمل و نقل و ارتباطات	۱۰/۷	۱۲	۱۰/۱	۹/۸	۹/۵
خدمات اجتماعی و غیررسمی	۲۰/۸	۱۶/۵	۱۵/۹	۱۴/۲	۱۲/۶

سهم بخش دولتی و غیردولتی در تولید ناخالص داخلی از ابتدای استقلال آذربایجان تغییرات زیادی پیدا کرده است. جمهوری آذربایجان که در زمان استقلال‌اش، وارث اقتصاد کاملاً دولتی و دارای سیستم متمرکز به جای مانده از نظام سوسیالیسم اتحاد جماهیر شوروی بود، حیات اقتصادی خود را با ماهیتی دولتی آغاز کرد. در سال‌های ابتدایی پس از استقلال کشور بخش دولتی بخش عمده تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داده بود. پس از سال ۱۹۹۴ که به دنبال برقراری آتش‌بس بین دو کشور متخاصم آذربایجان و ارمنستان و تثبیت حاکمیت دولت در باکو، ثبات سیاسی و اقتصادی بر کشور حکمفرما گشت، سهم بخش دولتی از تولید ناخالص داخلی به تدریج کاهش یافت و در جهت مقابل سهم بخش‌های غیردولتی در ترکیب GDP افزایش یافت. به‌طوری‌که سهم بخش غیردولتی از حدود یک سوم به حدود سه چهارم در فاصله سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ رسید.

سهم بخش‌های دولتی و غیردولتی در ترکیب تولید ناخالص داخلی آذربایجان طی ۹ سال گذشته در جدول زیر آمده است؛[۳۱]

سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
سهم بخش دولتی در GDP (به درصد)	۶۹/۷	۶۲	۵۲	۳۹/۹	۳۶/۲	۲۹/۲	۲۸/۲	۲۷	۲۶
سهم بخش غیردولتی در GDP (به درصد)	۳۰/۳	۳۸	۴۸	۶۰/۱	۶۳/۸	۷۰/۸	۷۱/۸	۷۳	۷۴

۳ـ برآورد اشتغال در آذربایجان

۳ـ۱ـ بررسی بیکاری در کشور

تعداد بیکاران در جمهوری آذربایجان از اواسط دهه ۹۰ به بعد تغییرات زیادی داشته است. در برخی سال‌ها رشد بیکاری بسیار بالا و برعکس در برخی سال‌ها منفی بوده است. تعداد کل بیکاران ثبت شده از سال ۱۹۹۵ به بعد به همراه تغییرات سالانه در جدول زیر مشخص شده است[۳۲]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
تعداد کل بیکاران ثبت‌شده (به نفر)	۲۸۳۱۴	۳۱۹۳۵	۳۸۳۰۶	۴۲۳۲۹	۴۵۲۱۱	۴۳۷۳۹	۴۸۴۴۶	۵۰۹۶۳	۵۳۸۶۲
درصد تغییر نسبت به سال قبل (به درصد)	—	+۱۲/۸	+۲۰	+۱۰/۵	+۶/۸	−۳/۳	+۱۰/۸	+۵/۲	+۵/۷

همان‌طور که ارقام جدول نشان می‌دهد، به جز سال ۲۰۰۰ در سایر سال‌ها بیکاری افزایش یافته است. در ۹ سال گذشته تعداد بیکاران ثبت شده ۹۰ درصد افزایش داشته است که رشد متوسط سالانه در این خصوص ۱۰ درصد است.

برخی از اصلی‌ترین شاخص‌های جمعیت بیکار به همراه جمعیت فعال، غیرفعال و شاغل در جدول بعد آمده است.[۳۳] برابر اطلاعات این جدول که مربوط به سال ۲۰۰۳ است، ۶۲/۹ درصد از جمعیت کل جمهوری آذربایجان فعال به شمار می‌روند که این سهم در نقاط شهری ۵۸/۸ و در نقاط روستایی ۶۸/۲ درصد است. نرخ اشتغال کل نیز در سال ۲۰۰۳ اندکی بیش از ۵۶ درصد بوده است که این سهم در روستاها با ۶۳/۵ درصد فاصله چشمگیری با نقاط شهری

(۵۰/۵ درصد) دارد. در طرف مقابل نیز نرخ بیکاری در روستاها کمتر از شهرهاست. البته در جدولی که از سوی کمیته آمار دولتی منتشر شده است، جمع جمعیت شاغل و بیکار که باید با کل جمعیت فعال برابر باشد، کمتر از جمعیت فعال قید شده است که احتمالاً این تفاوت ناشی از جمعیت فعالی است که نه شاغل محسوب می‌شوند و نه بیکار، مانند دانش‌آموزان و دانشجویان و ...

طبق اطلاعات جدول تفاوت نرخ اشتغال بین زنان و مردان نیز درخور توجه است.

نرخ بیکاری در شهرها دو برابر روستاها است. این نرخ در بین مردان در روستاها و شهرها تفاوت کمی دارد ولی در بین زنان این تفاوت بالاست. در بین گروه‌های سنی مختلف نیز بیشترین نرخ بیکاری متعلق به گروه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال (با ۲۳/۸ درصد) و کمترین نرخ در گروه ۶۰ تا ۶۴ سال (۲/۸ درصد) ثبت شده است.

توزیع بیکاری در بین دارندگان مقاطع تحصیلی نیز به گونه‌ای است که کمترین درصد بیکاری در بین دارندگان تحصیلات عالی و بیشترین نرخ در بین دارندگان تحصیلات متوسطه ناقص است. در این میان افراد بی‌سواد در بین خود ۷ درصد بیکار ثبت شده دارند. البته احتمال این وجود دارد که تعدادی از بیکاران بی‌سواد برای کاریابی به مراکز مربوطه مراجعه نکرده‌اند و این امر طبیعی است که افراد باسواد بیشتر از بی‌سوادها به این مراکز مراجعه کنند. در بین افراد بی‌سواد بیشترین درصد بیکاری متعلق به گروه سنی ۳۰ تا ۳۴ سال و در بین دارندگان تحصیلات دانشگاهی دو گروه سنی ۲۰ تا ۲۴ سال و ۲۵ تا ۲۹ سال بیش از ۵۰ درصد از بیکاران فارغ‌التحصیل دانشگاه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. به نظر می‌رسد، فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها عمدتاً در سال‌های اولیه بعد از اتمام تحصیلات بیکار می‌مانند و در سال‌های بعد موفق به پیدا کردن کار می‌شوند. در بین جوامع شهری و روستایی نیز بیکاری در مقاطع تحصیلی تفاوت دارد. این تفاوت در تحصیلات عالی ناقص بیشتر است. در این مقطع بیکاران جامعه شهری ۵/۳ درصد و جامعه روستایی ۱۳/۶ درصد سهم دارند.

شاخص‌های اصلی نیروی کار در جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۳

شاخص	کل	جامعه شهری	جامعه روستایی	گروه‌های سنی									
				۱۵ _ ۱۹	۲۰ _ ۲۴	۲۵ _ ۲۹	۳۰ _ ۳۴	۳۵ _ ۳۹	۴۰ _ ۴۴	۴۵ _ ۴۹	۵۰ _ ۵۴	۵۵ _ ۵۹	۶۰ _ ۶۴
نرخ جمعیت فعال	۶۲/۹	۵۸/۸	۶۸/۲	۶۶/۳	۲۶/۴	۱۹/۴	۲۰/۵	۲۰/۱	۱۷/۸	۲۰	۲۹/۴	۴۵/۸	۷۳
مردان	۷۵/۶	۷۲/۸	۷۹/۲	۶۰/۶	۱۶/۴	۵/۵	۴/۲	۴/۸	۵/۲	۷/۳	۹/۷	۱۹/۹	۵۷/۵
زنان	۵۱/۱	۴۶/۳	۵۷/۶	۷۲	۷/۳۶	۳۳/۱	۳۵/۲	۳۳	۲۹/۶	۳۲/۱	۴۷/۹	۶۷/۱	۸۵/۴
جمعیت غیرفعال	۳۷/۱	۴۱/۲	۳۱/۸	۶۶/۳	۲۶/۴	۱۹/۴	۲۰/۵	۲۰/۱	۱۷/۸	۲۰	۲۹/۴	۴۵/۸	۷۳
مردان	۲۴/۴	۲۷/۲	۲۰/۸	۶۰/۶	۱۶/۴	۵/۵	۴/۲	۴/۸	۵/۲	۷/۳	۹/۷	۱۹/۹	۵۷/۵
زنان	۴۸/۹	۵۳/۷	۴۲/۴	۷۲	۳۶/۷	۳۳/۱	۳۵/۲	۳۳	۲۹/۶	۳۲/۱	۴۷/۹	۶۷/۱	۸۵/۴
نرخ اشتغال	۵۶/۲	۵۰/۵	۶۳/۵	۲۷/۹	۵۶	۶۸/۶	۷۲/۷	۷۴/۵	۷۷/۷	۷۵	۶۴/۷	۵۱/۴	۲۶/۲
مردان	۶۸/۴	۶۴/۱	۷۳/۷	۳۴/۶	۶۵/۱	۸۰/۷	۸۸	۸۹/۷	۹۰/۱	۸۷/۹	۸۴	۷۵/۷	۴۱
زنان	۴۴/۹	۳۸/۵	۵۳/۵	۲۱/۱	۴۶/۷	۵۶/۸	۵۹	۶۱/۷	۶۶	۶۲/۷	۴۶/۷	۳۱/۴	۱۲/۹
نرخ بیکاری	۱۰/۷	۱۴	۷	۱۷/۳	۲۳/۸	۱۴/۹	۸/۵	۶/۷	۵/۵	۶/۲	۸/۳	۵/۲	۲/۸
مردان	۹/۶	۱۲	۷	۱۲	۲۲/۱	۱۴/۶	۸/۲	۵/۷	۴/۹	۵/۲	۷/۱	۵/۵	۳/۶
زنان	۱۲/۲	۱۶/۹	۷	۲۴/۶	۲۶/۲	۱۵/۲	۹	۷/۹	۶/۳	۷/۶	۱۰/۳	۴/۵	۰/۷

نرخ بیکاری براساس میزان تحصیلات (سطح سواد جمعیت بیکار)

شاخص جمعیت / میزان سواد	کل	جامعه شهری	جامعه روستایی	گروه‌های سنی									
				۱۵ ـ ۱۹	۲۰ ـ ۲۴	۲۵ ـ ۲۹	۳۰ ـ ۳۴	۳۵ ـ ۳۹	۴۰ ـ ۴۴	۴۵ ـ ۴۹	۵۰ ـ ۵۴	۵۵ ـ ۵۹	۶۰ ـ ۶۴
تحصیلات عالی	۴/۹	۴/۹	۵	۰	۲۵/۷	۲۶/۱	۸/۵	۴/۸	۷	۱۰/۳	۱۳/۶	۲/۶	۱/۵
تحصیلات عالی ناقص	۹/۴	۵/۳	۱۳/۶	۱۷/۹	۵۳/۶	۱۰/۷	۳/۶	۳/۶	۳/۶	۰	۰	۷/۱	۰
تحصیلات متوسطه	۷/۲	۵/۳	۹/۲	۵	۹/۲۴	۱۸/۹	۱۰	۱۱	۸/۵	۸/۵	۱۰/۳	۲/۸	۰
تحصیلات متوسطه (هنرستان)	۶/۵	۵/۸	۹	۳	۲۰	۱۷	۱۴	۱۷	۱۱/۹	۱۰/۴	۳/۷	۱/۵	۱/۵
تحصیلات متوسطه ناقص	۱۴	۱۲/۹	۱۵/۵	۱۱/۲	۳۲/۷	۱۷/۴	۱۰/۸	۸/۸	۸/۳	۵/۸	۳/۹	۰/۷	۰/۲
تحصیلات راهنمایی	۱۱/۳	۱۰/۱	۱۲/۴	۱۸/۴	۳۲	۱۳/۲	۶/۶	۵/۵	۵/۹	۷	۵/۹	۳/۷	۱/۵
تحصیلات ابتدایی	۷/۵	۷/۷	۷/۲	۹/۵	۹/۵	۹/۵	۱۹	۹/۵	۱۴/۴	۹/۵	۴/۸	۹/۵	۴/۸
بی‌سواد	۷	۹/۱	۵/۷	۲۵	۰	۰	۵۰	۰	۰	۲۵	۰	۰	۰

برابر آمار دولت توزیع بیکارانی که به مراکز دولتی برای کاریابی مراجعه می‌کنند در مناطق مختلف کشور به شرحی است که در پی می‌آید.(۳۴)

جدول تعداد بیکاران ثبت شده در مناطق عمده دارای جمعیت بیکار در سال‌های مختلف

نام مناطق عمده	تعداد بیکار ثبت شده توسط نهادهای مسئول در سال‌های مختلف (به نفر)							
	۱۹۹۵	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
جمهوری نخجوان	۵۲۱۱	۵۴۵۰	۵۵۳۳	۵۶۱۵	۵۸۱۲	۵۹۸۹	۶۶۴۵	۷۲۸۴
باکو	۱۴۲۳	۲۴۶۴	۳۰۵۶	۳۸۶۵	۴۹۳۰	۶۱۷۲	۷۰۵۷	۸۱۹۵
گنجه	۱۰۶۷	۱۱۶۳	۱۲۰۳	۱۲۹۶	۱۳۰۰	۱۲۷۷	۱۲۳۳	۱۲۲۵
مینگه چویر	۷۹۳	۸۵۲	۹۰۶	۱۰۲۰	۱۱۴۰	۱۴۸۸	۱۵۹۳	۱۶۶۳۰
آغدام	۱۱۰۴	۱۶۲۲	۱۹۳۴	۲۱۳۸	۲۲۱۸	۲۶۸۲	۲۶۴۸	۲۷۲۶
برده	۱۸۸۸	۲۸۷۰	۳۴۵۸	۳۷۹۴	۳۸۶۷	۴۲۴۲	۳۸۵۱	۴۰۲۵
علی بایراملی	۳۴۲	۴۴۶	۴۹۶	۵۸۶	۶۶۸	۸۲۸	۱۰۰۳	۱۰۶۱
ایمیشلی	۳۵۸۰	۴۵۸۰	۴۶۷۲	۴۷۲۲	۲۳۴	۲۹۰	۳۰۳	۳۴۶
کلیه جر	۶۲۰	۱۴۹۴	۱۶۶۶	۱۷۹۶	۲۰۴۸	۲۲۴۲	۲۲۹۰	۲۳۸۷
لاچین	۴۲۶	۵۸۰	۷۰۷	۸۳۲	۹۳۱	۱۰۱۳	۱۱۰۰	۱۱۴۱
جبرائیللی	۲۵۹	۶۸۰	۸۲۵	۹۹۷	۱۰۴۲	۱۳۱۸	۱۳۴۶	۱۳۹۴
جلیل آباد	۷۲۴	۸۱۷	۸۴۶	۸۸۸	۹۰۶	۹۴۴	۹۶۱	۹۷۶
سایر مناطق	۱۰۸۷۷	۱۵۲۸۸	۱۷۰۲۷	۱۷۶۶۲	۱۸۶۴۳	۱۹۹۶۱	۲۰۹۳۳	۲۱۹۴۲
کل کشور	۲۸۳۱۴	۳۸۳۰۶	۴۲۳۲۹	۴۵۲۱۱	۴۳۷۳۹	۴۸۴۴۶	۵۰۹۶۳	۵۴۳۶۵

در بین ۶۵ شهر بزرگ و رایون در جمهوری آذربایجان ۱۲ منطقه از حیث تعداد بیکاران ثبت شده درخور توجه هستند که نام آنها در جدول قید شده است. این مناطق طی ۸ سال قید شده در جدول به طور کلی حدود ۴۰ درصد از بیکاران ثبت‌شده را به خود اختصاص داده‌اند و ۶۰ درصد باقیمانده متعلق به ۵۳ منطقه دیگر است.

در میان ۱۲ منطقه یادشده نیز باکو بیشترین تعداد را در سال‌های ۲۰۰۱ به بعد داشته است

که با توجه به تعداد پایین بیکاران ثبت‌شده در سال ۱۹۹۵ نسبت به سایر مناطق، شاهد افزایش چشمگیر بیکاران ثبت شده در این شهر بزرگ هستیم. جمهوری خودمختار نخجوان نیز در جایگاه بعدی قرار دارد. با توجه به جمعیت درخور توجه باکو و جمهوری خودمختار نخجوان و برخی شهرهای بزرگ نظیر گنجه وجود تعداد بالای بیکاران ثبت‌شده در آنها طبیعی به نظر می‌رسد ولی ثبت تعداد قابل ملاحظه بیکار در شهرهای کوچکی نظیر برده نشان از وجود معضل بیکاری به شکل حاد در برخی مناطق دورافتاده کشور دارد.

در اینجا ذکر این نکته لازم است که با توجه به گرایش کمتر مناطق محروم و دورافتاده به مراجعه برای کاریابی نسبت به شهرهای بزرگ به نظر می‌رسد، فاصله تعداد بیکاران واقعی در مناطق محروم نسبت به بیکاران ثبت شده زیاد باشد.

۳ـ۲ـ بررسی دستمزدها

میزان دستمزدها به‌طور متوسط ماهانه در بخش‌های مختلف اقتصادی از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۲ در جدول زیر آمده است.[۳۵]

(ارقام به هزار منات)

سال / نام بخش	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
صنعت	۹۵/۶	۱۴۶/۲	۲۳۱/۳	۲۷۷	۲۸۵/۶	۴۳۶/۲	۴۹۹/۸	۵۶۷/۸
کشاورزی	۳۳/۵	۳۷/۸	۴۹/۶	۴۳/۹	۵۳	۶۹/۱	۷۸/۹	۸۹/۹
ساخت‌وساز	۹۸/۹	۱۶۷/۲	۴۳/۹	۴۴۱/۶	۴۲۸/۵	۴۱۶/۷	۴۳۶/۹	۵۴۵/۱
حمل و نقل	۹۸/۲	۱۵۰/۴	۴۴۱/۶	۲۹۱	۲۲۵/۵	[۱]۲۹۲/۴	[۱]۳۳۰/۳	[۱]۳۶۸/۳
ارتباطات	۸۳/۸	۱۱۹/۴	۲۹۱	۲۶۳/۶	۳۰۶/۹			
متوسط کل بخش‌ها	۶۲/۵	۸۹/۴	۱۴۱/۶	۱۶۸/۴	۱۸۴/۴	۲۲۱/۶	۲۶۰	۳۱۵/۴

۱. حمل و نقل و ارتباطات

به‌طور کلی میزان حقوق و دستمزدها در جمهوری آذربایجان در صورت تبدیل به ارزهای خارجی در سطحی پایین قرار دارد. بالاترین آمار اعلام شده در خصوص متوسط دستمزد ماهانه در سال ۲۰۰۳ کمتر از ۴۵۰ هزار منات (حدود ۹۲ دلار آمریکا) است. از اصلی‌ترین دلایل پایین بودن میزان دستمزدها در این کشور پایین بودن سطح قیمت‌ها و نرخ تورم پایین در اقتصاد این کشور را می‌توان نام برد. به‌رغم اینکه سطح دستمزدها در مقایسه با سایر کشورها در این کشور پایین است ولی تغییرات سالانه آن چشمگیر بوده است. افزایش درخور توجه سالانه در متوسط دستمزد در حالی است که در برخی سال‌ها تورم در این کشور منفی بوده است.

سطح حداقل و متوسط دستمزد ماهانه و نیز میزان ماهانه حقوق بازنشستگی و مستمری در طول ۶ سال گذشته به شرحی است که در جدول زیر آمده است[۳۶]

شاخص / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
حداقل دستمزد ماهانه به هزار منات	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۲۷/۵	۲۷/۵	۲۷/۵
تغییرات حداقل دستمزد ماهانه نسبت به سال قبل به درصد	—	۰	۰	۴۰۰	۰	۰
متوسط دستمزد ماهانه به هزار منات	۱۶۸/۴	۱۸۴/۴	۲۲۱/۶	۲۶۰	۳۱۵/۲	۳۶۷/۲
تغییرات متوسط دستمزد ماهانه نسبت به سال قبل به درصد	—	۹/۵	۲۰/۲	۱۷/۳	۲۱/۲	۱۶/۵
حداقل حقوق ماهانه بازنشستگی به هزار منات	—	—	—	۱۸	۱۸	۱۸
تغییرات حداقل حقوق ماهانه بازنشستگی نسبت به سال قبل به درصد	—	—	—	—	۰	۰
متوسط مستمری ماهانه بیکاران به هزار منات	۵۲/۶	۶۵	۷۲	۷۳/۷	۸۸/۵	۸۹/۷
تغییرات متوسط حقوق ماهانه بازنشستگی نسبت به سال قبل به درصد	—	۲۳/۶	۱۰/۸	۲/۴	۲۰	۱/۴
متوسط مستمری ماهانه بیکاران به هزار منات	۳۰/۵	۳۵/۹	۷۹/۷	۸۸/۵	۸۹/۹	۹۶/۳
تغییرات متوسط مستمری ماهانه بیکاران نسبت به سال قبل به درصد	—	۱۷/۷	۱۲۲	۱۱	۱/۶	۷/۱

منبعی دیگر متوسط دستمزد ماهانه در سال ۲۰۰۳ را بیش از رقم ذکرشده در جدول اعلام کرده، برابر این آمار متوسط دستمزد ماهانه در سال ۲۰۰۳، ۴۴۲/۹ هزار منات بوده است که در مقایسه با سال قبل از آن ۱۹/۵ درصد رشد داشته است.[۳۷]

طبق آمار اعلام شده میزان متوسط ماهانه حقوق شاغلین، بازنشستگان و بیکاران از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ به ترتیب ۱۱۸، ۷۰ و ۲۱۶ درصد افزایش داشته است، این در حالی است که میزان تورم در فاصله زمانی سال‌های یادشده برابر آمارهای مختلف بین ۱- تا ۲/۵+ درصد تغییر داشته است.

متوسط دستمزد ماهانه در بخش صنعت در جمهوری آذربایجان نیز طی ۶ سال منتهی به پایان سال ۲۰۰۲ به شرح جدول زیر است[۳۸]

سال / میزان دستمزد	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
دستمزد ماهانه شاغلین به هزار منات	۲۳۱/۴	۲۷۰	۲۸۵/۶	۴۳۵/۹	۴۹۹/۸	۵۶۷/۸
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۱۶/۷	+۵/۸	+۵۲/۶	+۱۴/۷	+۱۳/۶

همچنین متوسط حقوق و دستمزد ماهانه (به صورت تبدیل شده به دلار آمریکا) در ۱۲ کشور مستقل مشترک‌المنافع در جدول زیر آمده است:[۳۹]

سال / نام کشور	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
آذربایجان	۴۳/۵	۴۴/۸	۴۹/۵	۵۵/۸	۶۴/۹
بلاروس	۱۰۶/۳	۷۰/۸	۷۳/۶	۸۶/۶	۱۰۴/۹
قزاقستان	۱۱۹/۴	۹۰/۶	۹۶/۸	۱۱۴	۱۲۷/۹
قرقیزستان	۴۰/۱	۲۶/۹	۲۵/۷	۳۰	۳۵/۹
ارمنستان	۳۰/۶	۳۷/۷	۳۹/۵	۴۴/۱	۴۶/۱
گرجستان	۳۹/۸	۳۳/۴	۳۶/۵	—	۳۶/۵
مولداوی	۴۶/۶	۲۹	۳۲/۸	۴۲/۳	۵۱/۱
روسیه	۱۰۸/۳	۶۱/۸	۷۹/۱	۱۱۱/۱	۱۳۹/۱

سال / نام کشور	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
تاجیکستان	۱۱/۸	۹/۴	۸/۵	۹/۹	۱۱/۸
ترکمنستان	۵۴/۹	—	—	—	—
ازبکستان	۴۷/۳	۵۷/۲	—	—	—
اوکراین	۶۲/۷	۴۳	۴۲/۳	۵۷/۹	۷۰/۶

طبق اطلاعات جدول، کشورهای یادشده از نظر میزان متوسط حقوق و دستمزد ماهانه شاغلین (به صورت تبدیل شده به دلار آمریکا) در سال اول و آخر دوره برآورد شده به صورت زیر رده‌بندی می‌شوند:

ردیف	سال ۲۰۰۲	سال ۱۹۹۸
۱	روسیه	قزاقستان
۲	قزاقستان	روسیه
۳	بلاروس	بلاروس
۴	اوکراین	اوکراین
۵	آذربایجان	ترکمنستان
۶	مولداوی	ازبکستان
۷	ارمنستان	مولداوی
۸	گرجستان	آذربایجان
۹	قرقیزستان	قرقیزستان
۱۰	تاجیکستان	گرجستان
۱۱		ارمنستان
۱۲		تاجیکستان

همانطور که مشاهده می‌شود، آذربایجان از نظر متوسط ماهانه دستمزدها از رتبه هشتم در سال ۱۹۹۸ در بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع به رتبه پنجم در سال ۲۰۰۲ ارتقا پیدا کرده است. در ضمن از نظر میزان رشد متوسط حقوق و دستمزد این کشور با ۵۳ درصد رشد طی ۵ سال یادشده بالاترین رقم رشد را در بین ۱۲ کشور ذکر شده داشته است، این در حالی است که برخی کشورها مثل بلاروس در این مدت رشد منفی داشته‌اند.

اختلاف سطح حقوق و دستمزدها در بین این کشورها سبب مهاجرت نیروی کار در بین آنها می‌شود و سهولت رفت و آمد شهروندان این کشورها (به خاطر اینکه قبلاً در قالب یک کشور بوده‌اند و نیز مقررات آسان و سهل) این پدیده را تشدید می‌کند. البته روابط بین آذربایجان و ارمنستان از این قاعده مستثنی است.

۳ـ۳ـ بررسی حجم و ترکیب اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی

حجم و ترکیب تعداد شاغلین در بخش‌ها و زیربخش‌های مختلف اقتصادی در آذربایجان به شرح جدول زیر است.(۴۰)

سال / انواع مشاغل	۱۹۹۹		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳	
	تعداد (هزار نفر)	درصد از کل شاغلین	تعداد (هزار نفر)	درصد از کل شاغلین	تعداد (هزار نفر)	درصد از کل شاغلین	تعداد (هزار نفر)	درصد از کل شاغلین	تعداد (هزار نفر)	درصد از کل شاغلین
کشاورزی، شکار، ماهیگیری و جنگلداری	۱۵۶۶/۸	۴۲/۳	۱۵۱۹/۲	۴۱	۱۴۸۴.۳	۴۰	۱۴۹۷.۵	۴۰/۲	۱۴۹۹/۸	۴۰/۱
استخراج معدن و کارخانجات وابسته	۳۹/۶	۱/۱	۳۹/۶	۱/۱	۳۹	۱	۴۲/۲	۱/۱	۴۲.۳	۱/۱
صنایع تبدیلی	۱۸۰/۶	۴/۹	۱۶۹.۳	۴/۶	۱۶۹	۴.۵	۱۶۹.۵	۴/۵	۱۶۹.۹	۴/۵
تجهیزات نفت، گاز و برق	۳۸/۸	۱	۴۰/۵	۱/۱	۳۹	۱	۳۹/۹	۱/۱	۳۹/۸	۱.۱
تعمیر ماشین‌آلات و تجهیزات	۵۷۶/۴	۱۵/۶	۶۲۶/۱	۱۶/۹	۶۵۹.۵	۱۷/۸	۶۱۱/۹	۱۶/۴	۶۱۸/۳	۱۶/۵
هتلداری (هتل‌ها، مهمانسراها و غذاخوری‌ها)	۹/۸	۰/۳	۹/۸	۰/۳	۱۱	۰/۳	۱۱/۳	۰/۳	۱۱/۸	۰.۳
حمل و نقل	۱۶۸/۴	۴/۵	۱۶۷	۴.۵	۱۶۷/۵	۴/۵	۱۶۹/۸	۴/۶	۱۷۸.۵	۴/۸
ساختمان (ساخت و ساز)	۱۵۴.۷	۴/۲	۱۵۳/۶	۴/۲	۱۵۵	۴/۲	۱۷۸	۴/۸	۱۸۰	۴.۸
امور مالی و حسابداری	۱۵/۲	۰/۴	۱۳/۵	۰/۴	۱۳	۰/۳	۱۳/۲	۰/۴	۱۳	۰/۳
معاملات املاک	۹۸/۷	۲/۷	۹۸	۲.۶	۹۷	۲/۶	۹۷/۲	۲/۶	۹۷/۵	۲/۶
ادارات دولتی و نهادهای نظامی	۲۶۰/۲	۷	۲۵۷/۷	۶/۹	۲۶۷/۳	۷/۲	۲۶۵/۳	۷/۱	۲۶۵	۷/۱
آموزش و تحصیلات	۲۹۹/۶	۸/۱	۳۱۷/۹	۸/۶	۳۱۸	۸/۶	۳۲۹/۹	۸/۸	۳۳۰	۸/۸
بهداشت و خدمات اجتماعی	۱۶۸/۲	۴/۵	۱۶۸/۹	۴/۵	۱۷۰	۴/۶	۱۷۳/۶	۴/۷	۱۷۳/۸	۴/۶
سایر مشاغل	۱۲۵/۸	۳/۴	۱۲۳/۴	۳/۳	۱۲۵/۴	۳/۴	۱۲۶/۷	۳/۴	۱۲۶/۸	۳/۴
جمع	۳۷۰۲/۸	۱۰۰	۳۷۰۴/۵	۱۰۰	۳۷۱۵	۱۰۰	۳۷۲۶/۵	۱۰۰	۳۷۴۷	۱۰۰

براساس اطلاعات جدول مشاغل، سهم بخش کشاورزی در پنج سال یادشده از ۴۲/۳ درصد به ۴۰/۱ درصد رسیده که ۲/۲ درصد کاهش داشته است. در این مدت بخش

صنعت و معدن و ساختمان افزایش داشته است. این رشد در مشاغل مربوط به تعمیر ماشین‌آلات و تجهیزات بوده است و سایر زیربخش‌های صنعت و معدن مثل استخراج معدن، صنایع تبدیلی، تجهیزات و ساختمان تقریباً ثابت بوده است. بخش خدمات نیز در سال‌های یادشده رشد کمی داشته است. در این بخش مشاغل آموزش و تحصیلات و بهداشت و خدمات اجتماعی رشد و معاملات املاک کاهش داشته‌اند. شایان ذکر اینکه ارقام مربوط به سایر مشاغل نیز عمدتاً مربوط به بخش خدمات است که در این مدت کاهش قابل ملاحظه‌ای داشته است.

به‌طور کلی بعد از استقلال کشور در ترکیب اشتغال روندی آغاز شد که در آن با کاهش مستمر بخش صنعت و معدن و ساختمان، بخش خدمات افزایش قابل ملاحظه‌ای پیدا کرد و بخش کشاورزی تقریباً رفته ـ رفته سهم خود را کم کرده و در عوض بخش‌های کشاورزی و صنعت رشد کردند. اطلاعات مربوط به روند یاد شده در جدول آمده است:

سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
درصد شاغلین در جمعیت فعال اقتصادی	۹۹/۹	—	—	—	—	۹۹/۲	۹۹/۱	۹۹	۹۸/۹	۹۸/۸	۹۸/۸	۹۸/۷
درصد شاغلین در بخش کشاورزی	۳۰/۹	۳۱/۸	۳۴/۷	۳۲/۴	۳۱/۵	۳۰/۸	۳۱/۸	۲۹	۳۰/۸	۴۲/۳	۴۱	۴۰
درصد شاغلین در بخش صنعت و معدن و ساختمان	۱۹/۵	۱۸/۹	۱۷/۶	۱۶/۳	۱۵/۶	۱۴/۹	۱۲/۱	۱۰/۷	۱۱	۲۶/۸	۲۷/۹	۲۸/۵
درصد شاغلین در بخش خدمات	۳۶	۳۷/۱	۳۴/۹	۳۷/۸	۳۹/۶	۳۹/۶	۴۱/۷	۴۶/۵	۴۵/۷	۲۷/۵	۲۷/۸	۲۸/۲
درصد سایر شاغلین	۱۳/۶	۱۲/۲	۱۲/۸	۱۳/۵	۱۳/۳	۱۴/۷	۱۴/۴	۱۳/۸	۱۲/۵	۳/۴	۳/۳	۳/۴

۳ـ۴ـ بررسی نیروی کار خارجی شاغل در کشور

تعداد نیروی کار خارجی در آذربایجان در سال ۱۹۹۹ حدود ۳۰۰ نفر بود که این رقم در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ به ۲۰۰ و ۴۰۰ نفر رسید و در سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ به ۵۰۰ نفر رسید. در زمینه درآمدهای این نیروها، افزایش میزان دستمزد کل شاغلین خارجی در سال‌های گذشته به وضوح نمایان است. به‌طور کلی در آمارهای ارائه شده سهم دستمزد شاغلین خارجی بعد از سال ۱۹۹۴ آمده است و این نشان از آغاز فعالیت مؤثر نیروی کار خارجی از سال ۱۹۹۴ به بعد است. البته قبل از آن به دلیل شرایط جنگی تمایلی به حضور در کشور از سوی نیروهای خارجی وجود نداشته است.

در آمار ارائه شده، نیروهای شاغل خارجی در سرزمین آذربایجان در سال ۲۰۰۰ جمعاً مبلغ ۲۱۲/۱ میلیارد منات دستمزد دریافت کرده‌اند که در مقایسه با سال قبل ۲۳ درصد و در مقایسه با سال ۱۹۹۴ که سال ابتدای شروع به کار شاغلین خارجی بوده است، ۱۸۷ درصد افزایش نشان می‌دهد.[۴۱]

با توجه به فعالیت شرکت‌های خارجی در زمینه‌های نفت و گاز به‌نظر می‌رسد، بیشتر این شاغلین در این بخش‌ها مشغول به کار باشند.

۳ـ۵ـ بررسی نکات برجسته قانون کار

قانون کار فعلی جمهوری آذربایجان که از ابتدای جولای سال ۱۹۹۹ قابلیت اجرایی پیدا کرده است. دومین قانون در این زمینه است که پس از استقلال کشور تدوین و اجرا می‌گردد. قانون اول در سال ۱۹۹۱ به اجرا درآمده بود. پایه و مبنای قانون کار جدید اصل ۳۵ قانون اساسی جمهوری آذربایجان است که تحت عنوان «حق کار» در متن قانون اساسی آمده است؛ در اصل یادشده موارد زیر در خصوص حق کار شهروندان جمهوری آذربایجان آمده است:

- کار پایه و اساس رفاه فردی و اجتماعی شهروندان است.
- هرکس حق دارد آزادانه نوع فعالیت، تخصص و شغل خود و نیز محل کار را براساس

توانایی‌ها و قابلیت‌های خویش انتخاب نماید.

ـ هیچ شخصی نباید برای کار تحت فشار قرار گیرد (ممنوعیت کار اجباری)

ـ قراردادهای کار باید آزادانه تنظیم شوند و کسی نباید برای تنظیم قرارداد کار مجبور گردد.

ـ محدودیت در مورد نیروی کار و اشتغال تنها از سوی مقامات قضایی می‌تواند اعمال شود. این محدودیت‌ها مطابق شرایط قید شده در قوانین موضوعه و با دستور مقامات حکومتی می‌تواند اعمال گردد و تنها برای خدمت نظام وظیفه و یا انجام وظایفی در شرایط اضطراری و حالت فوق‌العاده قابل اعمال است.

ـ تمام افراد حق دارند، از شرایط و محیط کار ایمن و بهداشتی و حقوق و دستمزد بدون تبعیض برخوردار باشند و حقوق و دستمزد آنها نباید از حداقل میزان معین شده در قانون پایین‌تر باشد.

ـ افراد بیکار حق دارند از دولت مستمری (حق بیکاری) دریافت نمایند.

ـ دولت باید هرگونه اقدام لازم را در حیطه وظایف و اختیارت خود برای از بین بردن بیکاری انجام دهد.

از مهم‌ترین نکات قانون کار جمهوری آذربایجان بخش ۱۷ این قانون را می‌توان ذکر کرد:

بخش ۱۷: ممنوعیت کار اجباری

اجبار کردن کسی برای انجام کاری یا ارائه خدماتی که وظیفه او نیست، ممنوع است. در مواردی که حالت فوق‌العاده بر کشور حکمفرما شود، در آن صورت براساس مواد قانونی و با حکم محاکم قضایی، مقامات حکومتی قادر به این کار هستند. در این زمینه مقامات حکومتی باید گزارشی را به «سازمان بین‌المللی کار» ارسال نمایند. البته انجام خدمت نظام وظیفه و انجام برخی امور و ارائه پاره‌ای خدمات در شرایط اضطراری و اعلام حالت فوق‌العاده در کشور از دایره شمول این قانون خارج است.

شرایط اضطراری و حالت فوق‌العاده موارد زیر را شامل می‌شود:

ـ اشغال خاک کشور

ـ اعلام جنگ کشور بیگانه علیه آذربایجان

ـ خطر وقوع حمله نظامی به کشور

ـ محاصره یا وجود خطر محاصره کشور

در هر یک از موارد یادشده با فرمان رئیس‌جمهور و تصویب مجلس ملی جمهوری آذربایجان شرایط اضطراری و حالت فوق‌العاده به عموم مردم اعلام می‌شود.

شرایط در هنگام خطرات و بلایای طبیعی (نظیر سیل و زلزله) و شیوع بیماری‌های واگیردار و خطرناک نیز به مثابه شرایط اضطراری بوده و از شمول این قانون خارج هستند.[(۴۲) و (۴۳)]

۴ـ برآورد مالی جمهوری آذربایجان

۴ـ۱ـ بررسی منابع درآمدی دولت

منابع درآمدی دولت آذربایجان شامل موارد درآمدی زیر است که مقدار هر کدام از این منابع در سال‌های مختلف آمده است.[(۴۴)]

جدول منابع درآمدی دولت در سال‌های مختلف

شاخص / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	تغییر در سال ۲۰۰۴ نسبت به ۲۰۰۳ به درصد
کل درآمد دولت (میلیارد منات)	۲۷۹۷/۶	۳۵۷۳/۲	۳۹۲۴	۴۵۵۱/۲	۶۱۰۴/۵	۷۴۰۵/۸	۲۱/۳
مالیات بر ارزش افزوده (میلیارد منات)	۷۹۰/۶	۹۵۴/۲	۱۲۶۶/۴	۱۶۷۴/۴	۲۰۴۸/۶	۲۲۶۳/۵	۱۰/۵
مالیات یکپارچه (میلیارد منات)	۱۱۴/۴	۱۱۲/۲	۵۵۴/۶	۴۳۳/۳	۳۳۵/۲	۳۶۲/۲	۸/۱
مالیات بر سود (میلیارد منات)	۳۶۶/۹	۶۲۹/۶	۵۸۸/۲	۷۳۹/۱	۸۹۱/۵	۱۱۱۷/۲	۲۵/۳
حق‌الامتیاز (رویالتی) ـ میلیارد منات	۱۷۹/۶	۲۵۱/۸	۲۳۷/۵	۲۵۰/۱	۲۸۳/۵	۴۸۹/۲	۷۲/۶
مالیات بر درآمد افراد (میلیارد منات)	۴۵۰/۴	۴۶۹/۹	۴۷۳/۶	۵۴۸/۳	۷۵۲/۱	۱۱۰۷/۹	۴۷/۳
مالیات بر تجارت خارجی و حق ترانزیت (میلیارد منات)	۳۱۷/۶	۳۱۶/۹	۲۹۹/۶	۳۷۶	۴۶۳/۵	۵۰۷/۵	۹/۵
درآمدهای غیرمالیاتی (میلیارد منات)	۳۹۷/۵	۵۸۹/۶	۳۲۶/۳	۳۱۶/۹	۱۰۴۸/۷	۱۲۴۴/۸	۱۸/۷
مالیات بر زمین (میلیارد منات)	۴۲/۳	۳۳/۴	۵۲/۱	۴۴	۵۶/۶	۷۰/۷	۲۴/۹
سایر درآمدها (میلیارد منات)	۱۳۸/۳	۲۱۵/۶	۱۲۵/۷	۱۶۹	۲۲۴/۸	۲۴۲/۸	۸

همان‌گونه که در جدول نیز آمده است، بخش اصلی درآمدهای دولت آذربایجان بر منابع مالیاتی استوار است. درآمدهای مالیاتی در مدت ۶ سال قید شده در جدول همواره بین ۸۰ تا ۹۰ درصد از درآمدهای دولت را تشکیل داده است. در بین انواع درآمدهای مالیاتی نیز مالیات بر ارزش افزوده بیشترین سهم را به خود اختصاص می‌دهد و طی سال‌های گذشته روند رو به رشدی داشته است. سایر انواع مالیات‌ها نیز عموما با رشد همراه بوده‌اند برخی انواع مالیات‌ها نظیر مالیات بر زمین و مالیات بر تجارت خارجی و حق ترانزیت در برخی سال‌ها نسبت به سال قبل با کاهش همراه بوده است. مالیات بر سود فعالیت‌های اقتصادی که از بنگاه‌های اقتصادی دریافت می‌شود، نیز در سال‌های گذشته به جز یک سال با افزایش همراه بوده است و بعد از مالیات بر ارزش افزوده رتبه دوم را در بین انواع درآمدهای مالیاتی از حیث مبلغ داراست. مالیات بر درآمد افراد نیز در سال ۲۰۰۴ با رشد زیادی سهم درخور توجهی را در درآمدهای دولت به خود اختصاص داده است.

از نکات قابل توجه در منابع درآمدی دولت در جمهوری آذربایجان عدم لحاظ درآمدهای حاصل از فروش نفت در مجموعه منابع درآمدی در بودجه دولت است. اصولاً درآمدهای نفتی که در بازرگانی خارجی و جزو منابع درآمدی حاصل از صادرات منظور می‌شود، پس از کسر هزینه مربوط به واردات دولتی، به عنوان ذخیره اندوخته سرمایه نفتی در صندوق ذخیره نفتی انباشته می‌شود و هزینه کردن آن به دستور شخص رئیس‌جمهور و نیز با نظارت و صلاحدید هیأت ناظر و گروهی از نمایندگان مجلس صورت می‌گیرد. منظور نکردن درآمد نفتی در بودجه دولت را می‌توان از رویکردهای مثبت سیستم بودجه‌نویسی دولت آذربایجان دانست. عدم اتکای بودجه دولتی به منابع درآمدی نفت باعث توجه مضاعف به منابع درآمدی داخلی به ویژه مالیات شده است و اخذ مبالغ درخور توجهی مالیات برای اقتصاد کشور کم‌قدرتی مثل آذربایجان را می‌توان نوعی موفقیت دانست.

درآمدهای دولت به جز منابع درآمد مالیات مربوط به مواردی نظیر حقوق و عوارض گمرکی، فروش اموال دولتی و واگذاری واحدهای اقتصادی دولتی به بخش‌های غیردولتی

است که در این منابع نیز طی چند سال گذشته افزایش قابل ملاحظه‌ای صورت پذیرفته است.

با توجه به موارد گفته شده در منابع درآمدی دولت از حیث میزان درآمد اولویت‌های زیر وجود دارد:

الف) درآمد حاصل از مالیات بر ارزش افزوده با ۳۰/۶ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

ب) درآمدهای غیرمالیاتی ۱۶/۸ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

ج) درآمد حاصل از مالیات بر سود با ۱/۱۵ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

د) درآمد حاصل از مالیات بر درآمد افراد با ۱۴/۹ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

ه) درآمد حاصل از مالیات بر تجارت خارجی و حق ترانزیت با ۶/۸ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

و) درآمد حاصل از حق‌الامتیاز با ۶/۶ درصد از کل بودجه در سال ۲۰۰۴

ز) درآمد حاصل از مالیات یکپارچه با ۴/۹ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

ح) سایر درآمد با ۳/۳ درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

ط) درآمد حاصل از مالیات بر زمین با یک درصد از کل درآمد بودجه در سال ۲۰۰۴

همچنین سهم جمع درآمدهای دولت در فاصله سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۴ در تولید ناخالص داخلی کشور بدین قرار است:

سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تولید ناخالص داخلی (میلیارد منات)	۱۸۸۷۵/۴	۲۲۵۹۰/۵	۲۶۵۷۸	۳۰۳۱۲/۳	۳۵۰۵۳/۴
میزان درآمد دولت (میلیارد منات)	۲۷۹۷/۶	۳۵۷۳/۲	۳۹۲۴	۴۵۵۱	۶۱۰۴/۵
سهم درآمد دولت در GDP (درصد)	۱۴/۸	۱۵/۲	۱۴/۸	۱۵	۱۷/۴
تغییرات سالانه سهم درآمد دولت در GDP (درصد)	—	۲/۷+	-۲/۶	۱/۴+	۱۶+

سهم درآمدهای دولت در میزان تولید ناخالص داخلی در سال‌های گذشته ناچیز بوده است ولی چون در درآمدهای بودجه دولت درآمد نفتی ملحوظ نشده است، نمی‌توان گفت، دولت

سهم ناچیزی از تولید ناخالص داخلی را در اختیار دارد. همچنین روند تغییرات درآمد دولت نسبت به رشد تولید ناخالص داخلی در سال‌های اخیر نشان از افزایش سهم درآمد دولت در GDP دارد.

همان‌گونه که قبلاً نیز گفته شد، درآمدهای ارزی ازجمله درآمد فروش نفت در بودجه دولتی منظور نمی‌شود بنابراین می‌توان گفت که درآمدهای بودجه دولت هیچ سهمی از درآمدهای ارزی ندارند.

۴ـ۲ـ بررسی مالیات در جمهوری آذربایجان

۴ـ۲ـ۱ـ نظام مالیاتی

نظام مالیاتی جدید جمهوری آذربایجان از ژانویه سال ۲۰۰۱ الزام اجرایی پیدا کرد. این نظام، اکثر قوانین و مقررات گذشته در زمینه مالیات را ملغی نمود. براساس این نظام مالیاتی شرکت‌ها و نهادهای اقتصادی براساس سیستم چندگانه مالیاتی باید نسبت به پرداخت مالیات اقدام نمایند. این نظام علاوه بر داخل کشور در روابط اقتصادی خارجی نیز تسری پیدا کرده است. در اوضاع کنونی موافقتنامه‌های مالیاتی چندگانه بین جمهوری آذربایجان و کشورهای گرجستان، آلمان، قزاقستان، نروژ، مولداوی، پاکستان، لهستان، روسیه، ترکیه، اوکراین، انگلستان و ازبکستان امضا شده و مفاد آن اجرا می‌شود.

نظام مالیاتی نوین آذربایجان در سه سطح کشوری، محلی (شهرداری‌ها) و سطح مخصوص جمهوری نخجوان تدوین شده است. سطوح کشوری و برونبوم نخجوان شامل مالیات‌های زیر است:

- مالیات بر درآمدهای شخصی
- مالیات بر سود
- مالیات بر ارزش افزوده
- مالیات غیرمستقیم (مالیات بر واردات)

ـ مالیات بر دارایی

ـ مالیات بر زمین

ـ سیستم مالیات اجمالی (مختصر)

ـ مالیات حمل و نقل جاده‌ای

ـ مالیات بر منابع معدنی

مالیات در سطح محلی نیز توسط شهرداری‌ها مجاز است. شهرداری‌ها در زمینه مالیات بر املاک، زمین و برخی انواع خرد مالیات مبالغی را جمع‌آوری می‌کنند.

توضیح عمده‌ترین انواع مالیات‌ها در آذربایجان در پی می‌آید:

مالیات بر درآمد

شهروندان آذربایجانی باید مالیات مربوط به درآمدی را که در داخل و خارج آذربایجان به‌دست می‌آورند، پرداخت نمایند. افراد خارجی نیز موظف هستند، بابت درآمدی که از منابع آذربایجان به‌دست می‌آورند، مالیات پرداخت نمایند. درآمدهای حاصله از منابع کشور منحصر به درآمدهایی است که در زمینه فعالیت‌های تجاری و منابع سرزمینی آذربایجان به‌دست می‌آید. درآمد مورد نظر که در این نظام مالیاتی به آن مالیات تعلق می‌گیرد، عبارت است از؛ حقوق، سهام، بهره و امتیازات، برخی درآمدها ازجمله درآمد حاصله از ارث از اعضای خانواده، هدایای خانوادگی و نفقه از پرداخت مالیات معاف هستند. نرخ مالیات بر درآمد بر پایه مقیاسی کاهشی استوار است که حداکثر آن ۳۵ درصد است.

مالیات بر سود

اشخاص حقوقی داخلی و خارجی باید مالیات بر سود فعالیت‌های خود را بپردازند. سود در این نظام مالیاتی تفاوت بین درآمدها و هزینه‌هاست. مالیات نهادها و سازمان‌های زیان ده تا ۵ سال می‌تواند به تعویق بیافتد. خارجیان باید مالیات بر سود فعالیت‌های خود را از زمانی که

شروع به فعالیت می‌نمایند، بپردازند. آنها باید این مالیات را از طریق شعبه، نمایندگی، دفتر یا سایر انواع کارگزاری پرداخت کنند. این کارگزاری‌ها باید واحد ثابت باشند. این واحدها نباید کمتر از ۹۰ روز در طول یک سال فعالیت نمایند. نظام مالیاتی جدید آذربایجان نرخ مالیات بر سود فعالیت‌های اقتصادی را به‌طور عمومی ۲۷ درصد تعیین کرده است.

مالیات بر ارزش‌افزوده (VAT)[1]

بیشتر واحدهای اقتصادی و بازرگانی نیاز به ثبت در سیستم پرداخت مالیات ارزش‌افزوده هستند. این نوع مالیات اغلب ماهانه پرداخت می‌شود. نرخ آن ۱۸ درصد است. برخی از فعالیت‌های اقتصادی از پرداخت این مالیات معاف هستند که ارائه خدمات مالی، انتقال و جابه‌جایی نقود و تضمین‌های داخلی و خارجی، واردات کالاها یا ارائه خدماتی که منابع مالی آن از محل اعتبارات سرمایه‌گذاری شده یا وام از کشورهای خارجی و مؤسسات مالی بین‌المللی تأمین شده باشد، ازجمله این فعالیت‌ها هستند. همچنین بر صادرات کالاها مالیات ارزش‌افزوده تعلق نمی‌گیرد.

مالیات بر دارایی

این نوع مالیات برای ساختمان، امکانات و ماشین‌آلات پرداخت می‌شود. این نوع مالیات سالی یک‌بار پرداخت می‌شود و نرخ آن برای اشخاص حقیقی ۰/۱ درصد و برای اشخاص حقوقی یک درصد تعیین شده است. مالیات بر وسیله نقلیه نیز که در زمره این نوع مالیات است، براساس حجم موتور وسیله نقلیه محاسبه می‌شود. این نوع مالیات در هر دو سطح کشوری و شهرداری‌ها وصول می‌شود.

---

1. Value-Added Tax

مالیات بر زمین

شهروندان آذربایجان و اشخاص خارجی بابت زمینی که دارند و یا از هر طریقی حق استفاده از آن را به‌دست آورده‌اند، باید سالانه مالیات بر زمین بپردازند. نرخ این مالیات براساس موقعیت مکانی زمین و نوع استفاده از آن متفاوت است؛ ولی نرخ آن نباید از ۶/۶ سنت بابت هر مترمربع زمین غیرکشاورزی تجاوز کند. این نوع مالیات نیز هم در سطح کشوری و هم در سطح محلی (شهرداری‌ها) قابل وصول است.

سیستم مالیات اجمالی (ساده شده)

مؤسسات و واحدهای اقتصادی کوچک که برای پرداخت مالیات ارزش‌افزوده ثبت نمی‌شوند، در قالب این سیستم که نوعی سیستم ساده شده، به پرداخت مالیات اقدام می‌کنند. این مؤسسات همچنین از پرداخت مالیات بر سود، دارایی و زمین معاف هستند و در عوض تنها یک نوع مالیات که همان سیستم ساده شده است، پرداخت می‌نمایند. نرخ این نوع مالیات معادل ۲ درصد از گردش مالی حاصل از ارزش کل تولیدات این مؤسسات است.

مالیات غیرمستقیم

این نوع مالیات بر واردات برخی کالاها تعلق می‌گیرد که در داخل کشور نیز تولید می‌شوند، الکل و مشروبات الکلی، تنباکو و توتون، محصولات و فراورده‌های نفتی و برخی دیگر از کالاها که در داخل تولید می‌شوند، در زمره این کالاها هستند.

مالیات حمل و نقل جاده‌ای

این مالیات به افراد خارجی که با وسایل نقلیه موتوری به آذربایجان وارد یا از آن خارج می‌شوند، تعلق دارد و این افراد باید مالیات بر ترانزیت پرداخت کنند.

مالیات بر منابع معدنی

در زمینه استخراج نفت و گاز و فلزات معدنی و سایر منابع طبیعی دولت از فعالین در این زمینه مالیات دریافت می‌کند. واحدهای مرتبط با این فعالیت افزون بر پرداخت مبالغی برای استفاده از این منابع، ماهانه باید مبالغی هم به‌عنوان مالیات پرداخت نمایند.[۴۵]

میزان این نوع مالیات بر استخراج نفت ۲۶٪، استخراج گاز ۲۰٪، فلزات گرانبها ۸ درصد و سایر فلزات و کانی‌ها ۳ تا ۴ درصد است.

برخی نکات درخور توجه دیگر در زمینه مالیات‌ها عبارتند از:

ـ در زمینه مالیات بر سود، از افراد خارجی شاغل در آذربایجان ۱۰ درصد مالیات اضافه بر سود انتقالی به خارج دریافت می‌شود.

ـ در زمینه مالیات بردرآمدها، درآمد ماهانه کمتر از ۱/۲ میلیون منات از مالیات معاف است و برای درآمدهای بین ۱/۲ تا ۷/۲ میلیون منات ۱۲ درصد مالیات تعلق می‌گیرد و برای درآمدهای بالاتر تا سقف ۳۵ درصد مالیات گرفته می‌شود.

ـ برای واردات تجهیزات و وسایط نقلیه موتوری ۱۵ درصد و تجهیزات صنایع غذایی صفر تا ۱۵ درصد مالیات تعلق می‌گیرد.[۴۶]

۴ـ۲ـ۲ـ نقش و جایگاه سازمان جمع‌آوری‌کننده مالیات در ساختار حکومتی

وزارت مالیات‌ها در حال حاضر اداره امور مربوط به مالیات‌ها و هدایت سیستم و نظام مالیاتی کشور را به‌عهده دارد. مسئولین مربوطه اقدام به جمع‌آوری انواع مالیات‌ها مثل مالیات بر درآمد، سود و غیره می‌کنند. همچنین گمرکات مسئولیت جمع‌آوری حقوق و عوارض گمرکی مربوط به ورود کالا و ترانزیت جاده‌ای کالا از خاک کشور را عهده‌دار هستند. مالیات‌ها عموماً سالانه پرداخت می‌شوند. مبالغ مربوط به هرگونه مالیات، حقوق و عوارض گمرکی باید به منات (پول رایج جمهوری آذربایجان) پرداخت گردد.

متولیان امور مالیات در کشور ممیزی‌هایی از وضعیت مؤدیان مالیاتی به‌عمل می‌آورند.

ممیزی منظم ممکن است، فقط سالی یک‌بار انجام شود. افزون بر این به صلاحدید مسئولین و مأمورین مالیاتی در صورت نیاز به جمع‌آوری مدارک و شواهد مورد نیاز ممیزی‌های اتفاقی و سرزده نیز صورت می‌پذیرد. مسئولین مالیاتی کشور در کنار مطالبه و گرفتن مدارک مورد نیاز برای مالیات از مؤدیان در برخی موارد اگر نیاز باشد به جمع‌آوری محرمانه اطلاعات نیز می‌پردازند و اگر مستندات مورد نیاز در خارج از کشور باشد، از افراد واسطه و حقوقدان در این میان استفاده می‌کنند.

مؤدیان مالیاتی در صورت معترض بودن به عملکرد و تصمیمات متولیان مالیاتی می‌توانند، به وزارت مالیات مراجعه نمایند و یا در یکی از دادگاه‌های جمهوری آذربایجان اقامه دعوی نمایند. در جهت مقابل نیز اگر مؤدیان مالیاتی قوانین موضوعه در خصوص مالیات را نقض نمایند، مسئولین دولتی می‌توانند ظرف مدت سه سال از زمان نقض قانون در دادگاه مربوطه طرح دعوی کنند. مؤدیانی که از طرف دستگاه‌های متولی مالیات علیه آن طرح شکایت می‌شود، تا زمان اثبات تخلفشان از قانون، متخلف محسوب نمی‌شوند، ولی اگر تخلفشان ثابت شود، افزون بر مالیات مورد نظر جریمه نیز شامل آنها می‌شود.

به منظور کارآمدسازی نظام مالیاتی و در راستای سیاست‌های حمایتی و تشویقی که دولت جمهوری آذربایجان برای جلب سرمایه‌گذاری‌ها دنبال می‌کند در قانونی که در ژانویه سال ۲۰۰۱ تصویب و اجرا گردید، بسیاری از موانع موجود در نظام مالیاتی که جلب سرمایه‌ها را محدود می‌ساخت، از میان برداشته شد. انواع مالیات‌ها در جمهوری آذربایجان براساس قوانین موضوعه مجزا که در سال ۱۹۹۵ تصویب و ابلاغ شده بود، اخذ می‌شد. در جریان اصلاحات صورت پذیرفته در این مالیات‌ها، تعداد انواع مالیات‌ها از ۱۵ نوع که قبلاً اعمال می‌شد، به ۹ نوع که ذکر آنها رفت، کاهش پیدا کرد.

برخی از اصلاحات صورت پذیرفته در قوانین قبلی که در سال ۲۰۰۱ تصویب و ابلاغ شد، عبارتند از:

ـ کاهش نرخ مالیات بر سود مؤسسات و سازمان‌ها از ۳۵ درصد به ۲۵ تا ۲۷ درصد

- کاهش نرخ مالیات بر ارزش‌افزوده از ۲۸ درصد به ۱۸ درصد
- حذف برخی انواع مالیات‌ها ازجمله مالیات صندوق راه‌های دولتی
- کاهش نرخ مالیات بر درآمد اشخاص حقیقی از ۵۵ درصد به ۳۵ درصد
- افزایش سقف معافیت مالیاتی بر درآمد اشخاص حقیقی از ۶۰,۰۰۰ منات به ۱۰۰,۰۰۰ منات
- کاهش سهم بیمه‌های اجتماعی از ۴۰ درصد به ۲۷ درصد
- کاهش جرایم مالیاتی در انواع مالیات‌ها به میزان ۲/۵ تا ۷/۵ درصد
- معافیت کارفرمایان فعال در عرصه‌های کشاورزی و جنگلداری و تولیدات مربوطه از پرداخت مالیات بر زمین به مدت ۳ سال از سال ۲۰۰۱ و نیز معافیت این افراد از سایر انواع مالیات‌ها.[۴۷]

۴ـ۳ـ بررسی بودجه کشور

۴ـ۳ـ۱ـ بودجه سالانه کشور

بودجه کل دولتی جمهوری آذربایجان در ۹ سال گذشته و نیز میزان رشد یا کاهش آن و نیز میزان مصارف بودجه و تغییرات آن بدین قرار بوده است[۴۸]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
درآمد (منافع) بودجه دولتی (به میلیون دلار آمریکا)	۳۵۸/۷	۴۶۸/۶	۶۴۳/۴	۶۰۱/۶	۶۷۹/۴	۷۹۸/۶	۸۴۲/۷	۹۳۶/۳	۱۲۵۰
میزان تغییر نسبت به سال قبل (به درصد)	—	+۳۰/۶	+۳۷/۳	−۶/۵	+۱۳	+۱۷/۵	+۵/۵	+۱۱/۱	+۳۳/۵
هزینه‌کرد (مصرف) بودجه دولتی (به میلیون دلار آمریکا)	۴۸۴/۹	۵۶۰/۹	۷۳۸/۳	۶۸۲/۸	۷۹۱	۸۵۳/۷	۸۶۷/۱	۹۵۸/۴	۱۲۸۵
میزان تغییر نسبت به سال قبل (به درصد)	—	+۱۵/۷	+۳۱/۶	−۷/۵	+۱۳	+۷/۹	+۱/۶	+۱۰/۵	+۳۴

همچنین کمیته آمار دولتی جمهوری آذربایجان میزان درآمد (منافع) و هزینه‌های (مصارف) بودجه را از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ به شرح زیر اعلام کرده است.[۴۹]

سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
درآمد بودجه (میلیارد منات)	۲۳۲۷/۳	۲۷۹۷/۶	۳۵۷۳/۲	۳۹۲۴	۴۵۵۱/۲	۶۱۳۱/۹
هزینه‌کرد بودجه (میلیارد منات)	۲۶۴۱/۷	۳۲۵۷/۲	۳۸۱۹/۸	۴۰۳۷/۵	۴۶۵۸/۸	۶۱۷۳

ریز مصارف بودجه (هزینه‌کرد) نیز طی سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ به تفکیک بخش‌های عمده در پی می‌آید.[۵۰]

بخش‌های عمده بودجه / سال		۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
بودجه اقتصاد ملی		۲۷۰/۷	۳۳۱/۳	۴۴۷/۲	۵۱۲/۲	۶۸۵	۱۲۱۴/۵
بودجه مجریان قوانین		۲۸۸/۵	۳۴۴/۴	۳۷۲/۱	۴۲۷/۴	۴۷۲/۸	۶۰۳/۴
بودجه هزینه‌های اداری دولت		۱۳۹/۴	۱۷۸/۲	۱۸۵	۲۴۱/۳	۲۷۲/۶	۲۸۹/۵
فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی	آموزش	۵۱۸/۵	۷۹۵/۱	۹۰۹/۲	۹۳۱/۱	۹۵۶/۲	۱۱۷۰
	فرهنگ، مطبوعات و ورزش	۷۹/۲	۸۹/۱	۱۰۲/۷	۱۰۹/۹	۱۱۶/۶	۱۵۹/۹
	بهداشت	۱۵۵/۴	۱۸۶/۲	۲۰۴/۷	۲۱۰/۱	۲۲۴/۱	۲۷۶/۶
	صندوق‌های تأمین اجتماعی و رفاه عمومی	۶۱۴/۷	۶۰۳/۹	۶۹۶/۷	۷۳۰/۷	۹۵۱/۱	۱۰۷۰
	جمع بودجه فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی	۱۴۳۰/۸	۱۶۷۴/۳	۱۹۱۳/۳	۱۶۸۱/۸	۲۲۴۸	۲۶۷۶/۵
سایر		۵۱۲/۳	۷۲۹	۹۰۲/۲	۸۷۴/۸	۹۸۰/۴	۱۳۸۹/۱
جمع هزینه کرد بودجه		۲۶۴۱/۷	۳۲۵۷/۲	۳۸۱۹/۸	۴۰۳۷/۵	۴۶۵۸/۸	۶۱۷۳

درصد رشد بودجه هزینه‌کرد بخش‌های مختلف طی سال ۲۰۰۳ نسبت به سال قبل نیز بدین قرار است:

- بودجه اقتصاد ملی ۷۷/۳ درصد
- بودجه مجریان قوانین ۲۷/۶ درصد
- بودجه هزینه‌های اداری دولت ۶/۲ درصد
- بودجه فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی ۱۹/۱ درصد شامل:

ـ بودجه آموزش ۲۲/۴ درصد

ـ بودجه فرهنگ مطبوعات و ورزش ۳۷/۱ درصد

ـ بودجه بهداشت ۲۳/۴ درصد

ـ بودجه صندوق‌های تأمین اجتماعی و رفاه اجتماعی ۱۲/۵ درصد

۴ـ۳ـ۲ـ کسری بودجه

میزان کسری بودجه سالانه و تغییرات آن نسبت به سال قبل و نیز سهم کسری بودجه سالانه از GDP در پی می‌آید[۵۱]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان کسری سالانه بودجه (به میلیون دلار آمریکا)	-۱۲۶/۱	-۹۲/۳	-۹۴/۹	-۱۸۱/۳	-۱۱/۶	-۵۵/۱	-۲۴/۴	-۲۲/۱	-۳۵/۱
تغییرات سالانه تراز بودجه (به درصد)	—	+۲۶/۸	-۲/۸	+۱۴/۳	-۳۷/۳	+۵۱	+۵۵/۷	+۹/۵	-۵۹
سهم کسری بودجه از GDP (به درصد)	۵/۲	۲/۹	۲/۴	۱/۸	۲/۴	۱	۴	۴	۵

سهم کسری بودجه از تولید ناخالص داخلی کشور پارامتر بسیار مهمی است که در سیاست‌گذاری و عملکرد نظام مالی و بودجه ریزی کشور مورد توجه قرار می‌گیرد. این سهم بعد از سال ۱۹۹۶ روند کاهشی قابل توجهی را طی کرد تا جایی که در سال ۲۰۰۰ به یک درصد رسید که در نوع خود بی‌نظیر است بعد از سال یاد شده دوباره سهم کسری بودجه از تولید ناخالص داخلی افزایش یافته است و دوباره به رقم سال ۱۹۹۵ نزدیک شده است. هر چند این میزان در مقایسه با برخی کشورهای پیشرفته چندان زیاد نیست ولی روند افزایشی که در این خصوص وجود دارد، اگر متوقف و سیر نزولی به خود نگیرد، آینده نظام بودجه‌ای کشور را با بحران مواجه خواهد ساخت.

۴ـ۳ـ۳ـ بررسی ویژگی‌های اصلی بودجه دولت

بودجه دولت آذربایجان از نظر درآمدی (درآمدهای بودجه‌ای) عمدتاً متکی بر منابع داخلی است که شامل موارد زیر است:

- درآمدهای مالیاتی (درآمد قابل تحصیل توسط وزارت مالیات)
  - ـ مالیات بر درآمد افراد حقیقی
  - ـ مالیات بر سود شرکت‌ها و مؤسسات و بنگاه‌های اقتصادی
  - ـ مالیات بر زمین
  - ـ مالیات بر حق تملک و دارایی‌های شرکت‌ها و مؤسسات و بنگاه‌های اقتصادی
  - ـ مالیات بر ارزش‌افزوده
  - ـ حق‌الامتیازها[1]
  - ـ مالیات غیرمستقیم
  - ـ سیستم مالیاتی جامع (ساده شده)
  - ـ درآمدهای مربوط به حقوق و مسئولیت‌های دولت
  - ـ سایر درآمدهای وزارت مالیات
- درآمدهای ناشی از حقوق و عوارض گمرکی دولت (درآمدهای قابل تحصیل توسط گمرک)
  - ـ حقوق گمرکی مترتب بر ارزش‌افزوده کالاها
  - ـ مالیات غیرمستقیم (حقوق گمرکی مترتب بر کالاهای وارداتی)
  - ـ عوارض گمرکی
  - ـ عوارض ترانزیت کالا
- درآمدهای ناشی از اجاره یا واگذاری مالکیت‌های دولتی توسط وزارت توسعه اقتصادی

---

1. Royalty

• درآمدهای حاصل از بهره بانکی بانک ملی جمهوری آذربایجان
• درآمدهای کسب شده توسط صندوق ذخیره سرمایه نفتی دولت
• کمک‌های بلاعوض سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه کمیسیون اروپا
• درآمدهای غیربودجه‌ای سازمان‌ها و نهادهای بودجه‌ای و مالی دولت
• سایر درآمدها

معمولاً در ترکیب منابع درآمدی بودجه دولت از منابع داخلی (بدون در نظر گرفتن درآمد صادرات به‌ویژه درآمدهای نفتی) بیشترین سهم مربوط به درآمدهای مالیاتی است و بعد از آن حقوق گمرکی قرار دارد. به‌طور میانگین این دو پارامتر حدود ۴/۵ درآمد را تشکیل می‌دهند که از این میزان ۳/۵ مربوط به مالیات‌ها و ۱/۵ حقوق و عوارض گمرکی است.

همچنین بودجه کشور در بخش هزینه‌ای دربرگیرنده موارد اصلی زیر است:

۱. هزینه‌های خدمات دولتی

۱ـ۱ـ هزینه‌های مجلس ملی جمهوری آذربایجان

۱ـ۲ـ هزینه‌های دستگاه‌های اجرایی دولت (قوه مجریه)

۱ـ۲ـ۱ـ هزینه‌های نهاد ریاست جمهوری

۱ـ۲ـ۲ـ هزینه‌های هیئت وزیران

۱ـ۲ـ۳ـ هزینه‌های وزارتخانه‌های کشور، اکولوژی و منابع طبیعی، دادگستری، کار و تأمین اجتماعی، جوانان، ورزش و گردشگری، امور خارجه، توسعه اقتصادی، کشاورزی، مالیه، فرهنگ، امنیت ملی، ارتباطات، بهداشت، آموزش، مالیات، سوخت و انرژی.

۱ـ۲ـ۴ـ هزینه‌های پرداختی به افراد کم‌درآمد و هزینه‌های ناشی از امور مربوط به دستگیری مجرمین و پرداخت غرامت و خسارت در زمینه اجرای احکام قضایی

۱ـ۲ـ۵ـ هزینه‌های مربوط به استفاده از خدمات فنی و کارشناسی متخصصین، دانشمندان، مفسرین و مترجمین در زمینه امور قضایی و نیز پرداخت خسارت و غرامت در مواردی که

دستگاه‌های دولتی مجرم شناخته می‌شوند.

۱ـ۲ـ۶ـ هزینه‌های سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های جمهوری آذربایجان در خارج از کشور

۱ـ۲ـ۷ـ هزینه‌های مربوط به کمیته‌های دولتی مختلف که عبارتند از: کمیته‌های دولتی امور دینی و فعالیت‌های مذهبی، کمیته گمرک، کمیته همکاری آذربایجانی‌های مقیم خارج، کمیته مکانیزاسیون و اتوماسیون، کمیته امور زنان، کمیته آوارگان و افراد بی‌خانمان، کمیته اوراق بهادار، کمیته ذخایر (مواد ذخیره‌ای)، کمیته آبیاری اراضی، هیئت عالی بازرسی، کمیسیون پذیرش دانشجو، گروه حفاظت از اسرار دولتی، کمیسیون اسراء و مفقودین و گروگان‌ها، کمیته مبارزه با مواد مخدر، اداره ثبت ملی، آژانس استانداردسازی، تعیین معیارهای سنجش و ثبت اختراعات، اکتشافات و ابداعات و سایر نهادهای دولتی

۱ـ۳ـ هزینه‌های دستگاه قضایی کشور شامل دادگاه قانون اساسی، دیوان عالی، دادگاه استیناف، دادگاه اقتصادی، دادگاه نظامی، دادگاه بازرگانی، دادگاه‌های رایون‌ها (استان‌ها) و شهرها

۱ـ۴ـ هزینه‌های سایر خدمات دولتی شامل اتاق محاسبات، کمیسیون حقوق بشر و کمیسیون مرکزی انتخابات

۱ـ۵ـ هزینه‌های مربوط به عضویت آذربایجان در سازمان‌های بین‌المللی

۱ـ۶ـ هزینه‌های مربوط به مطالعات و پژوهش‌های علمی که به وزارت‌خانه‌های مربوطه پرداخت می‌شود.

۲. هزینه‌های مربوط به امور دفاعی

۳. هزینه‌های آموزشی که به وزارتخانه‌های مربوطه و دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی پرداخت می‌شود.

۴. هزینه‌های بهداشتی که به وزارتخانه‌ها و نهادهای مربوطه پرداخت می‌شود.

۵. هزینه‌های تأمین اجتماعی که به وزارتخانه‌ها و نهادهای مربوطه پرداخت می‌شود.

۶. هزینه‌های امور فرهنگی، هنری و مطبوعاتی

۷. هزینه‌های امور ورزشی، جوانان و گردشگری

۸. هزینه‌های مربوط به کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری که به وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی مربوطه پرداخت می‌شود.

۹. هزینه‌های صنایع که به وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی مربوطه پرداخت می‌شود.

۱۰. هزینه‌های ساخت و ساز

۱۱. هزینه‌های حمل و نقل و ارتباطات

۱۲. هزینه‌های مربوط به سایر انواع فعالیت‌های اقتصادی شامل تأمین خدمات عمومی، اجرای پروژه‌های مرتبط با بخش‌های مختلف اقتصادی و...

۱۳. هزینه‌های مربوط به بدهی‌های دولت

در زمینه سهم موارد عمده هزینه‌ای بودجه دولت گفتنی است که هزینه‌های آموزشی و هزینه‌های مربوط به تأمین اجتماعی سهم درخور توجهی در بودجه دولت آذربایجان دارند. در گزارش عملکرد بودجه در سه ماهه اول سال ۲۰۰۴ آموزش بیش از ۲۰ درصد و تأمین اجتماعی حدود ۲۰ درصد از کل هزینه‌کرد بودجه را داشته‌اند. در این میان کل هزینه‌های خدمات دولتی (شامل هزینه‌های سه قوه مجریه، مقننه و قضائیه) حدود ۱۰ درصد بودجه بوده است. در بین بخش‌های سه‌گانه اقتصادی نیز بخش صنعت با ۵/۵ درصد بیشتر از همه است و بخش‌های کشاورزی و خدمات (شامل هزینه خدمات عمومی، مسکن، حمل و نقل و ارتباطات) به ترتیب ۴ و ۵ درصد از هزینه‌های بودجه دولتی را به خود اختصاص داده‌اند.

در فرمان رئیس‌جمهور آذربایجان که در ماه دسامبر سال ۲۰۰۳ برای تنظیم و اجرای بودجه سال ۲۰۰۴ صادر شد، شرکت‌ها و مؤسسات مالی ـ اقتصادی دولت به‌ویژه شرکت‌های فعال در عرصه انرژی ملزم شده‌اند، گزارشی دقیق و شفاف از ریز درآمدهای خود را به صورت ماهانه به وزارت مالیات ارائه نمایند. شرکت نفت دولتی آذربایجان، وزارت ارتباطات، شرکت آذر انرژی، راه‌آهن دولتی کشور، کشتیرانی کاسپین و شرکت‌های آذری گاز، آذر کیمیا و

آذربایجان ایروی ازجمله این شرکت‌ها هستند.[۵۲]

۴ـ۳ـ۴ـ سازمان‌های تنظیم‌کننده و ابلاغ‌کننده بودجه

وزارت مالیه جمهوری آذربایجان متولی و مسئول تنظیم بودجه سالانه کشور است. ارقام پیش‌بینی شده برای بودجه دولتی هم در بخش درآمدی و هم در بخش هزینه‌ای از سوی وزارتخانه‌ها و سایر نهادهای دولتی و حاکمیتی به صورت برآورد به وزارت مالیه اعلام می‌گردد. وزارت مالیه با همکاری وزارتخانه‌ها و نهادهای حاکمیتی و در برخی موارد با طرح موضوع در جلسه هیئت وزیران پیشنهادهای دستگاه‌ها را جرح و تعدیل می‌نماید. البته مواردی که وزارت مالیه برای بحث و بررسی به جلسات هیئت وزیران می‌برد، معمولاً مسائلی است که به عناصر کلان و برنامه‌ریزی‌های کلی بودجه مربوط می‌شود و بودجه‌بندی دستگاه‌های مختلف که شامل درآمدها و هزینه‌های آن دستگاه و بخش یا زیربخش‌های مربوطه اقتصادی است، عمدتاً با رایزنی و همکاری بین دستگاه مربوطه با وزارت مالیه صورت می‌پذیرد. در مواردی نیز حسب موضوع وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و مالیات در این فرایند شرکت دارند.

پش از تنظیم بودجه و نهایی شدن آن که معمولاً در کابینه وزرا صورت می‌گیرد، نسخه قطعی و نهایی بودجه کشور در قالب قانونی تحت عنوان «قانون بودجه کشور» که با قید سال مربوطه در آخر عنوان ذکر می‌شود، توسط شخص رئیس‌جمهور به مجلس ملی جمهوری آذربایجان ارائه می‌شود و پس از بحث و بررسی در کمیسیون یا کمیسیون‌های مربوطه در صحن علنی مجلس مطرح و به تصویب می‌رسد. در صورت رد مواردی از بودجه سالانه کشور دولت اقدام به اصلاح آن می‌نماید.

پس از تصویب بودجه سالانه کشور در مجلس و برگشت به دولت، شخص رئیس‌جمهور در فرمانی تحت عنوان «فرمان اجرای قانون بودجه کشور» ملاحظات بودجه را به همراه جزئیات درآمدها و هزینه‌کردها به تمام دستگاه‌های اجرایی ابلاغ می‌کند. در این فرمان افزون

بر جزئیات بودجه، وظایف و مسئولیت‌های هرکدام از وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی ذیل بودجه سالانه کشور مشخص می‌گردد. شرکت‌های وابسته به دولت در قانون بودجه وظایف مشخصی را عهده‌دار می‌شوند. از آنجا که اکثر این شرکت‌ها به‌ویژه شرکت نفت دولتی جمهوری آذربایجان (سوکار) درآمدهای بالایی دارند، در چارچوب قیود خاصی ملزم به گزارش‌دهی منظم (ماهانه) و شفاف‌سازی کلیه عملیات‌های مالی خود می‌شوند. در فرمان مربوط به اجرای قانون بودجه سال ۲۰۰۴ رئیس‌جمهور شرکت‌های وابسته به دولت این شرکت‌ها موظف شده‌اند، براساس ملاحظات و دستورالعمل‌های سه وزارتخانه مالیه، توسعه اقتصادی و مالیات گزارش‌های ماهانه حاوی کلیه درآمدها و هزینه‌کردها را حداکثر تا پانزدهم ماه بعد ارائه نمایند.

در خصوص عملکرد بودجه دستگاه‌های دولتی و شرکت‌های وابسته به دولت تقسیم کار و وظایف زیر بین سه وزارتخانه مالیه، توسعه اقتصادی و مالیات و نیز بانک ملی جمهوری آذربایجان وجود دارد:

ـ وزارت مالیه مسئولیت تعیین بودجه دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی و نظارت بر رعایت موارد تصریح شده در قانون بودجه کشور توسط این نهادهاست. وظیفه تطابق وضعیت پیش‌بینی شده و عملکرد بودجه نهادهای دولتی هم در بخش درآمدی و هم در بخش هزینه‌ای نیز به عهده این وزارتخانه است.

ـ وزارت توسعه اقتصادی معمولاً به مسائل کلان و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی می‌پردازد و در خصوص مباحث بودجه‌ای در مواردی که دارایی‌ها و مالکیت دولتی جابه‌جا می‌شود و دستگاه‌های دولتی و شرکت‌ها از این راه اقدام به فعالیت‌های بودجه‌ای (چه درآمدی ـ چه هزینه‌ای) می‌کنند، این امور باید با هماهنگی و موافقت وزارت توسعه اقتصادی انجام شود.

ـ وزارت مالیات نیز با توجه به مسئولیت‌اش در تحصیل درآمدهای مالیاتی، عهده‌دار کنترل و ممیزی عملکرد بودجه‌ای و درآمدی دستگاه‌ها و شرکت‌های مختلف (هم دولتی و هم خصوصی) است.

ـ بانک ملی جمهوری آذربایجان نیز در خصوص فعالیت‌هایی که از محل تسهیلات اعتباری به‌ویژه اعتبارات اخذ شده در قالب وام‌های خارجی صورت می‌گیرند و دولت آذربایجان توسط این بانک در این خصوص ضمانتنامه صادر کرده است، نظارت و کنترل دارد. شایان گفتن اینکه وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و مالیات و نیز بانک ملی جمهوری آذربایجان نظارت و هماهنگی‌های مربوط به امور بودجه‌ای خود با سایر دستگاه‌ها را با موافقت وزارت مالیه انجام می‌دهند.[۵۳][۵۴]

۴ـ۳ـ۵ـ محل‌های کسب بودجه

منابع درآمدی بودجه سالانه کشور آذربایجان از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ در جدول زیر آمده است:[۵۵]

(ارقام به میلیارد منات)

سال / محل کسب بودجه	۱۹۹۸		۱۹۹۹		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳	
	میزان	درصد از کل	میزان	درصد از کل	میزان	درصد از کل	میزان	درصد از کل	میزان	درصد از کل	میزان	درصد از کل
مالیات ارزش‌افزوده	۷۱۹/۲	۳۰/۹	۷۹۰/۶	۲۸/۳	۹۵۴/۲	۲۶/۷	۱۲۶۶/۴	۳۲/۳	۱۶۷۴/۴	۳۶/۸	۲۰۴۸/۶	۳۳/۴
مالیات غیرمستقیم (واردات)	۹۵/۸	۴/۱	۱۱۴/۴	۴	۱۱۲/۲	۳/۱	۵۵۴/۶	۱۴/۱	۴۳۳/۳	۹/۵	۳۳۵/۲	۵/۵
مالیات بر سود	۳۲۸/۵	۱۴/۱	۳۶۶/۹	۱۳	۶۲۹/۶	۱۷/۶	۵۸۸/۲	۱۴/۹	۷۳۹/۱	۱۶/۲	۸۹۱/۵	۱۴/۵
اجازه و حق‌الامتیاز	۱۷۴/۳	۷/۵	۱۷۹/۶	۶/۴	۲۵۱/۸	۷	۲۳۷/۵	۶	۲۵۰/۱	۵/۵	۲۸۳/۵	۴/۶
مالیات بر درآمد افراد	۴۱۱/۹	۱۷/۷	۴۵۰/۴	۱۶	۴۶۹/۹	۱۳/۲	۴۷۳/۶	۱۲	۵۴۸/۳	۱۲	۷۵۲/۱	۱۲/۳
مالیات بر تجارت بین‌المللی و معاملات بین‌المللی	۲۹۳/۱	۱۲/۶	۳۱۷/۶	۱۱/۳	۳۱۶/۹	۸/۸	۲۹۹/۶	۷/۶	۳۷۶	۸/۳	۴۶۳/۵	۷/۶
درآمدهای غیر مالیاتی	۲۰۶/۹	۸/۹	۳۷۹/۵	۱۴/۲	۵۸۹/۶	۱۶/۵	۳۲۶/۳	۸/۳	۳۱۶/۹	۶/۹	۱۰۷۶/۱	۱۷/۵
مالیات بر زمین	۲۴/۸	۱/۱	۴۲/۳	۱/۵	۳۳/۴	۰/۹	۵۲/۱	۱/۳	۴۴	۱	۵۶/۶	۱
سایر درآمدها	۷۲/۸	۳/۱	۱۳۸/۳	۵/۳	۲۱۵/۶	۶	۱۲۵/۷	۳/۲	۱۶۹	۳/۷	۲۲۴/۸	۳/۷
جمع	۲۳۲۷/۳	۱۰۰	۲۷۹۷/۶	۱۰۰	۲۵۷۳/۲	۱۰۰	۳۹۲۴	۱۰۰	۴۵۵۱/۲	۱۰۰	۶۱۳۱/۹	۱۰۰

محل‌های کسب بودجه دولت را می‌توان به درآمدهای مالیاتی و غیرمالیاتی (محل‌های عمده) تقسیم کرد. طی ۶ سال ذکر شده درآمدهای مالیاتی که از محل ۷ نوع مالیات اخذ شده تأمین گردیده است همواره بیشترین سهم از درآمد بودجه را به خود اختصاص داده است. طی سال‌های یاد شده سهم درآمدهای مالیاتی از کل درآمدهای بودجه بین ۷۰ تا ۸۴ درصد بوده است و متقابلاً سهم درآمدهای غیرمالیاتی بین ۶/۹ تا ۱۷/۵ درصد متغیر بوده است. در بین درآمدهای مالیاتی نیز مالیات بر ارزش‌افزوده بیشترین سهم را طی سال‌های یاد شده داشته است و مالیات بر زمین کمترین سهم را داشته است.

به جز درآمدهای مالیاتی و غیرمالیاتی، درآمد اجاره و حق‌الامتیاز و سایر درآمدها از محل‌های کسب بودجه بوده‌اند که با هم بین ۸ تا ۱۳ درصد از کل درآمدها را طی سال‌های یاد شده به خود اختصاص داده‌اند.

۵ـ برآورد پولی جمهوری آذربایجان

۵ـ۱ـ بررسی متغیرهای پولی در کشور

۵ـ۱ـ۱ـ میزان نقدینگی و رشد آن

میزان نقدینگی برابر برآورد ماهانه بانک ملی جمهوری آذربایجان به همراه رشد ماهانه و سالانه آن از ابتدای سال ۱۹۹۹ تا ابتدای ژوئن سال ۲۰۰۴ بدین قرار است[(۵۶)و(۵۷)]

ارقام به میلیارد منات

تاریخ برآورد	جمع نقدینگی	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ابتدای سال	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول ژانویه سال ۱۹۹۹	۱۲۱۸/۵	+۴/۹	—	—
اول فوریه سال ۱۹۹۹	۱۰۷۲/۸	−۱۲	−۱۲	—
اول مارس سال ۱۹۹۹	۱۰۷۹/۴	+۰/۶	−۱۱/۴	—
اول آوریل سال ۱۹۹۹	۱۰۷۴/۷	−۰/۴	−۱۱/۸	—
اول می سال ۱۹۹۹	۱۰۵۶/۲	−۱/۷	−۱۳/۳	—

تاریخ برآورد	جمع نقدینگی	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ابتدای سال	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول ژوئن سال ۱۹۹۹	۱۰۹۶/۶	+۳/۸	-۱۰	—
اول جولای سال ۱۹۹۹	۱۰۶۷/۶	-۲/۶	-۱۲/۴	—
اول اوت سال ۱۹۹۹	۱۲۲۳/۹	۱۴/۶	۰/۴	—
اول سپتامبر سال ۱۹۹۹	۱۲۲۹/۸	۰/۵	۰/۹	—
اول اکتبر سال ۱۹۹۹	۱۲۱۰/۴	-۱/۶	-۰/۷	—
اول نوامبر سال ۱۹۹۹	۱۲۹۷/۳	۷/۲	۶/۵	—
اول دسامبر سال ۱۹۹۹	۱۲۶۹/۸	-۲/۱	۴/۲	—
اول ژانویه سال ۲۰۰۰	۱۴۰۴/۳	۱۰/۶	—	۱۵/۲
اول فوریه سال ۲۰۰۰	۱۲۹۵/۵	-۷/۷	-۷/۷	۲۰/۸
اول مارس سال ۲۰۰۰	۱۳۰۹/۹	۱/۱	-۶/۷	۲۱/۳
اول آوریل سال ۲۰۰۰	۱۳۵۶/۳	۳/۵	-۳/۴	۲۶/۲
اول می سال ۲۰۰۰	۱۳۲۷/۲	-۲/۱	-۵/۵	۲۵/۷
اول ژوئن سال ۲۰۰۰	۱۳۱۴/۴	-۱	-۶/۴	۱۹/۷
اول جولای سال ۲۰۰۰	۱۳۴۲/۸	۲/۲	-۴/۴	۲۵/۸
اول اوت سال ۲۰۰۰	۱۴۷۲	۹/۶	۴/۸	۲۰/۳
اول سپتامبر سال ۲۰۰۰	۱۴۸۸/۲	۱/۱	۶	۲۱
اول اکتبر سال ۲۰۰۰	۱۴۶۶/۲	-۱/۵	۴/۴	۲۱/۱
اول نوامبر سال ۲۰۰۰	۱۵۲۱/۳	۳/۸	۸/۳	۱۷/۲۶
اول دسامبر سال ۲۰۰۰	۱۵۰۴/۶	۱/۱	۷/۱	۱۸/۵
اول ژانویه سال ۲۰۰۱	۱۶۲۹/۱	۸/۳	—	۲۸/۳
اول فوریه سال ۲۰۰۱	۱۴۴۱/۹	-۱۱/۵	-۱۱/۵	۱۱/۳
اول مارس سال ۲۰۰۱	۱۴۳۵/۹	-۰/۴	-۱۱/۹	۹/۶
اول آوریل سال ۲۰۰۱	۱۵۲۷/۸	۶/۴	-۶/۲	۱۲/۶
اول می سال ۲۰۰۱	۱۴۳۰	-۶/۴	-۱۲/۲	۷/۷
اول ژوئن سال ۲۰۰۱	۱۵۲۰/۶	۶/۳	-۶/۷	۱۵/۷
اول جولای سال ۲۰۰۱	۱۵۱۶/۵	-۰/۳	-۶/۹	۱۲/۹
اول اوت سال ۲۰۰۱	۱۵۷۲/۶	۳/۷	-۳/۵	۶/۸
اول سپتامبر سال ۲۰۰۱	۱۵۵۱	-۱/۴	-۴/۸	۴/۲
اول اکتبر سال ۲۰۰۱	۱۶۰۳/۷	۳/۴	-۱/۶	۹/۴

تاریخ برآورد	جمع نقدینگی	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ابتدای سال	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول نوامبر سال ۲۰۰۱	۱۵۹۷/۵	−۰/۴	−۱/۹	۵
اول دسامبر سال ۲۰۰۱	۱۵۵۲/۹	−۲/۸	−۴/۷	۳/۲
اول ژانویه سال ۲۰۰۲	۱۷۵۵/۶	+۱۳/۱	—	۷/۸
اول فوریه سال ۲۰۰۲	۱۵۶۸/۱	−۱۰/۷	−۱۰/۷	۸/۷
اول مارس سال ۲۰۰۲	۱۵۶۹/۶	+۰/۱	−۱۰/۶	۹/۳
اول آوریل سال ۲۰۰۲	۱۶۷۰/۷	+۶/۴	−۴/۸	۹/۳
اول می سال ۲۰۰۲	۱۶۴۲/۹	−۱/۷	−۶/۴	۱۴/۹
اول ژوئن سال ۲۰۰۲	۱۶۵۸/۱	+۰/۹	−۵/۶	۹
اول جولای سال ۲۰۰۲	۱۷۸۰/۳	+۷/۴	+۴/۱	۱۷/۴
اول اوت سال ۲۰۰۲	۱۸۵۳/۹	+۴/۱	+۵/۶	۱۷/۸
اول سپتامبر سال ۲۰۰۲	۱۸۷۰/۱	+۰/۹	+۶/۵	۲۰/۶
اول اکتبر سال ۲۰۰۲	۱۷۶۵/۲	−۵/۶	+۰/۵	۱۰
اول نوامبر سال ۲۰۰۲	۱۸۰۰/۷	+۲	+۲/۶	۱۲/۷
اول دسامبر سال ۲۰۰۲	۱۸۱۸/۳	+۱	+۳/۶	۱۷
اول ژانویه سال ۲۰۰۳	۲۰۲۵/۸	+۱۱/۴	—	+۱۵/۴
اول فوریه سال ۲۰۰۳	۱۸۴۵/۱	−۸/۹	−۸/۹	+۱۷/۷
اول مارس سال ۲۰۰۳	۱۹۰۹/۵	+۳/۵	−۵/۷	+۲۱/۷
اول آوریل سال ۲۰۰۳	۱۹۴۶/۶	+۱/۹	−۳/۹	+۱۶/۵
اول می سال ۲۰۰۳	۱۹۶۴/۳	+۰/۹	−۳	+۱۹/۶
اول ژوئن سال ۲۰۰۳	۱۹۹۹/۲	+۱/۸	−۱/۳	+۲۰/۶
اول جولای سال ۲۰۰۳	۲۲۰۸/۹	+۱۰/۵	+۹	+۲۴
اول اوت سال ۲۰۰۳	۲۳۳۱/۴	+۵/۵	+۱۵/۱	+۲۵/۷
اول سپتامبر سال ۲۰۰۳	۲۲۷۸/۶	−۲/۳	+۱۲/۵	+۲۱/۸
اول اکتبر سال ۲۰۰۳	۲۳۲۵/۴	+۲/۱	+۱۴/۸	+۳۱/۷
اول نوامبر سال ۲۰۰۳	۲۳۵۴/۴	+۱/۲	+۱۶/۲	+۳۰/۷
اول دسامبر سال ۲۰۰۳	۲۳۴۴/۲	−۰/۴	+۱۵/۷	+۲۸/۹
اول ژانویه سال ۲۰۰۴	۲۵۹۲/۲	+۱۰/۶	+۲۸	+۲۷/۹
اول فوریه سال ۲۰۰۴	۲۴۷۰/۴	−۴/۷	−۴/۷	+۳۳/۹
اول مارس سال ۲۰۰۴	۲۴۳۳/۱	−۱/۵	−۶/۱	+۲۷/۴

تاریخ برآورد	جمع نقدینگی	درصد تغیر نسبت به ماه قبل	درصد تغیر نسبت به ابتدای سال	درصد تغیر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول آوریل سال ۲۰۰۴	۲۵۰۴/۴	+۲/۹	-۳/۴	+۲۸/۶
اول می سال ۲۰۰۴	۲۶۶۱/۵	+۶/۳	+۲/۷	+۳۵/۵
اول ژوئن سال ۲۰۰۴	۲۶۷۸/۶	+۰/۶	+۳/۳	+۳۴

۵ـ۱ـ۲ـ نرخ رشد پول و شبه‌پول

جمع میزان پول و شبه‌پول در ابتدای هر ماه در سال‌های ۱۹۹۹ تا ژوئن ۲۰۰۴ به همراه درصد تغییرات در جدول زیر آمده است؛[(۵۸)و(۵۹)]

تاریخ برآورد	جمع پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل	جمع شبه پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول ژانویه سال ۱۹۹۹	۹۲۶	—	—	۲۹۲/۵	—	—
اول فوریه سال ۱۹۹۹	۸۱۵/۶	-۱۲	—	۲۵۷/۳	-۱۲	—
اول مارس سال ۱۹۹۹	۸۲۳/۷	۱	—	۲۵۵/۷	-۰/۷	—
اول آوریل سال ۱۹۹۹	۸۳۶/۹	۱/۶	—	۲۳۷/۸	-۷	—
اول می سال ۱۹۹۹	۸۱۵/۳	-۲/۶	—	۲۴۰/۹	۱/۳	—
اول ژوئن سال ۱۹۹۹	۸۵۲/۵	۴/۶	—	۲۴۴/۱	۱/۳	—
اول جولای سال ۱۹۹۹	۸۳۵/۳	-۲/۱	—	۲۳۲/۴	-۴/۸	—
اول اوت سال ۱۹۹۹	۹۹۳/۷	۱۹	—	۲۳۰/۱	-۱	—
اول سپتامبر سال ۱۹۹۹	۹۸۵/۴	-۱	—	۲۴۴/۴	۶/۲	—
اول اکتبر سال ۱۹۹۹	۹۶۰/۲	-۲/۶	—	۲۵۰/۲	۲/۴	—
اول نوامبر سال ۱۹۹۹	۱۰۲۶/۵	۷	—	۲۷۰/۷	۸/۲	—
اول دسامبر سال ۱۹۹۹	۱۰۰۳/۲	-۲/۳	—	۲۶۶/۵	-۰/۷	—
اول ژانویه سال ۲۰۰۰	۱۱۳۵/۸	۱۳/۲	۲۲/۶	۲۶۸/۵	۰/۷	-۸/۲
اول فوریه سال ۲۰۰۰	۱۰۳۳/۲	-۹	۲۶/۷	۲۶۲/۳	-۲/۷	۱/۹
اول مارس سال ۲۰۰۰	۱۰۴۸/۴	۱/۵	۲۷/۳	۲۶۱/۵	-۰/۳	۲/۳
اول آوریل سال ۲۰۰۰	۱۰۷۲/۲	۲/۳	۲۸/۱	۲۸۴/۱	-۸	۱۱/۱
اول می سال ۲۰۰۰	۱۰۵۹/۲	۱/۲	۱۹/۹	۲۶۸	-۶	۱۱/۲

تاریخ برآورد	جمع پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل	جمع شبه پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول ژوئن سال ۲۰۰۰	۱۰۶۰/۸	۰/۱۵	۲۴/۴	۲۵۳/۶	-۵/۴	۳/۹
اول جولای سال ۲۰۰۰	۱۰۹۹/۲	۳/۶	۳۱/۶	۲۴۳/۶	-۴	۴/۸
اول اوت سال ۲۰۰۰	۱۱۸۳/۴	۷/۶	۱۹	۲۸۸/۶	۱۸/۵	۲۵/۴
اول سپتامبر سال ۲۰۰۰	۱۱۸۱/۹	۰/۲	۲۳	۳۰۶/۳	۶/۱	۲۵/۳
اول اکتبر سال ۲۰۰۰	۱۱۸۲/۲	۰/۳۰	۲۳	۲۸۴	۷/۸	۱۳/۵
اول نوامبر سال ۲۰۰۰	۱۲۲۴/۱	۴/۳	۱۹/۲	۲۹۷/۲	۴/۶	۹/۸
اول دسامبر سال ۲۰۰۰	۱۱۷۳/۵	-۴/۲	۱۷	۳۳۱/۱	۱۸/۵	۲۴/۲
اول ژانویه سال ۲۰۰۱	۱۳۴۹/۸	۱۵	۱۸/۸	۲۷۹/۳	-۵/۷	۴
اول فوریه سال ۲۰۰۱	۱۱۵۶/۸	-۱۴/۳	۱۱/۹	۲۸۵/۱	۲	۸/۷
اول مارس سال ۲۰۰۱	۱۱۵۰/۹	-۰/۵	۹/۸	۲۸۵	-۰/۴۰	۸/۹
اول آوریل سال ۲۰۰۱	۱۲۳۲/۷	۷/۵	۱۴/۹	۲۹۵/۱	۳/۵	۳/۹
اول می سال ۲۰۰۱	۱۱۴۶	-۷/۱	۸/۲	۲۸۴	-۳/۷	۵/۹
اول ژوئن سال ۲۰۰۱	۱۱۸۵/۱	۳/۴	۱۱/۷	۳۳۵/۵	۱۸/۱	۲۳/۳
اول جولای سال ۲۰۰۱	۱۲۴۹/۶	۵/۴	۱۳/۷	۲۶۶/۹	-۰/۵	۹/۶
اول اوت سال ۲۰۰۱	۱۳۰۵/۹	۴/۵	۱۰/۳	۲۶۶/۷	-۰/۷۰	-۷/۶
اول سپتامبر سال ۲۰۰۱	۱۲۸۰/۶	-۲/۹	۸/۳	۲۷۰/۴	۱/۴	-۱۱/۷
اول اکتبر سال ۲۰۰۱	۱۳۱۸/۱	۰/۳	۱۱/۵	۲۸۵/۶	۵/۶	۰/۶
اول نوامبر سال ۲۰۰۱	۱۳۲۲/۲	۰/۳	۸	۲۷۵/۳	-۳/۶	-۷/۴
اول دسامبر سال ۲۰۰۱	۱۲۷۹/۶	-۳/۲	۹	۲۷۳/۳	-۰/۷	-۱۷/۵
اول ژانویه سال ۲۰۰۲	۱۴۶۹	۱۴/۸	۸/۸	۲۸۶/۶	-۴/۹	۲/۶
اول فوریه سال ۲۰۰۲	۱۲۸۱/۸	-۱۲/۷	۱۰/۸	۲۸۶/۳	-۰/۱	۰/۴
اول مارس سال ۲۰۰۲	۱۲۹۵/۳	+۱	۱۲/۵	۲۷۴/۳	-۴/۲	-۳/۸
اول آوریل سال ۲۰۰۲	۱۳۷۸/۴	+۶/۴	۱۱/۸	۲۹۲/۳	۶/۶	-۱
اول می سال ۲۰۰۲	۱۳۵۸/۹	-۱/۴	۱۸/۶	۲۸۴	-۲/۸	۰
اول ژوئن سال ۲۰۰۲	۱۳۷۸/۸	۱/۵	۱۶/۳	۲۷۹/۳	-۱/۷	-۱۶/۸
اول جولای سال ۲۰۰۲	۱۴۹۵/۸	۸/۵	۱۹/۷	۲۸۴/۵	۱/۹	۶/۷
اول اوت سال ۲۰۰۲	۱۵۵۳/۹	۳/۹	۱۹	۳۰۰	۵/۴	۱۲/۵
اول سپتامبر سال ۲۰۰۲	۱۵۳۷/۹	-۱/۹	۲۰	۳۳۲/۲	۱۰/۷	۲۲/۸

تاریخ برآورد	جمع پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل	جمع شبه پول	درصد تغییر نسبت به ماه قبل	درصد تغییر نسبت به ماه مشابه در سال قبل
اول اکتبر سال ۲۰۰۲	۱۴۵۰/۲	-۵/۷	۱۰	۳۱۵	-۵/۲	۱۰/۳
اول نوامبر سال ۲۰۰۲	۱۴۵۳	۰/۲	۹/۷	۳۴۷/۷	۱۰/۴	۲۶/۳
اول دسامبر سال ۲۰۰۲	۱۴۴۸/۴	-۰/۳	۱۳/۲	۳۶۹/۹	۶/۴	۳۵/۳
اول ژانویه سال ۲۰۰۳	۱۶۶۸/۷	۱۵/۲	۱۳/۶	۳۵۷/۱	-۳/۵	۲۴/۶
اول فوریه سال ۲۰۰۳	۱۴۷۸/۵	-۱۱/۴	۱۵/۳	۳۶۶/۶	۲/۷	۲۸
اول مارس سال ۲۰۰۳	۱۵۱۲/۹	۲/۳	۱۶/۸	۳۹۶/۶	۸/۲	۴۴/۶
اول آوریل سال ۲۰۰۳	۱۵۵۸/۴	۳	۱۳	۳۸۸/۲	-۲/۱	۳۲/۸
اول می سال ۲۰۰۳	۱۵۳۳/۸	-۱/۶	۱۲/۹	۴۳۰/۵	۱۰/۹	۵۱/۶
اول ژوئن سال ۲۰۰۳	۱۵۶۳/۵	۱/۹	۱۳/۴	۴۳۵/۷	۱/۲	۵۶
اول جولای سال ۲۰۰۳	۱۶۸۳/۱	۷/۶	۱۲/۵	۵۲۵/۸	۲۰/۷	۸۴/۸
اول اوت سال ۲۰۰۳	۱۸۱۴	۷/۸	۱۶/۷	۵۱۷/۴	-۱/۶	۷۲/۵
اول سپتامبر سال ۲۰۰۳	۱۷۸۱/۷	-۱/۸	۱۵/۸	۴۹۶/۹	-۴	۴۹/۶
اول اکتبر سال ۲۰۰۳	۱۷۷۳/۱	-۰/۵	۲۲/۳	۵۵۲/۳	۱۱	۶۵/۸
اول نوامبر سال ۲۰۰۳	۱۸۷۱/۷	۵/۶	۲۸/۸	۴۸۲/۷	-۲/۶	۳۸/۸
اول دسامبر سال ۲۰۰۳	۱۸۵۱/۳	-۱/۱	۲۷/۸	۴۹۲/۹	۲/۱	۳۳/۲
اول ژانویه سال ۲۰۰۴	۲۰۴۰/۹	۱۰/۲	۲۲/۳	۵۵۱/۳	۱۱/۸	۵۴/۴
اول فوریه سال ۲۰۰۴	۱۸۸۴/۵	-۷/۷	۲۷/۵	۵۸۵/۹	۶/۳	۵۹/۸
اول مارس سال ۲۰۰۴	۱۸۵۴/۱	-۰/۱	۲۲/۵	۵۷۹	-۱/۲	۵۵
اول آوریل سال ۲۰۰۴	۱۸۵۶/۹	۰/۱	۱۹/۱	۶۴۷/۵	۱۱/۸	۶۶/۸
اول می سال ۲۰۰۴	۱۸۷۲/۹	۰/۹	۲۲/۱	۷۸۸/۶	۲۱/۸	۸۳/۲
اول ژوئن سال ۲۰۰۴	۱۸۸۱/۲	۰/۴	۲۰/۳	۷۹۷/۴	۱/۱	۸۳

بررسی میزان نقدینگی از ابتدای سال ۱۹۹۹ تا نیمه دوم سال ۲۰۰۴ نشان می‌دهد که حجم کل نقدینگی در این مدت (۶۶ ماه) ۱۲۰ درصد افزایش یافته است. این میزان افزایش به‌طور متوسط ماهانه ۸/۱ درصد و سالانه ۲۱/۸ درصد است. تغییرات سالانه میزان نقدینگی در ۵ سال گذشته بدین قرار بوده است؛

سال	درصد رشد میزان نقدینگی (براساس میزان نقدینگی اول ژانویه)
۲۰۰۰	۱۵/۲
۲۰۰۱	۱۶
۲۰۰۲	۷/۸
۲۰۰۳	۱۵/۴
۲۰۰۴	۱۵/۲

میزان نقدینگی در ماه‌های بررسی شده تقریباً از روال خاص و منظمی پیروی کرده است. حجم نقدینگی در مدت بررسی شده در ماه ژانویه رشد بالایی داشته است و متقابلاً در ماه فوریه با کاهش قابل توجه روبه‌رو شده است. همچنین در برخی ماه‌های تابستان نیز اغلب افزایش میزان نقدینگی مشاهده می‌شود. بررسی ترکیب نقدینگی نیز نشان می‌دهد که حجم پول در مقایسه با شبه‌پول همواره بیشتر بوده است. نسبت بین پول و شبه‌پول ۸۰ به ۲۰ تا ۶۰ به ۴۰ بوده است. نسبت بین حجم پول با شبه‌پول در طول مدت ماه‌های بررسی شده به‌گونه‌ای بوده است که شاهد افزایش سهم شبه‌پول در حجم کل نقدینگی کشور هستیم و می‌توان گفت که به مرور شبه‌پول جایگاه قوی‌تری در وضعیت پولی کشور پیدا می‌کند و این امر می‌تواند در برتری یافتن بازار سرمایه به بازار پول نقش اساسی ایفا کند.

به‌طور کلی مجموع پول[1] جمهوری آذربایجان که در ابتدای ۱۰ سال گذشته (منتهی به ابتدای سال ۲۰۰۴) به شرح جدول زیر است:

1. Money Aggregates

(ارقام به میلیارد منات)

اول ژانویه هر سال / سال	پول نقد در گردش	پول نقد در گردش سپرده‌های بانکی موقتی	M1 و سپرده‌های مدت‌دار	M2 و سپرده‌های ثابت[1]
۱۹۹۵	۲۷۶/۱	۴۰۱/۳	۴۳۱	۱۰۴۸/۱
۱۹۹۶	۶۰۲/۴	۹۲۵	۹۵۷/۶	۱۲۹۹/۶
۱۹۹۷	۸۶۵/۴	۱۱۷۳/۷	۱۲۰۴/۲	۱۵۴۵/۱
۱۹۹۸	۱۱۷۰/۵	۱۵۳۷/۸	۱۵۵۶/۳	۲۰۶۳/۷
۱۹۹۹	۹۲۶	۱۲۰۲/۵	۱۲۱۸/۵	۱۷۱۲/۹
۲۰۰۰	۱۱۳۵/۸	۱۳۹۰	۱۴۰۴/۳	۱۹۸۹/۹
۲۰۰۱	۱۳۴۹/۸	۱۵۷۷/۵	۱۶۲۹/۱	۲۵۴۸/۷
۲۰۰۲	۱۴۶۹	۱۶۸۷/۵	۱۷۵۵/۶	۳۴۳۴/۱
۲۰۰۳	۱۶۶۸/۷	۱۹۶۷/۴	۲۰۲۵/۸	۳۹۲۵/۸
۲۰۰۴	۲۰۴۰/۹	۲۴۹۹/۱	۲۵۹۲/۲	۵۰۹۳/۸

آمار نشان می‌دهد که طی ۱۰ سال یاد شده به جز سال ۱۹۹۹ بقیه سال‌ها با افزایش مجموع پول در تمام انواع آن همراه بوده است. مجموع پول کشور در سال ۱۹۹۹ نسبت به سال قبل حدود ۱۵ درصد کاهش داشته است ولی در سایر سال‌ها نسبت به سال قبل بین ۱۵ تا ۳۰ درصد افزایش حجم پول صورت گرفته است و به‌طور کلی در فاصله ۱۰ سال یاد شده (۹ سال کامل مالی) مجموع حجم پولی کشور حدود ۵ برابر شده است.[۶۰]

۵ـ۱ـ۳ـ نرخ بهره و نحوه تعیین آن

نرخ بهره در سیستم بانکی آذربایجان توسط بانک ملی جمهوری آذربایجان که عهده‌دار وظایف بانک مرکزی بوده و وظیفه سیاست‌گذاری و نظارت بر عملکرد بانک‌ها را دارد، تعیین می‌گردد. هرچند نرخ بهره در این کشور در مقایسه با برخی کشورها نظیر ایران پایین‌تر است

1. Hard Currency

ولی این نرخ نسبت به نرخ تورم بسیار بالاتر است. در سیستم بانکی معمولاً نرخ بهره را براساس پارامترهای مختلفی تعیین می‌کنند که نرخ تورم از اصلی‌ترین این پارامترهاست. بالا بودن نرخ بهره بانکی نسبت به نرخ تورم از یک طرف سبب افزایش انگیزه سپرده‌گذاری مردم می‌شود ولی از طرف دیگر اشخاص حقیقی و شرکت‌ها و مؤسسات اقتصادی که از تسهیلات و اعتبارات بانکی استفاده می‌کنند، مجبور به پرداخت مبالغ زیادی به‌عنوان بهره وام به بانک‌ها می‌شوند و این امر صرفه اقتصادی فعالیت‌ها را پایین می‌آورد.

بر این اساس بانک ملی جمهوری آذربایجان طی سال‌های گذشته به‌طور مستمر و طی فرایندی آرام اقدام به کاهش بهره بانکی (هم در زمینه سپرده‌های مشتریان و هم در زمینه وام و اعتبارات اعطایی) کرده است. این اقدام بانک ملی در راستای اجرای «سیاست پول ارزان»[1] که از سیاست‌های اصلی دولت آذربایجان در زمینه پول و اعتبارات به‌شمار می‌آید، صورت می‌گیرد.

در سال ۲۰۰۳ بانک ملی در ادامه برنامه کاهش نرخ بهره بانکی، نرخ بهره سپرده‌های مشتریان را از ۸/۳ درصد به ۶/۵ درصد و نرخ بهره وام و اعتبارات اعطایی را از ۱۵/۶ درصد به ۱۴/۹ درصد و نیز نرخ بهره ضمانت‌نامه‌ها و بروات را از ۱۲/۵۷ به ۶/۹۷ درصد کاهش داد.

نرخ بهره اعتبارات متمرکز بانک‌ها که در قالب تسهیلات بانکی به مشتریان اعطا می‌شود، طی چند سال گذشته (به‌طور متوسط سالانه) بدین قرار بود.

سال	نرخ بهره اعتبارات متمرکز بانکی
۱۹۹۷	۲۰ درصد
۱۹۹۸	۱۸ درصد
۱۹۹۹	۱۹ درصد
۲۰۰۰	۱۷ درصد
۲۰۰۱	۱۶/۵ درصد
۲۰۰۲	۱۶ درصد

1 Ucuz Pul Siyasəti

نرخ بهره تسهیلات پرداختی توسط بانک‌ها و سپرده‌های مشتریان در بانک در یک دوره سه ماهه ثابت بوده و پس از طی این دوره تغییر می‌کند. گزارش‌های ارائه شده از سوی بانک ملی جمهوری آذربایجان نیز در مقاطع زمانی سه ماهه تنظیم شده است. سیستم ارزیابی و گزارش‌گیری بانک ملی جمهوری آذربایجان از تغییرات نرخ بهره در بانک‌ها از ابتدای سال ۲۰۰۳ کامل‌تر و دقیق‌تر شد. گزارش‌های ارائه شده در سال‌های قبل به صورت نمونه‌گیری از نرخ بهره ۸ بانک عمده کشور بوده ولی از سال ۲۰۰۳ به بعد، گزارش‌ها به صورت تمام‌شماری از همه بانک‌ها بوده و کلیه اجزاء و ارکان تسهیلات و سپرده‌ها را برمی‌گیرد. با توجه به موارد عنوان شده، گزارش بانک ملی کشور در خصوص نرخ بهره در پی می‌آید: گفتنی است که درصدهای ذکر شده نرخ‌های اعمال شده در بانک‌هاست.[(۶۱)،(۶۲)و(۶۳)]

(ارقام به درصد)

شاخص / تاریخ گزارش‌گیری			اول ژانویه ۲۰۰۱	اول آوریل ۲۰۰۱	اول جولای ۲۰۰۱	اول اکتبر ۲۰۰۱	اول ژانویه ۲۰۰۲
بهره تسهیلات اعتباری ارائه شده به مشتریان از سوی بانک‌ها	وام‌های بلندمدت	به منات	۲۱/۶	۱۱/۷	۱۲	۱۷/۸	۲۰/۷
		به ارزهای خارجی	۱۴	۱۱/۶	۱۱/۷	۱۲/۷	۱۲/۶۹
	وام‌های کوتاه‌مدت	به منات	۱۹/۵۳	۱۹/۷	۱۹/۵	۱۹/۷	۱۹/۷۴
		به ارزهای خارجی	۱۸/۹	۱۸/۹	۱۹	۱۹/۴	۱۹/۵۰
بهره سپرده‌های مشتریان نزد بانک‌ها	سپرده‌های موقتی (عندالمطالبه)[۱]	به منات	۱/۹	۱/۹۱	۱/۲	۱/۲	۱/۷۹
		به ارزهای خارجی	۱/۴۸	۱/۲۳	۱/۱	۱	۱
	سپرده‌های کوتاه‌مدت	به منات	۹/۲۶	۹	۸	۷/۷	۹/۱۳
		به ارزهای خارجی	۱۰/۷۲	۷/۵	۷/۹	۸/۶	۶
	سپرده‌های بلندمدت	به منات	۱۱/۸	۱۱/۶	۱۱	۱۱/۷	۱۱/۷۴
		به ارزهای خارجی	۱۲/۳۸	۸/۶	۸/۵	۸/۶	۸/۹

---

۱. این سپرده‌ها در انگلیسی Call Depozit و در زبان آذربایجانی Tələb Olunanadək Amanatlar گفته می‌شود که هیچ محدوده زمانی ندارد و مشتری هر موقع بخواهد می‌تواند سپرده خود را برداشت نماید.

	شاخص / تاریخ گزارش‌گیری		اول ژانویه ۲۰۰۳	اول ژوئن ۲۰۰۳	اول جولای ۲۰۰۳	اول اکتبر ۲۰۰۳	اول ژانویه ۲۰۰۴	اول می ۲۰۰۴	اول ژوئن ۲۰۰۴
بهره تعلق گرفته به سپرده‌های مختلف مشتریان نزد بانکها	میانگین بهره پرداخت شده به سپرده‌های کل مشتریان	به منات	۸/۲۸	۷/۰۱	۷/۱۳	۷/۳۶	۶/۵	۶/۶۱	۶/۶
		به ارزهای خارجی	۹/۳۴	۸/۹	۸/۷۲	۹/۹۲	۱۰/۰۸	۹/۷۷	۹/۶۶
	میانگین بهره پرداخت شده به سپرده‌های افراد حقوقی	به منات	۷/۶	۶/۶	۶/۹۲	۶/۵۸	۵/۶۶	۵/۵۱	۵/۴۷
		به ارزهای خارجی	۴/۵۹	۵/۴۴	۵/۰۷	۵/۲۷	۵/۸۴	۶/۴۰	۶/۱۳
	میانگین بهره پرداخت شده به سپرده‌های افراد حقیقی	به منات	۹/۰۳	۷/۴۳	۷/۳۱	۹/۲	۹/۳۱	۹/۶۱	۹/۵۸
		به ارزهای خارجی	۱۱/۷۵	۱۰/۷۸	۱۰/۷۱	۱۱/۱۱	۱۱/۱۱	۱۰/۳۹	۱۰/۳۷
	بهره پرداختی به سپرده‌های تا یک ماه	به منات	۵	۳	۲	۲/۰۶	۲	۳/۶۳	۶/۰۹
		به ارزهای خارجی	۳/۸	۴/۸	۵/۰۸	۳/۲۳	۷/۳۷	۶/۴۵	۸/۲۸
	بهره پرداختی به سپرده‌های یک یا سه ماه	به منات	۷	۶/۱۶	۶/۴۲	۶/۰۶	۵/۸۹	۵/۱۸	۵/۰۶
		به ارزهای خارجی	۵/۰۶	۴/۱۹	۳/۲۹	۴/۳۴	۴/۵۹	۴/۹۴	۵/۰۱
	بهره پرداختی به سپرده‌های سه تا شش ماه	به منات	۵/۴۶	۷/۷	۷/۴	۵/۷۴	۵/۴۶	۶/۴۳	۶/۴۳
		به ارزهای خارجی	۶/۱۸	۶/۲۷	۶/۲۳	۴/۲۳	۶/۳۳	۵/۷۷	۵/۵۷
	بهره پرداختی به سپرده‌های شش تا نه ماه	به منات	۸/۲۵	۷/۲۱	۷/۱	۶/۰۳	۱۱	۶/۰۲	۶/۰۴
		به ارزهای خارجی	۵/۷۷	۵/۱۷	۵/۷۴	۵	۶/۳۲	۷/۷۴	۵/۴۲
	بهره پرداختی به سپرده‌های نه ماه تا یک سال	به منات	۱۲/۶۴	۸/۶۱	۸/۴۰	۹/۳۷	۸/۵۴	۱۰/۱۱	۱۰/۲۳
		به ارزهای خارجی	۱۰/۰۵	۸/۳۱	۸/۲۴	۹/۳۲	۸/۹۱	۸/۹۲	۹/۰۲
	بهره پرداختی به سپرده‌های یک تا پنج سال	به منات	۷/۵۳	۶/۴۷	۶/۴۲	۷/۳	۶/۸۳	۶/۹۳	۶/۸۶
		به ارزهای خارجی	۱۱/۳۴	۱۲/۰۶	۱۲/۱۴	۱۲/۱۸	۱۱/۸۴	۱۱/۰۵	۱۱/۰۹
	بهره پرداختی به سپرده‌های بیش از ۵ سال	به منات	—	—	—	—	—	—	—
		به ارزهای خارجی	۹/۹۴	۸	۵/۰۲	۱۵	۱۴/۸۷	۱۵	۱۵

سال		تاریخ گزارش‌گیری	اول ژانویه ۲۰۰۳	اول ژوئن ۲۰۰۳	اول جولای ۲۰۰۳	اول اکتبر ۲۰۰۳	اول ژانویه ۲۰۰۴	اول می ۲۰۰۴	اول ژوئن ۲۰۰۴
بهره تعلق گرفته به تسهیلات اعتباری ارائه شده به مشتریان از سوی بانکها	متوسط بهره کل وام‌های پرداخت شده	منات	۱۵/۵۹	۱۵/۶۶	۱۵/۶۴	۱۴/۶۴	۱۴/۹۱	۱۵/۱۱	۱۴/۸۳
		ارز خارجی	۱۲/۷۹	۱۷/۸۲	۱۷/۲۰	۱۷/۵۶	۱۸/۴۳	۱۹/۱۱	۱۹/۶۳
	متوسط بهره وام‌های افراد حقوقی	منات	۱۶/۰۲	۱۵/۸۱	۱۵/۸۷	۱۴/۶۷	۱۵/۰۴	۱۵/۱۵	۱۴/۸۱
		ارز خارجی	۱۰/۹۷	۱۶/۵۴	۱۵/۸۶	۱۵/۸۱	۱۷/۰۵	۱۸/۰۴	۱۸/۴۸
	متوسط بهره وام‌های افراد حقیقی	منات	۱۴/۷۷	۱۵/۳۶	۱۵/۲۲	۱۴/۵۸	۱۴/۶۳	۱۵/۰۳	۱۴/۸۵
		ارز خارجی	۲۱/۴۳	۲۲/۱۳	۲۱/۶۵	۲۲/۵۷	۲۲/۲۴	۲۲/۲۴	۲۲/۶۸
	وام‌های تا یک ماه	منات	۲۱/۸۹	۲۱/۳۴	۱۹/۹۹	۱۷/۸۹	۲۳/۳۶	۲۱/۰۴	۲۰/۹۹
		ارز خارجی	۳/۷۰	۱۸/۹۱	۱۷/۰۴	۱۸/۳۱	۱۷/۸۹	۱۹/۸	۱۹/۶۲
	یک ماه تا سه ماه	منات	۱۶/۷۷	۱۷/۴۱	۱۷/۱۴	۱۷/۸۵	۱۹/۵۴	۱۹/۸	۲۰/۳۰
		ارز خارجی	۹/۴۴	۱۵/۲۱	۱۴/۲۲	۱۶/۹۵	۱۸/۵۹	۱۸/۲۶	۱۹/۰۲
	سه تا ۶ ماه	منات	۱۵/۸۱	۱۸/۵	۱۸/۶۶	۱۸/۷۲	۱۹/۱۷	۱۸/۷۶	۱۸/۶۴
		ارز خارجی	۲۰/۸۴	۱۸/۹۶	۱۸/۵۷	۱۸/۶۸	۲۰/۶۱	۲۰/۱۴	۲۰/۶
	۶ تا ۹ ماه	منات	۱۷/۵۳	۱۶/۴۳	۱۷/۴۴	۱۵/۵۰	۱۶/۰۸	۱۶/۶۲	۱۶/۹۳
		ارز خارجی	۲۲/۲۷	۲۰/۵	۲۰/۱۷	۱۹/۰۴	۲۰/۰۱	۲۱/۰۳	۲۱/۸۱
	۹ ماه تا یک سال	منات	۱۶/۳	۱۵/۹۲	۱۵/۷۶	۱۴/۶۶	۱۵/۴۶	۱۵/۰۳	۱۴/۰۶
		ارز خارجی	۱۹/۶۳	۱۹/۳۸	۱۸/۶	۱۸/۵۷	۱۹/۲۴	۱۹/۸۹	۲۰/۱۹

سال / تاریخ گزارش‌گیری		اول ژانویه ۲۰۰۳	اول ژوئن ۲۰۰۳	اول جولای ۲۰۰۳	اول اکتبر ۲۰۰۳	اول ژانویه ۲۰۰۴	اول می ۲۰۰۴	اول ژوئن ۲۰۰۴
۱ تا ۳ سال	منات	۱۲/۸	۱۳/۲۶	۱۳/۵۶	۱۲/۱۱	۱۳/۱۷	۱۲/۸۸	۱۳/۱۷
	ارز خارجی	۱۵/۷۳	۱۶۹/۲۱	۱۵/۹۷	۱۷/۱	۱۹/۵۳	۱۸/۸۲	۱۸/۹۷
۳ تا ۵ سال	منات	۱۲/۹۹	۹/۰۲	۸/۶۷	۷/۳۸	۷/۸۱	۷/۸۷	۷/۴۳
	ارز خارجی	۱۲/۵۳	۱۲/۳۱	۱۳/۰۷	۱۲/۲۲	۱۲/۸۹	۱۳/۰۴	۱۲/۳۳
۵ تا ۱۰ سال	منات	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
	ارز خارجی	۸/۱۵	۱۴/۲۳	۱۳/۴۶	۱۳/۴۶	۱۲/۸۷	۱۵/۲۸	۱۵/۳

۵ـ۱ـ۴ـ سپرده‌های دولتی و خصوصی

جمع کل سپرده‌ها و تفکیک آن به بخش‌های دولتی و خصوصی در پی می‌آید[۶۴]

شاخص	سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴ (هفت ماه اول سال)
حجم کل سپرده‌ها	جمع	۸۵۴/۱	۱۳۸۰/۵	۱۹۶۵/۲	۲۲۵۷	۴۰۳۰/۱
	به منات	۲۶۸/۵	۳۳۱۱/۳	۲۸۶/۷	۳۵۷/۱	۸۵۷/۴
	به پول‌های خارجی	۵۸۵/۶	۱۰۶۹/۲	۱۶۷۸/۵	۱۸۹۹/۸	۳۱۷۲/۷
حجم سپرده‌های اشخاص حقیقی	جمع	۲۵۹/۵	۳۹۶/۴	۵۸۵/۱	۶۷۶/۳	۱۶۷۲/۱
	به منات	۵۵/۲	۵۹	۶۰/۲	۶۷/۵	۱۲۹/۸
	به پول‌های خارجی	۲۰۴/۳	۳۳۷/۴	۵۰۳/۳	۶۹۹/۸	۱۵۴۲/۳
حجم سپرده‌های اشخاص حقوقی	جمع	۵۹۴/۶	۹۸۴/۱	۱۳۸۰/۱	۱۴۸۹/۷	۲۳۵۸
	به منات	۲۱۳/۳	۲۵۲/۳	۲۲۶/۵	۲۸۹/۶	۷۲۷/۶
	به پول‌های خارجی	۳۸۱/۳	۷۳۱/۸	۱۱۷۵/۲	۱۲۰۰	۱۶۳۰/۴

درصد تغییرات شاخص‌های مختلف سپرده‌گذاری در سال‌های گذشته (نسبت به سال قبل) به شرح جدول زیر است:

(ارقام به درصد)

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
جمع کل سپرده‌ها	—	۶۱/۶	۴۲/۴	۱۴/۸
به منات	—	۱۶	۸-	۲۴/۶
به پول خارجی	—	۸۲/۷	۵۷	۱۳
جمع سپرده اشخاص حقیقی	—	۵۲/۸	۴۷/۶	۳۱
جمع سپرده اشخاص حقوقی	—	۶۵/۵	۴۰/۲	۸

به‌طور کلی سپرده‌ها سال به سال افزایش یافته است. در این میان رشد سپرده‌ها به پول خارجی بیشتر از منات بوده است (البته در سال ۲۰۰۳ وضعیت برعکس است). رشد سپرده‌های اشخاص حقیقی نیز تا حدودی بیشتر از اشخاص حقوقی است.

از نظر سهم شاخص‌های مختلف نیز سهم پول‌های خارجی در کل سپرده‌ها بسیار بیشتر از منات است به‌طوری‌که در سال ۲۰۰۳ میزان سپرده کل به پول خارجی بیش از ۵ برابر سپرده به منات است. در همین سال سپرده به پول خارجی توسط اشخاص حقیقی ۱۰ برابر و اشخاص حقوقی ۴ برابر منات بوده است. میزان سپرده توسط اشخاص حقوقی همه ساله بیش از اشخاص حقیقی بوده است. سهم این اشخاص در کل سپرده‌گذاری حدود ۵۹ درصد بوده است که نشان از کاهش سهم آن طی ۳ سال اخیر دارد.

۵ـ۲ـ بدهی‌های دولت

۵ـ۲ـ۱ـ نسبت بدهی خارجی به GDP

نسبت بدهی‌های خارجی آذربایجان به میزان تولید ناخالص داخلی بدین قرار است؛[۶۵]

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
نسبت بدهی خارجی به GDP (درصد)	۱۷	۱۴	۱۶	۲۴	۲۷	۲۷	۲۳

هرچند نسبت بدهی‌های خارجی جمهوری آذربایجان به GDP (سهم بدهی‌های خارجی در تولید ناخالص داخلی) از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۱ روند صعودی داشته است، ولی این سهم در مقایسه با برخی کشورهای منطقه سهم پایینی است. طبق برآورد بانک توسعه آسیا[۱] سهم بدهی‌های خارجی در تولید ناخالص داخلی در کشورهای آسیای مرکزی (به‌طور میانگین) ۵۵ درصد در سال ۱۹۹۹ بوده است و این سهم در بین مجموعه کشورهای در حال توسعه به‌طور متوسط ۴۲ درصد ارزیابی شده است. بنابراین جمهوری آذربایجان در بین این دو گروه از کشورها از حیث سهم بدهی خارجی در تولید ناخالص داخلی وضعیت بهتری دارد. شایان گفتن اینکه سهم بدهی‌های خارجی در GDP این کشور از سال ۲۰۰۰ به بعد در حال کاهش است.

---

1. Asian Development Bank

۵ـ۲ـ۲ـ وضعیت استهلاک کل بدهی‌ها

میزان بدهی‌های خارجی و وضعیت استهلاک آنها در سال‌های گذشته در آذربایجان در جدول آمده است:(۶۶)

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان بدهی‌های خارجی میلیارد دلار آمریکا	۰/۴۴۵	۰/۵	۰/۶۳۶	۰/۹۶۴	۱/۳	۱/۴	۱/۳
درصد تغییرات	—	۱۲/۴	۲۷/۲	۵۱/۶	۳۴/۸	۷/۷	-۷/۲

همانطور که ارقام جدول نشان می‌دهد، میزان بدهی خارجی از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۰ سیر صعودی داشته است و در سال ۱۹۹۹ بیشترین رشد را نسبت به سال قبل داشته و از سال ۲۰۰۰ به بعد رشد میزان بدهی‌ها کمتر شده و در سال ۲۰۰۲ این رشد منفی شده است.

بانک توسعه آسیا جمهوری آذربایجان را از نظر ظرفیت و توان بازپرداخت بدهی خارجی در گروه کشورهای «B1» (کشورهای دارای توان بازپرداخت محدود بدهی‌های خارجی) ارزیابی کرده است.[۱]

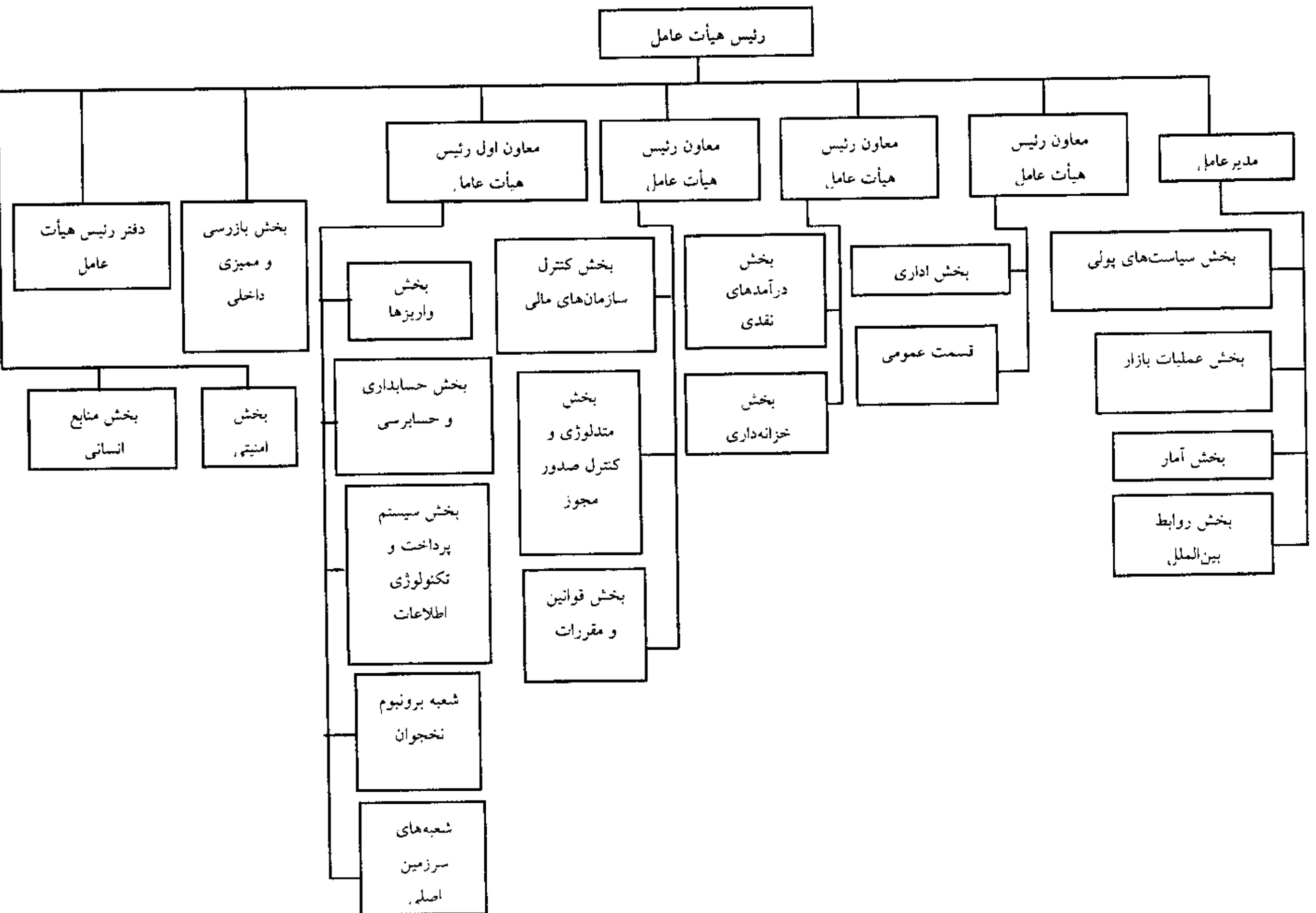
۵ـ۳ـ بررسی بانک‌ها در جمهوری آذربایجان

۵ـ۳ـ۱ـ بانک مرکزی (بانک ملی جمهوری آذربایجان)

جمهوری آذربایجان فاقد بانک مرکزی است و نقش این بانک را در این کشور بانک ملی جمهوری آذربایجان ایفا می‌کند. رئیس بانک ملی جمهوری آذربایجان که عنوان اصلی آن رئیس هیأت عامل است، از اعضای کابینه دولت به‌شمار می‌آید و زیر نظر رئیس‌جمهور فعالیت می‌کند. ساختار تشکیلاتی این بانک به شرحی است که در پی می‌آید:(۶۷)

---

۱. سایر گروه‌ها در تقسیم‌بندی این بانک عبارتند از: گروه A (کشورهای دارای توان ضعیف در بازپرداخت بدهی‌های خارجی) و گروه B2 (کشورهای دارای توان کافی در بازپرداخت بدهی‌های خارجی)

رئیس هیأت عامل
مدیر عامل
معاون رئیس هیأت عامل
معاون رئیس هیأت عامل
معاون رئیس هیأت عامل
معاون اول رئیس هیأت عامل
بخش بازرسی و ممیزی داخلی
دفتر رئیس هیأت عامل
بخش سیاست‌های پولی
بخش عملیات بازار
بخش آمار
بخش روابط بین‌الملل
بخش اداری
قسمت عمومی
بخش درآمدهای نقدی
بخش خزانه‌داری
بخش کنترل سازمان‌های مالی
بخش متدلوژی و کنترل صدور مجوز
بخش قوانین و مقررات
بخش واریزها
بخش حسابداری و حسابرسی
بخش سیستم پرداخت و تکنولوژی اطلاعات
شعبه برونبوم نخجوان
شعبه‌های سرزمین اصلی
بخش امنیت
بخش منابع انسانی

بانک ملی جمهوری آذربایجان علاوه بر باکو در شهرهای نخجوان، علـی بـایراملی، ایمیـشلی، یئولاخ، گنجه، گؤی‌چای، لنکران، تووز، خاچماز، شماخی و شکی (۱۱ شهر) دفاتر منطقه‌ای دارد.

وظایف، جایگاه و مسئولیت‌های بانک ملی جمهوری آذربایجان در قانون اساسـی ایـن کـشور، قانون بانک ملی جمهوری آذربایجان و سایر قوانین موضوعه مشخص شده اسـت. در قـوانین یـاد شده استقلال این بانک از مشخصه‌های بارزی است که به چشم می‌خورد. براساس قـانون اساسـی این بانک به هیچکدام از قوای اصلی حاکمیت (مجریه، مقننه و قضاییه) وابستگی ندارد. بلکه نهـاد قانونی و حقوقی مستقل به‌شمار می‌آید. همان‌گونه که قوای سه‌گانه نمی‌توانند در امـور مربـوط بـه مسئولیت‌های بانک ملی مداخله نمایند، این بانک نیز حق مداخله در امور قوای یاد شده ندارد.

بانک ملی گزارش‌های خود را در زمینه وضعیت اقتصادی و مالی کشور و نیز در خصوص عملکرد خود را به رئیس‌جمهور کشور ارائه می‌کند. ایـن بانـک توسـط هیـأت عامـل هـدایت می‌شود که در رأس آن رئیس هیأت عامل قرار دارد. اعضای هیأت عامل توسط رئیس‌جمهـور معرفی و توسط مجلس ملی جمهوری آذربایجان منصوب مـی‌شـوند. پـس از تـشکیل هیـأت عامل، رئیس‌جمهور یکی از اعضای هیأت عامل را به‌عنوان رئیس این هیأت منصوب می‌نماید.

وظایف عمده بانک ملی جمهوری آذربایجان به شرح زیر است:

۱. اتخاذ سیاست‌های مورد نیاز در زمینه پول و اعتبارات

۲. تسهیل در اجرای فرایند استقرار و ثابت‌سازی عملیات سیستم پرداخت‌ها

۳. تأمین امنیت بازار معاملات ارزهای خارجی

۴. انجام ارزیابی‌ها، برآوردها و سنجش‌های لازم به منظور توسعه و تقویت سیـستم بـانکی جمهوری آذربایجان

۵. تهیه و تدوین قوانین و مقررات پولی و اتخاذ تصمیمات لازم در زمینه تهیـه چـارچوب نحوه عملیات واریز با دیگر کشورها و مدیریت ذخایر ارزی

۶. منطبق ساختن فعالیت‌های بانکی با موازین قانونی

همچنین عمده‌ترین فعالیت‌های این بانک عبارت است از:

۱. تأمین ثبات نرخ منات و تقویت قدرت برابری آن با ارزهای خارجی
۲. تعیین جهت‌گیری‌ها و تهیه دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های پولی و اعتباری و ارائه به رئیس‌جمهور کشور
۳. اقدام در زمینه انتشار اسکناس و اوراق بهادار و ضرب سکه و سایر مسائل مرتبط
۴. بازپرداخت بدهی‌های کشور مطابق با قوانین جاری جمهوری آذربایجان
۵. مشارکت در برآورد بودجه و مدیریت تنظیم گزارش تراز مالی کشور[۶۸]

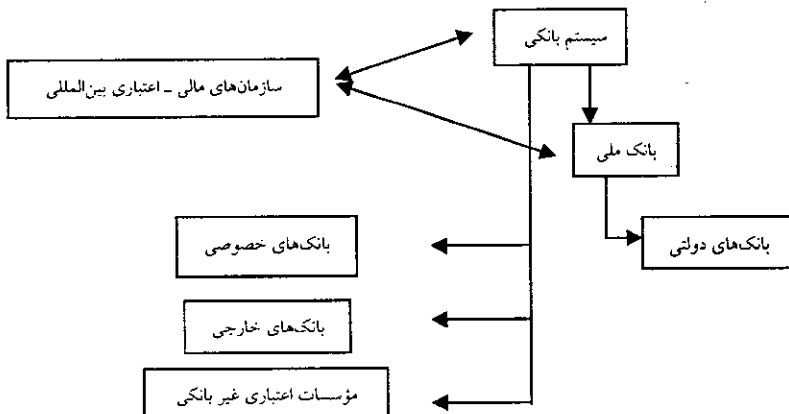
۵ـ۳ـ۲ـ سیستم بانکی جمهوری آذربایجان

۵ـ۳ـ۲ـ۱ـ ساختار سیستم بانکی و نقش آن در اجرای سیاست‌های پولی

سیستم بانکی جمهوری آذربایجان بعد از استقلال کشور در سال ۱۹۹۱ قوام اصلی خود را پیدا کرد و نهادینه شد. سیستم بانکی آذربایجان براساس قانون بانک‌ها و فعالیت‌های بانکی مصوب مجلس ملی جمهوری آذربایجان شکل گرفته است.

می‌توان گفت ساختار سیستم بانکی از دو بخش نهاد دولتی و بخش غیردولتی تشکیل شده است. این ساختار در عین حال در تعامل مستمر با نظام بانکی دنیا نیز هست.

ساختار موجود سیستم بانکی را که عملکرد واقعی آن بر این اساس شکل گرفته است، بدین شکل می‌توان تصور نمود:

سیستم پرداخت ملی AZIPS

این سیستم اصلی‌ترین سیستم پرداخت در بانکداری جمهوری آذربایجان به‌شمار می‌آید. AZIPS دارای سه رکن اصلی است که عبارتند از:

- سیستم محاسبه مرکزی (CAS)[1] که هدایت و تنظیم کارکردهای پرداخت را عهده‌دار است.
- سیستم جهانی مخابراتی عملیات مالی بین بانکی (S.W.I.F.T)[2] که برای به حداقل رساندن مدت زمان پرداخت مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- مدل محاسباتی واسطه‌ای مرکزی (CIM)[3] که ارتباط بین CAS و SWIFT را میسر می‌سازد.

این سیستم پرداخت براساس مدل مرکزی حسابداری عمل می‌کند که هدایت پرداخت‌ها به صورت همزمان را ممکن می‌سازد. مدل حسابگری مرکزی واسطه‌ای سیستم ملی بانکداری آذربایجان را به سیستم جهانی پیوند می‌دهد، سیستم ملی بانکداری افزون بر استفاده از توانمندی‌های سیستم جهانی مخابراتی بین بانکی از مشخصه‌های زیر برخوردار است:

- گزارش و نتیجه حاصله از عملیات مالی به‌طور مستقیم برای مشتری ذی‌نفع ارسال می‌شود.
- صحت گزارش‌ها و اسناد به‌طور کامل تضمین می‌شود.
- جزئیات مربوط به عملیات مالی (پرداخت) به صورت علنی (برای عموم) ارائه نمی‌شود.

این سیستم از طریق عملیات بانکی الکترونیکی به مبادله مالی می‌پردازد و به صورت خودکار اطلاعات مورد نیاز را برای مشتریان ارائه می‌نماید.

تعداد ۴۳ بانک دولتی و غیردولتی و نیز مؤسسه و نهاد اعتباری و مالی در این سیستم ملی

---

1. Central Accounting System
2. System of World Interbank Financial Telecommunication
3. Central Interface Module

عضویت دارند و با استفاده از قابلیت این سیستم در پیوند سریع با سیستم جهانی مخابراتی عملیات مالی بین بانکی (S.W.I.F.T) عملیات اعتباری و مالی خود را به صورت شبکه جهانی اجرا می‌نمایند. این بانک‌ها و نهادها عبارتند از:[۶۹]

ردیف	نام بانک یا مؤسسه اعتباری ـ مالی	شماره حسابگری نزد بانک ملی جمهوری آذربایجان	کد	کد در سیستم جهانی مخابراتی عملیات مالی بین بانکی
۱	بانک ملی جمهوری آذربایجان	۰۱۴۸۰۱۰۰۰۱۰۳۱	۵۰۱۰۰۴	NABS AZ 22
۲	بانک بین‌المللی جمهوری آذربایجان	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۲۰۳۱	۸۰۵۲۵۰	IBAZ AZ 2X
۳	بوس بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۱۰۳۱	۲۰۰۰۰۴	AIIB AZ 2X
۴	سازمان آگرارکریدیت	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۵۰۳۱	۵۰۱۵۸۷	AJJT AZ 22
۵	موست بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۳۰۳۱	۵۰۵۲۳۷	MOSZ AZ 22
۶	پست بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۴۰۳۱	۵۰۵۴۰۸	AZPO AZ 22
۷	آرکو بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۵۰۳۱	۵۰۵۷۳۲	ARKO AZ 2X
۸	رابطه بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۳۱	۵۰۶۳۹۹	RBTA AZ 22
۹	بانک باکو	۰۱۳۷۰۱۰۰۰۷۰۳۱	۵۰۶۹۲۴	JBBK AZ 22
۱۰	روزی بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۴۵۰۳۱	۵۰۵۳۴۵	RUZU AZ 22
۱۱	بانک اعتباری متحده	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۰۰۳۱	۵۰۷۷۶۳	UJBX AZ 22
۱۲	بانک آذر دمیریول	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۱۰۳۱	۵۰۹۷۵۰	AZER AZ 22
۱۳	کوچ بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۲۰۳۱	۵۰۹۹۸۷	KABA AZ 22
۱۴	پارا بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۳۰۳۱	۵۰۵۳۵۶	PAAA AZ 22
۱۵	بانک رنسپو بلیکا (بانک جمهوری)	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۴۰۳۱	۵۰۵۶۶۸	BRES AZ 22
۱۶	یونی بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۵۰۳۱	۵۰۵۷۵۴	UBAZ AZ 22
۱۷	بانک سرمایه‌گذاری	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۶۰۳۱	۵۰۹۶۶۴	JAPN AZ 22
۱۸	آذری‌گاز بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۷۰۳۱	۵۰۵۸۱۷	AZEJ AZ 22
۱۹	بانک مغان	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۸۰۳۱	۵۰۶۱۶۲	MUJA AZ 22
۲۰	ایش بانکاسی (بانک کار)	۰۱۳۷۰۱۰۰۱۹۰۳۱		
۲۱	بانک آزال	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۰۰۳۱	۵۰۷۴۷۳	AZAL AZ 22
۲۲	آتلانت بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۱۰۳۱	۵۰۶۶۷۸	ATLT AZ 22
۲۳	بانک آذر ترک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۲۰۳۱	۵۰۷۶۹۹	AZRT AZ 22
۲۴	گونئی بانک (بانک جنوب)	۰۱۳۷۰۱۰۰۴۷۰۳۱	۵۰۵۵۹۴	GUNA AZ 22

ردیف	نام بانک یا مؤسسه اعتباری ـ مالی	شماره حسابگری نزد بانک ملی جمهوری آذربایجان	کد	کد در سیستم جهانی مخابراتی عملیات مالی بین بانکی
۲۵	تراست بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۴۰۳۱	۵۰۶۸۵۰	TRJR AZ 22
۲۶	آترا بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۵۰۳۱	۵۰۷۵۲۵	ATRA AZ 22
۲۷	آذاینوست بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۶۰۳۱	۵۰۵۳۰۱	AZIN AZ 22
۲۸	توران بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۷۰۳۱	۵۰۷۴۶۳	AMRA AZ 22
۲۹	امراه بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۸۰۳۱	۵۰۶۷۱۹	TEJI AZ 22
۳۰	آنار بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۲۹۰۳۱	۵۰۷۵۱۴	TURA AZ 22
۳۱	تکنیک بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۱۰۳۱	۵۰۶۸۷۳	ANA AZ 22
۳۲	آتا بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۲۰۳۱	۵۰۷۵۸۱	ATAZ AZ 22
۳۳	ایلک بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۳۰۳۱	۵۰۵۰۳۳	ILKB AZ 22
۳۴	گنجه بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۴۰۳۱	۵۰۷۰۹۷	GANJ AZ 22
۳۵	خزانه‌داری کل	۰۱۳۲۰۳۰۰۰۱۰۳۱	۲۱۰۰۰۵	STRE AZ 22
۳۶	دکا بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۴۰۰۳۱	۵۰۵۰۴۴	DEKB AZ 22
۳۷	بورجالی بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۸۰۳۱	۵۰۵۶۴۶	BORO AZ 22
۳۸	ضامن بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۴۸۰۳۱	۵۰۵۹۸۱	ZAMI AZ 22
۳۹	بیرلیک بانک	۰۱۳۷۰۱۰۰۵۲۰۳۱	۵۰۶۵۴۸	BIRK AZ 22
۴۰	بانک نیل اویل	۰۱۳۷۰۱۰۰۴۲۰۳۱	۵۰۷۰۶۴	NICBA AZ 22
۴۱	بانک آذر نقلیات	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۶۰۳۱	۵۰۵۰۹۹	AZEN AZ 22
۴۲	بانک استقراضی	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۹۰۳۱	۵۰۷۶۳۳	DEBU AZ 22
۴۳	بانک ملی ایران شعبه باکو	۰۱۳۷۰۱۰۰۳۷۰۳۱	۵۰۹۷۶۱	MELI AZ 22

۵ـ۳ـ۲ـ۲ـ بانک‌های تجاری و تخصصی، منابع و مصارف آنها

تعداد ۲۹ بانک تجاری و تخصصی در جمهوری آذربایجان فعالیت دارند که اسامی آنها بدین قرار است:[۷۰]

۱. بانک آذردمیر یول

۲. بانک آذری‌گاز

۳. بانک آذر ترک

۴. آتا بانک

۵. آترا بانک

۶. بانک باکو

۷. بانک متحده جهانی (بوس بانک)

۸. بانک بیرلیک

۹. بانک بین‌المللی آذربایجان

۱۰. بانک سرمایه‌گذاری

۱۱. گونئی بانک

۱۲. دبوت بانک

۱۳. امراه بانک

۱۴. بانک تجارت آذربایجان

۱۵. کوچ بانک آذربایجان

۱۶. بانک استاندارد

۱۷. بانک مغان

۱۸. بانک میکروفاینانس

۱۹. بانک نیک اویل

۲۰. پارا بانک

۲۱. پست بانک

۲۲. رویال بانک باکو

۲۳. بانک رئسپوبلیکا

۲۴. بانک روزی

۲۵. توران بانک

۲۶. تکنیک بانک

۲۷. یونی بانک

۲۸. بانک اعتباری متحده

۲۹. ضامن بانک

برای آشنایی با وضعیت کلی بانک‌های یاد شده توضیح مختصری درباره مهم‌ترین این بانک‌ها در پی می‌آید:

۱. بانک آذردمیر یول

نام بین‌المللی: Azerdamiryol Joint-stock bank

سال تأسیس: ۱۹۸۹

این بانک بزرگ‌ترین بانک خصوصی در کشور آذربایجان است که دارای ۱۵ شعبه در مناطق مختلف این جمهوری است. این بانک خدمات بانکی متعددی به نهادهای دولتی، شرکت‌های خصوصی و افراد حقیقی ارائه می‌کند. برخی از عمده‌ترین فعالیت‌ها و خدمات بانکی که توسط این بانک انجام می‌پذیرد عبارتند از:

ـ افتتاح و گردش حساب‌های جاری و پس‌انداز اشخاص حقیقی و حقوقی در قالب حساب‌های کوتاه و بلندمدت

ـ انجام عملیات مالی نقدی و غیرنقدی بین حساب‌های مختلف مشتریان

ـ دریافت و پرداخت نقدی و غیرنقدی اوراق بهادار خارجی

ـ صدور ضمانت‌نامه‌های بانکی

این بانک عضو اصلی تشکیلات بین‌المللی «یوروپی اینترنشنال»[1] است. بانک آذردمیر یول انواع کارت‌های اعتباری را صادر و پشتیبانی می‌کند. میزان درآمد بانک در سال ۲۰۰۳ حدود ۱۳۴ میلیارد منات و تا پایان سال یاد شده میزان سرمایه افراد دارای حساب حدود ۲۶ میلیارد

1. Europay International

منات بود.(۷۱)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.azerdemiryolbank.com

۲ـ بانک آذری‌گاز

نام بین‌المللی:

Azerigazbank Joint-stock
Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۲

این بانک که انواع خدمات بانکی را به اشخاص حقیقی و حقوقی ارائه می‌کند، در تشکیلات بین‌المللی «یوروپی اینترنشنال» عضو است و با نهادهای مالی بین‌المللی به‌ویژه بانک جهانی همکاری نزدیک دارد. تشکیلات این بانک به صورت سهامی است و سهامداران آن شرکت دولتی «آذری‌گاز» (شرکت اصلی گاز در جمهوری آذربایجان)، شرکت‌های غیردولتی عضو مجموعه «ایمپروتکس هلدینگ»[1] و بانک‌های آذردمیر یول و رابطه و نیز اشخاص حقیقی هستند.

میزان سپرده مشتریان این بانک تا پایان ژوئن سال ۲۰۰۴ مبلغ ۲۱ میلیارد منات و میزان دارایی‌های بانک تا پایان ماه مارس همین سال مبلغ ۱۳۰ میلیارد منات ذکر شده است.(۷۲)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.azerigazbank.com

۳ ـ آتا بانک

نام بین‌المللی: Ata bank

سال تأسیس: ۱۹۹۳

این بانک به صورت سهامی اداره می‌شود که سهامداران آن دستگاه‌های اداری دولتی و

1. Improtex Holding

شرکت‌های غیردولتی و افراد حقیقی هستند. آتا بانک با برخی سازمان‌ها و نهادهای مالی - اعتباری بین‌المللی همکاری دارد. جمع دارایی‌های بانک تا پایان سال ۲۰۰۳ حدود ۷۱ میلیارد منات برآورد شده است. به جز عملیات بانکی روزمره، تبدیل ارز، صدور و پشتیبانی کارت‌های اعتباری و انجام عملیات مربوط به مبادله سهام از دیگر خدمات بانکی است که آتا بانک به مشتریان خود ارائه می‌کند.[۷۳]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.atabank.com

۴ـ آترا بانک

نام بین‌المللی: Atrabank Joint-stock Commercial Bank

سال تأسیس: ۱۹۹۲

اداره این بانک نیز به صورت سهامی است و شرکت‌های خصوصی و افراد حقیقی سهامداران آن هستند. مشتریان اصلی این بانک مؤسسات و شرکت‌های فعال در زمینه‌های کشاورزی، نساجی، نفت و راه و ساختمان هستند. میزان ذخیره بانک تا پایان سال ۲۰۰۲ حدود ۲/۷۵ میلیون دلار اعلام شده است.[۷۴]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.atrabank.azeri.com

۵ـ بانک باکو

نام بین‌المللی: Bank of baku Joint-stock Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۴

بانک باکو در ابتدای تأسیس خود با نام بانک «توگای» به ثبت رسید و در سال ۱۹۹۷ با توافق سهامداران نام آن به «بانک باکو» تغییر یافت. این بانک به سیستم جهانی عملیات مخابرات مالی بین بانکی (SWIFT) متصل است. این بانک ارتباطات گسترده‌ای با نهادهای مالی کشور آلمان دارد و اصلی‌ترین و فعال‌ترین عضو صندوق اقتصادی مشترک آذربایجان و

آلمان محسوب می‌شود. بانک باکو نه تنها در آذربایجان بلکه در منطقه قفقاز ازجمله مطرح‌ترین بانک‌های غیردولتی به‌شمار می‌آید. این بانک در چند سال اخیر از نظر میزان سوددهی در میان بانک‌های آذربایجان پیشرو بوده است و سرمایه‌های آن همواره رشد درخور توجهی داشته است.

بانک باکو در اتحادیه‌ها و انجمن‌های داخلی بانک‌های کشور عضویت دارد. این بانک مجوز انجام عملیات بانکداری بین‌المللی را دارد.[۷۵]

نشانی پایگاه اینترنتی: http://www.bankofbaku.com

۶ـ بانک متحده جهانی (بوس بانک)

نام بین‌المللی: United Universal Joint-Stock Commercial bank (BUS bank)

سال تأسیس: ۲۰۰۰

این بانک بزرگ‌ترین بانک با مالکیت دولتی در آذربایجان است که با ادغام سه بانک تجاری تأسیس شد. این بانک‌ها عبارت بودند از:

- بانک آگرو ایندااستریال[۱]
- بانک ایندااستریال اینوست منت[۲]
- بانک سیوینگ[۳]

بوس بانک در تمام زمینه‌های اقتصادی فعالیت دارد و سرمایه ثابت آن که ۱۰۰ درصد دولتی است، بالغ بر ۲۲ میلیارد منات است. این بانک دارای ۸۷ شعبه فرعی است که ۲۲ شعبه از این تعداد در شهر باکو و بقیه در سایر شهرها قرار دارند. مشتریان بانک شرکت‌های فعال در زمینه کشاورزی و صنعت، واحدهای تجاری کوچک و متوسط، گروه‌های اجتماعی و افراد

---

1. Agroindustrial
2. Industrial Investment
3. Saving

حقیقی هستند. این بانک عضو سیستم جهانی SWIFT است و در سایر سیستم‌های جهانی ازجمله «یوروپی اینترنشنال» نیز عضویت دارد. درآمدهای بانک در سال ۲۰۰۲ بالغ بر ۱۵۶ میلیارد منابت ذکر شده است. مبادلات مالی خارجی و صدور ضمانت‌نامه‌های مختلف و عملیات بین بانکی در سطح بین‌المللی از اولویت‌های کاری این بانک محسوب می‌شود. این بانک ارتباطات گسترده‌ای با بانک‌های خارجی ازجمله بانک‌های ایالات متحده آمریکا دارد و نماینده منطقه‌ای «چک‌های مسافرتی سریع‌السیر آمریکا»[1] هست.(۷۶)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.busb-az.com

۷ـ بانک بین‌المللی آذربایجان

نام بین‌المللی: Azerbaijan International Bank-Jiont-Stock Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۲

این بانک قبل از استقلال جمهوری آذربایجان به‌عنوان شعبه‌ای از بانک اقتصاد خارجی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۰ تأسیس شد و تا زمان استقلال کشور در زمینه صادرات و واردات فعالیت داشت. پس از سال ۱۹۹۲ این بانک با هویت حقوقی مستقل تأسیس گردید. بانک بین‌المللی آذربایجان در سیستم‌های جهانی «یوروپی اینترنشنال»، SWIFT، «مانی‌گرام»،[2] «ویزا اینترنشنال»[3] و «ریترز»[4] عضویت دارد. این بانک در سال ۱۹۹۴ از سوی مؤسسه بین‌المللی «تامسون بانک واچ»[5] رتبه دوم را کسب کرد و در سال ۲۰۰۰ از سوی مجله معتبر انگلیسی The Banker جایزه بانک سال را دریافت کرد. این بانک دارای ۳۵ شعبه داخلی و خارجی است. بانک بین‌الملل در مالکیت دولت آذربایجان است و دولت آذربایجان در پی آن است تا ۲۰ درصد از سهام متعلق به دولت در این بانک را واگذار نماید. با توجه به

1. American Express Travellers Cheques
2. Moneygram
3. Visa International
4. Reuters
5. Trompson Bank Watch

موفقیت‌های این بانک صندوق بین‌المللی پول از دولت آذربایجان خواسته است، روند خصوصی‌سازی در این بانک را تسریع بخشد.

در سال ۲۰۰۲ بزرگ‌ترین شرکت بیمه‌گذار در جمهوری آذربایجان به نام «شرکت بیمه بین‌المللی» با سرمایه اولیه معادل ۵ میلیون دلار توسط این بانک تأسیس شد. در همین سال بیش از ۵۰ درصد از سپرده‌های کل کشور که به اندازه ۱۰ درصد از تولید ناخالص داخلی بود، به این بانک تعلق داشت. در حال حاضر میزان کل سپرده بانک ۲۸۶۱ تریلیون منات است.

مشتریان بانک بین‌المللی آذربایجان را شخصیت‌های حقوقی و حقیقی تشکیل می‌دهند که تعداد شخصیت‌های حقوقی (مؤسسات و شرکت‌ها) بیش از ۱۶۰۰۰ و تعداد اشخاص حقیقی دارای حساب در این بانک بیش از ۵۷۵۰۰ نفر هستند. این بانک دارای مجوز صدور انواع ضمانت‌نامه‌ها ازجمله ضمانت‌نامه‌های گمرکی است و از سال ۲۰۰۲ در زمینه فعالیت‌های Dealer و Broker مجوز دریافت کرده است.[۷۷]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.ibar.az

۸ـ بانک سرمایه‌گذاری

نام بین‌المللی: CI (Capital Investment) bank, Economic bank

سال تأسیس: ۱۹۹۶

این بانک توسط شرکت «آذرسان» تشکیل شده است و تحت مالکیت این شرکت قرار دارد. هدف اصلی از تأسیس این بانک انجام عملیات بانکی مربوط به شرکت‌های تابعه آذرسان در ارتباط با بانک ملی جمهوری آذربایجان و بانک‌های خارجی و بین‌المللی است.[۷۸]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.azersun.com/cibank

۹ـ امراه بانک

نام بین‌المللی: Amrah bank, Commercial Bank

سال تأسیس: ۱۹۹۳

این بانک خصوصی است و در سیستم جهانی SWIFT عضویت دارد. امراه بانک در سال‌های اخیر بیشتر در زمینه‌های تجاری و پروژه‌های کشاورزی به مشتریان خود خدمات بانکی ارائه می‌نماید. در ابتدای سال ۲۰۰۳ سرمایه ثابت بانک حدود ۱۴ میلیارد منات بود.(۷۹)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.amrahbank.com

۱۰ـ کوچ بانک

نام بین‌المللی: Kochbank, Joint-Stock bank

سال تأسیس: ۱۹۹۸

این بانک غیردولتی به صورت سهامی اداره می‌شود و سهام آن به میزان ۸۰ درصد متعلق به دو شرکت مالی ترکیه‌ای و ایتالیایی به ترتیب به نام‌های «گروه شرکت‌های خدمات مالی کوچ»[1] و «یونی کردیتو ایتالیانو»[2] است و ۲۰ درصد باقیمانده سهام بانک متعلق به «اتحادیه مالی بین‌المللی»[3] وابسته به بانک جهانی است. سرمایه اولیه بانک ۵ میلیون دلار آمریکا (معادل ۲۴/۵ میلیارد منات آذربایجان) است. این بانک عضو «آژانس ضمانت سرمایه‌گذاری چندجانبه» (MIGA)[4] وابسته به بانک جهانی است و از این طریق خدمات ضمانتی در خصوص سرمایه‌گذاری‌های چندجانبه را به ۲۱ بانک تجاری آذربایجان و بیش از ۵۰۰۰ نفر شخصیت حقیقی ارائه می‌کند. این بانک همه نوع خدمات بانکی ارائه می‌کند و طی سه سال اخیر جزو ۵ بانک موفق کشور در زمینه حجم عملیات بازرگانی و عملیات مبادلات بانکی هست.(۸۰)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.kochbank.com

---

1. Koch Financial Services Group
2. Uni Credito Italiano
3. International Finance Corporation
4. Maltilateral Investment Guarantee Agency

۱۱ـ بانک استاندارد

نام بین‌المللی: Bank Standard, Joint-stock Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۸

بانک استاندارد در سال ۱۹۹۵ به‌عنوان شاخه‌ای از بانک معروف «موست بانک»[1] روسیه در باکو تأسیس شد و در سال ۱۹۹۸ به صورت مستقل و به نام «موست بانک آذربایجان» درآمد و در ابتدای سال ۲۰۰۴ با تغییر نام دوباره که در پی تغییر کادر مدیریتی صورت گرفت، نام «بانک استاندارد» را به خود گرفت. سرمایه اصلی بانک ۵ میلیون دلار آمریکاست و در سیستم‌های جهانی نظیر SWIFT، ویزا اینترنشنال و... عضویت دارد.[۸۱]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.bankstandard.com

۱۲ـ بانک نیک اویل

نام بین‌المللی: Nikoil, Investment, Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۷

بانک نیک اویل وابسته به گروه سرمایه‌گذاری نفتی و مالی نیک اویل و شرکت نفتی لوک اویل آذربایجان است. فعالیت‌های اصلی بانک عبارت است از؛ ارائه خدمات بانکی مختلفی، خدمات تجاری، مدیریت درآمدها و سرمایه‌گذاری مستقیم، مشاوره و هماهنگی در زمینه سرمایه‌گذاری‌های مختلف، خدمات ثبت، بیمه، مدیریت سهام و مستمری‌ها و خرید و فروش فلزات گرانبها.

این بانک از سهامداران بازار بورس باکو نیز هست. سهام بانک به میزان ۶۰ درصد متعلق به شرکت نیک اویل و ۴۰ درصد به شرکت لوک اویل (شعبه متعلق به آذربایجان) است.

از دیگر خدمات این بانک به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

---

1. Most Bank

ـ خدمات سپرده‌گذاری

ـ ارائه خدمات بانکی اینترنتی، کارت‌های اعتباری

ـ ارائه خدمات بانکی از طریق دورنگار (فاکس) و تلفن همراه

ـ ارائه خدمات مربوط به مالیات

ـ سرمایه‌گذاری مستقیم در پروژه‌های مختلف اقتصادی

ـ انجام عملیات مربوط به اوراق مشارکت و برگه‌های امتیازی خصوصی‌سازی

ـ ارائه خدمات مختلف در زمینه انواع چک‌های بانکی داخلی و خارجی ازجمله آمریکن اکسپرس، توماس کوک و...[۸۲]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.nikoil.az

۱۳ـ بانک میکروفایننانس

نام بین‌المللی: MicroFinance Bank, Joint-Stock bank

سال تأسیس: ۲۰۰۲

این بانک به صورت سهامی خاص تشکیل گردیده و اداره می‌شود. بنیانگذاران بانک میکروفایننانس ۴ نهاد مالی بین‌المللی و خارجی هستند که عبارتند از:

ـ بانک توسعه و بازسازی اروپا با ۳۵ درصد از کل سهام بانک

ـ بانک توسعه و تجارت منطقه دریای سیاه[۱] با ۳۵ درصد از کل سهام بانک

ـ اتحادیه بین‌المللی مالی[۲] با ۲۵ درصد از کل سهام بانک

ـ شرکت سیستم‌های مالی LFC[۳] با ۵ درصد از کل سهم بانک (شرکت مشاوره‌ای آلمانی)

همچنین بانک دولتی KFW آلمان در نظر دارد به‌عنوان شریک پنجم وارد سهام این بانک

1. Black Sea Trade and Development Bank
2. International Finance Corporation
3. LFC Financial Systems

شود. بانک میکروفاینانس همانطور که از اسم آن پیداست با محـور قـرار دادن عملیـات مـالی واحدهای اقتصادی خرد و کوچک مقیاس تأسیس شده است و در فعالیت‌ها و برنامه‌های خود اولویت را به این واحدها و با ملاحظه غیردولتی بودن آنها می‌دهد. البته این بدان معنـا نیـست که این بانک سایر واحدها را مدنظر نداشـته باشـد. کمـا اینکـه در حـال حاضـر مـشتریانی از واحدهای بزرگ اقتصادی داخل آذربایجان و نیز نهادهـای بـین‌المللـی و اشـخاص حقیقـی از خدمات این بانک بهره‌مند هستند.

بانک میکروفاینانس اهم فعالیت‌های خود را در زمینه خـدمات‌رسـانی بـه مـشتریان حـول محورهای زیر متمرکز کرده است:

- انجام عملیات متنوع مربوط به خدمات مالی ـ اعتباری
- ارائه وام به واحدهای اقتصادی
- انجام عملیات حسابداری و حسابرسی برای واحدهای یاد شده
- پیگیری و خدمات‌رسانی در زمینه سپرده‌گذاری
- ارائه انواع خدمات مربوط به سیستم‌های پرداخت

برابر ارزیابی‌های انجام شـده از عملکـرد ایـن بانـک در زمینـه رضـایت مـشتری، قابلیـت حسابرسی، کارایی و شفافیت عملکرد امتیازات خوبی به این بانک تعلق گرفته است.[۸۳]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.mfba.az

۱۴ـ تکنیک بانک

نام بین‌المللی: Technika Bank

سال تأسیس: ۱۹۹۳

این بانک دارای ۱۷ شعبه فرعی است و در سیستم‌های جهانی SWIFT و «ویزا اینترنشنال» و نیز در سیستم‌های داخلی عضویت دارد. سرمایه اصلی بانک ۳/۹۲ میلیون دلار آمریکا (معادل ۱۹/۲۴۹ میلیارد منات) است و سپرده‌های بانک در انتهای سال ۲۰۰۲ بیش از ۴۷ میلیارد منـات

اعلام شده است. تکنیک بانک با صدور کارت‌های «کردیت»[1] و «دبیت»[2] خدمات پشتیبانی مربوطه را نیز انجام می‌دهد.(۸۴)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.texnikabank.com

۱۵ـ دبوت بانک

نام بین‌المللی: Debut bank, Joint-Stock Commerical bank

سال تأسیس: ۱۹۹۴

دبوت بانک یکی از اصلی‌ترین و بزرگ‌ترین بانک‌های غیردولتی کشور آذربایجان است که مشتریان آن را تعاونی‌ها و شرکت‌های خصوصی و افراد حقیقی تشکیل می‌دهند. این بانک جزو ۱۰ بانک بزرگ آذربایجان از حیث میزان سرمایه و سپرده‌گذاری محسوب می‌شود. استفاده از فناوری‌های روز دنیا در عرصه بانکداری به‌ویژه فناوری‌های بانکی کشورهای غربی و بومی کردن و مطابقت این فناوری‌ها با شرایط روز جمهوری آذربایجان از راهبردهای اصلی عنوان شده توسط مدیریت این بانک هست. دبوت بانک در فعالیت‌های خود از فناوری اطلاعات[3] به صورت گسترده بهره می‌گیرد.(۸۵)

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.az/debut

۱۶ـ گونئی بانک

نام بین‌المللی: Gunay Bank

سال تأسیس:

این بانک با هدف توسعه صنعت بیمه در آذربایجان و با همکاری «شرکت بیمه‌گذار آناتولی

1. Credit
2. Debit
3. Information Technology

جنوبی»[1] ترکیه تأسیس شد. بانک گونئی علاوه بر انجام امور بانکی، روزنامه‌ای بین‌المللی تحت نام «گونئی» راه‌اندازی و شرکتی در زمینه فعالیت‌های لیزینگ تأسیس کرده است. این بانک علاوه بر بانک‌های داخلی با تعدادی از بانک‌های خارجی نیز به صورت مستقیم مبادله پولی و اعتباری انجام می‌دهد که عبارتند از:

- یونیون بانک کالیفرنیا از آمریکا: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا
- بانک اینترنشنال نیویورک: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا
- کامرز بانک فرانکفورت آلمان: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا و یورو
- بی‌ان‌پی پاریباس پاریس: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا
- دانسکه بانک کپنهاگ هلند: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا و کرون دانمارک
- بانک کار ترکیه در استانبول: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا و یورو
- بانک تجارت خارجی ترکیه در آنکارا: وجه رایج بین دو بانک دلار آمریکا و یورو[۸۶]

نشانی پایگاه اینترنتی بانک: http://www.gunaybank.com

۱۷ـ بانک مغان

نام بین‌المللی: Mugan Commercial bank

سال تأسیس: ۱۹۹۲

این بانک خصوصی در زمینه اجری فعالیت‌های اقتصادی مشارکت دارد و در زمینه پروژه‌های تجاری کوچک و متوسط به‌طور مستقیم سرمایه‌گذاری می‌کند و با بانک‌های سایر کشورها نیز در ارتباط است.[۸۷]

نشانی پایگاه الکترونیکی بانک: http://www.muganbank.co-az.net

1. Güney Analolu Sigorta Sirketi

۵ـ۳ـ۲ـ۳ـ تحولات سیستم بانکی و برآورد کارایی آن

اساسی‌ترین مرحله در روند تحولات سیستم بانکی جمهوری آذربایجان حرکت به سمت آزادسازی فعالیت‌های بانکی و ورود به بانکداری بازار در چارچوب اقتصاد بازار بود. بانک ملی کشور در این خصوص اقدام به اتخاذ سیاست‌های ملایم‌تر و منعطف‌تر در قبال جذب سرمایه‌ها نمود که در نتیجه آن در فاصله سال‌های ۱۹۹۳ و ۱۹۹۴ به یک‌باره در کشور ۲۳۳ بانک و ۳۷۰ شعبه بانکی به ثبت رسید و آغاز به فعالیت نمود.

مرحله جدید تحولات سیستم بانکی کشور از سال ۱۹۹۶ آغاز شد. در این مرحله سیستم بانکی با اتکا به قوانین موجود و زیربناهای قانونی به شکل مؤثری توسعه یافت. در این مرحله قانونمندی بخش بانکی که توسط بانک ملی با دقت از پیش دنبال می‌شد، جای خود را به نوعی نظارت عالیه داد. معیارهای این نظارت براساس استانداردهای قانونی و حقوقی بین‌المللی بود که در راستای تحکیم و تثبیت مستمر اصول و قواعد فعالیت‌های اقتصادی بود. در اثر تحکیم و قوام‌بخشی به سیستم بانکی و نیز حفاظت و مراقبت از منافع و توجه به خواسته‌ها و علائق سپرده‌گذاران، معیارهای کمی جای خود را به پارامترهای کیفی داد. توجه ویژه‌ای به شاخص‌های مالی بانک‌ها معطوف گشت، شاخص‌هایی مثل سرمایه، نقدینگی، سودآوری، امنیت مبادلات بانکی، بهره‌گیری از فرایندهای پیشرفته تکنولوژیکی و سیستم‌های مدیریت اطلاعات مورد توجه قرار گرفت.

تقویت سیستم بانکی و سرمایه‌گذاری در این مرحله باعث افزایش موجودی بانک‌ها به میزان ۲۲ برابر و کل سرمایه بانک‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها به میزان ۳ برابر شد و میزان جذب سپرده‌ها ۸ برابر بیشتر گردید. در این میان سهم و وزن دارایی‌های بانکی در تولید ناخالص داخلی افزایش یافت و به ۲۸ درصد رسید. در اثر تجدید ساختار سیستم بانکی، سرمایه‌های بانکی به صورت یکپارچه درآمد. از این‌رو بسیاری از واحدهای جزئی و خرد در سیستم بانکی حذف یا با هم ادغام شدند.

کاهش سهم دولت در نظام بانکی کشور نیز به‌عنوان یک اولویت مورد توجه قرار گرفت و

برخی از بانک‌های دولتی به بخش خصوصی واگذار شد. این روند هنوز هم ادامه دارد و سازمان‌های مالی بین‌المللی این مسئله را به مثابه یک اقدام اساسی در بهبود و اتصال مؤثر سیستم بانکی آذربایجان به نظام بانکی جهانی می‌دانند. سازمان‌هایی نظیر بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول دولت آذربایجان را به منظور تسریع در خصوصی‌سازی بانک‌های دولتی بزرگ که از کارآمدترین واحدهای بانکی کشور هستند، تحت فشار قرار داده‌اند.

دولت آذربایجان در ادامه انجام اصلاحات مؤثر در عرصه امور بانکی کشور، برای افزایش حوزه نفوذ خدمات بانکی و نیز تنوع بخشیدن به این خدمات، سازمان‌های اعتباری و مالی غیربانکی را تأسیس نمود. این سازمان‌ها اغلب غیردولتی هستند. تعداد آنها در سال ۱۹۹۸، ۱۳ مورد بود که در سال ۲۰۰۱ به ۸۲ واحد رسید.[۸۸]

گزارش‌های ممیزی مستقل بین‌المللی در خصوص عملکرد و تحولات سیستم بانکی جمهوری آذربایجان که عملکرد نظام بانکی کشور را در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۳ مورد ارزیابی اجمالی قرار داده است، نشان می‌دهد که کارکردهای سیستم بانکی مطابق استانداردهای بین‌المللی انجام می‌گیرد. البته گزارش مختصر این ممیزین منحصر به عملکرد بانک ملی جمهوری آذربایجان است ولی از آنجا که سیاست‌گذاری در عرصه امور بانکی کشور و نیز نظارت بر عملکرد بانک‌های دولتی و خصوصی به‌عهده این بانک است، بنابراین تأیید عملکرد این بانک توسط ممیزین بین‌المللی می‌تواند دلیلی بر موفقیت نسبی نظام بانکی کشور باشد.

البته ذکر این نکته نیز لازم است که مسائلی که توسط این ممیزها مورد ارزیابی قرار می‌گیرند تمام ارکان نظام بانکی را شامل نمی‌شود و فقط مواردی نظیر درآمدها، نقدینگی، ذخایر بانکی و... را دربر می‌گیرد. گفتنی است که ممیزی عملکرد بانک ملی جمهوری آذربایجان توسط شرکت بین‌المللی Pricewaterhousecoopers انجام شده است و افزون بر این بانک ملی جمهوری آذربایجان اخیراً نوعی ممیزی داخلی نیز در خصوص عملکرد سیستم بانکی انجام می‌دهد.[۸۹]

شاخص‌های کمی در خصوص نظام بانکی و عملکرد آن در جمهوری آذربایجان مطابق برآورد انجام شده در ابتدای سال‌های مختلف در جدول زیر آمده است؛[۹۰]

شاخص / سال		۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد بانک		۱۳۶	۹۹	۷۹	۷۰	۵۹	۵۳	۴۶	۴۶
تعداد بانک‌های دارای سرمایه خارجی		۱۳	۱۳	۱۲	۱۳	۱۶	۱۶	۱۵	۱۷
تعداد بانک‌های دارای ۱۰۰ درصد مالکیت خارجی		۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
حداقل سرمایه مورد نیاز برای فعالیت بانک (هزار دلار آمریکا)	برای بانک‌های موجود	۳۰۰	۱۰۰۰	۱۵۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۵۰۰
	برای بانک‌های در حال تأسیس	۱۲۵۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰	۵۰۰۰
میزان سرمایه واقعی پرداخت شده[1] کل بانک‌ها (میلیارد منات)		۲۴۵/۵	۴۱۳/۹	۵۹۸/۵	۷۱۴	۲۸۲/۲	۵۳۱/۹	۶۲۸/۸	۷۴۳/۸
میزان سرمایه واقعی پرداخت شده توسط بانک‌های دولتی (میلیارد منات)		۳۹/۷	۳۸/۶	۱۳۹/۷	۱۵۶/۶	۵۷/۷	۳۳/۴	۵۶/۱	۸۱
میزان سرمایه واقعی پرداخت شده توسط بانک‌های خصوصی (میلیارد منات)		۲۰۵/۸	۳۷۵/۳	۴۵۸/۸	۵۵۷/۴	۵۲۴/۵	۴۹۸/۵	۵۷۲/۷	۶۶۲/۸
میزان سرمایه واقعی پرداخت شده توسط بانک‌های دارای سرمایه خارجی (میلیارد منات)		۲۹	۵۳/۵	۶۸/۴	۱۱۳/۱	۱۶۱/۷	۱۶۴	۲۰۴	۲۹۴/۹
میزان سرمایه واقعی پرداخت شده توسط بانک‌های دارای ۱۰۰ مالکیت خارجی (میلیارد منات)		۱۰/۱	۲۵/۷	۳۰/۵	۳۵/۵	۵۸/۹	۶۹/۲	۸۹/۸	۱۰۷

1. Actual Paid-in Capital

شاخص / سال	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
متوسط میزان سرمایه واقعی پرداخت شده توسط یک بانک (میلیارد منات)	۱/۸	۴/۲	۷/۶	۱۰/۲	۹/۹	۱۰	۱۳/۷	۱۶/۲
میزان کل وام‌های پرداختی (میلیارد منات)	۱۳۳۳/۶	۱۵۵۴	۱۷۰۲/۷	۱۷۸۰/۳	۲۳۳۲/۶	۱۹۷۶/۸	۲۲۵۴	۲۹۸۰
میزان وام‌های پرداختی توسط بانک‌های دولتی (میلیارد منات)	۱۱۰۵/۵	۱۰۹۷/۳	۱۰۳۷/۱	۱۰۲۸/۶	۱۵۲۷/۴	۱۱۱۶/۳	۱۲۴۰/۷	۱۴۵۶
میزان وام‌های پرداختی توسط بانک‌های خصوصی (میلیارد منات)	۲۲۸/۲	۴۵۶/۷	۶۶۵/۶	۷۵۱/۷	۸۰۵/۲	۸۶۰/۵	۱۰۱۳/۳	۱۵۲۴
میزان سپرده‌های اشخاص (میلیارد منات)	۱۰۹/۵	۱۵۸	۱۸۷/۷	۲۵۹/۴	۳۹۶/۴	۵۸۵/۱	۷۶۷/۳	۱۲۵۹/۷
میزان سپرده در بانک‌های دولتی (میلیارد منات)	۵۶/۹	۸۹/۳	۱۰۶	۱۲۴/۵	۱۷۷/۵	۲۶۱/۵	۴۴۸/۶	۷۳۷
درصد از کل سپرده‌ها	۵۲	۵۶/۵	۵۶/۵	۴۸	۴۴/۸	۴۴/۷	۵۸/۵	۵۸/۵
میزان سپرده در بانک‌های خصوصی (میلیارد منات)	۵۲/۶	۶۸/۷	۸۱/۷	۱۳۴/۹	۲۱۸/۹	۳۲۳/۶	۳۱۸/۷	۵۲۲/۷
درصد از کل سپرده‌ها	۴۸	۴۳/۵	۴۳/۵	۵۲	۵۵/۲	۵۵/۳	۴۱/۵	۴۱/۵
میزان سپرده در بانک‌های دارای سرمایه خارجی (میلیارد منات)	۱۱	۵۲/۲	۵۴/۸	۹۹/۹	۱۶۲/۱	۲۳۶/۵	۹۰/۶	۲۰۰/۶
درصد از کل سپرده‌ها	۱۰/۳	۳۳/۳	۲۹/۲	۳۸/۵	۴۰/۹	۴۰/۴	۱۱/۸	۱۵/۹
میزان سپرده در بانک‌های دارای ۱۰۰ درصد مالکیت خارجی (میلیارد منات)	۶/۷	۴۵/۹	۴۸/۴	۵۸	۹۸/۴	۱۴۰/۱	۳۴/۹	۵۲/۷
درصد از کل سپرده‌ها	۶/۱	۲۹/۱	۲۵/۸	۲۴/۴	۲۴/۸	۲۳/۹	۴/۵	۴/۲

۵ـ۴ـ بررسی مراکز خصوصی و نیمه دولتی مالی

تعداد کل سازمان‌ها و نهادهای مالی ـ اعتباری که دارای مجوز رسمی هستند، ۱۰۶ مرکز مالی است. از این تعداد ۴۵ مورد بانک‌های دولتی و خصوصی هستند و ۶۱ مورد باقیمانده مراکز مالی غیربانکی محسوب می‌شوند.

کارکردهای سازمان‌ها و مراکز مالی ـ اعتباری غیربانکی بدین قرار است:

- سازمان‌هایی که عملیات مربوط به پس‌انداز پول مشتریان را انجام می‌دهند؛ ۴۱ مورد
- سازمان‌هایی که امور مربوط به نقل و انتقال پول‌های خارجی را انجام می‌دهند؛ ۴۳ مورد
- سازمان‌هایی که عملیات مربوط به خرید و فروش و سایر امور مرتبط با فلزات گرانبها را انجام می‌دهند؛ یک مورد
- سازمان‌هایی که اقدام به سفارش و ارائه ضمانت‌نامه می‌نمایند؛ ۴۳ مورد
- سازمان‌هایی که از طریق کارت‌های اعتباری پلاستیکی به مشتریان خدمات ارائه می‌دهند؛ ۲۷ مورد[۹۱]

۵ـ۵ـ نرخ تبدیل پول آذربایجان به ارزهای عمده

برابر اطلاعات موجود نرخ برابری منات آذربایجان با برخی ارزهای خارجی در اوایل ماه جولای سال ۲۰۰۴ به قرار زیر است[۹۲]

ارزهای خارجی	یک دلار آمریکا	یک یورو	یک پوند انگلیس	یک روبل روسیه	یکصد ین ژاپن	یک‌هزار لیره ترک (لیره قدیم)	یک ریال ایران	یک ریال عربستان سعودی
منات	۴۹۰۸	۵۹۷۶/۹۶	۸۹۳۵/۷۵	۱۶۹/۰۲	۴۵/۰۴	۳/۳۴	۰/۵۷	۷۲۰۹/۰۷

همچنین نرخ تبدیل منات به دلار آمریکا در سال‌های گذشته به شرح جدول زیر است:[۱][۹۳]،[۹۴]و[۹۵]

---

۱. ذکر دو نرخ در برخی سال‌ها به خاطر استفاده از دو منبع مختلف است.

سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
نرخ تبدیل منات به یک دلار آمریکا	۴۴۱۴ و ۴۴۱۷/۵	۴۳۰۱ و ۴۲۹۵/۵	۳۹۸۵ و ۳۹۸۶/۸	۳۸۶۹ و ۳۸۶۸/۸	۴۳۴۲ و ۴۱۱۸	۴۴۷۴/۲	۴۶۵۶/۴	۴۸۶۰/۸	۴۹۱۱	۴۹۰۸ و ۴۹۱۱

با توجه به اطلاعات ذکر شده نرخ برابری منات در برابر یک دلار آمریکا به‌طور متوسط در سال‌های مختلف بدین قرار است:

سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
متوسط نرخ تبدیل منات به یک دلار آمریکا	۴۴۱۶	۴۲۹۸	۳۹۸۶	۳۸۶۹	۴۲۳۰	۴۴۷۴	۴۶۵۶	۴۸۶۱	۴۹۱۱	۴۹۱۰

همچنین کمیته آمار دولتی جمهوری آذربایجان ارزش برابری منات در برابر ارزهای خارجی را به قرار زیر اعلام نموده است.[۹۶]

سال / نام ارز خارجی	۱۹۹۵	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
یک دلار آمریکا	۴۴۱۷/۵	۴۵۶۵	۴۷۷۴	۴۸۹۳	۴۹۲۳
یک دلار استرالیا	۳۲۸۷/۰۱	۲۵۳۰/۶	۲۴۲۰/۱۸	۲۷۴۴/۷	۳۶۶۷/۴
یک کرون دانمارک	۷۹۶/۵۸	۵۷۶/۹۵	۵۶۶/۲۴	۶۸۳/۸۶	۸۲۶/۴
یک یورو اتحادیه اروپا	—	۴۲۳۷/۹۲	۴۲۱۱/۳۸	۵۰۸۰/۱۶	۶۱۵۱/۵۳
یک پوند انگلیس	۶۹۰۹/۴۳	۶۷۹۵/۲۳	۶۹۱۳/۲۳	۷۸۳۷/۱۲	۸۷۳۵/۱۳
یک ریال ایران	۱/۸۹	۲/۶۱	۲/۷۲	۰/۶۱	۰/۵۹
یک کرون سوئد	۶۷۱/۹۱	۴۷۹/۱۶	۴۴۵/۹۱	۵۵۴/۷۶	۶۷۰/۲۱
یک دلار کانادا	۳۲۵۹/۱۹	۳۰۲۲/۱۸	۲۹۷۹/۶۵	۳۱۱۶/۹۶	۳۷۶۱/۱۷
یک دینار کویت	۱۵۸۶۳/۳۰	۱۴۹۵۰/۰۶	۱۵۵۳۵/۸۱	۱۶۲۹۹/۱۳	۱۶۷۰۰/۵۹
یک پوند لبنان	۴/۹۷	۳/۳	۳/۱۵	۲/۲۵	۳/۲۵
یک پوند مصر	۱۳۰۹/۵۸	۱۱۷۳/۵۲	۱۰۴۴/۰۷	۱۰۵۶/۲۳	۷۹۷/۲۵
یک کرون نروژ	۷۰۱/۸۶	۵۱۳/۸۲	۵۲۹/۲۶	۶۹۷/۰۳	۷۳۱/۴۲
یک دلار سنگاپور	۳۱۲۴/۱	۲۶۳۶/۲۱	۲۵۷۵/۰۴	۲۸۱۲/۸۸	۲۸۹۳/۸۴

سال / نام ارز خارجی	۱۹۹۵	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
یک هزار لیره ترک (لیره قدیم)	۸/۸	۰/۷	۳/۳۱	۲/۹۵	۳/۴۹
یک روبل بلاروس	۰/۳۹	۳/۸۷	۲/۹۸	۲/۵۴	۲/۲۸
یک سُوم قرقیزستان	۳۹۴/۶۷	۹۴/۲۶	۹۹/۴۹	۱۰۵/۹۲	۱۱۱/۴۱
یک کرون استونی	۲۸۴/۲۶	۲۷۱/۰۴	۲۶۹/۱۳	۳۲۴/۶۸	۳۹۲/۵۶
یک تنگی قزاقستان	۶۹/۴۳	۳۱/۶۱	۳۱/۷۸	۳۱/۴۲	۳۴/۱۸
یک لاری گرجستان	۳۵۶۶/۲۶	۲۳۱۱/۳۹	۲۳۰۶/۲۸	۲۳۱۶/۸۷	۲۳۳۸/۷۲
یک لت لتونی	۸۲۲۷/۴۸	۷۴۴۶/۹۸	۷۵۵۳/۸۰	۸۲۳۷/۳۷	۹۰۹۹/۸۲
یک لیت لیتوانی	۱۱۰۸	۱۱۴۱/۲۵	۱۱۹۳/۵	۱۴۵۹/۹	۱۷۶۹/۷۸
یک لِی مولداوی	۹۸۶/۲۳	۳۶۸/۷۴	۳۷۱/۳۸	۳۵۳/۷۱	۳۷۲/۶۵
یک روبل روسیه	۰/۹۵	۱۶۲/۱۱	۱۵۸/۳۹	۱۵۳/۹۴	۱۶۷/۱۴
یک گریون اوکراین	۰/۰۲۵	۸۳۹/۹۳	۸۹۴/۱۷	۹۱۶/۴۲	۹۰۸/۳
یک سامونی تاجیکستان	۱۵۸۳	۲۰۷۵	۱۹۲۵	۱۶۳۷/۴۴	۱۶۵۷/۹۷

۵ـ۶ـ بررسی چگونگی تغییرات شاخص قیمت‌ها

تغییرات شاخص قیمت‌ها در شش گروه طی ۷ سال به صورت ماهانه به صورت درصد تغییر نسبت به ماه قبل در جدول زیر آمده است.[۹۷]

سال و ماه		کلیه محصولات (غذایی و غیرغذایی)	محصولات غذایی، نوشیدنی‌ها و تنباکو	محصولات غیرغذایی	محصولات و خدمات غیرغذایی	خدمات	سایر (غیر از محصولات و خدمات)
سال	ماه						
۱۹۹۸	۱	۰/۷	۰/۹	−۰/۱	۰	۰	۰/۷
	۲	۰/۵	۰/۶	−۰/۲	−۰/۱	۰	۰/۵
	۳	۱/۳	۱/۵	−۰/۲	−۰/۱	۰	۱/۲
	۴	۰/۴	۰/۵	−۰/۱	۰	۰/۱	۰/۴
	۵	−۱/۳	−۱/۴	−۰/۱	−۰/۱	۰	−۱/۲
	۶	−۱	−۱/۲	−۰/۱	−۰/۱	۰	−۱
	۷	−۱/۲	−۱/۴	−۰/۱	۰	۰	−۱/۱
	۸	۰/۵	۰/۵	۰	۰	۰	۰/۴

سال و ماه		کلیه محصولات (غذایی و غیرغذایی)	محصولات غذایی، نوشیدنی‌ها و تنباکو	محصولات غیرغذایی	محصولات و خدمات غیرغذایی	خدمات	سایر (غیر از محصولات و خدمات)
سال	ماه						
	۹	۰/۴	۰/۴	۰	۰	۰	۰/۳
	۱۰	-۱/۵	-۱/۶	-۰/۸	-۰/۷	-۰/۶	-۱/۴
	۱۱	-۰/۶	-۰/۷	-۰/۲	-۰/۱	۰	-۰/۶
	۱۲	-۶/۴	-۷/۳	-۱/۱	-۰/۷	۰	-۵/۹
	سالانه	-۸/۱	-۹/۲	-۳	-۱/۹	-۰/۵	-۷/۶
۱۹۹۹	۱	-۰/۵	-۰/۶	-۰/۱	-۰/۱	۰	-۰/۵
	۲	-۰/۴	-۰/۴	-۰/۴	-۰/۳	۰	-۰/۴
	۳	-۰/۴	-۰/۵	-۰/۱	۰/۹	۲/۴	۰
	۴	۰/۲	۰/۳	-۰/۲	-۰/۱	۰	۰/۲
	۵	-۰/۲	-۰/۳	۰	۰	۰	-۰/۲
	۶	-۱	-۱/۳	۰	۰	۰	-۰/۸
	۷	-۱	-۱/۳	۰	۰	۰	-۰/۸
	۸	۰/۱	۰/۱	۰	۰	۰	۰
	۹	۱/۳	۱/۷	۰	۰	۰	۱/۱
	۱۰	-۰/۱	-۰/۴	۰/۷	۱/۴	۲/۲	۰/۳
	۱۱	۰	۰	۰	۰/۶	۱/۵	۰/۲
	۱۲	۰/۵	۰/۷	۰	۰	۰	۰/۴
	سالانه	-۱/۵	۲	-۰/۱	۲/۴	۶/۲	-۰/۵
۲۰۰۰	۱	۰/۸	۰/۴	۲	۱/۲	۰/۲	۰/۷
	۲	۱/۳	۱/۷	۰/۱	-۰/۲	-۰/۵	۱
	۳	۰/۷	۱/۱	-۰/۵	-۱/۸	-۳/۶	۰/۱
	۴	۰/۱	۰/۲	-۰/۲	-۰/۳	-۰/۴	۰
	۵	-۰/۶	-۰/۷	-۰/۱	-۰/۱	-۰/۱	-۰/۵
	۶	-۱	-۱/۳	۰	۰	۰	-۰/۸
	۷	-۰/۶	-۰/۸	-۰/۱	۰	۰	-۰/۵
	۸	-۰/۲	-۰/۳	۰	۰	۰	-۰/۲
	۹	۰/۹	۱/۱	۰/۱	۰/۱	۰	۰/۷
	۱۰	۰/۷	۰/۸	۰/۴	۰/۳	۰	۰/۶
	۱۱	۰/۵	۰/۷	۰/۱	۰	۰	۰/۴

سال و ماه: سال	ماه	کلیه محصولات (غذایی و غیرغذایی)	محصولات غذایی، نوشیدنی‌ها و تنباکو	محصولات غیرغذایی	محصولات و خدمات غیرغذایی	خدمات	سایر (غیر از محصولات و خدمات)
	۱۲	۰/۸	۱	۰	۰	۰	۰/۶
	سالانه	۳/۴	۳/۹	۱/۸	-۰/۸	-۲/۷	۲/۱
۲۰۰۱	۱	۰/۴	۰/۶	-۰/۴	-۰/۲	۰	۰/۳
	۲	۰/۷	۱	۰	-۰/۱	-۰/۳	۰/۶
	۳	۰/۳	۰/۵	۰	۰	-۰/۱	۰/۳
	۴	۰/۲	۰/۴	-۰/۴	-۰/۲	۰	۰/۲
	۵	-۰/۶	-۰/۹	۰/۲	۰/۱	۰	-۰/۵
	۶	-۰/۴	-۰/۵	۰	-۰/۱	-۰/۲	-۰/۴
	۷	-۰/۱	-۱/۴	۰/۲	۰/۱	۰	-۰/۸
	۸	-۰/۶	-۰/۷	-۰/۴	-۰/۲	۰	-۰/۵
	۹	۰/۶	۰/۵	۰/۷	۰/۴	۰	۰/۵
	۱۰	۰/۷	۰/۵	۱/۱	۰/۷	۰	۰/۶
	۱۱	۰/۴	۰/۴	۰/۲	۰/۱	۰	۰/۳
	۱۲	۱	۱/۴	۰	۰	۰	۰/۹
	سالانه	۲/۶	۱/۸	۱	۰/۶	۰/۴	۱/۵
۲۰۰۲	۱	۰/۸	۰/۸	۰/۵	۰/۳	۰	۰/۶
	۲	۰/۵	۰/۷	۰	۰	۰	۰/۴
	۳	۰/۵	۰/۶	۰	۰	-۰/۱	۰/۴
	۴	۱/۱	۱/۴	۰	۰/۱	۰/۳	۰/۹
	۵	۰/۶	۰/۷	۰/۱	۰/۱	-۰/۱	۰/۵
	۶	-۱/۲	-۱/۵	-۰/۱	-۰/۱	-۰/۱	-۱
	۷	-۰/۵	-۰/۶	-۰/۱	-۰/۱	—	-۰/۴
	۸	-۰/۶	-۰/۸	۰	-۰/۱	-۰/۱	-۰/۶
	۹	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۳	۰	۰/۵
	۱۰	۰/۷	۰/۹	۰/۲	۰/۱	۰	۰/۶
	۱۱	۰/۹	۱	۰/۵	۰/۳	۰	۰/۷
	۱۲	۰/۷	۰/۹	۰	۰	۰	۰/۶
	سالانه	۴	۴/۶	۱/۶	۰/۹	-۰/۱	۳/۲
۲۰۰۳	۱	۰/۳	۰/۵	۰	۰/۳	۰/۱	۰/۳

سال و ماه		کلیه محصولات (غذایی و غیرغذایی)	محصولات غذایی، نوشیدنی‌ها و تنباکو	محصولات غیرغذایی	محصولات و خدمات غیرغذایی	خدمات	سایر (غیر از محصولات و خدمات)
سال	ماه						
	۲	۰/۲	۰/۲	۰	۰/۲	-۰/۱	۰/۱
	۳	۰/۱	۰/۱	۰	۰/۱	-۰/۲	۰
	۴	۰/۱	۰/۲	۰	۰/۱	۰	۰/۱
	۵	۰/۵	۰/۶	۰/۱	۰/۵	۰	۰/۴
	۶	-۰/۶	-۰/۷	-۰/۲	-۰/۶	۰	-۰/۵
	۷	-۱/۱	-۱/۶	۰/۱	-۱/۱	۰	-۱
	۸	-۰/۳	-۰/۴	-۰/۱	-۰/۳	۰	-۰/۳
	۹	۱/۳	۱/۷	۰	۱/۳	۰	۱/۱
	۱۰	۱/۱	۱/۴	۰/۴	۱/۱	۰	۱
	۱۱	۰/۹	۱	۰/۶	۰/۹	۰	۰/۷
	۱۲	۱/۸	۲/۴	۰/۱	۱/۸	۰	۱/۵
	سالانه	۴/۳	۵/۵	۱	۴/۳	-۰/۲	۳/۴
۲۰۰۴	۱	۲/۳	۳/۲	-۰/۱	-۰/۱	۰	۲
	۲	۰/۱	۰/۲	-۰/۱	۰	۰/۱	۰/۱
	۳	۱/۲	۱/۶	-۰/۲	-۰/۱	۰	۱
	۴	۰/۸	۱	۰/۲	۰/۱	-۰/۱	۰/۷
	۵	۰/۲	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰	۰/۱
	پنج ماهه	۰۴/۷	۶/۳	-۰/۱	۰	۰	۳/۹

همچنین برابر اطلاعات کمیته دولتی آمار جمهوری آذربایجان درصد تغییرات شاخص قیمت‌های مصرف در قالب گروه‌بندی کالاها و خدمات خوراکی و غیرخوراکی در سال‌های مختلف نسبت به سال قبل به شرح جدول زیر است[۹۸]

(ارقام به درصد)

گروه کالا و خدمات / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
اقلام خوراکی، نوشیدنی و توتون	۵۲۲/۲	۱۱۷/۶	۹۹/۵	۹۸/۷	۸۹	۱۰۲/۳	۱۰۲/۷
کالاها و خدمات غیرخوراکی	۴۸۱/۲	۱۲۹/۲	۱۱۸/۸	۱۰۱/۳	۹۹/۴	۱۰۰/۹	۹۹/۶

سال / گروه کالا و خدمات	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
کالاهای غیرخوراکی	۴۰۸	۱۱۷	۱۰۵/۶	۹۸/۹	۹۷/۵	۱۰۱/۹	۱۰۰/۲
کالاهای خوراکی و غیرخوراکی	۵۰۲	۱۱۷/۷	۱۰۰/۵	۹۸/۷	۹۰/۳	۱۰۲/۲	۱۰۲
خدمات	۶۰۱/۳	۱۶۶/۳	۱۵۰/۵	۱۰۶/۳	۱۰۲/۳	۹۹/۵	۹۸/۸
کل کالاها و خدمات	۵۱۱/۸	۱۱۹/۹	۱۰۳/۷	۹۹/۲	۹۱/۵	۱۰۱/۸	۱۰۱/۵

۵ـ۷ـ بررسی سطح قیمت‌ها (میزان تورم و نقش آن در اقتصاد کشور)

میزان تورم در جمهوری آذربایجان در سال‌های اخیر افزایش یافته است. به‌طوری‌که میزان تورم منفی به تدریج مثبت شده است. البته میزان تورم در این کشور چندان بالا نیست. این میزان هم سطح تورم در کشورهای اتحادیه اروپایی است (کمتر از ۳٪)[۹۹]

میزان تورم سالانه در چند سال گذشته در آذربایجان در جدول زیر آمده است[۱۰۰]

سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تورم سالانه (به درصد)	-۰/۸	-۸/۵	۱/۸	۱/۵	۲/۸	۲/۷

میزان تورم در منبعی دیگر این‌گونه آمده است[۱۰۱]

سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۳
میزان تورم سالانه (به درصد)	-۶/۸	۲/۱	۱/۴	۳

در منابع دیگر نیز میزان تورم سالانه به صورت‌های مختلف آمده است[۱۰۲]

سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تورم سالانه (به درصد)	۲/۲	۱/۳	٪۳	٪۴

میزان تورم در گروه‌های مواد غذایی در سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ کمتر از میزان تورم سالانه کلیه کالاها و خدمات بوده است ولی از سال ۲۰۰۰ این میزان از سطح تورم کلی افزون‌تر شده است. میزان تورم در گروه مواد غذایی در سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ به ترتیب ۱/۳- و ۱۱-

درصد بوده است. این میزان یکباره در سال ۲۰۰۰ به ۱/۸ درصد می‌رسد و در سال‌های ۲۰۰۱، ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ به ترتیب ۲/۷، ۳/۷ و ۳/۹ بوده است.

بانک ملی جمهوری آذربایجان در گزارش سال ۲۰۰۳ میزان تورم سالانه را برای سال ۲۰۰۴ نسبت به سال قبل ۵/۲ درصد را پیش‌بینی و برای سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ متوسط سالانه ۲ تا ۳ درصد تورم را به مثابه هدف میان‌مدت در کنترل تورم در نظر گرفته و سیاست‌های کنترل پولی خود را بر این اساس تنظیم کرده است.[۱۰۳]

۶ـ برآورد سرمایه‌گذاری

۶ـ۱ـ میزان سرمایه‌گذاری

سرمایه‌گذاری در جمهوری آذربایجان عمدتاً از سال ۱۹۹۵ (یک سال بعد از برقراری آتش‌بس در منطقه قره‌باغ کوهستانی) آغاز شده است و این کشور از این سال به بعد توانسته است، حجم درخور توجهی سرمایه داخلی و خارجی را در بخش‌های مختلف اقتصادی جذب نماید. برابر اعلام رسمی دولت آذربایجان، میزان سرمایه‌گذاری‌های انجام شده از سال ۱۹۹۵ تا انتهای سال ۲۰۰۳ بدین قرار است:[۱۰۴]

سال / شاخص	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	جمع ۹ سال
میزان سرمایه‌گذاری کل (به میلیون دلار)	۵۴۴/۴	۹۳۳	۱۶۹۵	۱۹۳۲/۲	۱۵۷۱/۷	۱۴۶۹/۴	۱۵۶۲/۱	۲۷۹۶/۶	۳۴۶۱/۶	۱۵۹۶۶
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۷۱/۴	+۸۱/۷	+۱۴	−۱۸/۷	−۶/۵	+۶/۳	+۷۹	+۲۳/۸	—
میزان سرمایه‌گذاری داخلی (به میلیون دلار آمریکا)	۱۶۹	۳۱۲/۵	۳۸۷	۴۶۰/۲	۴۸۰	۵۱۴/۴	۴۷۰/۱	۵۶۱/۷	۷۰۷/۱	۴۰۶۲
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۸۵	+۲۳/۸	+۱۹	+۴/۳	+۷/۲	−۸/۶	+۱۹/۵	+۲۵/۹	—
میزان سرمایه‌گذاری خارجی (به میلیون دلار)	۳۷۵/۴	۶۲۰/۵	۱۳۰۸	۱۴۷۲	۱۰۹۱/۷	۹۵۵	۱۰۹۲	۲۲۳۴/۹	۲۷۵۴/۵	۱۱۹۰۴
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۶۵/۳	+۱۱۰/۸	+۱۲/۵	−۲۵/۸	−۱۲/۵	+۱۴/۳	+۱۰۴/۷	+۲۳/۲	—

همان‌گونه که آمار نشان می‌دهد، در ۹ سال یاد شده نزدیک به ۱۶ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی آذربایجان صورت گرفته است که از این میزان حدود ۱۲ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی بوده است (حجم سرمایه‌گذاری خارجی نسبت

به داخلی حدود ۳ برابر بوده است) که این نشان از کارآمدی سیاست‌های این کشور در جذب سرمایه‌های خارجی دارد. البته لازم است، گفته شود که روند تغییرات سالانه سرمایه‌گذاری‌ها نشان از تغییرات منفی در سال‌های ۱۹۹۹ و ۲۰۰۰ دارد که این تغییر منفی در سرمایه‌گذاری‌های خارجی بیشتر به چشم می‌خورد. به‌طور کلی پس از برقراری آتش‌بس میان دو کشور آذربایجان و ارمنستان در سال ۱۹۹۴ دولت جمهوری آذربایجان با آغاز تحرکات دیپلماتیک خود و اعلام سیاست اقتصادی مبتنی بر بازار و سرمایه‌داری و نیز اعلام مراکز تحقیقاتی مبنی بر وجود ذخایر درخور توجه نفت و گاز در کرانه‌های آذربایجان در دریای خزر، سرمایه‌گذاری‌های درخور توجهی توسط شرکت‌های خارجی در این کشور صورت گرفت. چند سال بعد اغراق‌آمیز بودن ارقام ذکرشده در خصوص میزان ذخایر نفت و گاز آذربایجان در محافل اقتصادی مطرح گردید که در کنار بروز برخی مشکلات اجرایی در این کشور از حجم سرمایه‌گذاری خارجی کاست ولی در سال‌های اخیر دوباره روند سرمایه‌گذاری‌ها جهت مثبت پیدا کرده است و پیش‌بینی می‌شود، این تغییرات همچنان روند مثبت خود را حفظ نماید.

گفتنی است که در منبعی دیگر میزان سرمایه‌گذاری خارجی در آذربایجان از ابتدای سال تا انتهای سال ۲۰۰۳ حدود ۱۳/۶ میلیارد دلار عنوان شده است. طبق این اطلاعات در ۱۰ سال آینده پیش‌بینی می‌شود، ۲۸/۷ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور انجام گیرد.[۱۰۵]

همچنین بانک ملی جمهوری آذربایجان پیش‌بینی کرده بود، در سال ۲۰۰۴ معادل ۴/۴ میلیارد دلار آمریکا سرمایه خارجی توسط آذربایجان جذب شود که این رقم معادل ۷۱ درصد تولید ناخالص داخلی کشور در سال یاد شده است.[۱۰۶]

۶ـ۲ـ بررسی کمک‌ها و وام‌های دریافتی آذربایجان از کشورها و سازمان‌های خارجی

وام‌های دریافتی و یا در دست اقدام برای دریافت توسط آذربایجان از سازمان‌های مالی ـ اعتباری منطقه‌ای و بین‌المللی به قرار زیر است:

• **بانک جهانی**

بانک جهانی از سال ۱۹۹۵ در راستای حرکت اقتصاد آذربایجان بـه سـوی اقتـصاد بـازار و طی مرحله دوران گذار (از اقتصاد متمرکز به اقتصاد آزاد)، تثبیت اقتصاد کلان، اداره درآمدهای نفتی، کمک به وضعیت معیشتی آوارگان و افراد بی‌خانمان، ایجاد امکانات زیربنـایی (آب و راه ارتباطی)، آموزش بهداشت، انرژی، اصلاحات بخش دولتـی و ایجـاد اشـتغال در بخـش‌هـای غیرنفتی به‌ویژه بخش کشاورزی کمک‌های مالی و وام‌های درخور توجهی به کشور آذربایجـان اعطا نموده است.

این اعتبارات برای موافقتنامه‌های منعقده در زمینه اجرای پروژه‌های مختلـف در خـصوص محورهای یاد شده ارائه شده است. برای ۱۰ موافقتنامه که اجرای آنها به پایـان رسـیده اسـت، بانک جهانی ۲۳۴/۶ میلیون دلار آمریکا اعتبار مالی ارائه نموده است و برای ۲۲ پروژه در حـال اجرا نیز مبلغ ۵۸۵ میلیون دلار در نظر گرفته شده است که از این میزان ۳۹۲ میلیون دلار مـورد استفاده قرار گرفته است و مابقی در حال استفاده است.

همچنین بانک جهانی در فوریه سال ۲۰۰۳ در زمینه اجرای «اسـتراتژی کمـک بـه اقتـصاد» آذربایجان و نیز اجرای پروژه فقرزدایی در این کشور جمعاً مبلغ ۱۲۵ میلیون دلار آمریکا اعتبار در نظر گرفته است. این اعتبارات در فاصله سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ به این کشور اعطا خواهد گردید که مبالغی از آن ارائه شده است. از این مبلغ ۶۰ میلیون دلار سهم پروژه فقرزدایی است که طی ۳ سال یاد شده سالانه ۲۰ میلیون دلار تخصص خواهد یافت.

جمهوری آذربایجان همچنین با پیوستن به اتحادیه مالی بین‌المللـی کـه تحـت نظـر بانـک جهانی است، از اعتبارات خاص این اتحادیه نیز استفاده می‌کند که در ایـن میـان مبلـغ ۱۳۶/۳ میلیون دلار برای تقویت بخش خصوصی و ۳۰۰ میلیون دلار برای تأمین منابع مالی خـط لولـه انتقال نفت باکو ـ تفلیس ـ جیحان در نظر گرفته شده است.

با توجه به موارد گفته شده جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۵ که همکاری‌های خـود را بـا بانک جهانی آغاز کرده است. مبلـغ (۱/۱۴۲۲ میلیـارد دلار) اعتبـار قطعـی از اعتبـارات بانـک

جهانی و واحدهای تابع آن به خود اختصاص داده است که از این میزان حدود یک میلیارد دلار تا به حال دریافت گردیده است.

بانک جهانی این اعتبارات را در قبال انجام اصلاحات مورد نظر کارشناسان آن بانک در اقتصاد کشور به آذربایجان ارائه می‌نماید. همچنین بیشتر این اعتبارات به پروژه‌هایی تعلق می‌گیرد که شرکت‌های غربی در آن سرمایه‌گذاری کرده‌اند. علاوه بر اینها بانک جهانی حدود ۲۴ درصد از سهام بانک میکروفایناس آذربایجان را در اختیار دارد.[(۱۰۷) و (۱۰۸)]

• صندوق بین‌المللی پول

جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۲ به عضویت صندوق بین‌المللی پول درآمده است و از سال یاد شده تا سال ۲۰۰۰ معادل ۱۶۸ میلیون دلار آمریکا و بعد از سال ۲۰۰۰ نیز معادل حدود ۲۲۰ میلیون دلار آمریکا اعتبار این کشور نزد صندوق موجود است.

آذربایجان برای اجرای پروژه‌های مختلف تا سال ۲۰۰۴ مبلغ ۵۴۶/۷ میلیون دلار آمریکا (برای اجرای ۶ برنامه مهم اقتصادی) تسهیلات اعتباری به خود اختصاص داده است.

موفقیت‌های زیر در اقتصاد آذربایجان مورد توجه صندوق بین‌المللی پول قرار گرفته است:

- تشکیل اتاق محاسبات مالی
- تصویب و ابلاغ قانون جدید برای سیستم بودجه
- تشکیل صندوق ذخیره سرمایه نفتی و شفاف‌سازی عملکرد آن
- تکمیل و اصلاح سیستم‌های اخذ مالیات و حقوق و عوارض گمرکی
- تقویت سیستم نظارتی بر بانک‌ها[(۱۰۹) و (۱۱۰)]

• بانک اروپایی بازسازی و توسعه (EBRD)

جمهوری آذربایجان تا پایان سال ۲۰۰۳ در زمینه اجرای موافقتنامه‌های مربوط به پروژه‌های مختلف در حال اجرا در حوزه های امکانات زیربنایی، حمل و نقل، انرژی، امور مالی و بهره‌برداری از منابع طبیعی توانسته است، ۳۲۵ میلیون یورو از اعتبارات بانک اروپایی بازسازی و توسعه بهره گیرد. این بانک علاوه بر این با امضای توافقنامه‌ای با وزارت توسعه اقتصادی

جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۳ تعهد کرده است، تنظیم مجدد سرمایه‌های بانکی بین‌المللی آذربایجان و نیز خصوصی‌سازی این بانک را دنبال نماید. گفتنی است که بانک بازسازی و توسعه اروپا مالکیت ۲۳/۷۵٪ از سهام بانک میکروفایننانس آذربایجان را در اختیار دارد.[۱۱۱ و ۱۱۲]

• **بانک توسعه اسلامی**

آذربایجان در سال ۱۹۹۲ به عضویت این بانک درآمده است. اعتبارات ارائه شده از سوی بانک توسعه اسلامی به جمهوری آذربایجان تا پایان سال ۲۰۰۳ مبلغ ۹۸ میلیون دلار آمریکا بوده است که به منظور اجرای ۱۹ مورد موافقتنامه در حوزه‌های مختلف ارائه شده است. این موافقتنامه‌ها پیرامون انرژی، حمل و نقل و آبرسانی و برخی پروژه‌های دیگر بوده است. افزون بر این بانک توسعه اسلامی به منظور کمک به برنامه‌های مختلف اقتصادی در آذربایجان در فاصله سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۷ مبلغ ۱۵۰ میلیون دلار آمریکا در نظر گرفته است.[۱۱۳]

• **بانک توسعه آسیایی**

میزان تسهیلات ارائه شده از سوی بانک توسعه آسیایی به کشور تا پایان ۲۰۰۳ مبلغ ۵/۹۵۲ میلیون دلار آمریکا بوده است که از این مبلغ ۲/۶۵۲ میلیون دلار در قالب ۶ موافقتنامه حمایت‌های فنی بوده و مبلغ ۳/۳ میلیون دلار نیز از سوی یک بانک ژاپنی در راستای کاهش فقر ارائه شده است. بانک توسعه آسیایی برای برنامه‌های سه ساله توسعه‌ای آذربایجان بین سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۶ نیز مبلغی را در نظر گرفته است که یکی از این حمایت‌ها برای اجرای ۶ موافقتنامه اعتباری به مبلغ ۱۰۶ میلیون دلار آمریکاست.[۱۱۴ و ۱۱۵]

همچنین بانک جهانی در گزارش منتشره خود میزان وام‌های پرداختی به آذربایجان را طی چند سال گذشته بدین صورت اعلام کرده است:[۱۱۶]

سال	تا سال ۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	جمع
میزان تعهدات	۱۶۵	۳۵	۹۰	۸۰	۴۲	۵۰	۶۹	۶۶	۵۹۷
میزان پرداخت	۶۳	۱۰	۵۸	۶۳	۲۴	۲۸	۵۵	۶۹	۳۷۰
درصد پرداخت از تعهدات	۳۸	۲۹	۶۴	۷۹	۵۷	۵۶	۸۰	۱۰۵	۶۲

تفکیک تعهدات بانک جهانی در زمینه بخش‌های مختلف اقتصادی و غیراقتصادی آذربایجان از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۴ نیز بدین قرار است:[۱۱۷]

(ارقام به میلیون دلار آمریکا)

بخش	آب، بنادر و بهداشت محیط	صنعت و تجارت	کشاورزی	امور حقوقی و اداری عمومی	آموزش	امور مالی	بهداشت و تأمین اجتماعی	مهندسی و معدن	حمل و نقل	جمع
مبلغ	۹۵	۶۰	۹۴	۱۳۱	۲۰	۷۹	۲۴	۷۵	۴۲	۶۲۰
درصد	۱۵	۱۰	۱۵	۲۱	۳	۱۳	۴	۱۲	۷	۱۰۰

همان‌گونه که ارقام جداول نشان می‌دهند، درصد پرداخت بانک جهانی نسبت به مبالغ تعهد شده سال به سال افزایش یافته است و این نشان از حرکت اقتصاد آذربایجان متناسب با سیاست‌های بانک جهانی است. زیرا نهادهای مالی اعتباری بین‌المللی تعهدات خود را به شرط تأمین دیدگاه‌های اقتصادی و تحقق اصلاحات مورد انتظارشان عملی می‌سازند. از نظر بخش‌های مختلف نیز همان‌گونه که در جدول مشخص است، آب، بهداشت و بنادر و کشاورزی بیشترین سهم را دارند.

۶ـ۳ـ سرمایه‌گذاری‌های عمده

پروژه‌های مشترک با بانک اروپایی بازسازی و توسعه

بانک اروپایی بازسازی و توسعه در راستای ایجاد فضای مناسب سرمایه‌گذاری در اقتصاد جمهوری آذربایجان به‌ویژه سرمایه‌گذاری‌های خارجی و نیز کمک به پیشرفت فرایند خصوصی‌سازی در این کشور به‌ویژه واحدهای اقتصادی کوچک و متوسط در پروژه‌های مختلفی مشارکت کرده است. این بانک همچنین با انجام مذاکره متعدد با دست‌اندرکاران مسائل اقتصادی در حاکمیت جمهوری آذربایجان از خصوصی‌سازی صنایع کلیدی در این کشور و نیز همکاری مؤثر با سایر مؤسسات مالی و اعتباری ازجمله بانک جهانی حمایت می‌کند. برخی از مهم‌ترین پروژه‌هایی که بانک اروپایی بازسازی و توسعه در آنها سرمایه‌گذاری کرده است (پروژه‌های مربوط به بخش صنعت و معدن) به همراه جزئیات آن در

پی می‌آید:[118]

ردیف	نام پروژه	کل اعتبار پروژه به میلیون یورو	میزان مشارکت بانک اروپایی بازسازی و توسعه به میلیون یورو	درصد مشارکت بانک اروپایی در کل اعتبار پروژه	توضیحات
۱	بازسازی شبکه آبرسانی باکو	۹۵/۷	۲۳	۲۴	
۲	تأمین انرژی ینی‌کند[1]	۷۵/۹	۵۳/۸	۷۱	
۳	نیروگاه مینگه‌چئویر[2]	۴۹/۲	۲۱/۹	۴۴/۵	
۴	شبکه راه‌آهن ماوراء قفقاز	۳۶/۵	۲۰/۴	۵۶	
۵	بندر باکو	۲۲/۵	۱۶/۴	۷۳	
۶	سیستم هوانوردی	۱۵/۸	۱۳/۹	۸۸	
۷	حوزه نفتی چیراغ	۲۰۱۷/۹	۱۵۲/۲	۷/۵	این مشارکت در پروژه‌های مربوط به شرکت‌های خارجی نظیر آموکو، لوک اویل و... صورت می‌گیرد
جمع		۲۳۱۳/۵	۳۰۱/۶	درصد مشارکت در کل پروژه‌ها ۱۳	

پروژه انتقال نفت باکو ـ تفلیس ـ جیهان (BTC)

موافقتنامه این پروژه در اول اوت سال ۲۰۰۲ در لندن بین شرکا امضا شد و در آن زمان «پروژه قرن» لقب گرفت. میزان سرمایه‌گذاری در نظر گرفته شده برای اجرای این پروژه ۲/۹۵ میلیارد دلار آمریکا هست. نحوه تأمین اعتبار پروژه بدین قرار است:

کل اعتبار پروژه: ۲/۹۵ میلیارد دلار آمریکا

میزان اعتبار در نظر گرفته شده از محل وام بانک‌ها: ۲/۳ میلیارد دلار آمریکا (۷۹/۳ درصد از کل اعتبار پروژه)

---

1. Yenikənd
2. Minqəçevir

نهادها و بانک‌های مورد نظر برای اخذ وام پروژه:

- بانک اروپایی بازسازی و توسعه
- اتحادیه بین‌المللی مالی
- اکسیم بانک ایالات متحده آمریکا
- آژانس‌های صادراتی از کشورهای فرانسه، آلمان، ایتالیا و انگلستان
- بانک JBIC از ژاپن
- آژانس‌های بیمه‌گذار OPIC و MIGA
- تعدادی از بانک‌های تجاری

شریک‌های پروژه و سهم آنها در پروژه نیز عبارت است از:

- بریتیش پترولیوم (BP) انگلستان با ۳۸/۲۱ درصد پروژه (حدود ۱/۱۲۷ میلیارد دلار)
- شرکت نفت دولتی جمهوری آذربایجان (SOCAR)[1] با ۲۵ درصد پروژه (حدود ۷۳۸ میلیون دلار)
- استات اویل (Stat Oil) با ۹/۵۸ درصد پروژه (حدود ۲۸۳ میلیون دلار)
- یونوکال (Unocal) با ۸/۹ درصد پروژه (حدود ۲۶۳ میلیون دلار)
- تی‌پی‌ای‌اُ (TPAO) با ۷/۵۵ درصد پروژه (حدود ۲۲۲ میلیون دلار)
- ایتوچو (Itochu) با ۳/۴ درصد پروژه (حدود ۱۰۰ میلیون دلار)
- دلتا هس (Delta Hess) با ۲/۳۶ درصد پروژه (حدود ۷۰ میلیون دلار)

شرکت‌های سهامدار در این پروژه شرکت مادری تحت عنوان «شرکت BTC» تشکیل داده‌اند که زیر نظر هیأت مدیره‌ای متشکل از نمایندگان شرکت‌های عضو فعالیت می‌کند.[۱۱۹]

پروژه‌های زیر نیز با مشخصات قید شده با همکاری «انجمن همکاری‌های فنی آلمان» در دست اجرا است:[۱۲۰]

1. State Oil Company of Azerbaijan Republic

ردیف	عنوان موافقتنامه	اعتبار مالی تخصیص داده شده (هزار یورو)	اهداف و اقدامات انجام شده	مجری	مدت زمان
۱	تکمیل سیستم‌های کشاورزی	۱۱۲۰	هدف: اصلاح روش‌ها و رقابت‌پذیر کردن کشاورزی اقدامات انجام شده: دستورالعمل‌های مورد نیاز در زمینه‌های افزایش آگاهی‌ها و مهارت‌های کشاورزان در خصوص آبیاری و زهکشی و... تهیه شده است.	جمعیت همکاری های فنی آلمان	پایان دسامبر ۲۰۰۴
۲	برنامه کمک‌های معیشتی متمرکز	۲۱۴۷	هدف: تأمین نیازهای معیشتی مردم در مناطق خیزی، سیازن، دوه‌چی و اوغوز اقدامات انجام شده: اقداماتی در زمینه تأمین امکانات زیربنایی برای ارائه خدمات بهداشتی، تحصیلی و فرهنگی در مناطق یاد شده انجام شده است.	جمعیت همکاری های فنی آلمان	پایان ژوئن ۲۰۰۴
۳	توسعه بخش خصوصی	۱۲۸۰	هدف: حمایت از توسعه بخش خصوصی به‌ویژه واحدهای اقتصادی کوچک و متوسط اقدامات انجام شده: در مناطق گنجه، موغان، گوبا، خاچماز، گؤی‌چای، مینگه چویر، کارفرمایان محلی برای کسب تجربه به آلمان فرستاده شده و زمینه تشکیل صندوق حمایت از صادرات تولیدات این مناطق فراهم آمده و منابع آموزشی مورد نیاز در اختیار کارفرمایان قرار گرفته است.	جمعیت همکاری های فنی آلمان	تا ابتدای سال ۲۰۰۵
۴	توانمندسازی مؤسسات دولتی اقتصادی از طریق خصوصی‌سازی آنها	۹۷۰	هدف: احیای بخش غیرنفتی در اقتصاد کشور و بهبود شرایط و فراهم کردن زمینه‌های لازم برای خصوصی‌سازی مؤسسات دولتی فعال در این بخش‌ها اقدامات انجام شده: برنامه‌های راهبردی تهیه شده است و زمینه حضور مؤثر مؤسسات و شرکت‌های تولیدی غیرنفتی تعیین شده در بازارهای خارجی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است که واحدهای تولیدی نساجی و بافندگی از مهم‌ترین این مؤسسات اقتصادی هستند. استانداردسازی کیفیت محصولات تولیدی کارخانجات مشروب‌سازی نیز در زمره فعالیت‌های این موافقتنامه هست که اقداماتی در این راستا صورت گرفته است.	جمعیت همکاری های فنی آلمان	تا ماه مارس ۲۰۰۴

ردیف	عنوان موافقتنامه	اعتبار مالی تخصیص داده شده (هزار یورو)	اهداف و اقدامات انجام شده	مجری	مدت زمان
۵	حمایت از اصلاحات حقوقی و قضایی	۱۰۲۰	هدف: تقویت و تحکیم مبانی قانونی و حقوقی فعالیت‌های اقتصادی و نظام‌مند کردن فعالیت وکلا در این زمینه اقدامات انجام شده: در تهیه قوانین و مقررات حقوقی و قضایی مرتبط با فعالیت‌های اقتصادی و افزایش مهارت‌های شغلی وکلا و قضات و کسب تجربه از کشورهای خارجی توسط این افراد اقداماتی انجام شده است.	جمعیت همکاری های فنی آلمان	تا ماه ژوئن ۲۰۰۴
۶	حمایت از آموزش‌های کشاورزی	۲۲۵۰	هدف: بهبود وضعیت آموزش در بخش کشاورزی اقدامات انجام شده: تدابیر آموزشی لازم در نظر گرفته شده است	جمعیت همکاری های فنی آلمان	تا ماه دسامبر ۲۰۰۵
سایر موافقت‌نامه‌ها		۱۱۰۳۷	—	—	—
جمع		۱۹۸۲۴			

۷ـ برآورد وضعیت صنعت و معدن در آذربایجان

۷ـ۱ـ بررسی ویژگی‌های بخش صنعت و معدن

سهم گروه‌های مختلف محصولات صنعتی از زمان استقلال کشور تا سال ۲۰۰۰ در سه دوره با فاصله زمانی ۵ سال در جدول زیر آمده است؛[۱۲۱]

(ارقام به درصد)

گروه محصولات صنعتی / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۵	۲۰۰۰
انرژی برق	۴/۱	۱۹/۲	۱۱/۸
صنایع سوخت فسیلی	۱۱/۷	۴۶/۲	۶۱/۶
محصولات متالوژی	۳/۸	۱/۱	۰/۳
ماشین‌سازی	۱۸	۳/۶	۲/۲
محصولات شیمیایی و پتروشیمی	۶	۵/۴	۳/۴
صنایع سبک	۱۹/۶	۹/۵	۲/۲
صنایع غذایی	۲۵/۶	۶/۶	۱۵/۲
سایر محصولات صنعتی	۱۱/۲	۸/۴	۲/۶
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

جدول ویژگی‌ها و شاخص‌های اصلی بخش صنعت و معدن[۱۲۲]

شاخص / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
ارزش افزوده بخش صنعت و معدن (میلیارد منات)	۵۳۲۷/۲	۸۴۹۴/۷	۹۹۹۸/۳	۱۱۳۵۰/۳	۱۳۳۳۴/۳	۱۵۹۴۹/۵
درآمد کل بخش صنعت و معدن (میلیارد منات)	۴۲۵۵/۲	۶۸۱۳/۶	۸۲۳۱/۷	۹۳۵۹/۹	۱۰۹۰۰/۲	۱۳۰۳۰/۷
سود خالص بخش صنعت و معدن (میلیارد منات)	۳۲۴۳/۹	۵۷۸۹/۳	۷۰۴۰/۸	۸۰۱۲/۶	۹۵۲۱/۰	۱۱۳۸۷/۹
متوسط شاغلین در بخش صنعت و معدن (هزار نفر)	۲۰۰/۸	۲۰۰/۲	۱۸۵/۹	۱۷۶/۹	۱۷۰/۹	۱۷۵/۳

شاخص / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در بخش صنعت و معدن (هزار منات)	۲۸۵/۶	۴۳۵/۹	۴۹۹/۸	۵۶۷/۸	۶۸۵/۶	۹۳۵/۱
دارایی ثابت در بخش صنعت و معدن در پایان سال (میلیارد منات)	۳۳۶۳۷/۳	۳۶۳۰۹/۳	۴۰۷۹۴/۹	۴۶۹۹۱/۰	۵۹۷۲۰/۰	۷۵۷۳۳/۴
سرمایه ثابت در بخش صنعت و معدن (میلیارد منات)	۲۸۶۴/۲	۳۲۹۷/۸	۴۱۲۹/۳	۸۱۴۷/۹	۱۵۰۲۳/۵	۱۹۵۷۹/۲

در ۶ سال ذکر شده در جدول، ارزش افزوده بخش صنعت و معدن ۳ برابر، درآمد کل بخش بیش از ۳ برابر، سود خالص بخش نزدیک ۳ برابر، متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در این بخش بیش از ۳ برابر، دارایی ثابت در این بخش بیش از ۲ برابر و سرمایه ثابت این بخش بیش از ۹ برابر شده است ولی تعداد شاغلین در بخش صنعت و معدن با روندی کاهشی همراه بوده است و طی ۶ سال بیش از ۱۲ درصد کاهش داشته است. تغییرات ایجاد شده در شاخص‌های اصلی بخش صنعت و معدن نشان از سودآوری و صرفه اقتصادی فعالیت‌های مرتبط با این بخش دارد.

۷ـ۲ـ بررسی سهم و نقش بخش‌های دولتی و غیردولتی در صنعت و معدن

۷ـ۲ـ۱ـ انحصارات دولتی و دخالت دولت در بخش صنعت و معدن:

سهم دولت جمهوری آذربایجان در صنایع مختلف و معادن در جدول زیر آمده است[۱۲۳]

سهم دولت از صنایع مختلف و معادن به درصد / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
کل بخش صنعت و معدن	۷۳/۶	۶۲/۷	۵۶/۳	۵۳/۳	۴۵/۲	۴۳/۷
استخراج نفت و گاز	۷۶	۴۸/۹	۳۹/۲	۴۴/۳	۴۰/۱	۳۷/۸
تولید مواد فلزی	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۱/۲
استخراج و تولید مواد معدنی فلزی	۱۸/۵	۱۹/۹	۲۹/۵	۹/۷	۱۱/۸	۸/۱

سال / سهم دولت از صنایع مختلف و معادن به درصد	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
استخراج و تولید مواد معدنی غیرفلزی	۸۶/۸	۸۴/۳	۷۶/۴	۱۷/۹	۱۴/۵	۱۹/۴
محصولات غذایی و آشامیدنی‌ها	۵/۳	۲/۵	۲/۶	۰/۸	۱/۴	۱/۲
تولید و عمل‌آوری توتون	۳۸/۹	۲۷/۶	۹۲/۲	—	۱/۷	۰/۸
تولیدات نساجی	۵۱/۸	۴۴/۱	۴۹/۲	۲۸/۳	۳۷/۱	۴۴/۲
تولید پوشاک	۸/۹	۱۰/۱	۱۳/۷	۶/۲	۱۶/۵	۳۷/۵
چرمسازی و صنایع وابسته به آن	۱/۴	۰/۹	۰/۸	۰/۴	۰/۸	۵/۲
صنایع چوبی (به‌جز مبل)	۵۷/۷	۲/۱	۹/۴	۲/۱	۲/۹	۷/۹
سلولز و محصولات کاغذی	۵۱/۷	۲۴/۱	۷	۳/۱	۲/۸	۴/۱
صنایع چاپ و نشر	۸۷/۳	۵۷/۲	۴۰/۵	۳۵/۳	۲۹	۲۷/۹
تولید تجهیزات پالایش نفت	۹۹/۹	۹۹/۹	۹۹/۹	۹۹/۹	۹۹/۵	۹۹/۴
تولید مواد شیمیایی	۹۵/۴	۹۳/۶	۸۲/۶	۸۳/۳	۸۲/۶	۷۴
تولید رزین و پلاستیک	۸۷	۷۷/۸	۵۶/۸	۱۴/۷	۲۴/۷	۲/۴
تولید فلزات اصلی	۹۸/۸	۶۶/۵	۸۴/۱	۴۵/۷	۱۸/۹	۵۴/۱
تولید ماشین‌آلات عمده	۹۷/۱	۹۲/۶	۹۴/۴	۹۶/۳	۹۸/۲	۷۶/۶
تولید ماشین‌های اداری	۹۹/۶	۱۰۰	۱۰۰	۸۲/۸	۱۰۰	۸۰/۴
تولید تجهیزات الکتریکی	۸۷/۶	۸۵/۷	۶۷/۳	۵۳/۸	۷۸/۲	۶۷/۷
تولید رادیو، تلویزیون و تجهیزات ارتباطی	۹۴/۲	۴۳/۵	۵۶/۲	۸۳	۸۱/۴	۷۵/۹
تولید تجهیزات پزشکی، اپتیک و انواع ساعت	۹۸/۵	۹۹/۴	۹۷/۷	۹۸	۸۲/۳	۷۵/۷
تولید و مونتاژ اتومبیل	۹۰/۴	۲۹/۶	۳	۴/۸	۲۸/۶	۹۸/۶
تولید سایر وسایط نقلیه	۸۶/۶	۹۱/۴	۲۷/۱	۴۶/۷	۲۷/۴	۱۹/۵
تولید مبل	۱۴/۹	۲۰/۷	۷/۹	۷/۶	۶/۶	۵/۸
تولید تجهیزات آب، گاز و برق	۹۹/۹	۹۹/۹	۹۹/۸	۹۹	۹۴/۲	۹۱/۱

۷ـ۲ـ۲ـ بخش غیردولتی در صنعت و معدن

سهم بخش غیردولتی نیز در فعالیت‌های مختلف صنعت و معدن بدین قرار است:[۱۲۴]

(ارقام به درصد)

سال / سهم بخش غیردولتی از صنایع مختلف و معادن	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
کل بخش صنعت و معدن	۲۶/۴	۳۷/۳	۴۳/۷	۴۶/۷	۵۴/۸	۵۶/۳
استخراج نفت و گاز	۲۴	۵۱/۱	۶۰/۸	۵۵/۷	۵۹/۹	۶۲/۲
تولید مواد فلزی	۰	۰	۰	۰	۰	۸/۸
استخراج و تولید مواد معدنی فلزی	۸۱/۵	۸۰/۱	۷۰/۵	۹۰/۳	۸۸/۲	۹۱/۹
استخراج و تولید مواد معدنی غیرفلزی	۱۳/۲	۱۵/۷	۲۳/۶	۸۲/۱	۸۵/۵	۸۰/۶
محصولات غذایی و آشامیدنی‌ها	۹۴/۷	۹۷/۵	۹۷/۴	۹۹/۲	۹۸/۶	۹۸/۸
تولید و عمل‌آوری توتون	۶۱/۱	۷۲/۴	۷/۸	۱۰۰	۹۸/۳	۹۹/۲
تولیدات نساجی	۴۸/۲	۵۵/۹	۵۰/۸	۷۱/۷	۶۲/۹	۵۵/۸
تولید پوشاک	۹۱/۱	۸۹/۹	۸۶/۳	۹۳/۸	۸۳/۵	۶۲/۵
چرمسازی و صنایع وابسته به آن	۹۸/۶	۹۹/۱	۹۹/۲	۹۹/۶	۹۹/۲	۹۴/۸
صنایع چوبی (به‌جز مبل)	۴۲/۳	۹۷/۹	۹۰/۶	۹۷/۶	۹۷/۱	۹۲/۹
سلولز و محصولات کاغذی	۴۸/۳	۷۵/۹	۹۳	۹۶/۹	۹۷/۲	۹۵/۹
صنایع چاپ و نشر	۱۲/۷	۴۲/۸	۵۹/۵	۶۴/۷	۷۱	۷۲/۱
تولید تجهیزات پالایش نفت	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۵	۰/۶
تولید مواد شیمیایی	۴/۶	۶/۴	۱۷/۴	۱۶/۷	۱۷/۴	۲۶
تولید رزین و پلاستیک	۱۳	۲۲/۲	۴۳/۲	۸۵/۳	۷۵/۳	۹۷/۶
تولید فلزات اصلی	۱/۲	۲۳/۵	۱۵/۹	۵۴/۳	۸۱/۱	۴۵/۹
تولید ماشین‌آلات عمده	۲/۹	۷/۴	۵/۶	۳/۷	۱/۸	۲۳/۴
تولید ماشین‌های اداری	۰/۴	۰	۰	۱۷/۲	۰	۱۹/۶
تولید تجهیزات الکتریکی	۱۲/۴	۱۴/۳	۳۲/۷	۴۶/۸	۲۱/۸	۳۲/۳
تولید رادیو، تلویزیون و تجهیزات ارتباطی	۵/۸	۵۶/۵	۴۳/۸	۱۷	۱۸/۶	۲۴/۱
تولید تجهیزات پزشکی، اپتیک و انواع ساعت	۱/۵	۰/۶	۲/۳	۲	۱۷/۷	۲۴/۳
تولید و مونتاژ اتومبیل	۹/۶	۷۰/۴	۹۷	۹۵/۲	۷۱/۴	۱/۴
تولید سایر وسایط نقلیه	۱۳/۴	۸/۶	۷۲/۹	۵۳/۳	۷۲/۶	۸۰/۵
تولید مبل	۸۵/۱	۷۹/۳	۹۲/۱	۹۲/۴	۹۳/۴	۹۴/۲
تولید تجهیزات آب، گاز و برق	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۵/۸	۸/۹

۷ـ۲ـ۳ـ سهم صنعت و معدن در اشتغال

تعداد شاغلین در فعالیت‌های مختلف بخش صنعت و معدن در سال‌های مختلف به شرح زیر اعلام شده است.[۱۲۵]

(ارقام به هزار نفر)

سال / صنایع مختلف و معادن	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
صنایع استخراجی	۳۱/۶	۳۳	۳۳/۶	۳۳/۷	۳۵/۶	۳۴/۹	۳۸/۶	۳۹/۶
تولید مواد غذایی، آشامیدنی‌ها و توتون	۲۷/۵	۱۹/۱	۱۷	۱۹/۱	۱۸	۱۶/۱	۱۳/۴	۱۶/۶
تولیدات نساجی	۴۷/۲	۳۲/۷	۲۲/۱	۲۴/۶	۲۱/۹	۱۶/۷	۱۳/۲	۱۳
چرمسازی	۲/۴	۱/۹	۱/۳	۱/۷	۱/۸	۱/۷	۱/۵	۱/۱
صنایع چوب	۲/۱	۱/۳	۱/۵	۱/۶	۱/۳	۱/۵	۱	۱/۵
سلولز، کاغذ و صنایع چاپ و نشر	۳/۶	۳/۸	۳/۴	۲/۳	۲/۳	۲/۵	۲/۲	۲/۴
تولید تجهیزات پالایش نفت	۷/۲	۷	۶/۶	۶/۷	۶/۲	۶/۳	۶/۴	۶/۸
تولید مواد شیمیایی	۱۹/۱	۱۶/۵	۱۵/۳	۱۳/۶	۱۵/۶	۱۲/۵	۱۱/۵	۱۱/۴
تولید رزین و پلاستیک	۴/۲	۳/۶	۳/۱	۵/۱	۲/۱	۱/۸	۱/۲	۱/۶
تولید مواد معدنی غیرفلزی	۱۲	۱۰	۱۸/۲	۹/۸	۶/۴	۶/۳	۵/۳	۶
صنایع متالوژی	۱۳/۹	۱۱/۷	۹/۹	۹/۸	۹/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۳/۱
صنایع اپتیک و الکتریکی	۱۲/۹	۱۱/۹	۱۰/۱	۹/۴	۸/۱	۶/۵	۵/۵	۴/۶
وسایط نقلیه	۴/۳	۴/۶	۵/۸	۸/۹	۷/۳	۷/۵	۸/۲	۸/۹
تولید تجهیزات آب، گاز و برق	۱۶/۵	۲۴/۶	۳۰	۳۴/۸	۳۳/۸	۳۵/۹	۳۷	۳۵/۷
سایر صنایع	۲۹/۹	۲۷/۲	۲۲/۸	۱۹/۱	۱۶/۳	۱۵/۴	۱۳/۶	۱۳
جمع کل	۲۳۶/۳	۲۰۹	۲۰۰/۸	۲۰۰/۲	۱۸۵/۹	۱۷۶/۹	۱۷۰/۹	۱۷۵/۳

۳-۷ـ بررسی صنایع عمده کشور

میزان تولید عمده‌ترین صنایع کشور تا قبل از سال ۲۰۰۰ به شرح جدول زیر است.[۱۲۶]

	میزان تولید محصولات عمده / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹
صنایع متالوژی	آهن (هزار تن)	۵۰۱	۴۶۲	۳۶۰	۳۷۴	۴	۱/۵	۳/۹	۲/۲	۶/۶	—
	لوله فولادی (هزار تن)	۴۹۳	۴۱۱	۲۶۰	۱۴۶	۳۱	۹/۹	۳/۱	۱۳	۳/۱	۰/۱
	خاک رس صنعتی (هزار تن)	۲۳۸/۹	۲۷۵/۸	۲۴۰/۲	۱۸۳/۲	۲۷/۱	۲۶/۱	۱	۱۲/۹	۶/۶	۷۶/۱
ماشین‌آلات و تجهیزات	بالابر (هزار دستگاه)	۵/۲	¼	۲/۹	۱/۹	۰/۳	۰/۰۶	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۴	—
	کمپرسور (هزار دستگاه)	۱۰۰۰/۴	۱۰۲۷/۵	۸۳۹	۹۷۶/۷	۳۹۸/۲	۵۷/۸	۱۰/۲	۵/۶	۴/۱	۰/۵
	ترانسفورماتور برق (هزار کیلوولت آمپر)	۱۹۹۶	۱۶۱۶	۶۵۱	۲۲۸	۹۷	۵۶	۱۲۴/۵	۱۱۶/۷	۸۰	۲۳
	کندانسور (هزار دستگاه)	۳۰۹	۲۹۵	۲۶۸	۱۷۹	۱۱۹	۶۴	۷۸/۸	۳۶/۵	۹/۶	۲/۳
	یخچال و فریزر (هزار دستگاه)	۳۳۰	۳۱۳	۲۲۳	۲۲۸	۹۷	۲۵	۶/۸	۰/۱	۳/۴	۰/۶
	اتوبوس (دستگاه)	—	—	۷۳۴	۸۷۷	۲۰۱	۹	۲	۴۰	۲۹	۱
	پمپ‌های آب (دستگاه)	۲۱۳۴	۱۸۱۸	۹۲۰	۹۶۹	۳۲۸	۱۷۹	۹۱	۱۳۸	۱۰۸	۳۴
	اجاق گاز (هزار دستگاه)	۴۵	۴۵/۱	۲۳/۳	۸/۵	۲/۷	۴/۴	۱/۱	۰/۴	۰/۶۶۲	۰/۸۶۲
صنایع ساختمانی	سیمان (هزار تن)	۹۹۰	۹۲۳/۴	۸۲۷/۱	۶۴۲/۷	۴۶۶/۹	۱۹۵/۹	۲۲۳/۱	۳۱۴/۷	۲۰۱	۱۷۱/۴
	بتن مسلح پیش‌ساخته (هزار متر مکعب)	۱۳۱۲	۱۱۹۰/۳	۹۸۹/۳	۵۹۴/۳	۲۴۹/۹	۹۰/۵	۱۱۳/۴	۴۷/۱	۵۰/۳	۴۲/۱
	آجر (هزار عدد)	۱۳۱۷	۱۴۴۷	۱۰۶۲	۷۶۴	۴۹۸	۱۶۱	۱۱۷	۸۲/۸	۱۰۲/۷	۹۴/۷

	میزان تولید محصولات عمده / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹
صنایع شیمیایی	اسید سولفوریک (هزار تن)	۶۰۳/۱	۵۵۲/۱	۲۶۹/۱	۱۴۰/۷	۵۶	۲۴	۳۱	۵۲/۵	۲۴	۲۵/۵
	سموم دفع آفات نباتی (هزار تن)	½	۶/۷	۵/۹	۱/۲	۱	۰/۰۸	۰/۲	۰/۲	۰/۳	۰/۱
	سودا (هزار تن)	۱۵۹/۷	۱۷۰/۸	۹۲/۴	۴۸/۸	۴۰/۴	۳۶/۴	۳۳/۲	۲۳/۴	۲۱	۲۰/۸
	اتیلن (هزار تن)	۸۳/۵	۱۰۳/۵	۸/۷	۳۰/۳	۲۲/۹	۳۱	۳۸/۸	۱۸/۴	۲۴/۷	۳۰
	پلی‌اتیلن (هزار تن)	۴۹/۴	۶۵/۶	۶/۳	۱۹/۲	۱۱/۱	۱۸/۸	۲۷/۷	۱۵	۱۸/۲	۲۳/۲
	مواد شوینده (هزار تن)	۸۱/۵	۷۶/۱	۵۱/۶	۳۹/۶	۹/۶	۳/۲	۱/۹	۰/۲	۰/۶	۰/۳
	چوب (هزار متر مکعب)	۱۱/۱	۴۹/۵	۵۴/۹	۴۷/۱	۵۲/۵	۳۱/۸	۳۵/۸	۲۸/۱	۵/۲	۱۴/۹
	پارکت (هزار متر مربع)	۲۴۴۳۰۰	۱۹۴۳۰۰	۶۹۵۰۰	۱۹۳۰۰	۳۲۰۰	۷۰۰	۱۱۰۰	۱۵۶۰۰	۲۳۷۰۰	۲۳۰۰۰
صنایع چینی و شیشه	ظروف چینی و سرامیک (هزار عدد)	۲۱/۱	۲۶/۱	۱۷/۷	۱۵/۹	۱۰/۳	۲/۸	۴/۶	۶/۵	۴	۲/۴
	شیشه ساختمان (هزار متر مربع)	۵۳۰۰	۵۹۰۰	۴۷۰۰	۲۰۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۶۰۰	۴۰۰

تغییرات شاخص سالانه صنعت در گروه‌های مختلف به شرح جدول زیر است.[۱۲۷]

گروه‌های صنعت / سال	کل صنایع (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع استخراج (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع ساخت (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع تولید برق (درصد نسبت به سال قبل)
۱۰۰ = ۱۹۸۵				
۱۹۸۶	۹۸	۱۰۱	۹۸	۱۰۳
۱۹۸۷	۱۰۲	۱۰۶	۱۰۱	۱۱۰
۱۹۸۸	۱۰۵	۱۰۶	۱۰۵	۱۱۴
۱۹۸۹	۱۰۶	۱۰۱	۱۰۶	۱۱۳
۱۹۹۰	۹۹	۹۳	۹۹	۱۱۲
۱۹۹۱	۹۰	۹۰	۸۹	۱۱۱
۱۹۹۲	۶۳	۷۸	۶۰	۹۱
۱۹۹۳	۵۰	۷۳	۴۸	۸۶
۱۹۹۴	۳۸	۶۷	۳۵	۷۶
۱۹۹۵	۳۰	۴۹	۲۷	۷۱
۱۹۹۶	۲۸	۴۸	۲۴	۷۵
۱۹۹۷	۲۸	۴۸	۲۵	۷۰
۱۹۹۸	۲۹	۶۰	۲۲	۷۴
۱۹۹۹	۳۰	۷۲	۲۰	۷۵
۲۰۰۰	۳۲	۷۲	۲۳	۷۷
۲۰۰۱	۳۳	۷۶	۲۴	۷۷
۲۰۰۲	۳۴	۷۸	۲۵	۸۱
۱۰۰ = ۱۹۹۰				
۱۹۹۱	۹۱	۹۷	۹۰	۹۹
۱۹۹۲	۶۳	۸۴	۶۱	۸۱
۱۹۹۳	۵۱	۷۸	۴۹	۷۷
۱۹۹۴	۳۸	۷۲	۳۵	۶۸
۱۹۹۵	۳۰	۵۳	۲۸	۶۴
۱۹۹۶	۲۸	۵۲	۲۵	۶۷
۱۹۹۷	۲۸	۵۲	۲۵	۶۳

گروه‌های صنعت / سال	کل صنایع (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع استخراج (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع ساخت (درصد نسبت به سال قبل)	صنایع تولید برق (درصد نسبت به سال قبل)
۱۹۹۸	۲۹	۶۴	۲۲	۶۶
۱۹۹۹	۳۰	۷۷	۲۰	۶۷
۲۰۰۰	۳۲	۷۸	۲۳	۶۹
۲۰۰۱	۳۴	۸۲	۲۴	۶۹
۲۰۰۲	۳۵	۸۴	۲۵	۷۲
۱۹۹۵ = ۱۰۰				
۱۹۹۶	۹۳	۹۸	۹۰	۱۰۶
۱۹۷۷	۹۴	۹۷	۹۱	۹۹
۱۹۹۸	۹۶	۱۲۱	۸۰	۱۰۴
۱۹۹۹	۹۹	۱۴۵	۷۳	۱۰۵
۲۰۰۰	۱۰۶	۱۴۷	۸۴	۱۰۸
۲۰۰۱	۱۱۱	۱۵۶	۸۶	۱۰۹
۲۰۰۲	۱۱۵	۱۵۹	۹۱	۱۱۳
۲۰۰۰ = ۱۰۰				
۲۰۰۱	۱۰۵	۱۰۶	۱۰۳	۱۰۱
۲۰۰۲	۱۰۹	۱۰۹	۱۰۸	۱۰۵

آمار و اطلاعات مربوط به صنایع کشور در دسته‌بندی‌های مختلفی ارائه می‌شود، برخی از عمده‌ترین گروه‌های صنایع کشور به همراه شاخص‌های اصلی در پی می‌آید:

- **صنایع استخراجی**

این گروه از صنایع که شامل فعالیت‌های مربوط به استخراج نفت و گاز و مصالح ساختمانی است، بیش از نیمی از تولیدات صنعتی را از حیث ارزش به خود اختصاص داده است و بزرگ‌ترین گروه از فعالیت‌های صنعتی محسوب می‌شود. اطلاعات مربوط به این صنایع بدین قرار است:[۱۲۸]

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع استخراجی (واحد)	۱۲۵	۱۶۱	۱۷۳	۲۰۴	۲۰۹
تعداد واحدهای دولتی	۵۲	۴۵	۵۳	۵۴	۴۵
تعداد واحدهای غیردولتی	۷۳	۱۱۶	۱۲۰	۱۵۰	۱۶۴
ارزش تولیدات صنایع استخراجی (میلیارد منات)	۸۱۲۹/۱	۹۲۲۳	۱۰۰۱۲	۱۱۴۹۵	۱۴۷۹۱
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۰۱/۱	۱۰۵/۹	۱۰۲/۵	۱۰۱/۴	۱۰۲/۳
سهم تولیدات صنایع استخراجی در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۵۳/۵	۵۸/۷	۵۹/۵	۵۶/۹	۵۷/۴
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع استخراجی در کل بخش خصوصی فعال در صنعت (درصد)	۵۶/۱	۵۳/۳	۵۴/۴	۵۲/۳	۵۶/۵
متوسط شاغلین فعال در صنایع استخراجی (هزار نفر)	۳۳/۷	۳۵/۶	۳۴/۹	۳۸/۶	۳۹/۶
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۰۰	۱۰۵/۶	۹۸	۱۱۰/۶	۱۰۲/۶
سهم شاغلین در صنایع استخدامی در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۱۶/۸	۱۹/۲	۱۹/۷	۲۲/۶	۲۲/۶
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع استخراجی (هزار منات)	۹۹۱/۲	۷/۱۰۹۰	۱۲۹۰/۵	۱۴۵۱/۷	۲۲۵۶/۳
میزان تولیدات					
استخراج نفت (هزار تن)	۱۴۰۱۷	۱۴۹۰۹	۱۵۳۳۳	۱۵۲۸۱	۱۵۵۴۸
استخراج گاز طبیعی (میلیون مترمکعب)	۵۶۴۲	۵۵۳۵	۵۱۴۴	۵۱۲۸	۴۹۹۵
ماسه ساختمانی (هزار مترمکعب)	۸۸/۵	۱۳۶	—	—	—
ماسه ساختمانی (هزار تن)	—	—	۴۲۸/۲	۵۱۶/۶	۶۸۴/۱
شن و قلوه‌سنگ (هزار مترمکعب)	۱۷۸/۴	۱۴۱/۶	—	—	—
سن و قلوه‌سنگ (هزار تن)	—	—	۴۱۵/۷	۶۸۵/۷	۵۳۷/۷
سنگ آهک ساختمانی (میلیون عدد)	۹	۱۳	—	—	—
سنگ آهک ساختمانی (هزار تن)	—	—	۶۳۱/۶	۷۶۱/۹	۶۸۳/۹
استخراج نمک خام (تن)	۲۶۶۳	۲۴۳۷	۴۰۲۹	۵۰۴۴/۴	۵۱۸۳/۹
تولید نمک یددار (تن)	۱۳۷۰	۱۲۹۷	۱۳۵۱	۲۶۰۱	۴۰۵۰/۳

صنایع استخراجی در ۵ سال یادشده در اکثر شاخص‌ها با رشد همراه بوده است. از نکات درخور توجه در این گروه از صنایع کاهش سال به سال نقش دولت و افزایش سهم بخش‌های غیردولتی را می‌توان نام برد. همچنین ارزش تولیدات این صنایع در مدت یاد شده بیش از ۸۰ درصد رشد داشته است و در این مدت متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در این گروه از صنایع بیش از ۲ برابر شده است.

• صنعت پالایش نفت

فعالیت‌های مربوط به پالایش نفت نیز بعد از فعالیت‌های استخراجی سهم درخور توجهی در صنعت کشور دارند، که جزئیات آن در پی می‌آید:[۱۲۹]

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال درصنعت پالایش نفت(واحد)	۱۴	۱۱	۱۰	۸	۷
تعداد واحدهای دولتی	۳	۵	۵	۴	۳
تعداد واحدهای غیردولتی	۱۱	۶	۵	۵	۴
ارزش تولیدات صنعت پالایش نفت (میلیارد منات)	۲۸۰۴/۴	۲۳۳۷/۷	۲۳۵۷/۱	۳۱۷۱/۵	۳۵۴۸/۵
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۱۱/۴	۷۵/۳	۱۰۱	۱۰۴/۲	۱۰۹/۱
سهم تولیدات صنعت پالایش نفت در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۱۸/۴	۱۴/۹	۱۴	۱۵/۴	۱۳/۸
سهم بخش غیردولتی فعال در صنعت پالایش نفت در کل بخش خصوصی فعال در صنعت (درصد)	۰/۰۲	۰/۰۳	۰/۱	۰/۱	۰/۲
متوسط شاغلین فعال در صنعت پالایش نفت (هزار نفر)	۶/۷	۶/۲	۶/۳	۶/۴	۶/۸
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۰۱/۵	۹۲/۵	۱۰۱/۶	۱۰۱/۶	۱۰۶/۳
سهم شاغلین در صنعت پالایش نفت در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۳/۳	۳/۳	۳/۶	۷/۳	۳/۹
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنعت پالایش نفت (هزار منات)	۴۷۸/۳	۴۶۰/۹	۴۷۵/۲	۵۱۵/۵	۶۳۱/۹
میزان تولیدات فراورده‌های نفتی					
بنزین اتومبیل (هزار تن)	۵۳۷	۵۹۸	۶۱۰/۵	۷۱۹/۹	۸۵۲/۴
بنزین سبک برای صنایع شیمیایی (هزار تن)	۲۰۰/۱	۱۳۰	۱۹۳/۴	۲۱۲/۱	۲۶۴/۸
بنزین فرآوری نشده (نفتا) هزار تن	۱۲۴/۸	۴۹/۵	۷۹/۵	۱۱/۵	۳۳/۸

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
نفت سفید (هزار تن)	۷۵۵/۸	۶۲۴	۶۴۹/۷	۶۵۴/۵	۶۴۶/۸
نفت کوره (هزار تن)	۴۰۷۲/۱	۲۶۴۸/۴	۲۵۶۸/۸	۲۴۷۰/۲	۲۵۲۰/۸
گازوئیل (هزار تن)	۱۹۵۷/۳	۱۵۶۲/۲	۱۵۹۳/۵	۱۶۴۱/۱	۱۷۸۹/۱
بیتومین (هزار تن)	۱۸/۳	۲۸/۶	۵۱/۲	۷۹/۳	۱۰۳/۵
کک (هزار تن)	۱۱/۱	۲۳/۶	۷۱/۳	۲۰/۸	۲۵/۹

شاخص‌های این صنایع در ۵ سال گذشته با افت‌وخیز همراه بوده است ولی عموماً در بیشتر موارد با رشد همراه بوده است.

● صنایع تولید و توزیع برق و آب

این صنایع فعالیت‌های مرتبط با شبکه‌های برق و آب کشور را دربر می‌گیرد که شاخص‌های آن بدین قرار است:[۱۳۰]

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع تولید و توزیع برق و آب (واحد)	۲۰۳	۱۹۱	۲۲۵	۳۴۱	۳۴۰
تعداد واحدهای دولتی	۱۹۵	۱۷۱	۲۰۶	۳۲۳	۳۲۴
تعداد واحدهای غیردولتی	۸	۲۰	۱۹	۱۸	۱۶
ارزش تولیدات صنایع تولید و توزیع برق و آب (میلیارد منات)	۲۳۰۵/۸	۱۹۰۳/۵	۱۷۶۵/۶	۲۰۷۷/۵	۲۲۹۸/۸
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۰۳/۱	۱۰۰/۶	۱۰۴/۷	۱۱۶/۴	۱۰۲/۳
سهم تولیدات صنایع تولید و توزیع برق و آب در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۱۵/۲	۱۲/۱	۱۰/۵	۱۰	۸/۹
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع تولید و توزیع برق و آب در کل بخش خصوصی فعال در صنعت (درصد)	۰/۰۵	۰/۲	۰/۹	۱/۳	۱/۳
متوسط شاغلین فعال در صنایع تولید و توزیع برق و آب (هزار نفر)	۳۴/۸	۳۳/۸	۳۵/۹	۳۷	۳۵/۷

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۱۶	۹۶۷/۱	۱۰۶/۲	۱۰۳/۱	۹۶/۵
سهم شاغلین در صنایع تولید و توزیع برق و آب در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۱۷/۴	۱۸/۲	۲۰/۳	۲۱/۷	۲۰/۴
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع برق و آب (هزار منات)	۲۶۷/۳	۳۲۳/۴	۳۲۴/۶	۳۶۵/۹	۴۳۸/۶
میزان تولید					
نیروی برق (میلیون کیلووات ساعت)	۱۸۶۹۹	۱۸۹۷۰	۱۷۷۰۱	۲۱۲۸۵	۲۱۷۴۴
انرژی حرارتی (هزار Gcal)	۳۴۸۷	۲۴۱۲	۲۲۶۲	۲۷۲۶	۴۹۰۴
جمع‌آوری، تصفیه و توزیع آب آشامیدنی (میلیون مترمکعب)	—	۷۰۹/۷	۹۲۵/۶	۹۳۸/۶	۷۹۷/۳

تأمین آب و برق علاوه بر نیازهای روزمره شهروندان، تأثیر عمده‌ای بر بخش‌های مختلف اقتصادی به ویژه کشاورزی و صنعت می‌گذارد و در زمره امکانات زیربنایی قرار می‌گیرد. در این خصوص جمهوری آذربایجان با مشکل مواجه است و این کاستی‌ها در بخش انرژی برق، بیشتر نمایان است.

- **صنایع غذایی، توتون و تنباکو**

این صنایع وابسته به بخش کشاورزی هستند و نوسانات تولید آن را می‌توان تابعی از تغییرات محصولات کشاورزی دانست. شاخص‌های این صنایع به شرح زیر است:[۱۳۱]

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع غذایی، توتون و تنباکو (واحد)	۴۸۱	۵۳۰	۶۱۰	۶۳۸	۶۴۷
تعداد واحدهای دولتی	۱۲۱	۸۹	۱۱۸	۹۹	۸۰
تعداد واحدهای غیردولتی	۳۶۰	۴۴۱	۴۹۲	۵۳۹	۵۶۷
ارزش تولیدات صنایع غذایی، توتون و تنباکو (میلیارد منات)	۳۴۹۴/۶	۳۸۸۲/۴	۴۰۰۷/۳	۵۱۱۲/۹	۵۲۸۷/۲

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۱۱	۱۱۳/۶	۹۹/۳	۱۰۵/۲	۱۰۰/۱
سهم تولیدات صنایع غذایی، توتون و تنباکو در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۳/۲	۴/۸	۴/۴	۴/۱	۴/۹
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع غذایی، توتون و تنباکو در کل بخش غیردولتی فعال در بخش صنعت (درصد)	۳۷/۸	۴۰	۳۵/۹	۳۵/۷	۲۹/۹
متوسط شاغلین فعال در صنایع غذایی، توتون و تنباکو (هزار نفر)	۱۹/۱	۱۸	۱۶/۱	۱۳/۴	۱۶/۶
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۱۲/۴	۹۴/۲	۸۹/۴	۸۳/۲	۱۲۳/۹
سهم شاغلین در صنایع غذایی، توتون و تنباکو در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۹/۵	۹/۷	۹/۱	۷/۸	۹/۵
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع غذایی، توتون و تنباکو (هزار منات)	۱۶۳/۱	۲۰۰/۵	۲۱۹/۱	۲۵۲/۹	۲۹۱/۶
میزان تولید در صنایع غذایی، توتون و تنباکو					
گوشت (هزارتن)	۱۰۸/۹	۱۱۵/۱	۱۲۰/۸	۱۲۴/۴	۱۲۷/۶
سوسیس (تن)	۵۵۷/۹	۷۲۴/۲	۸۵۶/۹	۱۱۷۲/۲	۱۷۷۷/۳
شیر با چربی یک تا ۳ درصد (هزار تن)	۴۴۸/۶	۴۶۷/۳	—	—	—
شیر با چربی یک تا ۳ درصد (هزار دکالیتر)	—	—	۴۸۷۲۴/۱	۴۸۹۵۹/۶	۴۹۲۰۲/۴
شیر با چربی ۶ تا ۲۹ درصد (هزار تن)	۱۵۸۴/۹	۱۷۹۱/۷	—	—	—
شیر با چربی ۶ تا ۲۹ درصد (هزار دکالیتر)	—	—	۲۰۸/۶	۱۵۸/۵	۱۵۹/۶
پنیر (تن)	۲۹۸۳۰/۳	۳۱۱۱۰/۶	۳۲۴۱۱/۴	۳۲۶۱۰	۳۳۱۱۷/۶
کره (تن)	۱۲۸۰۶/۵	۱۳۳۳۴/۳	۱۳۹۹۷/۹	۶/۱۴۰۴۳	۱۴۱۸۴
فرآورده‌های آبزیان و کنسرو ماهی (هزار تن)	۳/۷	۳/۲	۲/۲	۱/۸	۳/۱
میوه و سبزیجات کنسرو شده (میلیون قوطی)	۳۰/۹	۲۸/۸	—	—	—
میوه و سبزیجات (هزار تن)	—	—	۱۴/۵	۲۰/۲	۲۲/۵
ماکارونی (تن)	۴۰۰	۱۷۸	۹۸۲/۶	۸۴۹/۱	۹۸۵/۴
روغن نباتی (تن) شامل:	۱۰/۹	۱۸/۲	۲۵/۷	۵۴/۴	۴۶
روغن تصفیه شده تخم کتان	۲/۲	۲/۲	۳/۴	۴/۱	۳/۷
روغن آفتابگردان	۲	۵/۵	۷/۱	۱۰/۴	۱۸/۳
سایر انواع روغن نباتی	۶/۷	۱۰/۵	۱۵/۲	۳۹/۹	۲۴
مارگارین (تن)	۴۰۸	۲۷۲۷	۵۲۰۵/۲	۸۷۶۰/۶	۸۷۷۳/۲

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
آب معدنی و آب‌های گازدار (هزار دکالیتر)	۲۱۴/۱	۳۰۴/۴	۵۶۱/۶	۴۸۸/۸	۸۲۱/۶
نوشابه‌های غیرالکلی (هزار دکالیتر)	۴۶۶۳/۷	۴۳۲۹/۲	۴۶۲۹	۶۰۴۳/۲	۸۹۴۳/۶
آب میوه (هزار دکالیتر)	۱۱۸/۴	۹۳/۸	۱۰۰۹/۴	۱۰۰۸/۷	۱۱۵۷/۸
مواد قنادی (هزار تن)	۰/۷	۱/۱	۱/۲	۱/۶	۳/۴
قند و شکر (تن)	۵۳۵/۶	۸۱۹/۴	۱۵۵۸/۳	۱۰۳۷/۱	۲۷۵۱/۸
آرد (هزار تن)	۲۹۴/۶	۴۳۱/۳	۱۲۹۷	۱۳۴۹/۷	۲/۱۳۶۳
انواع نان (هزار تن)	۶۷۵/۵	۶۷۸/۴	۶۸۶/۳	۶۸۴/۴	۶۹۰/۶
مشروبات الکلی ـ شامپاین (هزار دکالیتر)	۱۵۰/۴	۱۶۰	۱۵۳/۴	۱۱۴	۷۳/۲
مشروبات الکلی ـ ودکا (هزار دکالیتر)	۴۵۰/۴	۵۸۴/۹	۴۲۴/۹	۴۲۹/۴	۴۱۷/۱
مشروبات الکلی ـ شراب (هزار دکالیتر)	۶۲۳/۲	۵۹۷/۶	۵۷۱/۹	۳۷۹	۳۰۹/۲
مشروبات الکلی ـ کنیاک (هزار دکالیتر)	۳۸۶/۱	۱۴۲/۷	۱۴۰/۵	۱۰۰/۱	۶۴/۱
شراب مالت (هزار دکالیتر)	۷۱۰/۸	۱۱۶۵/۸	۱۲۵۱/۴	۱۳۳۰/۱	۱۷۹۵/۳
چای (تن)	۱۵۲۳	۴۹۹۵	۵۶۴۲	۴۹۷۵	۸۶۲۴
توتون و تنباکو (تن)	۵۸۶۹	۸۶۲۲	۴۰۳۰	۲۲۹۳	۲۵۴۸
سیگار (میلیون عدد)	۲۳۶۲	۶۸۰۷/۸	۶۲۹۶	۶۶۱۰/۹	۳۶۷۱/۴

بررسی جدول نشان می‌دهد که میزان تولید در رشته‌های مختلف از این گروه صنایع در سال‌های گذشته اغلب با افزایش همراه بوده است. از نکات درخور توجه در بین شاخص‌های این گروه از صنایع نقش اصلی بخش غیردولتی است. در حالی که صنایع غذایی بین ۳ تا ۵ درصد از کل صنایع را (از حیث ارزش تولیدات) به خود اختصاص داده است، ولی این صنایع بین ۳۰ تا ۴۰ درصد از شاغلین بخش غیردولتی شاغل در کل بخش صنعت و معدن را در اختیار دارد که نشاندهنده غلبه بخش خصوصی در این صنایع است. این در حالی است که صنایع مربوط به نفت و گاز بیشتر در دست بخش دولتی است. برتری بخش غیردولتی به بخش دولتی در صنایع غذایی در تعداد واحدهای تولیدی فعال در این صنایع نیز به خوبی آشکار است. طبق اطلاعات جدول در سال ۲۰۰۴ واحدهای غیردولتی در این صنایع بیش از ۷ برابر واحدهای دولتی بوده است.

● صنایع متالوژی

شاخص‌های مربوط به این گروه از صنایع به شرح جدول زیر است:[۱۳۲]

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع متالوژی (واحد)	۹۸	۱۱۱	۱۰۸	۱۰۹	۱۰۳
تعداد واحدهای دولتی	۳۶	۲۸	۳۹	۳۳	۳۳
تعداد واحدهای غیردولتی	۶۲	۸۳	۶۹	۷۶	۷۰
ارزش تولیدات صنایع متالوژی (میلیارد منات)	۵۸/۱	۱۲۳/۷	۲۲۹/۷	۷۵۲/۲	۱۲۲۹
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۹۴/۲	۱۴۱/۷	۱۴۲/۹	۲۷۰	۱۷۷/۶
سهم تولیدات صنایع متالوژی در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۰/۴	۰/۸	۱/۴	۳/۶	۴/۸
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع متالوژی در کل بخش غیردولتی فعال در صنعت (درصد)	۰/۱	۰/۶	۱/۴	۲/۸	۳/۶
متوسط شاغلین فعال در صنایع متالوژی (هزار نفر)	۹/۸	۹/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۳/۱
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۹۹	۹۳/۹	۱۲۲/۸	۱۰۸/۸	۱۰۶/۵
سهم شاغلین در صنایع متالوژی در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۴/۹	۹/۴	۶/۴	۷/۲	۷/۵
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع متالوژی (هزار منات)	۲۶۴/۲	۴۶۳/۳	۴۹۳/۱	۸۵۷/۵	۸۴۹/۱
میزان تولیدات صنایع متالوژی					
چدن ریخته‌گری شده (تن)	۳۲۱/۷	۶۵۸/۱	۷۱۸	۹۵۴/۲	۱۲۱۹/۲
فولاد ریخته‌گری شده (تن)	۴۳	۱۶۰۴/۹	۵۲۳/۸	۱۵۳۰/۶	۲۱۵۷۰/۳
لوله‌های فولادی (تن)	۳۶۷۳	۲۰۷۶	۲۵۴۵	۵۴۳۰	۸۴
آلومین (هزار تن)	۲۱۴/۷	۸۷/۵	۹۱	۱۸۰	۲۳۲/۳
درب و پنجره آلومینیومی (عدد)	۱۷۳۰	۳۰۶۰	۳۰۰۵	۵۷۵۲	۴۶۳۹

از مشخصه‌های بارز این صنایع در آذربایجان تغییرات سالانه زیاد در تولیدات آن است که از نظم خاصی نیز پیروی نمی‌کند. از آنجا که صنایع متالوژی جزو صنایع مادر محسوب

می‌شود و برای تولیدات صنعتی دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد، از این‌رو تغییرات زیاد در میزان تولیدات این صنایع، صنایع دیگر را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و امکان برنامه‌ریزی دقیق و مدت‌دار را در این زمینه از بین می‌برد.

● صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات

شاخص‌های این صنایع که سهم ناچیزی در بخش صنعت دارند، بدین قرار است.[۱۳۳]

سال / شاخص	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات (واحد)	۸۶	۸۶	۸۵	۷۸	۷۵
تعداد واحدهای دولتی	۵۹	۵۷	۵۴	۴۴	۴۴
تعداد واحدهای غیردولتی	۲۷	۲۹	۳۱	۳۴	۳۱
ارزش تولیدات صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات (میلیارد منات)	۱۶۹/۹	۱۵۸/۴	۲۱۳/۶	۲۰۰/۱	۲۳۰/۱
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۳۲/۴	۱۰۵/۴	۷۴/۸	۱۰۹	۷۰/۴
سهم تولیدات صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۱/۱	۱	۱/۳	۱	۰/۹
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات در کل بخش غیردولتی فعال در صنعت (درصد)	۰/۱	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۳	۰/۵
متوسط شاغلین فعال در صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات (هزار نفر)	۱۶/۶	۱۳/۶	۱۲/۸	۱۱/۲	۹/۷
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۸۶	۸۱/۹	۹۴/۱	۸۷/۵	۸۶/۶
سهم شاغلین در صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۸/۳	۷/۳	۷/۲	۶/۶	۵/۵
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات (هزار منات)	۳۰۴/۵	۳۳۳/۴	۳۱۰/۱	۳۴۳/۷	۳۹۶/۹
میزان تولیدات ماشین‌آلات و تجهیزات					
ست کامل درخت کریسمس (عدد)	۱۶۳	۱۷۸	—	—	—
درخت کریسمس (تن)	—	—	۲۰۵/۴	۱۱۸/۶	۱۶۹/۹
تلمبه باد (عدد)	۱۶۱۱۰	۸۳۹۶	۱۱۳۳۲	۱۲۰۷۷	۱۲۱۷۸
پمپ (عدد)	۶۸	۵۰	۱۹۰	۱۱۹	۱۴
بلوک‌های مین فولد (واحد)	۶۳	۳۵۷	—	—	—

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
بلوک‌های مین فولد (تن)	—	—	۲۲۲/۳	۲۰۸/۱	۴۶/۴
تجهیزات بلو آوت (عدد)	۴	۱۳	۱۹	۵۷	۳۱
هواساز و تهویه مطبوع (دستگاه)	۲۹۱۸	۱۷۸۰	۹۱۷	۱۰۸۶	۲۲۹
یخچال خانگی (دستگاه)	۸۰۱	۲۱۵۳	۴۰۰۰	۵۴۰۰	۱۰۱۰۱
لوازم برقی آشپزخانه نظیر آبمیوه‌گیری، قهوه‌جوش و ... (دستگاه)	۲۴۹۲	۶۸۳	۳۰۲	۲۸	۴۱۶

• صنایع نساجی و پوشاک

شاخص‌های تولیدات نساجی و پوشاک نیز به شرح زیر است:[۱۳۴]

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنایع نساجی (واحد)	۱۹۳	۲۰۶	۲۳۰	۱۹۵	۱۹۲
تعداد واحدهای دولتی	۶۶	۵۳	۷۷	۵۰	۵۲
تعداد واحدهای غیردولتی	۱۲۷	۱۵۳	۱۵۳	۱۴۵	۱۴۰
ارزش تولیدات صنایع نساجی و پوشاک (میلیارد منات)	۱۶۳/۶	۱۴۵/۱	۱۳۹/۹	۱۶۵/۳	۱۴۷/۸
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۲۷/۵	۸۸/۴	۱۰۸/۶	۱۱۱/۸	۱۰۴
سهم تولیدات صنایع نساجی و پوشاک در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۱/۱	۰/۹	۰/۸	۰/۸	۰/۶
سهم بخش غیردولتی فعال در صنایع نساجی و پوشاک در کل بخش خصوصی فعال در صنعت (درصد)	۱	۱/۲	۰/۸	۰/۷	۰/۴
متوسط شاغلین فعال در صنایع نساجی و پوشاک (هزار نفر)	۲۴/۶	۲۱/۹	۱۶/۷	۱۳/۲	۱۳
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۱۱/۳	۸۹	۷۶/۳	۷۹	۹۸/۵
سهم شاغلین در صنایع نساجی و پوشاک در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۱۲/۳	۱۱/۸	۹/۴	۷/۷	۷/۴
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنایع نساجی و پوشاک (هزار منات)	۱۵۱/۴	۱۳۷/۵	۱۴۰/۹	۱۷۷/۷	۱۹۶/۷
میزان تولیدات محصولات نساجی و پوشاک					
پنبه (هزار تن)	۳۷/۷	۲۷/۷	۲۷/۳	۳۸/۲	۴۲/۷
پشم خالص (تن)	۳۵/۶	۱۸۳/۵	۴۷/۲	۱۷۱/۶	۱۱/۷
پارچه آماده پنبه‌ای (هزار مترمربع)	۶۸۲/۷	۳۳۸۱/۳	۲۹۲۶	۳۳۲۰	۴۰۳۷/۸
پارچه آماده ابریشمی (هزار مترمربع)	—	۷/۸	۸/۲	۱۰۴/۴	۵۸۳/۹
رختخواب پنبه‌ای (هزار عدد)	۳۸۴/۷	۲۲۲/۱	۴۲۰/۳	۴۵۳/۳	۲۵۲/۲۱

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
پیراهن مردانه (هزار عدد)	۱۲۲	۱۲۱	۶۰	۱/۲	۰
فرش و قالیچه (هزار مترمربع)	۱۵/۸	۱۰	۵/۹	۲۶۸/۶	۳۰۸/۵۱
تریکو و جوراب (هزار جفت)	۷۳۸/۲	۱۹۵۰	۶۸۳/۷	۱۳۱۱/۴	۱۸۵۴/۴۱

۷ـ۴ـ بررسی صنعت حمل و نقل کشور

شاخص‌های صنعت حمل و نقل بدین قرار است:[۱۳۵]

جدول شاخص‌های اصلی صنعت حمل و نقل کشور

شاخص / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد واحدهای تولیدی فعال در صنعت حمل و نقل (واحد)	۳۲	۳۷	۴۰	۳۸	۳۹
تعداد واحدهای دولتی	۱۱	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴
تعداد واحدهای غیردولتی	۲۱	۲۶	۲۸	۲۵	۲۵
رزش تولیدات صنعت حمل و نقل (میلیارد منات)	۲۸۸/۷	۱۸۹/۴	۳۴۳/۳	۳۹۴	۴۱۸/۴
شاخص ارزش تولیدات نسبت به سال قبل (درصد)	۱۴۳/۶	۱۰۲/۹	۱۷۸/۵	۱۱۷/۵	۹۸/۵
سهم تولیدات صنعت حمل و نقل در کل تولیدات صنعتی (درصد)	۱/۹	۱/۲	۲	۱/۹	۱/۶
سهم بخش غیردولتی فعال در صنعت حمل و نقل در کل بخش غیردولتی فعال در صنعت (درصد)	۲/۴	۱	۲/۳	۲/۲	۱/۶
متوسط شاغلین فعال در صنعت حمل و نقل (هزار نفر)	۸/۹	۷/۳	۷/۵	۸/۲	۸/۹
شاخص تعداد شاغلین نسبت به سال قبل (درصد)	۱۵۳/۴	۸۲	۱۰۲/۷	۱۰۹/۳	۱۰۸/۵
سهم شاغلین در صنعت حمل و نقل در کل شاغلین بخش صنعت (درصد)	۴/۴	۳/۹	۴/۲	۴/۸	۵/۱
متوسط دستمزد ماهانه شاغلین در صنعت حمل و نقل (هزار منات)	۵۵۰/۸	۵۵۶/۹	۷۶۲/۹	۸۰۳/۲	۷۸۲/۸
میزان تولید در صنعت حمل و نقل					
تانکر حمل سوخت (دستگاه)	۳۶	۹	۱	۱۰۷	۵۰
تریلی و کامیون (دستگاه)	—	—	—	۱۵	۱۴
خودرو (دستگاه)	—	—	—	—	۴۳

۷ـ۵ـ بررسی معادن کشور

سرزمین جمهوری آذربایجان در زون دریای مدیترانه از پلاتفرم اوراسیا واقع شده است که تشکیلات زمین‌شناسی قفقاز بزرگ و کوچک را در خود جای داده است. این دو تشکیلات زمین‌شناسی توسط اراضی پست و کم‌ارتفاع رود کورا از هم تفکیک شده است. حدود ۳۴۰ مورد ذخیره معدنی کانی و غیرکانی در آذربایجان شناسایی شده است که حدود ۱۰۰ مورد از آنها در شرایط کنونی مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد.

در زمان حاکمیت اتحاد جماهیر شوروی سرمایه‌گذاری در بخش معدن به‌طور عمده در مناطقی صورت گرفته است که در حال حاضر در خاک روسیه واقع شده است و جمهوری آذربایجان از این سرمایه‌گذاری‌ها و نیز زیرساخت‌های مورد نیاز بهره کمی برده است ولی پس از استقلال این کشور اقداماتی در این خصوص صورت گرفته است.

منابع معدنی جمهوری آذربایجان را می‌توان به معادن فلزات آهنی و غیرآهنی (آلومینیوم، مس، جیوه، طلا)، مواد ساختمانی، سرامیک و چینی، سنگ‌های شبه قیمتی و آب‌های معدنی تقسیم کرد که شرح هرکدام در پی می‌آید:

معادن فلزات آهنی

مواد اولیه پایه برای متالوژی فلزات آهنی شامل سنگ آهن با کیفیت بسیار بالا، خاکستر بتونیت[۱]، دولومیت[۲] و سنگ آهک در منطقه داش‌کسن[۳] به وفور یافت می‌شود. همچنین کل منابع معدنی مگنتیت در این منطقه متمرکز شده است. این منابع عمدتاً در نواحی جنوبی منطقه عمومی داش‌کسن و در ذخایر دمیرلی[۴] واقع شده است. براساس این کانی‌های معدنی کارخانه خالص‌سازی کانی آذربایجان با ظرفیت عمل‌آوری ۱/۸ میلیون تن مواد خام در سال تأسیس

---

1. Betonite
2. Dolomite
3. Daşkəsən
4. Dəmirli

گردیده است. ذخایر کانی‌های این منطقه می‌تواند ۸۰ تا ۹۰ سال دیگر مواد اولیه مورد نیاز این کارخانه را تأمین نماید.

گفتنی است که علاوه بر نواحی جنوبی منطقه داش‌کسن در نواحی شمالی این منطقه نیز ذخایر درخور توجهی از کبالت[1]، کرومیت[2] و منگنز پیدا شده است. ذخایر حوزه معدنی کرومیت با مجموعه اوفیلیت[3] در گروه‌های گؤی‌دره[4] و ایپک[5] در مناطق کلبه‌جر[6] و لاچین[7] که در اشغال ارتش ارمنستان هستند، پیوسته‌اند.

علاوه بر اینها در منطقه قازاخ[8] (ناحیه داش‌صلاحلی) ذخایر یکپارچه خاکسر بتونیت وجود دارد که در حال حاضر در حال استخراج و بهره‌برداری است.

میزان ذخایر دولومیت در منطقه عمومی داش‌کسن حدود ۱۴۰ میلیون تن برآورد می‌شود که از این میزان حدود ۱۰/۸ میلیون تن در ذخیره معدنی نهرام واقع شده است و برای تولید سودا و اکسید منگنز مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین سنگ آهن موجود در ذخایر منطقه داش‌کسن بیش از ۵۰ میلیون تن پیش‌بینی شده است.

معادن فلزات غیرآهنی

ذخایر منابع اولیه فلزات غیرآهنی در اقتصاد جمهوری آذربایجان جایگاه بااهمیتی دارد. این منابع اکثراً عمده و در مقیاس‌های وسیع شناسایی شده‌اند. این حوزه‌ها شامل مواد اولیه آلومینیوم، مس، مولیبدنوم[9]، جیوه و سایر کانی‌ها هستند که توضیح آنها در زیر آمده است:

۱. آلومینیوم

تولید آلومینیوم در جمهوری آذربایجان بر پایه ذخایر کانی آلونیت قرار گرفته است که

---

1. Cobalt
2. Chromate
3. Ophilite
4. Göydərə
5. Ipək
6. Kəlbəcər
7. Laçin
8. Qazax
9. Molybdenum

عمدتاً در ناحیه زیلیک در منطقه داش‌کسن قرار دارد و در حال حاضر استخراج و بهره‌برداری می‌شود. مهم‌ترین مرکز عمل‌آوری این مواد و تولید آلومینیوم در گنجه قرار دارد که ۳ میلیون تن آلونیت استخراج شده را در سال عمل‌آوری می‌کند. با توجه به ذخیره ۱۳۰/۲ میلیون تنی این کانی مواد اولیه مورد نیاز کارخانه آلومینیوم گنجه تا ۴۰ سال آینده به راحتی قابل دستیابی است.

۲. مس

کانی مس در آذربایجان در میان ذخایر مس ـ پیریت[1] (سولفید آهن)، مس ـ پورفیرین[2] و ترکیبات مس یافت می‌شود. در این ذخیره‌های معدنی روی و سرب نیز وجود دارد. همچنین ذخایر مس ـ پیریت در منطقه قفقاز کوچک حاوی طلا نیز هست. در مناطق قاراداغ[3]، اردوباد[4] (در برونبوم نخجوان) و بالاکن ـ زاگاتالا[5] ذخایر قابل توجهی مس ـ پورفیرین وجود دارد. ذخایر مس ـ پیریت نیز در بالاکن ـ زاگاتالا وجود دارد. سایر کانی‌های مس در نواحی فیلیزچای[6]، کاس‌داغ[7] و ساغاتار[8] یافت می‌شود. در حال حاضر در ۶ ناحیه عمده معدنی کانی‌های مس استخراج می‌شود و در دو ناحیه به نام‌های گوموشلوک[9] و آغ‌دره[10] در جمهوری نخجوان نیز اخیراً منابعی یافت و عملیات معدن‌کاری آغاز شده است. در این میان ذخایر معدنی فیلیزچای بسیار بزرگ است و برای چند دهه قابل استفاده است. در برخی از نواحی نیز امکانات زیرساختی در حال تأسیس است.

۳. جیوه

در سراسر خاک جمهوری آذربایجان ۶ حوزه معدنی جیوه شناسایی شده است. این حوزه‌ها عبارتند از: آغیاتاق[11]، شوربولاغ[12]، لیوچای[13]، آغقایا[14]، نارزانلی[15] و چیل‌گاز.[16] در این

---

1. Pyrite
2. Porphyrin
3. Qaradağ
4. Ordubad
5. Balakən-Zagatala
6. Filizçay
7. Kasdağ
8. Sağatar
9. Gümuşluk
10. Ağdərə
11. Ağyatag
12. Şorbulağ
13. Levçay
14. Ağqaya
15. Narzanli
16. Çilgaz

میان ذخایر حوزه‌های آغ‌یاتاق و شوربولاغ دارای اهمیت زیادی است و ذخایر جیوه این معادن از سال ۱۹۸۰ مواد اولیه مورد نیاز کارخانه تولید جیوه کلبه‌جر را تأمین کند. گفتنی است که این مناطق در حال حاضر در اشغال ارتش ارمنستان و از دسترس جمهوری آذربایجان خارج است.

۴. طلا

یکی از اکتشافات مهم در عرصه معدن در سرزمین آذربایجان کشف ذخایر طلا در سال‌های اخیر بود. مطالعات و بررسی‌های زمین‌شناسی وجود ذخایر طلا ـ کوارتز در حوزه وجنالی[1] در زنگیلان[2] و ذخایر طلا ـ پیریت در قیزیل‌بولاغ[3] در منطقه قره‌باغ (که هر دو منطقه در اشغال ارتش ارمنستان هست) را اثبات کرده است. از دیگر مناطقی که ذخایر طلا به همراه کانی‌های دیگر وجود دارد، حوزه‌های آغ‌یورد[4]، پیاس‌باشی[5] و شکردره[6] در منطقه اردوباد (در جمهوری نخجوان) آغ‌دوزداغ[7] در منطقه دلی‌داغ[8] را می‌توان نام برد که ذخایر کوارتز ـ طلا در آنها کشف شده است. همچنین ذخایر مس ـ طلا ـ پیریت و کانی طلا در منطقه گده‌بی[9] وجود دارد. نکته قابل توجه در خصوص ذخایر طلا این است که بخش عمده این ذخایر در حال حاضر در تسلط ارمنستان است و ارمنی‌ها از زمان برقراری آتش‌بس در جبهه‌های جنگ در سال ۱۹۹۴ شروع به استخراج و بهره‌برداری از معادن طلا در منطقه قره‌باغ نموده‌اند. به‌طوری‌که ۶۵ درصد از طلای استخراجی توسط ارمنستان متعلق به منطقه کلبه‌جر است.

سایر مواد معدنی

۱. مواد ساختمانی:

---

1. Vecnali
2. Zengilan
3. Qizilbulağ
4. Ağyurd
5. Piyasbaşi
6. Şekərdərə
7. Ağduzdağ
8. Dəlidağ
9. Gədəbəy

بیش از ۱۵ نوع ماده اولیه معدنی که در صنعت ساختمان‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرد، در آذربایجان کشف شده است و موقعیت آنها توسط کمیته دولتی زمین‌شناسی شناسایی و مشخص شده است.

این منابع معدنی عبارتند از: سنگ آهک، خاکستر برای تولید سیمان، سنگ مرمر، تراورتن، سنگ چخماق، سنگ بازالت، توف، ماسه سنگ، گچ و سنگ مروارید.[۱]

۲. سرامیک و چینی

در این زمینه چند حوزه مهم شناسایی شده است که برای تولید شیشه می‌تواند به‌کار گرفته شود. کانی‌های سرامیک نازک، چینی و سفال شیشه‌ای[۲] ازجمله این مواد هستند. ذخایر یولومیت واقع در حوزه نهرام برای تولید شیشه‌های مات و رنگی و ظروف استفاده می‌شود. این حوزه دارای ذخیره بیش از ۹/۹ میلیون تن است. در حوزه‌های حاجی‌ولی[۳] و زینی[۴] از ماسه‌های کوارتزدار پس از خالص‌سازی می‌توان برای تولید شیشه‌های روشن استفاده کرد. در مناطق داش‌کسن، نخجوان و خانلار[۵] نیز مواد اولیه درخور توجهی وجود دارد که برای تولید چینی به‌کار گرفته می‌شود.

۳. سنگ‌های شبه قیمتی[۶] (نیمه قیمتی)

جمهوری آذربایجان دارای ذخایر متعدد سنگ‌های نیمه قیمتی و تزیینی درخور توجهی است. این سنگ‌ها عبارتند از: الماس، سنگ عقیق، شیشه آتشفشانی،[۷] فیروزه، یاقوت، یشم[۸] و سیلیکات کلسیم.[۹]

۴. آبهای معدنی

منابع آبی معدنی و چشمه‌های آبگرم پرشماری در سراسر جمهوری آذربایجان واقع شده

---

1. Perlite
2. Glazed Eathenware
3. Hacivəli
4. Zeyni
5. Xanlar
6. Semi-Precious
7. Obsidian
8. Jasper
9. Jade

است. از چشمه‌های معدنی موجود در آذربایجان تعداد ۲۸ مورد توسعه‌یافته و از امکانات مورد نیاز برخوردار شده است. این چشمه‌ها به‌عنوان مراکز تفریحی درمانی برای بیماران (به‌ویژه بیماران تنفسی) و مجتمع‌های آب‌درمانی درآمده است.

از مهم‌ترین این آب‌های معدنی آبگرم ایستی‌سو[1] در نزدیکی کلبه‌جر (در دست ارمنستان) را می‌توان نام برد که از منابع آبگرم بسیار مهم جهان به‌شمار می‌آید و قابل مقایسه با مرکز آب‌درمانی مشهور کارلووی واری در جمهوری چک است که دارای چشمه‌های آبگرم سولفوردار است و برای مقاصد درمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.[۱۳۶]

توزیع جغرافیایی منابع معدنی به همراه مقادیر برخی از آنها در جدول آمده است:

نوع منبع معدنی	نام حوزه معدنی	نام منطقه جغرافیایی	میزان ذخیره	توضیحات
سنگ آهن	دمیرلی	داشن کسن جنوبی	۵۰ میلیون تن	
دولومیت	دمیرلی نهرام	داش کسن جنوبی	۱۴۰ میلیون تن	
مگنتیت	دمیرلی	داش کسن جنوبی	۱۵۰ تا ۱۸۰ میلیون تن	ظرفیت سالانه عمل‌آوری ۱/۸ میلیون تن
خاکستر بتونیت	دمیرلی داش‌صلاحلی	داش کسن جنوبی قازاخ		
کبالت		داش کسن شمالی		
کرومیت		داش کسن شمالی		
منگنز		داش کسن شمالی		
آلومینیوم (کانی آلوینت)	زیلیک	داش کسن	۱۳۰/۲ میلیون تن	ظرفیت سالانه عمل‌آوری ۳ میلیون تن
مس	فیلیزچای ـ کاس داغ ـ ساغاتار ـ آغ‌دره ـ گوموشلوک	قاراداغ اردوباد بالاکن زاکاتالا		

1. Istisu

نوع منبع معدنی	نام حوزه معدنی	نام منطقه جغرافیایی	میزان ذخیره	توضیحات
		نخجوان		
جیوه	آغ‌یاتاق شوربولاغ لیوچای آغ‌قایا نارزانلی چیل‌گاز	کلبه‌جر		
طلا	وجنالی قیزیل بولاغ آغ‌یورد، پیاس‌باشی و شکردره آغ‌دوزداغ	زینگلان قره‌باغ اردوباد دلی‌داغ گده‌بی کلبه‌جر		
سرامیک چینی	نهرام حاجی‌ولی زینی	داش‌کسن نخجوان خانلار	۹/۹ میلیون تن	
آب‌های معدنی	چشمه ایستی سو	کلبه‌جر		تعداد چشمه‌های توسعه‌یافته ۲۸ مورد

بهره‌برداری از معادن کشور بعد از سال ۱۹۹۴ که آرامش در فضای سیاسی کشور حاکم و به تبع آن ثبات در اکثر زمینه‌های اقتصادی برقرار شد، روند رو به رشدی داشت. طی مدت دوره ۱۰ ساله از ابتدای سال ۱۹۹۵ تا پایان سال ۲۰۰۴ در اکثر پارامترهای مربوط به معادن و ذخایر کشور افزایش زیادی مشاهده می‌شود. در این مدت میزان سرمایه‌گذاری انجام شده در زمینه استخراج معادن و ذخایر انرژی بیش از ۴۰ برابر و ارزش محصولات تولیدی بیش از ۸ برابر شده است. نکته قابل توجه در زمینه شاخص‌های مربوط به فعالیت‌های معادن تعداد شاغلین فعال در این حوزه است که علی‌رغم افزایش درخور توجه در اکثر پارامترها تعداد شاغلین کاهش یافته است که دلیل آن می‌تواند استفاده از تکنولوژی روز و تجهیزات پیشرفته باشد که میزان وابستگی این فعالیت‌ها به نیروی کار را کاهش می‌دهد.

شاخص‌های اصلی معدن در آذربایجان ازجمله حجم تولیدات مختلف، ارزش مالی، تعداد شاغلین و تعداد شرکت‌ها و مؤسسات فعال به تفکیک سال‌های مختلف بدین قرار است؛[۱۳۷]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد شرکت‌های فعال	۵۰	۷۵	۱۰۱	۱۲۵	۱۶۲	۱۷۳	۲۰۵	۲۱۵
ارزش محصولات تولیدی (به میلیارد منات)	۱۷۳۲/۵	۳۲۳۴/۴	۵۳۶۶/۱	۸۱۲۹/۱	۹۲۲۳/۳	۱۰۰۱۲/۳	۱۱۷۳۲/۸	۱۴۰۶۴/۵
ارزش سرمایه اصلی تولید (به میلیارد منات)	۹۸۹/۴	۱۷۳۵۷/۷	۱۸۱۴۳/۸	۱۸۷۰۲/۸	۲۲۳۲۵/۳	۲۸۰۱۱/۷	۳۸۹۵۹/۵	۴۱۵۷۱/۶
استخراج نفت (میلیون تن)	۹/۲	۱۱/۴	۱۳/۸	۱۴	۱۴/۹	۱۵/۳	۱۵/۴	۱۵/۵
استخراج گاز (میلیارد متر مکعب)	۶/۶	۵/۶	۶	۵/۶	۵/۵	۵/۱	۵/۱	۴/۹
مصالح راه‌سازی، سنگ، شن و سنگ‌ریزه (هزار متر مکعب)	۲۴۱۳/۴	۲۵۹/۹	۲۷۷	۱۷۸/۴	۱۴۱/۶	۴۱۵/۷ هزار تن	۶۸۵/۷ هزار تن	۳۳۵/۵
ماسه زیردریایی (هزار متر مکعب)	۲۶۹	۱۱۶/۲	۱۰۷/۷	۸۸/۵	۱۳۶	۴۲۸/۲ هزار تن	۵۱۶/۶ هزار تن	۵۷۴/۵ هزار تن
استخراج نمک (تن)	۶۸۱۵	۳۵۱۸	۲۹۷۸	۴۰۳۳	۳۷۳۴	۵۳۸۰	۷۶۴۵	۸۴۱۷
تعداد شاغلین (هزار نفر)	۴۴	۳۳	۳۳/۷	۳۳/۷	۳۵/۶	۳۴/۹	۳۸/۶	۳۸/۸

۸ ـ برآورد کشاورزی در جمهوری آذربایجان

۸ـ۱ـ بررسی قوانین و مقررات در بخش کشاورزی

پیش از استقلال جمهوری آذربایجان و در نظام اقتصادی شوروی کشاورزی عمدتاً به صورت اشتراکی و در قالب مجموعه‌های «کالخوز»[1] و «ساوخوز»[2] که به صورت دولتی و تعاونی‌های وابسته به دولت بودند، وجود داشت. پس از فروپاشی شوروی و استقلال آذربایجان دولت جمهوری آذربایجان پیشروترین کشور در زمینه خصوصی‌سازی بخش کشاورزی در بین کشورهای استقلال‌یافته از مجموعه شوروی سابق بود و در این خصوص به موفقیت‌های درخور توجهی دست یافت.

گفتنی است که در سال‌های اولیه بعد از استقلال به دلیل از بین رفتن نظام کشاورزی متمرکز و اشتراکی نوعی بلاتکلیفی و بحران در این بخش حاکم بود و در سال ۱۹۹۴ دولت تدابیر اساسی در این زمینه اندیشید که یکی از مهم‌ترین این تدابیر تدوین و تصویب قوانین مرتبط در این زمینه بود. از سال ۱۹۹۴ به این طرف دولت آذربایجان قوانین زیر را در زمینه بخش کشاورزی به تصویب مجلس ملی رسانده است:

- قانون اصلاحات کشاورزی
- قانون اصلاحات کالخوزها و ساوخوزها
- قانون اصلاحات ارضی
- قانون شرکت‌های سهامی کشاورزی
- قانون خدمات لیزینگ[3]
- قانون بهبود آبیاری و آبرسانی
- قانون اجاره زمین

---

1. Kolxoz
2. Souxoz
3. Leasing

ـ قانون بازار زمین

ـ قانون ممیزی، ثبت، پایش[1] (مونیتورینگ) و زمین‌شناسی اراضی کشاورزی

ـ قانون مساحی[2] و نقشه‌کشی[3] اراضی کشاورزی

به غیر از قوانین یادشده دولت آذربایجان برنامه‌های مختلفی را در عرصه کشاورزی به مثابه نوعی مقررات اعمال کرده است که عمده‌ترین و مهم‌ترین این برنامه‌های اقتصادی عبارتست از:

ـ آیین‌نامه بهره‌برداری از زمین در جمهوری آذربایجان

ـ برنامه خصوصی‌سازی مالکیت‌های دولتی (برنامه شماره یک در سال‌های ۱۹۹۵ تا ۱۹۹۸)

ـ برنامه خصوصی‌سازی مالیکت‌های دولتی (برنامه شماره دو در سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۰)

ـ برنامه تعمیق اصلاحات کشاورزی و کمک به تشکل‌های کارفرمایی در سال ۲۰۰۰

قوانین، مقررات و برنامه‌های دولتی یاد شده نتایج و کارکردهای زیر را به همراه داشته است:

ـ شکل‌گیری نظام کشاورزی جدید مبتنی بر اقتصاد بازار

ـ انجام اصلاحات ارضی که در نتیجه آن ۱,۳۶۰,۰۰۰ هکتار (معادل ۹۷/۷ درصد از کل اراضی کشاورزی) به ۸۷۰,۰۰۰ خانواده روستایی که دربرگیرنده حدود ۳/۴ میلیون نفر بود، واگذار و مابقی به شهرداری‌ها واگذار گردید یا در دست دولت باقی ماند.

ـ از بین بردن مجموعه‌های کشاورزی اشتراکی و دولتی (کالخوزها و ساوخوزها)

ـ آزادسازی قیمت محصولات و خدمات بخش کشاورزی

دولت آذربایجان برنامه پنج ساله‌ای را به منظور توسعه بخش کشاورزی از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ در دست اجرا دارد که با شرکت وزارتخانه‌ها و نهادها و سازمان‌های زیر اجرا می‌گردد:

---

1. Monitoring
2 Geodesy
3. Gartography

- وزارت توسعه اقتصادی
- وزارت کشاورزی
- وزارت مالیات
- وزارت مالیه
- وزارت سوخت و انرژی
- وزارت امنیت ملی
- وزارت اکولوژی و منابع طبیعی
- وزارت ارتباطات
- وزارت آموزش
- کمیته دولتی گمرک
- کمیته آبرسانی
- کمیته ارضی و نقشه‌کشی دولتی
- کمیته ساختمان و معماری دولتی
- کمیته دولتی آمار
- آکادمی ملی علوم
- بانک ملی
- آژانس کمک به توسعه بخش خصوصی کشاورزی
- آژانس دولتی استاندارد
- شرکت دولتی برنامه‌های رادیو و تلویزیون
- نهادهای اجرایی محلی

در ضمن جهت‌گیری‌های اصلی این برنامه‌ها بدین قرار است:

- حمایت و کمک به ایجاد ساختارهای مورد نیاز در بخش کشاورزی
- استفاده مؤثر و بهینه از منابع آب و خاک

- تحکیم زیربناهای مالی و فنی بخش کشاورزی
- توسعه فرآوری مواد خام کشاورزی
- ایجاد انگیزه در خصوص تولید محصولات رقابتی
- بهبود وضعیت منابع مالی بخش کشاورزی
- حفاظت از محیط زیست طبیعی
- تکمیل مبانی حقوقی قوانین و مقررات بخش کشاورزی
- تقویت مبانی علمی و متدیک بخش کشاورزی و تکمیل سیستم تأمین منابع انسانی متخصصین[۱۲۸]

۸ـ۲ـ بررسی مالکیت در بخش کشاورزی

در سال ۱۹۹۰ زمانی که جمهوری آذربایجان به استقلال رسید. کشاورزی در این سرزمین فاقد کارایی و بازدهی کافی بود و نیازمند نوعی تجدید ساختار و اصلاحات اساسی بود. قیمت محصولات کشاورزی در مقایسه با هزینه‌های تولید به‌ویژه قیمت نهاده‌های کشاورزی افزایش چندانی نداشت. سیستم‌های زراعی مشترک (تعاونی) که برجای مانده از نظام اقتصادی متمرکز شوروی بود، منافع و علاقه‌مندی‌های جامعه کشاورزی را نادیده می‌گرفت. تجهیزات و ماشین‌آلات و نیز امکانات زیربنایی که در زمینه تولید محصولات کشاورزی به‌کار گرفته می‌شد، عملاً عمر مفید خود را سپری کرده بودند. این مشکل در تجهیزات و امکانات زیربنایی مربوط به سیستم‌های آبیاری بیشتر به چشم می‌خورد. در کنار این، فناوری مدرن و روز دنیا گسترش چندانی در مناطق کشاورزی پیدا نکرده بود و نیز برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته توسط سازمان‌ها و نهادها متولی امر کشاورزی در عمل کارایی و تأثیرگذاری چندانی نداشتند.

شرایط پیش گفته باعث شد که پس از استقلال کشور دولت آذربایجان به فکر تجدید ساختار در نظام کشاورزی کشور بیفتد. از آنجا که سال‌های ابتدایی پس از استقلال کشور

مصادف با وقوع چند سال نبرد خونین در منطقه قره‌باغ کوهستانی بود، آتش‌بس در سال ۱۹۹۴ دولت مقدمات اصلاحات یاد شده را فراهم ساخت و در سال ۱۹۹۶ دولت جمهوری آذربایجان قانونی را تحت عنوان «قانون اصلاحات ارضی» تصویب کرده و به اجرا گذاشت. به دنبال تصویب این قانون بیش از ۲۰,۰۰۰ واحد زراعی که حدود ۹۸ درصد از اراضی کشاورزی را دربر می‌گرفت از سیستم دولتی و مشارکتی (تعاونی‌ها) منفک و به بخش خصوصی واگذار شد.

در ابتدای کار واحدهای زراعی متعلق به بخش خصوصی مانند واحدهای دولتی و تعاونی فاقد تسهیلات و امکانات مناسب، نهاده‌ها، خدمات و سرمایه کافی بودند. ولی به مرور با توجه بیشتر دولت واحدهای زراعی خصوصی که اغلب در مقیاس‌های کوچک بودند، نیز مانند واحدهای دولتی از امکانات مناسب بهره‌مند شدند.[۱۳۹]

مالکیت عمومی و دولتی در بخش کشاورزی قبل از استقلال جمهوری آذربایجان که در قالب مجموعه‌های زراعی و دامداری کالخوزها و سوخوزها نمود پیدا می‌کرد پس از استقلال از بین رفت و دولت از مداخله غیرضروری در بخش کشاورزی پرهیز کرد. علاوه بر واگذاری اراضی، احشام و تجهیزات و امکانات دولتی و اشتراکی به بخش خصوصی قیمت‌ها نیز در این بخش آزاد گردید و صادرات محصولات کشاورزی و نیز واردات نهادهای کشاورزی توسط بخش خصوصی انجام گرفت. دولت در این زمینه با حذف حقوق گمرکی مترتب بر واردات نهاده‌های کشاورزی به توسعه بخش کشاورزی کمک می‌کند.

در زمینه دامداری نیز مالکیت بخش دولتی بسیار ناچیز است و ۹۹ درصد دام موجود کشور در دست بخش خصوصی است. گفتنی است که با توجه به تجربه ناموفق مجموعه‌های اشتراکی، تمایلی به شکل‌گیری بخش تعاونی در کشاورزی این کشور وجود ندارد.[۱۴۰]

تعداد واحدهای زراعی با قید نوع مالکیت آن از سال ۱۹۹۰ تا پایان ۲۰۰۲ در جدول زیر آمده است[۱۴۱]

تعداد واحدهای زراعی / سال	تعداد مزارع اشتراکی	تعداد مزارع دولتی	تعداد مزارع خصوصی (اشخاص حقیقی)	تعداد مزارع خصوصی (اشخاص حقوقی)	سایر انواع مزارع	جمع کل
۱۹۹۰	۹۸۳	۸۲۰	—	۶۶	۱۲۱۱	۳۰۸۰
۱۹۹۱	۱۷۶	۷۵۲	۱۴	۹۵	۱۱۷۰	۳۲۰۷
۱۹۹۲	۱۱۹۶	۷۳۱	۱۳۴	۳۲۰	۶۹۴	۳۰۷۵
۱۹۹۳	۱۰۹۶	۷۱۹	۱۴۰	۴۴۰	۶۸۰	۳۰۷۵
۱۹۹۴	۱۱۲۵	۷۲۰	۱۱۷	۸۱۵	۴۴۴	۳۲۲۱
۱۹۹۵	۱۱۱۹	۶۸۸	۳۱۵	۱۹۹۹	۳۶۵	۴۴۸۶
۱۹۹۶	۹۸۲	۵۶۹	۷۴۶	۴۱۱۰	۳۱۶	۶۷۲۳
۱۹۹۷	۳۴۵	۳۳۰	۱۲۸۰	۵۶۷۱	۲۳۰	۷۸۵۶
۱۹۹۸	—	—	۴۸۴۷	۳۷۲۱	۷۵۸	۹۳۲۶
۱۹۹۹	—	—	۲۷۹۵	۳۶۱۳	۵۱۶	۶۹۲۴
۲۰۰۰	—	—	۲۵۰۰	۳۲۴۸	۴۱۰	۶۱۵۸
۲۰۰۱	—	—	۲۱۷۱	۲۶۰۴	۲۴۹	۵۰۲۴
۲۰۰۲	—	—	۱۶۶۳	۲۵۸۹	۳۲۱	۴۵۷۳

همانگونه که ارقام جدول نشان می‌دهد در زمان استقلال کشور هیچ‌گونه واحد زراعی شخصی (متعلق به افراد حقیقی) وجود نداشته است و تعداد مزارع متعلق به اشخاص حقوقی نیز بسیار کم بود و پس از استقلال کشور در راستای سیاست خصوصی‌سازی و الغای نظام اشتراکی و متمرکز دولتی در بخش کشاورزی به موازارت کاهش و در نهایت حذف کامل مالکیت اشتراکی و دولتی بر مزارع کشاورزی، تعداد مزارع با مالکیت خصوصی (اشخاص حقیقی و حقوقی) بیشتر شد. به‌طوری‌که سهم مزارع اشتراکی و دولتی از حدود ۶۰ درصد کل مزارع در سال ۱۹۹۰ به صفر در سال ۱۹۹۸ رسید و سهم مزارع بخش خصوصی (اشخاص حقیقی و حقوقی) از ۲ درصد در سال ۱۹۹۰ به ۹۳ درصد در سال ۲۰۰۲ رسید.

۸ـ۳ـ متغیرهای کلان بخش کشاورزی

۸ـ۳ـ۱ـ سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی

سهم بخش کشاورزی در میزان تولید ناخالص داخلی در ۶ سال گذشته بدین قرار بوده است[۱۴۲]

سال	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
سهم بخش کشاورزی در GDP به درصد	۲۶/۶	۲۶/۵	۲۷/۳	۳۲/۵	۲۵/۳	۲۴/۹	۲۰	۱۸	۱۸/۲	۱۵/۹	۱۴/۷	۱۴/۲	۱۴

همانطور که مندرجات جدول نشان می‌دهد، سهم این بخش در تولید ناخالص داخلی طی سال‌های گذشته کاهش مستمری داشته است.

۸ـ۳ـ۲ـ سهم بخش کشاورزی در اشتغال[۱۴۳]

سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
سهم بخش کشاورزی در اشتغال (به درصد)	۳۰/۹	۳۱/۸	۳۴/۷	۳۲/۴	۳۱/۵	۳۰/۸	۳۱/۸	۲۹	۳۰/۸	۴۲/۳	۴۱	۳۹/۹	۴۰/۱

برخلاف سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی که از سال ۱۹۹۸ به بعد سیر نزولی داشته است، سهم این بخش در اشتغال نیروی کار کشور طی سال‌های یاد شده عموماً فزونی یافته است (هرچند طی سه سال آخر اندکی کاهش در آن مشاهده می‌شود)

۸ـ۳ـ۳ـ سهم بخش کشاورزی در درآمدهای ارزی[۱۴۴]

ارزش کالاهای صادراتی کشاورزی آذربایجان در چند سال گذشته و سهم آن در کل

درآمدهای ارزی کشور در جدول زیر آمده است:

سال / سهم بخش کشاورزی	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان ارزآوری (هزار دلار)	۹۶,۴۹۸	۷۸,۸۸۲	۹۴,۱۲۷	۶۷,۷۱۰	۸۶,۵۹۶
سهم درصدی بخش کشاورزی از کل درآمدهای ارزی	۱۶/۳	۸/۷	۵/۴	۳	۴

کاهش چشمگیر سهم این بخش از درآمد ارزی بیش از همه متأثر از افزایش فوق‌العاده درآمد ارزی نفت بوده است. البته کاهش میزان ارزآوری بخش کشاورزی در سال‌های ۱۹۹۹ و ۲۰۰۱ نسبت به سال‌های پیشین نیز در پایین آمدن سهم این بخش از کل درآمدهای ارزی کشور بی‌تأثیر نبوده است. به‌طور کلی در مدت ۵ سال یاد شده در بالا در بین کالاهای صادراتی کشاورزی، به ترتیب پنبه، میوه و خشکبار، تنباکو و مشروبات الکلی بیشترین سهم را در ارزآوری داشته‌اند.

۸ـ۳ـ۴ـ ارزش کالاهای وارداتی کشاورزی (محصولات عمده)

ارزش واردات کالاهای کشاورزی از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ به تفکیک کالاهای مختلف در جدول زیر آمده است:[۱۴۵]

(ارقام به هزار دلار آمریکا)

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
گندم	۵۱,۵۸۴	۶۸,۱۸۵	۸۷,۹۰۸	۶۹,۴۱۱	۶۸,۶۱۲
دام زنده، ماهی و گوشت قرمز	۲۲,۹۷۵	۱۸,۲۰۶	۲۱,۷۷۱	۲۰,۹۰۷	۱۸,۹۰۹
انواع آرد	۳۲,۲۷۰	۲۸,۵۲۶	۱۱,۴۱۰	۱۲,۶۸۷	۱۲,۰۳۶
شکر	۱۵,۵۲۲	۲۰,۱۶۲	۲۰,۷۵۳	۲۳,۲۵۰	۲۷,۶۲۰
برنج	۳,۸۲۰	۴,۷۵۸	۴,۰۴۶	۳,۴۹۰	۳,۳۲۲

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
چوب و محصولات چوبی	۱۷,۰۳۷	۱۴,۱۴۴	۱۵,۴۴۲	۱۳,۶۴۵	۱۴,۵۳۱
تنباکو	۳,۷۲۳	۶,۵۰۰	۱۰,۷۰۸	۱۲,۵۶۵	۱۹,۱۶۴
میوه و سبزیجات	۱۱,۲۰۳	۱۱,۶۴۴	۱۱,۴۸۸	۱۴,۳۶۰	۱۴,۹۳۱
انواع نوشیدنی‌ها	۴,۸۹۲	۴,۳۹۹	۸,۳۸۲	۲,۵۹۸	۴,۷۵۵
محصولات لبنی	۸,۶۷۴	۹,۸۴۳	۹,۰۵۲	۱۳,۳۲۹	۱۷,۱۹۱
سایر محصولات کشاورزی	۱۲,۱۷۳	۱۷,۰۵۶	۱۸,۳۰۱	۳۰,۹۲۵	۲۷,۱۵۳
جمع	۱۸۳,۸۸۳	۲۰۳,۴۲۳	۲۱۹,۲۶۱	۲۱۷,۶۱۷	۲۲۸,۲۲۴

به‌طور کلی ارزش کالاهای وارداتی کشاورزی از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ به ترتیب ۱۰/۶ درصد، ۷/۸ درصد، ۱- درصد و ۵ درصد تغییر داشته است. در فاصله ۵ سال ذکر شده جمع ارزش کالاهای وارداتی کشاورزی بیش از ۲۴ درصد رشد داشته است. همچنین ارزش واردات محصولات گندم، دام و گوشت، برنج و نوشیدنی‌ها از سال ۲۰۰۱ به بعد کاهش داشته است. واردات آرد نیز از سال ۲۰۰۰ کاهش قابل توجهی پیدا کرده است. شکر، تنباکو و محصولات لبنی نیز کالاهایی هستند که در سال‌هال یاد شده ارزش واردات آنها افزایش درخور توجهی داشته است.

۸ـ۴ـ شناسایی مناطق کشاورزی

مناطق کشاورزی کشور به تفکیک انواع محصولات و به ترتیب اولویت از نظر سطح زیر کشت بدین قرار است:

- غلات

گندم: شکی، جلیل‌آباد، صابرآباد، برده، خاچماز، قوسار، اسمائیلی، ساعاتلی، بیله‌گان که طبق آمار سال ۲۰۰۲ این مناطق بین ۲۰ تا ۴۲ هزار هکتار زمین کشاورزی زیر کشت گندم داشته‌اند.

جو: مناطق نفت چالا، کوردامیر، شکی، نخجوان، گوبوستان و آغ‌سو به ترتیب بین ۵ تا ۱۷ هزار هکتار زمین کشاورزی زیر کشت جو در سال ۲۰۰۲ داشته‌اند.

برنج: کشت برنج در آذربایجان محدود است و آستارا، آغداش و لنکران بیش از ۸۰ درصد از کل سطح زیر کشت برنج کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

ذرت: مناطق شمکیر، بالاکن، زاگاتالا و آغ‌داش از مناطق مهم کشت ذرت هستند که حدود ۵۰ درصد از کل کشت را به خود اختصاص داده‌اند.

- باغ میوه: مناطق قوبا، زاگاتالا، بالاکن، خاچماز، قاخ، گبه‌له، اوجار، گده‌بی و گؤی‌چای از مناطق مهم کشت درختان میوه هستند که حدود ۶۰ درصد از سطح زیر کشت باغ‌های میوه کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

- محصولات جالیزی (سبزیجات و...): مناطق شمکیر، نخجوان و لنکران از مناطق مهم کشت محصولات جالیزی هستند.

- گیاهان غده‌ای (سیب‌زمینی و چغندرقند): مناطق گده‌بی، تووز، شمکیر و نخجوان از مناطق عمده کشت گیاهان غده‌ای هستند البته محصول چغندرقند در سال ۲۰۰۲ فقط در نخجوان و آغدام کشت شده است.

- گیاهان صنعتی (پنبه، توتون، آفتابگردان): مناطق مهم کشت پنبه صابرآباد، ساعاتلی، ایمیشلی و برده، مناطق کشت مهم توتون زاگاتالا و شکی و مناطق مهم کشت آفتابگردان بیله‌سوار، برده و کوردامیر هستند.[۱۴۶]

بررسی میزان سطح زیر کشت زمین‌های کشاورزی در مناطق مختلف کشور نشان می‌دهد که از سال ۱۹۹۶ به بعد کاهش چشمگیری در سطح زیر کشت کل کشور حاصل شده که این کاهش تا سال ۲۰۰۰ ادامه داشته و از این سال به بعد این میزان افزایش یافته است ولی این افزایش به حدی نبوده است که جبران کاهش سال‌های قبل را نماید. تا جایی که در پایان سال ۲۰۰۱ علی‌رغم دو سال متوالی افزایش سطح زیر کشت، میزان کل سطح زیر کشت زمین‌های کشاورزی نسبت به سال ۱۹۹۶ حدود ۳ درصد کمتر بوده است.

جدول حجم و ارزش کالاهای صادراتی جمهوری آذربایجان (از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴)

(ارزش به هزار دلار)

ردیف	نام کالا	سال									
		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳		۲۰۰۴	
		مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۱	ماهی (تن)	۱۶۲۷/۴	۲۵۳/۵	۳۶۰/۳	۱۰۲/۹	۵۶/۰	۵۴/۲	۳۲۹/۰	۱۱۱۰/۹	۲۲۷۳/۹	۲۹۶/۰
۲	سبزیجات تازه (تن)	۷۰۲/۴	۱۳۱/۶	۳۰۴۲/۴	۸۲۹/۴	۹۵۹۱/۸	۲۵۹۶/۸	۱۱۶۴۰/۴	۳۲۳۳/۵	۲۵۶۱۷/۲	۷۳۹۳/۱
۳	میوه تازه (تن)	۴۸۷۹۷/۸	۲۱۷۸۲/۲	۲۸۲۵۷/۲	۱۱۸۸۴/۶	۷۸۸۳۸/۲	۲۲۹۰۳/۴	۱۲۸۵۵۴/۹	۴۳۱۹۰/۰	۹۷۲۷۶/۲	۳۳۶۳۳/۳
۴	چای (تن)	۱۲۲۹/۰	۲۶۲۸/۳	۱۵۷۰/۸	۳۱۴۳/۷	۲۲۸۴/۵	۵۰۹۶/۲	۱۸۵۲/۹	۳۹۳۶/۰	۶۷۴۷/۵	۱۸۵۷۸/۱
۵	آرد گندم (تن)	—	—	۲۴۷۱/۸	۵۱۹/۶	۶۹۱۱/۱	۱۰۸۲/۷	۴۵۱۰/۰	۷۵۸/۰	۵۵۱/۹	۱۵۷/۰
۶	لوله‌های مایعات (تن)	۲۹۶۱/۴	۱۰۲۲/۴	۴۳۵۰/۳	۱۳۶۵/۲	۵۳۶۴/۲	۱۴۴۹/۱	۶۰۱۱/۱	۱۶۱۲/۳	۵۳۸۹/۵	۱۴۵۱/۶
۷	شکر (هزار تن)	۳۳/۰	۱۴۹۹/۴	۴۲/۷	۲۱۵۱/۴	۳۱/۶	۱۲۹۲/۰	۱۰۶/۶	۴۱۳۸/۲	۱۱۶/۶	۵۰۱۴/۳
۸	روغن نباتی (تن)	۵۲۵۱/۷	۳۳۳۷/۸	۶۵۷۴/۷	۲۸۴۳/۳	۸۰۵۴/۲	۲۹۶۱/۵	۱۷۰۲۴/۶	۱۳۴۱۹/۷	۲۳۳۰۶/۲	۳۰۹۲۰/۹
۹	خاویار (تن)	۷/۴	۱۸۲۷/۳	۱/۶	۶۸۹/۴	۲/۹	۱۰۹۴/۳	۶/۷	۲۹۷۱/۸	۸۷۹۷/۱	۴۲۵۴/۵
۱۰	رب گوجه فرنگی (تن)	۲۹۸۸/۴	۱۴۶۳/۴	۱۹۹۱/۶	۸۴۲/۴	۱۳۸۱/۰	۶۵۵/۲	۱۰۳۷/۵	۴۰۱/۱	۳۷۴۹/۱	۱۲۷۳/۸
۱۱	آبمیوه (تن)	۱۹۳۴/۷	۶۸۰/۰	۳۳۸۹/۰	۱۰۴۶/۵	۶۴۶۳/۹	۲۷۷۴/۲	۱۷۱۳۸/۵	۷۲۰۶/۳	۲۱۵۵۷/۴	۸۵۷۷/۴
۱۲	شراب (هزار دکالیتر)	۲۱۳/۸	۳۱۶/۸	۱۴۸/۷	۳۶۰/۳	۱۶/۶	۶۴/۳	۴۹/۰	۲۰۸/۳	۴۴/۳	۲۷۵/۲
۱۳	نوشابه‌های الکلی (هزار دکالیتر)	۱۹۴/۶	۵۶۹۲/۲	۱۵۴/۱	۲۶۴۵/۸	۳۱۸/۸	۱۷۷۹/۰	۳۹۹/۵	۳۱۸۳/۸	۳۵۸/۳	۳۸۱۸/۹
۱۴	تنباکو و توتون (تن)	۱۰۰۴۹/۱	۹۸۳۶/۶	۱۴۲۲۸/۷	۱۴۳۰۴/۸	۹۶۰۰/۳	۸۲۷۱/۸	۵۶۱۴/۵	۴۳۹۲/۲	۵۰۶۶/۵	۴۱۰۱/۷

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
تجهیزات پزشکی	۹۶	۴۸۷	۱	۵۷	۸۷
تجهیزات مساحی و اندازه‌گیری	۴۵۳۶	۲۷۳۸	۲۹۲۸	۶۲۲۸	۹۰۱۳
لوازم عکاسی	۱۹	۶	۱۶۰	۲	۳
مواد چاپ	۱۳۰۴	۱۶۰	۱۴۹	۲۹۳	۲۸۲
مواد پلاستیک	۲۵۰	۲۷۲	۱۸۸	۱۳۷	۱۵۰
اسباب‌بازی	۴۷	۳۳۴	۱۸۷	۶۷	۱۴
اشیاء هنری و عتیقه‌جات	۵۹	۲۳	۱۶۰	۲۸	۶۹
آلات موسیقی	۵۴۷۲	۷۸۹۱	۲۸۵۰	۵۶۳۷	۷۸۶

صادرات کشور به تفکیک نوع کالا و به همراه مقدار و ارزش در ۵ سال منتهی به ابتدای ۲۰۰۵ در جدول آمده است:[۱۷۰]

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
تجهیزات راهسازی	۶۱۱۵۳	۷۶۲	۹۷۳	۴۲۱	
موتورهای درون‌سوز و برقی	۶۰۶۰	۳۱۵۶	۲۲۳۴	۳۰۳۴	۲۸۳۴
تجهیزات تولید و توزیع انتقال برق	۲۴۵۱	۱۱۴۴۹	۹۸۲	۱۵۴۸	۹۵۵
تراکتور و سایر ماشین‌آلات کشاورزی	۳۱۴	۷۹۰	۵۹۶	۹۵	۲۶۵
ماشین‌آلات راه و ساختمان	۶۶۹۳	۱۱۴۶۳	۱۰۹۸۵	۱۸۲۲۵	۱۵۸۲۸
ماشین‌آلات چرمسازی و نساجی	۳۰۶	۲۴۹	۱۷۰	۵	۱۱
ماشین‌آلات صنایع کاغذسازی	۷	۰	۸۵	۹۹	۸۷۵
ماشین‌آلات چاپ	۲۰۱	۱۸۸	۴	۲۰۳	۳۰۲
ماشین‌آلات صنایع غذایی	۳۵	۴۹	۱۲۴	۱۵	۷
سایر ماشین‌آلات	۲۲۰۲	۱۴۴۱	۲۰۴۵	۱۱۱۳	۹۲۶
تجهیزات سرمایشی و گرمایشی	۲۱۳۲	۸۶۹	۳۰۰	۳۴۱	۳۵۸
پمپ‌های سیالات و گاز	۳۳۷۸	۱۷۹۷	۳۴۴۸	۳۰۴۰	۱۳۳۲
شیرآلات	۱۳۳۳	۴۶۸	۷۳۸	۴۸۱	۱۶۵
تجهیزات رایانه	۴۴۳	۲۱۷	۷۳۸	۴۸۱	۱۶۵
لوازم اداری	۲۴۲	۴۱۹	۵۱۵	۸۹	۶۹
گیرنده تلویزیون	۳۵	۳۷	۲۹۱	۲۸	۱۰
دستگاه ضبط صوت و ویدئو	۱۰۸	۱۵۷	۶۶	۴۵	۲۲۸
تجهیزات مخابراتی	۸۶۳	۳۶۴	۶۲۹	۲۰۳	۷۱
لوازم منزل و مبلمان	۳۱۱	۸۹۲	۱۰۶۳	۲۲۹	۲۵۳
خودرو سواری	۵۵	۲۵۱	۳۲۵	۲۹۲	۳۲۵
خودرو برای	۲۹۸	۱۳۴۶	۴۵۱۲	۵۰۲۲	۱۵۶۹
تریلر و کاراوان	۴	۱۸۶	۴۶	۷۹	۱۳۶
قطعات و لوازم یدکی خودرو	۳۹	۲۵	۱۹۰	۵۶۳	۲۶
تجهیزات راه‌آهن	۰	۶۲	۲۱۸	۱۵۸	۸۲۸
تجهیزات هواپیما و فضاپیما	۲۰۳۵	۳۱۸۶	۱۲۱۷	۲۵۰۸	۱۱۳۳
کشتی و قایق و تجهیزات مربوطه	۲۳۵	۲۰۹۵	۲۷۷۵۱	۵۶۷	۱۱۰۶
ساختمان‌های پیش‌ساخته	۲۲	۳۴۹	۱۹۳	۳۰۹	۱۵۲
مواد تزیینی	۳۲۳	۸۲	۱۷۷	۱۱۲	۳۴
لوازم تولید لباس	۴۳۰	۱۲	۳۱	۱۴	۰

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
پنبه	۴۷۳۶۲	۲۱۶۷۱	۳۶۷۲۱	۱۵۰۳۵	۲۲۷۳۲
الیاف دست‌ساز	۲۰	۰	۱۵۳	۹۹	۰
پشم	۱۰۲	۱۱۷	۲۳۱	۷۴	۵۵
پوشاک	۱۱۷۱	۱۰۳۶	۳۱۵	۵۲۳	۱۸۵
سنگ معدن آلومینیوم	۴۳۵	۱۱۴۳۱	۲۱۶۲۴	۸۴۸۷	۱۷۰۴۵
سایر مواد معدنی خام	۸۸۵	۱۵۴	۳۵۳	۷۳۶	۲۶۲
ضایعات فلزات (ترکیبات آهنی و غیرآهنی)	۸۱۵	۷۵۶۱	۱۹۴۵۸	۹۰۰۷	۰
محصولات حیوانی خام	۱۱۵	۷۱	۱۹۶	۱۶۷	۵۸
محصولات گیاهی خام	۹۳۸	۱۳۳۰	۱۰۴۳	۱۴۶۵	۱۸۹۵
نفت خام	۳۹۲,۸۰۶	۷۰۴,۴۱۳	۱,۴۶۵,۵۶۲	۲,۱۰۸,۵۴۸	۱,۹۰۷,۴۲۴
بوتان و پروپان مایع	۳	۰	۰	۵۸۲	۶۸۸
گاز هیدروکربن و مشتقات آن	۷۷۵	۲۰۵۰	۳۴۴۹	۲۱۹۲	۴۱۹۵
جریان برق (الکتریسیته)	۲۴۹۰۷	۲۵۹۸۶	۱۹۳۴۲	۴۴۶۴	۱۸۹۲۷
روغن گیاهی و حیوانی	۱۵۸۱	۳۲۹۵	۳۵۸۱	۲۸۸۴	۳۷۷۹
الکل، فنول و مشتقات آنها	۴۵۰۲	۴۴۵۵	۳۸۵۸	۲۸۹۴	۵۷۵۹
اکسید و انواع نمک‌ها	۲۸۳۹	۲۲۴۷	۲۶۶۷	۲۸۷۱	۱۹۲۸
رنگ‌ها و مواد پوششی	۳۷۸	۲۱۹	۲۶۹	۱۲۸	۲۵۹
داروهای دامپزشکی	۱۵۳	۵۱۹	۲۵۶	۳۹۴	۲۵۱۹
صابون، عطر، لوازم آرایش	۶۳۲	۱۶۷	۱۱۶	۱۲۲	۲۳۹
کود شیمیایی	۱۷۹	۴۰۴	۵۸	۳۸۰	۱۳۲
محصولات نساجی	۳۹۱۴	۳۳۶۸	۲۷۳۶	۲۵۵۱	۳۴۴۸
کف‌پوش	۱۶۹۲	۶۲۶	۵۸۰	۳۰۴	۳۳۳
شیشه	۴۳۲	۲۳۸	۹۱	۸۴	۱۴
بلور	۲۴۲	۲۱۳	۵۰	۴۳	۳۰
فراورده‌های آهن و استیل	۴۸۴۰	۱۱۴۵	۸۷۰	۶۶۱۳	۱۸۲۱۶
مس	۳۸۳	۲۷۷	۲۵۵	۷۶۳	۰
آلومینیوم	۶۳۴۹	۱۴۴۷۳	۹۲۶۵	۳۹۹۷	۶۶۶
ترکیبات آهن، استیل و آلومینیوم	۴۲۴	۱۹۷	۱۰۹۵	۳۵۱	۷۹۸
ابزارآلات	۳۳۹	۶۵۶	۷۹	۱۲۲۴	۱۶۷۶

۱۰ـ۲ـ۲ـ آمار صادرات

صادرات انواع کالا براساس ارزش پولی آن در پی می‌آید.[۱۶۹]

(ارقام به هزار دلار آمریکا)

نام کالا / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
گوشت	۰	۱۰۱	۳۲	۰	۰
ماهی (زنده، تازه، سرد شده، منجمد و کنسروشده)	۲۱۰	۱۷۱۷	۲۰۸۸	۷۷۶	۱۰۹۴
گندم	۰	۱	۸۴۵	۰	۰
انواع آرد	۰	۱۲	۰	۵۲۰	۱۰۸۳
سبزیجات (تازه و منجمد)	۲۷۴۵	۲۶۴۵	۳۲۵۲	۴۰۸۷	۵۱۶۸
میوه و خشکبار	۱۱۵۴۱	۱۵۴۸۸	۲۲۱۱۶	۱۲۰۷۷	۲۳۳۷۶
آب‌میوه و سبزیجات	۸۴۸	۸۸۳	۶۸۰	۱۰۴۷	۲۷۷۴
شکر	۵۳	۱۰۲	۸۹	۳۵	۵۲
قهوه و مشتقات آن	۳۳۸	۶۵	۰	۰	۰
چای	۳۴۹۳	۴۰۹۵	۲۶۲۸	۳۱۴۴	۵۰۹۶
غذای دام	۶۲۰	۲۱۵۴	۱۶۵۳	۵۹۱	۴۲۵
مارگارین	۲۸	۹۵	۱۵	۶۷	۵۰۲
محصولات خوراکی	۴۶۷	۱۷۲	۳۱۶	۲۰۴	۱۶۷
مشروبات غیرالکلی	۶	۱۵	۷۶	۱۸	۲۰۵
مشروبات الکلی	۱۲۳۸۹	۵۹۸۹	۶۰۷۵	۳۰۸۹	۱۸۵۶
تنباکوی خام	۶۰۸۸	۱۱۸۷۰	۸۸۲۷	۱۱۸۳۴	۶۹۲۰
تنباکوی عمل‌آوری شده	۵۰۲۷	۹۵۱۱	۲۸۷۵	۱۲۷۶۹	۱۳۰۴۷
پوست خام	۳۵۳۷	۱۵۷۶	۱۶۱۷	۱۵۶۶	۱۶۲۰
دانه‌های روغنی	۰	۰	۰	۳۴۱	۲۲۴
ترکیبات لاستیکی	۶۰۰	۱۰۲	۲۳۹	۴۱۵	۵۴۴
چوب کار نشده	۸۲	۲۷۶	۱۷۱	۶۷	۰
چوب کار شده	۶۹	۲۷۴	۵۹۰	۲۸۹	۱۶۵
خمیر کاغذ	۹۱	۵۶	۱۴۱	۲۴	۲۱
ابریشم	۱۴۰۲	۵۳	۱۳۴	۸۰	۳۵

ردیف	نام کالا	سال									
		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳		۲۰۰۴	
		مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۶۶	جاروبرقی (دستگاه)	۱۸۲۴۰.۰	۴۰۸.۳	۹۰۳۰۰.۰	۳۲۱.۴	۹۸۳۷۲.۰	۵۱۵.۳	۶۶۸۸۷.۰	۵۷۱.۲	۱۰۷۸۷۷.۰	۱۰۰۲.۰
۶۷	گوشی تلفن (دستگاه)	۵۵۸۰۰.۰	۳۱۲.۰	۹۰۳۰۰.۰	۳۲۱.۴	۹۸۳۷۲.۰	۵۸۲.۲	۴۲۷۸۷.۰	۴۷۵.۵	۴۰۴۷۱.۰	۳۷۴.۴
۶۸	گیرنده رادیو (هزار دستگاه)	۱۸۴.۱	۳۴۴.۱	۱۳۸.۷	۳۶۵.۷	۷۱.۹	۳۳۰.۰	۳۹.۵	۳۴۲.۰	۱۶.۳	۲۴۷.۸
۶۹	گیرنده تلویزیون (هزار دستگاه)	۱۳۴.۴	۵۴۰۱.۳	۹۵.۴	۴۹۵۰.۷	۱۳۰.۵	۷۳۰۹.۲	۱۶۷.۰	۶۸۶۷.۴	۱۲۸.۰	۵۶۹۲.۳
۷۰	کابل و سیم بکسل عایق (تن)	۷۷۰۰.۲	۱۳۹۳۶.۴	۵۷۷۹.۷	۸۹۱۹.۴	۹۱۱۹.۹	۱۲۱۷۶.۵	۱۵۰۸۲.۶	۲۹۷۹۰.۹	۹۵۴۸.۷	۳۱۶۴۱.۵
۷۱	ماشین‌های راه‌آهن (دستگاه)	۱۷.۰	۳۶۶.۱	۲۳۷.۰	۴۶۲۶.۶	۵۳۸.۰	۱۱۶۲۳.۵	۲۴۶.۰	۵۳۵۹.۴	۳۲۸.۰	۱۷۲۱۰.۹
۷۲	تراکتور (دستگاه)	۱۲۳.۰	۳۰۰۹.۶	۸۱.۰	۱۷۲۷.۷	۸۶.۰	۱۷۵۴.۳	۱۲۱.۰	۱۸۷۴.۳	۳۰۵.۰	۵۷۴۵.۵
۷۳	اتوبوس (دستگاه)	۳۷۳.۰	۵۰۹۴.۶	۱۹۸.۰	۱۷۸۷.۱	۵۴۷.۰	۶۵۱۹.۰	۳۷۴.۰	۳۳۸۰.۵	۵۶۹.۰	۷۳۱۵.۹
۷۴	خودروهای مسافربری (دستگاه)	۵۶۸۵.۰	۲۱۹۴۸.۹	۶۳۹۳.۰	۲۶۰۹۱.۲	۹۷۲۵.۰	۴۰۵۹۸.۷	۱۵۹۴۸.۰	۶۷۱۳۰.۱	۲۱۴۳۲.۰	۹۸۴۱۲.۳
۷۵	کامیون (دستگاه)	۲۸۴۳.۰	۱۴۷۹۹.۴	۸۲۲.۰	۷۴۵۴.۱	۱۰۰۵.۰	۶۰۳۱.۲	۲۱۷۸.۰	۱۹۲۲۹.۴	۳۸۹۵.۰	۲۴۴۲۰.۰
۷۶	تجهیزات نقشه‌برداری دریایی، هواشناسی و زمین‌شناسی (قطعه)	۲۵۰۷.۰	۲۶۴۸.۰	۷۶۲.۰	۵۶۲۰.۶	۷۶۸.۰	۳۸۹۸.۲	۳۸۱۷.۰	۳۳۴۷.۶	۲۳۳۱.۰	۴۰۰۰.۲
۷۷	تجهیزات تشخیص پزشکی (قطعه)	۴۲۴.۰	۷۹۵۳.۶	۵۳۳۱.۰	۸۱۵.۰	۱۹۶.۰	۶۲۳.۰	۱۸۳۱.۰	۵۷۵.۸	۴۳۹.۰	۱۹۹۱.۷
۷۸	کنتورهای گاز، آب و برق (عدد)	۲۴۰۳۱.۰	۱۱۰۶.۸	۵۲۰۲.۰	۳۳۶۹.۵	۴۰۲۶۶.۰	۱۳۷۱.۲	۱۸۸۴۲۵.۰	۴۰۶۰.۸	۲۷۹۸۸۹.۰	۳۹۱۵.۶
۷۹	صندلی (عدد)	۷۲۲۲۶.۰	۱۲۰۰.۹	۸۵۵۲۰.۰	۱۴۲۳.۸	۸۳۰۰۹.۰	۱۳۳۷.۹	۵۷۷۳۳.۰	۲۸۴۷.۵	۸۹۱۴۶.۶	۳۲۲۸.۱
۸۰	انواع مبلمان اداری و خانگی (هزار عدد)	۱۳۰.۱	۶۰۰۹.۸	۲۲۰.۸	۷۷۳۵.۰	۸۴.۹	۷۷۱۴.۰	۵۹.۵	۱۲۹۷۰.۴	۱۶۲.۴	۱۷۲۳۰.۱

ردیف	نام کالا	سال ۲۰۰۰ مقدار	۲۰۰۰ ارزش	۲۰۰۱ مقدار	۲۰۰۱ ارزش	۲۰۰۲ مقدار	۲۰۰۲ ارزش	۲۰۰۳ مقدار	۲۰۰۳ ارزش	۲۰۰۴ مقدار	۲۰۰۴ ارزش
۴۳	فرآورده‌های آهنی (تن)	۲۳۵۳۶.۸	۶۱۳۶.۰	۲۶۱۵۰.۰	۶۶۰۱.۲	۲۶۵۶۱.۰	۶۲۵۳.۰	۲۹۸۸۸.۱	۸۱۶۰.۰	۳۰۹۱۴.۲	۶۳۷۴.۱
۴۴	انواع میله (تن)	۱۹۶۸۶.۲	۳۵۱۵.۸	۳۴۷۶۰.۲	۶۸۱۷.۰	۲۲۶۷۴.۶	۵۷۵۳.۹	۳۵۱۲۵.۱	۱۰۲۴۵.۶	۴۱۵۰۶.۵	۱۰۹۱۹.۰
۴۵	شمش (تن)	۲۳۶۰۱.۱	۳۹۳۸.۴	۲۹۹۱۴.۸	۵۰۴۳.۲	۱۱۷۲۶.۶	۳۷۳۷.۴	۱۸۵۵۸.۸	۷۴۶۸.۷	۲۰۷۷۷.۰	۱۸۱۴۷.۱
۴۶	لوله‌های گاز و روغن (تن)	۸۹۱۲.۸	۴۴۷۵.۰	۱۰۶۶۷.۴	۱۰۶۱۲.۹	۲۰۵۶۶۰.۲	۱۱۲۱۳۰.۶	۱۸۷۲۲۱.۸	۱۳۹۵۰۹.۱	۲۹۶۹۳۳.۹	۲۱۱۸۰۱.۱
۴۷	لوله‌های حفاری (تن)	۲۰۲۲۳.۸	۱۷۱۰۴.۴	۲۳۳۳۳.۵	۳۱۶۶۳.۱	۱۴۷۵۴۴.۹	۱۶۴۶۶.۹	۳۶۱۷۰.۶	۴۲۳۴۶.۰	۳۵۴۱۶.۲	۵۲۷۸۸.۶
۴۸	ساختارهای فلزی (تن)	۶۱۶۶.۷	۱۸۳۸۰.۲	۶۳۳۳.۲	۱۰۹۶۴.۳	۲۷۹۲۶.۶	۲۰۱۲۷.۰	۲۲۸۳۱.۹	۴۵۰۱۵.۹	۳۴۰۷۴.۰	۶۸۷۴۹.۶
۴۹	پمپ مایعات (قطعه)	۳۲۶۱۰.۰	۷۹۳۱.۲	۲۸۶۵۷.۰	۶۷۳۹.۰	۳۴۲۸۹.۰	۸۰۴۳.۶	۶۴۰۲۵.۰	۱۶۴۷۲.۸	۷۲۵۴۶.۰	۵۲۹۷۳.۷
۵۰	یخچال خانگی (دستگاه)	۱۲۳۶۴.۰	۲۶۶۴.۷	۱۰۴۵۸.۰	۱۸۸۴.۶	۱۴۱۴۵.۰	۲۲۸۸.۳	۲۰۸۷۰.۰	۳۵۳۶.۳	۲۳۹۳۰.۰	۳۹۸۱.۱
۵۱	بولدزر و سایر ماشینهای راهسازی (دستگاه)	۳۱.۰	۱۱۶۳.۳	۶۰.۰	۲۷۸۸.۸	۵۳.۰	۳۰۲۰.۴	۱۹۳.۰	۱۰۱۷۶.۷	۲۸۷.۰	۱۴۸۸۷.۱
۵۲	ماشین‌آلات کشاورزی (دستگاه)	۲۱۵.۰	۱۱۰۶.۹	۳۴۸۱.۰	۴۶۰۰.۳	۳۶۷.۰	۴۱۲۶.۲	۶۳۱.۰	۴۴۳.۹	۶۲۸.۰	۱۳۸۷.۸
۵۳	تجهیزات تولید محصولات کشاورزی (قطعه)	۱۴۸۹.۰	۳۱۶۴.۷	۱۴۰۷.۰	۴۲۴۷.۸	۷۷۱.۰	۵۲۸۱.۲	۱۴۰۷.۰	۳۶۳۸.۸	۵۹۲.۰	۳۱۷۵.۲
۵۴	تجهیزات صنایع غذایی (قطعه)	۲۷۰.۰	۱۸۹۱.۷	۱۳۷۱.۰	۳۱۴۷.۸	۱۵۱۷.۰	۵۶۲۹.۵	۱۲۲۰.۰	۶۶۶۰.۸	۱۵۸۰۰.۰	۵۴۱۹۶.۶
۵۵	ماشین لباسشویی خانگی (دستگاه)	۱۱۳۵۸.۰	۸۹۰.۷	۹۸۲۹.۰	۸۸۲.۷	۲۱۰۰۹.۰	۱۵۲۸.۱	۳۴۴۶۴.۰	۲۳۲۰.۲	۴۱۳۴۶.۰	۲۷۶۲.۸
۵۶	ماشین‌های محاسباتی (هزار دستگاه)	۲۷۹.۰	۴۴.۱	۱۱۱.۴	۴۳.۶	۳۷.۷	۳۸.۷	۵۵.۵	۵۶.۹	۷۰.۲	۳۷.۲
۵۷	صندوق دریافت پول (دستگاه)	۲۰۶.۰	۳۳.۵	۱۸۹۳.۰	۳۵۱.۹	۲۰۰۰.۰	۲۸۳.۴	۱۷۵۱.۰	۲۱۸.۵	۲۰۶۰.۰	۲۲۱.۴
۵۸	رایانه (دستگاه)	۶۸۸۲.۰	۷۶۹۳.۴	۵۶۹۶.۰	۷۰۶۶۹۸	۹۴۸۴.۰	۷۲۲۸.۲	۱۱۰۷۱.۰	۸۹۸۲.۲	۷۶۸۱.۰	۹۶۵۶.۳
۵۹	قطعات رایانه (قطعه)	۴۴۲۸۷.۰	۶۲۸۹.۱	۵۲۲۲۲.۰	۵۴۹۵.۱	۵۳۴۴۹.۰	۹۴۶۷.۴	۸۷۱۷۱.۰	۸۲۲۰.۴	۸۸۸۳۰.۰	۱۴۵۷۰.۴
۶۰	الکتروموتور (دستگاه)	۲۸۷۲.۰	۱۲۸۶.۹	۲۰۶۰.۰	۸۰۱.۹	۳۸۵۸.۰	۱۸۰۵.۶	۳۲۶۴.۰	۳۱۲۷.۴	۶۵۲۷.۰	۳۵۱۰.۵
۶۱	مولد برق (دستگاه)	۲۱۱.۰	۳۹۰۰.۹	۹۵۵.۰	۱۰۳۳۴.۴	۱۱۶۵.۰	۱۹۳۱.۹	۱۱۵۰.۰	۸۰۵.۲	۵۱۸۹.۰	۳۳۸.۵
۶۲	تجهیزات مولد برق (قطعه)	۵۴۶.۰	۲۴۳۵.۷	۶۵۱.۰	۳۸۷۲.۱	۱۱۱۴.۰	۸۵۶۵.۴	۱۹۶۷.۰	۳۴۳۳.۹	۶۳۵.۰	۳۴۳۹۳.۹
۶۳	ترانسفورماتور برق (دستگاه)	۲۵۱۴۷.۰	۴۱۲۶.۰	۶۰۲۳.۰	۳۴۰۵.۴	۱۶۹۰۷.۰	۴۸۲۳.۹	۲۶۳۰۷.۰	۱.۱۱۳۹۳	۲۷۶۴۷.۰	۱۲۲۹۵.۸
۶۴	باطری خشک (هزار عدد)	۵۱۸۰۸.۰	۱۴۶۹.۰	۵۵۵۱۹.۳	۱۸۷۲.۹	۶۴۰۰۱.۲	۱۵۴۹.۵	۲۵۷۸۵.۳	۸۷۴.۲	۱۳۳۳۶.۸	۷۸۸.۹
۶۵	خازن (قطعه)	۵۵۲۹۹.۰	۱۶۵۵.۱	۳۲۴۱۲.۰	۱۴۰۴.۴	۴۷۰۳۱.۰	۱۶۳۰.۹	۱۶۷۲۳۹.۰	۵۷۹۳.۶	۰	۳۷۱۳.۱

ردیف	نام کالا	سال ۲۰۰۰ مقدار	۲۰۰۰ ارزش	۲۰۰۱ مقدار	۲۰۰۱ ارزش	۲۰۰۲ مقدار	۲۰۰۲ ارزش	۲۰۰۳ مقدار	۲۰۰۳ ارزش	۲۰۰۴ مقدار	۲۰۰۴ ارزش
۲۰	سولفات باریم طبیعی (تن)	۳۲۳۳۲.۲	۲۵۴۴.۹	۴۰۹۱۳.۸	۳۳۱۴.۶	۱۷۱۲۴.۳	۱۱۷۰.۳	۴۲۲۴۴.۹	۲۷۶۵.۹	۴۲۸۲۴.۹	۳۱۹۴.۴
۲۱	سیمان (هزار تن)	۳۹۸.۴	۱۸۶۵۸.۱	۲۴۰.۱	۱۱۹۸۴.۰	۳۴۰.۸	۱۰۶۷۷.۱	۴۲۷.۱	۱۷۵۸۱.۶	۷۷۳.۷	۳۴۰۶۶.۲
۲۲	کان وکنسانتره آلومینیوم (هزار تن)	۶۰۳.۵	۲۸۰۳۲.۹	۱۶۸.۴	۸۱۲۲.۷	۲۱۶.۸	۱۰۴۵۵.۵	۵۰۳.۷	۲۳۸۳۹.۱	۸۸۵.۰	۵۳۰۵۷.۱
۲۳	گازوییل (تن)	۱۰۰۲۷.۰	۷۰۸۷.۳	۷۱۷۴.۳	۱۰۵۶۲.۶	۲۷۴۲.۶	۳۱۷۸.۳	—	—	۴۰۰۹۲.۲	۱۲۴۷۸.۸
۲۴	روغن‌های صنعتی (تن)	۵۲۸۵.۵	۴۲۱۷.۸	۶۳۰۳.۹	۴۸۷۳.۶	۸۹۵۰.۲	۵۳۰۹.۷	۷۸۷۲.۵	۶۸۲۰.۸	۱۱۴۰۹.۱	۸۲۹۵.۷
۲۵	گاز طبیعی (میلیون مترمکعب)	۴۷.۴	۲۲۷۳.۵	۳۳۳۶.۸	۱۷۰۷۳۲.۷	۳۹۳۵.۳	۲۱۱۵۸۳.۴	۴۰۷۹.۳	۲۱۵۱۶۷.۳	۴۷۹۷.۷	۲۵۲۵۷۵.۱
۲۶	برق (میلیون کیلووات ساعت)	۱۳۵۷.۳	۳۵۵۸۴.۷	۱۴۲۵.۱	۲۷۶۰۹.۲	۲۶۲۹.۹	۶۷۰۹۳.۸	۲۳۷۰.۷	۵۸۹۳۶.۵	۲۱۳۱.۹	۵۹۰۳۲.۴
۲۷	(تن)	۲۵۵۱۰.۴	۱۹۹۱.۶	۰.۸۰۷۳	۷۱۹.۳	۱۰۲۳۸.۰	۹۸۵.۹	۲۹۰۸۲.۳	۲۷۵۵.۶	۲۵۶۸۲.۳	۲۹۸۵.۱
۲۸	فراورده‌های دارویی (تن)	۳۶۹۲.۲	۳۹۶۳۳.۰	۳۹۲۷.۸	۲۳۱۷۳.۶	۵۰۷۶.۹	۲۲۴۱۹.۳	۵۵۸۷.۷	۳۱۴۰۸.۱	۶۷۱۷.۸	۲۴۱۴۰.۶
۲۹	کود نیترات (تن)	۴۰۵۲۱.۹	۳۸۴۶.۴	۳۴۱۹۰.۸	۴۳۲۴.۶	۴۹۴۰۸.۵	۴۱۷۴.۰	۴۵۳۷۳.۰	۴۷۱۳.۱	۶۷۱۲۴.۵	۹۷۱۴.۹
۳۰	صابون (تن)	۳۷۵۰.۸	۱۸۳۳.۳	۵۰۰۲.۳	۲۴۵۱.۷	۵۸۰۶.۳	۲۴۳۲.۱	۴۰۴۷.۹	۱۹۱۱.۴	۴۸۷۷.۷	۲۵۴۵.۹
۳۱	ضدعفونی کننده (تن)	۴۷۹۶.۴	۴۳۹۳.۸	۹۲۱۳.۷	۶۸۱۶.۷	۱۵۷۱۵.۷	۷۸۰۱.۷	۱۱۸۱۲.۴	۹۹۲۹.۶	۱۳۵۸۰.۹	۱۱۳۹۹.۵
۳۲	تایر لاستیکی (هزار عدد)	۱۲۶.۱	۴۰۶۶.۹	۱۹۷.۴	۸۶۱۷.۹	۳۶۰.۰	۱۱۱۲۰.۴	۵۰۴.۷	۶.۱۵۸۵۹	۴۸۲.۲	۱۴۴۹۱.۸
۳۳	اسلیپر راه‌آهن (مترمکعب)	۵۸۳.۰	۱۳۹.۸	۲۰۵۰.۵	۳۷۷.۱	۸۶۱۳.۵	۱۴۴۹.۴	۳۳۰۸.۲	۷۳۵.۹	۲۱۹۶.۰	۴۲۰.۱
۳۴	الوار برش‌خورده طولی (هزار مترمکعب)	۱۹۲.۴	۱۴۶۱۹.۰	۱۷۹.۶	۱۲۸۲۳.۴	۲۰۳.۴	۱۲۸۷۰.۰	۲۵۰.۶	۱۴۵۰۴.۷	۳۰۱.۶	۱۷۱۸۸.۱
۳۵	چوب خام (هزار مترمکعب)	۳۲۲۴۶.۷	۳۶۷۵.۳	۲۵۷۷۹.۸	۴۰۴۸.۷	۴۴۲۳۸.۲	۴۷۹۶.۴	۵۸۶۲۷.۸	۸۰۸۹.۵	۹۷۵۷۱.۳	۱۱۴۷۶.۵
۳۶	چوب تراش خورده (هزار مترمکعب)	۲۸۲۹.۳	۱۲۶۴.۶	۲۵۴۱.۷	۱۱۸۳.۴	۲۳۵۴.۷	۱۰۸۴.۴	۴۲۴۴.۷	۲۰۱۲.۰	۷۲۹۸.۴	۲۹۵۶.۹
۳۷	روکش چسبی (مترمکعب)	۱۱۷۴۰.۳	۱۶۲۴.۵	۱۰۴۱۸.۵	۱۲۶۹.۶	۱۲۱۶۴.۰	۱۴۹۰.۴	۲۹۵۱۱.۸	۳۶۵۴.۹	۴۱۳۰۴.۵	۴۴۹۲.۶
۳۸	جوهر چاپ (تن)	۲۹۸۲.۹	۱۵۳۳.۵	۲۱۳۵.۱	۱۱۶۰.۶	۳۴۵۷.۰	۱۶۳۸.۲	۳۰۹۹.۲	۱۳۵۸.۵	۲۸۵۴.۵	۱۸۷۴.۰
۳۹	کاغذ سیگار (تن)	۱۶۶۷.۷	۴۹۲۰.۷	۱۲۷۳.۴	۳۳۸۵.۰	۷۰۸.۸	۱۷۹۳.۰	۳۶۴.۵	۱۰۳۳.۲	۷۱۸.۸	۱۹۲۴.۹
۴۰	آجر سرامیکی، بلوک و کاشی نسوز (تن)	۷۰۱۲.۲	۹۳۷.۶	۶۳۵۹.۰	۱۲۴۴.۷	۶۷۹۶.۳	۱۰۴۷.۵	۱۰۲۶۱.۳	۲۰۹۲.۲	۱۴۱۸۴.۵	۲۸۱۱.۹
۴۱	آجر ساختمانی (هزار عدد)	۱۶۷۷.۴	۱۰۸.۰	۱۸۸۴.۵	۱۲۳.۵	۴۷۸۰.۵	۳۲۹.۵	۳۴۶۴.۶	۱۹۶.۰	۶۶۰۳.۷	۳۶۶.۸
۴۲	آهن سرد و گرم (تن)	۲۲۱۹۳.۸	۴۲۸۶.۴	۲۷۸۱۲.۵	۵۷۶۵.۳	۳۷۲۱۰.۶	۹۵۹۴.۰	۸۸۹۸۹.۰	۴۱۳۷۳.۶	۷۸۹۲۶.۴	۴۳۹۰۱.۴

جدول حجم و ارزش کالاهای وارداتی جمهوری آذربایجان (از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴)

ارزش کالاها به هزار دلار

ردیف	نام کالا	سال									
		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳		۲۰۰۴	
		مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۱	گوشت مرغ (تن)	۲۳۲۶۰.۹	۱۴۶۲۸/۶	۱۷۶۰۷.۴	۱۵۱۴۰/۳	۲۰۰۹۶/۱	۱۱۵۶۹/۱	۲۲۸۰۰.۲	۱۱۹۶۸.۹	۲۶۱۸۲.۱	۱۳۳۶۹.۵
۲	کره (تن)	۵۹۲۵/۶	۶۳۶۶.۴	۷۹۱۴/۷	۹۹۷۴.۸	۱۲۵۷۶.۵	۱۲۴۰۵.۸	۱۰۲۰۱.۵	۱۱۵۸۷.۹	۶۶۳۴.۸	۶۵۵۴/۴
۳	تخم‌مرغ (هزار عدد)	۸۱۴۱۷.۴	۳۶۹۰.۷	۵۱۹۷۸.۴	۲۲۵۵/۰	۲۹۴۶۹.۶	۱۸۲۶/۲	۶۷۷۵.۳	۱۶۷۳/۹	۱۰۶۵۶/۵	۲۵۶۸.۴
۴	سیب‌زمینی (تن)	۴۲۷۸۵.۲	۴۹۶۰.۹	۵۴۹۸۶.۲	۶۶۵۳.۱	۸۲۶۴۲.۳	۷۱۹۳.۵	۷۳۱۰۷.۹	۷۸۸۲.۹	۳۲۷۳۹.۶	۴۹۹۹.۶
۵	چای (تن)	۲۷۰۳.۰	۶۵۱۳/۰	۶۵۴۰/۶	۲۲۰۹۰.۷	۵۱۴۶.۸	۱۴۲۷۴.۰	۴۳۱۵/۸	۹۹۱۲.۱	۹۴۷۴/۵	۱۸۲۸۵/۷
۶	گندم (هزار تن)	۷۰۶/۶	۸۷۹۰۸.۳	۶۱۵.۱	۶۹۴۱۰.۹	۶۵۷.۲	۶۸۶۱۲/۳	۸۰۷/۶	۱۰۸۹۴۰.۲	۱۱۳۰/۳	۱۸۵۵۰۳.۸
۷	برنج (تن)	۱۷۸۱۷/۸	۴۰۴۵.۹	۱۴۶۹۳.۳	۳۴۸۹.۶	۱۹۵۱۳.۹	۳۳۲۲/۱	۲۰۳۹۶.۵	۳۷۲۴.۶	۱۸۴۱۴.۸	۳۹۴۱.۷
۸	آرد گندم (هزار تن)	۲۲.۹	۵۱۶۸.۷	۱۷/۷	۲۰۹۷.۴	۹/۸	۲۰۷۱.۶	۶/۷	۱۵۹۹/۷	۶.۲	۱۸۴۰/۷
۹	روغن نباتی (تن)	۱۴۶۶۱.۶	۷۱۰۱.۲	۲۸۹۱۸/۲	۱۰۱۷۷.۹	۲۷۳۶۵.۶	۱۲۱۴۵.۹	۵۲۴۳۴.۸	۲۴۰۵۷/۸	۶۲۰۰۶/۸	۲۸۹۹۶.۲
۱۰	مارگارین (تن)	۴۷۶۵.۴	۳۷۲۶/۴	۲۲۰۵.۴	۲۵۱۶/۷	۱۱۰۸.۱	۹۴۷/۱	۷۹۶.۷	۶۶۳/۸	۱۳۶۰/۷	۷.۹۸۶
۱۱	سوسیس (تن)	۲۳۴۸.۳	۲۹۳۲.۶	۲۱۹۷/۳	۲۶۴۴/۹	۲۰۲۹.۹	۱۹۲۶.۹	۲۱۲۰/۱	۱۹۴۰.۷	۲۴۶۸.۱	۲۴۱۷.۹
۱۲	گوشت و ماهی کنسرو شده (تن)	۱۰۶۶/۸	۸۵۳.۳	۸۲۶/۶	۹۹۱/۸	۲۸۶۶/۶	۲۱۸۹/۰	۴۶۰۶.۹	۵۱۶۰.۹	۷۵۱.۹	۶۰۵.۲
۱۳	شکر (هزار تن)	۷۵/۸	۱۷۵۱۴/۰	۹۴/۵	۱۹۵۹۶/۹	۱۲۹.۲	۲۱۴۷۳.۳	۱۴۰/۷	۲۲۵۵۷.۰	۱۴۶/۹	۲۴۳۵۸/۸
۱۴	ماکارونی (تن)	۱۴۸۵۱.۶	۳۸۴۳/۷	۱۱۳۶۷/۸	۳۱۲۶/۸	۹۴۸۲/۲	۳۲۱۵.۵	۱۱۸۵۱.۵	۴۴۳۳/۰	۲۴۸۰۸/۲	۶۶۴۹/۷
۱۵	آبجو (هزار دکا لیتر)	۸۴۵/۲	۵۵۸۶/۸	۸۳/۸	۵۱۲/۱	۱۰۹/۰	۷۶۳/۸	۷۱/۰	۵۵۸/۸	۶۵/۱	۴۶۷.۹
۱۶	الکل اتیلیک (هزار دکا لیتر)	۲۱۷.۵	۱۸۲۶.۲	۵۲.۱	۴۹۹.۳	۱۲۷/۲	۵ ۱۱۹۵	۱۱۴.۸	۱۰۴۷.۱	۱۳۷.۱	۱۲۵۵.۰
۱۷	تنباکو و توتون (تن)	۲۹۳۶.۲	۸۰۵۴/۶	۸۱۲۷/۶	۱۸۲۱۹.۴	۶۷۹۴/۷	۱۱۳۴۷.۹	۵۳۸۳.۴	۶۳۷۸/۸	۵۸۴۷/۵	۴۱۲۶.۵
۱۸	سیگار (میلیون عدد)	۱۱۳۲.۳	۲۶۵۴/۰	۹۶۳.۹	۲۳۴۵.۹	۱۰۳۱/۷	۷۸۱۵/۳	۱۰۳۰/۲	۱۱۹۳۱.۴	۱۱۹۴.۴	۱۸۲۷۴.۳
۱۹	نمک (تن)	۱۴۹۶۶.۶	۱۸۰۴.۹	۲۰۵۸۶.۴	۱۷۴۱.۴	۱۸۲۱۱.۲	۱۲۷۴.۲	۱۳۸۷۱.۱	۱۵۳۱/۷	۱۸۷۹۳.۹	۲۱۱۶.۸

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
مواد آرایشی	۱۴۷۱	۲۵۹۸	۴۸۹۹	۶۷۰۶	۴۹۶۹
لوازم تولید پوشاک	۷۷۸	۱۱۷۲	۹۱۵	۱۴۰۳	۱۱۶۰
پوشاک غیرنساجی	۱۵۶	۳۰۰۴	۳۸۴	۲۴۷	۳۳۶
لوازم پزشکی	۲۲۷۷	۴۸۸۱	۸۲۳۸	۸۷۹۹	۳۲۵۶
لوازم تجهیزات اندازه‌گیری و کنترل	۱۷۹۶۴	۱۳۱۱۴	۱۷۷۲۸	۲۴۲۵۱	۲۱۸۵۲
تجهیزات و لوازم عکاسی	۱۰۱۰	۱۴۶	۱۰۸	۳۱۶	۲۰۹
الیاف نوری	۱۹۷	۱۷۸	۱۱۸	۱۱۵	۲۹۵
انواع ساعت‌ها	۱۸۴	۱۹۸	۳۴۴	۳۴۳	۷۹۱
مواد چاپ شده	۴۸۹۹	۳۱۹۳	۲۷۰۸	۸۸۳۰	۱۵۹۰۴
مواد پلاستیک	۹۹۴۰	۷۵۰۷	۷۲۸۱	۶۹۰۳	۱۰۱۸۷
اسباب‌بازی و لوازم تفریح و ورزش	۱۵۵۱	۱۴۹۳	۲۱۵۱	۲۳۰۰	۳۴۰۵
لوازم اداری	۵۸۳	۴۱۹	۶۳۸	۷۳۴	۱۱۵۸
جواهرات	۱۹	۴۰۱	۳۴	۰	۰
آلات موسیقی	۲۰۴۳	۲۷۸۷	۲۱۱۲	۱۵۰۲	۲۱۰۴

همچنین آمار واردات از سال ۲۰۰۰ تا پایان ۲۰۰۴ به تفکیک ۸۰ قلم کالا و به همراه مقدار و ارزش هر نوع کالا در جدول زیر آمده است:[۱۶۸]

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
تجهیزات انتقال نیرو (برق)	۵۹۰۳ ۳۰۶	۴۴۶۸ ۶۳۰	۶۹۹۱ ۷۲۵	۹۶۰۲ ۶۶۳	۶۳۴۶ ۱۳۱۸
لوازم یدکی و قطعات ماشین‌آلات غیربرقی	۱۱۰۵	۱۱۷۸	۲۸۸	۱۷۸۱	۲۹۲۵
ماشین‌های اداری	۳۶۹۷ ۱۱۴۸	۱۸۹۷ ۶۹۶	۳۳۵۳ ۶۰۴	۱۹۵۸ ۹۴۱	۲۳۱۵ ۱۳۶۰
تجهیزات رایانه	۱۱۱۴۸	۷۳۱۵	۱۳۹۸۲	۱۲۱۹۴	۱۶۶۹۶
گیرنده تلویزیون	۴۳۰۸	۱۶۳۲	۵۶۱۳	۵۰۹۸	۷۴۳۵
گیرنده رادیو	۵۶۹	۲۵۶	۲۴۳	۳۳۹	۲۸۰
دستگاه ضبط و پخش صوت و ویدئو	۱۵۳۸	۶۷۸	۱۲۳۱	۱۴۰۸	۱۵۹۸
تجهیزات مخابراتی	۱۰۸۸۰۱	۴۶۶۲۳	۵۶۵۳۸	۴۳۹۸۹	
تجهیزات توزیع نیرو	۳۱۵۴۸	۳۲۹۹۲	۳۷۱۵۶	۱۵۷۲°	۲۷۷۷۹
تجهیزات پزشکی	۹۶۹	۹۲۵	۸۷۸۴	۱۵۴۰	۱۴۸۴
لوازم منزل	۵۲۳۱	۴۳۴۶	۵۹۴۲	۶۵۹۲	۸۴۷۳
ترانزیستور	۲۱۶۳	۱۸۷۳	۳۳۳۳	۱۱۵۹	۱۳۹۶
تجهیزات الکتریکی	۱۱۱۵۹	۱۲۶۸۷	۸۲۹۷	۱۰۹۵۱	۱۲۷۲۴
خودرو سواری و مسافربری	۲۲۴۲۵	۱۷۰۳۱	۲۱۹۴۹	۲۶۰۹۱	۴۰۵۹۹
خودرو باری و خدماتی	۳۱۴۲۱	۱۵۵۸۶	۱۷۲۴۶	۱۰۱۴۳	۱۰۴۰۴
وسایط نقلیه	۱۴۵۸۰	۵۴۲۱	۵۱۱۷	۱۸۰۲	۷۵۰۱
موتورسیکلت و دوچرخه	۳۶۰	۲۹۹	۴۴۶	۶۳۸	۹۱۴
قطعات و لوازم یدکی خودرو	۵۷۹۶	۲۳۵۵	۳۰۰۸	۲۷۴۷	۵۷۲۵
تریلر و کاراوان	۳۰۳	۷۳۴	۶۱۹	۹۰۹	۱۳۰۷
تجهیزات وسایط نقلیه ریلی	۲۰۶۷	۶۸۹۸	۹۶۶	۱۱۱۶۹	۲۳۴۰۱
هواپیما و تجهیزات متعلقه	۴۲۱۵	۷۹۰۸	۱۵۳۷۷	۱۴۱۹۷۴	۹۴۹۹
کشتی و قایق	۲۴۷۴	۳۱۹۰۰	۳۱۸۹۱	۱۰۶۰	۲۲۹۴۰
خانه‌های پیش‌ساخته	۶۸۰	۲۷۳۷	۱۹۶۲	۲۱۵	۲۸۵۸
تجهیزات سنجش پزشکی	۲۲۷۵	۱۳۶۵	۱۴۳۰	۱۴۶۱	۱۵۱۹
تجهیزات روشنایی	۲۳۱۵	۱۹۲۴	۲۱۱۷	۱۹۰۸	۲۵۲۳
مبلمان و اثاثیه منزل	۱۸۳۰۱	۱۰۸۶۷	۹۶۱۱	۱۱۵۹۹	۱۲۹۵۶
پوشاک	۳۵۲۰	۶۴۷۹	۵۸۱۱	۱۴۵۹۲	۱۵۰۱۸

نام کالا / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
روی	۴۴۵	۲	۷۹	۵۲	۱۳
سایر ترکیبات فلزی	۱۱۶۱۳	۵۰۵۴۷	۲۹۴۰۸	۱۸۹۸۳	۴۳۶۹۰
محصولات کابل (به جز برقی)	۱۱	۸	۲۳۹	۴	۱۱
پیچ و مهره و میخ و پیچ‌گوشتی	۱۹۷۳	۱۴۹۸	۱۵۲۷	۱۲۹۹	۲۹۱۷
ماشین‌آلات دستی	۵۵۴۳	۳۶۲۷	۴۴۳۱	۷۳۲۸	۷۶۲۵
آلات برنده	۸۳۶	۳۶۷	۸۴۴	۱۴۸۶	۱۷۰۴
مواد اصلی فلزات	۱۱۳۹۱	۸۳۶۶	۱۱۳۶۲	۹۶۷۸	۱۸۳۰۳
بویلرهای تولید بخار	۴۹۶	۸۷۲	۲۲۸۲	۵۶۱	۱۰۰۳
توربین‌های بخار	۳۴۲	۱۳۲	۱۷۷	۳۴۱	۱۶۹
موتورهای درون‌سوز	۵۸۵۸	۶۲۶۲	۳۶۹۱	۵۵۱۰	۵۰۲۲
محصولات/ موتورهای غیرالکتریکی	۱۵۳۳	۱۲۹۲۶	۳۵۰۸۳	۸۰۷۹۹	۴۷۲۱۸
موتورهای چرخنده برقی	۶۹۴۴	۵۰۷۲۳	۱۷۸۴۲	۱۵۷۴۹	۱۳۳۱۲
تجهیزات تولید انرژی (برق)	۲۵۳۹	۱۷۲	۱۱۳	۱۴۹۶	۵۶۳۷
تراکتور و سایر ماشین‌آلات کشاورزی	۶۹۴۰۵۵۹۲	۵۷۱۶	۱۳۵۰۶	۱۰۳۶۶	
تجهیزات و ماشین‌آلات راه و ساختمان (سیویل)	۳۳۷۸۸	۲۲۶۵۰	۳۳۶۱۶	۴۵۶۸۰	۵۶۶۱۶
ماشین‌آلات نساجی و چرمسازی	۹۶	۵۷۷	۲۱۵	۸۳۴	۳۴۱
ماشین‌آلات چاپ	۱۳۳۴	۱۳۷۹	۱۴۴۴	۹۳۴	۱۹۴۳
ماشین‌آلات صنایع کاغذسازی	۹۶	۵۷۷	۲۱۵	۸۳۴	۳۴۱
ماشین‌آلات صنایع غذایی	۱۲۹۹۲	۱۰۸۵۶	۴۶۶۳	۶۱۰۵	۹۴۶۸
ماشین‌آلات صنایع ویژه	۱۰۲۸۹	۲۳۱۵۱	۲۷۱۸۴	۱۷۹۰۲	۱۴۶۶۷
لوازم یدکی ماشین‌آلات	۵۶۴۸	۱۱۴۲۷	۳۸۹۷	۴۵۴۹	۵۳۲۷
تجهیزات سرمایشی و گرمایشی	۱۱۷۶۱	۱۲۰۳۴	۲۱۱۰۴	۷۶۵۷	۱۲۸۸۳
پمپ سیالات (مایعات)	۱۵۴۹۶	۲۵۶۰۱	۱۰۶۹۸	۹۹۹۶	۱۶۲۰۰
پمپ‌های گاز و فیلترها	۱۹۳۹۴	۱۱۷۹۲	۲۴۴۸۷	۶۳۴۸	۲۷۵۲۷
تجهیزات هندلینگ مکانیکی	۱۰۶۸۴	۱۶۳۸۶	۵۴۲۰	۳۷۹۸	۱۸۸۳۰
ماشین‌آلات غیربرقی	۷۵۵۰	۴۵۹۹	۲۷۲۲	۱۴۵۲	۴۱۸۷
بلبرینگ‌ها و رولبیرینگ‌ها	۲۱۴۰	۴۲۵	۹۳۰	۶۴۰	۱۱۲۸
شیرآلات	۳۹۱۵	۴۰۷۶	۴۲۷۹	۲۶۱۶	۵۹۹۴

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
صابون‌ها، پاک‌کننده‌ها و براق‌کننده‌ها	۵۴۹۹	۶۴۵۲	۶۶۴۲	۹۵۸۶	۱۰۸۱۴
فریتلیزرهای ساخته شده (مصنوعی)	۶۵۶۵	۱۴۰۷	۳۷۴۵	۴۲۰۱	۴۰۶۵
مواد اولیه پلی‌اتیلن	۸۵	۷۲۱	۳۵۱	۳۱۹	۱۰۰۱
مواد اولیه پلی‌استالرین	۸۳	۲۵۴	۱۳	۳۵	۹۸
پلیمرهای وینیل کلراید	۷۶	۵۶	۳۶۳	۸۵۱	۱۴۹۴
پلی‌استال‌ها و پلی‌استرها	۱۷۰	۷۵	۲۷۹	۱۱۰۹	۱۷۵۶
مواد پلاستیکی خام	۱۶۶۷	۱۳۲۷	۲۳۷۶	۴۴۳۸	۴۷۸۱
مصنوعات پلاستیکی	۲۵۰۸	۲۵۸۰	۴۲۰۰	۳۷۱۱	۵۴۶۰
تیر و طناب منوفیلامنت	۴۳۴	۵۰۶	۴۸۸	۳۸۸	۳۳۹
سموم باغچه منزل	۳۷۷۱	۱۵۱۰	۲۴۴۵	۱۸۴۴	۱۹۷۲
چسب‌های کشتی	۹۶۸	۶۷۳	۱۰۰۹	۱۳۲۰	۱۲۷۱
مواد آتش‌زا	۷۸۲	۱۶۰۸	۳۱۳۶	۲۲۴۵	۳۱۶۱
افزودنی‌های نفتی و روان‌کننده‌ها	۴۸۶۴	۱۵۴۲	۱۷۳۳	۱۷۱۰	۲۶۷۴
چرم	۱۱۲۰	۲۵۸	۳	۴۲	۲
مواد و مصنوعات لاستیکی	۸۹۱۶	۴۲۸۶	۶۷۲۵	۱۱۲۸۸	۱۴۲۰۷
مواد و مصنوعات چوبی	۱۳۶۱۱	۷۷۵۱	۷۷۴۴	۷۱۲۷	۸۰۱۵
انواع کاغذ	۱۱۲۱۲	۶۳۰۶	۱۵۷۴۹	۱۵۶۷۹	۱۸۱۹۳
محصولات و فراورده‌های نساجی	۹۱۰۶	۱۱۲۹۴	۱۳۷۹۷	۱۵۵۳۴	۱۲۲۱۱
آهک، سیمان و سایر مصالح ساختمانی	۳۲۳۷۲	۲۵۳۵۲	۲۷۳۶۱	۲۱۴۲۰	۲۲۸۶۷
کف‌پوش	۲۹۶۵	۱۲۱۳	۱۹۲۱	۶۵۲	۱۰۰۹
مصنوعات معدنی	۳۶۱۵	۳۳۴۰	۱۷۳۴	۳۵۸۵	۲۶۷۷
شیشه	۵۵۸۲	۲۸۳۲	۲۵۹۶	۲۰۸۳	۲۵۳۱
بلور	۲۱۶۴	۳۳۳۶	۲۹۰۱	۳۳۶۵	۴۴۱۴
سفال	۱۳۱۱	۱۵۳۱	۱۷۵۳	۲۲۴۹	۳۷۳۲
فراورده‌های آهن و استیل	۹۱۸۰۶	۴۳۶۲۰	۷۰۲۹۲	۸۶۳۳۸	۱۹۳۱۶۵
مس	۱۵۳	۱۲۴	۱۲۷	۲۱۱	۳۸۷
نیکل	۴۱۴	۱۸۳	۳۰۰	۲۷۴	۵۹۴
آلومینیوم	۲۳۸۲	۱۶۲۰	۲۶۹۰	۳۷۵۷	۵۲۵۴
سرب	۶۹	۷	۸	۱۰۱	۱۰۴

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
کانی‌های فلزی	۰	۱۵۹	۰	۰	۱۰
ضایعات غیرآهنی	۰	۰	۳۶	۲۳	۱۲۴
مواد خام حیوانی	۰	۰	۹۷	۲۷۶	۱۴۸
مواد خام گیاهی	۳۱۰	۱۷۹۳	۱۶۸۵	۱۵۲۶	۷۵۹
انواع ذغال سنگ	۷۳	۳۹	۲۳	۱۵۱	۵۷۹
بیتوم	۷۴۵۵	۵۸	۰	۰	۰
نفت سنگین و روغن بیتوم	۱۹۷۱۳	۱۷۹۸۹	۱۶۷۵۷	۱۵۶۱۸	۱۰۷۰۲
فرآورده‌های مازاد نفت	۶۹	۱۱۳	۱۶۶	۲۸	۱۰۶
پروپان مایع و بوتان	۲۰۱	۱۶۹۷	۲۳۱۴	۱۶۴۸	۲۳۸۶
گاز طبیعی	۱۲	۴۳۸	۲۲۷۴	۱۷۰۷۳۳	۲۱۱۵۸۵
گاز هیدروکربن	۴۹۳	۲۰۷	۱۷	۴	۵۲
جریان برق	۳۴۸۹۲	۴۴۹۲۶	۳۵۸۵۸	۲۷۶۰۹	۶۷۰۹۴
روغن و چربی‌های حیوانی	۱۱۲۶	۱۵۷۸	۱۵۷۰	۱۹۶۹	۱۲۷۹
روغن گیاهی مایع	۱۴۰۳	۷۲۲۲	۵۸۷۸	۹۲۱۴	۹۰۲۶
روغن گیاهی جامد	۱۳۲۵	۱۳۲۶	۱۲۲۴	۹۶۴	۳۱۲۰
فراورده‌های روغنی حیوانی و گیاهی	۱۲۰۲	۸۶۴	۵۱۶	۳۴۱	۵۹۸
هیدروکربن‌ها	۹۷۶	۱۳۶۱	۶۸۳	۴۷۵	۶۴۹
الکل و فنول	۴۸۴۷	۲۲۳۷	۲۲۸۲	۲۱۱۴	۲۲۳۰
ترکیبات اسید کربواکسید	۲۳۷۰	۱۲۷۱	۱۲۲۱	۷۴۶	۷۶۲
ترکیبات نیتروژن	۱۷۷	۱۶۷	۷۷۷	۹۵۰	۵۵۵
ترکیبات آلی	۳۰۴	۸۱۴	۷۰۵	۲۳۰	۱۰۶
سایر ترکیبات آلی	۹۰۲	۲۰۴	۲۲۴	۴۰۸	۴۲۵
عناصر اکسیدها و نمک	۳۶۹۹	۳۸۳۹	۴۳۷۵	۱۵۰۷	۱۷۶۳
نمک‌های متال از اسیدهای غیرآلی	۱۶۹۷	۹۷۶	۱۹۰۸	۲۰۶۴	۲۷۸۰
سایر مواد شیمیایی غیرآلی	۲۶۴	۲۰۷	۲۸۳	۲۶۵	۳۴۱
مواد رادیواکتیو	۲۰۲	۳۱	۹	۸۷	۵۷
پوشش‌ها و مواد رنگی جلاها	۵۹۵۱	۴۰۵۹	۴۶۸۸	۵۰۹۲	۷۵۱۴
مواد دارویی	۲۸۸۷۸	۲۴۸۶۸	۳۹۷۶۳	۲۳۵۰۴	۲۲۹۳۶
اسانس‌ها، عطرها و لوازم آرایشی	۳۵۲۲	۳۶۳۴	۳۸۶۷	۵۶۱۹	۷۱۳۵

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
کاکائو	۹۵	۴۸	۶۳	۱۰۶	۶۲
شکلات و...	۱۶۱۹	۸۹۹	۹۵۵	۲۷۳۱	۶۹۸۶
چای و...	۳۳۷۲	۵۶۸۲	۶۵۱۵	۲۲۰۹۳	۱۴۲۸۰
حبوبات	۸۳۰	۱۴۲۳	۱۴۲۸	۲۹۶	۵۲۶
تنباکوی عمل‌آوری شده	۳۷۳۳	۶۵۰۰	۸۴۳۰	۵۸۴۹	۹۰۴۱
ذرت	۷۰	۲۷	۹	۴۵	۳۰۶
انواع آرد	۳۲۲۷۰	۲۸۵۲۶	۱۱۴۱۰	۱۲۶۸۷	۱۲۰۳۶
عسل	۱۳۴۷۲	۱۷۴۷۵	۱۷۶۰۲	۱۹۷۳۷	۲۱۶۶۹
شکر	۲۰۴۰	۲۶۸۷	۳۱۵۱	۳۵۱۳	۵۹۵۱
ادویه	۱۴۶	۷۶	۷۸	۸۹	۳۵
غذای دام	۳۱۲	۳۲۲	۳۷۷	۱۰۷۷	۵۱۱۰
مارگارین	۸۶۷	۳۲۶۵	۳۷۲۶	۲۵۱۷	۹۴۷
محصولات خوراکی	۳۷۱۰	۵۳۰۵	۵۹۲۱	۴۵۶۵	۴۵۰۴
مشروبات غیرالکلی	۲۲۷۱	۷۹۸	۸۵۹	۱۱۴۸	۱۲۴۶
مشروبات الکلی	۱۵۰۷	۲۶۳۶	۶۵۹۸	۷۰۲	۲۲۶۶
تنباکو (خام و عمل‌آوری شده)	۳۷۳۳	۶۵۰۰	۱۰۷۰۸	۲۲۵۶۵	۱۹۱۶۴
دانه‌های روغنی	۱۲۹	۴۴	۷۱	۲۱۴	۲۴۷
ترکیبات لاستیکی	۶۶	۴۱۳	۵۸۹	۶۱۲	۱۲۶
محصولات چوبی (خام و کارشده)	۱۷۰۳۷	۱۴۱۴۴	۱۵۱۱۹	۲۳۴	۱۴
پنبه	۰	۷۸	۴۲۹	۲۳۴	۱۴
الیاف	۱۶۹	۷۲	۱۰۶۱	۱۹۸۶	۲۲۹۸
پوشاک	۷۸۶	۱۴۲۸	۴۸۵	۲۱۶۰	۱۲۵۵
حاصلخیزکننده	۵	۱۲۶	۱۰۲	۱۲۴	۱۲۲
سنگ، شن و ماسه	۳۵۳۸	۱۴۸۴	۲۲۵۱	۲۴۸۹	۳۱۴۸
سولفور و پیریت	۳۳۱	۳۰۵	۱۱۰۳	۳۷۳	۴۰۵
سمباده	۱	۰	۰	۹	۲۶۰
سایر کانی‌ها	۴۳۳۹	۵۴۷۷	۷۷۲۴	۸۶۷۴	۶۹۱۱
سنگ نیکل	۰	۰	۰	۱۲۳	۳۴۲
سنگ آلومینیوم	۰	۰	۲۸۰۳۵	۸۱۴۳	۱۰۴۵۶

ـ ماهی و سایر آبزیانی که از حوزه آبی دریای خزر و به‌عنوان سهم آذربایجان استحصال و وارد کشور می‌شود.

ـ تجهیزات فنی قابل استفاده در پیشگیری بیماری‌ها و معالجه و توانبخشی افراد معلول و مواد خام و قطعات مورد نیاز برای تولید این تجهیزات

ـ انواع پول و نقدینگی در قالب سکه و اسکناس که در گردش قانونی هستند، اسناد رسمی دولت شامل سربرگ‌ها و فرم‌های اداری، گذرنامه و ضمانت‌نامه که توسط بانک ملی و سایر نهادهای دولتی ارائه می‌شود.[۱۶۶]

۱۰ـ۲ـ متغیرهای کلان بازرگانی

۱۰ـ۲ـ۱ـ آمار واردات

ارزش پولی انواع کالاهای وارداتی طی ۵ سال منتهی به ۲۰۰۳ بدین قرار است:[۱۶۷]

(ارقام به هزار دلار)

سال / نام کالا	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
دام زنده	۴۲۶	۵۰۲	۳۱۶	۷۱۸	۱۰۳۱
گوشت تازه و منجمد	۲۱۶۲۳	۱۶۸۶۳	۲۰۱۰۴	۱۸۸۷۸	۱۵۸۸۵
محصولات لبنی	۸۶۷۴	۹۸۴۳	۹۰۵۲	۱۳۳۲۹	۱۷۱۹۱
تخم‌مرغ و آلبومین	۳۴۷۲	۳۹۷۵	۳۶۹۱	۲۲۶۴	۱۸۲۷
ماهی (زنده، سردشده، منجمد، نمک‌سود، دودی و کنسروشده)	۹۲۶	۸۴۱	۱۳۵۱	۱۳۱۱	۱۹۹۳
گندم	۵۱۵۸۴	۶۸۱۸۵	۸۷۹۰۸	۶۹۴۱۱	۶۸۶۱۲
برنج	۳۸۲۰	۴۷۵۸	۴۰۴۶	۳۴۹۰	۳۳۲۲
سبزیجات (تازه و منجمد)	۱۰۸۰۴	۷۷۳۳	۷۷۸۳	۱۱۵۰۲	۱۲۹۴۱
میوه و خشکبار	۳۳۹۹	۳۹۱۱	۳۷۰۵	۲۸۵۸	۱۹۹۰
آب‌میوه و سبزیجات	۱۱۱۴	۹۶۵	۹۲۵	۷۴۸	۱۲۴۳
قهوه و مشتقات آن	۳۳	۱۵۴	۱۴۸	۱۷۶	۲۵۶

ـ قلع و مواد وابسته به آن

ـ راکتورهای هسته‌ای و تجهیزات مربوطه

ـ تجهیزات و قطعات مکانیکی و برقی

ـ لوکوموتیو و واگن‌های قطار

هـ ـ کالاهایی که واردات آنها از حقوق و تعرفه‌های گمرکی معاف هستند و عبارتند از:

ـ بذور، حاصلخیزکننده‌ها، علوفه، حیوانات پرورشی، داروهای انسانی و دامپزشکی، غذای بسته‌بندی نوزاد و سرنگ و سایر کالاهای داروخانه‌ای

ـ کالاها و دارایی‌های تکمیلی مربوط به نمایندگی‌های دیپلماتیک سایر کشورها در آذربایجان که توسط کارمندان رسمی این نمایندگی‌ها و یا اعضای خانواده آنها که در خاک آذربایجان سکونت دارند، استفاده می‌شوند.

ـ کالاهایی که در راستای کمک‌های انساندوستانه از سوی سازمان‌ها و مجامع بشردوستانه و در چارچوب توافقات دولت آذربایجان در زمینه اهداف بشردوستانه بین‌المللی وارد کشور می‌شوند.

ـ کالاهایی که به صورت موقتی و برای مدت زمان مشخص وارد آذربایجان می‌شود و پس از مدت مذکور به کشور مبدأ بازگردانده می‌شوند (تعرفه‌های گمرکی این کالاها هنگام ورود به کشور اخذ می‌شود و هنگام خروج آنها از کشور بازگردانده می‌شود).

ـ کالاهایی که در بازارهای معاف از عوارض گمرکی عرضه و فروخته می‌شوند.

ـ دارایی‌های شخصی کارکنان خارجی شرکت‌هایی که با سرمایه‌گذاری خارجی در آذربایجان تأسیس شده‌اند.

ـ کالاهایی که برای فرآوری و انجام عملیات تکمیلی و صدور به کشورهای خارجی وارد کشور می‌شوند (عوارض گمرکی در هنگام ورود از این کالاها اخذ و هنگام صدور آنها مبالغ دریافتی مسترد می‌گردد).

ـ کالاهایی که با بودجه دولتی وارد کشور می‌شوند.

ـ کارها و آثار هنری و مجموعه‌های هنری

ـ مواد شیمیایی برای محافظت از گیاهان

ـ مواد دارویی مورد استفاده برای مصارف دامپزشکی و فرآورده‌های بیولوژیکی مربوطه

ـ کلیه داروها و مکمل‌های دارویی

ـ خدمات مربوط به ساخت و ساز و بازسازی

ـ اجاره تجهیزات و ماشین‌آلات حمل و نقل خارجی

ـ خدمات پستی، مخابراتی و ارتباطی خارجی

ـ خدمات رسمی و قانونی

د. کالاهایی که واردات آنها مشمول ۵ درصد تعرفه گمرکی است و عبارتند از:

ـ دام زنده

ـ حبوبات

ـ کانی‌های معدنی

ـ محصولات شیمیایی آلی و غیرآلی

ـ مواد محترقه و آتش‌زا

ـ چوب و محصولات چوبی

ـ کاغذ و محصولات مقوایی و ضایعات کاغذی

ـ محصولات نساجی

ـ پنبه و فیبرها (الیاف) شیمیایی و عمل‌آوری شده

ـ فلزات آهنی

ـ مس

ـ نیکل

ـ روی

ـ سرب

۱۰ـ برآورد بازرگانی کشور هدف

۱۰ـ۱ـ بررسی نظام بازرگانی خارجی، مقررات و آیین‌نامه‌های صادرات و واردات

برابر مقررات دولت آذربایجان صادرات و واردات کالاهای مختلف بدین قرار است:

الف. کالاهایی که فقط مجوز صادرات مستقیم و بلاواسطه دارند و از طریق گشایش اعتبار و سفارش کالا اجازه صدور ندارند که عبارتند از:

ـ نفت خام و فرآورده‌های نفتی

ـ انرژی برق

ـ فلزات غیرآهنی

ـ پنبه خام

ب. کالاهایی که مجوز صادرات و واردات آنها تنها از سوی هیأت دولت صادر می‌شود، عبارتند از:

ـ تجهیزات، تسلیحات و ماشین‌های جنگی و کالاهای مرتبط در این زمینه

ـ مواد، تجهیزات و فناوری هسته‌ای، مواد غیرهسته‌ای مخصوص و منابع رادیواکتیو

ـ مواد مخدر و سموم شیمیایی

ـ انواع اطلاعات و خدمات علمی و تکنولوژیکی مورد استفاده برای تولیدات نظامی

ج. کالاهایی که نیاز به توافق دوجانبه وزارتخانه‌های امور خارجه و اقتصاد و انعقاد قراردادهای تجاری خارجی که از نظر قانونی ثبت شده باشند، دارند. این کالاها شامل گروه‌های زیر هستند:

ـ حیوانات استپی، گیاهان وحشی، اثرهای به‌دست آمده از کاوش‌ها و تحقیقات باستانشناسی

ـ مواد خام حاصله از گیاهان و حیوانات وحشی که برای تولید دارو و سموم حیوانی به‌کار می‌رود.

ـ اختراعات و دستاوردهای علمی حاصل از پژوهش و تحقیقات

ردیف	نام شرکت (به فارسی)	نام اصلی شرکت (نام بین‌المللی)	نشانی شرکت	سال اخذ مجوز فعالیت بین‌الملل	نام مدیر
۲۶	AIT سفر	AIT Travel	Baku, Azadlig av.os.l تلفن: ۰۰-۴۳-۹۳، ۵۳-۷۳-۹۳ و ۰۰-۶۵-۹۸ فاکس: ۹۳-۷۸-۹۳	۲۰۰۱ میلادی	تامارا زینال‌اُوا
۲۷	لووشکا	Lovushka	Baku, ch. Mustafayev str. 247/17 تلفن: ۳۹-۷۹-۹۴	۲۰۰۰ میلادی	لاچین عباس‌اُوا
۲۸	کاسپین سفر	Caspian Travel	Baku, U. Hajibeyov str. 5 تلفن: ۰۰-۸۲-۹۳ و ۰۰-۷۹-۹۳ فاکس: ۶۱-۳۱-۹۳	۲۰۰۱ میلادی	فرید صادق‌اف
۲۹	ایمپروتکس سریع‌السیر	Improtex Transexpress	Baku, H. Alsanov.str. 115 تلفن: ۰۶-۴۱-۹۳ فاکس: ۱۶-۳۱-۹۸	۲۰۰۱ میلادی	نادر عیسایف
۳۰	پرزیدنت	President	Baku. Fizuli str. 43 تلفن: ۶۷-۵۵-۷۵ فاکس: ۶۷-۵۵-۷۵	۲۰۰۱ میلادی	کفایت شاهماراف
۳۱	جت سفر	Jet Travel	Baku, Azerbaijan ave. 14 تلفن: ۰۲-۰۸-۹۲ و ۶۶-۰۶-۹۸ فاکس: ۰۷-۴۵-۹۷	۲۰۰۱ میلادی	ائلکین شیرین‌اف

ردیف	نام شرکت (به فارسی)	نام اصلی شرکت (نام بین‌المللی)	نشانی شرکت	سال اخذ مجوز فعالیت بین‌الملل	نام مدیر
۱۹	ماهواره بین‌المللی	Sputnik[1] International	Baku, 370004 Neftciler ave.93 تلفن: ۷۶-۷۳-۹۸ فاکس: ۲۱-۴۴-۹۸	۲۰۰۰ میلادی	اتلمار رمضان‌اف
۲۰	ایمپروتکس سفر	Improtex Travel	Baku, A. Aslanov 115 تلفن: ۴۱-۳۹-۹۳ فاکس: ۲۰-۷۵-۹۳	۲۰۰۰ میلادی	الکساندر قلی‌اف
۲۱	الوین	Elvin	Baku, D. Aliyeva str 247/17 تلفن: ۴۳-۰۴-۹۸	۲۰۰۰ میلادی	ذاکر جعفراف
۲۲	فردوسی (با مسئولیت محدود)	Firdovsi LTD	Baku, Islam Safarli str, 64 تلفن: ۴۳-۱۲-۹۲ فاکس: ۴۳-۱۲-۹۸	۲۰۰۱ میلادی	ابراهیم فردوسی
۲۳	اتحاد	Alliance	Baku, G. Seyidbeyli 6/8, f.12 تلفن: ۲۳-۷۹-۹۳ فاکس: ۹۶-۲۳-۹۳	۲۰۰۰ میلادی	فخرالدین افندیف
۲۴	زندگی بین‌المللی	Life International	Baku, S. Vurgun str, 43 تلفن: ۸۳-۴۷-۹۸ و ۴۳-۷۶-۹۸	۲۰۰۱ میلادی	ستودا داود آوا
۲۵	سلیمان (با مسئولیت محدود)	Suleyman LTD	Baku, 28 May str, ev 72, ap 57 تلفن: ۱۴-۰۰-۹۷	۲۰۰۰ میلادی	سلیمان جواداف

۱. در زبان روسی به معنی ماهواره است.

ردیف	نام شرکت (به فارسی)	نام اصلی شرکت (نام بین‌المللی)	نشانی شرکت	سال اخذ مجوز فعالیت بین‌الملل	نام مدیر
۱۳	این تور	Intur	Baku, Sabail, Asaf Zeynalli str 51/4 تلفن: ۰۴-۶۹-۹۳ فاکس: ۰۴-۶۹-۹۳	۲۰۰۱ میلادی	شاهین قربان‌اف
۱۴	سی.جی.تی.تی	CGTT	Baku, J. Jabbarli str, 40 تلفن: ۴۱-۳۷-۹۷ و ۴۲-۳۷-۹۷ فاکس: ۴۳-۳۷-۹۷	۲۰۰۱ میلادی	فؤاد آقایف
۱۵	کاروان دی	Karavan D	Baku, D. Aliyeva 194 تلفن: ۷۷-۷۳-۹۳ فاکس: ۶۷-۲۱-۹۲	۲۰۰۱ میلادی	ائلچین عسگراف
۱۶	شخص حقیقی	—	Baku, A. Shaig str, 171 تلفن: ۵۲-۰۸-۹۸	۲۰۰۱ میلادی	علی حیدر کلبلی‌اف
۱۷	اولوین ۹۲	Ulvin-92	Sumgayit 10.misrodistrict 28a./34 تلفن: ۲۴-۱۵-۹۷	۲۰۰۰ میلادی	مغامات میخائیلوف
۱۸	SI (با مسئولیت محدود)	SI LTD	Baku, S. Vurgun str, 13/6 تلفن: ۹۰-۷۸-۹۷ و ۹۰-۷۹-۹۷ و ۰۰-۰۸-۹۷ فاکس: ۰۲-۱۹-۹۷ نشانی پایگاه اینترنتی: www.travel.com	۲۰۰۰ میلادی	ناظم مهدی‌اف

ردیف	نام شرکت (به فارسی)	نام اصلی شرکت (نام بین‌المللی)	نشانی شرکت	سال اخذ مجوز فعالیت بین‌الملل	نام مدیر
۶	آنکارا سفر	Ankara Travel	Baku,, Landau str.546, ap. 96 تلفن: ۹۸-۳۵-۵۴ فاکس: ۹۳-۰۳-۹۳	۲۰۰۱ میلادی	ائلچین خلیل‌اف
۷	آزال	Azal	Baku, 28 May str 66/68 تلفن: ۹۳-۰۷-۸۱ فاکس: ۹۸-۱۵-۴۳	۲۰۰۱ میلادی	مراد رفیع‌زاده
۸	کلوپ سفر (با مسئولیت محدود)	Travel Club	Baku, Azadlig ave. 61 تلفن: ۴۱-۱۴-۸۷ فاکس: ۴۱-۱۴-۸۹	۲۰۰۱ میلادی	فخرالدین افندی‌اف
۹	آذر مگا رسپانس	Azer Mega Response	Baku, Rasul Reza str. 15 تلفن: ۹۳-۶۶-۲۰ فاکس: ۹۸-۰۱-۸۰	۲۰۰۱ میلادی	آیتن اسلام‌زاده
۱۰	آذر سفر	Azer Travel	Baku, Istiqlaliyat str. 31 تلفن: ۹۲-۵۴-۴۹ و ۹۲-۶۶-۲۷ فاکس: ۹۲-۵۴-۷۱	۲۰۰۰ میلادی	ممد ستاراف
۱۱	ران تور	Ran-Tur	Baku, U. Hajibeyov str, 27 تلفن: ۹۸-۹۸-۵۰ و ۹۳-۲۱-۶۷ فاکس: ۹۳-۲۱-۶۷	۲۰۰۱ میلادی	مهدی حسن‌زاده
۱۲	خوش‌شانس	Fortunate	Baku, M. Rafili str تلفن: ۹۳-۶۷-۱۸ فاکس: ۹۷-۲۷-۴۷	۲۰۰۱ میلادی	روسلان ابراهیم‌اف

۹ـ۲ـ۳ـ آژانس‌های گردشگری

آژانس‌ها و مؤسسات گردشگری جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۰۰ میلادی وارد عرصه توریسم بین‌المللی شدند. برابر اطلاعات سال ۲۰۰۳ تعداد ۳۳ آژانس گردشگری در آذربایجان وجود داشت که دارای مجوز فعالیت بین‌المللی بودند. از این تعداد ۳۱ آژانس در قالب شرکت و دو مورد متعلق به اشخاص حقیقی هستند. مشخصات ۳۱ مورد از آژانس‌های یاد شده در پی می‌آید:[۱۶۵]

ردیف	نام شرکت (به فارسی)	نام اصلی شرکت (نام بین‌المللی)	نشانی شرکت	سال اخذ مجوز فعالیت بین‌الملل	نام مدیر
۱	اتوتور	Avtotur	Baku, xatai r-n, Sovkhoznaya 14, ap. 2 تلفن: ۸۴-۶۲-۳۱	۲۰۰۰ میلادی	علی محمد حسن‌اف
۲	دفتر سیر و سفر باکو	Baku Travel and Excursion Bureau	Baku, Icheri Sheher, M. A. Sabir Str.7 تلفن: ۳۴-۱۱-۹۲ فاکس: ۹۴-۸۸-۹۲	۲۰۰۰ میلادی	علی بنده ممداف
۳	زندگی آسمانی	Skylife	Baku, Neftchiler Ave, 97 تلفن: ۷۷-۵۵-۹۲ فاکس: ۵۵-۱۰-۹۲ نشانی پایگاه اینترنتی: www.skylife-travel.com	۲۰۰۱ میلادی	هاکان اتوسن
۴	کهکشان (با مسئولیت محدود)	Galaxy LTD	Baku, Tebriz Khalibeyli str.3 تلفن: ۶۳-۱۷-۹۷ فاکس: ۶۴-۱۷-۹۷	۲۰۰۱ میلادی	مراد ممداف
۵	شخص حقیقی	ــــــ	Baku, Rafili str.11/18 تلفن: ۲۶-۴۲-۹۳	۲۰۰۱ میلادی	ضامن اسداف

ایرلند جنوبی، یونان، چین، فرانسه، جمهوری اسلامی ایران، رومانی، ترکیه و کشورهای مستقل مشترک‌المنافع امضا کرد. این موافقتنامه‌ها سبب هماهنگی بیشتر بین آذربایجان با کشورهای یاد شده گردید و اجرای پروژه‌های مشترک در زمینه ارائه خدمات گردشگری جدید، آموزش پرسنل مرتبط، برگزاری کنگره‌ها و همایش‌ها و تبادل فرهنگی را در پی داشت. در این خصوص جمهوری آذربایجان با برخی از این کشورها، به صورت مشترک طرح‌هایی در زمینه تبادل گردشگر تهیه کرده است. از سال ۱۹۹۴ تا سال ۱۹۹۸ در زمینه تبادل گردشگر بین جمهوری آذربایجان و سایر کشورها ۴۱ موافقتنامه امضا شد.

همچنین آذربایجان به جهت عضویت در سازمان‌های همکاری‌های اقتصادی دریای سیاه و سازمان گردشگری بین‌المللی «اوراسیا» تا اندازه‌ای زیربنای لازم را برای اتصال صنعت گردشگری خود به صنعت عظیم گردشگری جهانی ایجاد کرده است.[۱۶۲]

نهادهای وابسته به سازمان ملل متحد به ویژه UNDP نیز در زمینه گردشگری دولت آذربایجان را حمایت می‌کنند. نهاد بین‌المللی یاد شده پروژه‌ای را به‌طور مشترک با وزارت جوانان، ورزش و گردشگری آذربایجان اجرا خواهد کرد. این پروژه تحت عنوان «حمایت سازمانی از وزارت جوانان، ورزش و گردشگری آذربایجان برای کاهش فقر از طریق تسهیل در توسعه مؤثر گردشگری داخلی» اجرا می‌شود و مبلغ ۶۰۰ میلیون منات (معادل ۱۲۰,۰۰۰ دلار آمریکا) از طرف UNDP برای اجرای آن هزینه خواهد شد. گفتنی است که دولت جمهوری آذربایجان بودجه وزارت جوانان، ورزش و گردشگری این کشور را در سال ۲۰۰۴ در مقایسه با سال ۲۰۰۳ حدود ۳۶ درصد افزایش داده است که این افزایش در بخش تأمین هزینه‌های صنعت گردشگری ۲۷/۵ درصد است.[۱۶۳]

همچنین گروه کاری ویژه‌ای با حضور مسئولین امور گردشگری کشور تشکیل شده است که وظیفه این گروه کاری مطالعه و بررسی در زمینه شناسایی مناطق گردشگری در سرزمین آذربایجان است. براساس مطالعات و تحقیقات انجام شده توسط این گروه «طرح توسعه عمومی» در زمینه مناطق گردشگری در آذربایجان تدوین خواهد شد.[۱۶۴]

۹ـ۲ـ۲ـ قوانین و مقررات اصلی گردشگری

بعد از عقد قراردادهایی بین دولت آذربایجان با شرکت‌های نفتی آمریکا، انگلیس، عربستان سعودی، نروژ، روسیه، ژاپن، ترکیه و ایتالیا جذابیت‌های سرزمینی آذربایجان در اذهان جهانیان بیش از پیش آشکار گشت و میزان علاقمندی مردم این کشورها به کشور آذربایجان فزونی یافت. اجرای سیاست «درهای باز»[1] توسط دولت آذربایجان که با اصلاحات اقتصادی و اجتماعی و فرایند دمکراتیزاسیون همراه بود، باعث گردید که دیدگاه‌های جهانی در بین شهروندان آذربایجانی رواج پیدا کند و آنها فرصت سفر به سایر کشورها برای مقاصد گردشگری را پیدا کنند. تا پیش از سال ۱۹۹۸ صنعت گردشگری در آذربایجان قانونمند و نهادینه نشده بود و روند آن به صورت سیستماتیک دنبال نمی‌شد. در این سال نظام جامع آمار و اطلاع‌رسانی گردشگری در کشور ایجاد شد. این نظام سبب گردید تا روند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی دولتمردان در حیطه امور مربوط به گردشگری کارآمدتر و مؤثرتر گردد.

با تصویب و به اجرا گذاشته شدن قانون گردشگری توسط دولت آذربایجان که مفاد آن منطبق بر استانداردهای بین‌المللی است، روند برنامه‌ریزی گردشگری سرعت و دقت لازم را پیدا کرد. این قانون از اعلامیه (بیان نامه) جهانی لاهه در خصوص صنعت گردشگری در دنیا تأثیر گرفته است. قوانین و مقررات موجود در زمینه توریسم در آذربایجان به‌گونه‌ای است که در خصوص توسعه صنعت گردشگری امیدواری زیادی ایجاد می‌کند. دولت در پی آن است تا مدل بومی و ملی از گردشگری را در پیوند با صنعت توریسم جهانی ارائه نماید. مدلی که دارای زیربناهای منطبق بر استانداردهای جهانی باشد و خدمات مورد قبول این استانداردها را ارائه نماید.

دولت در رابطه با همکاری در حیطه گردشگری موافقت‌نامه‌هایی با کشورهای انگلیس،

---

1. Açixqapi Siyasəti

سال / کشور	۱۹۹۸		۱۹۹۹		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳	
	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل
اسرائیل	۱۸۹۸	—	۸۲۲	-۵۶/۷	—	—	—	—	—	—	—	—
فرانسه	۶۰۹	—	۳۴۸	-۴۲/۹	—	—	—	—	۱۱	—	—	—
سوریه	۲۰۸	—	۹۴	-۵۴/۸	۱	-۹۹	—	—	—	—	۱	—
ایتالیا	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
کانادا	۹۳	—	۵۲	-۴۴/۱	—	—	—	—	—	—	—	—
ایران	۱۳۹۳۰۰	—	۱۲۱۶۰۴	-۱۲/۷	۲۴۳۳۵۴	۹۹/۳+	۳۲۱۸۸۲	+۳۲/۸	۲۸۴۵۷۰	-۱۱/۶	۲۶۷۷۹۶	-۵/۹
سایر کشورها	۷۷۶۹	—	۳۱۴۹۲	۳۰۵	۷۹۳۷۲	+۱۵۲	۱۷۲۸۳۷	+۱۱۷/۸	۲۰۸۹۴۶	+۲۱	۱۵۵۱۰۳	-۲۵/۸
جمع	۴۸۳۱۶۳	—	۶۰۲۰۴۷	+۲۴/۶	۶۸۰۹۰۹	+۱۳/۱	۷۶۶۹۹۲	+۱۲/۶	۷۹۳۳۴۵	+۳/۴	۱۰۶۶۲۹۰	+۳۴/۴

۹ـ۲ ـ بررسی گردشگری در آذربایجان

۹ـ۲ـ۱ـ شناسه گردشگری

برابر آمار ارائه شده از سوی کمیته دولتی آمار جمهوری آذربایجان تعداد جهانگردان خارجی وارده به آذربایجان در سال ۲۰۰۳ بـا ۳۴/۴ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۱۰۶۶۲۹۰ نفر رسید که در این میان بیشترین رشد گردشگر وارده از کـشور انگلـیس بـا ۶۷/۲ درصـد رشد بوده است و تعداد گردشگران وارده از ایران در این مدت ۵/۹ درصد رشد منفی داشته است. جزئیـات آمـار گردشـگران خـارجی وارده به جمهوری آذربایجان در ۶ سال گذشته در جدول زیر آمده است:[۱۶۱]

سال / کشور	۱۹۹۸		۱۹۹۹		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳	
	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل	تعداد (نفر)	درصد تغییر نسبت به سال قبل
کشورهای مستقل مشترک‌المنافع	۳۰۱۲۸۷	—	۴۳۱۱۵۱	+۴۳/۱	۳۴۶۴۸۳	-۱۹/۶	۲۶۳۷۸۰	-۲۳/۹	۲۸۸۴۲۸	+۹/۳	۶۲۸۲۹۹	+۱۱۷/۸
ترکیه	۱۹۱۰۳	—	۱۰۳۹۰	-۴۵/۶	۱۲۶۹۳	+۲۲/۲	۸۴۹۳	-۳۳/۱	۱۱۰۸۲	+۳۰/۵	۱۴۵۸۹	+۳۱/۶
انگلیس	۵۱۹۷	—	۲۲۸۱	-۵۶/۱	—	—	—	—	۱۳۴	—	۲۲۴	+۶۷/۲
آمریکا	۳۲۵۷	—	۱۷۶۳	-۴۵/۹	—	—	—	—	۱۵۲	—	۲۱۴	+۴۰/۸
پاکستان	۷۲۸	—	۴۱۱	-۴۳/۵	۶	-۹۸/۵	—	—	—	—	۳	—
آلمان	۳۲۸۳	—	۱۴۲۳	-۵۶/۷	—	—	—	—	۲۱	—	۵۹	+۱۸۱
هند	۴۳۱	—	۲۱۶	-۴۹/۹	—	—	—	—	۱	—	۲	+۱۰۰

بهره‌بردای در همه سال‌های یاد شده ۱۲۷۰ کیلومتر شبکه ریلی برقی بوده‌اند که بر ایـن اسـاس حدود ۶۰ درصد از خطوط راه‌آهن در حال بهره‌برداری کشور برقی هستند.(۱۵۹)

عملکرد شبکه ریلی کشور در دو بخش کالا و مسافر در جدول زیر آمده است.(۱۶۰)

سال / شاخص عملکرد	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
حمل کالا (هزار تن)	۱۳۵۳۱	۱۴۱۶۳	۱۵۸۷۶	۱۵۳۹۰	۱۷۴۶۴
بین‌المللی	۷۳۸۲	۸۶۵۴	۱۲۲۸۴	۱۱۵۳۶	۱۳۳۶۴
ترانزیتی	۸۰۶	۲۵۲۵	۳۵۳۸	۷۱۱۹	۷۸۹۵
داخلی	۶۱۴۹	۵۵۱۰	۳۵۹۲	۳۸۵۴	۴۱۰۰
حمل مسافر (هزار نفر)	۴۲۸۷	۴۰۵۰	۴۲۵۰	۴۶۴۶	۴۴۴۲
بین‌المللی	۲۴۹/۲	۱۴۹/۹	۲۲۸/۶	۳۷۸/۴	۳۴۹/۹
داخلی	۴۰۳۷	۳۹۰۰	۴۰۲۱	۴۲۶۷	۴۰۹۲
درآمد کل حمل و نقل ریلی (میلیون منات)	۳۸۱۳۰۰	۳۴۸۷۲۷	۴۲۵۷۶۸	۴۱۶۷۳۹	۴۷۰۳۰۸
از حمل کالا	۳۶۰۳۶۰	۳۳۳۶۶۱	۴۰۴۳۴۱	۳۸۵۴۶۸	۴۳۶۰۱۲
بین‌المللی	۲۰۸۹۰۲/۲	۱۹۸۲۳۰/۹	۲۶۰۳۷۱	۳۰۴۵۸۸/۴	۳۶۵۵۰۸/۹
ترانزیتی	۳۰۵۰۱	۵۱۹۲۷	۸۰۳۰۹	۱۸۴۹۲۱	۲۱۳۸۲۶
داخلی	۱۵۱۴۵۸	۱۳۵۴۲۹/۷	۱۴۳۹۷۰/۴	۸۰۸۷۹	۷۰۵۰۳
از حمل مسافر	۲۰۹۴۰	۱۵۰۶۶	۲۱۴۲۷	۳۱۲۷۲	۳۴۲۹۶
بین‌المللی	۲۵۱۴	۱۴۰۰	۱۱۵۸۷	۲۰۶۹۳	۲۳۱۷۹
داخلی	۱۸۴۲۶	۱۳۶۶۷	۹۸۴۰	۱۰۵۷۹	۱۱۱۱۷/۲
هزینه‌کرد کل حمل و نقل ریلی (میلیون منات)	۳۴۷۱۰۶	۳۱۷۸۷۳	۳۲۸۶۱۶	۲۹۹۲۸۳	۳۳۳۷۲۴
برای حمل کالا	۲۷۹۸۹۴	۲۹۳۰۷۹	۳۰۶۱۵۸	۲۷۶۸۷۲	۲۹۸۱۶۴
برای حمل مسافر	۶۷۲۱۲	۲۴۷۹۴	۲۲۴۵۸	۲۲۴۱۱	۳۵۵۶۰
متوسط تعداد شاغلین سالانه در حمل و نقـل ریلی (نفر)	۲۵۳۰۰	۳۰۹۰۰	۳۰۳۲۵	۲۹۹۴۷	۲۹۳۴۷
متوسط حقوق و دستمزد ماهانـه رسـمی در حمل و نقل ریلی (هزار منات)	۲۵۹	۱۹۲	۲۰۷	۲۱۴	۲۲۳
سرمایه‌گذاری در حمل و نقل ریلـی (میلیـون منات)	۴۲۶۰۳	۲۷۵۴۰	۱۹۲۵۴	۳۶۲۱۹	۱۱۲۴۷۰

تغییرات سالانه شاخص‌های مهم عملکرد حمل و نقل دریایی نیز به شرح زیر است:

شاخص عملکرد / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان حمل مسافر	—	-۳۰	-۱۴	-۸/۴	۲۷/۳
میزان حمل بار	—	-۱۰	۲۰	۱۶/۷	۱۱
میزان درآمد کل حمل و نقل دریایی	—	-۵/۴	۱۴/۵	۲۱	۱۷
میزان درآمد حمل مسافر	—	-۱۴/۴	۱۱/۳	-۵/۵	۲۸/۵
میزان درآمد حمل بار	—	-۴/۴	۱۴/۶	۲۱/۳	۱۷

۹ـ۱ـ۲ـ۳ـ شناسایی کشتی‌ها

در جمهوری آذربایجات تعداد ۵۵ کشتی تجاری فعالیت دارند. تمام این کشتی‌ها در بندر باکو تنها بندر این کشور پهلو می‌گیرند. تمام این کشتی‌ها دارای «ظرفیت ناخالص ثبت شده(GRT)[1] بیش از ۱۰۰۰ تن هستند. از این تعداد کشتی‌ها ۱۳ فروند فله‌بر (Cargo)،[2] ۴۰ فروند تانکر نفتکش و ۲ فروند رُل‌آن ـ رُل‌آف[3] هستند».

مجموع ظرفیت ناخالص ثبت شده کل کشتی‌های ذکر شده ۲۵۱۰۰۴ تن است و مجموع «ظرفیت وزن مرده» (DWT) آنها ۳۱۳,۱۹۳ تن هست.(۱۵۸)

۹ـ۱ـ۳ـ بررسی راه‌آهن کشور

برابر اطلاعات سال ۲۰۰۰ مجموع کل خطوط راه‌آهن در جمهوری آذربایجان ۲۴۹۸۱ کیلومتر اعلام شده است.

همچنین از مجموع خطوط راه‌آهن کشور در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ به ترتیب ۲۱۱۷، ۲۱۱۶، ۲۱۱۶، ۲۱۱۶ و ۲۱۲۲ کیلومتر بهره‌برداری شده‌اند و از مجموع خطوط در حال

---

1. Gross Registrated Tonage

۲. کشتی‌های باربری هستند که انبار حمل محصولات به صورت فله دارند

3. Roll On/Roll Off

این ارتباط دریایی ادامه نیافته است و از سال یاد شده به این طرف حمل و نقل بار و مسافر از بندر باکو به بنادر سایر کشورها (کشورهای حاشیه دریای خزر) و بالعکس انجام می‌شود.

برابر آمار رسمی ۲۰۰۲ بیش از ۱۱ هزار تن کالا و ۱۴ هزار نفر مسافر از طریق این بندر جابه‌جا شده است.[۱۵۶]

۹ـ۱ـ۲ـ۲ـ شرکت‌های حمل و نقل دریایی

اصلی‌ترین شرکت حمل و نقل دریایی آذربایجان شرکت کاسپین است که در اختیار دولت است. علاوه بر آن شرکت‌های حمل و نقل دریایی کشورهای حاشیه دریای خزر با بندر باکو در آذربایجان ارتباط کشتیرانی دارند. عملکرد حمل و نقل دریایی کشور طی سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ در جدول زیر آمده است؛[۱۵۷]

سال / شاخص عملکرد	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
حمل کالا ـ کل (هزار تن)	۸۱۷۷/۹	۷۳۸۲/۲	۸۷۷۹	۱۰۲۴۷	۱۱۳۸۱/۱
خطوط داخلی	۳۶۸/۸	۲۰۴/۵	۶۱/۳	—	—
خطوط خارجی	۷۸۰۹/۱	۷۱۷۷/۷	۸۷۱۷/۷	۱۰۲۴۷	۱۱۳۸۱/۱
حمل مسافر ـ کل (هزار نفر)	۲۰	۱۴	۱۲	۱۱	۱۴
خطوط خارجی	۲۰	۱۴	۱۲	۱۱	۱۴
خطوط داخلی	—	—	—	—	—
درآمد کل حمل و نقل دریایی (میلیون منات)	۲۷۲۵۹۵	۲۵۷۷۹۹	۲۹۵۲۵۵	۳۵۷۶۷۹	۴۱۹۱۳۹
درآمد حمل کالا	۲۷۰۳۶۷	۲۵۵۸۹۵	۲۹۳۱۳۵	۳۵۵۶۷۵	۴۱۶۵۶۵
درآمد حمل مسافر	۲۲۲۸	۱۹۰۴	۲۱۲۰	۲۰۰۴	۲۵۷۴
هزینه کل حمل و نقر دریایی (میلیون منات)	۲۷۰۸۳۱	۲۴۳۴۶۶	۲۶۱۲۳۵	۲۶۷۳۲۹	۲۶۷۸۳۱
هزینه حمل کالا	۲۰۷۵۲۶	۲۱۰۰۰۷	۲۳۱۲۸۶	۲۲۶۴۹۵	۲۱۷۱۳۶
هزینه حمل مسافر	۶۳۳۰۵	۳۳۴۵۹	۲۹۹۴۹	۴۰۸۳۴	۵۰۶۹۵
تعداد شاغلین در حمل و نقل دریایی (نفر)	۳۷۶۰۱	۳۵۷۱۷	۲۸۷۸۹	۲۸۹۷۲	۲۸۲۳۸
متوسط حقوق و دستمزد رسمی شاغلین در ماه (هزار منات)	۶۱۳/۸	۴۳۴/۱	۴۳۵/۷	۵۶۶/۷	۶۱۲/۸
میزان سرمایه‌گذاری انجام شده در حمل و نقل دریایی (میلیون منات)	۱۰۴۷۹/۹	۱۳۸۴۵	۵۱۹۴/۹	۲۱۰۱۲/۲	۴۴۳۱۳

۴. شرکت کاسپین هلی‌کوپتر[1]

۵. شرکت فورایر[2]

۶. شرکت ایم‌ایر[3]

از بین شرکت‌های یاد شده شرکت آزال مهم‌ترین و بزرگ‌ترین شرکت هواپیمایی است که مالکیت دولتی دارد. این شرکت دارای تجهیزات هوانوردی و کنترل پیشرفته‌ای ازجمله ایستگاه‌های رادار مدرن است که در بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع منحصر به فرد هستند. افزون بر شرکت‌های داخلی یاد شده ۴ شرکت هواپیمایی روسی و یک شرکت انگلیسی نیز در این کشور فعالیت رسمی دارند که عبارتد از:

ـ شرکت هواپیمایی روسی ایر فلوت[4]

ـ شرکت هواپیمایی روسی پولکوو[5]

ـ شرکت هواپیمایی روسی ترانس‌ایر[6]

ـ شرکت هواپیمایی روسی سمراه[7]

ـ شرکت هواپیمایی انگلیسی کوینی[8]

۹ـ۱ـ۲ـ بررسی بنادر کشور

۹ـ۱ـ۲ـ۱ـ شناسایی بنادر

بندر باکو تنها بندر تجاری جمهوری آذربایجان محسوب می‌شود که ۵۵ فروند کشتی در آن پهلو می‌گیرند. طبق آمار رسمی منتشره از سوی دولت تا قبل از سال ۲۰۰۱ خط کشتیرانی بین این بندر با چند شهر ساحلی نیز در اندازه‌ای محدود برقرار بوده است که از سال ۲۰۰۱ به بعد

---

1. Caspian Helicopter
2. Forair
3. Imair
4. Air Flot
5. Pulkovo
6. Transair
7. Samrah
8. Coyne

شاخص عملکرد / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
درآمد حمل مسافر ـ کشورهای مستقل مشترک‌المنافع	۸۱۶۳۵	۷۹۰۶۰	۷۵۵۲۵	۷۶۷۹۴	۹۳۶۰۴
درآمد حمل مسافر ـ داخل کشور	۵۰۵۹۷	۱۶۹۲۷	۱۹۰۶۷	۲۲۶۷۶	۱۹۶۱۱
کل هزینه‌کرد برای حمل و نقل هوایی (میلیون منات)	۱۲۹۹۰۰	۳۵۹۰۸۸	۳۵۳۶۴۶	۳۷۷۰۸۹	۴۵۱۶۲۸
هزینه‌کرد برای بخش مسافر	۶۹۸۹۰	۱۸۸۷۲۷	۲۰۱۸۵۰	۲۳۴۹۹۳	۲۹۹۷۳۷
هزینه‌کرد برای بخش بار	۶۰۰۱۰	۱۷۰۳۶۱	۱۵۱۷۹۶	۱۴۲۰۹۶	۱۵۱۸۹۱
تعداد شاغلین در حمل و نقل هوایی (نفر)	۲۸۳۵	۲۶۰۰	۲۰۸۰	۲۱۹۹	۲۱۷۳
متوسط حقوق و دستمزد رسمی ماهانه شاغلین (هزار منات)	۹۱۸	۸۹۶	۹۸۱	۹۴۵	۱۰۷۱
سرمایه‌گذاری ثابت در حمل و نقل هوایی (میلیون منات)	۱۶۹۵۴۹	۱۸۹۹۹۳/۶	۴۴۹۲۲	۱۶۴۳۳	۵۰۳۸

تغییرات سالانه شاخص‌های مهم حمل و نقل هوایی بدین صورت است:[۱۵۴]

(ارقام به درصد)

شاخص / سال	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان کل حمل مسافر	ـ	-۱۶	۰/۶	۰	۴/۳
میزان کل حمل بار	ـ	-۲۵	-۲۳	-۱۶	۰
میزان درآمد کل حمل و نقل هوایی	ـ	-۲۱/۵	-۱	۳/۳	۱۲/۷
میزان درآمد حمل مسافر	ـ	-۲۳/۵	۶	۱۴	۱۸
میزان درآمد حمل بار	ـ	-۱۹/۵	-۷/۴	-۸	۶

۹ـ۱ـ۱ـ۲ـ شرکت‌های هواپیمایی

جمهوری آذربایجان دارای ۶ شرکت هواپیمایی فعال است که عبارتند از:[۱۵۵]

۱. شرکت آزال[1]

۲. شرکت آزال هلی کوپتر[2]

۳. شرکت باکو ایر[3]

1. Azərbaycan Hava Yollari
2. Azal Helicopter
3. Baku Air

شده و بقیه فاقد باند پرواز آسفالت هستند. مشخصات فرودگاه‌های کشور در جدول زیر آمده است:[۱۵۲]

طول باند پرواز / جنس باند پرواز فرودگاه	کمتر از ۹۱۴ متر	۹۱۵ تا ۱۵۲۳ متر	۱۵۲۴ متر تا ۲۴۳۷ متر	۲۴۳۸ تا ۳۰۴۷ متر	جمع
دارای باند آسفالت	۳	۴	۱۴	۶	۲۷
بدون باند آسفالت	۹	۲۷	۷	۱	۴۴
جمع	۱۲	۳۱	۲۱	۷	۷۱

همچنین اطلاعات مربوط به عملکرد حمل و نقل هوایی در جدول آمده است:[۱۵۳]

سال / شاخص عملکرد	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
حمل کل مسافران (هزار نفر)	۸۳۳	۶۹۷	۷۰۱	۷۰۱	۷۳۱
حمل بین‌المللی مسافر	۱۴۱	۱۱۲	۱۱۶	۱۳۵	۱۵۰
حمل مسافر بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع با آذربایجان	۳۳۳	۲۰۱	۱۸۵	۱۶۸	۱۷۷
حمل مسافر داخل کشور	۳۵۹	۳۸۴	۴۰۰	۳۹۸	۴۰۴
حمل بار ـ کل (هزار تن)	۶۴	۴۸	۳۷	۳۱	۳۱
حمل بین‌المللی بار	۴۵	۴۰	۳۱	۲۴	۲۵
حمل بار بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع با آذربایجان	۱۱	۳	۳	۲	۳
حمل بار در داخل کشور	۸	۵	۳	۵	۳
درآمد کل حمل و نقل هوایی (میلیون منات)	۴۰۹۵۹۱	۳۲۱۴۵۹	۳۱۸۲۷۷	۳۲۸۷۱۸	۳۷۰۵۶۷
درآمد حمل بار (کل)	۲۰۶۳۹۵	۱۶۵۹۹۰	۱۵۳۶۵۳	۱۴۱۲۴۸	۱۴۹۴۵۵
درآمد حمل بار ـ بین‌المللی	۱۹۲۲۰۹	۱۵۸۴۰۸	۱۴۳۸۷۴	۱۲۹۳۷۲	۱۴۳۷۲۱
درآمد حمل بار ـ کشورهای مستقل مشترک‌المنافع	۵۹۵۶	۲۹۵۸	۵۹۶۱	۴۳۵۷	۳۲۳۲
درآمد حمل بار ـ داخل کشور	۸۲۳۰	۴۶۲۴	۳۸۱۸	۷۵۱۹	۲۵۰۲
درآمد کل حمل مسافر	۲۰۳۱۹۶	۱۵۵۴۶۹	۱۶۴۶۲۴	۱۸۷۴۷۰	۲۲۱۱۱۲
درآمد حمل مسافر ـ بین‌المللی	۷۰۹۶۴	۵۹۴۸۲	۷۰۰۳۲	۸۷۹۹۹	۱۰۷۸۹۷

موجودی کل به تفکیک نوع تجهیزات و ماشین‌آلات طبق جدول زیر است:

نام ماشین‌آلات / سال	تراکتور	خرمن‌کوب کمباین	سایر انواع خرمن‌کوب	بذرپاش	گاوآهن
۱۹۹۶	٪/۰۶	۰	۰	۰	٪/۵
۱۹۹۹	٪/۱	٪/۷	٪/۲	٪/۸	٪۲/۳

با توجه به سهم بسیار ناچیز تجهیزات و ماشین‌آلات کشاورزی وارداتی در کل موجودی آنها می‌توان گفت که درجه وابستگی کشاورزی آذربایجان به خارج در زمینه تجهیزات و ماشین‌آلات بسیار کم است. افزون بر این، این کشور طی سال‌های گذشته در ۶ نوع ماشین‌آلات و تجهیزات کشاورزی از قبیل ماشین‌های دروگر، علف‌زن، سمپاش، پرس و وجین‌کار تقریباً خودکفا بوده است.

آذربایجان علاوه بر تجهیزات و ماشین‌آلات کشاورزی در زمینه کودهای شیمیایی و غذای دام هرساله کالا وارد می‌کند که نوعی وابستگی محسوب می‌شود هرچند که میزان آن نیز قابل اعتنا نیست. از دیگر موارد قابل ذکر در خصوص وابستگی کشاورزی کشور به خارج، تأمین برق برخی مناطق کشور ازجمله جمهوری خودمختار نخجوان است که بخشی از این برق وارداتی برای مصارف کشاورزی استفاده می‌شود.[۱۵۱]

۹ـ برآورد بخش خدمات در جمهوری آذربایجان

۹ـ۱ـ بررسی حمل و نقل در کشور

۹ـ۱ـ۱ـ بررسی فرودگاه‌های کشور

۹ـ۱ـ۱ـ۱ـ شناسایی فرودگاه‌ها

تعداد فرودگاه‌های جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۲، ۷۱ فرودگاه بود. این تعداد به نسبت جمعیت کشور ۹/۰۶ فرودگاه برای یک میلیون نفر جمعیت محسوب می‌شود (برای حدود ۱۱۰ هزار نفر جمعیت یک فرودگاه) از این تعداد فرودگاه ۲۷ مورد دارای باند پرواز آسفالت

۸ـ۵ـ بررسی میزان وابستگی کشور به خارج در زمینه کشاورزی

جمهوری آذربایجان علاوه بر محصولات و کالاهای کشاورزی که قبلاً گفته شد، در موارد زیر از خارج کالا وارد می‌کند که نوعی وابستگی برای کشور ایجاد کرده است:

- تجهیزات و ماشین‌آلات کشاورزی
- کودهای شیمیایی
- غذای دام
- جریان برق

از بین موارد یاد شده تجهیزات و ماشین‌آلات کشاورزی بیشتر وابستگی ایجاد کرده است. میزان واردات کالاهای یاد شده در کشور طی سال‌های گذشته بدین قرار بوده است:[۱۴۹]

سال / نام ماشین‌آلات و تجهیزات	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
تراکتور (دستگاه)	۲۱	۷۴	۱۸۹	۴۲	—	—	۸۶
تریلی و نیم تریلی کشاورزی (دستگاه)	—	۱	۲	۱۰۷	۵	۱۷	۶
خرمن‌کوب کمباین (دستگاه)	—	۱	۵	۳۱	۱۴	۷۴	۷۷
سایر انواع خرمن‌کوب (دستگاه)	—	—	—	۳	۲	۴	—
بذرپاش (عدد)	—	۳۸	۴۵	۱۵	۴۹	۸۱	۱۴
گاوآهن (عدد)	۴۰	۱۴۷	۱۰۶	۲	—	۱/۷	۷

موجودی ماشین‌آلات و تجهیزات کشاورزی یاد شده در جدول نیز طی سال‌های ۱۹۹۶ و ۱۹۹۹ نیز بدین قرار بوده است:[۱۵۰]

نام ماشین‌آلات / سال	تراکتور	خرمن‌کوب کمباین	سایر انواع خرمن‌کوب	بذرپاش	گاوآهن
۱۹۹۶	۳۲۸۵۵	۵۵۷۰	۲۴۵۰	۶۵۳۲	۸۶۰۱
۱۹۹۹	۲۹۵۰۰	۴۴۳۰	۱۷۶۵	۴۸۹۷	۶۴۷۷

با توجه به آمار ذکر شده در دو جدول قبل سهم تجهیزات و ماشین‌آلات وارداتی از

همچنین سطح زیر کشت زمین‌های کشاورزی کشور به تفکیک محصولات مختلف از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۱ در جدول زیر آمده است:[۱۴۸]

سال / نوع محصول	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
حبوبات و غلات	۵۸۳/۴	۶۵۱/۴	۶۳۳/۲	۷۰۹/۵	۶۲۷	۶۰۹/۴	۶۳۹/۴	۶۵۹/۶	۵۹۵	۵۱۹/۲	۶۴۸/۲	۷۶۰/۷
پنبه	۲۶۳/۹	۲۴۵/۵	۲۳۳/۷	۲۲۳/۷	۲۱۴/۲	۲۱۰/۴	۲۱۳/۴	۲۱۱/۸	۱۵۵/۵	۹۴/۴	۱۰۱/۲	۸۳/۳
توتون و تنباکو	۱۴/۸	۱۶/۱	۱۶/۲	۱۵/۹	۱۰/۶	۸	۸/۷	۸/۳	۸/۵	۴/۵	۸/۱	۶/۳
سیب‌زمینی	۲۳/۸	۲۲/۳	۱۸/۸	۱۹/۵	۱۸/۲	۱۶	۲۱/۵	۲۷/۳	۳۳	۳۸	۵۲/۵	۵۵/۲
سبزیجات	۴۹/۴	۴۸/۴	۴۰	۳۵/۳	۳۶/۸	۳۲/۶	۳۹/۳	۳۵/۶	۴۳/۸	۶۸/۷	۸۳/۶	۹۶
زمین‌های آیش	۶۳/۷	۸۴/۲	۱۶۵/۴	۱۱۵/۷	۱۳۰/۸	۸۳/۳	۳/۴	۲۱/۶	۵۳/۷	۵/۹	۳	۶/۳
انگور	۱۸۱/۴	۱۷۱	۱۴۶/۳	۱۴۰/۱	۱۱۰/۳	۹۷/۷	۸۳/۳	۶۶/۳	۳۴/۱	۲۰/۵	۱۴/۲	۱۱/۵
سایر میوه‌ها	۱۳۶	۱۳۶/۲	۱۲۷/۶	۱۲۳/۱	۱۲۱	۱۱۷/۸	۹۴/۲	۸۸/۳	۷۹/۶	۸۲/۵	۳۸/۲	۸۴/۲
چای	۱۳/۳	۱۳/۳	۱۳/۱	۱۳/۳	۱۳/۲	۱۱/۴	۸/۴	۷/۲	۶/۵	۵/۵	۵/۴	۳/۸
سایر محصولات کشاورزی	۱۳۲/۸	۸۴/۴	۳۷/۲									
جمع	۱۴۶۲/۵	۱۴۷۲/۸	۱۳۵۷/۱	۱۳۹۴/۸	۱۲۶۲/۸	۱۲۰۷/۹	۱۲۰۷/۴	۱۰۷۷/۹	۹۲۰/۴	۸۳۲/۷	۱۰۴۱/۵	۱۱۶۲/۳

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
اوجار	۲۳۵۰۷	۱۹۳۷۸	۱۳۸۷۷	۷۹۴۶	۱۲۸۸۶	۱۷۱۷۲	+۳۳/۳	-۳۶/۹
یاردیملی	۵۰۷۰	۱۳۴۸۵	۱۰۷۹۵	۱۰۷۱۴	۱۱۰۱۷	۸۹۳۱	-۱۸/۹	+۴۳/۲
ینولاخ	۲۳۷۲۵	۱۵۳۳۱	۱۵۹۴۹	۱۰۷۳۲	۱۴۹۵۵	۲۰۰۳۹	+۳۴	-۱۸/۴
زاگاتالا	۲۵۱۷۰	۲۲۴۵۷	۱۸۴۴۸۰	۱۴۶۲۸/۱	۱۹۴۹۶	۲۱۰۵۸	+۸	-۱۹/۵
زرداب	۲۵۳۶۲	۲۲۴۵۳	۱۴۸۳۱	۱۲۵۷۸	۱۵۲۵۸	۱۸۱۳۰	+۱۸/۸	-۳۹
زنگیلان	—	۴۹۰	—	۷۰	۱۱۸	۱۰۰	-۱۵/۳	—
جمع کل کشور	۱,۲۰۷,۲۳۹	۱,۰۷۷,۹۱۶	۶۲۰۴۲۹	۸۳۲۷۵۲/۴	۱,۰۴۱,۵۴۲	۱,۱۶۲,۳۳۵	+۱۱/۶	-۳/۹

نام منطقه / سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
صابرآباد	۶۰۷۱۵	۵۴۳۳۴	۴۰۹۵۶	۴۲۳۷۶	۴۷۹۸۶	۵۲۳۷۳	+۹/۱	-۱۴/۹
سالیان	۴۱۷۶۵	۳۷۲۴۸	۳۱۳۹۲	۲۳۰۹۴/۸	۳۱۸۵۹	۳۱۳۶۲	-۱/۶	-۳۳/۲
ساموخ	۱۲۸۰۲	۸۲۵۹	۶۶۱۰	۶۷۰۱	۹۶۲۷	۱۳۰۷۵	+۳۵/۸	+۲/۱
سیازان	۳۱۰۳	۲۶۷۳	۳۵۸۲	۱۱۹۵/۳	۱۶۸۶	۲۱۵۵	+۲۷/۸	-۴۴
شماخی	۲۲۱۶۹	۱۴۵۰۶	۱۳۸۶۸	۱۳۳۲۰	۱۲۱۱۹	۱۴۸۴۰	+۲۲/۵	-۴۹/۴
شکی	۴۸۳۴۱	۴۵۹۷۷	۳۶۴۰۹	۳۴۵۲۰/۴	۵۰۱۰۷	۵۴۸۳۳	+۹/۴	+۱۳/۴
شمکیر	۲۱۴۶۸	۱۸۸۶۵	۱۲۵۴۲	۱۶۰۲۸	۲۳۲۰۵	۳۱۵۱۶	+۳۵/۸	+۴۶/۸
شوشا	۹۷۲	۵۸۵	۳۵۲	۵۸۲	۶۱۰	۸۱۸	+۳۴/۱	-۵/۹
ترتَر	۲۱۶۶۲	۱۹۶۸۶	۱۸۵۲۱	۱۴۱۹۷/۴	۱۷۶۲۱	۲۰۴۶۷	+۱۶/۲	-۵/۸
تووز	۱۲۷۱۸	۹۲۱۷	۹۷۳۶	۱۰۵۶۴	۲۱۶/۳	۲۲۰۷۰	+۲/۱	+۴۲/۴

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
قویا	۱۲۷۸۳	۱۲۲۹۰	۱۰۶۳۹	۹۷۳۳	۱۰۷۲۸	۱۲۸۲۸	+۱۹/۶	+۰/۳
قبادلی	۸۴۹	۷۲۱	۷۴۸	۵۵۱	۹۷۳	۴۷۳	-۴۱/۴	-۷۹/۵
قوسار	۲۲۶۲۲	۲۱۲۸۸	۱۵۹۶۷	۷۴۷۹/۲	۱۲۱۸۹	۲۰۴۶۸	+۶۷/۹	-۱۰/۵
لاچین	۲۳۷۶	۱۵۵۹	۱۵۱۳	۱۱۲۶	۹۴۶	۹۶۷	+۲/۲	-۵۹/۳
لثریک	۷۵۲۳	۱۰۵۷۴	۱۱۶۹۳	۱۱۳۰۲	۱۲۲۰۴	۱۱۱۰۹	-۹	+۴۷/۷
لنکران	۷۴۳۵	۷۸۹۲	۶۸۷۵	۶۸۱۷	۸۴۳۱	۹۲۲۸	+۹/۵	+۲۴/۱
ماساللی	۱۴۰۹۷	۱۷۵۳۶	۱۷۰۹۶	۱۷۲۵۸	۱۶۸۸۷	۶۱۹۵	-۶۳/۳	-۵۶/۱
نفت‌چالا	۴۲۴۴۶	۳۶۳۲۶	۲۵۴۵۶	۲۵۳۷۴/۵	۳۱۳۱۷	۳۹۲۱۹	+۲۵/۲	-۸/۲
اوغوز	۱۷۳۹۸	۱۴۵۰۹	۱۳۰۶۵	۱۰۶۷۵	۱۵۰۲۹	۱۵۸۶۶	+۵/۶	-۹/۶
ساعاتلی	۴۱۵۸۲	۳۸۳۸۰	۳۵۲۲۶	۴۰۹۷۶/۳	۴۱۴۴۲	۴۴۵۴۹	+۷/۵	+۷/۱

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
خوجاوند	۱۶۴۲	۵۸۸	۵۵۰	۳۹۹	۴۴۸	۹۴۶	+۱۱۱/۲	-۷۳/۶
خوجالی	۷۷۵	۱۹۳	۴۲۱	—	۲۰۹	۴۵	-۷۸/۵	-۹۴/۲
ایمیشلی	۳۹۰۶۹	۳۷۸۱۲	۳۸۰۸۱	۳۴۶۸۹	۳۹۱۰۳	۳۹۲۲۸	+۰/۳	+۰/۴
اسماعیلی	۳۰۷۴۳	۲۶۶۰۸	۲۴۳۵۲	۲۳۴۳۴/۴	۲۶۴۱۲	۲۸۵۲۳	+۸	-۷/۷
کلبه‌جر	۱۶۸	۷۰۵	۳۸۱	۴۰۶/۵	۱۶۱	۲۷۲	+۶۸/۹	+۶۱/۹
کوردامیر	۳۸۶۰۴	۳۳۶۶۷	۲۶۸۲۹	۲۸۹۹۶/۵	۴۳۴۰۱	۴۸۰۷۴	+۱۰/۸	+۲۴/۵
قاخ	۲۰۹۵۹	۱۶۹۱۶	۱۴۳۰۹	۶۴۸۶/۲	۹۹۹۶	۱۴۰۵۸	+۴۰/۶	-۴۹
قازاخ	۱۲۹۴۸	۱۰۳۸۵	۷۶۵۰	۶۴۵۳/۳	۸۹۳۱	۱۰۴۵۷	+۱۷/۱	-۲۳/۸
گبه‌له	۲۴۳۵۸	۲۲۵۸۲	۱۴۱۷۷	۱۳۷۹۶/۲	۱۷۲۴۲	۱۹۲۶۱	+۱۱/۷	-۲۶/۵
قوبوستان	۲۳۲۷۸	۱۰۲۶۳	۱۸۹۰۲	۱۷۴۶۶	۲۱۱۴۶	۲۲۸۵۳	+۸/۱	-۱/۹

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
داش‌کسن	۱۵۵۲	۱۷۸۲	۱۴۷۹	۱۵۵۸	۱۵۷۲	۱۶۹۲	+۷/۶	+۹
دوه‌چی	۱۱۷۰۸	۹۲۱۲	۷۹۲۱	۷۷۵۷/۷	۷۵۷۶	۸۶۲۵	+۱۳/۸	-۳۵/۷
نضولی	۷۱۲۴	۷۶۱۱	۸۴۰۲	۵۸۳۸	۹۷۸۱	۱۲۶۸۶	+۲۹/۷	+۷۸
گده‌بی	۱۱۱۳۰	۱۴۲۴۴	۱۳۴۸۲	۱۳۹۲۲	۱۴۹۳۸	۱۶۰۹۹	+۷/۸	+۴۴/۶
گوران بوی	۲۹۹۹۹	۲۰۲۹۷	۱۴۸۸۹	۱۳۲۸۴	۱۵۴۰۳	۲۳۶۸۳	+۵۳/۸	-۲۶/۷
گنن‌چای	۲۳۱۹۵	۱۹۹۸۸	۱۲۹۹۴	۸۱۹۸/۷	۱۱۰۰۳	۱۵۷۳۴	+۴۳	-۴۷/۴
حاجی‌قبول	۱۲۸۰۲۸	۱۰۲۰۵	۹۷۰۱	۹۹۷۶	۱۰۷۱۴	۱۱۸۳۲	+۱۰/۴	-۸/۲
خاچماز	۳۹۰۶۹	۳۴۰۸۸	۲۱۰۶۶	۱۵۷۹۴/۴	۲۵۶۲۵	۳۴۰۱۲	+۳۲/۷	-۱۴/۹
خانلار	۱۰۴۱۴	۶۸۶۴	۶۶۷۲	۴۹۰۲	۷۴۶۴	۸۱۲۶	+۸/۹	-۲۸/۱
خیزی	۳۷۶۰	۳۳۲۲	۲۷۲۳	۱۸۱۴	۱۹۳۴	۲۲۵۳	+۱۶/۵	-۶۶/۹

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
آغجابدی	۴۲۳۴۲	۴۱۵۱۶	۳۹۳۰۲	۳۳۳۳۸	۳۹۹۲۳	۴۱۳۳۴	+۳/۵	-۲/۴
آغستافا	۱۵۵۵۳	۱۲۶۶۳	۸۹۴۴	۷۳۹۷	۱۳۳۳۹۹	۱۷۲۱۳	+۲۸/۵	+۱۰/۷
آغسو	۲۴۹۰۰	۲۲۸۱۳	۱۵۷۴۶	۱۲۶۹۷	۲۴۹۹۴	۲۳۶۸۷	-۵/۲	-۵/۱
آستارا	۵۳۳۸	۵۳۹۵	۵۹۴۳	۵۷۵۸/۵	۶۴۷۳	۳۴۴۸	-۰/۴	+۲۰/۸
بالاکن	۱۲۵۷۸	۱۲۴۲۸	۹۵۵۴	۱۲۴۴۹	۱۵۰۸۰	۹۹۹۴	-۳۳/۷	-۲۵/۸
بیله‌گان	۳۹۸۲۸	۳۶۶۸۷	۲۷۹۶۴	۲۶۶۲۴	۳۴۱۱۹	۴۱۵۵۱	+۲۱/۸	+۴/۳
برده	۴۵۵۶۳	۴۴۱۴۷	۳۹۴۰۵	۳۶۵۰۲	۴۳۴۵۱	۴۸۷۴۵	+۱۲/۲	+۶/۹
بیله‌سوار	۴۰۰۷۶	۳۳۳۸۲	۲۴۹۴۴	۲۴۳۶/۴	۲۷۷۸۲	۲۹۹۰۶	+۷/۶	-۲۵/۴
جبرائیللی	۲۸۵	۴۳۲	—	—	—	۲۰۰۰	—	+۶۰۲
جلیل‌آباد	۳۸۹۰۸	۳۶۴۸۵	۴۲۶۴۰	۴۶۰۷۴	۴۷۶۵۴	۴۹۱۵۱	+۳/۱	+۲۶/۳

سطح زیر کشت زمین‌های کشاورزی در مناطق مختلف آذربایجان از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۱ در جدول زیر آمده است:[۱۴۷]

(ارقام به هکتار)

سال / نام منطقه	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۲۰۰۰	درصد تغییر سال ۲۰۰۱ نسبت به ۱۹۹۶
نخجوان	۲۸۸۲۲	۳۲۴۴۵	۳۴۹۲۵	۲۷۴۱۴	۳۷۱۱۷	۳۹۸۰۵	+۷/۲	+۳۸/۱
باکو	۲۳	۷۴۲	۱۴۶۳	۳۲۵/۴	۱۳۳	۴۵۰	+۲۳۸/۳	+۱۸۵۶
علی بایراملی	۴۳	—	—	—	۳	۳۸	+۱۱۶۶/۷	−۱۳/۲
گنجه	۲۵۳	۲۶۶	۲۶۹	۳۴۷/۲	۲۳۷	۸۵	−۶۴/۱	−۶۶/۴
مینگجه چنویر	۵۶۸	۴۲۸	۳۴۹	۲۰/۹	۷۶	۲۶۷	+۲۵۱/۳	−۵۳
سومقائیت	—	۳۳۶	۳	۱۵	۱۶	۱۶	۰	—
آبشارون	۹۳۷۴	۵۲۷۰	۲۳۱۲	۱۵۹۸/۱	۱۵۹۴	۱۶۵۱	+۳/۶	−۸۲/۴
آغدام	۱۴۳۹۰	۱۲۸۲۸	۱۲۰۵۹	۱۱۲۹۸	۱۱۱۳۱	۱۳۹۲۴	+۲۵/۱	−۳/۳
آغداش	۲۷۹۷۸	۲۶۲۸۴	۲۳۴۸۰	۲۰۸۲۰	۲۴۹۹۲	۲۷۷۶۰	+۱۱/۱	−۰/۸

ردیف	نام کالا	سال									
		۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳		۲۰۰۴	
		مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۱۵	سیگار (میلیون عدد)	۳۰۵/۲	۱۸۶۵/۷	۱۴۹۹/۰	۱۰۲۹۸/۴	۳۵۷۰/۰	۱۱۶۹۲/۹	۸۸۳/۴	۴۲۶۰/۰	۱۳۸۵/۲	۷۱۰۱/۳
۱۶	نفت خام (هزار تن)	۵۵۱۱/۶	۹۸۵۴۳۶/۹	۹۱۴۲/۵	۱۷۲۵۴۷۸/۸	۸۷۹۳/۶	۱۴۷۶۲۶۶/۹	۹۰۹۳/۱	۱۸۱۶۰۹۸/۶	۹۰۲۲/۴	۲۲۶۴۴۳۵/۰
۱۷	روغن موتور (هزار تن)	۲۱۵/۴	۵۶۵۲۹/۲	۱۸۴/۸	۹/۳۸۰۷۷	۲۰۸/۰	۴۲۴۶۸/۴	۲۵۹/۵	۶۱۴۸۲/۶	۳۸۸/۶	۱۳۳۴۲۹/۱
۱۸	کروزین (هزار تن)	۴۶۰/۲	۱۰۶۸۳۷/۴	۳۴۲/۴	۶۵۱۱۳/۱	۴۰۱/۵	۷۸۰۶۹/۴	۳۲۸/۸	۷۴۴۲۹/۶	۳۲۳/۱	۹۰۶۹۶/۵
۱۹	گازوییل (هزار تن)	۱۲۹۹/۴	۲۹۲۸۲۰/۳	۱۲۳۴/۳	۲۲۲۸۳۴/۰	۱۰۵۶/۴	۱۸۲۵۲۷/۹	۱۱۰۶/۰	۲۳۴۸۰۶/۷	۱۳۶۴/۹	۴۱۰۵۲۱/۸
۲۰	نفت سیاه (مازوت) هزار تن	۲/۰	۱۴۶/۹	۴۹۳/۲	۴۲۱۴۱/۳	۹۹۵/۸	۱۰۷۸۹۶/۰	۱۴۶/۱	۲۲۱۱۲/۱	۳۳۸/۲	۴۸۱۷۳/۴
۲۱	روغن‌های صنعتی (تن)	۶۸۸۹۹/۶	۱۱۲۳۵/۱	۱۱۱۳۸/۸	۲۰۷۲/۹	۴۰۵۶/۸	۱۰۳۹/۰	۵۴۷۵/۵	۱۳۹۲/۰	۱۹۱۴۱/۱	۳۹۰۷/۵
۲۲	ذغال‌سنگ خام (تن)	۱۰۹۶۸/۶	۶۲۱/۹	۲۳۴۰۱/۷	۱۲۸۲/۵	۷۰۸۳۹/۲	۳۸۸۰/۰	۱۸۷۳۳/۰	۹/۹۹۲	۲۳۲۶۲/۳	۱۲۵۶/۲
۲۳	برق (میلیون کیلووات ساعت)	۸۶۳/۱	۱۹۳۴۲/۲	۶۰۸/۹	۴۴۶۳/۶	۱۳۸۵/۷	۱۸۹۲۶/۷	۷۲۹/۳	۱۱۲۶۵/۳	۳۱۳/۹	۴۶۵۴/۸
۲۴	هیدروکسید سدیم (تن)	۷۵۵۰/۴	۱۳۵۵/۶	۴۶۱۷/۳	۱۰۷۹/۶	۶۵۱۵/۷	۱۳۱۲/۴	۳۲۷۴/۴	۷۲۰/۰	۲۹۹۳/۱	۷۰۱/۶
۲۵	اکسید آلومینیوم (هزار تن)	۲۱۳/۳	۲۱۷۲۷/۵	۹۳/۰	۹۷۲۱/۲	۹۴/۵	۱۷۰۷۲/۲	۱۷۲/۴	۳۳۱۲۰/۸	۲۳۱/۸	۴۹۹۷۲/۲
۲۶	الکل اسیکلیک و مشتقات (تن)	۱۰۵۶۶/۴	۳۸۳۴/۴	۸۱۲۳/۳	۲۵۹۷/۸	۱۸۱۸۷/۲	۵۶۸۸/۳	۱۸۸۷۸/۸	۷۰۷۲/۹	۲۱۹۳۳/۲	۱۲۰۸۲/۹
۲۷	پلی‌اتیلن (تن)	۲۲۵۴۴/۴	۱۳۴۶۱/۶	۲۰۲۷۴/۳	۱۰۰۵۲/۶	۳۳۴۷۷/۷	۱۵۹۷۶/۵	۳۹۳۶۰/۲	۲۱۳۸۸/۲	۵۳۳۳۶/۰	۴۵۵۳۷/۸
۲۸	رزین‌های نفتی (تن)	۶۵۵۹۵/۳	۵۶۸۷/۲	۲۹۴۵۸/۲	۲۳۹۰/۲	۶۲۰۶۸/۱	۴۴۲۶/۹	۵۸۷۱۱/۷	۷۱۴۷/۳	۴۲۵/۰	۱۲۱/۴
۲۹	پوست گاو (تن)	۵۷۶۵/۲	۸۰۹/۸	۶۴۱۱/۷	۹۹۸/۱	۶۲۷۵/۶	۹۲۵/۸	۶۹۸۳/۱	۱۴۹۷/۷	۷۰۰۰/۲	۹۸۲/۱
۳۰	پوست گوسفند و گاو (هزار قطعه)	۱۰۶۷/۲	۸۰۵/۳	۸۴۳/۱	۴۸۷/۲	۱۰۹۶/۱	۵۹۱/۰	۱۳۳۹/۶	۱۲۰۱/۷	۱۲۸۴/۳	۱۴۶۶/۳

ردیف	نام کالا	۲۰۰۰		۲۰۰۱		۲۰۰۲		۲۰۰۳		۲۰۰۴	
		سال									
		مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۳۱	الیاف کتان (تن)	۴۰۶۰۹/۷	۳۶۲۹۵/۴	۱۹۸۲۴/۶	۱۴۸۹۰/۹	۳۰۷۸۸/۰	۲۲۶۸۷/۵	۳۳۴۶۸/۳	۳۳۳۳۰/۹	۳۶۰۱۵/۸	۳۵۵۲۵/۵
۳۲	انواع میله (تن)	۱۳۲۲/۵	۱۹۸/۱	۱۸۶۳۷/۳	۳۷۱۲/۸	۳۹۲۹۹/۲	۷۹۷۸/۴	۳۳۲۰۰/۶	۷۹۸۶/۸	۱۰۱۷۵/۲	۳۰۵۴/۲
۳۳	لوله‌های حفاری (تن)	۱۸۴/۶	۲۰۵/۴	۷/۱۵۳۳	۱۵۷۲/۶	۱۳۲۶/۸	۱۸۲۵/۰	۱۳۶۷/۳	۱۳۹۳/۴	۶۴۲/۱	۱۳۴۹/۲
۳۴	ضایعات و براده مس (تن)	۱۲۴۳۸/۷	۷۱۷۲/۲	۳۷۶۲/۴	۲۴۵۵/۰	—	—	—	—	۱۰/۹	۷/۶
۳۵	آلومینیوم خام (تن)	۱۳۱۰۲/۵	۹۲۳۴/۳	۵۸۹۳/۵	۳۸۶۱/۶	—	—	۱۸۹۲۷/۹	۲۵۰۲۵/۸	۳۱۰۹۴/۱	۴۷۹۱۷/۲
۳۶	ضایعات و براده آلومینیوم (تن)	۱/۱۲۱۷۴	۶۵۰۳/۱	۳۷۶۲/۰	۲۰۹۵/۱	—	—	—	—	۸/۰	۸/۰
۳۷	پمپ مایعات (قطعه)	۴۰۳۹/۰	۱۸۴۷/۹	۶۶۸/۰	۳۰۷/۹	۱۰۳/۰	۱۷۱/۱	۳۴۰/۰	۷۱۲/۵	۴۶۳/۰	۳۶۶/۳

به طور کلی ارزش مبادلات تجاری جمهوری آذربایجان از ابتدای استقلال کشور تا پایان ۲۰۰۴ به تفکیک صادرات و واردات و به همراه تراز بازرگانی خارجی بدین صورت بوده است.[۱۷۱]

جدول مبادلات تجاری خارجی (واردات و صادرات) جمهوری آذربایجان

(ارقام به هزار دلار)

سال	حجم مبادلات خارجی	واردات	صادرات	تراز بازرگانی خارجی	درصد تغییر حجم مبادلات نسبت به سال قبل
۱۹۹۱	۴۰۰۲۲۳۴/۳	۱۸۸۱۲۶۶/۲	۲۱۲۰۹۶۸/۱	۲۳۹۷۰۱/۹	—
۱۹۹۲	۲۴۲۲۸۳۵	۹۳۹۸۶۲	۱۴۸۳۹۷۳	۵۴۴۱۱۱	-۳۹/۵
۱۹۹۳	۱۳۵۳۴۶۷/۱	۶۲۸۸۰۶	۷۲۴۶۶۱/۱	۹۵۸۵۵/۱	-۴۴/۲
۱۹۹۴	۱۴۳۰۶۴۴/۷	۷۷۷۹۱۰/۵	۶۵۲۷۳۴/۲	-۱۲۵۷۶/۳	+۵/۷
۱۹۹۵	۱۳۰۴۸۵۶/۵	۶۶۷۶۵۷/۲	۶۳۷۱۹۹/۳	-۳۰۴۵۷/۹	-۸/۸
۱۹۹۶	۱۵۹۱۸۸۱/۸	۹۶۰۶۳۶/۳	۶۳۱۲۴۵/۵	-۳۲۹۳۹۰/۸	+۲۲
۱۹۹۷	۱۵۷۵۶۵۲/۹	۷۹۴۳۴۳/۲	۷۸۱۳۰۹/۷	-۱۳۰۳۳/۵	-۱
۱۹۹۸	۱۶۸۲۶۴۷/۹	۱۰۷۶۴۹۷/۴	۶۰۶۱۵۰/۵	-۴۷۰۳۴۶/۹	+۶/۸
۱۹۹۹	۱۹۶۵۵۵۲/۴	۱۰۳۵۸۸۸/۸	۹۲۹۶۶۳/۶	-۱۰۶۲۲۵/۲	+۱۶/۸
۲۰۰۰	۲۹۱۷۲۹۱/۱	۱۱۷۲۰۷۱/۲	۱۷۴۵۲۱۹/۹	۵۷۳۱۴۸/۷	+۴۸/۴
۲۰۰۱	۳۷۴۵۳۱۳/۵	۱۴۳۱۱۰۷/۴	۲۳۱۴۲۰۶/۱	۸۸۳۰۹۸/۷	+۲۸/۴
۲۰۰۲	۳۸۳۲۸۸۳/۷	۱۶۶۵۴۸۴	۲۱۶۷۳۹۹/۷	۵۰۱۹۱۵/۷	+۲/۳
۲۰۰۳	۵۲۱۶۵۵۸/۹	۲۶۲۶۱۸۱/۱	۲۵۹۰۳۷۷/۸	-۲۵۸۰۳/۳	۳۶+
۲۰۰۴	۷۱۳۱۳۱۰/۹	۳۵۱۵۸۶۱/۱	۳۶۱۵۴۴۹/۸	۹۹۵۸۸/۷	۳۶/۷+

۱۰ـ۲ـ۳ـ ارزش واردات و سهم آن در تولید ناخالص ملی

سهم واردات در میزان تولید ناخالص ملی (GNP) در سال‌های مختلف در این کشور بدین قرار بوده است:[۱۷۲]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تولید ناخالص ملی (میلیون دلار)	۳۴۷۰	۳۵۲۱	۳۸۸۶	۳۸۲۱	۴۳۴۵	۵۰۴۶	۵۰۸۰	۵۶۹۰	۶۷۰۰
ارزش واردات (هزار دلار)	۶۶۷۶۵۷/۲	۹۶۰۶۳۶/۳	۷۹۴۳۴۳/۲	۱۰۷۶۴۹۷/۴	۱۰۳۵۸۸۸/۸	۱۱۷۲۰۷۱/۲	۱۴۳۱۱۰۷/۴	۱۶۶۵۴۸۴	۲۶۲۶۱۸۱/۱
سهم واردات در تولید ناخالص ملی (درصد)	۲۰	۲۸	۲۱	۲۹	۲۴	۲۴	۲۹	۳۰	۴۰

در مدت ۹ سال ذکر شده در جدول سهم واردات در تولید ناخالص ملی اغلب با افزایش همراه بوده است و این سهم در سال ۲۰۰۳ نسبت به ۱۹۹۵، دو برابر شده است.

۱۰ـ۲ـ۴ـ ارزش واردات سرانه

ارزش واردات سرانه جمهوری اسلامی آذربایجان از ابتدای استقلال بدین قرار بوده است:[۱۷۳] و [۱۷۴]

شاخص / سال	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد جمعیت کشور (هزار نفر)	۷۲۱۸/۵	۷۳۲۴/۱	۷۴۴۰	۷۵۴۹.۶	۷۶۴۳.۵	۷۷۲۶/۲	۷۷۹۹.۸	۷۸۷۶.۷	۷۹۵۳.۴	۸۰۱۶.۲	۸۰۸۱	۸۱۴۱.۴	۸۲۰۲.۵	۸۲۸۵
ارزش واردات (هزار دلار)	۱۸۸۱۲۶۶/۲	۹۳۹۸۶۲	۶۲۸۸۰۶	۷۷۷۹۱۰.۵	۶۶۷۶۵۷.۲	۹۶۰۶۳۶/۳	۷۹۴۳۴۳/۲	۱۰۷۶۴۹۷/۴	۱۰۳۵۸۸۸/۸	۱۱۷۲۰۷۱/۲	۱۴۳۱۱۰۷.۴	۱۶۶۵۴۸۲	۲۶۲۶۱۸۱/۱	۳۵۱۵۸۶۱.۱
سرانه واردات (دلار)	۲۶۱	۱۲۹	۸۵	۱۰۳	۸۸	۱۲۵	۱۰۲	۱۳۷	۱۳۰	۱۴۷	۱۷۷	۲۰۵	۳۲۱	۴۲۵
تغییرات سرانه واردات نسبت به سال قبل (درصد)	ـ	-۵۰	-۳۴	+۲۲	-۱۴	+۴۲	-۱۸	+۳۵	-۵	+۱۳	+۲۱	+۱۶	+۵۷	+۳۳

بررسی روند تغییرات سرانه نمایانگر این است که از سال ۲۰۰۰ به بعد با توجه به افزایش قابل ملاحظه واردات، سرانه این شاخص افزایش یافته است. این در حالی است که افزایش جمعیت دارای نرخ پایین و روند ثابتی در سال‌های اخیر داشته است.

۱۰ـ۲ـ۵ـ ارزش صادرات و سهم آن در تولید ناخالص ملی

سهم صادرات در تولید ناخالص ملی کشور در ۹ سال منتهی به ابتدای ۲۰۰۴ بدین قرار است:[۱۷۵]

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان تولید ناخالص ملی (میلیون دلار)	۳۴۷۰	۳۵۲۱	۳۸۸۶	۳۸۲۱	۴۳۴۵	۵۰۴۶	۵۰۸۰	۵۶۹۰	۶۷۰۰
ارزش صادرات (هزار دلار)	۶۳۷۱۹۹/۳	۶۳۱۲۴۵/۵	۷۸۱۳۰۹/۷	۹۲۹۶۶۳/۶	۱۷۴۵۲۱۹/۹	۲۳۱۴۲۰۶/۱	۲۱۶۷۳۹۹/۷	۲۱۶۷۳۹۹/۷	۲۵۹۰۳۷۷/۸
سهم صادرات در تولید ناخالص ملی (درصد)	۱۹	۱۸	۲۱	۱۶	۲۲	۳۵	۴۶	۳۸	۳۹

سهم صادرات نیز همچون واردات در تولید ناخالص ملی در این مدت دو برابر شده است. این سهم در سال‌های اخیر نسبت بـه واردات وضعیت بهتری داشته است و به نظر می‌رسد در سال‌های بعد وزن آن از وزن واردات پیشی گرفته و فاصله معنی‌داری با آن پیدا کند.

۱۰ـ۲ـ۶ـ ارزش صادرات سرانه

ارزش صادرات سرانه از ابتدای استقلال آذربایجان تا پایان سال ۲۰۰۴ بدین صورت بوده است:(۱۷۶) و (۱۷۷)

سال / شاخص	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تعداد جمعیت کشور (هزار نفر)	۷۲۱۸.۵	۷۳۲۴.۱	۷۴۴۰	۷۵۴۹.۶	۷۶۴۳.۵	۷۷۲۶.۲	۷۷۹۹.۸	۷۸۷۶.۷	۷۹۵۳.۴	۸۰۱۶.۲	۸۰۸۱	۸۱۴۱.۴	۸۲۰۲.۵	۸۲۸۵
ارزش واردات (هزار دلار)	۲۱۲۰۹۶۸.۱	۱۴۸۳۹۷۳	۷۲۴۶۶۱.۱	۶۵۲۷۳۴.۲	۶۳۷۱۹۹.۳	۶۳۱۲۴۵.۵	۷۸۱۳۰۹.۷	۶۰۶۱۵۰.۵	۹۲۹۶۶۳.۶	۱۷۴۵۲۱۹.۹	۲۳۱۴۲۰۶.۱	۲۱۶۷۳۹۹.۷	۲۵۹۰۳۷۷.۸	۳۶۱۵۴۴۹.۸
سرانه واردات (دلار)	۲۹۴	۲۰۳	۹۸	۸۷	۸۴	۸۲	۱۰۱	۷۷	۱۱۷	۲۲۰	۲۸۷	۲۶۷	۳۱۶	۴۳۷
تغییرات سرانه واردات نسبت به سال قبل (درصد)	—	-۳۱	-۵۱	-۱۱	-۳	-۲	+۲۴	-۲۳	+۵۲	+۸۸	+۳۱	-۷	+۱۹	+۳۹

روند تغییرات سرانه صادرات در سال‌های اولیه پس از استقلال به مدت ۵ سال متوالی روند نزولی داشته است ولـی از سـال ۱۹۹۷ بـه بعد عمدتاً سیر صعودی را طی کرده است و پیش‌بینی می‌شود با توجه به افزایش صادرات نفت از طریق خطوط لوله انتقال نفت جدیـد و افزایش قیمت جهانی نفت این سرانه در سال‌های بعد نیز روند صعودی خود را حفظ کند و بهبود بخشد.

۱۰ـ۳ـ بررسی بازارهای تجاری کشور

بازارهای تجارت خارجی آذربایجان بسیار پراکنده است و این جمهوری با کشورهای زیادی مبادله تجاری دارد. آذربایجان برابر آمار ۵ ساله بین ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ به ۱۲۷ کشور دنیا کالا صادر کرده است و از ۱۵۶ کشور کالا وارد کرده است. حجم مبادلات خارجی این کشور به تفکیک سال و با اولویت ۳۰ کشور در جدول مربوطه در پی می‌آید (اولویت‌بندی براساس میزان صادرات در سال ۲۰۰۴ است)

جدول صادرات آذربایجان به کشورهای مختلف (ارقام به هزار دلار)

ردیف	نام کشور	سال				
		۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱	ایتالیا	۷۶۲۵۴۴/۸	۱۳۲۴۰۶۵/۴	۱۰۸۲۷۱۹/۶	۱۳۴۵۹۴۸/۴	۱۶۱۴۸۵۶/۲
۲	اسرائیل	۱۳۵۱۵۵/۸	۱۶۴۱۳۰/۲	۱۵۴۰۵۷/۴	۱۳۸۱۱۲/۸	۳۲۲۷۳۸/۲
۳	روسیه	۹۸۲۸۶/۹	۷۷۵۲۷/۹	۹۵۶۷۴/۷	۱۴۷۸۸۰/۹	۲۰۹۷۵۹/۹
۴	گرجستان	۷۴۶۳۹/۸	۱۰۳۲۳۵/۶	۸۰۸۲۸/۱	۱۱۰۰۵۹/۶	۱۸۸۸۵۰/۷
۵	ترکیه	۱۰۴۹۸۱	۶۷۳۸۱/۶	۸۳۳۹۶/۵	۱۰۷۰۳۶	۱۸۲۶۲۱/۶
۶	ایران	۷۶۶۲۰	۹۱۴۴/۲	۲۹۸۸۴/۵	۴۹۱۲۹/۴	۱۵۳۵۴۴/۶
۷	ترکمنستان	۸۲۲۸/۶	۱۲۰۰۰/۳	۸۶۲۲/۹	۵۸۲۶/۷	۱۴۳۴۲۰/۷
۸	اندونزی	۵۵۳۸/۴	۱۳/۸	—	۲۷/۹	۱۲۹۳۵۷/۳
۹	کرواسی	۳۷۴۱/۹	۲۴۳۴۸/۱	۷۲۷۷/۱	۶۱۰۷۵/۶	۱۰۹۱۶۹/۴
۱۰	رومانی	۷۵۳۷/۴	۹۰۴۱/۲	۲۸۳۵۳/۷	۱۶۴۱/۹	۸۲۲۹۵/۳
۱۱	فرانسه	۲۰۵۱۹۱/۸	۶۶۴۷۴	۱۶۶۲۸۲/۴	۲۰۹۷۲۵/۵	۶۶۸۹۰/۱
۱۲	بلغارستان	۲۹۳۸/۴	۱۷۸۵/۲	۲۵۸۶/۹	۱۳۹۳۳/۹	۴۹۳۰۹/۵
۱۳	تاجیکستان	۱۹۵۸۵/۳	۱۲۱۱۲/۶	۲۷۹۷۹/۲	۳۴۴۴۲/۳	۴۶۴۸۷
۱۴	آلمان	۸۲۹۳	۱۲۸۶۴/۲	۲۸۷۷۳/۳	۷۳۰۷/۲	۳۷۵۹۶/۵
۱۵	چین	۴۸۷۸/۹	۲۴۳۸/۶	۱۳۱۲/۳	۱۹۲۸۶/۱	۳۱۷۱۸/۲
۱۶	آمریکا	۸۰۰۴/۷	۱۳۶۲۴/۹	۵۱۹۷۴/۹	۶۳۸۶۴/۵	۲۵۹۹/۵
۱۷	یونان	۲۲۶۸۰	۵۰۸۳۱	۵۳۱۲۳/۶	۷۱۳۲۵/۹	۲۰۲۲۶/۱
۱۸	هنگ‌کنگ	—	۷۴/۱	۳۵/۶	۷۲۰۶/۱	۱۸۰۶۶/۷
۱۹	هلند	۲۶۲۱۳	۱۵۶۰۷/۴	۹۵۷۷/۶	۶۳۷۳/۱	۱۴۳۲۳/۸
۲۰	لوکزامبورگ	۲/۵	—	۴۵۳۷/۹	۷۷۳۱	۱۳۵۴۱/۹

ردیف	نام کشور	سال				
		۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۲۱	اوکراین	۲۳۶۲۰/۹	۶۸۴۱	۱۲۹۸۱/۷	۲۱۲۰۴/۲	۱۲۲۵۵/۶
۲۲	لتونی	۱۲۵۹۲/۳	۲۶۸۲/۴	۲۵۴۲/۱	۱۱۱۱۶/۳	۱۱۵۲۴/۳
۲۳	اسلونی	۲۲۵۴/۸	۱۶۸۹/۵	۴۸۱۱/۲	۷۰۸۳/۷	۱۱۴۵۰/۲
۲۴	قزاقستان	۶۶۶۴/۱	۶۶۱۶/۷	۱۱۵۶۹/۹	۱۰۱۳۲/۶	۹۴۱۷/۷
۲۵	امارات متحده عربی	۷۱۱۶/۹	۱۰۲۱۴/۴	۱۱۵۶۹/۹	۶۰۲۷	۷۹۸۲/۶
۲۶	انگلستان	۱۸۷۸۵/۱	۳۵۴۴۳/۵	۹۰۴۴	۷۶۵۹/۷	۶۵۹۹/۵
۲۷	لیتوانی	۲۴۴۶/۱	۱۲۴۰	۳۱۲۰/۹	۴۸۷۱/۷	۶۰۴۷/۲
۲۸	اسپانیا	۷۷۹۹/۶	۱۰۱۸۱۶/۲	۱۰۳۹۹۰/۴	۴۳۳۲۹	۵۶۱۱/۵
۲۹	هند	۶۲۹/۴	۸۰۳/۴	۲۲۴۵/۲	۱۳۰۸/۵	۵۳۸۵
۳۰	کره	۲۰۰۱/۱	۱۱۸۹/۴	۰/۵	۹۶۵/۵	۳۷۸۵/۶
سایر کشورها		۸۶۱۴۷/۴	۱۷۸۹۶۹/۳	۹۲۹۳۴	۶۳۸۷۳/۱	۹۷۰۱۷/۴
جمع		۱۷۴۵۲۱۹/۹	۲۳۱۴۲۰۶/۱	۲۱۶۷۲۳۹۹/۷	۲۵۹۰۳۷۷/۸	۸/۳۶۱۵۴۴۹

بررسی جدول ارزش صادرات آذربایجان به کشورهای مختلف نشان می‌دهد که به‌رغم پراکندگی صادرات این کشور در بین ممالک مختلف، سهم و وزن اصلی صادرات در رابطه با تعداد مشخصی از کشورها بوده است. در این میان ۱۰ کشور که در جدول به ترتیب آمده است، در مدت ۵ سال گذشته بین حدود ۷۰ تا ۸۵ درصد از کل صادرات آذربایجان را دریافت کرده‌اند و ۱۱۷ کشور باقیمانده حدود ۱۵ تا ۳۰ درصد از صادرات آذربایجان را دریافت کرده‌اند. از ۱۰ کشور برتر در این زمینه ۵ کشور همسایه یا همجوار آذربایجان و ۵ کشور دیگر غیرهمجوار بوده‌اند. از بین این کشورها ایتالیا را می‌توان اصلی‌ترین واردکننده کالا از آذربایجان شمرد. این کشور همواره بیش از ۴۰ درصد از صادرات آذربایجان را دریافت کرده و این سهم به بیش از ۵۰ درصد نیز رسیده است. سهم رژیم اسرائیل نیز به لحاظ داشتن رتبه دوم در وارد کردن کالا از آذربایجان و چه به لحاظ رشد واردات این رژیم از آذربایجان درخور تأمل و اعتنا هست. سهم ایران در این میان چندان درخور توجه نیست ولی علیرغم این، رشد قابل ملاحظه واردات ایران از آذربایجان در سال ۲۰۰۴ (رشد بیش از ۲۰۰ درصد)

نشان می‌دهد که جایگاه ایران در بین خریداران کالاهای آذربایجانی ارتقا یافته است. بالاترین جایگاه ایران در بین خریداران کالاهای آذربایجان رتبه پنجم است که مربوط به سال ۲۰۰۴ و پایین‌ترین جایگاه رتبه هفدهم است که در سال ۲۰۰۱ بوده است و در بقیه سال‌ها رتبه ایران بین هفتم تا دهم بوده است. سهم کشورهای مستقل مشترک‌المنافع در واردات کالا از آذربایجان چندان درخور توجه نیست. این سهم بین ۹ تا ۱۳ درصد بوده است. در بین این کشورها که به جز ارمنستان همه ده کشور دیگر را شامل می‌شود، روسیه جایگاه اصلی را دارد و سهم عمده واردات از آذربایجان را در بین این گروه از کشورها به خود اختصاص داده است. گرجستان و ترکمنستان نیز بعد از روسیه جای دارند.

جدول واردات آذربایجان از کشورهای مختلف

(ارقام به هزار دلار)

کشور	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
آلمان	۶۷۵۵۲/۳	۷۲۸۴۰/۳	۸۳۴۵۳/۹	۱۶۹۹۰۲/۹	۱۹۸۴۷۷/۸
اطریش	۸۱۳۸/۴	۲۰۲۶۳/۶	۱۵۱۷۷/۰	۸۱۷۰/۳	۱۷۱۷۵/۲
بلژیک	۴۳۲۰/۵	۲۰۲۲۳/۱	۱۰۹۱۴/۹	۲۵۶۶۱/۸	۳۰۸۴۶/۱
امارات متحده عربی	۱۹۸۸۱/۴	۱۸۷۳۹/۶	۱۹۱۶۶/۶	۲۶۵۰۹/۸	۳۱۱۵۵/۴
انگلستان	۵۸۸۷۱/۶	۵۳۹۶۱/۴	۸۵۲۳۹/۸	۲۸۶۱۱۸/۹	۴۲۱۷۶۶/۰
آمریکا	۱۰۴۱۳۱/۸	۲۳۰۹۳۳/۲	۹۸۶۹۵/۰	۱۳۲۶۱۷/۱	۱۳۱۸۶۵/۶
برزیل	۴۲۶۹/۵	۶۶۲۶/۸	۷۵۲۷/۷	۹۰۹۲/۵	۱۱۱۱۵/۷
چین	۲۳۰۹۰/۵	۴۱۹۸۵/۷	۵۱۰۲۴/۱	۹۲۳۹۲/۷	۱۴۵۴۸۵/۹
فرانسه	۱۸۹۶۱/۱	۲۶۱۳۷/۸	۱۱۸۱۱۱/۰	۱۵۵۵۹۵/۰	۱۲۰۱۳۴/۰
هندوستان	۱۱۲۶۴/۹	۱۵۱۰۱/۱	۱۹۴۱۷/۹	۳۵۳۹۷/۸	۴۷۰۲۲/۸
ایران	۵۶۸۳۰/۲	۵۵۴۲۴/۷	۵۷۹۳۲/۸	۵۰۶۰۸/۰	۴۵۳۲۰/۷
اسپانیا	۴۶۴۶/۶	۳۳۴۸/۷	۱۰۲۶۸/۷	۹۲۷۱/۰	۱۱۰۰۵/۹
سوئیس	۵۶۲۳۹/۴	۱۸۲۱۸/۴	۵/۲۰۹۷۴	۱۷۰۵۹/۰	۲۶۷۱۲/۸
سوئد	۵۷۰۷/۵	۱۳۹۱۱/۱	۵۶۲۵/۳	۴۰۸۸۹/۰	۶۶۵۷۳/۵
ایتالیا	۲۸۰۹۸/۶	۲۴۶۷۰/۸	۲۶۳۶۳/۴	۷۳۹۸۲/۵	۱۰۶۷۴۶/۰
کانادا	۳۸۸۳/۶	۱۵۸۴/۳	۲۵۲۳/۹	۲۲۱۳۳/۴	۱۵۳۸۶/۶
کره جنوبی	۵۰۷۵/۷	۵۵۴۳/۳	۷۲۸۶/۱	۱۵۹۶۰/۷	۲۴۱۲۵/۴

کشور	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
گینه	۲۳۴۷۲/۸	۱۷۶/۵	—	—	۲۴۱۲۴/۸
مالزی	۱۷۷۵/۴	۲۳۹۵/۹	۴۲۰۶/۲	۱۰۰۲۸۳/۴	۱۲۵۴۰۱/۰
هند	۱۸۹۱۲/۳	۱۳۳۸۳/۰	۱۵۸۹۵/۴	۴۳۹۵۵/۷	۱۵۲۶۵۵/۴
نروژ	۵۹۷۴/۳	۳۶۴۶/۰	۲۰۲۳۵/۳	۲۳۶۲۶/۷	۷۳۲۱۹/۵
لهستان	۲۰۷۴۴/۵	۱۱۷۷۳/۹	۷۱۳۳/۴	۸۹۴۱/۴	۱۹۲۳۷/۱
ترکیه	۱۲۸۵۰۲/۶	۱۴۸۱۶۷/۴	۱۵۶۲۱۸/۷	۱۹۵۲۵۲/۰	۲۲۴۹۶۷/۸
ژاپن	۱۶۳۹۰/۷	۶۶۶۵۶/۰	۴۸۴۴۳/۹	۱۰۱۴۸۸/۶	۱۲۷۱۲۲/۵
گرجستان	۱۰۳۱۷/۳	۴۹۳۴/۷	۱۲۷۴۲/۰	۱۰۲۳۲/۰	۱۴۴۹۲/۹
قزاقستان	۵۷۵۷۵/۵	۹۹۵۴۰/۴	۱۴۹۷۹۳/۹	۱۳۸۷۰۷/۸	۲۳۶۷۴۰/۷
ازبکستان	۷۵۱/۳	۶۰۸۸/۶	۱۴۱۰/۲	۲۰۶/۶	۷۹۶۶۴/۵
روسیه	۲۴۹۳۲۶/۷	۱۵۲۹۹۳/۷	۲۸۰۹۴۲/۹	۳۸۳۰۰/۵	۵۶۹۴۱۰/۵
ترکمنستان	۹۶۴۳/۸	۱۳۵۱۷۲/۵	۱۱۹۷۷۸/۴	۱۸۸۳۵۹/۲	۱۱۴۴۴۳/۸
اوکراین	۳۵۸۲۴/۲	۳۹۳۲۹/۹	۷۹۹۷۷/۷	۱۱۸۸۲۸/۵	۱۷۰۳۵۳/۳

سهم شریک‌های تجاری خارجی در صادرات جمهوری آذربایجان

کشور	سهم (درصد از کل صادرات آذربایجان)					رده				
	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
ایتالیا	۴۳/۷	۵۷/۲	۵۰	۵۲	۴۴/۷	۱	۱	۱	۱	۱
اسرائیل	۷/۷	۷/۱	۷/۱	۵/۳	۹	۳	۲	۳	۴	۲
روسیه	۵/۶	۳/۴	۴/۴	۵/۷	۵/۸	۵	۶	۵	۳	۳
گرجستان	۴/۳	۴/۵	۳/۷	۴/۲	۵/۲	۶	۳	۷	۵	۴
ترکیه	۶	۲/۹	۳/۸	۴/۱	۵/۱	۴	۷	۶	۶	۵
ایران	۰/۴	۰/۴	۱/۴	۱/۹	۴/۲	۲۲	۲۰	۱۰	۱۰	۶
ترکمنستان	۰/۵	۰/۵	۰/۴	۰/۲	۴	۱۷	۱۸	۲۰	۲۸	۷
اندونزی	۰/۳	۰	—	۰	۳/۶	۲۸	۷۶	—	۷۰	۸
کرواسی	۰/۲	۱/۱	۰/۳	۲/۴	۳	۳۱	۱۱	۲۱	۹	۹
رومانی	۰/۴	۰/۴	۱/۳	۰/۱	۱/۳	۲۳	۲۱	۱۴	۳۴	۱۰
فرانسه	۱۱/۸	۲/۹	۷/۷	۸/۱	۱/۹	۲	۸	۲	۲	۱۱
بلغارستان	۰/۲	۰/۱	۰/۱	۰/۵	۱/۴	۳۱	۳۵	۳۳	۱۶	۱۲
تاجیکستان	۱/۱	۰/۵	۱/۳	۱/۳	۱/۳	۱۳	۱۷	۱۴	۱۲	۱۳

کشور	سهم (درصد از کل صادرات آذربایجان)					رده				
	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
آلمان	۰/۵	۰/۶	۱/۳	۰/۳	۱	۱۶	۱۶	۱۲	۲۲	۱۴
چین	۰/۳	۰/۱	۰/۱	۰/۷	۰/۹	۲۷	۳۲	۳۲	۱۵	۱۵
آمریکا	۰/۵	۰/۶	۲/۴	۲/۵	۰/۷	۱۸	۱۵	۹	۸	۱۶
یونان	۱/۳	۲/۲	۲/۵	۲/۸	۰/۶	۱۲	۹	۸	۷	۱۷
هنگ‌کنگ	۰	۰	۰	۰/۳	۰/۵	۸۹	۵۷	۷۰	۲۳	۱۸
جزایر مالت	۱/۵	۰/۴	۱/۴	۰/۵	۰/۴	۱۰	۲۲	۱۰	۱۷	۱۹
هلند	۱/۵	۰/۷	۰/۴	۰/۲	۰/۴	۹۹	۱۳	۱۹	۲۶	۲۰
لوکزامبورگ	۰	۰	۰/۲	۰/۳	۰/۴	۷۸	۸۷	۲۵	۲۰	۲۱
اوکراین	۱/۴	۰/۳	۰/۶	۰/۸	۰/۳	۱۱	۲۵	۱۶	۱۳	۲۲
لتونی	۰/۷	۰/۱	۰/۱	۰/۴	۰/۳	۱۵	۳۱	۳۳	۱۸	۲۳
اسلونی	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۳	۰/۳	۳۵	۳۶	۲۴	۲۴	۲۴
قزاقستان	۰/۴	۰/۳	۰/۵	۰/۴	۰/۳	۲۶	۲۶	۱۷	۱۹	۲۵
امارات متحده عربی	۰/۴	۰/۴	۰/۳	۰/۲	۰/۲	۲۵	۱۹	۲۲	۲۷	۲۶
قبرس	۰	۰	۰	۰/۱	۰/۲	۱۰۰	۸۶	۵۶	۳۱	۲۷
سنگال	۰/۴	—	—	—	۰/۲	۲۷	—	—	—	۲۸
سوریه	—	—	۰	۰	۰/۲	—	—	۶۶	۶۴	۲۹
انگلستان	۱/۱	۱/۵	۰/۴	۰/۳	۰/۲	۱۴	۱۰	۱۸	۲۱	۳۰
لیتوانی	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۲	۳۴	۳۹	۲۸	۲۹	۳۱
اسپانیا	۰/۴	۴/۴	۴/۸	۱/۷	۰/۲	۲۰	۴	۴	۱۱	۳۲
هندوستان	۰	۰	۰/۱	۰/۱	۰/۱	۵۰	۴۳	۳۵	۳۹	۳۳
کره جنوبی	۰/۱	۰/۱	۰	۰	۰/۱	۳۶	۴۰	۹۴	۴۳	۳۴

سهم شریک‌های تجاری خارجی در واردات کالا توسط جمهوری آذربایجان

کشور	سهم (درصد از کل واردات آذربایجان)					رده				
	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
روسیه	۲۱/۳	۱۰/۷	۱۶/۹	۱۴/۶	۱۶/۲	۱	۲	۱	۱	۱
انگلستان	۵	۳/۸	۵/۱	۱۰/۹	۱۲	۵	۹	۷	۲	۲
قزاقستان	۴/۹	۷	۹	۵/۳	۶/۷	۶	۵	۳	۷	۳
ترکیه	۱۱	۱۰/۴	۹/۴	۷/۴	۶/۴	۲	۳	۲	۳	۴

کشور	سهم (درصد از کل واردات آذربایجان)					رده				
	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
آلمان	۵/۸	۵/۱	۵	۶/۵	۵/۶	۴	۶	۸	۵	۵
اوکراین	۳/۱	۲/۷	۴/۸	۴/۵	۴/۸	۹	۱۱	۹	۹	۶
هلند	۱/۶	۰/۹	۱	۱/۷	۴/۳	۱۵	۲۱	۱۹	۱۵	۷
چین	۲	۲/۹	۱/۳	۳/۵	۴/۱	۱۱	۱۰	۱۱	۱۲	۸
آمریکا	۸/۹	۱۶/۱	۵/۹	۵	۳/۸	۳	۱	۶	۸	۹
ژاپن	۱/۴	۴/۷	۲/۹	۳/۹	۳/۶	۱۶	۷	۱۲	۱۰	۱۰
مالزی	۰/۲	۰/۲	۰/۳	۳/۸	۳/۶	۳۸	۳۹	۳۵	۱۱	۱۱
فرانسه	۱/۶	۱/۸	۷/۱	۵/۹	۳/۴	۱۴	۱۲	۵	۶	۱۲
ترکمنستان	۰/۸	۹/۴	۷/۲	۷/۲	۳/۳	۲۱	۴	۴	۴	۱۳
ایتالیا	۲/۴	۱/۷	۱/۶	۲/۸	۳	۱۰	۱۳	۱۴	۱۳	۱۴
ازبکستان	۰/۱	۰/۴	۰/۱	۰/۱	۲/۳	۵۷	۲۸	۵۰	۴۵	۱۵
نروژ	۰/۵	۰/۳	۱/۲	۱/۳	۲/۱	۲۵	۳۶	۱۸	۱۸	۱۶
سوئد	۰/۵	۱	۰/۳	۱/۶	۱/۹	۲۷	۲۰	۳۲	۱۶	۱۷
هندوستان	۱	۱/۱	۰/۲	۱/۳	۱/۳	۱۹	۱۹	۱۷	۱۷	۱۸
ایران	۴/۸	۳/۹	۳/۵	۱/۹	۱/۳	۷	۸	۱۰	۱۴	۱۹
امارات متحده عربی	۱/۷	۱/۳	۱/۲	۱	۹/۰	۱۳	۱۶	۱۶	۱۹	۲۰
بلژیک	۰/۴	۱/۴	۰/۷	۱	۰/۹	۳۱	۱۵	۲۲	۲۰	۲۱
سوئیس	۴/۸	۱/۳	۱/۳	۰/۶	۰/۸	۸	۱۸	۱۵	۲۲	۲۲
کره جنوبی	۰/۴	۰/۴	۰/۴	۰/۶	۰/۷	۲۸	۳۰	۳۱	۲۳	۲۳
گینه	۲	۰	—	—	۰/۷	۱۱	۶۹	—	—	۲۴
لهستان	۱/۸	۰/۸	۰/۴	۰/۳	۰/۵	۱۲	۲۳	۲۹	۳۰	۲۵
اطریش	۰/۷	۱/۴	۰/۹	۰/۳	۰/۳	۲۲	۱۴	۲۰	۳۱	۲۶
کانادا	۰/۳	۰/۱	۰/۲	۰/۸	۰/۴	۳۸	۵۰	۴۰	۲۱	۲۷
گرجستان	۰/۹	۰/۳	۰/۸	۰/۴	۰/۴	۲۰	۳۲	۲۱	۲۶	۲۸
برزیل	۰/۴	۰/۵	۰/۵	۰/۴	۰/۳	۳۲	۲۶	۲۶	۲۹	۲۹
اسپانیا	۰/۴	۰/۲	۰/۶	۰/۴	۰/۳	۳۰	۳۷	۲۴	۲۸	۳۰
بلاروس	۰/۶	۰/۳	۰/۲	۰/۲	۰/۳	۲۵	۳۳	۳۷	۳۶	۳۱
استرالیا	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۲	۰/۳	۴۹	۵۳	۳۹	۳۹	۳۲
سریلانکا	۰/۳	۱/۳	۰/۶	۰/۲	۰/۳	۳۶	۱۷	۲۳	۳۸	۳۳
سنگاپور	۱/۱	۰/۲	۲/۱	۰/۴	۰/۳	۱۷	۳۸	۱۳	۲۵	۳۴
ایرلند	۰/۲	۰/۲	۰/۱	۰/۲	۰/۲	۴۵	۴۳	۴۷	۴۱	۳۵

۱۰ـ۴ـ بررسی تحولات تراز پرداخت‌ها

۱۰ـ۴ـ۱ـ تراز حساب جاری

تراز حساب جاری در آذربایجان برابر اعلام کمیته آمار دولتی طی سال‌های گذشته بدین قرار است:[۱۷۸]

(ارقام به هزار دلار آمریکا)

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
تراز حساب جاری	-۹۳۱,۱۸۲	-۹۱۵,۷۵۵	-۱,۳۶۴,۵۲۱	-۵۹۹,۷۰۳	-۱۶۷,۷۷۳	-۵۱,۷۵۵
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	-۱/۷	-۴۹	+۵۶	+۷۲	+۶۹

همان‌گونه که آمار نشان می‌دهد تراز حساب‌های جاری در این کشور همواره منفی است ولی روند تغییرات این تراز به‌گونه‌ای است که رفته ـ رفته کسری موجود در این حساب کمتر می‌شود. به جز سال ۱۹۹۸ که کسری حساب جاری نسبت به سال قبل ۴۹ درصد بیشتر شده است، در سایر سال‌ها این کسری کاهش یافته و فاصله تراز این حساب تا عدد صفر کمتر شده است. شایان گفتن است که سال یاد شده شروع فعالیت شرکت‌های غربی در بخش انرژی آذربایجان و سال انعقاد قراردادهای نفتی است که افزایش هزینه‌های جاری دولت در این سال طبیعی به‌نظر می‌رسد و می‌توان گفت که طی ۵ سال یاد شده در بالا به‌طور کلی ۹۴/۴ درصد تغییر مثبت در تراز حساب جاری حاصل شده است.

۱۰ـ۴ـ۲ـ تراز حساب سرمایه

روند تغییرات در تراز حساب سرمایه در فاصله سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۱ در مقایسه با تراز حساب جاری بهتر بوده است. تغییرات این تراز در جدول زیر آمده است:[۱۷۹]

(ارقام به هزار دلار آمریکا)

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
تراز حساب سرمایه	-۹۸۵,۵۵۰	-۹۱۵,۷۵۵	-۱,۳۶۴,۵۲۱	-۵۹۹,۷۰۳	-۱۶۷,۷۰۳	-۵۱,۷۵۵
درصد تغییر نسبت به سال قبل	—	+۳/۵	-۴۹	+۵۵	+۱۱۵	+۲۵۲

در زمینه حساب‌های سرمایه نیز روند تغییرات مثبت بوده است. طی سال‌های یاد شده تراز حساب سرمایه بیش از ۱۲۴ درصد تغییر مثبت داشته است و به جز سال ۱۹۹۸ که توضیحات مربوط به این سال در بند مربوط به حساب جاری آمد، در سایر سال‌ها تراز حساب سرمایه مثبت بوده است.

۱۰ـ۴ـ۳ـ تراز بازرگانی خارجی

تراز مالی واردات و صادرات و تراز بازرگانی خارجی در سال‌های گذشته در جدول زیر آمده است:[۱۸۰]

(ارقام به هزار دلار آمریکا)

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
واردات	۹۶۰۶۳۶/۳	۷۹۴۳۴۳/۲	۱۰۷۶۴۹۷/۴	۱۰۳۵۸۸۸/۸	۱۱۷۲۰۷۱/۲	۱۴۳۱۱۰۷/۴	۱۶۶۵۴۸۴	۲۶۲۶۱۸۱/۱	۳۵۱۵۸۶۱/۱
صادرات	۶۳۱۲۴۵/۵	۷۸۱۳۰۹/۷	۵/۶۰۶۱۵۰	۹۲۹۶۶۳/۶	۱۷۴۵۲۱۹/۹	۲۳۱۴۲۰۶/۱	۲۱۶۷۳۹۹/۷	۲۵۹۰۳۷۷/۸	۳۶۱۵۴۴۹/۸
تراز بازرگانی خارجی	-۳۲۹۳۹۰/۸	-۱۳۰۳۳/۵	-۴۷۰۳۴۶/۹	-۱۰۶۲۲۵/۲	۵۷۳۱۴۸/۷	۸۸۳۰۹۸/۷	۵۰۱۹۱۵/۷	-۳۵۸۰۳/۳	۹۹۵۸۸/۷

همچنین مأخذ دیگری میزان واردات و صادرات و تـراز بازرگـانی خـارجی آذربایجـان را بدین‌گونه ذکر کرده است:[۱۸۱]

(ارقام به میلیارد دلار آمریکا)

شاخص / سال	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
میزان واردات	۱/۴	۱/۵	۱/۵	۱/۶
میزان صادرات	۱	۱/۹	۲/۱	۲/۳
تراز بازرگانی خارجی	−۰/۴	+۰/۴	+۰/۶	+۰/۷

تراز پرداخت‌ها در جمهوری آذربایجان برابر اعلام بانک ملی این کشور از سـال ۱۹۹۹ تـا پایان ۲۰۰۴ به قرار زیر است:[۱۸۲]

(ارقام به میلیون دلار آمریکا)

شاخص / سال		۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
تراز حساب جاری		−۵۹۹/۷	−۱۶۷/۷	−۵۱/۷	−۷۶۸/۴	−۲۰۲۰/۶	۱۹۵۹/۹
تراز تجارت خارجی	صادرات	+۱۰۲۵/۲	+۱۸۵۸/۳	+۲۰۷۸/۹	+۲۳۰۴/۹	+۲۶۲۴/۵	۲۵۸۸/۹
	واردات	−۱۴۳۳/۴	−۱۵۳۸/۹	−۱۴۶۵	−۱۸۲۳/۳	−۲۷۲۲/۷	۲۵۵۶/۳
	تراز	−۴۰۸/۲	+۳۱۹/۴	+۶۱۳/۹	+۴۸۱/۶	−۹۸/۲	+۳۲/۶
تراز خدمات	صادرات	+۲۵۶/۸	+۲۵۹/۸	+۲۸۹/۸	+۳۶۲/۱	+۴۳۱/۹	+۱۰۶/۳
	واردات	−۴۸۵/۱	−۴۸۴/۴	−۶۶۴/۹	−۱۲۹۷/۷	−۲۰۴۶/۴	−۷۵۷/۵
	تراز	−۲۲۸/۳	−۲۲۴/۶	−۳۷۵/۱	−۹۳۵/۶	−۱۶۱۴/۵	−۲۱۴۵/۶
تراز درآمدها		−۴۴/۹	−۳۳۵/۴	−۳۶۷/۲	−۳۸۴/۷	−۴۴۲	−۱۴۴/۳
دریافت‌ها		+۳۳/۹	+۵۵/۹	+۴۱/۵	+۳۷/۱	+۵۲/۷	۲۰۴/۷
پرداخت‌ها		−۷۸/۸	−۳۹/۳	−۴۰۸/۷	−۴۲۱/۸	−۴۹۴/۷	۵۱/۷
تراز انتقالی‌های جاری		+۸۱/۷	+۷۳	+۷۶/۶	+۷۰/۴	+۱۳۴/۲	+۱۵۳

شاخص / سال		۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
سرمایه‌گذاری‌ها	سرمایه‌گذاری مستقیم	+۳۵۵/۴	+۲۹/۱	+۲۲۰/۱	+۱۰۶۶/۶	+۲۲۹۳/۲	—
	بخش نفت	+۱۵۵	+۱۰۰	+۶/۴	۰	+۵۸/۶	—
	سایر سرمایه‌گذاری‌ها	+۴۲۷/۸	+۳۱۲/۸	+۹۰/۹	-۱۵/۳	-۱۳/۷	—
	جمع	+۸۲۸/۲	+۴۴۱/۹	+۳۱۷/۴	+۱۰۵۱/۵	+۲۳۳۸/۱	۲۱۵۹/۱
تراز سایر انواع پول		—	—	—	-۸۶/۶	-۱۱۲/۱	—
تراز دارایی‌های احتیاطی		-۲۲۸/۵	-۲۷۴/۲	-۲۶۵/۶	-۱۹۶/۵	-۲۰۵/۴	—
تراز کل		۰	۰	۰	۰	۰	۰

۱۰ـ۵ ـ بررسی مقررات مربوط به ورود و خروج ارز و سرمایه

براساس قوانین و مقررات موضوعه در کشور ورود و خروج پول داخلی (منات) برای شهروندان آذربایجانی مجاز شمرده شده است. میزان این پول باید در اظهارنامه‌های گمرکی قید شود. ورود ارز خارجی به کشور نیز مجاز است و میزان آن نامحدود بوده و ضرورت دارد، میزان آن هنگام ورود در اظهارنامه گمرکی قید و ثبت گردد. برابر این مقررات خروج ارز خارجی توسط اتباع غیر آذربایجانی تنها به میزانی مجاز دانسته شده است که در هنگام ورود فرد مورد نظر در اظهارنامه گمرکی اعلام کرده و به ثبت رسانده باشد. همچنین خروج ارز خارجی برای افراد دارای تابعیت آذربایجانی تا سقف ۱۰,۰۰۰ دلار آمریکا یا معادل آن به ارزهای دیگر مجاز است و برای مبالغ بیش از ۱۰,۰۰۰ دلار آمریکا یا معادل آن به ارزهای دیگر یک درصد مالیات تعلق می‌گیرد.[۱۸۳]

۱۰ـ۶ـ بررسی عضویت جمهوری آذربایجان در سازمان‌ها و اتحادیه‌های بین‌المللی اقتصادی

جمهوری آذربایجان بعد از استقلال به تدریج به عضویت سازمان‌های مختلف بین‌المللی درآمد که بخشی از این سازمان‌ها و اتحادیه‌ها در حوزه اقتصادی فعال هستند. مهم‌ترین سازمان‌های

بین‌المللی اقتصادی که جمهوری آذربایجان در آنها عضویت دارد عبارتند از:

۱. اتحادیه جمهوری‌های مستقل مشترک‌المنافع[۱]

۲. بانک بازسازی و توسعه اروپا[۲]

۳. کمیسیون اقتصادی سازمان ملل برای اروپا[۳]

۴. سازمان همکاری‌های اقتصادی (اکو)[۴]

۵. کمیسیون اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل برای آسیا و اقیانوسیه[۵]

۶. بانک بازسازی و توسعه بین‌المللی (وابسته به بانک جهانی)[۶]

۷. سازمان خواربار و کشاورزی (وابسته به سازمان ملل متحد) ـ فائو[۷]

۸. سازمان بین‌المللی هواپیمایی کشوری ـ ایکائو[۸]

۹. جامعه بین‌المللی توسعه[۹]

۱۰. بانک توسعه اسلامی[۱۰]

۱۱. صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی[۱۱]

۱۲. بنگاه مالی بین‌المللی[۱۲]

۱۳. سازمان بین‌المللی کار[۱۳]

۱۴. صندوق بین‌المللی پول[۱۴]

۱۵. سازمان بین‌المللی دریانوردی[۱۵]

---

1. Commonwelth Independent States (CIS)
2 European Bank of Restruction and Development (EBRD)
3. Economic Comission of Europ (ECE)
4. Economic Corpration Organization (ECO)　　5. ESCAP
6. International Bank for Restruction and Development (IBRD)
7. Food and Agricalture Organaization　　8. ICAO
9. International Development Association (IDA)
10. Islamic Development Back (IDB)
11. International Fund of Agricalture Development (IFAD)
12. IFC
13. International Labor Organaization (ILO)
14. International Monetary Fund (IMF)
15. International Maritime Organization (IMO)

۱۶. سازمان بین‌المللی ارتباطات دور ماهواره‌ای[1]

۱۷. سازمان بین‌المللی استاندارد[2]

۱۸. اتحادیه بین‌المللی ارتباطات دور[3]

۱۹. کمیسیون سازمان ملل برای تجارت و توسعه ـ آنکتاد[4]

۲۰. سازمان اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملل متحد ـ یونسکو[5]

۲۱. سازمان توسعه صنعتی ملل متحد ـ یونیدو[6]

۲۲. اتحادیه جهانی پست[7]

۲۳. فدراسیون جهانی اتحادیه‌های کارگری[8]

۲۴. سازمان تجارت جهانی[9]

۲۵. بانک جهانی[10](۱۸۴)

• ***بانک جهانی***

جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۲ (یک سال بعد از استقلال) به عضویت بانک جهانی درآمد. در سال ۱۹۹۵ نیز این کشور عضو «انجمن بین‌المللی توسعه»[11] از نهادهای وابسته به این بانک گردید. بانک جهانی درخصوص کمک به آذربایجان بر روی تسهیل مرحله گذار این جمهوری به اقتصاد بازار تمرکز کرده است.

بانک جهانی اهداف، برنامه‌ها، اولویت‌های کاری و ارزیابی خود را در جمهوری آذربایجان به شرح زیر اعلام کرده است:(۱۸۵)

---

1. INTELSAT
2. International Standard Organization (ISO)
3. ITU
4. UNCTAD
5. UNESCO
6. UNIDO
7. UPU
8. WFTU
9. World Trade Organization (WTO)
10. World Bank (WB)
11. International Development Association

هدف بانک جهانی در جمهوری آذربایجان، توسعه خدمات اجتماعی، حفظ محیط زیست و زمینه‌سازی تحقق رشد اقتصادی بلندمدت و مستمر است و پروژه‌های مربوطه را تجزیه و تحلیل کرده و منابع مالی مورد نیاز را تأمین می‌کنند و ۱۰ مورد زیر را در این راستا مدنظر دارد.

۱ـ از آنجا که تمام کشورهای عضو در مجموعه همکاری‌های بانک جهانی دارای نماینده هستند و تصمیمات و سیاست‌های این بانک برآیند دیدگاه‌های اعضا محسوب می‌شود و با عنایت به اینکه جمهوری آذربایجان در داخل ۱۸۴ کشور عضو (اکثریت نزدیک به تمام کشورهای جهان) قرار دارد، از این‌رو این جمهوری نیز در مجموعه بانک جهانی دارای حق مالکیت و تصمیم‌گیری است.

۲ـ تمام پروژه‌هایی که از سوی بانک جهانی در جمهوری آذربایجان هدایت و حمایت می‌شود، جزئی از مجموعه یکپارچه استراتژی توسعه کشور محسوب می‌شوند. به ویژه در زمینه مدیریت منابع ایجاد شده از حوزه نفت که باید به منزله زیربنای رشد اقتصادی و توسعه و بهبود رفاه اجتماعی در نظر گرفته شود.

۳ـ از ابتدای عضویت این کشور در مجموعه همکاری‌های بانک جهانی بیش از ۱۸ پروژه مختلف آغاز شده است که برای این منظور بیش از ۷۰۰ میلیون دلار از طرف بانک جهانی اختصاص داده شده است. هدف غایی از اجرای این پروژه‌ها بهبود شاخص‌های اقتصادی به ویژه معیشت مردم است و این موارد اغلب خوشایند مردم این کشور بوده است.

۴ـ علی‌رغم سهم درخور توجه و بالای بخش نفت در تولید ناخالص داخلی آذربایجان، جایگاه این بخش در اشتغال ناچیز است و در این میان توجه به بخش‌های غیرنفتی به ویژه در نقاط روستایی که نیمی از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده‌اند، اهمیت اساسی در کاهش فقر در کشور دارد. در این راستا بانک جهانی به دولت آذربایجان کمک می‌کند تا زمینه‌های لازم برای ایجاد شغل مهیا گردد. بدین منظور توسعه بخش خصوصی، اصلاح ساختارهای مالی و بهبود و توسعه زیرساخت‌ها در نقاط روستایی در اولویت هستند.

۵ـ بانک جهانی بر این باور است که تقویت پایه‌های اقتصادی کشور، کاهش فقـر و بهبـود سطح زندگی مردم فقط در زمانی با موفقیت اساسی همراه خواهد بود که توجـه مـضاعفی بـه آموزش معطوف گردد. در آذربایجان پروژه‌ای پایلوت (آزمایشی) برای مساعدت به دولـت در راستای اصلاح سیستم آموزشی از سوی بانک جهانی اجرا گردید. در این پـروژه آزمایـشی بـه مسائل مهمی نظیر بازآموزی معلمان و طراحی و تدوین کتاب‌های درسی جدید به شـیوه‌هـای مدرن توجه گردید.

۶ـ از نظر بانک جهانی آب سالم، هوای پاک، جنگل‌ها و پوشش گیاهی و سایر منابع طبیعی اساس توسعه پایدار، رشد اقتصادی و بهبود وضعیت اجتماعی را تشکیل مـی‌دهنـد، از ایـن‌رو این بانک به دولت آذربایجان کمک می‌کند تا برنامـه اجرایـی ملـی زیـست محیطـی‌اش را بـه درستی اجرا نماید. در این راستا کمک به حفظ ذخایر ماهیان استروژن (خاویاری) دریای خزر، پاکسازی مناطق آلوده و دفع و تصفیه مناسب فاضلاب نیز در اولویت هستند.

۷ـ بانک جهانی به تـأمین منـابع آبـو اصـلاح و بازسازی راه‌هـای ارتبـاطی بـه مثابـه زیرساخت‌های مهم و اساسی در توسـعه کـشور اهمیـت داده و بـرای تحقـق آنهـا کمـک می‌کند.

۸ـ بانک جهانی به دولت آذربایجان کمک خواهد کـرد تـا بـه توسـعه بخـش کـشاورزی و مدرن‌سازی ساختارهای کشاورزی بپـردازد. در ایـن زمینـه خـصوصی‌سـازی اراضـی، تـسهیل بهره‌مندی کشاورزان از اعتبارات بانکی و اجرای سیستم‌های مـدرن آبیـاری و زهکـشی مـورد توجه قرار می‌گیرد.

۹ـ سازمان‌ها و نهادهای اجتمـاعی مختلفـی در آذربایجـان کـه بـا امـور مـردم و خـدمات اجتماعی آنها در ارتباطند به ویژه امور مربوط به آوارگان و افراد بی‌خانمان، از کمک‌های مـالی بانک جهانی بهره‌مند می‌شوند.

۱۰ـ بانک جهانی اطلاع‌رسانی و ارزیابی‌های مستمر در زمینه همکاری‌ها و برنامه‌هـای ایـن بانک در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی جمهوری آذربایجان را به عنوان اصول جدایی‌ناپـذیر

این همکاری‌ها می‌داند. گزارش‌های این بانک در مرکز اطلاع‌رسانی عمومی این بانک در باکو و نیز در کتابخانه ملی آخونداف و دانشگاه خزر در دسترس عموم قرار داده می‌شود.

کمک‌های مالی بانک جهانی در پروژه‌های مختلف در جمهوری آذربایجان در ۱۱ سال گذشته (برابر اعلام رسمی این بانک) به شرح زیر بوده است:[۱۸۶]

۱۹۹۵: ۸۲ میلیون دلار

۱۹۹۶: ۸۳ میلیون دلار

۱۹۹۷: ۳۵ میلیون دلار

۱۹۹۸: ۹۰ میلیون دلار

۱۹۹۹: ۸۰ میلیون دلار

۲۰۰۰: ۴۲ میلیون دلار

۲۰۰۱: ۵۰ میلیون دلار

۲۰۰۲: ۶۹ میلیون دلار

۲۰۰۳: ۶۶ میلیون دلار

۲۰۰۴: ۲۵ میلیون دلار

۲۰۰۵: ۱۰۰ میلیون دلار

جمع: ۷۲۲ میلیون دلار

بانک جهانی در آذربایجان برنامه زمانی مشخصی را طراحی کرده است که در آن کشور به سمت توسعه مورد انتظار در هزاره جدید که «اهداف توسعه هزاره»[1] نامیده می‌شود، هدایت گردد. در این برنامه با تشریح وضع موجود اقتصاد کشور در سال‌های اخیر عموماً از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۳، وضعیت مورد انتظار در سال ۲۰۱۵ به تصویر کشیده شده است. این برنامه بدین قرار است:[۱۸۷]

1. Millennium Development Goals

هدف مورد نظر	وضعیت موجود	وضعیت مورد انتظار در سال ۲۰۱۵
کاهش فقر به میزان ۵۰ درصد	در سال ۲۰۰۱ نصف جمعیت کشور زیر خط فقر نسبی قرار داشتند که در این میان ۱۷ درصد از جمعیت که معادل ۱/۳ میلیون نفر می‌شد، زیر خط مطلق فقر قرار داشتند.	طبق رشد اقتصادی (رشد تولید ناخالص داخلی) بالا، درصد جمعیت زیر خط فقر نسبی از ۵۰ درصد موجود در سال ۲۰۰۱ باید به ۳۰ درصد در سال ۲۰۱۰ برسد.
رسیدن به آموزش ابتدایی استاندارد جهانی	در حال حاضر درجه نفوذ آموزش ابتدایی (کلاس‌های اول تا نهم) نزدیک ۱۰۰ درصد از جمعیت است ولی از حیث کیفیت آموزش و فراگیری مهارت‌ها و آگاهی‌ها و دانش لازم با استاندارد جهانی فاصله دارد.	کشور باید سیستم آموزشی نزدیک به استاندارد جهانی را پیاده سازد. در این زمینه بیشتر باید به کیفیت آموزش توجه کرد تا کمیت آموزش.
برقراری توازن جنسیتی در آموزش ابتدایی	بررسی‌ها نشان می‌دهد که تفاوت معنی‌داری بین دختران و پسران در زمینه برخورداری از آموزش ابتدایی در آذربایجان وجود ندارد. در این میان آنچه بین این دو متفاوت است میزان برخورداری از تحصیلات متوسطه و عالی است که به ویژه در نقاط روستایی به چشم می‌خورد.	در این زمینه کشور با چالش اساسی مواجه نیست و در سطح آموزش ابتدایی عدم توازن جنسیتی وجود ندارد.
کاهش مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال به میزان $\frac{۲}{۳}$	براساس آمار رسمی دولت، در سال ۲۰۰۲ مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال در آذربایجان ۲۳/۱ نفر در هزار نفر نوزاد متولد شده زنده و مرگ‌ومیر نوزادان ۱۲/۸ نفر در هر هزار نفر نوزاده زنده بوده است. بررسی و پیمایشی که در این زمینه توسط نهادهای بین‌المللی در چند منطقه پایلوت در کشور صورت گرفته نشان داده که این ارقام در سال ۱۹۹۰ به ترتیب ۱۰۶ و ۸۴ نفر در هر هزار نفر و در سال ۲۰۰۲ برابر گزارش یونیسف (صندوق کودکان ملل متحد) این ارقام کاهش داشته است. به طوریکه مرگ‌ومیر نوزادان در این سال به ۷۳/۲ نفر در هر هزار نفر و در سال ۲۰۰۴ به ۶۳/۷ نفر رسیده است.	در اینجا اختلاف و تفاوت فاحشی بین آمار و ارقام منتشر شده رسمی از سوی دولت و سازمان‌های بین‌المللی مشاهده می‌شود و این مسئله دستیابی به اهداف جهانی را در این خصوص با دشواری مواجه می‌سازد. برای رسیدن به هدف مورد نظر که کاهش مرگ ومیر کودکان زیر ۵ سال به میزان $\frac{۲}{۳}$ است، لازم است، این نرخ از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵ هر سال به میزان ۴/۴ درصد کاهش یابد این در حالی است که از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ کاهش سالانه در این زمینه حدود ۰/۹ درصد بوده است. بنابراین آذربایجان با خطر عدم دستیابی به هدف مورد نظر جهانی مواجه است و در این زمینه باید مراقبت‌های بهداشتی اولیه تقویت شده و توسعه یابد.
پایداری قابل اطمینان زیست‌محیطی (از جمله افزایش دسترسی مردم به آب آشامیدنی سالم)	براساس برآوردها حدود ۷۶ درصد از مردم کل آذربایجان به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی و تصفیه شده دسترسی دارند که این درصد در نقاط شهری ۹۳ درصد و در نقاط روستایی ۵۸ درصد است.	اگر دولت توجه ویژه‌ای به بهبود آب آشامیدنی نقاط روستایی داشته باشد، این هدف جهانی قابل وصول است.

• *صندوق بین‌المللی پول*

جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۲ همزمان با عضویت در بانک جهانی به عضویت صندوق بین‌المللی پول نیز درآمد، صندوق بین‌المللی پول از نهادهایی است که کشورهای عضو با گذاشتن سپرده در این صندوق، سهمی از مدیریت این صندوق را به دست می‌آورند. طبق آخرین اطلاعات منتشر شده از سوی این صندوق، تعداد اعضای آن ۱۸۴ کشور است.

میزان کل سهمیه کشورهای عضو در این صندوق برابر آمار پایان ماه می سال ۲۰۰۵، ۲۱۳ میلیارد دلار بوده است که در این میان جمهوری آذربایجان با ودیعه گذاشتن مبلغ ۱۶۱ میلیون دلار ۰/۰۸ درصد از سهمیه این صندوق را به خود اختصاص داده است. هرچند این سهمیه در مقایسه با کشورهای قدرتمند عربی (آمریکا ۱۷/۴، آلمان ۶، فرانسه و انگلیس ۱۵ درصد) روسیه (۲/۸ درصد) و ایران (۰/۷ درصد) ناچیز است ولی در مقایسه با کشورهای همتراز آذربایجان (ارمنستان ۰/۰۴، گرجستان ۰/۰۷، قرقیرستان ۰/۰۴، تاجیکستان ۰/۰۴ و ترکمنستان ۰/۰۴ درصد) سهمیه مناسبی به نظر می‌رسد. طبق مقررات صندوق بین‌المللی پول رئیس بانک ملی جمهوری اسلامی آذربایجان نماینده اصلی این کشور در صندوق است ولی نماینده جایگزینی نیز مانند سایر کشورها تعیین شده است که در جلسات مجمع عمومی[1] اعضاء ـ که سالی یک بار تشکیل می‌شود ـ شرکت می‌کند. همچنین حق رأی (قدرت رأی)[2] آذربایجان در بین ۱۸۴ کشور به میزان ۰/۰۹ درصد است.[188] آذربایجان سهمیه سپرده خود در صندوق را طی ۳ مرحله در سال‌های ۱۹۹۲، ۱۹۹۳ و ۱۹۹۷ ارائه نموده است و کمک‌های مالی از صندوق را از سال ۱۹۹۶ دریافت نموده است. طبق توافق صورت گرفته در ۲۰ دسامبر ۱۹۹۶ طی دو موافقتنامه مبلغ ۱۵۲/۱ میلیون دلار برای آذربایجان در نظر گرفته شد که تا ۱۹ مارس ۲۰۰۱ که تاریخ انقضای موافقتنامه‌ها بود مبلغ ۱۳۵/۱۴ میلیون دلار (۸۸/۸ درصد از مبلغ توافق شده) اختصاص داده شد.

---

1. Board of Governors
2. Voting power

تازه‌ترین موافقتنامه ارائه کمک به اقتصاد آذربایجان از سوی صندوق بین‌المللی پول در جولای ۲۰۰۱ تأیید شد و در جولای ۲۰۰۵ نیز به اتمام رسید در این زمینه نیز از مبلغ ۶۷/۵۸ میلیون دلار تعیین شده، ۵۴/۷۱ میلیون دلار (حدود ۸۱ درصد) اختصاص داده شده است.(۱۸۹)

همچنین دولت آذربایجان متعهد شده است، از سال ۲۰۰۶ تا سال ۲۰۱۰ مبالغی را به دو صورت «حق عضویت پایه»[1] و «کمک‌های داوطلبانه»[2] به صندوق پرداخت نماید که به شرح زیر است:

(ارقام به میلیون دلار)

سال / نوع پرداخت	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰
حق عضویت پایه	۱۸/۱۳	۲۴/۴۵	۱۳/۷۲	۱۲/۰۳	۹/۶۵
کمک‌های داوطلبانه	۱/۲۷	۰/۸	۰/۴۴	۰/۲۶	۰/۱۸
جمع	۱۹/۳۹	۲۵/۲۵	۱۴/۱۶	۱۲/۲۹	۹/۸۳

از جمله اولویت‌های همکاری جمهوری آذربایجان با صندوق بین‌المللی پول «برنامه کاهش فقر و تسهیل رشد اقتصادی در آذربایجان است» که در سال‌های اخیر از سوی صندوق به آن توجه خاصی شده است و وضعیت اجرای این برنامه در آذربایجان از می سال ۲۰۰۴ تا اوت سال ۲۰۰۵ پنج بار مورد ارزیابی قرار گرفته است و در هر مورد صندوق پیشنهادهای خود را ارائه نموده است.(۱۹۰)

● *بانک بازسازی و توسعه اروپا*

جمهوری آذربایجان در آوریل سال ۲۰۰۴ به عضویت این بانک درآمد. بانک بازسازی و توسعه اروپا هدف اصلی خود را از فعالیت در کشور آذربایجان توسعه سرمایه‌گذاری در این جمهوری به ویژه در بخش نفت و گاز اعلام کرده است. البته این بانک به واحدهای اقتصادی در بخش‌های غیر از نفت و گاز نیز توجه دارد و در این میان به «واحدهای اقتصادی، خرد،

1. Principal Payments
2. Interest Payments

کوچک و متوسط»[1] توجه خاصی دارد. کمک مالی به پروژه‌های هدایت شده توسط بخش خصوصی، تقویت بخش‌های مالی و اقتصادی کردن زیرساخت‌ها در کشور از دیگر اهداف این بانک اعلام شده است. بانک بازسازی و توسعه اروپا جمهوری آذربایجان را در زمره گروه ۷ کشور فقیر تازه ملحق شده به این بانک به شمار می‌آورد. ۶ کشور دیگر در این گروه عبارتند از: ارمنستان، گرجستان، قرقیزستان، مولداوی، تاجیکستان و ازبکستان. مشخصه بارز این گروه از کشورها از دید بانک بازسازی و توسعه اروپا قرار گرفتن بیش از ۵۰ درصد جمعیت کشور زیر خط فقر ملی است.[(۱۹۱)]

بانک بازسازی و توسعه اروپا عمده‌ترین حوزه‌های عملیاتی خود در جمهوری آذربایجان را بدین صورت اعلام کرده است:[(۱۹۲)]

توسعه بخش خصوصی فعال در فعالیت‌های غیر از بخش نفت

در این زمینه واحدهای اقتصادی خرد، کوچک و متوسط به صورت ارائه وام مستقیم و یا مشارکت در سرمایه‌گذاری‌ها مورد توجه بانک قرار می‌گیرد. در این زمینه حوزه‌های زیر در اولویت هستند:

- تجارت محصولات کشاورزی: ایجاد ارزش افزوده محصولات کشاورزی با اولویت فرآوری و بسته‌بندی متناسب با بازارهای مصرف
- گردشگری
- ارتباطات: در این زمینه دولت آذربایجان دست به اصلاح و بازسازی شبکه‌های مخابراتی کشور زده است و بانک در این زمینه با دولت همکاری خواهد کرد.
- صنایع عمومی: بانک به بخش صنایع عمومی و توسعه زیرساخت‌ها در کشور که در سال‌های اخیر رشد مناسبی (به ویژه در باکو) داشته است، کمک خواهد نمود. در این میان هم به پروژه‌های کوچک و هم به پروژه‌های بزرگ توجه خواهد شد.

---

1. micro, small and medium-sized enterprises

بخش مالی

در این زمینه اقتصاد آذربایجان هنوز دچار ریسک بالایی است و این درجه از خطرپذیری در میان‌مدت اقتصاد کشور را تحت تأثیر قرار خواهد داد. در این حوزه بانک بازسازی و توسعه اروپا ارتباط نزدیکی با بخش‌های متولی فعالیت‌های مالی کشور دارد تا در زمینه تهیه و اجرای چارچوب‌های مالی مناسب به اقتصاد آذربایجان کمک نماید.

امکانات زیربنایی

در این حوزه بانک بازسازی و توسعه اروپا توجه خاصی به شبکه حمل و نقل کشور دارد و در این میان توسعه کریدورهای ارتباطی بین‌المللی در کانون توجه بانک قرار دارد. اصلاح و توسعه شبکه برق و استانداردسازی اداره این شبکه و اصلاح تعرفه‌های مصرف برق از سایر مواردی است که از سوی این بانک به آنها توجه خاص شده است و در این زمینه مشارکت‌های مالی این بانک قابل تحقق است.

منابع طبیعی

بانک بازسازی و توسعه اروپا در این حوزه هم به حوزه‌های نفت و گاز فراساحل و هم به منابع نزدیک ساحل توجه دارد. پروژه‌های باکو ـ تفلیس ـ جیهان و توسعه میادین نفت و گاز چیراغ، گونشلی، آذری و شاه دنیز و خط لوله گاز طبیعی شاه دنیز مورد توجه بانک است. این بانک به اکتشاف منابع معدنی که اغلب در نقاط محروم قرار دارند، نیز توجه خاصی دارد.

اصلاح سیاست‌های پولی ـ اعتباری

در این زمینه بانک بازسازی و توسعه اروپا به بهبود فضای سرمایه‌گذاری در آذربایجان و اصلاح سیستم بانکی اهمیت خاصی قائل است و مذاکرات مستمری با مقامات مسئول در این کشور دارد تا در سیاست‌ها و برنامه‌های سالانه خود به پیشنهادهای این بانک توجه داشته باشند.

بانک بازسازی و توسعه اروپا از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۴ در بیش از ۴۰ پروژه اقتصادی در آذربایجان مشارکت داشته است که برخی از مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:[۱۹۳]

نام پروژه	نوع مالکیت پروژه	موضوع پروژه	سال انعقاد قرارداد مشارکت	ارزش کل پروژه (هزار یورو)	میزان سرمایه‌گذاری بانک (هزار یورو)
پروژه انتقال نفت باکو ـ تفلیس ـ جیهان (احداث خط لوله)	خصوصی	منابع طبیعی	۲۰۰۴	۹۳۰۱۷۳	۴۵۷۹۴
توسعه میدان گازی شاه دنیز	دولتی	منابع طبیعی	۲۰۰۴	۴۰۶۷۲۶	۸۰۵۹۸
ساخت نیروگاه برقآبی در ثینی‌کند	دولتی	انرژی (نیرو)	۱۹۹۴	۵۵۰۰۴	۳۹۰۰۹
توسعه میدان نفتی ساحلی (ملت آذربایجان)	خصوصی	منابع طبیعی	۲۰۰۰	۷۰۱۲۹	۳۷۸۰۸
جاده ابریشم (بازسازی ۸۵ کیلومتر از جاده حاجی قبول به کورد امیر)	دولتی	حمل و نقل	۲۰۰۴	۳۴۸۷۷	۳۰۰۴۱
خط لوله گاز قفقاز جنوبی (۶۹۰ کیلومتر خط لوله از شاه دنیز به مرز گرجستان با ترکیه)	دولتی	منابع طبیعی	۲۰۰۴	۵۱۲۹۱	۲۵۴۹۸
راه‌آهن ماوراء قفقاز (بازسازی بخش آذری شبکه ریلی ماوراء قفقاز)	دولتی	حمل و نقل	۱۹۹۹	۲۷۰۹۶	۱۴۸۰۱
بازسازی و اصلاح نیروگاه برقآبی مینگه جویر	دولتی	انرژی (نیرو)	۱۹۹۷	۳۵۳۷۹	۱۵۸۳۸
توسعه شبکه آبرسانی باکو	دولتی	زیرساخت‌ها	۱۹۹۵	۸۰۳۵۵	۱۶۶۴۸
پروژه نفتی چیراغ (شرکت آموکو)	خصوصی	منابع طبیعی	۱۹۹۸	۴۲۴۸۵۵	۲۴۰۵۵
سایر پروژه‌ها	—	—	—	۱۲۳۹۶۳۸	۱۲۸۴۹۲
جمع	—	—	—	۳۳۵۵۵۲۳	۴۵۸۵۸۲

بانک بازسازی و توسعه اروپا در سال ۲۰۰۵ فعالیت‌های جدیدی را در عرصه اقتصاد جمهوری آذربایجان برنامه‌ریزی کرده است. در آستانه سال ۲۰۰۶ (۳۰ سپتامبر ۲۰۰۵) موافقتنامه مشارکت در ۲۸ پروژه را با بخش‌های مختلف دولتی و غیردولتی در جمهوری

آذربایجان امضاء نموده است. ارزش کل این پروژه‌ها ۷۴۲/۷ میلیون یورو است. در این بین ۵۳ درصد از ارزش کل سرمایه‌گذاری پروژه‌ها متعلق به بخش خصوصی است.

میزان مشارکت این بانک در کل پروژه‌های اقتصادی آذربایجان تا پایان سال ۲۰۰۴ به تفکیک سال‌های مختلف بدین قرار بوده است: (ارقام دقیق نیست و گرد شده است)

سال	میزان سرمایه‌گذاری بانک (میلیون یورو)
۲۰۰۰	۸۰
۲۰۰۱	۲۰
۲۰۰۲	۶۰
۲۰۰۳	۳۰
۲۰۰۴	۲۱۰

همچنین میزان سرمایه‌گذاری این بانک در بخش‌های مختلف اقتصادی آذربایجان به ترتیب میزان سرمایه‌گذاری بدین صورت بوده است:

۱ـ زیرساخت‌ها

۲ـ نیرو و انرژی

۳ـ مؤسسات مالی و اعتباری

۴ـ صنایع خاص (صنایع کشاورزی و غذایی، گردشگری و مخابرات)

۵ـ صنایع کارخانه‌ای (صنایع ساخت)[۱۹۴]

۱۰ـ۷ـ بررسی سهم و نقش بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی در بخش بازرگانی

۱۰ـ۷ـ۱ـ انحصارات دولتی و دخالت دولت در بخش بازرگانی (سهم بخش دولتی در تولید ناخالص داخلی، اشتغال و درآمدهای ارزی، عمده فعالیت‌های بخش دولتی)

سهم بخش دولتی در تولید ناخالص داخلی طی سال‌های گذشته کاهش روزافزونی داشته است به‌طوری‌که طی نزدیک به یک دهه گذشته این سهم از ۷۱ درصد به ۲۶/۷ درصد رسیده است.

جدول زیر سهم بخش دولتی از تولید ناخالص داخلی را از سال ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۳ نشان می‌دهد؛[۱۹۵]

سال	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
سهم بخش دولتی از تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۷۱	۶۶	۶۲	۵۴	۴۵	۳۸	۳۱	۲۹	۲۷	۲۶/۷

همچنین در سال ۲۰۰۳ سهم بخش دولتی در اشتغال کمتر از ۳۰ درصد بوده است. در زمینه درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نیز سهم بخش دولتی در سال ۲۰۰۳ حدود ۵۷ درصد بوده است.

فعالیت‌های عمده بخش دولتی نیز در سال ۲۰۰۳ حدود ۵۷ درصد بوده است.

فعالیت‌های بخش دولتی در سال‌های اخیر با توجه به روند رو به رشد خصوصی‌سازی بیشتر محدود به انرژی و آموزش بوده است. به‌طوری‌که در سال ۲۰۰۳ تنها در فعالیت‌های اقتصادی مربوط به نفت و گاز آب و تجهیزات مربوطه، برق و آموزش سهم بخش دولتی بیش از ۵۰ درصد بوده است. سهم این بخش در فعالیت‌های نفت و گاز، آب و برق در سال یاد شده ۹۱/۲ درصد و در فعالیت‌های تحصیل و آموزش ۶۹/۲ درصد بوده است.

۱۰ـ۷ـ۲ـ بخش غیردولتی (خصوصی و تعاونی) در بازرگانی (سهم بخش‌های غیردولتی در تولید ناخالص داخلی)

سهم بخش غیردولتی در تولید ناخالص داخلی در سال‌های گذشته به قرار زیر بوده است:[۱۹۶]

سال	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
سهم بخش غیردولتی از تولید ناخالص داخلی (به درصد)	۲۹	۳۴	۳۸	۴۶	۵۵	۶۲	۶۹	۷۱	۷۳	۷۳/۳

۱۰ـ۸ـ مناطق مهم بازرگانی در جمهوری آذربایجان

فعالیت‌های بازرگانی در آذربایجان عمدتاً در مناطقی صورت می‌گیرد که دارای مرکزیت برای این فعالیت‌ها بوده و قطب‌های بازرگانی کشور به شمار می‌آیند. ارزش پولی مبادلات تجاری در مناطق بازرگانی عمده کشور در جدول آمده است:

حجم مبادلات تجاری در مناطق عمده بازرگانی آذربایجان (به میلیون منات)

منطقه / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
کل کشور	۱۰۵۹۹۴۰۶,۶	۱۱۸۷۷۳۹۸,۳	۱۳۴۴۲۳۰۲,۵	۱۵۳۱۰۰۱۶,۳	۱۸۶۴۹۷۴۳,۳
باکو	۴۸۷۷۲۴۱,۹	۵۸۰۹۱۵۴,۵	۶۵۹۹۳۶۲,۶	۷۵۲۷۱۹۱,۱	۹۲۴۷۶۸۹,۸
منطقه اقتصادی آبشرون	۴۲۸۸۵۸,۵	۴۸۴۶۳۱,۲	۵۵۲۱۳۳,۷	۶۲۵۸۴۲,۶	۷۶۲۷۸۵,۵
منطقه اقتصادی گنجه گازاخ	۱۰۴۶۱۷۶,۶	۱۱۷۵۳۲۴,۴	۱۳۲۷۶۹۸,۹	۱۵۱۰۱۸۱,۳	۱۸۲۴۹۳۳,۸
منطقه اقتصادی شکی ـ زاگاتالا	۴۹۵۶۱۵,۷	۵۵۲۲۶۸,۴	۶۱۸۳۳۲,۴	۶۹۰۱۱۶,۷	۸۴۲۴۳۸,۵
منطقه اقتصادی لنکران	۷۰۰۹۸۰,۷	۷۸۵۸۹۲,۹	۸۸۵۸۲۸,۱	۱۰۰۰۶۴۵,۳	۱۱۹۲۵۹۳,۳
منطقه اقتصادی گوبا ـ خاچماز	۳۹۸۵۵۵,۴	۴۴۸۳۹۶,۵	۵۰۷۶۷۴,۹	۵۷۶۳۰۹,۲	۷۰۳۴۴۸,۷
منطقه اقتصادی آران	۱۵۱۹۷۱۹,۵	۱۶۸۶۰۳۸,۶	۱۹۰۱۱۳۲,۲	۲۱۷۱۱۵۵,۸	۲۶۳۱۱۰۱,۲
منطقه اقتصادی شیروان	۲۲۶۵۲۳,۹	۲۴۹۲۲۸,۳	۲۷۹۰۳۱,۴	۳۱۱۸۰۹,۹	۳۷۳۱۹۴,۶
منطقه اقتصادی نخجوان	۳۳۴۶۲۶,۴	۳۶۱۹۵۰,۲	۴۰۸۵۳۸,۹	۴۹۹۳۵۰,۹	۵۹۲۲۵۹,۵

همان‌طور که ارقام درج شده در جدول نشان می‌دهد، نزدیک به ۹۸ درصد از مبادلات تجاری کشور در سال ۲۰۰۴ در ۹ منطقه عمده صورت گرفته است و در سال‌های گذشته نیز این مناطق سهم مشابهی از کل مبادلات را داشته‌اند. در بین مناطق یادشده، شهر باکو بیشترین سهم را دارد و حدود نیمی از این مبادلات را به خود اختصاص داده است. بررسی توزیع حجم مبادلات تجاری در نقاط مختلف نشان می‌دهد که فعالیت‌های تجاری عمدتاً در شهرهای بزرگ نظیر باکو، گنجه، سومقایت و نخجوان انجام می‌شود و نوعی تمرکز منطبق بر نقاط اصلی استقرار جمعیت در این فعالیت‌ها وجود دارد.

سهم درصدی مناطق مهم بازرگانی از کل مبادلات تجاری در سال‌های مختلف در جدول بعدی آمده است:

سهم مناطق مختلف در مبادلات بازرگانی جمهوری آذربایجان (درصد)

منطقه / سال	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
باکو	۴۷,۴۱	۴۸,۹۱	۴۹/۰۹	۴۹,۱۷	۴۹,۵۹
منطقه اقتصادی آبشرون	۴,۱۹	۴,۰۷	۴,۱۱	۴,۰۹	۴,۰۹
منطقه اقتصادی گنجه ـ گازاخ	۱۰,۰۱	۹,۹۱	۹,۸۸	۹,۸۶	۹,۷۸
منطقه اقتصادی شکی ـ زاگالاتا	۴,۷۰	۴,۶۶	۴,۶۰	۴,۵۱	۴,۵۱
منطقه اقتصادی لنکران	۶,۶۳	۶,۶۱	۶,۵۹	۶,۵۴	۶,۴۰
منطقه اقتصادی گوبا ـ خاچماز	۳,۹۳	۳,۷۷	۳,۷۷	۳,۷۶	۳,۷۷
منطقه اقتصادی آران	۱۴,۹۴	۱۴,۱۹	۱۴,۱۵	۱۴,۱۹	۱۴,۱۱
منطقه اقتصادی شیروان	۲,۱۸	۲,۰۹	۲,۰۸	۲,۰۴	۲,۰۰
منطقه اقتصادی نخجوان	۳,۱۶	۳,۰۵	۳,۰۴	۳,۲۶	۳,۱۸

مناطق باکو، آران، گنجه ـ گازاخ، لنکران، شکی ـ زاگاتالا، آبشرون، گوبا ـ خاچماز، نخجوان و شیروان به ترتیب بیشترین سهم را در ارزش پولی فعالیت‌های بازرگانی داشته‌اند. نکته درخور توجه در این میان افزایش بیش از دو درصد در سهم منطقه باکو در حجم مبادلات تجاری در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ است. این در حالی است که سهم بقیه مناطق به جز نخجوان در فاصله سال یاد شده کاهش پیدا کرده است. این روند به همراه سهم قابل ملاحظه باکو در حجم مبادلات بازرگانی نشان از آن دارد، تمرکززدایی در حیطه فعالیت‌های بازرگانی در آذربایجان صورت نگرفته است و تجارت کشور در اندازه‌ای وسیع وابسته به پایتخت است.

۱۱ـ برآورد انرژی در کشور آذربایجان

۱۱ـ۱ـ بررسی ذخایر و تولید انرژی

منابع انرژی در آذربایجان از اجزاء مختلفی تشکیل شده است که سهم هرکدام در کل انرژی در جدول زیر آمده است:[۱۹۷]

(ارقام به درصد)

نوع انرژی / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
نفت خام	۳۴/۳	۴۸/۴	۴۹	۴۹/۳	۴۹/۳	۴۸/۹
گاز طبیعی	۲۷	۱۸/۱	۱۷/۵	۲۴/۲	۲۴	۲۴/۱
بنزین	۳/۵	۱/۵	۱/۹	۲/۱	۲/۱	۲/۵
گازوئیل	۸/۶	۷/۱	۷/۱	۵/۶	۵/۴	۵/۴
نفت سیاه (مازوت)	۱۵	۱۳/۹	۱۳/۸	۸/۶	۸/۷	۸/۷
نفت سفید	۲/۲	۲/۸	۲/۸	۲/۲	۲/۲	۲/۲
برق	۵/۶	۵/۹	۵/۹	۵/۷	۵/۷	۶/۴
انرژی گرمایشی	۳/۱	۱/۶	۱/۴	۱/۵	۱/۷	۱/۷
سایر انرژی‌ها	۰/۷	۰/۷	۰/۶	۰/۸	۰/۹	۱
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

۱۱ـ۱ـ۱ـ ذخایر و تولید نفت و گاز

میزان ذخایر نفت و گاز حوزه دریای خزر و ازجمله جمهوری آذربایجان همواره توسط منابع اطلاعاتی مختلف با آمار و اطلاعات متفاوتی ارائه می‌شود. برخی یکی از دلایل این امر را سوق دادن توجه شرکت‌های غربی برای سرمایه‌گذاری در این کشور توسط مقامات دولتی غربی به‌ویژه آمریکا می‌دانند که قصد دارند، با بزرگنمایی در میزان ذخایر نفت و گاز این کشور برای حضور مؤثر خود که عمدتاً با مقاصد سیاسی به‌ویژه کنترل ایران و روسیه صورت می‌گیرد، توجیه منطقی بیاورند. البته ذکر این نکته لازم است که معمولاً برآورد ذخایر انرژی با دقت انجام نمی‌شود. در هر صورت حوزه‌های دریایی، ساحلی و خشکی در جمهوری آذربایجان دارای ذخایر قابل توجه نفت و گاز است که میزان آن براساس منابع مختلف در پی می‌آید:

شرکت بریتیش پترولیوم انگلستان (BP) [1] که یکی از سرمایه‌گذاران اصلی در حوزه نفت

---

1. British Petroleum

آذربایجان است. میزان ذخایر نفتی و گازی آذربایجان را در سال ۱۹۹۸ به ترتیب ۷ میلیارد بشکه و ۳۰ تریلیون فوت مکعب اعلام کرده است.(۱۹۸)

اداره اطلاعات انرژی آمریکا نیز در سال ۱۹۹۸ میزان ذخایر نفت اثبات شده آذربایجان را ۳/۶ تا ۱۲/۵ میلیارد بشکه و ذخایر گاز اثبات شده را ۳۱ تا ۴۰ تریلیون فوت مکعب برآورد کرده است. این منبع افزون بر این میزان ۲۷ میلیارد بشکه نفت و ۱۱ تریلیون فوت مکعب گاز را به‌عنوان ذخایر احتمالی آذربایجان اعلام کرده است.(۱۹۹)

براساس برآوردی که در ابتدا سال ۲۰۰۳ توسط یک منبع اطلاعاتی انجام شده است، میزان ذخایر نفت این کشور بین ۷ تا ۱۳ میلیارد بشکه و میزان ذخایر گاز طبیعی ۳۰ تریلیون فوت مکعب اعلام شده است.(۲۰۰)

این منبع میزان تولید روزانه نفت کشور را در سال ۲۰۰۲ حدود ۳۱۸,۰۰۰ بشکه و میزان تولید روزانه گاز را در سال ۲۰۰۱ حدود ۲۰۰ میلیارد فوت مکعب اعلام کرده است. بر این اساس در سال ۲۰۰۰ ظرفیت پالایش روزانه پالایشگاه‌های آذربایجان ۴۴۱,۸۰۸ بشکه بوده است. این میزان ظرفیت در دو پالایشگاه بزرگ نفت است که عبارتند از:

ـ پالایشگاه «آذر نفت یاغ»[1] در باکو با ظرفیت ۲۳۸,۹۷۸ بشکه پالایش نفت خام در روز

ـ پالایشگاه «آذر نفت یاناجاغ»[2] در باکوی جدید با ظرفیت پالایش روزانه ۲۰۲۸۳۰ بشکه نفت خام(۲۰۱)

بعد از استقلال کشور تولید نفت کاهش پیدا کرد. به‌طوری‌که میزان تولید روزانه از حدود ۲۲۰ هزار بشکه در سال ۱۹۹۲ به حدود ۱۷۰ هزار بشکه در سال ۱۹۹۷ رسید. این میزان تولید در سال ۱۹۹۸ یکباره سیر صعودی به خود گرفت و بعد از آن طی ۵ سال متوالی میزان تولید نفت روزانه روند افزایشی پیدا کرد و در سال ۲۰۰۲ به ۳۱۸ هزار بشکه رسید.(۲۰۲) بدون شک علت اصلی این افزایش توجه شرکت‌های غربی به سرمایه‌گذاری در منابع نفت آذربایجان بوده است.

---

1. Azərnəftyağ
2. Azərnəftyanacağ

بررسی روند تغییرات تولید نفت و گاز نشان می‌دهد که بعد از استقلال کشور در سال ۱۹۹۱ تا سال ۱۹۹۸ تولید نفت با کاهش همراه بوده است که از سال ۱۹۹۸ به بعد نفت تولید شده با افزایش مستمر نه تنها روند کاهشی ۷ سال قبل را جبران کرد، بلکه در انتهای سال ۲۰۰۱ نسبت به سال ۱۹۹۰ بیش از ۱۸ درصد افزایش داشته است و این روند افزایشی هنوز ادامه دارد و با اتمام پروژه‌های در دست اجرا ازجمله پروژه عظیم «باکو ـ تفلیس ـ جیحان» میزان نفت تولیدی به مراتب بیشتر خواهد شد.

برخلاف نفت در زمینه تولید گاز طبیعی آذربایجان هر سال روند نزولی داشته است در این زمینه از ابتدای استقلال کشور به جز سال ۱۹۹۹ در سایر سال‌ها نسبت به سال قبل کاهش تولید در زمینه گاز طبیعی مشاهده می‌شود که دولت قصد دارد، در این زمینه با اجرای پروژه‌های متعدد کمبودها را جبران کند. از نکات درخور توجه دیگر در زمینه تولید نفت و گاز وابستگی زیاد این تولیدات به ذخایر دریایی است. در زمینه نفت از ۱۱ درصد و در زمینه گاز طبیعی حدود ۴ درصد تولید از منابع خشکی صورت می‌گیرد و بقیه تولید از حوزه‌های دریایی به‌دست می‌آید.

میزان تولید نفت به تفکیک سال‌های مختلف و منابع خشکی و دریایی در جدول زیر آمده است:[۲۰۳]

(میلیون تن)

سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
میزان تولید کل سالانه	۱۲/۵	۱۱/۷	۱۱/۱	۱۰/۳	۹/۶	۹/۲	۹/۱	۹/۱	۱۱/۴	۱۳/۸	۱۳/۹	۱۴/۸
میزان تولید سالانه از منابع دریایی	۹/۹	۹/۵	۹/۱	۸/۳	۷/۸	۷/۵	۷/۵	۷/۵	۹/۸	۱۲/۳	۱۲/۴	۱۳/۲
میزان تولید سالانه از منابع خشکی	۲/۶	۲/۲	۲	۲	۱/۸	۱/۷	۱/۶	۱/۶	۱/۶	۱/۵	۱/۵	۱/۶
درصد تولید از منابع دریایی در تولید کل	۷۹/۲	۸۰/۹	۸۲	۸۰/۸	۸۱/۳	۸۱/۵	۸۲/۴	۸۲/۴	۸۶	۸۹	۸۹/۲	۸۹/۲
درصد تولید از منابع خشکی در تولید کل	۲۰/۸	۱۹/۱	۱۸	۱۹/۲	۱۸/۷	۱۸/۵	۱۷/۶	۱۷/۶	۱۴	۱۱	۱۰/۸	۱۰/۸

میزان تولید گاز از منابع خشکی و دریایی نیز به شرح جدول زیر است:[۲۰۴]

(اعداد به میلیون مترمکعب)

سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
میزان تولید کل سالانه	۹۹۲۶	۸۶۲۱	۷۸۷۲	۶۸۰۵	۶۳۴۴	۶۳۰۵	۵۹۶۴	۵۵۹۰	۵۹۹۷	۵۹۹۷	۵۶۴۲	۵۵۳۵
میزان تولید سالانه از منابع دریایی	۹۵۲۵	۸۳۳۳	۷۶۳۴	۶۵۶۷	۶۱۴۳	۶۴۰۷	۶۰۶۶	۵۷۰۹	۵۳۳۸	۵۷۵۴	۵۴۲۷	۵۲۹۳
میزان تولید سالانه از منابع خشکی	۴۰۱	۲۸۸	۲۳۸	۲۳۸	۲۳۶	۲۳۷	۲۳۹	۲۵۵	۲۵۲	۲۴۳	۲۱۵	۲۴۲
درصد تولید از منابع دریایی در تولید کل	۹۶	۹۶/۷	۹۷	۹۶/۵	۹۶/۳	۹۶/۴	۹۶/۲	۹۵/۷	۹۵/۵	۹۵/۹	۹۶/۲	۹۵/۶
درصد تولید از منابع خشکی در تولید کل	۴	۳/۳	۳	۳/۵	۳/۷	۳/۶	۳/۸	۴/۳	۴/۵	۴/۱	۳/۸	۴/۴

۱۱ـ۱ـ۲ـ میزان تولید انرژی برق

میزان برق تولید شده در جمهوری آذربایجان طی ۱۲ سال منتهی به ابتدای سال ۲۰۰۲ به تفکیک منبع تولید در پی می‌آید:[۲۰۵]

(ارقام به هزار کیلووات ساعت)

شاخص / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
میزان برق تولید شده توسط نیروگاه‌های حرارتی	۲۱۴۹۴	۲۱۶۹۲	۱۸۰۱۶	۱۶۶۲۵	۱۷۰۹۰	۱۵۴۸۸	۱۵۵۴۹	۱۵۱۲۴	۱۶۰۳۴	۱۶۶۵۶	۱۷۰۹۰/۴	۱۷۵۴۴
میزان برق تولید شده توسط نیروگاه‌های برق آبی	۱۶۵۸	۱۷۵۸	۱۷۴۷	۲۴۲۶	۱۵۳۴	۱۵۵۶	۱۵۳۸	۱۷۱۲	۱۹۵۱	۱۵۰۶	۱۵۳۳/۵	۱۳۰۱
میزان برق تولید شده توسط مدارهای سیار	—	—	—	—	—	—	—	—	۱۳	۱۴	۷۵/۴	۱۲۴/۶
جمع	۲۳۱۵۲	۲۳۴۵۰	۱۹۷۶۳	۱۹۰۵۱	۱۸۶۹۹	۱۷۰۴۴	۱۷۰۸۷	۱۶۸۳۶	۱۷۹۹۸	۱۸۱۷۶	۱۸۶۹۹/۳	۱۸۹۶۹/۶

تغییرات سالانه میزان برق تولید شده در کشور به تفکیک نوع منبع تولید برق و سهم هر کدام در کل برق تولید شده در جدول آمده است:

شاخص / سال	۱۹۹۰	۱۹۹۱	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
درصد تغییرات سالانه کل برق تولیدشده	—	۱/۳	-۱۵/۷	-۳/۶	-۱/۸	-۹	۶۳	-۱/۵	۷	۴	۳	۳
سهم نیروگاه‌های حرارتی در کل برق تولیدشده	۹۲/۸	۹۲/۵	۹۱/۲	۸۷/۳	۹۱/۴	۹۰/۸	۹۱	۸۹/۸	۸۹	۹۱/۶	۹۱/۴	۹۲/۵
سهم نیروگاه‌های برق آبی در کل برق تولیدشده	۷/۲	۷/۵	۸/۸	۱۲/۷	۸/۶	۹/۲	۹	۱۰/۲	۱۰/۹۳	۸/۳۲	۸/۲	۶/۸
سهم مولدهای سیار در کل برق تولیدشده	—	—	—	—	—	—	—	—	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۴	۰/۷

بررسی روند تغییرات سالانه میزان انرژی برق تولید شده در کشور در ۱۲ سال منتهی به ابتدای سال ۲۰۰۲ دو دوره مشخص را نشان می‌دهد. دوره اول از سال ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۶ که طی این دوره ۶ ساله میزان تولید برق کاهش داشته است. طی این مدت میزان برق تولیدی حدود ۱۷ درصد کاهش یافته است. دوره بعد که از سال ۱۹۹۶ شروع می‌شود با افزایش میزان انرژی برق تولید شده همراه است. طبق اطلاعات جداول قبلی طی ۶ سال یاد شده میزان تولید برق بیش از ۱۱ درصد افزایش داشته است. برابر اطلاعات دیگر که در جداول بعدی می‌آید این افزایش در سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ نیز ادامه داشته است. به طوری‌که از سال ۱۹۹۶ تا ابتدای ۲۰۰۴ حدود ۲۵ درصد تولید برق افزایش پیدا کرده است. البته گفتنی است که به دلیل کاهش زیاد میزان برق تولید شده در ۶ سال اول بعد از استقلال کشور، علی‌رغم افزایش است و میزان برق تولید شده در سال ۲۰۰۳ نسبت به سال ۱۹۹۰ حدود ۸ درصد پایین‌تر است.

همچنین شاخص‌های اصلی انرژی برق در کشور به شرح جدول زیر است:[۲۰۶]

(ارقام به میلیون کیلووات ساعت)

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
کل منابع انرژی برق	۱۷۹۴۳	۱۹۸۱۲	۲۰۰۵۶	۲۰۶۱۲	۲۱۰۷۶	۲۳۷۲۲
میزان تولید انرژی برق	۱۷۰۴۴	۱۸۱۷۶	۱۸۶۹۹	۱۸۹۷۰	۱۸۷۰۱	۲۱۲۸۶
میزان واردات برق	۸۹۹	۱۶۳۶	۱۳۵۷	۱۶۴۲	۲۳۷۵	۲۴۳۶
میزان توزیع برق	۱۷۹۴۳	۱۹۸۱۲	۲۰۰۵۶	۲۰۶۱۲	۲۱۰۷۶	۲۳۷۲۲
مصرف داخلی	۱۵۰۰۱	۱۶۱۴۵	۱۶۴۲۳	۱۷۰۸۶	۱۶۳۱۷	۱۸۴۰۷
صادرات	۴۹۹	۸۸۶	۸۶۳	۹۶۶	۹۲۵	۸۷۱
اتلاف انرژی برق	۲۴۴۳	۲۷۸۱	۲۷۷۰	۲۵۶۰	۳۸۳۷	۴۴۴۴

براساس اطلاعات جدول طی ۸ سال گذشته میزان کل انرژی برق تأمین شده و نیز میزان کل توزیع برق ۳۲ درصد، میزان تولید ۲۵ درصد، میزان مصرف داخلی ۲۳ درصد رشد داشته است. میزان صادرات برق ۷۴ درصد رشد داشته است در حالی‌که میزان واردات این انرژی

بیش از ۱۷۰ درصد رشد داشته است. میزان برق وارداتی حدود ۱۰ درصد از کل انرژی برق تأمین شده کشور را (برابر آمار سال ۲۰۰۳) به خود اختصاص می‌دهد.

همچنین میزان برق اتلاف شده که حاصل فرسوده بودن شبکه انتقال و توزیع برق کشور است طی ۸ سال گذشته ۸۲ درصد افزایش داشته است براساس آمار ارائه شده بیش از ۱۸ درصد از کل برق تأمین شده کشور (برابر آمار ۲۰۰۳) به هدر می‌رود.

۱۱ـ۱ـ۳ـ میزان تولید انرژی اتمی

جمهوری آذربایجان در زمینه تأمین انرژی تاکنون از انرژی هسته‌ای استفاده نکرده است و تولید انرژی کشور از این محل صفر است.

۱۱ـ۱ـ۴ـ میزان تولید زغال‌سنگ

در جمهوری آذربایجان ذخایر زغال‌سنگ وجود ندارد و تولید صورت نمی‌گیرد.

۱۱ـ۲ـ میدان‌های نفت و گاز

الف. حوزه‌ها و میدان‌های نفتی:

حوزه‌های بزرگ نفتی آذربایجان در مناطق فراساحلی[1] دریای خزر واقع شده‌اند. این حوزه‌ها عبارتند از: آذری،[2] چیراغ[3] و گونشلی.[4]

طبق برآورد انجام شده در سال ۱۹۹۷ میزان ذخایر نفت این حوزه سه‌گانه نزدیک به ۷۰۰ میلیون تن اعلام شده است که برآوردهای بعدی احتمال وجود ذخایر بیشتری را قوت بخشید.[۲۰۷] در این میان حوزه گونشلی در عمق زیادی واقع شده است و نفت موجود در

---

1. Offshore
2. Azəri
3. Çirağ
4. Günəşli

برخی میادین این حوزه در عمق ۴۰۰ متری آب دریا قرار (شبه‌جزیره آبشرون)[1] قرار دارند، با هزینه‌های زیادی همراه می‌سازد. البته برخی محافل خبری با اغراق در خصوص بالا بودن هزینه تولید نفت در این حوزه‌های فراساحلی، هزینه هر بشکه نفت تولید شده از این حوزه‌ها را نزدیک ۱۸ دلار اعلام کرده‌اند.(۲۰۸)

«ابرساختار»[2] نفتی آذری ـ چیراغ ـ گونشلی (ACG) در سه فاز اجرایی توسعه پیدا خواهد کرد که فاز اول آن در سال ۲۰۰۵ به بهره‌برداری می‌رسد و فاز دوم پروژه نیز در سال‌های ۹ ـ ۲۰۰۸ کشور اجرا خواهد شد. در فاز سوم هم که بعد از سال ۲۰۱۰ تکمیل خواهد شد، تمام میدان‌های نفتی در این حوزه‌ها مورد بهره‌برداری قرار خواهد گرفت.(۲۰۹)

دیگر حوزه‌های نفتی عبارتند از:

ـ حوزه قره‌باغ[3] در شمال کشور و در فاصله ۶۰ کیلومتری ساحل دریای خزر که میزان ذخایر آن ۷۰ تا ۱۵۰ میلیون تن برآورد شده است.

ـ حوزه شاه دنیز،[4] این حوزه بیشتر به خاطر وجود ذخایر عظیم گاز طبیعی معروف است ولی ذخایر نفت نیز در این حوزه وجود دارد که میزان آن ۱۰۰ تا ۲۰۰ میلیون تن اعلام شده است.

ـ سایر حوزه‌های نفتی که عمده‌ترین آنها عبارتند از: لنکران‌دنیز،[5] تالش‌دنیز،[6] دان‌اولدوزو،[7] اشرفی،[8] یالاما،[9] آبشرون، نخجوان، کورداشی،[10] کپز[11] و آلو[12] که جمهوری آذربایجان بر سر مالکیت حوزه نفتی کپز با ترکمنستان اختلاف دارد و دولت ترکمنستان نام این حوزه را «سردار» گذاشته است. جمهوری اسلامی ایران نیز بر سر مالکیت حوزه نفتی البرز که آذربایجان آن را الوو می‌نامد، با این کشور اختلاف دارد.(۲۱۰)

---

1. Abşaron Yarimadasi
2. Mega-Structure
3. Qarabağ
4. Şhahdəniz
5. Lənkərandəniz
6. Talişdəniz
7 Danulduzu
8. əşrəfi
9. Yalama
10. Kordaşi
11. Kəpəz
12. əlov

ب. حوزه‌ها و میدان‌های گازی

حوزه گاز طبیعی شاه دنیز بزرگ‌ترین حوزه گاز آذربایجان است که در ۶۰ مایلی جنوب شرق باکو در آب‌های دریای خزر قرار دارد. این حوزه از بزرگ‌ترین ذخایر گازی جهان است و برخی معتقدند بزرگ‌ترین حوزه گازی است که طی ۲۰ سال گذشته در دنیا کشف شده است میزان ذخایر این حوزه از ۱۴ تا ۳۵ تریلیون فوت مکعب اعلام شده است.

مناطق مهار شده نفت و گاز جمهوری «آذربایجان به همراه تعداد ساختارها و چاه‌های کشف شده در جدول آمده است:[۲۱۱]

نام مناطق نفت و گاز مهار شده	تعداد ساختارها	تعداد چاه‌های یافت شده
منطقه تکتونیکی آبشرون ـ بالخان	۳۰	۶۳
مجمع‌الجزایر اطراف باکو	۷	۱۵
بخش شمالی گودال خزر	۵	۸
بخش جنوبی گودال خزر	۲	۲
یئولاخ ـ آغجابدی	۱۰	۲۳
منطقه بین رودخانه‌ای کورا ـ قبیرری	۱۲	۲۴
گودال کورای سفلی	۱۴	۲۰
منطقه شماخی ـ گوبوستان	۹	۱۸
منطقه خزر ـ قوبا	۸	۱۱
منطقه گنجه	۵	۶
منطقه آجی نور	۴	۵
منطقه جارلی ـ ساعاتلی، میل ـ مغان	۷	۷
منطقه نخجوان ـ جلیل‌آباد	۲	۲
جمع	۱۱۵	۲۰۴

۱۱ـ۳ـ نیروگاه‌های برق

نیروگاه‌های برق در آذربایجان براساس دسترسی به منابع سوختی و آبی به دو نوع حرارتی و برقآبی (هیدروالکتریکی) تقسیم می‌شوند. از آنجا که میزان و گستره منابع سوختی (عمدتاً نفت) بیش از منابع آبی است از این‌رو نیروگاه‌های برق حرارتی وزن اصلی را در تأمین برق

کشور دارند. برابر آمار منتشره در سال ۲۰۰۰ حدود ۹۰ درصد از برق تولیدی کشور از نیروگاه‌های حرارتی تأمین می‌شود که نیروگاه‌های برق «شماخی»[1] و علی بارا‌ملی[2] مهم‌ترین این نیروگاه‌ها هستند. نیروگاه‌های برقآبی نیز حدود ۱۰ درصد باقیمانده برق تولیدی کشور را به خود اختصاص داده‌اند، عمده‌ترین این نیروگاه‌ها در مینگه جویر[3] و ترتر[4] واقع شده‌اند هر دوی این ایستگاه‌های تولید برق در کنار رودخانه‌های پرآب واقع شده‌اند.[۲۱۲]

برابر اطلاعات سال ۲۰۰۰ تعداد ۱۳ نیروگاه تولید انرژی برق در جمهوری آذربایجان فعال بوده‌اند که از این تعداد ۸ نیروگاه حرارتی و ۵ ایستگاه باقیمانده برقآبی هستند. نیروگاه‌های برقآبی که از نیروی هیدرو دینامیک آب‌های جاری کشور برق تولید می‌کنند، در سال‌های مختلف از شرایط آب و هوایی (میزان بارندگی) و دبی رودخانه‌ها تأثیر می‌پذیرند. تولید برق در این ایستگاه‌ها علاوه بر میزان بارندگی در کشور از میزان ورودی آب رودخانه‌هایی که از کشورهای همسایه به‌ویژه جمهوری گرجستان سرچشمه می‌گیرند، نیز تأثیر می‌گیرند. نیروگاه برقآبی مینگه جوید که بزرگ‌ترین نیروگاه برقآبی است حدود ۴۰۰ مگاوات برق تولید می‌کند.

نیروگاه‌های برق حرارتی شماخی و علی بایراملی که بزرگ‌ترین نیروگاه‌ها از این نوع هستند، به ترتیب ۲۴۰۰ و ۱۰۵۰ مگاوات برق تولید می‌کنند. سوخت مصرفی نیروگاه‌های حرارتی مازوت (نفت سیاه) و گاز طبیعی است. مازوت $\frac{۲}{۳}$ سوخت مصرفی نیروگاه‌های برق حرارتی است و $\frac{۱}{۳}$ باقیمانده نیز از گاز طبیعی تأمین می‌شود.

زیرساخت‌های تأمین انرژی برق در جمهوری آذربایجان ازجمله نیروگاه‌ها و شبکه‌های انتقال و توزیع برق در دوران حاکمیت شوروی ایجاد شده‌اند. بیش از نیمی از توربو ژنراتورها[5] (مولد برق توربین‌دار) و بویلرها[6] (دیگ بخار) و نیز بخش عمده شبکه انتقال و

---

1. Şamaxl
2. əlibayramli
3. Mingəcevir
4. Tərtər
5. Turbo-Generator
6. Boiler

توزیع برق در کشور عمر بیش از ۴۰ سال دارند و دچار فرسودگی شده‌اند. این امر در افزایش هر ساله میزان اتلاف انرژی برق تأثیر زیادی دارد. قبلاً تجهیزات و قطعات مورد نیاز برای تولید و توزیع انرژی برق در آذربایجان عمدتاً از کشورهای روسیه و اوکراین وارد می‌شد. طول خطوط انتقال نیروی برق کشور ۱۱۰ هزار کیلومتر است. سیستم برق این کشور پس از استقلال تغییر کرده و وارد سیستم اروپایی شده است. قدرت برق کشور ۲۲۰ وات و شدت جریان آن ۵۰ هرتز است.

مسئولیت تأمین و توزیع برق کشور به عهده شرکت دولتی «آذر انرژی»[1] است.[(۲۱۳)]

۱۱ـ۴ـ بررسی مصرف سوخت و انرژی در بخش‌های مختلف کشور

میزان مصرف انرژی برق در سال‌های گذشته در بخش‌های مختلف اقتصادی و سایر انواع مصارف در جمهوری آذربایجان به شرح جدول زیر است:[(۲۱۴)]

(ارقام به میلیون کیلووات ساعت)

سال / شاخص	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
کل مصرف برق	۱۵۰۰۱	۱۶۱۴۵	۱۶۴۲۳	۱۷۸۰۸۶	۱۶۳۱۷	۱۸۴۰۷
میزان برق مصرفی در صنعت	۴۴۴۲	۲۸۴۴	۲۶۷۱	۳۸۸۱	۳۰۴۱	۴۳۹۰
میزان برق مصرفی در کشاورزی و جنگلداری	۲۶۰۳	۹۰۳	۸۰۳	۸۲۷	۶۶۲	۶۹۶
میزان برق مصرفی در حمل و نقل و ارتباطات	۶۶۳	۶۳۲	۵۳۷	۵۵۱	۵۰۳	۶۵۷
میزان برق مصرفی در سایر فعالیت‌های اقتصادی	۳۰۴۳	۲۵۵۹	۲۴۷۴	۱۵۸۰	۹۴۷	۵۴۸
میزان برق مصرفی خانگی	۴۰۷۵	۹۱۴۷	۹۹۰۲	۱۰۱۷۲	۱۱۱۳۹	۱۲۰۷۹
میزان برق مصرفی در ساخت و ساز	۱۷۵	۶۰	۳۶	۷۵	۲۵	۳۷

همچنین میزان مصرف انواع سوخت در سال‌های گذشته در این کشور به شرح زیر

1. Azəreneriji

است:[۲۱۵]

نوع سوخت / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
نفت خام (هزار تن)	۹۱۰۶	۷۸۷۴	۸۳۱۱	۶۳۴۴	۶۳۶۹	۶۳۴۴
گاز طبیعی (میلیون متر مکعب)	۸۱۵۱	۵۵۲۴	۵۴۷۲	۸۳۱۹	۸۴۵۴	۸۷۲۵
بنزین (هزار تن)	۷۳۹	۲۴۵	۳۲۱	۳۹۵	۳۹۸	۴۵۱
گازوئیل (هزار تن)	۳۶۸	۳۴۷	۵۸۴	۵۳۲	۵۴۷	۵۰۸
نفت سیاه (هزار تن)	۴۱۱۲	۳۹۷۴	۴۰۹۶	۱۹۶۱	۱۷۶۱	۲۳۱۷
گاز مایع (هزار تن)	۳۸	۷۹	۸۰	۹۳	۱۰۲	۱۴۳

۱۱ـ۵ـ بررسی صادرات انرژی کشور

در زمینه انرژی برق جمهوری آذربایجان اقدام به صدور برق به برخی کشورهای منطقه می‌کند که جزئیات آن در جدول آمده است:[۲۱۶]

(ارقام به میلیون کیلووات ساعت)

کشور متقاضی / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
روسیه	۳۵۳	۷۹۷	۸۴۵	۵۰۹	۲۵۳	۳۱۷
گرجستان	۱۴۶	۸۹	۱۸	۳	۳۵	۰
جمهوری اسلامی ایران	—	—	—	۴۵۴	۶۳۷	۵۵۴
جمع	۴۹۹	۸۸۶	۸۶۳	۹۶۶	۹۲۵	۸۷۱

در زمینه صادرات نفت خام نیز آذربایجان با کشورهای مستقل مشترک‌المنافع مبادله می‌کند که میزان صادرات در سال‌های مختلف به شرح زیر است:[۲۱۷]

(ارقام به هزار تن)

شاخص / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
میزان کل صادرات	—	۵۶۸۴	۵۶۳۸	۸۴۶۲	۸۸۸۱	۸۹۹۷
میزان صادرات به گرجستان	—	۲۴۲	۱۵۸	۱۸۰	۵۶	۷۴
میزان صادرات به سایر کشورها	—	۵۴۴۲	۵۴۸۲	۸۲۸۲	۸۸۲۵	۸۹۲۳

در زمینه گاز طبیعی نیز علی‌رغم اینکه جمهوری آذربایجان دارای ذخایر درخور توجه گاز طبیعی است ولی به دلیل عدم استخراج کافی، این کشور نه تنها صادراتی ندارد بلکه در این خصوص واردکننده نیز هست.

۱۱ـ۶ـ بررسی واردات انرژی کشور

واردات انرژی برق توسط جمهوری آذربایجان به شرح جدول زیر است:[۲۱۸]

(ارقام به میلیون کیلووات ساعت)

کشور تأمین‌کننده / سال	۱۹۹۵	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳
روسیه	۲۵۴	۸۶۵	۶۵۴	۷۲۷	۱۲۷۹	۱۴۵۴
گرجستان	—	۱۴۳	—	—	۱۰۷	۳۳
ترکیه	۴۹۵	۲۸۵	۴۱۳	۴۳۳	۴۳۵	۴۰۱
جمهوری اسلامی ایران	۱۵۰	۳۴۳	۲۹۰	۴۲۸	۵۵۴	۵۴۸
جمع	۸۹۹	۱۶۳۶	۱۳۵۷	۱۶۴۲	۲۳۷۵	۲۴۳۶

در زمینه نفت خام نیز طبق آمار اعلام شده توسط کمیته آمار دولتی در سال ۱۹۹۵ این کشور میزان ۴۲ هزار تن نفت خام از قزاقستان وارد کرده است و در سال‌های بعد در این زمینه

آذربایجان هیچ‌گونه وارداتی نداشته است.

واردات گاز طبیعی آذربایجان نیز در جدول زیر آمده است:[۲۱۹]

سال	میزان واردات (میلیون متر مکعب)	درصد رشد سالانه
۱۹۹۵	۵۷۹	—
۱۹۹۹	—	—
۲۰۰۰	۲۹۳	—
۲۰۰۱	۳۳۳۷	۱۰۳۹
۲۰۰۲	۳۹۳۵	۱۸
۲۰۰۳	۴۰۷۹	۳/۷

۱۲ـ برآورد دیدگاه‌های اقتصادی نسبت به جمهوری آذربایجان

۱۲ـ۱ـ دیدگاه‌های بانک جهانی

بانک جهانی از اولین نهادهای مالی بین‌المللی است که در کنار همکاری با دولت آذربایجان، تحولات اقتصادی این کشور را به صورت مداوم ارزیابی می‌کند. گزارش‌های منتشر شده توسط این بانک و نیز اظهارنظر مقامات بانک در خصوص توسعه اقتصادی آذربایجان و تحولات صورت گرفته در این زمینه آینده خوشبینانه‌ای از اقتصاد این کشور به تصویر می‌کشد. چنانکه «کریستین پیترسون» نماینده بانک جهانی در منطقه بر این باور است که اصلاحات اقتصادی در جمهوری آذربایجان با سرعت پیش می‌رود و بانک جهانی از روند این تحولات رضایت دارد. وی دیدگاه کارشناسان بانک اروپایی توسعه و بازسازی را مبنی بر قرار گرفتن آذربایجان در زمره کشورهای دارای اقتصاد ضعیف قبول ندارد و همچنین عقیده دارد، اعطای تسهیلات اعتباری بانک جهانی طبق تعهداتی که این بانک به‌عهده گرفته است، کمک شایانی به توسعه اقتصادی مناطق مختلف آذربایجان و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید خواهد کرد.[۲۲۰]

در گزارش سپتامبر ۲۰۰۴ بانک جهانی که بر پایه اطلاعات دریافتی تا پایان سال ۲۰۰۳ تنظیم شده است. در این ارزیابی جمهوری آذربایجان کشوری دارای درآمد پایین ارزیابی شده است. سرانه درآمد ناخالص ملی[1] اندکی بیش از ۸۱۰ دلار آمریکا ذکر شده است. در این ارزیابی آذربایجان دارای منابع غنی معدنی و منابع نفت و گاز و خاک کشاورزی حاصلخیز و نیز دارای نیروی کار اقتصادی است که به خوبی آموزش‌های لازم را دیده است. نفت و گاز $\frac{1}{3}$ تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داده است و کشاورزی در این زمینه ۱۴ درصد سهم دارد، این در حالی است که سهم کشاورزی در اشتغال و درآمد خانوارها ۴۰ درصد سهم دارد. رشد تولید ناخالص داخلی کشور در ۵ سال گذشته مؤثر و درخور توجه بوده است این میزان به‌طور متوسط سالانه ۱۰ درصد بود. اگر توسعه بخش نفت و گاز به صورت فعلی در اقتصاد آذربایجان دنبال شود، رشد تولید ناخالص داخلی سالانه بعد از سال ۲۰۰۵ به عدد دو رقمی خواهد رسید (بالاتر از ۱۰ درصد خواهد بود) طبق این برآورد پیش‌بینی می‌شود، تولید نفت تا سال ۲۰۱۰ افزایش داشته باشد و در سال یاد شده به بالاترین حد خود برسد و از آن سال به بعد با کاهش مواجه خواهد شد، مگر اینکه حوزه‌های نفتی جدید کشف گردد.

با توجه به موارد یاد شده بانک جهانی توصیه می‌کند، برای جلوگیری از توقف رشد اقتصادی کشور لازم هست، ابعاد توسعه را گسترش داد و بخش‌های قابل توسعه را متنوع ساخت و از انحصار بخش نفت و گاز خارج کرد. طبق اعلام این بانک به‌رغم وجود منابع نفت و گاز درخور توجه در جمهوری آذربایجان، این کشور یکی از ۷ کشور در منطقه عمومی اروپا و آسیای مرکزی است که دارای درآمد پایینی هستند. بانک جهانی میزان جمعیت زیر خط فقر نسبی در آذربایجان را در سال ۲۰۰۲ حدود ۴۷ درصد اعلام کرده است که این میزان طبق گزارش بانک در سال ۲۰۰۱ حدود ۵۰ درصد بوده است. گفتنی است که از جمعیت زیر خط فقر در سال ۲۰۰۲ حدود ۸ درصد زیر خط فقر مطلق[2] قرار دارند. همچنین بین مناطق

1. Gross National Incom Per Capita 2. Extreme Poverty

شهری و روستایی و نیز بین شهرهای بزرگ و کوچک اختلاف درآمد خانوارها محسوس است و این امر باعث افزایش پدیده مهاجرت روستا به شهر می‌شود.

بانک جهانی رشد مؤثر تولید ناخالص داخلی در جمهوری آذربایجان را نتیجه اجرای دو سیاست مهم تلقی می‌کند. یکی از این سیاست‌ها برنامه اصلاح اقتصادی انجام شده توسط دولت است که در مقیاس وسیع و با بهره‌گیری از حمایت‌های مالی بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول صورت پذیرفت و دیگری توافقات انجام شده با شرکت‌های خارجی است که این شرکت‌ها در قالب دو پروژه عظیم مبلغی نزدیک به ۷/۵ میلیارد دلار در اقتصاد آذربایجان سرمایه‌گذاری می‌کنند. این پروژه‌ها عبارتند از: پروژه انتقال نفت «باکو ـ تفلیس ـ جیحان» و پروژه انتقال گاز طبیعی «باکو ـ تفلیس ـ ارزروم».

در دسامبر سال ۱۹۹۹ صندوق ذخیره سرمایه دولتی نفت[1] در آذربایجان تشکیل شد که دارای کارکردهای ایجاد ثبات در دارایی‌های و پس‌انداز را دارد. طبق برنامه از پیش تعیین شده سرمایه این صندوق تا پایان سال ۲۰۰۴ به ۹۵۰ میلیون دلار آمریکا خواهد رسید.

بانک جهانی بخش‌های غیرنفتی آذربایجان ازجمله کشاورزی را در حال احیاء می‌داند. آذربایجان در زمینه خصوصی‌سازی در بخش کشاورزی و ثبت و صدور اسناد زمین‌های کشاورزی برای افراد حقیقی در بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع پیشرو است. رشد تولید ناخالص داخلی در بخش‌های غیرنفتی از سال ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۳ سالانه بیش از ۱۰ درصد بوده است و این امر در کنار وجود پتانسیل‌های قابل توجه این کشور در عرصه‌های حمل و نقل (به دلیل قرارگیری کشور در مسیر اروپا ـ آسیا) نوید شکوفایی بخش‌های غیرنفتی کشور در آینده را می‌دهد.

بانک جهانی اولویت‌های مدیریتی درخصوص چالش‌های فراروی اقتصاد آذربایجان را چنین عنوان کرده است:

- مدیریت کارآمد و مؤثر ذخایر نفت و گاز که دارای محدودیت هستند؛ در این زمینه

1. State Oil Fund

درآمدهای حاصل از فروش نفت و گاز نباید به‌صورت عجولانه و اسراف‌آمیز هزینه گردد یا سرمایه‌گذاری شود. بانک جهانی توصیه می‌کند، این جمهوری درآمدهای حاصله را صرف تنوع‌بخشی به تولیدات خود و از بین بردن انحصار فعالیت‌های نفت و گاز و توجه مضاعف به بخش‌های غیرنفتی نماید.

- مقابله با کاهش و پایین آمدن سطح زندگی عمومی مردم که با تقویت و بهبود زیرساخت‌های اجتماعی و خدمات رفاهی، ایجاد اشتغال و برقراری توازن در توسعه بین بخش نفتی و غیرنفتی حاصل می‌گردد.
- تقویت ارکان کشورداری؛ جمهوری آذربایجان دست‌آوردهای مهمی در زمینه کارامدسازی دولت و انجام اصلاحات قانونی در اکثر ارکان نظام حاکمیتی داشته است. پیشرفت‌های درخور توجهی در زمینه تجارت داشته است ولی هنوز اولویت‌ها و ضرورت‌هایی هستند که انجام اصلاحات لازم در زمینه آنها غیرقابل اجتناب است. توانمندسازی شهروندان و سازمان‌های مردمی در زمینه استفاده از اطلاعات و پاسخگویی و حسابگری در زمینه عملکرد دولت و تقویت بخش‌های ضعیف حکومت در سه بخش قانونگذاری، اجرایی و قضائیه ازجمله این الزامات است و رسیدن به این اهداف از چالش‌های اساسی حکومت آذربایجان به‌شمار می‌آید.

بانک جهانی برنامه جدید کمک‌های راهبردی (استراتژیک) خود به اقتصاد آذربایجان را در ۶ محور متمرکز خواهد کرد که عبارتند از: حفظ ثبات در اقتصاد کلان، ایجاد محیط مناسب برای کسب درآمد، توسعه زیرساخت‌ها، ایجاد دسترسی مناسب به بهداشت و آموزش، اصلاح نظام تأمین اجتماعی و ایجاد شرایط بهتر برای آوارگان و افراد بی‌خانمان. این محورها در برنامه کمک‌های بانک از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ گنجانده شده است.[۲۲۱]

۱۲ـ۲ـ دیدگاه‌های صندوق بین‌المللی پول

صندوق بین‌المللی پول از سال ۱۹۹۵ ارزیابی اقتصاد جمهوری آذربایجان را در دستور کار

خود قرار داد. صندوق بین‌المللی پول رشد اقتصادی آذربایجان را در سال ۲۰۰۰ بیش از ۱۱ درصد اعلام کرده است و این میزان رشد را در سال‌های بعد حدود ۸/۵ درصد (به‌طور متوسط) برآورد کرده است. این صندوق از درصد بالای عملیات خصوصی‌سازی در کشور، رشد اقتصادی بالا، جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی درخور توجه، تداوم اصلاحات اقتصادی توسط دولت و نیز نگهداشتن نرخ تورم تا حد ۲ درصد (هم‌سطح با استاندارد اتحادیه اروپا) و افزایش ذخایر ارزی کشور اظهار رضایت کرده است.

صندوق بین‌المللی پول در کنار توجه به پیشرفت‌های حاصل شده در اقتصاد آذربایجان، اتکای بیش از حد رشد اقتصادی کشور به بخش نفت و گاز را از آسیب‌پذیری‌های اقتصاد کشور دانسته است. این نصدوق بر این باور است که رشد صورت گرفته در اقتصاد کشور عمدتاً در بخش نفت و گاز (به‌ویژه نفت) بوده است و به دولت آذربایجان توصیه کرده است، این رشد به بخش‌های دیگر اقتصاد نیز باید منتقل شود.[۲۲۲]

صندوق بین‌المللی پول در ماه آوریل ۲۰۰۴ در آخرین گزارش منتشره خود در خصوص تحولات اقتصادی جمهوری آذربایجان آخرین اقدامات انجام شده توسط دولت و نیز دیدگاهای کارشناسان این صندوق در این خصوص را بیان کرده است. طبق تعهدات قبلی صندوق پرداخت تسهیلات بانکی به مبلغ معادل ۱۱۹ میلیون دلار آمریکا برای اجرای برنامه رشد اقتصادی و افزایش خدمات عمومی و کاهش فقر در آذربایجان را به‌عهده گرفته بود. هیئت کارشناسان ارزیابی‌کننده تحولات اقتصادی جمهوری آذربایجان از طرف صندوق بین‌المللی پول از تداوم رشد اقتصادی بالا و نیز حفظ سیاست‌های کلان اقتصادی با رویکردهای احتیاطی و دوراندیشانه از طرف دولت را رضایتبخش توصیف کرده‌اند.

با این حال صندوق بین‌المللی پول عقیده دارد، هنوز برخی اختلاف‌ها بین صندوق و مقامات دولتی آذربایجان پابرجاست. ازجمله این موارد مورد اختلاف مسائل زیر را می‌توان نام برد:

ـ روند اجرایی سیستم جدید بانکداری در کشور و قانون تازه تصویب شده در این زمینه

که سیستم بانکداری را متناسب با استانداردهای جهانی می‌سازد. در این زمینه صندوق اقدامات اجرایی انجام شده را ناکامی می‌داند و سرعت پیشرفت کارها را کند ارزیابی می‌کند.

- کندی پیشرفت کارهای خصوصی‌سازی بانک بین‌المللی آذربایجان (یکی از بزرگ‌ترین بانک‌های جمهوری آذربایجان که بخش عمده آن هنوز دولتی است)

- مطابقت و سازگارسازی استراتژی مدیریت درآمدهای نفتی بلندمدت کشور با استانداردهای مورد نظر صندوق

- عدم ارائه سازوکار مدون متعادل‌سازی قیمت فراورده‌های نفتی در مدت زمان تعیین شده

- اصلاح و به‌روزرسانی طرح درآمد و هزینه‌های شرکت‌های تحت مالکیت دولت برای سال ۲۰۰۴

- عدم ارائه و تصویب ساختار سازمانی بانک ملی جمهوری آذربایجان در پارلمان کشور

صندوق بین‌المللی پول در بیانیه خود ابراز نگرانی کرده است که در صورت حل نشدن مسائل یاد شده ممکن است، تبعات منفی برای رشد اقتصادی و برنامه کاهش فقر به‌وجود آید. صندوق همچنین اعلام کرده است، منتظر برنامه پیشنهادی دولت آذربایجان برای برطرف ساختن این اختلاف دیدگاه‌ها و شتاب بخشیدن به روند اصلاحات است.[۲۲۳]

شایان ذکر اینکه صندوق بین‌المللی پول قبلاً نیز گزارش‌هایی از وضعیت اقتصادی آذربایجان منتشر کرده است. این صندوق در گزارشی که در مورد شفاف‌سازی مالی و استانداردسازی فعالیت‌های اقتصادی آذربایجان در ۳۰ آوریل سال ۲۰۰۳ منتشر کرد، به تفصیل وضعیت اقتصادی کشور را در محورهای مورد نظر تشریح کرده است. این محورها عبارت بودند از؛ شفاف‌سازی وظایف و مسئولیت‌ها، دسترسی همگانی به اطلاعات، بودجه‌بندی شفاف و اجرا و گزارش‌دهی آشکار و حصول اطمینان از درستی حساب‌ها. دیدگاه‌های تیم ارزیابی کننده از سوی صندوق پیرامون محورهای ذکر شده در پی می‌آید:

- ***شفاف‌سازی وظایف و مسئولیت‌ها***

قانون جدید بودجه کشور که در سال ۲۰۰۲ توسط پارلمان کشور به تصویب رسید در

تنظیم بودجه سال ۲۰۰۴ (در سال ۲۰۰۳) اعمال گردید. این قانون با استانداردهای بین‌المللی سازگار است. اخیراً اصلاحات انجام شده در ساختار صندوق ذخیره سرمایه نفتی کشور به مجلس ارائه شده به منظور توجه به بعد قانونگذاری کار و واگذاری مسئولیت‌ها که در نهایت سبب خواهد شد، وزارت مالیه در تنظیم بودجه موفق‌تر عمل نماید.

اهداف مورد نظر در خصوص اصلاحات لازم در زمینه وظایف و مسئولیت‌ها در بخش‌های عمومی و خصوصی ترسیم گشته و مطابق طراحی انجام شده پیش می‌رود ولی هنوز کارهای مشخصی باقی مانده است. در سال ۲۰۰۲ دولت در راستای تقویت و زمینه‌سازی برای توسعه بخش خصوصی اقدام به ساده‌سازی و حذف مقررات دست و پاگیر در زمینه صدور مجوزهای لازم در عرصه تجارت کرد. البته قدم مهمی هست که هنوز برداشته نشده است و آن هم تعریف دقیق و روشن رابطه بین دولت و شرکت‌های تحت مالکیت دولت است که شرکت نفت دولتی ازجمله آنهاست که ارتباط این شرکت باید نه دولت و وزارت انرژی نامشخص است.

- ***دسترسی همگانی به اطلاعات***

بررسی‌ها نشان می دهد که آمار و اطلاعات مالی و محاسباتی به صورت منظم و به‌موقع منتشر می‌شود. ولی این گزارش‌ها هنوز نیاز به تکمیل توسط اطلاعات کمکی دارد. داده‌های ماهانه مربوط به هزینه‌کرد بودجه به صورت ماهانه در بولتن وزارت مالیه منتشر می‌گردد و اطلعات و داده‌های سالانه در پایگاه اینترنتی این وزارتخانه قابل دسترسی عموم است. همین‌طور صندوق ذخیره سرمایه نفتی دولتی اطلاعات مشابهی را به صورت سه ماهه در پایگاه اینترنتی خود به همگان ارائه می‌نماید. ولی آمار و اطلاعات ارائه شده اغلب فاقد تجزیه و تحلیل و نیز مستندات هستند.

- ***بودجه‌بندی شفاف و اجرا و گزارش‌دهی آشکار***

تصویب و شروع اجرای قانون جدید سیستم بودجه‌بندی به طرز آشکار و مؤثری باعث بهبود برنامه‌ریزی و مدیریت مالی و محاسباتی کشور شده است ولی این قانون هنوز با

موفقیت کامل همراه نیست. این سیستم در تقویم مالی خود نیاز بـه برنامـه‌ریـزی بـه‌موقـع و زمانبندی دقیق و منظم و نیز هماهنگی بین نهادهای مختلـف دولتـی دارد و ایـن نهادهـا بایـد واقع‌نگری و واقع‌گرایی را در پیش‌بینی بودجه لحاظ نمایند. همچنین مـستندات بودجـه بایـد اطلاعات اجرایی لازم را همراه داشته باشند و چارچوب هزینـه‌کـرد میـان‌مـدت نیـز بـرای آن طراحی گردد. همچنین در سیستم بودجه‌ریزی باید تجزیـه و تحلیـل مخـاطرات[1] نیـز در نظـر گرفه شود. همچنین صندوق بین‌المللی پول توجه دولـت آذربایجـان را بـه وابـستگی بودجـه کشور به درآمدهای غیرقابل اتکای نفتی معطوف داشته است.

در گزارش صندوق از حرکت دولت آذربایجان به سمت مکانیزاسیون و کـامپیوتری کـردن بودجه‌ریزی که با همکاری و اخذ مساعدت فنی و نرم‌افزاری از نهادهای بـین‌المللـی بـه‌ویـژه بانک جهانی استقبال کرده است. گفتنی است که برنامه در درست اقدام دولت در این زمینه تـا پایان سال ۲۰۰۴ به صورت کامل اجرا خواهد شد.

● ***حصول اطمینان از درستی حساب‌ها***

در سال ۲۰۰۱ مجلس ملی جمهوری آذربایجان قانون تـشکیل اتـاقی تحـت عنـوان «اتـاق محاسبات»[2] را به تصویب رساند. ایـن قـانون در راسـتای ایجـاد نهـادی قـوی و مـؤثر، دارای صلاحیت و استقلال کافی برای ممیزی عالی[3] (سرممیزی) حساب‌ها تصویب گردید. این اتـاق در حال حاضر اختیـارات لازم را بـرای ممیـزی نهادهـای عمـومی در امـور بودجـه‌ای و غیـر بودجه‌ای دارد و می‌تواند نتایج ارزیابی‌ها و ممیزی‌های خود را منتشر نماید. اجرای این قـانون از سال ۲۰۰۲ شروع می‌وشد. گفتنی است که بانک جهانی در این خصوص کمک‌های فنی بـه آذربایجان نموده است. در این زمینه به‌عنوان اولین گام نتایج ممیزی‌های انجام شده از صندوق ذخیره سرمایه نفتی دولتی در دسترس همگان قرار گرفته است.

صندوق بین‌المللی پول در پایان این گزارش بیانیه رسمی خود را در خصوص شفاف‌سازی

---

1. Risks Analysis
2. Chamber of Accounts
3. Supreme Audit

مسائل مالی دولت آذربایجان اعلام کرده است در این بیانیه از قدم‌های اساسی دولت در این زمینه اظهار خوشبینی شده است و صندوق ابراز امیدواری کرده است با اجرای کامل قوانین تصویب شده و نیز اصلاحات انجام شده، شفافیت مؤثر و کارامد در مسائل مالی و محاسباتی دولت حاکم شود.[۲۲۴]

صندوق بین‌المللی پول در گزارشی که در ماه مارس ۲۰۰۶ منتشر کرد، آخرین ارزیابی خود را از اقتصاد جمهوری آذربایجان بدین صورت تشریح کرده است:

ارزیابی کوتاه‌مدت از رشد واقعی تولید ناخالص داخلی، تصویر مثبتی از این شاخص در اقتصاد آذربایجان ارائه می‌دهد ولی وجود فشارهای تورمی به عنوان یک چالش محسوب می‌شود. تلاش دولت در زمینه تغییر (کاهش) بهره‌های بانکی و اعمال سیاست‌های اصلاحی در زمینه امور مربوط به پول و اعتبار و نیز اختصاص بودجه لازم برای تثبیت شاخص‌های کلان اقتصادی در سال ۲۰۰۶ رضایت‌بخش است.

اصلی‌ترین چالش اقتصاد آذربایجان در یک دوره میان‌مدت، بروز «بیماری هلندی»[۱] در اثر افزایش ناگهانی درآمدهای نفتی است. در این زمینه به مقامات مسئول تذکرات لازم داده شده است و اصرار بر این است که برنامه استراتژیک و بلندمدت مدیریت درآمدهای نفتی ارائه شده از سوی رئیس‌جمهور در سال ۲۰۰۴ باید برای دوره میان‌مدت نیز مورد توجه قرار گیرد و در چارچوب‌ها و رویه‌های مالی دولت لحاظ گردد. در این خصوص لازم است، ضمن اصلاح

---

۱. این بیماری اقتصادی همان‌گونه که از اسم آن پیداست برای اولین بار در اقتصاد هلند رخ داده است و از آن به بعد به نام بیماری هلند (Dutch Disease) شناخته شده است. پس از کشف ذخایر عظیم نفتی در دریای شمال و ورود حجم عظیمی از دلارهای حاصل از صادرات نفت به این کشور ارزش پول ملی به یکباره بسیار بالا رفت و این باعث عدم صرفه اقتصادی صادرات در سایر بخش‌ها ازجمله بخش صنعت کشور و رکود در صادرات غیرنفتی شد. (همشهری ۸۳/۶/۲۶) با توجه به اینکه در آینده نزدیک حجم صادرات منابع انرژی (نفت وگاز) آذربایجان چند برابر خواهد شد از این‌رو تزریق ارزهای خارجی (به‌ویژه دلار) به اقتصاد این کشور باعث بالا رفتن شدید ارزش پول ملی آذربایجان در مقابل ارزهای خارجی شده که این امر باعث می‌شود صادرات در بخش‌های صنعتی و کشاورزی مقرون به صرفه نباشد و این بخش‌ها شدیداً از این حیث صدمه ببینند.

ساختارهای موجود از درآمدهای نفتی برای رشد مستمر و پایدار بخش‌های غیرنفتی بهره گرفته شود.

به طور کلی اولویت‌های زیر باید در اقتصاد جمهوری آذربایجان مد نظر قرار گیرد:

- تقویت سیستم بانکی ازجمله خصوصی‌سازی در دو بانک بزرگ دولتی
- توجه به مدیریت مشارکتی و جلب مشارکت بخش‌های غیردولتی در شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی دولتی
- جایگزینی کمک‌های اجتماعی هدفمند به جای یارانه‌های پرداختی به انرژی
- ادامه مسیر طی شده و پیشرفت‌های حاصله در زمینه الحاق به سازمان تجارت جهانی و بهبود وضعیت گمرکی
- اجرای قانون ضدرشوه‌خواری و تقویت سیستم حسابگری (استقرار سیستم سرممیزی مالی)
- تقویت فضای مناسب برای امور بازرگانی و سرمایه‌گذاری‌های جدید و اجرای قوانین ضدانحصاری در این زمینه

در پایان این گزارش صندوق از همکاری‌های دولت با برنامه‌های این صندوق اظهار رضایت کرده است.[۲۲۵]

۱۲ـ۳ـ بررسی دیدگاه‌های دیگر سازمان‌های بین‌المللی اقتصادی

- ***بانک توسعه آسیایی***

بانک توسعه آسیایی نیز ازجمله سازمان‌های منطقه‌ای اقتصادی و مالی است که اقتصاد آذربایجان را با حساسیت ارزیابی می‌کند. این بانک توسعه اقتصادی و رونق و شکوفایی وضعیت اقتصادی کشور را از سال ۲۰۰۰ به بعد درخور توجه می‌داند. بانک توسعه آسیایی دستاوردهای مثبت اقتصاد آذربایجان را در محورهای زیر می‌داند:

- تورم پایین
- کاهش کسری بودجه و تراز بازگرانی خارجی (گفتنی است که تراز بازرگانی خارجی آذربایجان در چند سال گذشته تمدتاً مثبت بوده و کسری نداشته است)
- میزان بدهی خارجی قابل کنترل و مدیریت
- رشد مناسب تولید ناخالص داخلی
- اصلاح سیاست‌های اقتصادی و بهبود عملکرد ازجمله کاهش مالیات‌ها، شفاف‌سازی عملکرد مالی دولت و تنظیم بودجه سالانه براساس استانداردهای جهانی
- افزایش میزان پس‌انداز در بانک‌ها
- دریافت حجم قابل توجه سرمایه‌های خارجی
- افزایش میزان ذخایر ارزی ناشی از صادرات نفت در صندوق ذخیره سرمایه‌های نفتی دولتی که این میزان در پایان سال ۲۰۰۳ به ۱/۶ میلیارد دلار آمریکا رسید.

همزمان با توجه بانک توسعه آسیایی به پیشرفت‌های اقتصادی آذربایجان کاستی‌ها و نقاط ضعف اقتصاد این کشور نیز مورد توجه این بانک است که موارد زیر ازجمله مشکلاتی هستند که توسط بانک توسعه آسیایی به‌عنوان نقاط ضعف اقتصاد آذربایجان برشمرده می‌شوند:

- درآمد سرانه پایین در مقایسه با سایر کشورهای جهان که علی‌رغم افزایش در سال‌های اخیر هنوز این اختلاف چشمگیر است.
- درصد بالای نرخ بیکاری که هرچند در منابع دولتی این آمار پایین (۱۲ درصد) اعلام می‌شود ولی برخی منابع میزان آن را حدود ۲۵ درصد می‌دانند.
- سرانه تولید ناخالص داخلی به‌رغم رشد چشمگیری که در سال‌های اخیر داشته است ولی میزان آن هنوز پایین است.
- متکی بودن درآمدهای عمده به بخش نفت که علی‌رغم رشد بخش غیرنفتی در سال‌های اخیر هنوز غلبه با این بخش است که در صورت ادامه این وضعیت ممکن است فرایند «بیماری هلند» در روند رشد اقتصادی کشور حاکم شود که با افزایش ناگهانی درآمدهای

نفتی و افزایش ارزش پول ملی صادرات در دیگر بخش‌های کشور با محدودیت‌های اساسی مواجه می‌شود.

بانک توسعه آسیایی همچنین برنامه‌های میان‌مدت (پنج ساله) اقتصادی کشور را مثبت ارزیابی می‌کند و این نکته را گوشزد می‌نماید که در اوضاع فعلی منابع نفت و گاز همان‌گونه که می‌تواند فرصت و قابلیت بزرگی برای آینده اقتصادی آذربایجان به‌شمار می‌آید، می‌تواند تهدید اساسی نیز محسوب گردد. زیرا بحران‌های اقتصادی پیش آمده در نتیجه وجود منابع درخور توجه نفتی در کشورهای نفت‌خیز زیادی تجربه شده است و راه‌های برون‌رفت از این بحران توسط این کشورها آزموده شده و تجربه مناسبی برای کشور آذربایجان است.

این بانک در این راستا موارد زیر را به مثابه راهکارهای اساسی برای مقابله با بحران احتمالی پیشنهاد می‌کند:

- حفظ ثبات در متغیرهای کلان اقتصادی در مقابل سرازیر شدن حجم عظیم ارزهای خارجی حاصل از فروش منابع هیدروکربن
- به‌کارگیری مبالغ پیش‌بینی نشده نفت و گاز به صورت بهینه و مؤثر و مستمر برای تمام اقشار جمعیتی به‌ویژه برای جمعیت زیر خط فقر
- ترغیب و مساعدت در توسعه بخش‌های غیرنفتی با بهره‌گیری از درآمدهای نفتی از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کافی[۲۲۶]

● ***بانک بازسازی و توسعه اروپا***

بانک بازسازی و توسعه اروپا آخرین ارزیابی از استراتژی و جهت‌گیری‌های اساسی در اقتصاد جمهوری آذربایجان را در ماه می سال ۲۰۰۵ انتشار داده است. در این ارزیابی اقتصاد کشور در مقیاسی وسیع وابسته به سرمایه‌گذاری‌های خارجی در بخش نفت و گاز به تصویر کشیده شده است. بانک اروپایی ضمن تأیید رشد تولید ناخالص داخلی سالانه بیش از ۱۰ درصد از سال ۲۰۰۰ تاکنون، اعلام می‌دارد که این میزان رشد با توجه به پتانسیل‌های اقتصادی

موجود در کشور می‌تواند دو برابر شود (که در صورت تحقق این امر پدیده‌ای خارق‌العاده محسوب خواهد شد). این بانک تلاش‌های حاکمیت آذربایجان را در اجرای برخی سیاست‌ها و برنامه‌های اصلاحی نظیر مالیات و سیاست‌های پولی ـ اعتباری موفقیت‌آمیز دانسته است. بانک بازسازی و توسعه اروپا وضعیت فعلی اقتصاد و مسائل و مشکلات آن را در موارد اساسی زیر تبیین می‌کند:

ـ کسری بودجه جاری: این کسری به میزان ۳۰ درصد از تولید ناخالص داخلی بیان شده است که محل تأمین آن را نیز صادرات نفت و سرمایه‌گذاری خارجی در بخش نفت و گاز است و این مسئله باعث شده است، بدهی خارجی کشور پایین نیاید و در حد ۱۸ درصد از تولید ناخالص داخلی باقی بماند.

ـ اصلاح ساختارها: ساختارهای اقتصادی ناکارآمد در آذربایجان که به منزله مانعی بر سر راه پیشرفت و توسعه عمل می‌کنند، در سایه تلاش‌های دولت دستخوش اصلاحات و تغییرات لازم شده‌اند و برخی در حال اصلاح هستند ولی این اصلاحات محدود و ناکافی است. بارزترین نمونه‌های این اصلاحات در قوانین پولی ـ اعتباری (قوانین بانکی به ویژه بانک ملی) و مدیریت منابع درآمدی بخش نفت بوده است.

ـ توازن در شاخص‌های کلان اقتصادی: در سایه فضای توسعه‌ای ایجاد شده در عرصه اقتصاد کشور، این جمهوری توانسته است به رشد مناسبی برسد، بدون اینکه عدم توازن مشخص و محسوسی در شاخص‌های کلان اقتصاد را شاهد باشیم. علی‌رغم توسعه و رشد درخور توجه اقتصادی، شاخص تورم (که احتمال افزایش آن در شرایط رشد اقتصادی زیاد است) در کنترل دولت است و ارزش برابری پول ملی در برابر ارزهای خارجی نیز دارای ثبات درخور توجهی بوده است. هرچند ذکر این نکته حائز اهمیت است که از سه ماهه آخر سال ۲۰۰۴ تا پایان سه ماهه اول سال ۲۰۰۵ (دوره شش ماهه)، شاخص قیمت‌ها افزایش یافت که این رویداد در اثر نزدیک ساختن قیمت گاز و برق به قیمت واقعی توسط دولت بوده است.

در یک دوره کوتاه‌مدت و حتی میان‌مدت پایداری در شاخص‌های اقتصادی کشور قابل

تصور است ولی اگر فرصت‌های پیش‌آمده در عرصه اقتصادی به ویژه در آمدهای چشمگیر نفتی در راه تغییر جهت‌گیری‌های اقتصادی و توجه به بخش‌های غیرنفتی به کار گرفته نشود، در یک دوره بلندمدت اقتصاد کشور با چالش‌های اساسی و حتی بحران مواجه خواهد شد. زیرا در شرایط حاضر نزدیک به نیمی از جمعیت کشور زیر خط فقر ملی هستند.

بانک بازسازی توسعه اروپا اهداف زیر را برای توسعه اقتصادی کشور تعیین کرده است و رسیدن به این اهداف را ضروری می‌داند:

الف) توسعه بخش خصوصی در فعالیت‌های غیرنفتی:

در این زمینه بانک اروپایی به توسعه واحدهای اقتصادی خرد، کوچک و متوسط در بخش‌های غیرنفتی توجه ویژه‌ای دارد و بر این باور است که برای توسعه این واحدها باید از تسهیلات اعتباری کمک گرفت. در این خصوص فعالیت‌های زیر دارای اولویت هستند:

ـ صنایع غذایی و ایجاد ارزش افزوده در محصولات کشاورزی با توجه ویژه به عمل‌آوری و فرآوری محصولات خام و بسته‌بندی اصولی محصولات برای ایجاد صرفه اقتصادی و بالا بردن سودآوری این فعالیت‌ها

ـ گردشگری و فعالیت‌های تجاری کوچک مقیاس که این فعالیت‌ها نیز نیاز به اعتبارات و تسهیلات بانکی دارند.

ـ ارتباطات؛ در این زمینه دولت آذربایجان اقدامات اصلاحی متعددی را آغاز کرده است و به موفقیت‌هایی نیز دست یافته است. بانک اروپایی در پی آن است تا مذاکرات کارشناسی خود را با مقامات دولت برای تقویت و تسریع این اصلاحات ادامه دهد.

ب) اصلاح سیاست‌ها و رویه‌های مالی:

سیاست‌های مالی ضعیف در این کشور در سال‌های گذشته درجه خطرپذیری (ریسک) در فعالیت‌های اقتصادی کشور را در سطح متوسط نگهداشته است. در این خصوص بانک اروپایی

کمک به دولت برای تنظیم و تدوین و اجرای رویه‌های مناسب را به مثابه یک اولویت می‌شمارد.

علاوه بر موارد یاد شده توجه به زیرساخت‌ها و منابع طبیعی از دیگر اهداف ضروری عنوان شده است که در بخش مربوط به عضویت آذربایجان در بانک بازسازی و توسعه اروپا توضیح داده شد و از تکرار آنها پرهیز می‌شود.

علی‌رغم وجود ضعف‌هایی که از دید کارشناسان بانک اروپایی در اقتصاد آذربایجان وجود دارد. این بانک برای ادامه همکاری و مذاکره با مسئولین آذری مصمم است و اولویت خاصی برای سرمایه‌گذاری در این کشور قائل است. در این میان بانک اروپایی به همگامی و همکاری با سایر نهادهای بین‌المللی نیز توجه دارد و به آن مانند اصلی اجتناب‌ناپذیر نگاه می‌کند. بانک اروپایی در پی آن است که نقشی پیشرو و هدایت‌کننده در ایجاد فضای مطلوب سرمایه‌گذاری در آذربایجان داشته باشد و در این راستا به سرمایه‌گذاری در بخش‌های کلیدی توجه ویژه‌ای دارد. در زمینه انجام مذاکرات کارشناسی و مذاکره در فرآیند تصمیم‌سازی (مشاوره) و تصمیم‌گیری در مسائل اقتصادی کشور نیز بانک بر این باور است که مذاکرات و پیگیری‌ها باید بر روی ایجاد محیط مناسب قانونمندی، اصلاح قوانین و مقررات و اجرای دقیق و کامل قوانین تصویب شده، متمرکز گردد.[۲۲۷]

۱۳ـ بررسی تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده اقتصادی جمهوری آذربایجان

۱۳ـ۱ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات پولی و مالی

اقتصاد جمهوری آذربایجان در مسیر گذار به اقتصاد بازار یکی از موفقیت‌های اساسی خود را در عرصه پولی و مالی به‌دست آورده است. برآورد پولی انجام شده طی سال‌های گذشته نشان از موفقیت‌های درخور توجه سیستم بانکی کشور در هدایت و کنترل منابع پولی دارد. افزایش حجم کلی پول در سال‌های گذشته هرچند در اکثر سال‌ها قابل توجه بوده است ولی همواره

بخش عمده حجم پول کشور به صورت سپرده‌های مدت‌دار در بانک‌ها بوده است که این امر نشان از این دارد که بازار پول کشور مسیر صحیحی را طی نموده و به بازار سرمایه تبدیل گردیده است. طبق ارقام ارائه شده در جداول طی ۱۰ سال گذشته معمولاً میزان سپرده‌ها (در قالب‌های مختلف) بیش از پول نقد در گردش بوده است و طی ۸ سال گذشته میزان سپرده‌های مشتریان در بانک‌ها بیش از ۱۱ برابر شده است و در این میان سپرده‌ها نزد بانک‌های خصوصی طی مدت یاد شده نیز به همین میزان افزایش داشته است که اینها بیانگر موفقیت دولت در جلب سرمایه‌های مردمی و خصوصی‌سازی بانک‌ها شده است.

حرکت سیستم بانکی کشور به سمت استفاده از فناوری‌های بانکی مدرن و مبادلات و عملیات بانکی الکترونیکی نیز از موفقیت‌های سیستم پولی کشور است. از ویژگی‌های سپرده‌گذاری در بانک‌های آذربایجان می‌توان به غلبه سپرده به ارزهای خارجی نسبت به پول ملی اشاره کرد. این خصیصه از این حیث که نشان از جذب سرمایه‌های خارجی دارد، نوعی موفقیت محسوب می‌شود ولی از طرف دیگر وابستگی نظام بانکی کشور را به ارزهای خارجی هویدا می‌سازد. این وابستگی در مواقعی که مسائل سیاسی بر روابط آذربایجان با کشورهای خارجی تأثیرگذار گردد و روابط با خارج با اشکال مواجه شود و نیز در مواقعی که ارزش ارزهای خارجی دچار نوسان می‌شود، نظام پولی کشور را با بحران مواجه می‌سازد.

در زمینه حفظ ارزش پول ملی (منات) در برابر ارزهای خارجی به‌ویژه دلار آمریکا نیز سیاست‌های دولت موفقیت‌آمیز بوده است به‌طوری‌که طی ۱۰ سال گذشته نرخ برابر دلار آمریکا در مقابل منات آذربایجان حدود ۱۰ درصد افزایش یافته است. البته برخی ارزها نظیر یورو، پوند انگلیس و روبل روسیه در برابر منات افزایش درخور توجهی داشته‌اند ولی نرخ برابر برخی ارزها نظیر ریال ایران، لیر ترکیه، لاری گرجستان و تنگی قزاقستان در مقابل منات کاهش یافته است. هرچند حفظ نرخ برابری منات در برابر ارزهای خارجی به‌ویژه دلار آمریکا نوعی مزیت محسوب می‌شود ولی در شرایطی که اقتصاد آذربایجان بر درآمدهای صادراتی به‌ویژه نفت استوار است، عدم افزایش نرخ برابری ارزهای عمده خارجی لطمه زیادی به

صادرات کشور می‌زند.

تورم سالانه سطح عمومی قیمت‌ها نیز از شاخص‌های عمده پولی و مالی کشور است که دولت آذربایجان در این زمینه با تبدیل تورم دو رقمی اوایل دهه ۹۰ به یک رقمی بسیار پایین ۲ تا ۳ درصد موفقیتی بزرگ کسب کرده است.

نرخ بهره‌های بانکی نیز که در مقایسه با سطح تورم قیمت‌ها بسیار بالا بود، در سال‌های اخیر مورد توجه دولت بود که با کاهش مستمر آن، صرفه اقتصادی فعالیت‌های تولیدی و سایر فعالیت‌هایی که از تسهیلات اعتباری بانک‌ها استفاده می‌کنند، بالا رفت. البته در این زمینه نظام بانکی جمهوری آذربایجان مجبور است باز هم دست به کاهش نرخ بهره‌ها بزند تا این شاخص بانکی را با استانداردهای کشوری غربی منطبق سازد.

شفافیت حساب‌های مالی از آسیب‌هایی بود که تا چند سال اخیر به شدت اقتصاد کشور را تهدید می‌کرد. طی چند سال اخیر با فشارها و الزامات تحمیل شده از سوی نهادهای مالی بین‌المللی به‌ویژه صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، نظام بانکی کشور دست به اصلاحات اساسی در این زمینه زد و در شرایط حاضر حساب‌های مالی از شفافیت مورد انتظار مجامع جهانی برخوردار است هرچند که کارشناسان مسائل مالی از ضعف در گزارش‌های ارائه شده از سوی نهادهای مالی کشور سخن می‌گویند. این نقاط ضعف بیشتر به مسائل تکنیکی و نرم‌افزاری گزارش‌ها ازجمله عدم ارائه مستندات کافی مربوط می‌شود.

تراز مالی پرداخت‌های کشور نیز در بخش جاری طی چند سال گذشته همواره منفی بوده است البته تغییرات سالانه تراز حساب جاری به‌گونه‌ای بوده است که کسری تراز مالی سال به سال کمتر شده است و طی ۶ سال گذشته این تراز در عین منفی بودن بیش از ۹۰ درصد تغییر مثبت داشته است. تراز مالی پرداخت‌ها در بخش حساب سرمایه طی ۶ سال ذکر شده به جز یک سال در سایر سال‌ها مثبت بوده است و در این مدت بیش از ۱۲۰ درصد تغییر مثبت در تراز حساب سرمایه ایجاد شده است. سهم کسری بودجه دولت در تولید ناخالص داخلی را شاید بتوان مهم‌ترین نقطه آسیب‌پذیر و تهدید بخش پولی و مالی کشور شمرد. این سهم که

چند سال پیش به یک درصد رسیده بود در سال ۲۰۰۳ به ۵ درصد رسیده است و در صورت ادامه روند سه ساله اخیر میزان آن بیشتر نیز خواهد شد و آسیبی اساسی به نظام مالی کشور وارد می‌آورد. البته دولت در نظر دارد این سهم را در سال‌های آتی تا دو درصد پایین آورد.

۱۳ـ۲ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده بخش خدمات

علی‌رغم اینکه بخش خدماتی در سال‌های اخیر در پاره‌ای موارد رشد درخور توجهی داشته است ولی آسیب‌هایی نیز این بخش را تهدید می‌کند. پایین‌تر بودن سطح حقوق و دستمزد در برخی حوزه‌های بخش خدمات از سطح متوسط دستمزد کل کشور از مشکلات این بخش است.

کارکنان بخش گردشگری و راه‌آهن ازجمله افرادی هستند که متوسط حقوق و دستمزد ماهانه آنها از سطح عمومی کشور پایین‌تر است. این در حالی است که در سایر بخش‌های حمل و نقل (هوایی و دریایی) این میزان بسیار بالاتر است. به‌طوری‌که این رقم در حمل و نقل هوایی ۵ و در حمل و نقل دریایی ۳ برابر حمل و نقل ریلی است و این عدم توازن کارامدی این بخش از حمل و نقل را تحت تأثیر قرار می‌دهد. کاهش حجم بار و مسافر در برخی سال‌ها نیز صنعت حمل و نقل را تهدیدپذیر ساخته است، هرچند که درآمدهای حمل و نقل در هر سه بخش (هوایی، دریایی و ریلی) عموماً افزایش یافته است.

شایان ذکر است که صنعت حمل و نقل در کشور علاوه بر مسائل یاد شده با برخی آسیب‌های بنیادین نیز مواجه است. جمهوری آذربایجان در بخش حمل و نقل دریایی فاقد پتانسیل‌ها و ویژگی‌های مثبت سرزمینی و موقعیت جغرافیایی ممتازی است. از این‌رو توسعه و شکوفایی چشمگیر حمل و نقل آبی در این کشور دور از انتظار است. این کشور علاوه بر عدم دسترسی به آب‌های آزاد، فاقد زیرساخت‌های اساسی این صنعت است. سازه‌ها و تأسیسات عمده دریایی و ساحلی تنها در یک نقطه (بندر باکو) مستقر است و علی‌رغم ساحل نسبتاً طولانی این کشور در کرانه دریای خزر بندر دیگری احداث نگردیده است. شاید یکی از دلایل اصلی عدم ساخت بنادر متعدد در سواحل کشور توجیه‌ناپذیر بودن آن از نظر اقتصادی

بوده است. زیرا مناطق حاشیه خزر (به جز ایران) در زمان حاکمیت شوروی از طریق شبکه‌های جاده‌ای و ریلی به هم مرتبط بودند. در حال حاضر نیز دو کشور روسیه و ایران که با آذربایجان مرز آبی دارند از طریق خشکی جاده نیز با این کشور ارتباط دارند و حجم اصلی ارتباطات خود با آذربایجان را از طریق جاده، ریل و هوا انجام می‌دهند.

صنعت حمل و نقل ریلی کشور نیز دارای محدودیت‌هایی تقریباً شبیه بخش دریایی است. آذربایجان از طریق ریل به‌طور مستقیم و بدون عبور از خاک کشور یا کشورهای دیگر نمی‌تواند به غرب متصل شود. مضافاً اینکه شبکه ریلی کشور با استهلاک بالایی مواجه هست.

با شرایط گفته شده در حال حاضر بخش هوایی در صنعت حمل و نقل در صورت سرمایه‌گذاری قابل اعتنا می‌تواند گسترش و توسعه چشمگیری در آینده داشته باشد. البته این بخش دارای مشکلات و تهدیدات ماهیتی خاص خود است که ایمنی و امنیت هوانوردی بزرگ‌ترین آنهاست و برخی مواقع از عهده دولت‌ها نیز خارج است.

نکته پایانی در خصوص صنعت حمل و نقل این است که با توجه به احداث خطوط لوله عظیم انتقال نفت و گاز بخش حمل و نقل (به‌ویژه جاده‌ای، ریلی و دریایی) اهمیت سابق خود را در زمینه انتقال منابع انرژی از دست می‌دهند.[۲۲۸]

۱۳ـ۳ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش بازرگانی

در بخش بازرگانی دولت آذربایجان با قانونگذاری و نهادینه‌سازی قوانین و مقررات مناسب توانسته است، زیربنای محکمی را ایجاد نماید. تراز بازرگانی خارجی در سال‌های اخیر مثبت بوده است و علی‌رغم منفی بودن این تراز در سال ۲۰۰۳ (به میزان ۹۸/۲ میلیون دلار) در سه ماهه اول سال ۲۰۰۴ این تراز از حالت کسری در آمده است.

با توجه به موارد گفته شده و برابر اطلاعات به‌دست آمده که شرح آنها در بخش‌های مربوطه آمده است، تهدید و آسیب‌پذیری عمده‌ای در بازرگانی آذربایجان به‌نظر نمی‌رسد.

۱۳ـ۴ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش انرژی

هرچند جمهوری آذربایجان در بخش انرژی با برخورداری از منابع عظیم نفت و گاز و میزان تولید رو به تزاید این منابع انرژی فسیلی، مشکل تأمین انرژی ندارد و از این حیث صاحب مزیت بالایی نسبت به کشورهای همسایه‌اش در قفقاز جنوبی است ولی بخش انرژی این کشور نقاط آسیب‌پذیری دارد که در آینده دور اقتصاد کشور را دچار بحران می‌سازد.

اتکای مفرط بخش انرژی کشور به نفت و مشتقات آن (بنزین، گازوئیل، نفت سیاه و سفید) از اساسی‌ترین آسیب‌های بخش انرژی است. حدود ۶۸ درصد از انرژی کشور از منبع نفت و مشتقات آن تأمین می‌شود و از ۳۰ درصد باقیمانده نیز بیش از ۲۴ درصد متعلق به گاز طبیعی است. انرژی برق نیز اندکی بیش از ۶ درصد از این سهم را دارد و سایر انرژی‌ها و نیز انرژی گرمایی با هم کمتر از ۳ درصد از منابع انرژی کشور را تأمین می‌کنند. مضافاً اینکه انرژی برق وابستگی شدیدی به منابع نفت و گاز دارد. بیش از ۹۰ درصد از انرژی برق تولیدی کشور از طریق نفت سیاه (مازوت) و گاز طبیعی به‌دست می‌آید. این وابستگی بخش انرژی به منابع هیدروکربن که در آینده نه چندان دور به اتمام خواهد رسید، آینده انرژی کشور را با ابهام مواجه می‌سازد. آذربایجان در زمینه انرژی اتمی بر خلاف برخی جمهوری‌های سابق شوروی سابق هیچ‌گونه دست‌آوردی نداشته است. ذغال سنگ نیز در این کشور وجود ندارد و بهره‌مندی از انرژی‌های نو نظیر انرژی خورشیدی، بادی، امواج، جزر و مد و زمینی گرمایشی نیز یا جایگاهی ندارند و یا استفاده از آنها بسیار ناچیز است.

وابستگی شدید تولید-انرژی الکتریکی کشور به نفت و گاز که علاوه بر پرهزینه بودن و ایجاد مشکلات زیست محیطی، آینده مطمئنی ندارد، ناشی از عدم توجه این کشور به مهار آب‌های جاری و استفاده بهینه از منابع آب و سایر پدیده‌های طبیعی مانند باد، تابش خورشید، امواج و... است. البته در اینجا ذکر این نکته لازم است که اتکای بیش از اندازه به منابع آبی در تأمین انرژی برق نیز می‌تواند آینده این بخش از انرژی را با بحران مواجه سازد. زیرا تغییرات

اقلیمی و ریزش‌های جوی در دوره‌های چند ساله به شدت به منابع انرژی لطمه وارد می‌سازد.

قرار گرفتن ذخایر عمده نفت و گاز در ساختارهای دریایی که در زمینه نفت حدود ۸۹ و در زمینه گاز بیش از ۹۵ درصد از کل ذخایر را شامل می‌شوند. تأثیر زیادی در بالا رفتن هزینه اکتشاف، استخراج و انتقال نفت و گاز دارد و صرفه اقتصادی این منابع را پایین می‌آورد. واقع شدن برخی حوزه‌های غنی در آب‌های عمیق دریایی (عمق ۴۰۰ متر) نیز در این زمینه مزید بر علت می‌شود.

از دیگر نکات آسیب‌پذیر بخش انرژی کشور عدم شکل‌گیری برخی صنایع پسین صنعت تولید نفت و گاز است و امکانات صنعتی موجود ازجمله دو پالایشگاه عمده کشور نمی‌توانند نقش زیادی در تبدیل فراورده‌های نفتی خام به محصولات ثانویه دارای ارزش افزوده بالا (نظیر محصولات پتروشیمی) ایفا نمایند.

البته در کنار نقاط ضعف یاد شده در خصوص منابع نفت و گاز باید حجم درخور توجه منابع نفت و گاز و کیفیت بالا و مرغوبیت نفت (ازجمله سولفور پایین و درصد بازدهی بالای برخی مشتقات ازجمله بنزین) نیز برشمرد.

۱۳ـ۵ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش کشاورزی

علی‌رغم موفقیت چشمگیر دولت در خصوصی‌سازی بخش کشاورزی، در این بخش تهدیدات اساسی وجود دارد. سهم این بخش از تولید ناخالص داخلی از ۱۸ درصد در سال ۱۹۹۸ به ۱۴ درصد در سال ۲۰۰۳ کاهش یافته است. همچین در این مدت سهم این بخش در درآمدهای ارزی کشور از ۱۶ درصد به ۱۴ درصد رسیده است که تهدیدی برای آینده این بخش است. این در حالی است که تعداد شاغلین در بخش کشاورزی سال به سال افزوده شده است. از ابتدای استقلال کشور تا سال ۲۰۰۰ سهم شاغلین در بخش کشاورزی بیش از ۱۰ درصد افزایش یافته است ولی بعد از سال ۲۰۰۰ این سهم به مرور کاهش (در حد کم) یافته است. می‌توان پیش‌بینی کرد که اگر وضعیت فعلی بخش کشاورزی از حیث سهم در تولید ناخالص

داخلی و درآمدهای ارزی کشور که نتیجه پایین بودن قیمت محصولات و خدمات کشاورزی و رقابت‌پذیر نبودن آن است، ادامه یابد در آینده باز هم کاهش شاغلین در بخش کشاورزی اتفاق خواهد افتاد. دولت آذربایجان نیز با درک این موضوع برنامه‌های میان‌مدتی را برای توسعه مناطق (که یکی از محورهای آن توسعه بخش کشاورزی است) و توسعه کشاورزی تنظیم نموده و به اجرا گذاشته است.

از دیگر تهدیدات بخش کشاورزی، افزایش واردات محصولات کشاورزی است. طی ۵ سال گذشته، محصولات کشاورزی وارداتی از نظر ارزش پولی بیش از ۲۴ درصد رشد داشته است و این تأثیر زیادی در عدم رونق تولیدات کشاورزی داخلی دارد. هرچند نظام بازرگانی خارجی و قوانین و مقررات گمرکی بر محدودیت واردات و حمایت از صادرات بنیان نهاده شده است ولی در عمل بخش کشاورزی در معرض تهدیدات کالاهای تولیدی خارجی است. افزایش واردات گندم، محصولات لبنی، شکر و میوه علاوه بر ایجاد نوعی وابستگی در سبد غذایی و عدم امنیت غذایی، نشان‌دهنده ضعف در نظام تولید کشاورزی و ناکارآمدی عوامل تولید است زیرا آذربایجان از نظر استعدادهای سرزمینی در زمینه تولید محصولات یاد شده دارای مزیت نسبی است.

کاهش سطح زیر کشت محصولات کشاورزی در فاصله سال‌های ۱۹۶ تا پایان ۲۰۰۱ نیز از تهدیدات بخش کشاورزی است. البته بعد از سال ۲۰۰۰ این روند سیر مثبت به خود گرفته است و اگر این روند ادامه پیدا کند، تصور شکوفایی بخش کشاورزی با شرط تحقق سایر الزامات دور از ذهن نیست. از نکات درخور توجه در سطح زیر کشت محصولات کشاورزی افزایش سطح زیر کشت در منطقه باکوست که احتمالاً این افزایش ناشی از فعالیت آوارگان جنگی در اطراف باکوست.

از نقطه‌نظر تجهیزات و ماشین‌آلات مورد نیاز در کشاورزی نیز علی‌رغم اینکه سیستم کشاورزی در این کشور مکانیزه نیست ولی با توجه به حجم فعالیت‌های کشاورزی و میزان تولیدات که نیاز به تجهیزات و ماشین‌آلات را معین می‌سازد، کشور وابستگی خاصی به خارج ندارد.

۱۳ـ۶ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات عمده در بخش صنعت و معدن

کاهش نقش اجرایی و سهم دولت در تولیدات صنعتی طی سال‌های گذشته از امتیازات بخش صنعت و معدن محسوب می‌شود ولی این کاهش سهم در برخی صنایع مهم نظیر صنایع فلزی سنگین و صنایع مرتبط با تولید نفت و گاز به کندی صورت می‌گیرد و دولت همچنان مالک اصلی در این صنایع به‌شمار می‌رود. عدم وجود توازن در سهم گروه‌های مختلف صنایع از کل بخش صنعت و معدن نیز از کاستی‌های این بخش است. صنایع مربوط به انرژی نسبت به سایر صنایع به‌ویژه صنایع ساخت سهم بیشتری به خود اختصاص داده‌اند. این صنایع از نظر میزان رشد سالانه نیز با درصد رشد بالا با فاصله زیادی از صنایع ساخت قرار دارند.

۱۳ـ۷ـ تهدیدها، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات کلان اقتصادی

جمهوری آذربایجان در کنار برخورداری از فرصت‌ها و مزیت‌های متعدد اقتصادی دارای تهدیدها، آسیب‌پذیری ها و مشکلات کلانی است که این مشکلات اکثر بخش‌ها و حوزه‌های اقتصادی کشور را تحت‌الشعاع قرار داده است. در زیر به مهم‌ترین این تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها اشاره می‌شود:

- ***اشغال بخشی از خاک کشور توسط ارمنستان***

اشغال ۲۰ درصد از سرزمین کشور توسط ارمنستان نقطه ضعف بزرگی است که اکثر ابعاد و شئون اقتصادی آذربایجان را تحت تأثیر قرار داده است. در نتیجه تهاجم ارتش ارمنستان به خاک آذربایجان و نیز حملات مسلحانه ارامنه قره‌باغ از حیث اقتصادی خسارات و صدمات فراوانی به آذربایجان وارد شد. امکانات زیربنایی زیادی در این مناطق از بین رفت و منابع متعددی که از نظر اقتصادی درآمدزا بودند یا تحت تسلط ارامنه قرار دارند یا از بین رفته‌اند.

بین ۲۵ تا ۲۶ درصد از کل جنگ‌های آذربایجان در مناطق اشغال شده واقع شده‌اند که از این جنگل‌ها حدود ۱۰ درصد تخریب شده‌اند. ۶ منطقه حفاظت شده زیست محیطی که از

نظر گونه‌های گیاهی و جانوری حائز اهمیت هستند، تحت تسلط ارتش ارمنستان است و در وضعیت بحرانی قرار دارند. منابع معدنی قابل توجهی در این مناطق واقع شده است که توسط کشور همسایه استخراج و مورد استفاده قرار می‌گیرد.

بحران قره‌باغ باعث متوقف شدن فعالیت شبکه ریلی آذربایجان به برونبوم نخجوان از طریق دالان مهری[1] در خاک ارمنستان شده است و در حال حاضر تنها راه ارتباطی سرزمینی اصلی آذربایجان با جمهوری خودمختار نخجوان از خاک ایران است که باعث افزایش درخور توجه در هزینه‌های حمل بار و جابه‌جایی مسافر می‌گردد.

طبق برآورد انجام شده در مجموع ۲۲/۲۱۳۳ میلیارد دلار آمریکا خسارت در اثر جنگ قره‌باغ به اقتصاد آذربایجان وارد شده است. از این میزان خسارت، بخش‌های مسکن، محیط زیست، کشاورزی و صنعت به ترتیب بیش از ۵، ۴، ۳ و ۲ میلیارد دلار را متحمل شده‌اند.

افزون بر خسارات وارد شده، سهم مناطق اشغال شده در تولیدی ناخالص داخلی کشور حدود ۱۰ درصد برآورد شده است که از این رهگذر طی سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۰ معادل ۲/۸ میلیارد دلار آمریکا ازچرخه تولید ناخالص داخلی کشور خارج مانده است و با ادامه اشغال این مناطق و نیز با رشدی که در تولید ناخالص داخلی کشور وجود دارد، میزان عدم انتفاع اقتصاد کشور از تولید ناخالص داخلی این مناطق سال به سال به صورت تصاعدی بیشتر می‌گردد.

- ***وجود مشکلات سیاسی ـ امنیتی در منطقه***

بحران موجود بین آذربایجان و ارمنستان، مشکلات و تهدیدات موجود در خصوص روابط دولت گرجستان با مناطق خودمختار این کشور (آبخازستان، اوستیای جنوبی و آجارستان) که آینده خطوط لوله عظیم نفت و گاز از خاک گرجستان را تهدید می‌کند و نیز آسیب‌پذیری

1. Mehri

بخشی از خاک روسیه که از گزینه‌های انتقال منابع انرژی دریای خزر به اروپاست، به دلیل تنش موجود بین روس‌ها و چچن‌ها از اصلی‌ترین تهدیدها و نقاط آسیب‌پذیر منطقه قفقاز است.

اختلاف‌نظرها و مشکلات سیاسی موجود بین برخی کشورهای منطقه به‌ویژه در زمینه رژیم حقوقی دریای خزر و نحوه سهم بری کشورهای حاشیه دریا از منابع آن نیز از تهدیدهای اساسی و فراملی اقتصاد آذربایجان محسوب می‌شود. اختلاف نظر بر سر مالکیت حوزه‌های نفت و گاز بین آذربایجان با ایران و ترکمنستان در این زمینه پراهمیت است. این مشکلات با حضور نیروهای نظامی غرب به‌ویژه آمریکا در منطقه پررنگ‌تر و پیچیده‌تر می‌شود. البته در اینجا ذکر این نکته لازم است که این قبیل تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها ماهیتاً مشکل ساختاری اقتصاد به‌شمار نمی‌آیند و ریشه سیاسی دارند که راه‌حل برون‌رفت از آنها نیز بیشتر سیاسی و دیپلماتیک است.

• ***عدم وجود توازن منطقه‌ای در اقتصاد ملی***

شکوفایی اقتصادی و رشد و توسعه محقق شده در عرصه اقتصاد طی سال‌های گذشته در آذربایجان بیشتر در یک محدوده خاص از سرزمین کشور بروز کرده است که آن هم منطقه شبه‌جزیره آبشرون به‌ویژه شهر باکو و مناطق اطراف آن هست. باکو و مناطق اطراف آن دارای زیرساخت‌های اصلی منابع انرژی، ارتباطات، تجارت، صنعت و خدمات است و متغیرهای اقتصادی مهمی نظیر اشتغال، درآمد و غیره بیشتر در این مناطق تقویت شده است و در نقطه مقابل مناطق دیگر از توسعه کمتری برخوردارند و اختلاف سطح توسعه بین پایتخت با سایر مناطق بسیار زیاد است.

این آسیب‌پذیری را دولت آذربایجان نیز پذیرفته است و برای جبران این نقیصه در برنامه میان‌مدت پنج ساله توسعه مناطق که از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸ اجرا خواهد گردید، باکو و مناطق اطراف آن تعمداً از شمول این طرح کنار مانده است تا دولت از طریق اجرای این برنامه ضمن

افزایش سطح توسعه اقتصادی مناطق مختلف، جلوی توسعه بیشتر باکو را تا اندازه‌ای بگیرد تا اختلاف سطح توسعه اقتصادی بین این منطقه با سایر مناطق به حداقل کاهش یابد. هرچند که شهر باکو به دلیل موقعیت ممتاز مکانی، جغرافیایی و گذشته تاریخی خود، نیز مرکزیت کشور همواره جایگاه خاصی در اقتصاد کشور خواهد داشت و موازنه توسعه‌یافتگی بین این شهر با سایر مناطق به‌طور کامل محقق نخواهد شد ولی با اجرای صحیح و کامل برنامه‌های در دست اقدام دولت نوعی هم‌وزنی نسبی می‌تواند، برقرار گردد.

۱۴- بررسی نقش، جایگاه و رفتار نهاد قدرت در مسائل اقتصادی

۱۴-۱- دیدگاه‌ها و نظریه‌های اقتصادی صاحبان قدرت سیاسی

صاحبان قدرت سیاسی در جمهوری آذربایجان دو گروه هستند، گروه اول دولتمردان و مقامات حکومتی که نقش اصلی را در هدایت و مدیریت اقتصاد کشور دارند و گروه دوم رهبران احزاب سیاسی منتقد یا مخالف دولت که یا در دستگاه قانونگذاری نقش دارند و یا از طریق ایفای نقش اپوزیسیون سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و دیدگاه‌های عمده برخی از این افراد در پی می‌آید:

- ***الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان***

رئیس‌جمهور در آذربایجان اهداف و خط‌مشی‌های اصلی اقتصادی و نیز دکترین‌های اقتصادی را معین می‌سازد. هرچند در این زمینه صاحب‌نظران مختلفی وظیفه مشورت و تصمیم‌سازی را به‌عهده دارند ولی برآیند تمام نظریه‌ها و دیدگاه‌های اقتصادی با فرمان‌های رئیس‌جمهور نهایی شده و الزام اجرایی پیدا می‌کند. رئیس‌جمهور علاوه بر توجه به دیدگاه‌های مشاوران، اقتصاددانان، کارشناسان و مسئولین وزارتخانه‌های اقتصادی کشور و نیز نمایندگان مجلس ملی، باید به ملاحظات و الزامات اقتصاد جهانی که از طریق سازمان‌ها و نهادهای اقتصادی بین‌المللی اعلام می‌گردد، از یک‌سو توجه کند و از سوی دیگر به نظریه‌های

اقتصادی گروه‌های منتقد و مخالف دولت و برنامه‌های آن را نیز باید مدنظر قرار دهد، زیرا افکار عمومی و نیز مساعدت‌ها و همکاری‌های سازمان‌های بین‌المللی نقش بسزایی در اجرای موفقیت‌آمیز برنامه‌های اقتصادی دارند. دیدگاه‌های رئیس‌جمهور آذربایجان که از بین مصاحبه‌های مختلف وی با مطبوعات و خبرگزاری‌های داخلی و خارجی انتخاب شده در پی می‌آید؛ الهام علی‌اف رئیس‌جمهور جوان آذربایجان که هم در عرصه سیاسی و هم در عرصه مسائل اقتصادی سیاست‌های پدرش حیدر علی‌اف (رئیس‌جمهور فقید آذربایجان) را دنبال می‌کند از همان ابتدای به‌دست‌گیری قدرت، سخن از توجه مضاعف به امور اقتصادی زد. وی که سابقه فعالیت در امور تجاری در عرصه بین‌الملل و اداره شرکت نفت دولتی آذربایجان را دارد، حفظ و استمرار رشد اقتصادی کشور را به مثابه یک هدف دنبال می‌کند. دیدگاه‌ها و نظریه‌های اقتصادی الهام علی‌اف را در سطح کلان می‌توان در تکیه بر اولویت‌های زیر دانست:

ـ ادامه رشد اقتصادی کشور و حفظ درصد بالای رشد تولید ناخالص داخلی به مثابه اصلی‌ترین شاخص رونق و توسعه اقتصادی کشور

ـ تسریع در اتمام پروژه‌های انتقال منابع نفت و گاز با توجه به این الزام که وابستگی اقتصاد کشور از نفت و درآمدهای آن روز به روز کاسته شود و زمینه احتمالی بروز بیماری هلند در اقتصاد آذربایجان از بین برود. در این خصوص رئیس‌جمهور کشور بر این باور است که درآمدهای حاصل از صدور نفت و گاز که با اتمام پروژه‌های در دست اقدام چند برابر خواهد شد، صرف توسعه سایر بخش‌های اقتصاد (بخش‌های غیرنفتی) گردد و در این میان بخش کشاورزی به دلیل عقب‌ماندگی‌های چند سال اخیر و نیز داشتن پتانسیل‌های سرزمینی درخور توجه از اولویت‌های اساسی به‌شمار می‌آید.

ـ افزایش حجم اقتصاد غیردولتی به‌ویژه در عرصه‌هایی که فرایند خصوصی‌سازی کمتر تحقق پیدا کرده است. البته در این خصوص رئیس‌جمهور کشور عقیده دارد، در برخی حوزه‌ها مثل منابع نفت و گاز خصوصی‌سازی باید تحت شرایط مشخصی صورت پذیرد. وی از

واگذاری بخشی از دارایی‌های شرکت نفت دولتی آذربایجان (سوکار) که بزرگ‌ترین شرکت اقتصادی کشور محسوب می‌شود، به مرور و طی چند سال حمایت می‌کند ولی با واگذاری منابع نفت و گاز به بخش غیردولتی مخالف است و تمام منابع انرژی دریایی و ساحلی را متعلق به دولت می‌داند و خصوصی‌سازی در این بخش از نفت و گاز را منتفی اعلام می‌کند.

ـ توجه مضاعف به مدرنیزه کردن و استانداردسازی اقتصاد در تمام ابعادش مانند مسائل اجتماعی و سیاسی از دیگر اولویت‌های رئیس‌جمهور است که آن را الزامی گریزناپذیر در راستای پیوستن به اقتصاد جهانی می‌داند.

ـ اجرای برنامه توسعه مناطق که در راستای کاهش اختلاف سطح توسعه اقتصادی بین باکو پایتخت کشور با سایر مناطق و طی برنامه میان‌مدت ۵ ساله تا سال ۲۰۰۸ اجرا خواهد گردید.

ـ بهبود شرایط معیشتی مردم و ارتقا سطح زندگی با توجه به استانداردهای موجود

ـ مبارزه با فقر و کاهش فقر اقتصادی بین مردم به مثابه یک راهبرد اساسی که در این خصوص رئیس‌جمهور با صدور فرمانی برنامه میان‌مدتی را برای این منظور به بخش‌های اجرایی مربوطه ابلاغ کرده است.

ـ توجه به ایجاد فرصت‌های شغلی در برنامه‌های آتی

ـ استمرار جذب سرمایه‌های خارجی به‌ویژه در بخش زیرساخت‌ها و توسعه کریدورهای ترانزیتی و احیای کریدور شمال ـ جنوب که در این خصوص وی توجه خاصی به کشورهای منطقه به‌ویژه کشورهای عضو سازمان گوام (آذربایجان ـ اوکراین ـ گرجستان و...) دارد.

ـ حرکت به سوی یکپارچه‌سازی و اتحاد اقتصادی بین کشورهای منطقه با گسترش و نهادینه ساختن همکاری‌های دو یا چندجانبه که در کنار آن گسترش همکاری‌ها با کشورهای اروپایی به‌ویژه اتحادیه اروپا جزو اولویت‌هاست. در این خصوص رئیس‌جمهور آذربایجان عقیده دارد، آذربایجان هنوز به جایگاه واقعی خود (با توجه به پتانسیل‌ها و توانمندی‌هایش) در اقتصاد اروپا دست نیافته است و نیل به این جایگاه را از اهداف مهم می‌داند.

- توسعه همه‌جانبه روابط اقتصادی با کشورهای خارجی به‌ویژه با ترکیه، گرجستان، روسیه و فرانسه

- در خصوص اختلاف دیدگاه بین ایرن و آذربایجان بر سر مالکیت حوزه نفتی آلو (البرز) در دریای خزر رئیس‌جمهور آذربایجان از حل شدن موضوع از طریق مذاکره تأکید دارد و در کنار آن به تعیین رژیم حقوقی دریای خزر امیدوار است. البته وی سرمایه‌گذاری در حوزه‌های نفت و گاز را منوط به تعیین رژیم حقوقی نمی‌داند و انجام سرمایه‌گذاری را در شرایط کنونی ضروری می‌داند. علی‌اف در حل اختلاف بر سر حوزه نفتی آلو بر قوانین و مقررات بین‌المللی نیز تأکید دارد.[۲۲۹]

• فرهاد علی‌اف وزیر سابق (برکنار شده) توسعه اقتصادی جمهوری آذربایجان

دیدگاه‌های اقتصادی فرهاد علی‌اف وزیر برکنار شده توسعه اقتصادی آذربایجان نیز که نهاد اصلی متولی و سیاست‌گذار اقتصادی در کشور است، بدین قرار بوده است (این دیدگاه‌ها از مصاحبه‌ها و سخنرانی‌های وی اخذ شده است و مربوط به زمانی است که وی تصدی وزارت توسعه اقتصادی را داشت).

- توجه به اقتصاد بازار از راه توسعه بخش خصوصی و با رویکردهای انجام اصلاحات ساختاری و اساسی و نیز توسعه کارآفرینی با تکیه بر بخش خصوص
- استمرار سرمایه‌گذاری ها به‌ویژه جلب سرمایه‌های خارجی
- توسعه و بهبود فضای تجارت و فعالیت‌های اقتصادی و تسهیل در عملیات شرکت‌های خارجی
- توجه مضاعف به مؤسسات و شرکت‌های تولیدی
- افزایش سهم بخش غیردولتی در ترکیب اشتغال کشور
- نهادینه‌سازی و برقراری سازوکارهای قانونی به منظور حذف انحصارهای موجود در عرصه‌های مختلف اقتصادی و ایجاد رقابت اقتصادی سالم با نظارت دولت

- کاهش بار مالیاتی وارده بر فعالین اقتصادی
- کاهش و ساده‌سازی مقررات دست و پاگیر و پیچیده و کاهش هزینه‌های مترتب بر آنها
- بهبود و کارآمد ساختن نظام برخورداری واحدهای اقتصادی از تسهیلات اعتباری
- کمک به آوارگان و اسکان آنها و نیز ایجاد فرصت‌های شغلی برای این افراد
- کاهش فقر با توجه به این مسئله که در این زمینه فقط دولت وظیفه‌مند نیست بلکه تمام بخش‌های جامعه و شهروندان در این خصوص باید مساعدت و همکاری نمایند.

• قدرت حسنقلی‌اف رهبر جبهه خلق آذربایجان (شاخه کلاسیک‌ها)

قدرت حسنقلی‌اف رهبر شاخه کلاسیک‌ها از جبهه خلق آذربایجان که نماینده مجلس ملی آذربایجان است، اتکای اقتصاد کشور به بخش نفت و درآمدهای نفتی را زیانبار می‌داند. وی بر این باور است که سهم بخش نفتی در اقتصاد کشور نه تنها در حال کاهش نیست، بلکه روز به روز افزایش می‌یابد. وی که ازجمله سیاست‌مداران منتقد دولت به‌شمار می‌رود، عملکرد دولت آذربایجان را در موارد زیر ناکام می‌داند:

- عدم کنترل مؤثر دولت بر عملکرد کارفرمایان به‌ویژه کارفرمایان بخش مسکن و ساخت و ساز که سبب شده است تا این افراد به استثمار نیروی کار بپردازند و آنها را به اجبار وادار به ۱۲ تا ۱۴ ساعت کار نمایند.
- عدم موفقیت دولت فعلی به‌ویژه وزارت توسعه اقتصادی در ایجاد ۶۰۰۰۰۰ فرصت شغلی که از سوی رئیس‌جمهور به مثابه یک وظیفه اساسی به‌عهده دولت گذاشته شده است.

حسنقلی‌اف از طرفداران سرعت بخشیدن به امر خصوصی‌سازی در اقتصاد کشور است و برای تحقق این مهم در مجلس ملی پیشنهاد کرده است، مؤسسات و شرکت‌هایی که به دلیل عدم صرفه اقتصادی در شرایط حاضر تعطیل و بلااستفاده مانده‌اند، به‌طور رایگان به افراد فعال اقتصادی واگذار گردند. وی همچنین به منظور بهبود وضعیت حمل و نقل به‌ویژه حمل و نقل جاده‌ای پیشنهاد تشکیل صندوق ذخیره سرمایه حمل و نقل را داده است.[۲۳۰]

• عیسی قنبر رهبر حزب مساوات

عیسی قنبر در اوایل استقلال کشور (در زمان حاکمیت ابوالفضل ایلچی‌بیگ) ریاست مجلس ملی آذربایجان را به عهده داشت. عیسی قنبر از اعضای مؤسس جبهه خلق آذربایجان بود که بعدها با تأسیس حزب «یئنی‌مساوات» به دنبال احیای تفکرات حزب مساوات قدیم و رهبر آن محمدامین رسول‌زاده بود. وی در حال حاضر رهبری حزب «یئنی‌مساوات» را به عهده دارد. این حزب یکی از سه حزب اصلی مخالف دولت فعلی آذربایجان[1] است که با هم تشکیل بلوک آزادی را داده‌اند. حزب مساوات در کنار سایر احزاب این بلوک در چند دوره از انتخابات گذشته سعی در تصاحب مسند ریاست جمهوری و کرسی‌های نمایندگی مجلس را داشت که تاکنون ناموفق مانده است. از این‌رو عیسی قنبر را می‌توان از بزرگ‌ترین مخالفین و منتقدین سرسخت دولت خاندان علی‌اف دانست این مخالفت در عرصه اقتصادی نیز نمود بارزی دارد.

رهبر حزب مساوات دیدگاه‌های اقتصادی خود را به روشنی بیان نموده است، نظریه‌های وی در محورهای مختلف اقتصادی به تفصیل در دسترس است که بیان همه آنها از گنجایش این کتاب خارج است. مهم‌ترین و اصلی ترین دیدگاه‌های او را می‌توان در بیانیه رسمی وی که تحت عنوان «استراتژی امنیت ملی و اقتصادی» در دسترس عموم قرار گرفته است، پیدا کرد.

از نظر عیسی قنبر تهدیدات اقتصادی جمهوری آذربایجان به شرح زیر است:

۱ـ وجود اختلاف طبقاتی در بین مردم و افزایش سطح فقر که شامل فاکتورهای زیر است:

ـ جمعیت کشور به دو بخش اقلیت ثروتمند و اکثریت فقیر تقسیم شده است.

ـ افزایش بحران‌های احتمالی به دنبال افزایش سطح فقر (رشد فرآیندهای منفی نظیر مواد

---

۱. احزاب دیگر عبارتند از: جبهه خلق آذربایجان (شاخه لیبرال‌ها) به رهبری علی کریم‌لی و حزب دموکرات آذربایجان به رهبری رسول قلی‌اف.

مخدر، جرائم سازمان‌یافته، تکدی‌گری و فحشاء)

ـ افزایش بیکاری که موجب بحرانی شدن تنش‌های اجتماعی و مهاجرت بخش عظیم نیروی کار فعال به خارج از کشور شده است.

ـ تأخیر و عدم پرداخت حقوق و دستمزد کارکنان و توقف فعالیت صنایع و سایر مؤسسات

۲ـ اشکالات و نواقص ساختاری اقتصاد کشور که موارد زیر را دربر دارد:

ـ سوق دادن تولیدات اقتصادی به سمت سوخت (نفت و گاز) و مواد اولیه

ـ غیرقابل رقابت بودن محصولات تولیدی در بازارهای جهانی و فاصله زیاد آنها از استانداردهای کیفی

ـ کاهش تولید در بخش‌های ماشین‌سازی، نفت و شیمی، صنایع کشاورزی و عمل‌آوری که در نتیجه خصوصی‌سازی غیرمفید و توأم با اختلاس و رانت‌خواری صورت گرفته است.

ـ توقف تحقیقات علمی و فنی و از بین رفتن مراکز و مجتمع‌های علمی که در سال‌های گذشته شکل گرفته بودند.

ـ قبضه شدن بازارهای داخلی توسط محصولات خارجی در اکثر انواع کالاها

ـ شکل‌گیری شرایط رقابتی انحصاری و غیرعادلانه

ـ نبود شرایط سرمایه‌گذاری مناسب

ـ واگذاری مالکیت برخی مؤسسات اقتصادی به شرکت‌های خارجی که باعث کنار رفتن آنها از بازارهای داخلی و خارجی شده است.

ـ افزایش میزان بدهی خارجی کشور، استفاده ناصحیح و غیرمؤثر از اعتبارات و وام‌های دریافتی، هزینه‌های افراطی بودجه (به‌ویژه در بخش جاری) و به وجود آمدن کسری بودجه

۳ـ فسادآمیز شدن فعالیت‌های اقتصادی به ویژه در موارد زیر:

ـ جرائمی که توسط بیکاران (به ویژه در عرصه‌های اقتصادی) صورت می‌گیرد.

ـ همکاری مأمورین دولتی در جرائم سازمان‌یافته و رواج فساد اقتصادی، نبود نظارت مؤثر دولت بر فعالیت‌های اقتصادی و شکل‌گیری انحصارات توسط بخش اندکی از جامعه

رهبر حزب مساوات برای غلبه بر موانع و مشکلات یاد شده اقدامات و سیاست‌های زیر را لازم و ضروری می‌شمارد:

۱ـ ایجاد و افزایش قابلیت تولیدی در فعالیت‌های اقتصادی شامل:

ـ ایجاد فضای مناسب برای بازتولید محصولات و ایجاد ارزش افزوده و تنوع‌بخشی به کالاها و خدمات بدون وابستگی به خارج

ـ قطع وابستگی کشور به واردات محصولات اساسی و سوق دادن فعالیت‌های اقتصادی و مبادلات بازرگانی خارجی به سمت توسعه اقتصادی کشور

ـ ایجاد امکان برای تأمین شرایط معیشتی مناسب و مطلوب برای شهروندان

ـ در راستای ایجاد ثبات سیاسی ـ اجتماعی لازم است، برخی شاخص‌های اقتصادی مانند کنترل و کاهش سطح فقر، کاهش فاصله دارایی‌های افراد و کنترل رشد و کاهش درصد بیکاری مورد توجه قرار گیرد.

ـ تعیین حقوق و دستمزد متناسب با هزینه‌های زندگی

ـ ایجاد امکان دسترسی بدون محدودیت و برابر کلیه شهروندان به تحصیل، امور فرهنگی، خدمات پزشکی و بهداشتی، انرژی مصرفی، آب، ارتباطات، حمل و نقل و خدمات عمومی

ـ رساندن کسری بودجه به حد مطلوب، ثبات قیمت کالاها و خدمات، متعادل‌سازی نسبت درآمدها و مخارج دولتی، پایدارسازی سیستم بانکی، تأمین خواسته‌های سپرده‌گذاران در بانک‌ها، محدودسازی ذخایر طلا (پشتوانه پول)، توسعه اوراق بهادار به جای پول نقد و بهینه‌سازی استفاده از اعتبارات و متعادل‌سازی دیون داخلی و خارجی

ـ تأمین شرایط لازم برای ورود محصولات بومی (به ویژه صنایع تبدیلی) به بازارهای خارجی و تعیین محدودیت برای تأمین نیاز بازارهای داخلی از واردات و شکل‌دهی

ساختار مبادلات خارجی بر این اساس.

- حفظ و بالفعل نمودن پتانسیل‌های علمی و فنی کشور به ویژه در عرصه‌های علوم اقتصادی و احیای مراکز علمی و تحقیقاتی اقتصادی و فنی
- ایجاد شرایط قانونی و حقوقی و تشکیل ساختار مناسب اداری به منظور پیشگیری و از بین بردن زمینه‌های فساد اداری و اقتصادی در کشور
- جرکت احتیاط‌آمیز و مطابق ضروریات به سمت اقتصاد بازار و ایجاد سیستم نظارت دولتی بر فعالیت‌ها[۲۳۱]

بررسی نظریات و دیدگاه‌های این رهبر سیاسی مخالف دولت مؤید این نکته است که وی برخلاف دیدگاه مقامات دولتی و حتی نهادهای اقتصادی بین‌المللی و خارجی، نظام اقتصادی موجود کشور را فاقد کارکرد مثبت می‌داند که این را می‌توان نتیجه مخالفت‌های سیاسی سرسختانه وی در مقابل سیاست‌های دولت دانست. از طرف دیگر راهکارها و اولویت‌های تعیین شده توسط وی بیشتر آرمانگرایانه است که در عمل به ندرت می‌توان تحقق کامل آنها را تصور نمود.

استراتژی اقتصادی مورد نظر نظام سیاسی در جمهوری آذربایجان که از سوی وزارت توسعه اقتصادی (به عنوان متولی تعیین و اجرای استراتژی اقتصادی کشور) در سال ۲۰۰۵ اعلام شده است، برپایه ۲ اولویت اساسی تعریف شده است که عبارتند از:

- کاهش فقر
- توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق

در استراتژی اقتصادی دولت، منابع انرژی (نفت و گاز) کشور و پروژه‌های مرتبط با آنها به مثابه لوکوموتیو حرکت توسعه اقتصادی آذربایجان قلمداد شده است که با توجه به افزایش بهای نفت و گاز و به تبع آن افزایش درآمدهای نفتی کشور، فرصت مناسبی برای توسعه سایر بخش‌های اقتصادی است. دولت آذربایجان برای تحقق اولویت‌های یادشده در بالا که به منزله اهداف اقتصادی به شمار می‌روند، سیاست‌ها و راهکارهای متعددی را در نظر گرفته است که

برخی از عمده‌ترین آنها بدین قرار است:

● **استفاده از صندوق نفتی:** این صندوق که سرمایه حاصل از مازاد و درآمدهای نفتی را در خود جای می‌دهد به عنوان «صندوق مولد آینده» نامیده می‌شود. دولت به دنبال اجرای شفاف و دقیق عملکرد این صندوق است و علاوه بر ساختار داخلی این صندوق، گروه‌هایی از بیرون به ویژه از سوی پارلمان کار آن را مورد پایش قرار می‌دهند و بر عملکرد آن نظارت دارند. از اولویت‌های تعیین شده برای هزینه‌کرد مبالغ ذخیره شده در این صندوق پروژه‌های مهم و حیاتی به ویژه پروژه‌های انتقال نفت و گاز است. به گونه‌ای که خط لوله نفتی باکو ـ تفلیس ـ جیهان که به دلیل مشکلات مالی در اواخر اجرای پروژه در حال توقف بود به دستور رئیس‌جمهور و از محل ذخیره این صندوق به اتمام رسید و از آن بهره‌برداری شد.

● **توسعه بنگاه‌های اقتصادی:** در این زمینه رویکرد اساسی دولت ناظر بر تقویت و توسعه بنگاه‌های متوسط و کوچک است و در این زمینه طرحی نیز در سال ۲۰۰۲ تهیه و در حال پیگیری است. در بهبود و توسعه واحدهای اقتصادی کوچک و متوسط بیشتر به اصلاح قوانین و مقررات، توسعه منابع انسانی، بهینه‌سازی کمک‌های مالی و فنی و نیز ایجاد شرایط مناسب برای توسعه مناطق مختلف کشور از این راه توجه شده است.

● **کاهش فقر:** جمهوری آذربایجان جزو ۶۰ کشوری است که به دنبال سیاست کاهش فقر در محیط اقتصادی خود هستند و در این راه از زمان اجرای برنامه کاهش فقر تا سال ۲۰۰۵ درصد جمعیت زیر خط فقر (نسبی) از ۴۹ درصد به ۴۰/۲ درصد رسیده است.

● **توسعه مناطق:** با توجه به فاصله درخور توجه میزان برخورداری و توسعه‌یافتگی بین باکو و سایر مناطق کشور و به منظور کاهش این فاصله از سال ۲۰۰۴ دولت برنامه‌ای را با این محور و در حوزه توسعه اقتصادی ـ اجتماعی به اجرا گذاشت و یکی از جهت‌گیری‌های اصلی دولت در این زمینه حمایت از بخش خصوصی (به ویژه در عرصه تجاری) در مناطق است.[۲۳۲]

در تعیین ارکان نظام اقتصادی، استراتژی و اهداف و سیاست‌های اقتصادی در بین صاحبان قدرت جایگاه اصلی متعلق به دولت و حزب حاکم است و احزاب مخالف که عموماً در

مجلس نیز در اکثر دوره‌ها دارای اقلیت هستند، نقش چندانی ندارند. اگر به عبارت دقیق‌تر بگوییم، شخص رئیس‌جمهور در حوزه مسائل اقتصادی قدرت اصلی به شمار می‌رود و اهداف، استراتژی و سیاست‌های اقتصادی تعیین‌شده در واقع تبلور دیدگاه و نظریه‌های رئیس‌جمهور است. البته در تصمیم‌سازی برای اتخاذ تصمیم نهایی توسط رئیس‌جمهور وزرای مربوطه، مشاورین و به ویژه سازمان‌های اقتصادی و مالی بین‌المللی تأثیرگذاری زیادی دارند.

۱۴ـ۲ـ بررسی نقش دولت در اقتصاد

به دنبال حرکت دولت آذربایجان به سمت اقتصاد بازار که از اوایل دهه ۹۰ و چند سال بعد از استقلال آغاز شد، دولت به‌عنوان ایفاگر نقش حاکمیتی در اقتصاد ظاهر می‌شود و به جز در پاره‌ای از عرصه‌ها مثل منابع نفت و گاز در سایر زمینه‌ها وارد امور تصدی‌گری نمی‌شود. نقش حاکمیتی دولت در اقتصاد کلان کشور که وظیفه اصلی و اساسی دولت را تشکیل می‌دهد، توسط وزارت توسعه اقتصادی دنبال می‌شود.

وزارت توسعه اقتصادی جمهوری آذربایجان که عمده‌ترین نهاد دولتی ذی‌مدخل در اقتصاد کشور است، کارکردها و وظایف متعددی در مسائل اقتصادی کشور دارد که عمده‌ترین آنها عبارتند از:

- تعیین راهبردها و جهت‌گیری‌های اصلی توسعه اقتصادی ـ اجتماعی کشور و حصول اطمینان از آماده‌سازی و تدوین برنامه‌های اقتصادی مختلف توسط نهادهای ذی‌ربط
- مشخص ساختن راه و روش تنظیم قوانین و مقررات اجتماعی ـ اقتصادی براساس تحلیل وضعیت و شرایط اقتصادی کشور
- تعیین محدوده و تدقیق فعالیت‌های دستگاه‌های اجرایی مرکزی و محلی در خصوص انجام اصلاحات اقتصادی
- سیاست‌گذاری در زمینه همکاری‌های اقتصادی جمهوری آذربایجان با کشورهای خارجی، سازمان‌ها و نهادهای اقتصادی و مالی بین‌المللی و منطقه‌ای و تدوین معیارها و ابزارهای سنجش اثرگذاری و کارایی روابط اقتصادی خارجی.

- حصول اطمینان از تدوین سیاست‌های دولت در حوزه تجارت
- حصول اطمینان از تدوین ساختارهای مورد نیاز و سیاست‌های دولت در زمینه سرمایه‌گذاری
- آماده‌سازی و تدوین جهت‌گیری‌های اصلی سیاست‌های اقتصادی منطقه‌ای
- تدوین سیاست‌های دولت در زمینه خصوصی‌سازی و مدیریت مالکیت دولتی
- محافظت، تعیین حدود و از بین بردن برخی فعالیت‌های انحصارگرایانه در حوزه اقتصاد و جلوگیری از رقابت ناسالم و حصول اطمینان از تدوین معیارهای سنجش قانونی در زمینه سود اقتصادی
- تنظیم مجموعه مقررات اقتصادی بر پایه تجزیه و تحلیل وضعیت اقتصادی و تهیه شاخص‌های مورد نظر برای شکل‌گیری بودجه دولتی در زمینه توسعه اجتماعی و اقتصادی
- تدوین برنامه کلان مصارف منابع مالی دولت

وزارت توسعه اقتصادی برای انجام کارکردها و وظایف یاد شده دارای اختیاراتی است که عمده‌ترین آنها عبارتند از:

- حق صدور مجوز برای فعالیت‌های مختلف اقتصادی که در قانون تعیین شده است.
- حق اقامه دعوی در محاکم قضایی در خصوص حفاظت از حقوق مردم (مصرف‌کنندگان)
- حق تعیین سهمیه واردات و صادرات
- حق همکاری با دولت‌های ممالک خارجی و سازمان‌های بین‌المللی
- حق تهیه چارچوب موافقتنامه‌های بین‌المللی

غیر از وزارت توسعه اقتصادی، وزارتخانه‌های مالیه و مالیات نیز به تنظیم سیاست‌ها و نظارت می‌پردازند و نیز وزارتخانه‌های تخصصی مانند وزارت انرژی نقش تولی‌گری را ایفا می‌کنند. در کنار وزارتخانه‌ها برخی شرکت‌های دولتی و نیز بانک‌های دولتی هستند که به امور

اجرایی می‌پردازند. شرکت نفت دولتی آذربایجان که اداره امکانات زیرساختی بزرگی نظیر پالایشگاه‌های نفت و نیز حق استفاده از منابع نفت را دارد، ازجمله این شرکت‌هاست. برخی از دیگر سازمان‌های دولتی که به امور تصدی‌گری می‌پردازند، عبارتند از:

- راه‌آهن جمهوری آذربایجان
- شرکت خطوط هوایی آذربایجان (آزال)
- شرکت کشتیرانی کاسپین
- شرکت آذر انرژی

برخی کارخانجات بزرگ و بانک‌های عمده نیز هنوز در مالکیت دولت هستند و خارج از نقش تولی‌گری دولت به تصدی‌گری می‌پردازند.

موارد مطرح شده نقش ساختاری دولت را در اقتصاد بیان می‌کنند، از نظر کارکردی نیز اقتصاد آذربایجان در اوضاع کنونی بیشتر متکی به بخش غیردولتی است. حدود ۷۵ درصد از تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۰۳ متعلق به بخش غیردولتی بوده است. در زمینه اشتغال و درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نیز بخش غیردولتی به ترتیب ۷۰ و ۴۳ درصد سهم دارد که کم بودن سهم این بخش در درآمدهای ارزی حاصل از صادرات ناشی از درآمدهای نفتی است که هنوز در دست دولت است:

در بخش کشاورزی نزدیک به ۹۹ درصد، سهم بخش غیردولتی است و ۱۰۰ درصد واحدهای زراعی از مالکیت دولت خارج است. در بخش صنعت به جز در صنایع فلزی و صنایع مربوط به تجهیزات نفت و گاز و انرژی، ماشین‌آلات عمده و تجهیزات ارتباطی در بقیه صنایع سهم اصلی متعلق به بخش غیردولتی است.

می‌توان گفت که دولت به جز سیاست‌گذاری و هدایت و نیز نظارت در عرصه‌های اقتصادی که همان سطح تولی‌گری است در برخی زمینه‌ها در سطح تصدی‌گری ظاهر می‌شود که منابع انرژی و صنایع عمده اصلی‌ترین آنهاست. البته دولت آذربایجان قصد دارد طی سال‌های آینده بخش دیگری از این موارد و نیز نهادهای مالی ـ اعتباری دولتی را واگذار نماید و به تولی‌گری بپردازد.

نمونه‌هایی از برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت در اقتصاد جمهوری آذربایجان

برنامه میان‌مدت توسعه اجتماعی ـ اقتصادی مناطق جمهوری آذربایجان[۲۳۳]

طرح (پلان) تدابیر برنامه ثبات متغیرهای کلان اقتصادی و توسعه مستمر

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۱	تکمیل مبانی قانونی، ایجاد مناطق ویژه اقتصادی توسعه سرمایه‌گذاری، تنظیم مناسبات اقتصادی به‌ویژه فعالیت‌های ضد انحصاری	ایجاد محیط اقتصادی مناسب، جذب سرمایه در مناطق و حفاظت از منافع تولیدکنندگان	وزارت توسعه اقتصادی و نهادهای ذی‌ربط	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲	تدوین و آماده‌سازی استراتژی اشتغال	تأمین اشتغال ساکنین مناطق	وزارت کار و تأمین اجتماعی و نهادهای ذی‌ربط	سال ۲۰۰۴
۳	تسریع فرایند خصوصی‌سازی، تبدیل شرکت‌های دولتی بزرگ و متوسط به شرکت‌های سهامی و فروش سهام آنها	احیای فعالیت‌های شرکت‌ها و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید	وزارت توسعه اقتصادی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۴	افزایش منابع مالی موافقتنامه‌های منعقد شده در خصوص توسعه اجتماعی ـ اقتصادی مناطق	تسریع در اجرای پروژه‌های مربوطه	وزارت توسعه اقتصادی، وزارت مالیه، بانک ملی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۵	هدایت سرمایه‌گذاری دولتی در جهت احیای مؤسسات و شرکت‌های تولیدی و ایجاد امکانات زیربنایی در مناطق و بهبود وضعیت خدمات عمومی در مناطق	احیای نهادهای تولیدی و بهبود امکانات مناطق	وزارت توسعه اقتصادی، وزارت مالیه	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۶	به حداقل رساندن مالیات در مناطق	ایجاد شرایط مناسب برای توسعه بخش	وازرت مالیه	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
		کارفرمایی	وزارت مالیات وزارت توسعه اقتصادی کمیته گمرک دولتی	
۷	کاهش مالیات در بخش تولیدات کشاورزی	ترغیب و تشویق تولید در بخش کشاورزی	وزارت توسعه اقتصادی وزارت مالیه وزارت مالیات وزارت کشاورزی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۸	حفظ سقف تعیین شده برای حقوق گمرکی مترتب بر کالاهای وارداتی	حفظ منافع تولیدکنندگان داخلی	کمیته گمرک دولتی وزارت توسعه اقتصادی وزارت مالیه	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۹	تکمیل سیستم قیمت‌ها و تعرفه‌ها براساس سطح زندگی مردم و قدرت خرید آنها	بهبود وضع رفاهی مردم	شورای تعرفه‌ها	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸.
۱۰	ایجاد ترمینال‌های گمرکی و مناطق گمرکی آزاد در شمال، جنوب و غرب و نیز در اطراف شهر باکو	ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و توسعه تولیدات داخلی	کمیته گمرک دولتی	۲۰۰۵ تا ۲۰۰۸
۱۱	ارائه خدمات لازم ازجمله اطلاع‌رسانی در زمینه‌های مورد نیاز، بازاریابی و... به کارفرماهای محلی و حمایت از تشکیل نهادهای کارفرمایی نظیر اتحادیه‌ها و تعاونی‌ها	توسعه بخش کارفرمایی در مناطق	وزاتخانه‌های توسعه اقتصادی، مالیه، مالیات، جوانان ورزش و توریسم، کار و تأمین اجتماعی، آموزش کمیته گمرک دولتی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۱۲	توسعه آموزش، بهداشت، فرهنگ، ورزش و سالم‌سازی فیزیکی مردم در مناطق	ارتقای سطح زندگی مردم	نهادهای مرتبط	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۱۳	اتخاذ تدابیر جامع برای توسعه مناطق کوهستانی و اجرای تدابیر	ارتقای سطح زندگی ساکنین مناطق	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، مالیه،	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
	اتخاذ شده	کوهستانی	جوانان ورزش و توریسم کار و تأمین اجتماعی، دفاع و نهادهای مرتبط محلی	
۱۴	تکمیل و فعال نمودن صندوق ذخیره سرمایه خدمات کارفرمایی	تکمیل و سازوکارهای (مکانیسم) ارائه تسهیلات اعتباری و تشویق سرمایه‌گذاری در مناطق	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی مالیه و بانک ملی	۲۰۰۴
۱۵	تهیه نقشه (اطلس) سرمایه‌گذاری جمهوری آذربایجان	تکمیل پایگاه‌های اطلاعاتی در زمینه سرمایه‌گذاری در مناطق کشور	وزارت توسعه اقتصادی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۵
۱۶	اجرای پروژه‌های مورد نیاز در خصوص ایستگاه‌های برق‌رسانی مدرن، راه‌ها، خطوط ارتباطی و سایر امکانات زیربنایی شامل احداث، توسعه و بازسازی این امکانات	بهبود امکانات زیربنایی مناطق	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، سوخت و انرژی و سایر نهادهای مرتبط	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۱۷	تقویت نظارت و کنترل کیفیت مواد مصرفی تولیدی و ایجاد آزمایشگاه‌های مدرن و روزامد	افزایش محصولات تولیدی کیفی و قابل رقابت	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، آژانس دولتی استاندارد و سایر نهادها	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۱۸	ایجاد شعبه‌های بانکی جدید در مناطق	تسهیل دسترسی کارفرمایان به شبکه بانکی کشور	بانک ملی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۱۹	ادامه حمایت‌های مالی دولت از مجتمع‌های کشاورزی ـ صنعتی و شکل‌گیری سیستم مناسب بیمه بخش کشاورزی متناسب با اقتصاد بازار	بهبود وضعیت و پشتوانه مالی مجتمع‌های کشاورزی ـ صنعتی	وزارتخانه‌های کشاورزی، مالیه، توسعه اقتصادی و نهادهای محلی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲۰	حمایت از نمایندگی‌های محلی فروش پشتیبانی فنی ماشین‌آلات و تجهیزات بخش کشاورزی و قطعات آنها	بهبود وضع فنی ـ تکنیکی فعالین بخش کشاورزی	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، کشاورزی، مالیه و نهادهای اجرایی محلی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۲۱	حفاظت خاک در مقابل فرسایش و شوری، تهیه نقشه‌های مالکیتی و ثبتی اراضی (کاداستر) و تعیین مالکیت رسمی آنها و ساده‌سازی فرایندهای موجود	افزایش راندمان تولید و ایجاد بازار خرید و فروش اراضی کشاورزی	کمیته‌های اراضی و نقشه‌کشی دولتی، کمیته منابع آب و وزارت کشاورزی	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲۲	تهیه برنامه کامپیوتری کردن مدارس عمومی در ۱۰ پایه درسی و اجرای آن	مدرنیزه کردن سیستم آموزش	وزارتخانه‌های آموزش، مالیه، توسعه اقتصادی، نهادهای اجرایی محلی و شهرداری‌ها	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲۳	کمک به اعزام جوانان مستعد به کشورهای خارجی پیشرفته برای فراگیری علوم و فنون مختلف و کسب تجربه	تشویق و ترغیب به اشتغال مناسب و بهینه در بین جوانان	وزارتخانه‌های جوانان ورزش و توریسم، آموزش، کار و تأمین اجتماعی، توسعه اقتصادی، مالیه و سایر نهادهای مرتبط	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲۴	ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان ساکن در مناطق مرزی و کوهستانی و تشویق آنان به فعالیت در عرصه کارفرمایی	توسعه اقتصادی مناطق و جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه جوانان مناطق به شهرها	وزارتخانه‌های جوانان ورزش و توریسم، آموزش، کار و تأمین اجتماعی، توسعه اقتصادی، مالیه و سایر نهادهای ذی‌ربط	۲۰۰۴ تا ۲۰۰۸
۲۵	تهیه و تدوین برنامه حمایت از جوانان جویای کار در زمینه کاریابی	افزایش میزان اشتغال در بین جوانان	وزارتخانه‌های جوانان، ورزش و توریسم، آموزش	۲۰۰۴

برنامه میان‌مدت توسعه بخش کشاورزی (به دلیل زیاد بودن تدابیر موارد مهم آورده شده است)[۲۳۴]

۱. تدابیر اساسی در خصوص ایجاد ساختارهای تشکیلاتی مورد نیاز در بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۱ـ۱ـ	تدوین تکالیف در زمینه اصلاح و تکمیل ساختاری و کارکردی واحدهای اداری مرکزی و محلی بخش کشاورزی و اجرای این تکالیف	انطباق تشکیلات اداری دولتی با اصول اقتصاد بازار	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی، مالیه و کشاورزی	۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶
۱ـ۲ـ	حمایت از تکشیل نهادها و سازمان‌های خودگردان متشکل از نمایندگان حوزه‌های مختلف بخش کشاورزی و تشکیل اتحادیه‌های کارفرمایی	اداره محلی و خودگردانی تولیدکنندگان	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶
۱ـ۳ـ	تعیین تکالیف لازم در خصوص شکل‌گیری سازوکارهای مناسب همکاری بین ارگان‌های دولتی و نهادهای غیردولتی در بخش کشاورزی	—	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی، کشاورزی کمیته منابع آب و آژانس حمایت از بخش خصوصی کشاورزی	۲۰۰۲ تا ۲۰۰۵

۲. استفاده بهینه و مؤثر از منابع خاک کشور

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۲ـ۱ـ	تعیین تکالیف در زمینه کاداستر اراضی، پایش منابع خاکی و مطابقت زمین‌شناسی و اجرای تکالیف تعیین شده	تقویت مبانی حقوقی و رسمی منابع خاکی و اراضی و استفاده صحیح از آنها	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی، کمیته دولتی اراضی و نقشه‌کشی و نهادهای اجرایی محلی	۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶
۲ـ۲ـ	نظارت دولت بر عملیات ژئودزی و کارتوگرافی مورد نیاز برای حفظ و استفاده بهینه از منابع خاکی	نظارت مؤثر بر حفاظت و استفاده بهینه از منابع خاکی	کمیته دولتی اراضی و نقشه‌کشی و وزارت امنیت ملی	۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶
۲ـ۳ـ	تعیین تدابیر لازم در زمینه احیاء و افزایش پوشش گیاهی اراضی و اجرای این تدابیر	افزایش راندمان محصول	کمیته دولتی اراضی و نقشه‌کشی، وزارتخانه‌های کشاورزی، اکولوژی و منابع طبیعی، مالیه و کمیته منابع آب	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲
۲ـ۴ـ	تعیین تدابیر لازم در زمینه حفاظت از مراتع و شناسنامه‌دار کردن مراتع	سازماندهی مالکیت بر مراتع	کمیته دولتی اراضی و نقشه‌کشی، وزارتخانه کشاورزی و مسئولین اجرایی محلی	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲

۳ـ استفاده بهینه از منابع و شبکه‌های آبی در بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۳ـ۱ـ	تعیین و تدقیق منابع آبی عمومی کشور و تعیین میزان کارایی آنها	امکان‌سنجی تأمین نیازهای بخش کشاورزی به آب	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی، کشاورزی و کمیته‌های منابع آب و اراضی و نقشه‌کشی	۲۰۰۵ ـ ۲۰۰۲
۳ـ۲ـ	استفاده بهینه از آب در بخش کشاورزی و احیاء و توسعه شبکه‌های آبیاری	استفاده حداکثر از توان منابع آبی	وزارت‌خانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی و کمیته منابع آبی	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲

۴ـ تحکیم مبانی مالی ـ فنی بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۴ـ۱ـ	تشکیل ساختارهای مالی ـ فنی در زمینه خدمات بخش کشاورزی متناسب با سیستم‌های اقتصادی نوین	بهبود وضع مالی ـ فنی بخش کشاورزی	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، کشاورزی و مالیه	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲
۴ـ۲ـ	تشویق و ترویج ساز و کار لیزینگ در بخش کشاورزی	استفاده از اشکال غیربودجه‌ای در بخش کشاورزی	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲

۵ ـ توسعه تولید و فرآوری محصولات خام در بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۵ـ۱ـ	تدوین تکالیف ضروری در زمینه ایجاد پیوند مناسب بین بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی	متناسب‌سازی شاخص‌های کلان اقتصادی در بین بخش‌های مختلف	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۳
۵ـ۲ـ	تدوین تکالیف لازم در زمینه توسعه فراوری محصولات خام تولیدی در بخش کشاورزی	توسعه تولید و فراوری در بخش کشاورزی	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۴
۵ـ۳ـ	حفاظت از تنوع گونه‌ای گیاهی و جانوری و مطلوب‌سازی وضعیت گیاهان بهداشتی و درمانی	بهینه‌سازی تولیدات گیاهی و دامی	وزارتخانه‌های کشاورزی، اکولوژی و منابع طبیعی و آکادمی ملی علوم	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۶

۶ـ تشویق و ترویج در زمینه افزایش محصولات تولیدی رقابتی در بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۶ـ۱ـ	تدوین تکالیف مربوطه در زمینه استفاده از فناوری‌های متناسب با استانداردهای جهانی برای تولید محصولات رقابت‌پذیر	تولید محصولات کشاورزی دارای کیفیت بالا و با هدف صدور به خارج	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۵
۶ـ۲ـ	تأمین شرایط برابر برای تمام عرصه‌های اقتصادی و از بین بردن گرایش‌های انحصارگرایانه	تحکیم اصول رقابت عادلانه در اقتصاد	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، کشاورزی و کمیته منابع آبی	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۶
۶ـ۳ـ	تقویت حمایت‌های دولتی از تولیدکنندگان محلی محصولات کشاورزی	تولید محصولات کشاورزی با کیفیت مناسب	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی و کشاورزی	۲۰۰۲ ـ ۲۰۰۶

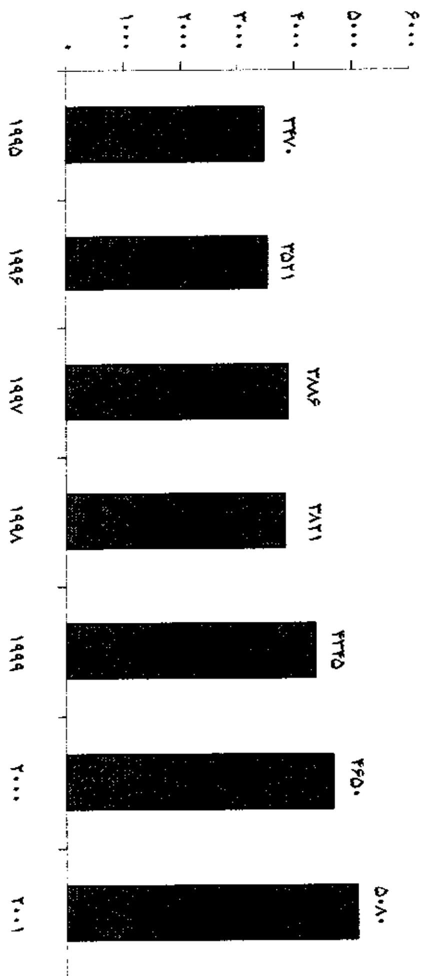
۷ـ بهبود وضعیت مالی بخش کشاورزی

شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۷ـ۱ـ	تدوین مقررات مورد نیاز در زمینه استفاده کارفرمایان بخش کشاورزی از اعتبارات با ضمانت محصولات تولید آتی (در بن خصوص نهادهای ارائه‌دهنده تسهیلات اعتباری با در رهن داشتن محصولات تولیدی کشاورزی در آینده، به کارفرمایان وام ارائه می‌دهند)	تأمین نیازهای مالی بخش کشاورزی	وزارتخانه‌های توسعه اقتصادی، مالیه، بانک ملی، آژانس حمایت از بخش خصوصی در کشاورزی	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۰

۸ـ حفاظت از محیط زیست

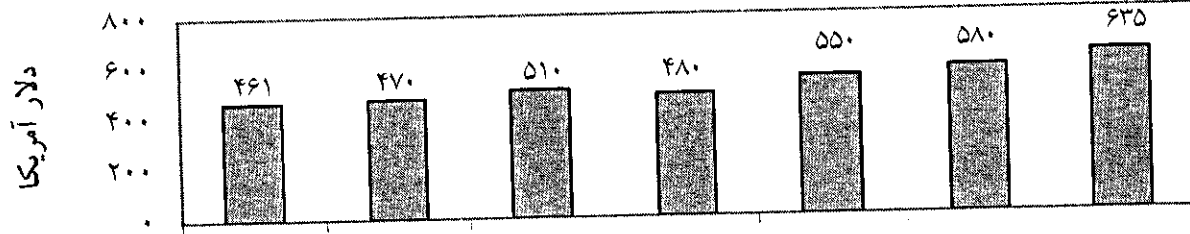
شماره	عنوان تدبیر (سیاست اجرایی)	هدف تدبیر	مجریان	مدت اجرا
۸ـ۱ـ	اجرای سیاست‌های جامع و همه‌سونگر در زمینه اکولوژی	احیا و حفاظت از محیط زیست	وزارتخانه‌های اکولوژی و منابع طبیعی، توسعه اقتصادی، مالیه و کمیته‌های دولتی اراضی و نقشه‌کشی و منابع آبی	۲۰۰۶ ـ ۲۰۰۲

نمـــودارهـــا

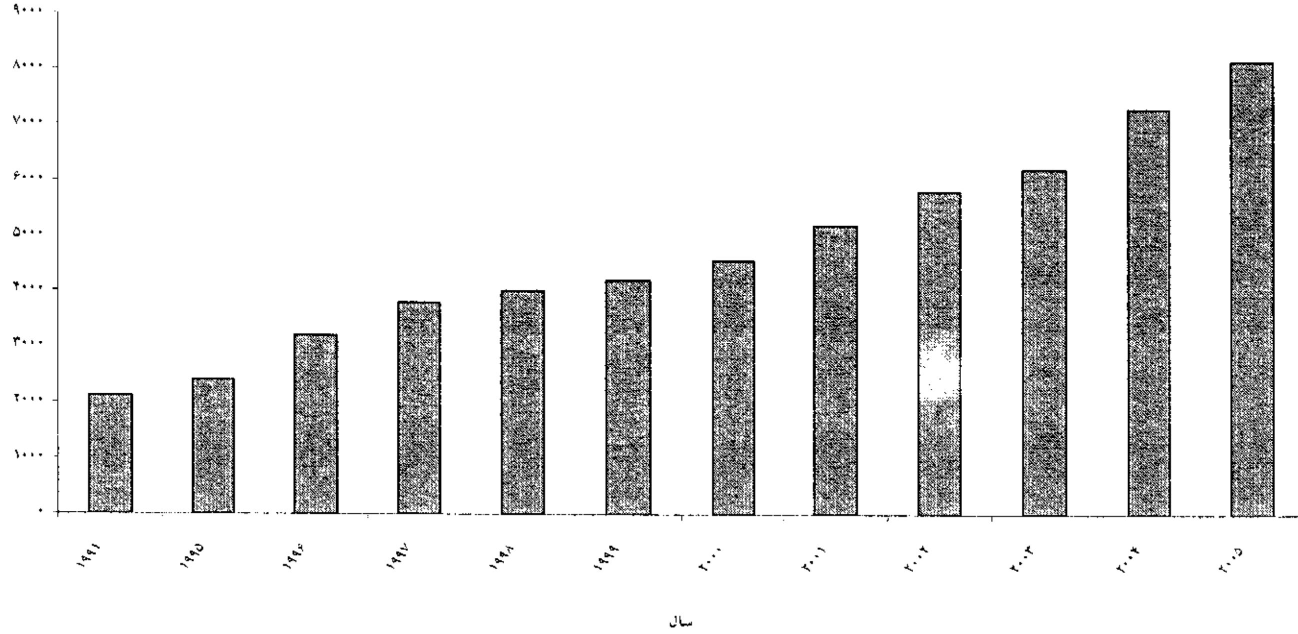

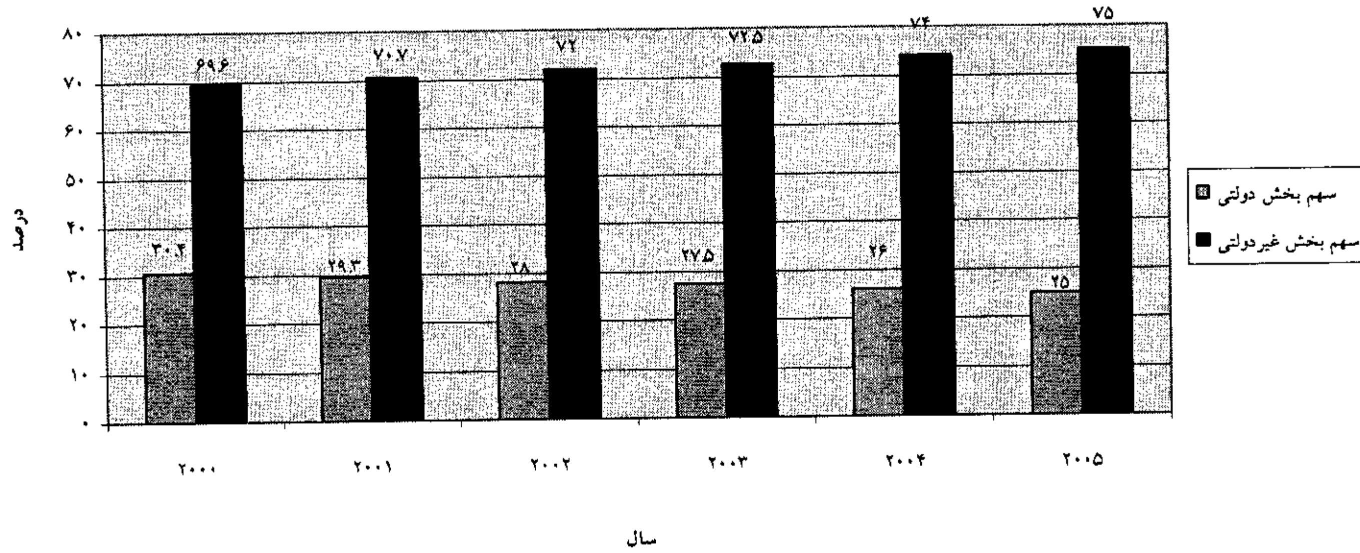
میلیون دلار آمریکا
۰
۱۰۰۰
۲۰۰۰
۳۰۰۰
۴۰۰۰
۵۰۰۰
۶۰۰۰
۳۴۷۰
۳۵۲۱
۳۸۷۶
۳۸۲۱
۴۳۴۵
۴۶۵۰
۵۰۷۰
۱۹۹۵
۱۹۹۶
۱۹۹۷
۱۹۹۸
۱۹۹۹
۲۰۰۰
۲۰۰۱
سال

نمودار ستونی سرانه تولید ناخالص ملی در جمهوری آذربایجان

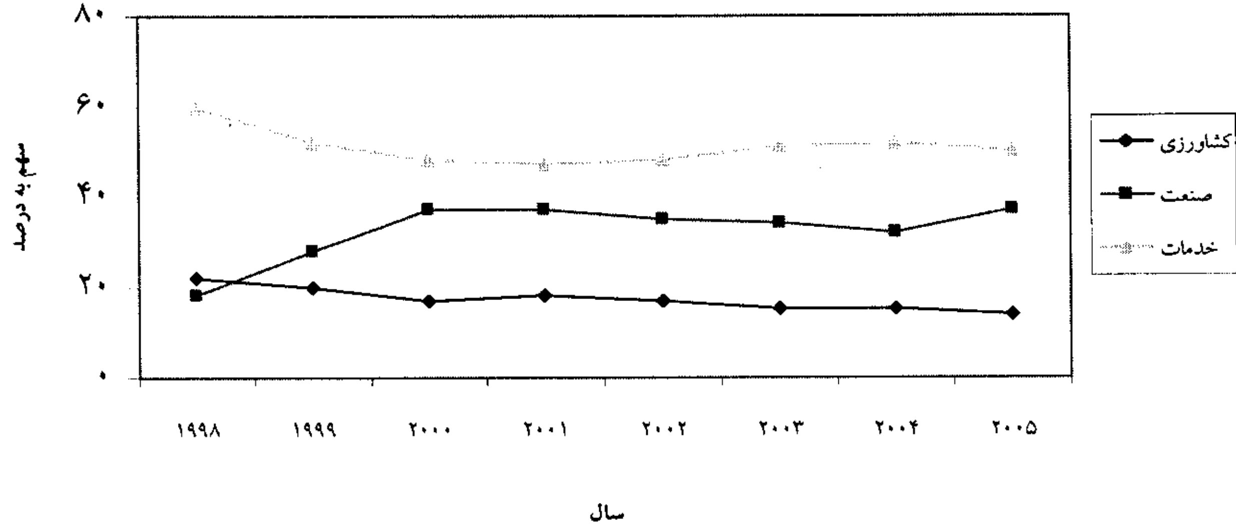
نمودار ستونی میزان تولید ناخالص داخلی در جمهوری آذربایجان (ارقام به میلیون دلار آمریکا)

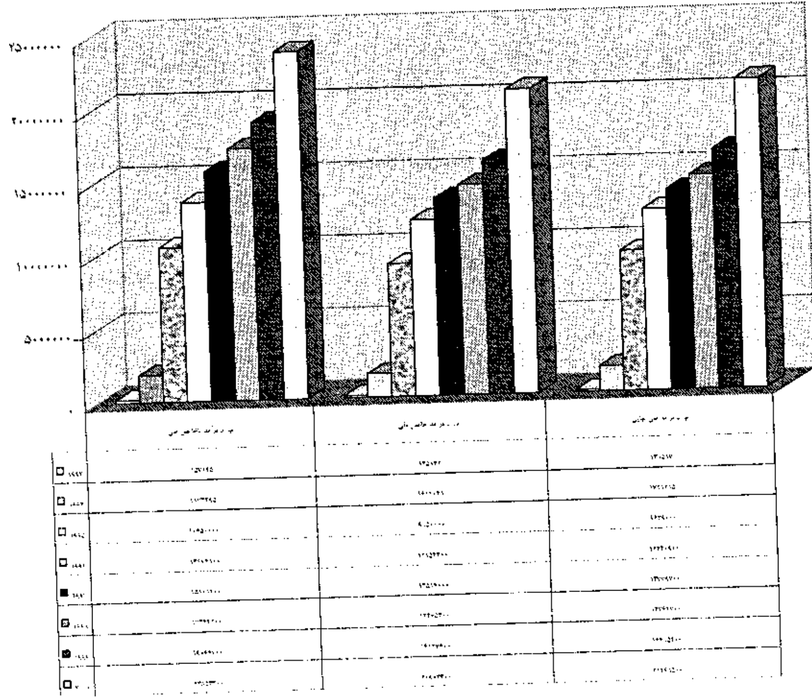

نمودار ستونی سهم بخش‌های دولتی و غیردولتی در تولید ناخالص داخلی جمهوری آذربایجان

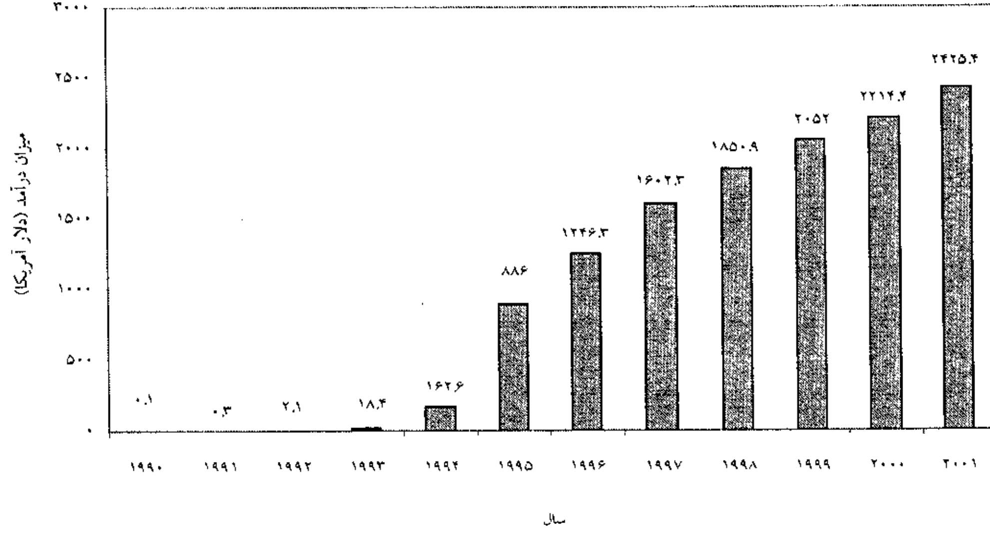
نمودار خطی سهم بخش‌های سه‌گانه اقتصادی در تولید ناخالص داخلی آذربایجان

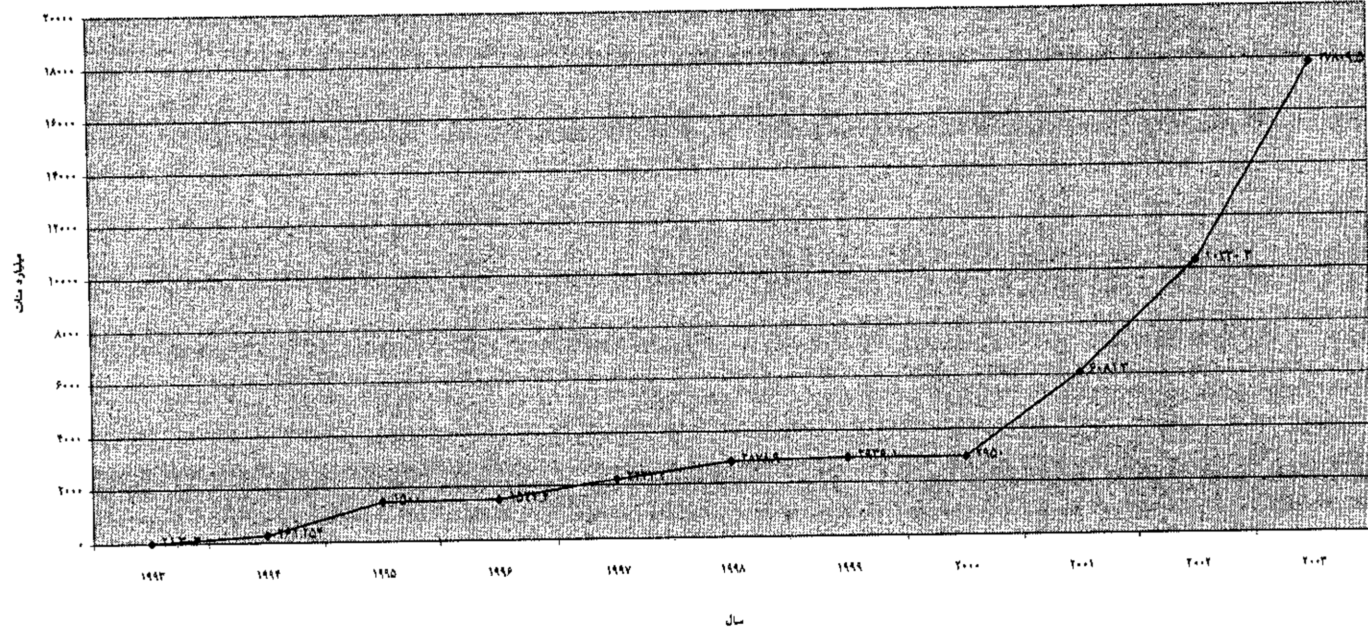
نمودار ستونی میزان درآمد ملی در جمهوری آذربایجان

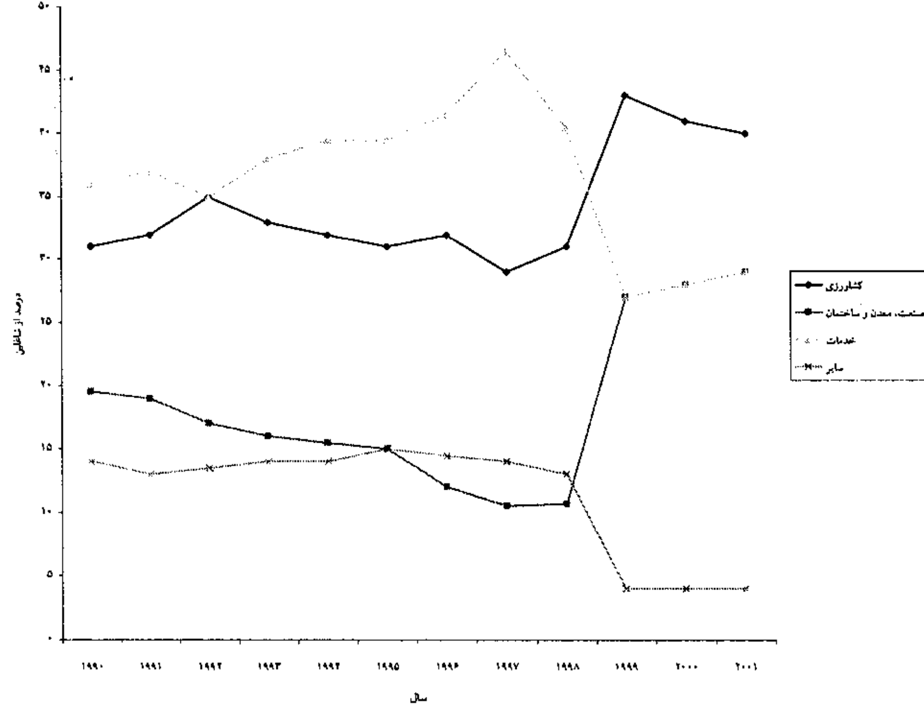
میزان درآمد سرانه در جمهوری آذربایجان

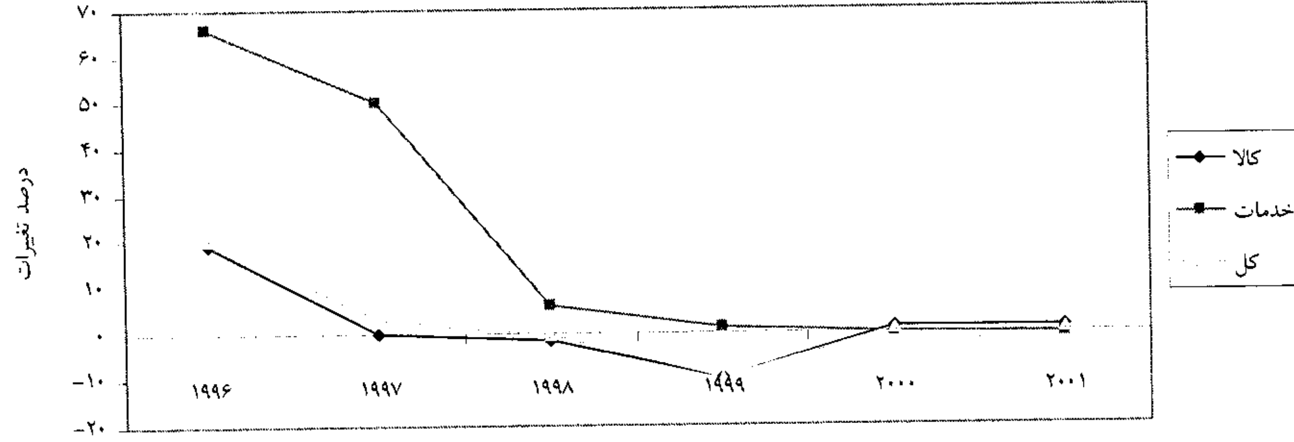
نمودار خطی میزان سرمایه ثابت ناخالص تشکیل شده در جمهوری آذربایجان

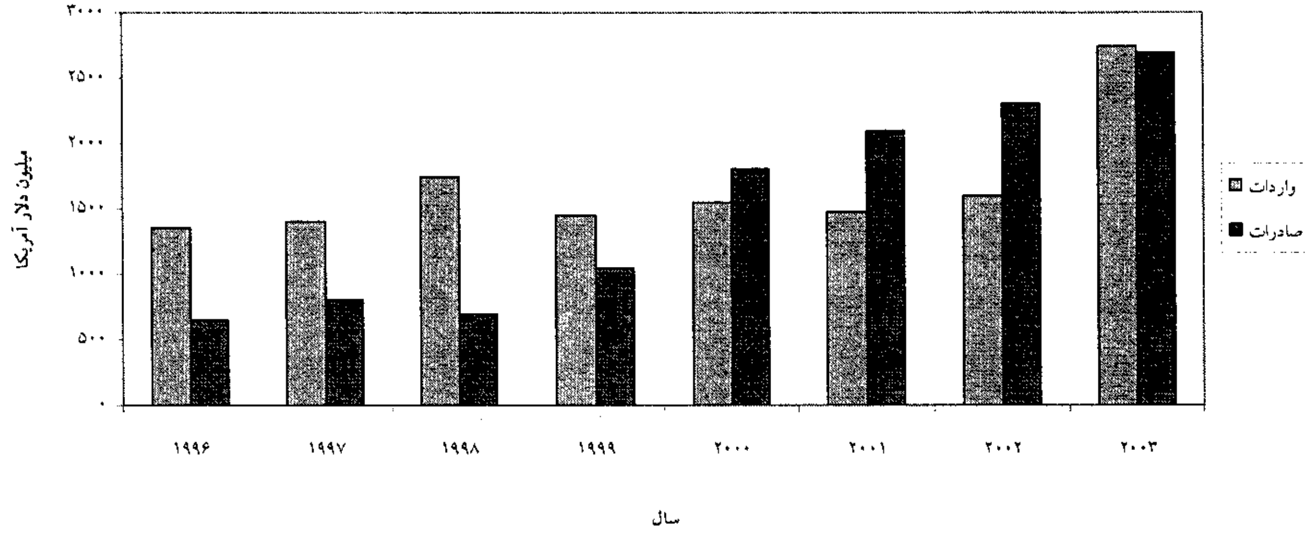

نمودار خطی سهم بخش‌های مختلف اقتصادی از شاغلین در جمهوری آذربایجان

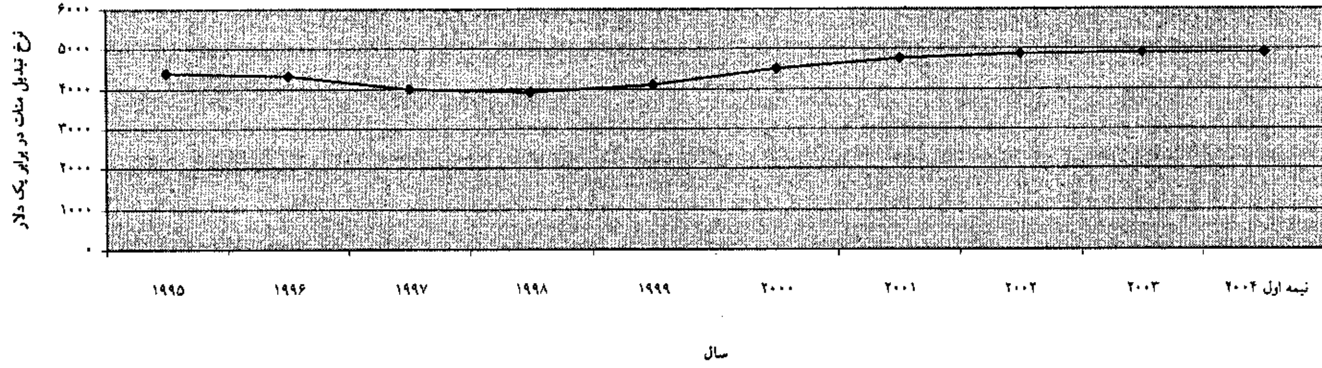
نمودار خطی تغییرات شاخص قیمت‌ها در جمهوری آذربایجان

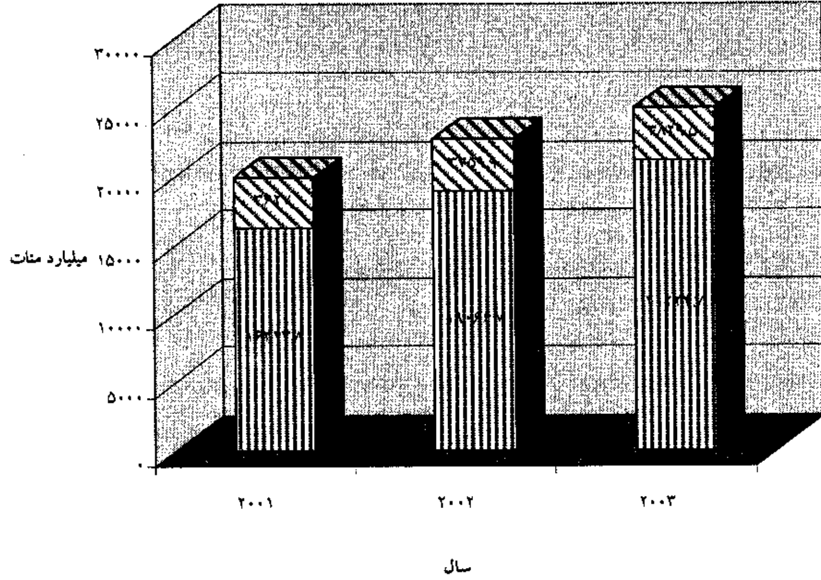

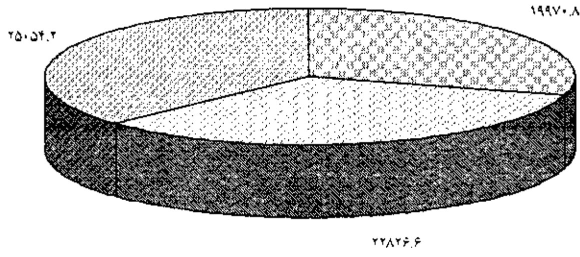
نمودار ستونی میزان واردات و صادرات جمهوری آذربایجان
میلیون دلار آمریکا
۳۰۰۰
۲۵۰۰
۲۰۰۰
۱۵۰۰
۱۰۰۰
۵۰۰
۰
۱۹۹۶
۱۹۹۷
۱۹۹۸
۱۹۹۹
۲۰۰۰
۲۰۰۱
۲۰۰۲
۲۰۰۳
سال
واردات
صادرات

نمودار خطی نرخ تبدیل منات آذربایجان در برابر یک دلار آمریکا

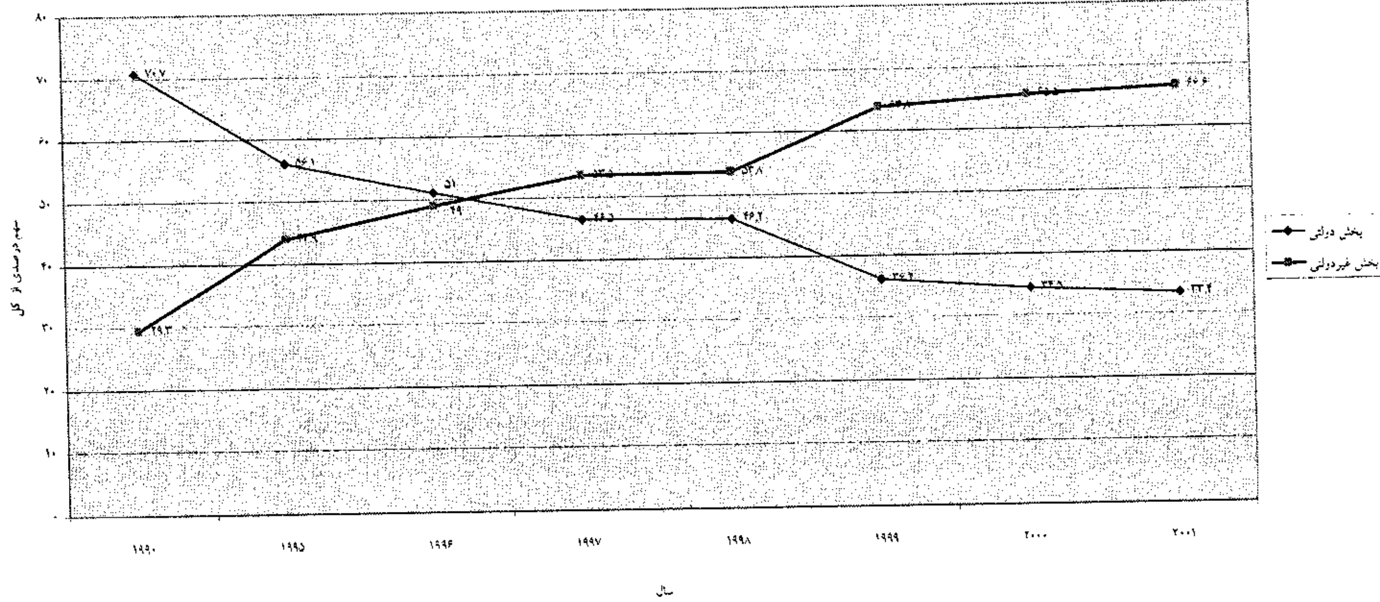

نمودار ستونی هزینه‌های مصرفی بخش‌های دولتی و خصوصی در جمهوری آذربایجان
۳۰۰۰۰
۲۵۰۰۰
۲۰۰۰۰
۱۵۰۰۰ میلیارد منات
۱۰۰۰۰
۵۰۰۰
۰
۲۰۰۱
۲۰۰۲
۲۰۰۳
سال
هزینه‌های مصرفی بخش دولتی
هزینه‌های مصرفی بخش خصوصی

نمودار دایره‌ای هزینه‌های مصرفی کل در جمهوری آذربایجان (ارقام به میلیارد منات)

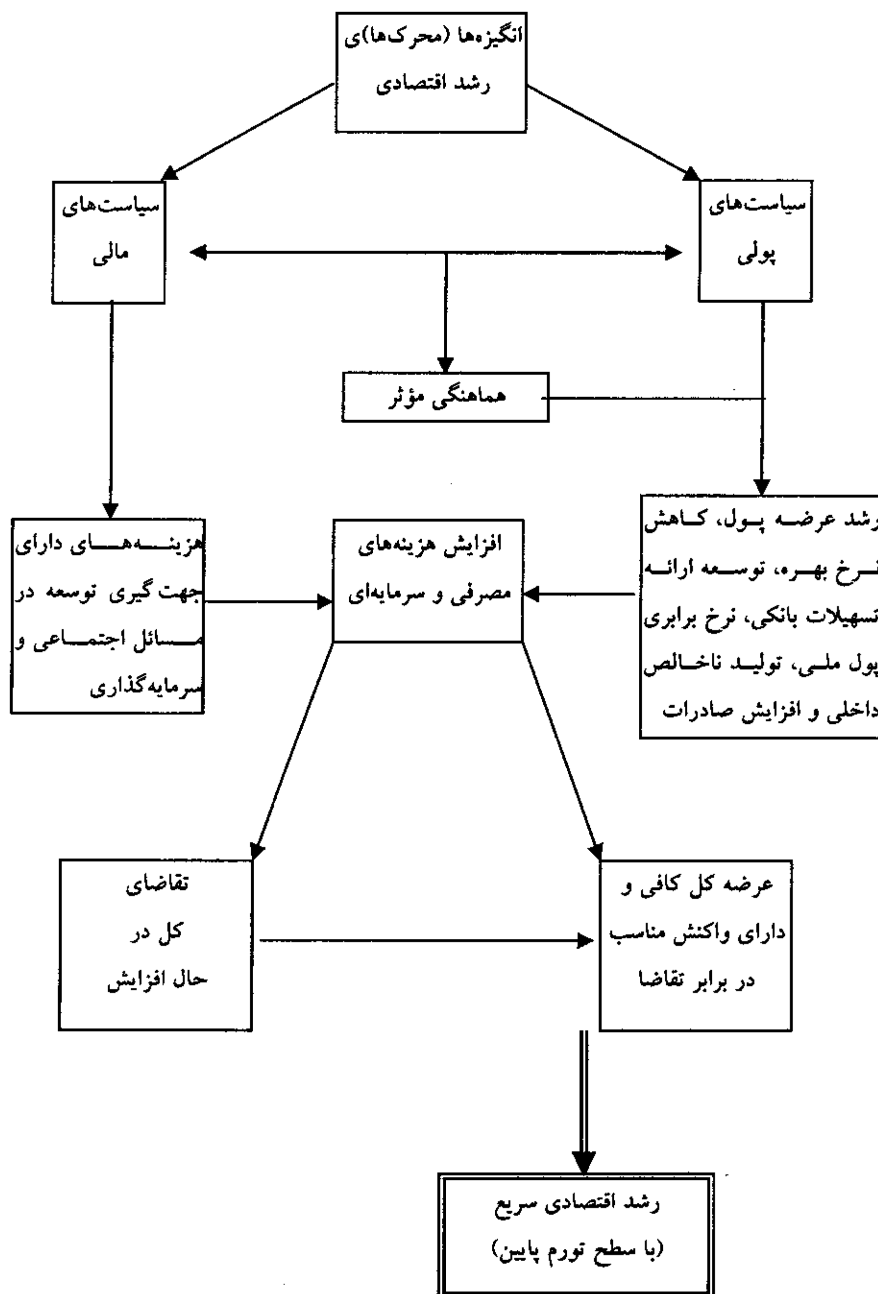

نمودار سهم بخش‌های دولتی و غیردولتی از کل شاغلان

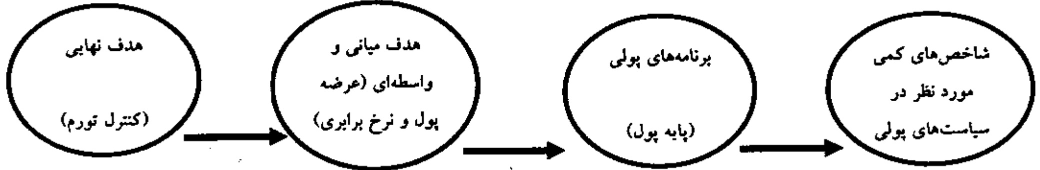

فـــــــلوچارت‌ها

فلوچارت سیاست‌های اقتصادی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۳[۲۳۵]

فلوچارت سیاست‌های پولی بانک ملی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۳[۲۳۶]

فلوچارت مطالعات و پژوهش‌های استفاده شده در برنامه‌ریزی‌های سال ۲۰۰۲ بانک ملی جمهوری آذربایجان[۲۳۷]

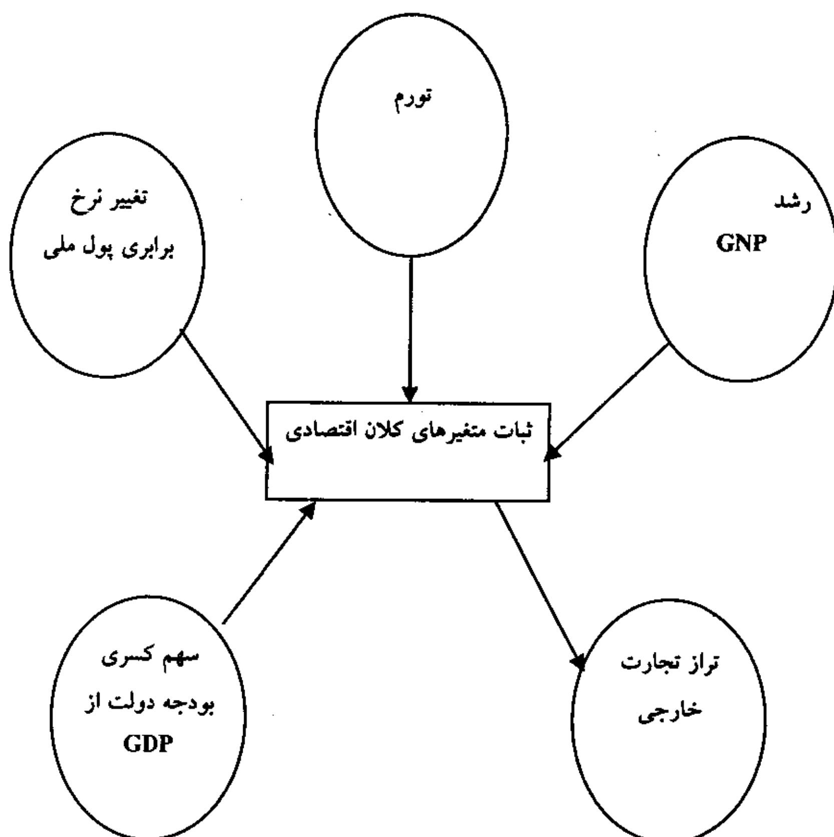
الگوها (مدل‌ها)ی اقتصادسنجی
- عوامل تورم‌زا
- پارامترهای تقاضای پول و تکالیف پولی
- شرایط تراز بازار پولی

مسائل اقتصاد جهانی
- اقتصاد جهانی
- بازارهای مالی جهانی
- بازارهای کالا در جهان

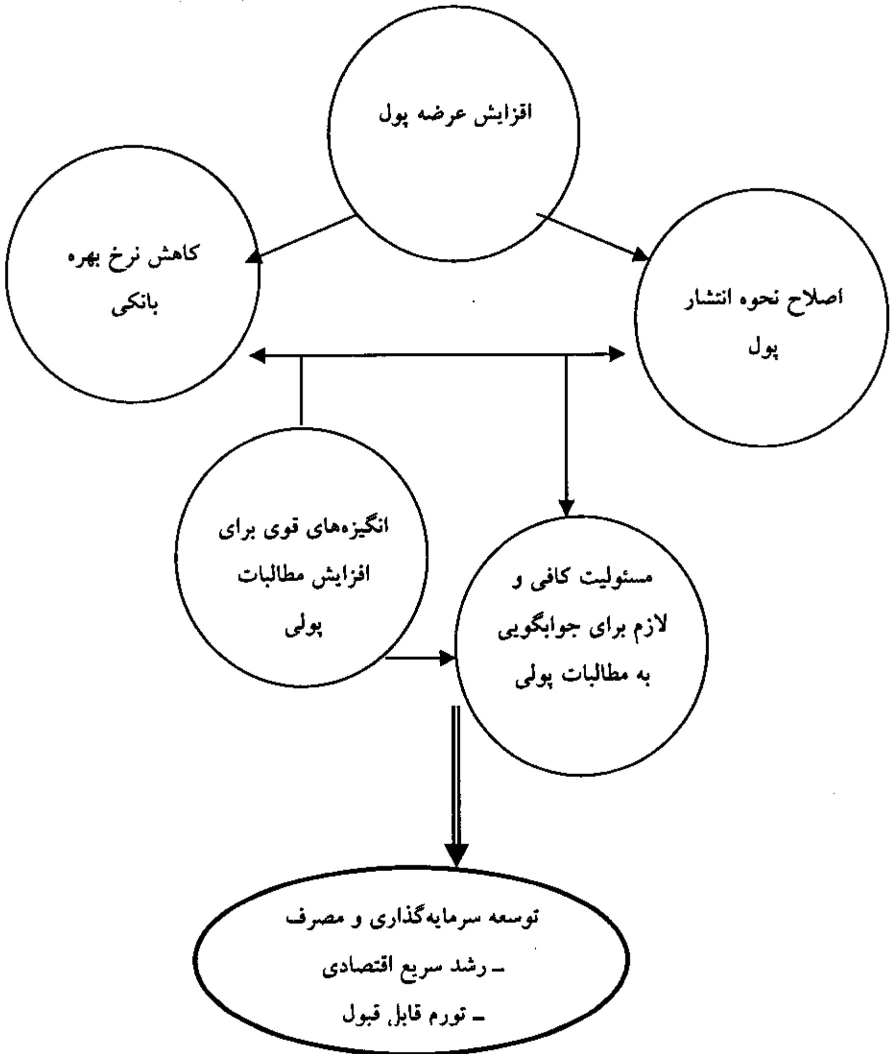
مسائل مربوط به بخش پولی و اعتباری
- انتشار پول
- تأمین پول
- انتقال پول
- نرخ برابری پول ملی
- اهداف پولی
- فرآیند بین‌المللی گردش سرمایه
- ابزارهای پولی غیرکلاسیک
- شفافیت سیاست‌های پولی

مسائل اقتصاد کلان
- تعادل متغیرهای کلان اقتصادی
- تورم و تغییرات آن
- توسعه و بازرگانی

فلوچارت عوامل مؤثر در ثبات متغبرهای کلان اقتصاد آذربایجان در سال ۲۰۰۲[۲۳۸]

فلوچارت چشم‌انداز شماتیک سازوکار (مکانیسم) انتقالی سیاست پولی کشور در سال ۲۰۰۲[۲۳۹]

منابع

فهرست منابع

1. http://economy.gov.az/az/fondlar/program.pdf
2. http://economy.gov.az/pdf-files/prog-en.pdf
3. Ibid
4. http://taxes.gov.az/about.shtml
5. http://www.nba.az/eng/info/other.shtml
6. http://www.oilfund.az/about.shtml
7. http://www.mdw.co-az.net
8. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/az/003.shtml
9. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/az/004.shtml
10. Asian Development Bank, Statistics and Data Systems Division, 21 July 2000
11. http://www.adb.org/Documents/EDRC/Statistics/rt-11.pdf
12. http://eng/gateway.kg/cgi-bin/doc4216.shtml
13. http://www.nationbynation.com/zerbaijan
14. http://www.exploitz.com/azerbaijan-economy-cg.php
15. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2004/en/010-1.shtml
16. http://www.Azerb.com/economy/GDP.htm
17. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2004/az/017.1.shtml
18. http://bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0309Aj-factsheet.htm
19. http://economy.gov.az/HTML/charts/macro-eng.swf
20. Ibid

21. http://www.nba.az/az/publication
22. The State Statistical Committee of Azerbaijan
23. Ibid
24. Ibid
25. Ibid
26. http://Azerbaijan.adoption.com/about/economy.php
27. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/030407AJ-commercial%20news.htm
28. http://economy.gov.az/HTML/charts/marcro-eng.swf
29. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/en/010-3.html
30. The State Statistical Committee of Azerbaijan
31. http://economy.gov.az/HTML/charts/macro-eng.swf
32. Ibid
33. http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA 2004/pdf/03en.pdf
34. Ibid
35. http://economy.gov.az.HTML/Charts/macro-en.swf
36. The State Statistical Committee of Azerbaija, Social and Economical Indicators, Baku, 2004
37. http://www.azertag.com
38. http://www.azstat.org/statinfo/industry/az/sen19.shtml
39. http://www.azstat.org/statinfo/international-comporisions/eng/002-4.shtml
40. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/az/003.shtml
41. The State Statistical Committee of Azerbaijan
42. International Labour Organization, The elimination of all forms of forced or compulsory Laboury/ Azerbaijan, Elim-COMPILED-2000-01-0003-30-EN.DOC/V.2
43. http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb277/pdf/d2-elim.pdf
44. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/en/020-1.html
45. http://www.bakerbotts.com/news/printpage.asp%3Fpubid=1453526182001
46. Peter Neisuler, BISNIS Magazine, Jue 18 2001
47. http://www.tax.az
48. http://economy.gov.az/HTML/charts/macro-eng.swf
49. The State Statistical Committee of Azerbaijan

50. Ibid
51. http://economy.gov.az/HTML/charts/macro-eng.swf
52. http://maliyye.gov.az/statebudjetexecution.htm
53. Ibid
54. http://www.tax.az
55. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2004
56. Azərbaycan Respublikasi Milli Bank, Bank Statistikasi Bületeni, 12-2001
57. Ibid, 5-2004
58. Azərbaycan Respublikasi Milli Bank, Bank Statistikasi Bületeni, 12-2001
59. Ibid, 5-2004
60. http://www.nba.az/eng/statistics/monetary-indicators/aggregates.2004.shtml
61. Azərbaycan Respublikasi Milli Bank, Bank Statistikasi Bületeni, 12-2001
62. Ibid, 5-2004
63. Ibid, 12-2003
64. http://www.nba.az/eng/statistics/monetary-indicators/savings.2004.shtml
65. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan.html
66. http://adb.org/Documents/policies/Azerbaijan/azb400.asp
67. http://nba.az/eng/str.html
68. http://www.nba.az/eng/legal-status.shtml
69. http://www.nba.az/eng/information/paymentsystem.shtml
70. http://www.nba.az/eng/banks/commercialbank.shtml
71. http://www.azerdemiryolbank.com/bankinformation.html
72. http://www.azerigazbank.com/eng/vizitka.php
73. http://www.atabanle.com/about.html
74. http://www.atrabank.azeri.com/about.html
75. http://www.bankofbanku.com/about.html
76. http://www.busb-az.com/about.html
77. http://www.ibar.az/about.html
78. http://www.azersun.com/cibank/bankhaqqinda
79. http://www.amrahbank.com/about.html
80. http://www.koehbank.com/about.html
81. http://www.bankstandard.com/about.html

82. http://www.nikoil.az/bank/about.html
83. http://www.mfba.az/az/bankhaqqinda.html
84. http://www.texnikabank.com/az/bankhaqqinda.html
85. http://www.az/debut/eng/about.html
86. http://www.gimaybank.com/eng/about.html
87. http://www.muganbank.co-az.net/eng/about.html
88. http://www.nba.az/eng/analitic/bankinginformation
89. Azərbaycan Respublikasi Milli Banki, Bank Statistikasi. Bületeni, 5-2004
90. Azərbaycan Respublikasi Milli Banki, Illikhesabat, 2003
91. http://www.nba.az/eng/analitic/bankinginformation
92. http://economy.gov.az/az/index.html
93. http://www.worldtravelguide.net/data/aze/aze050
94. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2004
95. http://economy.gov.az/index.html
96. The state statistical committee of Azerbaycan
97. http://www.nba.az/eng/statistics/macroeconomicalindicators
98. Azərbaycan Respublikasi Dövlat Statistika Komitəsi/azərbaycan Statistikgöstəriciləri 2002, istehlak gimətlərinin indeksi
99. http://www.russiannews.com/azerbaijan
100. The state statistical committee of Azerbaijan
101. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan/overview
102. http://www.Azertag.com
103. Azərbaycan Respuldikasi Milli Banki, Illik hesabat, 2003
104. http://economy.gov.az/HTML/charts/macro.eng.swf
105. http://www.worldtravelguide.net/data/aze/aze050
106. Azərbaycan Respublicasi Milli Banki, Illik hesabat, 2003
107. http://www.nba.az/eng/info/other.shtml
108. http://www.worldbank.org
109. http://www.nba.az/eng/info/other.shtml
110. http://www.imf.org
111. http://ebrd.com
112. http://www.nba.az/eng/info/other.shtml
113. Ibid
114. Ibid

115. http://www.adb.org
116. http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/AZERBAIJANEXTN.html
117. Ibid
118. Michael Lally & Bakhtiyar Mamedov.commercial update Azerbaijan, Feburay-March 2003
119. Ibid
120. Ibid
121. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/Azerbaijan.html
122. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en02.html
123. http://www.azstat.org/statinfo/industry
124. Ibid
125. Ibid
126. Ibid
127. Ibid
128. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.38.shtml
129. http://www.azstat.org/statinfo/industry/az/sen.48.shtml
130. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.54.shtml
131. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.40.shtml
132. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.49.shtml
133. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.50.shtml
134. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.44.shtml
135. http://www.azstat.org/statinfo/industry/en/ind.52.shtml
136. A. M. Shekinski (chairman of the state committee of Geology and Mineral Resources of Azerbaijan), Azerbaijan international, summer 1998 (3.2)
137. The State Statistical Committee of Azerbaijan
138. http://economy.gov.az/az/Azərbaycan aqrar bölməsinin inkişafi üzrədövl ət programl, 2001
139. http://www.Azerb.com/economy-agriculture
140. http://economy.gov.az/economy/aqrar.pdf
141. http://www.azstat.org/statinfo/agriculture/en/012.shtml
142. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/030407AJ-commercialnews.htm
143. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/003.shtml
144. http://www.intracen.org/tradstat/sitc3-3d/ir.31.htm

145. Ibid
146. http://Azstat.org/statinfo/agriculture/en/024.shtml
147. http://Azstat.org/statinfo/agriculture/en/index
148. http://www.azstat.org/statinfo/agriculture/en/023.shtml
149. http://www.azstat.org/statinfo/agriculture/en/021.shtml
150. http://www.azstat.org/statinfo/agriculture/en/013.shtml
151. http://www.azstat.org/statinfo/agriculture/en/021.shtml
152. http://www.nationmaster.com/country/ja/transportation
153. http://www.azstat.org/statinfo/transport/en/031.shtml
154. Ibid
155. http://bisnis.doc.gov/bisnis/country/020805AJ-July Business Montly.htm
156. http://Azerbaijan.adoption.com/about/transportation.php
157. http://www.azstat.org/statinfo/transport/en/030.shtml
158. http://Azerbaijan.adoption.com/atransportation.php
159. Ibid
160. http://www.azstat.org/statinfo/transport/en/029.shtml
161. http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/en/009.shtml
162. http://Azerbaijan.tourism.az/tourism.html
163. http://mys.co-az.net/nazaparat/iqtisadiy.htm
164. http://www.co-az.net/nazaparat/turizm.htm
165. http://azerbaijan.turism.az/tarcomp/tc.htm
166. http://economy.gov.az
167. http://www.intracen.org/tradstat/sitc3-3d/ir.31.htm
168. http://www.azstat.org/azfigures/external-activities
169. http://www.intracen.org/tradstat/sitc3-3d/ir.31.htm
170. http://www.azstat.org/azfigures/external-activities
171. Ibid
172. http://www.adb.org/Documents/Books/Key-Inicators/2005/pdf/aZE.pdf
173. http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/001.shtml
174. http://www.azstat.org/statinfo/external-economic.activities/en/xten-10.shtml
175. http://www.adb.org/Documents/books/Key-Indicators/2005/pdf/aZE.pdf
176. http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en001.shtml
177. http://www.azstat.org/statinfo/external-

economic.activities/en/xten_10.shtml

178. http://www.azstat.org/statinfo/system-nat-accounts/en/index.shtml
179. Ibid
180. Ibid
181. http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0309AJ-factsheet.htm
182. Azərbaycan Respublikasi Milli Banki, Bank Bületeni, 2004
183. http://www.worldtravelguid.net/data/aze/aza050.asp
184. http://www.nun-az.org/doc/Living2002.doc
185. http://www.worldbank.org/tenthings/ECA/intro-azer.html
186. Ibid
187. http://wdsbeta.worldbank.org/external./defaulf
188. http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm
189. http://www.imf.org/external/np/tre/ted/exfin2.cfm?memberkey1=51
190. http://www.imf.org/external/country/AZE/index.htm?pn=0
191. http://www.ebrd.com/country/azer/index.htm
192. http://www.ebrd.com/pubs/factsh/country/azer.pdf
193. http://www.ebrd.com/country/azer/sign.pdf
194. http://www.ebrd.com/pubs/factsh/country/azer.pdf
195. http://economy.gov.az/az/sahibkar/stat/statiskia.doc
196. Ibid
197. http://www.azstat.org/statinfo/balance-fuel/en/003.shtml
198. BP (British Petroliom).Statistical Report about world energy. London, 1998.pp 4, 20

۱۹۹. مجله مطالعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۱۸ به نقـل از گـزارش اداره اطلاعات انرژی منطقه دریای خزر، واشنگتن ۱۹۹۸ ص ۱۹

200. http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan.html
201. Ibid
202. Ibid
203. http://www.azstat.org/publication/yearbook/2002/az/017-1.shtml
204. Ibid
205. Azərbaycan Respublikasi Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanin Statistik Göstəriciləri, 2002
206. http://azstat.org/statinfo/balane.fuel/en/022.shtml
207. http://orasia.persianblog.com/1382-6-orasia-archive.html

208. Energy Information Administration of united states Government (EIA), Country Analysis Briefs/ Azerbaijan
209. Ibid
210. http://orasia.persianblog.com/1382-6-orasia-archive.html
211. http://www.first-exchange.com/fsu/azer/fec3085.htm
212. http://www.countrywatch.com/azerbaijan
213. http://www.Azerb.com/economy/electicty.htm
214. http://www.azstat.org/statinfo/balance-fuel/en/002.shtml
215. http://www.azstat.org/statinfo/balance-fuel/en/011.shtml
216. http://www.azstat.org/statinfo/balance-fuel/en/012.shtml
217. Ibid
218. Ibid
219. Ibid

۲۲۰. روزنامه اطلاعات، چاپ تهران ۱۳۸۳/۲/۷

221. http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEYT/AERBAIJANEXTN.htm.
222. IRANNEWS, July 4, 2001, p 5
223. International Monetary Fund, Press Release No. 04/69, April 1, 2004, Washington. D.C
224. International Monetary Fund, IMF Country Report No.03/155-0Azerbaijan Republic: Report on Observance of Standards and Codes-Fiscal Module Update, June 2003
225. http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2005/pr05287.htm
226. http://www.adb.org/documenta/csps/aze/2004/csp-aze-2004.pdf
227. http://www.ebrd.org/about/strategy/country/azer/index.htm
228. http://mys.co-az.net/nazaparat/igtisad/igtis11/03.htm
229. http://www.president.az/so8-interviews/-interview-e.html
230. http://www.hasanguliyev.com/musahibe.htm
231. http://www.isagambar.az/IsaQemberin sehifesiigtisaditehlukesizlik_files/
tehl ukesilik.htm
232. http://www.economy.cou.az/inverst/country
233. Azərbaycan Respublickasi Igtisadi Inkişf Nazirliyi, Azərbaycan Respublickasi Regionlarinin Social-igtisadi Inkişf Dövlət programi, Baki 2004

234. Azərbaycan Igtisadi Inkişf Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasinda 2002-2006-ci Illərda Bölmanin Inkişaf üzre Dövlət programi, Baki, 2002
235. Azerbaycan Respublikas, Milli BankI, illik hesabat, BakI 2003
236. Azerbaycan Respublikas, Milli BankI, illik hesabat, BakI 2003
237. Azerbaycan Respublikas, Milli BankI, illik hesabat, BakI 2002
238. Azerbaycan Respublikas, Milli BankI, illik hesabat, BakI 2002
239. Azerbaycan Respublikas, Milli BankI, illik hesabat, BakI 2003

بخش دوم: ساختار نظامی

۱ـ تاریخ نظامی جمهوری آذربایجان

پیشینه نظامی و نظامی‌گری در سرزمین فعلی جمهوری آذربایجان به‌صورت بارز و مشخص به دوران شکل‌گیری خان‌نشین‌ها (عمدتاً به دوره حاکمیت صفویان در ایران) بر می‌گردد. البته رویدادهای نظامی در عهد باستان که در متون قدیمی آذربایجان از جمله در کتاب «دده قورقود» آمده و منعکس کننده لشکرکشی‌ها و رویارویی‌های جنگی است، در اینجا مورد توجه قرار نمی‌گیرد، زیرا این رویدادها در محدودهٔ جغرافیایی چندان مشخصی بازتاب نیافته است، ولی صف‌آرایی‌های نظامی و لشکرکشی‌های خانات در قفقاز جنوبی به‌صورت آشکار در منابع تاریخی آمده است. این خان‌نشین‌ها محل زندگی و حکومت مسلمانان ترک زبان (به‌عنوان قوم اکثریت و حاکم) بود که هر کدام از آنها در امور منطقهٔ خود از جمله در مسائل قشون استقلال داشتند. خان‌نشین‌هایی مانند باکو، گنجه، قره‌باغ، شکی، لنکران و ... در عین حال که مستقل از هم بودند، با همدیگر و نیز با خان‌نشین‌های دیگری نظیر ایروان که آن نیز مسلمان‌نشین بود، نوعی اتحاد و همکاری نزدیک داشتند. البته اتحاد این خانات گاهی از هم می‌گسست و به دشمنی و ایجاد صف‌بندی‌های مبتنی بر حمایت از قدرت‌های نظامی منطقه مانند ایران، امپراتوری عثمانی و روس‌ها تبدیل می‌گردید.

پس از انضمام خانات قفقاز جنوبی به روسیه تزاری، نیروی نظامی موجود در این مناطق به خدمت قشون تزارها درآمد. نظامیان آذربایجان نیز وارد اردوی تزار شدند و در این راه به رتبه‌های بالا (ژنرالی) نیز رسیدند.

بعد از شکل‌گیری اتحاد جماهیر شوروی نیز این روند ادامه یافت و افسران عالی‌رتبه آذری به همراه سربازان در ارتش شوروی انجام وظیفه نمودند. از نیمه دوم قرن هیجدهم تا زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی اسامی بیش از ۱۳۰ ژنرال آذربایجانی که دارای سمت فرماندهی در مناطق و واحدهای بزرگ نظامی بودند، در منابع اطلاعاتی ذکر شده است. در جریان جنگ جهانی دوم تعداد ۴۰ نفر از ژنرال‌ها و افسران آذربایجانی عنوان «قهرمان اتحاد جماهیر شوروی» را کسب کردند.

افسران و سربازان آذربایجانی در طول دو جنگ جهانی در ارتش روسها جنگیدند. در جنگ جهانی اول ۲۰۰ افسر عالی‌رتبه و بیش از ۳۰۰۰ سرباز آذری در قشون روسها جنگیدند. از ژنرال‌های آذری مشهور در آن دوران که در ارتش روس مقام فرماندهی داشتند، می‌توان افرادی مثل «صمد بیگ مهماندارلی»، «علی آقاشیخ لینسکی»، «حسین خان نخجوانسکی» و «خان ایروانسکی» را نام بُرد. البته پس از تشکیل جمهوری دموکراتیک آذربایجان توسط محمد امین رسول‌زاده در سال ۱۹۱۸ گروهی از این ژنرال‌ها به خدمت ارتش ملی جمهوری دموکراتیک آذربایجان پیوستند که پس از سقوط حکومت ملی در باکو در سال ۱۹۲۰، بلشویک‌ها تعداد ۸۵ نفر ژنرال و افسر عالی‌رتبه و میانی را به جرم همکاری با ارتش ملی آذربایجان، اعدام، زندانی و یا از کار بر کنار کردند و تعدادی نیز به کشورهای همجوار به ویژه ترکیه پناهنده شدند.[۱]

در جنگ جهانی دوم آذربایجانی‌ها در قالب لشکرهای ۷۷، ۲۲۳، ۴۰۲، ۴۱۶ بسیار فعالتر از جنگ جهانی اول در دفاع از اتحاد جماهیر شوروی مشارکت داشتند. در این جنگ بیش از ۶۰۰۰۰۰ نفر از سربازان و افسران آذری شرکت داشتند. که ۴۰,۰۰۰ نفر از آنها در طول جنگ جهانی دوم کشته شدند. در این جنگ آلمانی‌ها به دلیل وجود منابع عظیم نفتی در اطراف باکو

و فعال بودن تأسیسات استخراج و تولید نفت در این منطقه تمایل زیادی به تصرف این منطقه داشتند و نظامیان آذربایجانی موجود در ارتش سرخ شوروی شرکت در این جنگ را وظیفه ملی و دفاع از سرزمین آذربایجان می‌دانستند.

در جنگ جهانی دوم آذربایجانی‌ها علاوه بر دادن ۴۰,۰۰۰ کشته، بیش از ۵۰,۰۰۰ زخمی نیز داشتند که تعداد زیادی از آنها دچار معلولیت شدند. واحدهای نظامی آذربایجان در طول این جنگ بارها به اروپا اعزام و در تصرف شهرهای اروپایی نقش داشتند.[۲]

در زمان حاکمیت اتحاد جماهیر شوروی، جمهوری‌های مختلف کشور حق داشتند در چارچوب سامانه نظامی شوروی در خاک خودصاحب ارتش باشند. از این رو قلمرو سرزمین آذربایجان با توجه به موقعیت خاص سوق‌الجیشی و منابع انرژی و از حیث دارا بودن امکانات نظامی وضعیت مناسبتری داشت. اما پس از فروپاشی شوروی که بسیاری از این امکانات منتقل گردید و یا از بین رفت و نیز به دلیل فقدان ارتش ملی و دکترین دفاعی و امنیتی در کشور، آذربایجان از نظر توان دفاعی با مشکلات زیادی مواجه شد و در واقع دچار نوعی سردرگمی و بلاتکلیفی بود. این نقیصه با نبود وفاق ملی در بین گروه‌های سیاسی و وابستگی شدید دولت حاکم به روسیه در ابتدای استقلال کشور ـ که نهایتاً منجر به هرج و مرج سیاسی و اجتماعی در کشور و تعویض مکرر دولت گردید ـ همراه گشته و امنیت ملی و تمامیت ارضی کشور را به مخاطره انداخت.

نیروهای وزارت کشور آذربایجان و برخی از نیروها به جای مانده از ارتش شوروی سابق که تعهد چندانی به حفظ تمامیت ارضی کشور نداشتند، به یکبار با شورش‌های فراگیر ارامنه مسلح قره‌باغ مواجه شدند، شورش‌هایی که از مدت‌ها پیش با کمک ارتش ارمنستان برنامه‌ریزی شده بود. این شورش‌ها با حمایت و پشتیبانی مستقیم ارتش ارمنستان انجام می‌شد، از این رو و بنا به دلایل متعددی که در جای خود به آنها اشاره خواهد شد، نظامیان آذربایجان قادر به کنترل این شورش‌ها نشدند و با لشکرکشی مستقیم ارتش ارمنستان و الحاق منطقه درگیری به خاک ارمنستان، آذربایجان این بخش از خاک خود را از دست داد.

نیروهای نظامی و تجهیزات و امکانات ارتش شوروی در ترکیب ارتش چهارم ایـن کـشور در خاک آذربایجان حضور داشت. امکانات و پرسنل ارتش چهارم در خـاک آذربایجـان در آن زمان بدین قرار بود:

• نیروی زمینی

این نیرو شامل ۴ یگان موتوری و ۱۶۲ یگان پیاده تفنگدار بود که شامل لشکرهای متعددی بود. این لشکرها عبارت بودند از:

ـ لشکر ۶۰ در باکو

ـ لشکر RD ۲۳ در گنجه

ـ لشکر ۲۹۵ در لنکران

ـ لشکر ۷۵ در منطقه برونبوم نخجوان

• نیروی هوایی

این نیرو دارای پایگاه هوایی پیشرفته‌ای (پایگاه هوایی ۱۰۴) در گنجه بود در این نیرو بیش از ۷۰۰۰ نفر پرسنل خدمت می‌کردند و دارای ۳۰ فروند هواپیمای جنگـی از نـوع سـوخو ۲۴، سوخو ۲۵ و میگ‌های ۲۵، ۲۳ و ۲۹ بود. این نیرو دارای پایگاهی فرعی در مناطق خان کنـدی قره‌باغ (هنگ ۳۶۶ هوایی) بود. نیروی هوایی همچنین به هلی‌کپترهـای Mi8 و Mi 24 مجهـز بود. و سیستم دفاع موشکی آن شامل موشک‌های زمین به هـوا و تجهیـزات رادار در نزدیکـی مرز ایران مستقر بود و نیز پایگاه موشک‌های بالستیک در گبه‌له مستقر بود.

• نیروی دریایی

نیروی دریایی نیز شامل پایگاه دریایی «خزر» در باکو و کارخانـه سـاخت و تعمیـر شـناورهای جنگی در همین منطقه بود. همچنین مدرسه عالی نیروی دریایی ارتش شوروی در باکو مستقر بود.

به طورکلی تجهیزات نظامی ارتش شوروی در آذربایجان در آن زمان بدین قرار بود:

تعداد تانک: ۳۹۱ فروند

تعداد زرهپوش جنگی: ۱۲۸۵ فروند

تعداد توپ: ۴۶۳ عراده

تعداد هلی‌کوپتر: ۲۴ فروند

تعداد هواپیمای جنگی (انواع مختلف): ۱۲۴ فروند

تعداد کشتی جنگی کلاس ریگا: ۴ فروند

تعداد کشتی‌ها و شناورهای گشت‌زنی و ساحلی: ۳۰ فروند

تعداد شناورهای مین‌یاب: ۲۲ فروند

تعداد شناورهای آبی ـ خاکی (هاورکرافت): ۱۹ فروند

تعداد شناورهای پشتیبانی: ۱۰ فروند

تعداد کل پرسنل نظامی: ۶۶,۰۰۰ نفر[۳]

تخلیه نیروهای نظامی و تجهیزات و تسلیحات شوروی از آذربایجان

پس از روی‌کارآمدن دولت ابوالفضل ایلچی بیگ رهبر جبهه خلق آذربایجان که در ضدیت کامل با روسیه بود، دو کشور روسیه و جمهوری آذربایجان توافق کردند تا نیروهای نظامی روسیه خاک آذربایجان را تخلیه نمایند. البته این توافقنامه گارد مرزی کشور را شامل نمی‌شد. طبق این توافق مرزهای جمهوری آذربایجان در اختیار نیروهای روسی بود که تحت فرماندهی ارتش آذربایجان و حمایت لجستیکی و آموزش ارتش روسیه قرار داشتند.

به دنبال توافق صورت گرفته بیش از ۶۲۰۰۰ نفر از نظامیان روس خاک آذربایجان را ترک کردند. در بین این افراد افسران میانی و عالی‌رتبه زیادی وجود داشت و نیز نظامیان مجرب و آموزش دیده و متخصص در بین آنها بود.

همچنین برابر توافقی که بین روسیه و سه کشور قفقاز جنوبی به عمل آمد، قرار بود، تجهیزات و تسلیحات متعلق به نیروهای روسی که در خاک این کشورها خدمت می کردند، در کشور میزبان باقی بماند و در این میان آذربایجان به دلیل اینکه در زمان اتحاد جماهیر

شوروی ارتش چهارم شوروی با تجهیزات و تسلیحات پیشرفته در خاک این کشور استقرار داشت، دارای جایگاه ویژه‌ای بود. ولی به رغم این توافق تسلیحات، تجهیزات و ماشین‌های جنگی مستقر در خاک آذربایجان در زمان انتقال نیروهای روس یا از بین رفتند و یا مورد سرقت و قاچاق قرار گرفتند. تجهیزات و ماشینهای جنگی و کشتی‌ها و هواپیماهای متعلق به «ناو تیپ خزر»[1] و «لشکر هوابرد ۱۰۴»[2] که دارای امکانات پیشرفته و مناسبی بودند، طی انتقال ارتش روس از بین رفته و یا از خاک آذربایجان منتقل گردیدند.[(۴)]

نقاط عطف در تاریخ وقایع نظامی آذربایجان

● *ژانویه سیاه*

بیستم ژانویه سال ۱۹۹۰ در تاریخ جمهوری آذربایجان روزی غم‌انگیز و فراموش‌ناپذیر است و به نام «ژانویه سیاه»[3] (قارا یانوار) مشهور و شناخته شده است. در این روز ارتش سرخ شوروی با استعداد ۶۶ هزار نیروی مسلح و تجهیزات نظامی به ۱۱۰ هزار نفر نیروی مسلح آماده و حاضر در شهر باکو پیوستند و شروع به کشتار مردم غیرنظامی نمودند که در اعتراض به سیاست‌های دولت مرکزی اتحاد جماهیر شوروی و دولت محلی کمونیست در آذربایجان اقدام به راهپیمایی کرده بودند، در این تهاجم که برای مردم غیرنظامی باکو غیرمترقبه و غیرقابل پیش‌بینی بود، بیش از ۱۳۰ نفر کشته و ۷۰۰ نفر زخمی شدند و صدها نفر دیگر نیز به‌صورت غیرقانونی دستگیر گردیدند. در بین کشته‌شدگان، زخمی‌ها و دستگیرشدگان تعداد زیادی زن و بچه نیز وجود داشت.

ریشه‌های وقوع این حادثه به چند ماه قبل بر می‌گشت که با اجرای سیاست‌های جدید توسط دولت تحت رهبری میخائیل گورباچف رهبر شوروی، ارامنه قره‌باغ و نیز دولت محلی

---

1. Caspian Flotilla
2. The Airbone Division
3. Qara Yanvar

ارمنستان خواستار انفکاک منطقهٔ قره‌باغ کوهستانی از خاک آذربایجان و پیوستن آن به خاک ارمنستان بودند. هرچند در آن زمان دولت‌های آذربایجان و ارمنستان هنوز زیرنظر مسکو اداره می‌شدند و تجزیه قره‌باغ ماهیتاً با زمان بعد از فروپاشی شوروی تفاوت داشت ولی تقاضای ارامنه مبنی بر اداره منطقه قره‌باغ تحت‌نظر دولت محلی ایروان بود. با وجود اینکه میخائیل گورباچف در جریان مناقشه قره‌باغ همواره موضعی جانبدارانه نسبت به ارامنه می‌گرفت، ولی دولت مرکزی شوروی با اتخاذ سیاستی دوگانه این معضل و تنش را به مثابهٔ آتش زیر خاکستر نگه داشت. با وجود عدم موافقت دولت کمونیست مسکو با خواسته‌های ارامنه، آنها روز به روز بر دامنهٔ تحرکات افراطی خود می‌افزودند و با آزار و اذیت مسلمانان در مناطقی که ارامنه در اکثریت بودند، زمینه یک مناقشه تمام عیار را فراهم می‌ساختند.

در این راستا بیش از ۲۰۰ هزار نفر از آذربایجانی‌های ساکن در شهرهای ارمنستان به ویژه ایروان مورد تهاجم گروه‌های افراطی ارمنی قرار گرفتند و دولت محلی ایروان و دولت مسکو در قبال این موضوع سکوت اختیار نمودند و این افراد با دادن تعدادی کشته و زخمی مجبور به مهاجرت اجباری به خاک آذربایجان شدند. در این زمینه دولت تحت رهبری ایاز مطلب‌اف از کمونیست‌های وابسته به کرملین در باکو نیز اقدام مؤثری انجام نداد. این اتفاقات تأثیر عمیقی بر افکارعمومی مردم آذربایجان گذاشت و راهپیمائی مردم باکو که با هدایت جبهه خلق آذربایجان به رهبری ابوالفضل ایلچی بیگ شکل گرفته بود، در اعتراض به این وضعیت بود و با ورود نیروهای پیاده و زرهی ارتش سرخ به باکو که با دستور مستقیم میخائیل گورباچف انجام گرفت، این اعتراض به خاک و خون کشیده شد. دولت مسکو با همدستی دولت محلی باکو از چند روز قبل برای این تهاجم خود را آماده می‌ساخت. یکی از بهانه‌های دولت مسکو برای اعلام وضعیت فوق‌العاده در آذربایجان و گسیل نیروی مسلح به باکو حمایت از ساکنان روس باکو بود، در حالی که اکثر خانواده‌های روس که با دولت مرکزی ارتباط داشتند، از چند روز قبل با داشتن اطلاع از حادثه، شهر را به مقصد مسکو ترک کرده بودند.

در جریان قتل‌عام مردم غیرنظامی باکو در این روز تعداد زیادی از ارامنه نیز در ترکیب نیروهای نظامی سرکوبگر اعزامی از مسکو قرار داشتند که این افراد سهم عمده‌ای در کشتار مردم باکو داشتند. به نظر می‌رسد که این امر (قراردادن سربازان ارمنی در بین نیروهای مهاجم به شهر) طبق نقشه قبلی توسط مقامات کرملین صورت گرفت. افزون بر این دولت مرکزی سانسور خبری شدیدی در خصوص این واقعه ایجاد کرد و رادیو ـ تلویزیون باکو از یک روز قبل تعطیل گردید و رسانه‌های خبری مسکو نیز به انعکاس واقعی حادثه نپرداخت. برعکس رسانه‌های گروهی خارجی با بهره‌گیری از اطلاعات نمایندگی‌ها و کنسولگری‌های کشورهای غربی واقع در باکو و مسکو به انعکاس گسترده موضوع پرداختند. بعدها این حادثه از سوی تمام سازمان‌های خارجی و داخلی مورد نکوهش قرار گرفت و حتی سران کاخ کرملین نیز بعدها به تقصیر خود اعتراف کردند. از جمله میخائیل گورباچف رهبر وقت شوروی که دستور مستقیم اعزام نیرو به باکو را داده بود، طی سخنانی در سال ۱۹۹۵ در استانبول ترکیه در این باره چنین گفته است: «اعلام وضعیت فوق‌العاده در باکو و اعزام نیروی نظامی به این شهر بزرگ‌ترین اشتباه زندگی سیاسی من بود».

رفتار نظامیان در حادثه بیستم ژانویه در آن زمان کاملاً مغایر با قوانین و مقرارت آذربایجان، اتحاد جماهیر شوروی و پیمان‌نامه‌ها و موافقت‌نامه‌های متعدد بین‌المللی بود و بعد از آن کمیسیون‌های تحقیق متعددی برای آشکارسازی علل و عوامل و نیز مسببین و مقصرین این حادثه تشکیل گردید و مجلس ملی آذربایجان نیز لایحه‌ای را که دولت آذربایجان بعد از روی کارآمدن حیدر علی‌اُف برای بررسی و محکومیت مسببین این حادثه تنظیم کرده بود، طی چند مرحله بررسی و پس از مذاکرات جنجال برانگیز، مقامات کرملین و نیز ایاز مطلب‌اُف رئیس‌جمهور وقت آذربایجان را در این خصوص مقصر شناخت. گفتنی است که مطلب‌اُف به خاطر این حادثه و نیز پاره‌ای موارد دیگر از سوی وزارت کشور آذربایجان تحت تعقیب است و در حال حاضر در مسکو به سر می‌برد.

• *مناقشه قره‌باغ*

شرح وقایع تاریخی (کرونولژی) مناقشه قره‌باغ

اوت ۱۹۸۷: آکادمی علوم جمهوری سوسیالیستی ارمنستان درخواستی با امضای ۱۰۰,۰۰۰ نفر مبنی بر لزوم واگذاری منطقه قره‌باغ علیا و جمهوری خودمختار نخجوان به جمهوری ارمنستان تهیه کرد.

ژانویه ۱۹۸۸: نخستین موج آوارگان و رانده شدگان آذری از خاک ارمنستان آغاز شد.

فوریه ۱۹۸۸: گروهی از مردم در ایروان و خان‌کندی (پایتخت قره‌باغ علیا) با درخواست، اتحاد ارمنستان و قره‌باغ دست به تظاهرات زدند. در همین ماه مجلس محلی منطقه قره‌باغ (نمایندگان ارمنی) به‌طور یکجانبه رأی به الحاق این منطقه به جمهوری ارمنستان دادند و شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی به خاطر اینکه این رأی بدون در نظر گرفتن دیدگاه نمایندگان آذری مجلس اخذ شده است، از پذیرفتن آن امتناع کرد. چند رو بعد از آن دو شهروند آذری در شهر عسگران از شهرهای قره‌باغ توسط ارامنه کشته شد و متعاقب آن تعدادی از ارامنه ملی‌گرای افراطی در سومقایت (در نزدیکی باکو) با شهروندان آذری درگیر شدند و تعدادی از دو طرف کشته و زخمی شدند.

مارس ۱۹۹۸: در استان آرارات جمهوری ارمنستان عملیاتی توسط گروه‌های ملی‌گرای ارمنی علیه آذری‌ها صورت گرفت.

ژوئن ۱۹۸۸: مجلس محلی قره‌باغ (نمایندگان ارمنی) دوباره جدایی از آذربایجان را به تصویب رساند ولی مجلس ملی جمهوری آذربایجان این مصوبه را برخلاف قوانین موجود دانست و آن را رد نمود. مجلس ملی ارمنستان از این اقدام مجلس محلی قره‌باغ حمایت کرد.

جولای ۱۹۸۸: شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی در نشست فوق‌العاده خود رأی به باقی‌ماندن قره‌باغ در ترکیب جمهوری آذربایجان داد.

نوامبر ۱۹۸۸: ارامنه قره‌باغ کوهستانی با تخریب جنگل «توپخانا» و آثار باستانی موجود در آن که متعلق به آذری‌هاست و احداث یک واحد صنعتی در این جنگل باعث اعتراض عدهٔ زیادی از مردم آذربایجان شدند و در باکو به این خاطر تظاهرات وسیعی صورت گرفت.

دسامبر ۱۹۸۸: مهاجرت اجباری دسته‌جمعی آذربایجانی‌های سراسر خاک ارمنستان آغاز شد.

ژانویه ۱۹۸۹: دولت مسکو به‌طور مستقیم کنترل و اداره امور قره‌باغ را به دست گرفت که این امر باعث اعتراض مردم آذربایجان شد.

ژوئن ۱۹۸۹: ۱۴۰۰۰ نفر از آذری‌های خان‌کندی (مرکز قره‌باغ علیا) وادار به کوچ اجباری توسط ارامنه و با کمک نیروهای نظامی ارسالی از مسکو شدند.

جولای ۱۹۸۹: روستای آذری‌نشین کرکی جهان در قره‌باغ کوهستانی توسط ارامنه به آتش کشیده شد.

در همین ماه نمایندگان بخش گوران بوی در آذربایجان خواستار الحاق این بخش به قره‌باغ کوهستانی شدند که مجلس ملی آذربایجان آن را رد کرد. همچنین در این ماه جمهوری ارمنستان مسیر ارتباطی بین جمهوری نخجوان با سرزمین اصلی آذربایجان را که از خاک این جمهوری می‌گذشت، قطع کرد.

سپتامبر ۱۹۸۹: در پی اعتراضات مکرر گروه‌های سیاسی جمهوری آذربایجان به‌ویژه جبهه خلق آذربایجان، شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی در نشست اضطراری خود بیانیه‌ای در خصوص حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت جمهوری سوسیالیستی آذربایجان شوروی صادر نمود.

ژانویه ۱۹۹۰: نیروهای ارمنی با چند فروند هلی‌کپتر اقدام به پیاده کردن نیروهای نظامی در برخی روستاهای بخش خانلار در آذربایجان کردند و تعدادی از روستائیان را کشتند. نیروهای ارمنستان همچنین روستایی را در نخجوان به تصرف خود درآوردند.

ژوئن ۱۹۹۰: شورای عالی جمهوری سوسیالیستی آذربایجان شوروی در سراسر مرز کشور با ارمنستان (حدود ۹۷۵ کیلومتر) حالت فوق‌العاده و اضطراری اعلام کرد.

ژانویه ـ می ۱۹۹۱: براساس گزارش خبرگزاری تاس ۱۱۵ مورد حمله مسلحانه به مأمورین دولتی آذربایجان (عمدتاً به پست‌های نظامی و گشتی‌ها) از طرف ارامنه انجام شد.

می ـ ژوئن ۱۹۹۱: عملیات مشترکی توسط گروه آمون[1] (نیروهای پلیس ویژه آذربایجان) و واحدهایی از ارتش شوروی در زمینه کنترل پاسپورت در نقاط خارج از قره‌باغ انجام شد که در نتیجه آن ۶۰۰۰ نفر از ارامنه از این مناطق به داخل منطقه ارمنی‌نشین قره‌باغ کوچ داده شدند.

اوت ۱۹۹۱: شورای عالی جمهوری آذربایجان خروج آذربایجان از اتحاد جماهیر شوروی و استقلال این کشور را در روز سی‌ام ماه اوت اعلام نمود.

سپتامبر ۱۹۹۱: نمایندگان ارمنی مجلس محلی قره‌باغ کوهستانی خروج منطقه قره‌باغ از ترکیب سیاسی جمهوری آذربایجان را اعلام نمودند. آنها در مورد خروج این منطقه از ترکیب اتحاد جماهیر شوروی نظری اعلام نکردند. در همین ماه رؤسای جمهور آذربایجان و ارمنستان در روسیه با میانجیگری رؤسای جمهور روسیه و قزاقستان دیدار و به حل مسالمت‌آمیز تنش و مناقشه قره‌باغ تأکید کردند. یک روز بعد از این دیدار جمهوری ارمنستان نیز استقلال خود را اعلام کرد.

اکتبر ـ نوامبر ۱۹۹۱: جمعی از آذری‌های مناطق هادرود و خوجاوند در منطقه قره‌باغ کوهستانی وادار به کوچ اجباری شدند.

نوامبر ۱۹۹۱: هلی‌کوپتر حامل نیروهای حافظ صلح از روسیه و قزاقستان و برخی مسئولین آذربایجان و نیز خبرنگاران محلی و خارجی در منطقه خوجاوند در قره‌باغ توسط ارامنه هدف قرار گرفت و سقوط کرد و تمام ۲۳ نفر سرنشین آن کشته شدند. با این اقدام توافقنامه امضاء شده بین رؤسای جمهوری دو کشور در روسیه که دو ماه قبل صورت گرفته بود، نقض گردید. به دنبال آن آذربایجان صدور گاز به ارمنستان و تأمین برق به خان کندی مرکز قره‌باغ

---

1. Omon

کوهستانی را قطع کرد. در همین ماه شورای عالی جمهوری آذربایجان استقلال قره‌باغ از آذربایجان را باطل اعلام کرد.

دسامبر ۱۹۹۱: نیروهای نظامی وابسته به وزارت کشور شوروی خاک قره‌باغ کوهستانی را ترک و در اکثر نقاط تجهیزات و تسلیحات خود را به ارامنه واگذار کردند.

ژانویه ۱۹۹۲: ارامنه، روستایی را در حد فاصل خان کندی (مرکز قره‌باغ کوهستانی) و شوشا (شهر آذری‌نشین خارج از قره‌باغ کوهستانی) اشغال کردند. این روستا موقعیت سوق‌الجیشی داشت.

فوریه ۱۹۹۲: حمله به غیرنظامیان آذری توسط ارامنه مسلح در شهر خوجالی (خارج از منطقه ارمنی‌نشین قره‌باغ کوهستانی) ۶۱۳ کشته و ۵۹۸ زخمی برجای گذاشت و صدها نفر بی‌خانمان گردیدند. دولت آمریکا این رویداد را بزرگ‌ترین Carnage سال نامید. در همین ماه هنگ زرهی ۳۶۶ روسیه ناحیه خوجالی را ترک و بخش عمده تجهیزات و سلاح‌های خود را به چریک‌های ارمنی تحویل داد.

مارس ۱۹۹۲: ایاز مطلب‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان تحت فشار افکار عمومی و اعتراض شدید گروه‌های سیاسی به خاطر عدم انجام اقدام پیشگیرانه در زمینه قتل‌عام مردم خوجالی مجبور به استعفا شد.

مـی ۱۹۹۲: در پی مذاکرات سران دو کشور آذربایجان و ارمنستان در تهران که با میانجیگری جمهوری اسلامی ایران انجام شد، دو طرف بر سر آتش‌بس و حل مسالمت‌آمیز مناقشه توافق کردند. روز بعد از این مذاکرات ارتش ارمنستان با حمله به شهر آذری‌نشین شوشا و سایر مناطق رایون شوشا آتش‌بس و توافق انجام شده را نقض کرد. همچنین کلیه آذری‌های باقیمانده در منطقه قره‌باغ کوهستانی وادار به کوچ اجباری به سایر مناطق آذربایجان شدند. در همین ماه ارتش ارمنستان و ارامنه مسلح قره‌باغ با تصرف شهر لاچین در خارج از قره‌باغ کوهستانی عملاً منطقهٔ قره‌باغ کوهستانی را به خاک ارمنستان ملحق کردند. در اثر این عملیات ۶۵۰۰۰ نفر از آذری‌ها بی‌خانمان شدند.

ژوئن ـ سپتامبر ۱۹۹۲: ارتش جمهوری آذربایجان تحت فرماندهی ابوالفضل ایلچی بیگ رئیس جمهور جدید، با انجام عملیاتی حدود ۸۰ درصد از رایون آغ دره از جمله شهر آغ‌دره را از ارامنه بازپس گرفت و تا فاصله ۵ الی ۱۰ کیلومتری شهر اشغال شده شوشا پیش رفت. با میانجیگری وزیر دفاع روسیه، وزرای دفاع دو کشور آذربایجان و ارمنستان در روسیه بر سر آتش‌بسی دو ماهه توافق کردند.

دسامبر ۱۹۹۲: هنوز یک ماه از توافق حاصل شده سپری نشده بود که نیروهای نظامی ارمنی با تصرف ۸ روستا در رایون زنگیلان، آتش‌بس را نقض کردند.

فوریه ۱۹۹۳: شهر کلبه جر (در خارج از منطقه قره‌باغ کوهستانی) به همراه سایر نواحی رایون کلبه جر توسط ارتش ارمنستان اشغال گردید و ۱۶۰۰۰۰ آذری بی‌خانمان شد.

آوریل ۱۹۹۳: شورای امنیت سازمان ملل متحد با تصویب قطعنامه شماره ۸۲۲، خواستار تخلیه فوری نیروهای ارمنی از رایون کلبه جر و سایر اراضی اشغال شده اخیر در خاک آذربایجان شد.

ژوئن ۱۹۹۳: شورش نظامیان مخالف دولت به رهبری سرهنگ صورت حسین‌اف در گنجه که به سایر نقاط آذربایجان از جمله باکو نیز سرایت کرد، ابوالفضل ایلچی‌بیگ را مجبور به ترک سِمَت خود کرد. وی باکو را به مقصد نخجوان (زادگاه خود) ترک کرد. در اثر شورش‌ها و ناآرامی‌های داخلی بخش عمده نیروهای نظامی جبهه‌های جنگ را ترک کرده و به پایتخت و گنجه اعزام شدند. ارتش ارمنستان نیز از این موقعیت بهره گرفته و شهر آغ‌دام و ارتفاعات استراتژیک اطراف آن را به تصرف خود درآورد. چند روز بعد نیز ارامنه، شهر آغ‌دره را که توسط ارتش آذربایجان بازپس گرفته شده بود، دوباره تصرف کرد. در اثر تصرف آغ‌دام توسط ارامنه بیش از ۱۶۰ هزار نفر از اهالی این شهر آواره و بی‌خانمان شدند.

جولای ۱۹۹۳: ارامنه رایون فضولی و شهر فضولی را اشغال کردند و ۱۵۳۰۰۰ نفر اهالی این مناطق بی‌خانمان شدند. ارامنه چند روز بعد رایون قبادی و جبرائیللی را نیز اشغال کرده و ۸۸۰۰۰ نفر از اهالی این دو منطقه را آواره ساختند.

سپتامبر ۱۹۹۳: آذربایجان به منظور پیشگیری از حمایت روسیه از ارمنستان دوباره وارد گروه کشورهای مستقل مشترک‌المنافع شد. (گفتنی است که این کشور در زمان حکومت ایلچی‌بیگ از این گروه خارج شده بود).

اکتبر ۱۹۹۳: حیدر علی‌اُف قدرت را در آذربایجان به دست گرفت. شورای امنیت سازمان ملل متحد در قطعنامه شماره ۸۷۴ خود خواستار تلاش طرفین برای برقراری صلح و امنیت در منطقه شد. نیروهای ارمنی موقعیت هورادیز را اشغال کردند و ارتباط منطقه زنگیلان و بخش‌های اشغال نشده از جبرائیللی و قبادلی را با سایر مناطق آذربایجان قطع نمودند. و چند روز بعد این نواحی نیز اشغال شدند و بیش از ۵۰۰۰۰ نفر از اهالی این مناطق آواره شدند.

نوامبر ۱۹۹۳: حیدر علی‌اُف رئیس‌جمهور جدید آذربایجان طی فرمانی از مردم خواست در راه دفاع از کشور خود بپا خیزند. در همین ماه شورای امنیت سازمان ملل متحد در قطعنامه شماره ۸۸۴ اشغال زنگیلان و هورادیز و تهاجم علیه غیرنظامیان و بمباران خاک آذربایجان را محکوم کرده و خواستار عقب‌نشینی نیروهای اشغالگر از رایون زنگیلان و ناحیه هورادیز شد.

دسامبر ـ ژانویه ـ فوریه ۱۹۹۴: بعد از مدت زمان بیش از یک سال وقفه در دفاع نظامی از خاک کشور، ارتش آذربایجان عملیات نظامی خود را مجدداً آغاز کرد و مناطق هورادیز، ارتفاعات استراتژیک آغدام و آغدره و گذرگاه اومار در کوه‌های مورو (راه دسترسی به منطقه کلبه جر) را از ارامنه باز پس گرفتند.

می ۱۹۹۴: با تلاش گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا، وزرای دفاع دو کشور آذربایجان و ارمنستان قرارداد آتش‌بس امضا کردند.

اثرات مناقشه قره‌باغ در آذربایجان

وقوع درگیری‌هایی به مدت بیش از ۵ سال در قره‌باغ کوهستانی و مناطق اطراف آن صدمات و خسارات زیادی به منابع انسانی و مادی آذربایجان وارد ساخت که عمده‌ترین آنها به‌طور اجمال در پی می‌آید:

● اشغال بخش‌هایی از خاک کشور توسط ارامنه شامل

ـ منطقه قره‌باغ کوهستانی شامل رایون‌های شوشا، خان‌کندی، خوجالی، عسگران، خوجاوند، آغدره و هادروت با مساحت ۴۴۰۰ کیلومتر مربع که از سال ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۳ به اشغال درآمده است.

همچنین مناطق زیر خارج از منطقه قره‌باغ کوهستانی نیز به اشغال ارامنه درآمد.

ـ رایون لاچین در تاریخ ۱۸ می ۱۹۹۲ به مساحت ۱۸۷۵ کیلومتر مربع

ـ رایون کلبه جر در تاریخ ۲ آوریل ۱۹۹۳ به مساحت ۱۹۳۶ کیلومتر مربع

ـ رایون آغدام در تاریخ ۲۳ جولای ۱۹۹۳ به مساحت ۱۱۵۴ کیلومتر مربع

ـ رایون جبرائیللی در تاریخ ۲۳ اوت ۱۹۹۳ به مساحت ۱۰۵۰ کیلومتر مربع

ـ رایون فضولی در تاریخ ۲۳ اوت ۱۹۹۳ به مساحت ۱۱۱۲ کیلومتر مربع

ـ رایون قبادلی در تاریخ ۳۱ اوت ۱۹۹۳ به مساحت ۸۲۶ کیلومتر مربع

ـ رایون زنگیلان در تاریخ ۳۰ اکتبر ۱۹۹۳ به مساحت ۷۰۷ کیلومتر مربع

● کشته و زخمی‌شدن، اسارت و آوارگی شهروندان آذری

ـ کشته شدن بیش از ۲۰ هزار نفر از شهروندان آذربایجان که اکثر آنها غیرنظامیان بودند.

ـ زخمی شدن بیش از ۵۰ هزار نفر از شهروندان آذری که اکثر آنها غیرنظامیان بودند و تعداد زیادی از این افراد در حال حاضر معلول جسمی هستند.

ـ اسارت بیش از ۴۸۰۰ نفر از شهروندان آذری که عمدتاً غیرنظامیان بودند و در بین آنها حدود ۱۰۰۰ نفر کودک، زن و افراد مسن هستند. دولت ارمنستان پس از آتش‌بس و در اجرای توافق مبادله اسرا حدود ۱۴۰۰ نفر از اسرای آذری را آزاد نمود ولی مابقی توسط ارمنستان انکار می‌شود. تعدادی از این افراد در اسناد صلیب سرخ نیز نیامده است و مقامات باکو مدعی‌اند؛ بیشتر آنها تعمداً یا در اثر شکنجه و شرایط نامناسب بازداشتگاه‌ها تاکنون کشته شده‌اند.

ـ آوارگی حدود یک میلیون نفر از شهروندان آذری ۲۰۰۰۰۰ نفر از این آوارگان آذری‌های ساکن در جمهوری ارمنستان بودند که وادار به کوچ اجباری به خاک آذربایجان شدند و بقیه آذری‌های ساکن در قره‌باغ کوهستانی و مناطق اشغال شده اطراف آن هستند.

● *تخریب منابع مادی آذربایجان*

ـ تخریب، غارت و سوزاندن بیش از ۹۰۰ منطقه مسکونی (شهر و روستا)

ـ تخریب، غارت و سوزاندن ۶ هزار واحد اقتصادی (شامل واحدهای صنعتی، کشاورزی، تولیدی و ...)

ـ تخریب بیش از ۴۳۰۰ واحد فرهنگی و اجتماعی

ـ تخریب حدود ۷۰۰ مرکز بهداشتی و درمانی

ـ تخریب و سوزاندن حدود ۹۳۰ کتابخانه عمومی

ـ تخریب و سوزاندن بیش از ۴۶۰ موزه و آثار تاریخی (از مهم‌ترین موزه‌های تخریب شده می‌توان به موزه‌های کلبه جر، آغ‌دام و زنگیلان اشاره کرد).

ـ تخریب حدود ۱۰۰ اثر باستانی

ـ تخریب ۶ سالن تئاتر و کنسرت

ـ سرقت و ناپدید گردیدن بیش از ۴۰ هزار قطعه اشیاء عتیقه و باستانی

مجموع خسارت مادی وارده به کشور آذربایجان در اثر جنگ قره‌باغ معادل ۶۰ میلیارد دلار آمریکا برآورد می‌شود که با توجه به اقتصاد این کشور عدد بسیار بالایی محسوب می‌شود.[۵] (همان‌گونه که در بخش اقتصادی ذکر شده این رقم حدود ۲۲/۲ میلیارد دلار نیز ذکر شده است).

۲ـ دکترین و استراتژی دفاعی ـ امنیتی آذربایجان

۲ـ۱ـ استراتژی و دکترین نظامی کشور در دو دهه گذشته:

از آنجا که عمر جمهوری مستقل آذربایجان اندکی بیش از یک دهه است، روند تاریخی استراتژی و دکترین نظامی این کشور از ابتدای دهه نود قابل ارزیابی است. تا پیش از فروپاشی

اتحاد جماهیر شوروی دکترین و استراتژی نظامی و دفاعی حاکم بر ساختارهای نیروهای نظامی مستقر در خاک این جمهوری، همان دکترین و استراتژی شوروی و ارتش سرخ بود. هر چند در اینجا قصد بررسی این دکترین و استراتژی را نداریم، با وجود این از مؤلفه‌های اصلی دکترین ارتش سرخ، تأمین امنیت داخلی شوروی، حفظ نظام کمونیستی در داخل کشور و در کشورهای هم‌پیمان، مقابله با تهدیدات و گسترش غرب به‌ویژه پیمان نظامی ناتو را می‌توان برشمرد.

پس از فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان بی‌برنامگی در تمام ساختارهای نظامی کشور وجود داشت. به‌رغم ایجاد ارتش ملی در سالهای آغازین استقلال کشور، نیروهای نظامی آذربایجان در عمل ماهیت و کارکردهای ارتش ملی را نداشتند. افزون بر کمبود و نقص در تسلیحات و تجهیزات نظامی، استراتژی و دکترین نظامی، دفاعی و امنیتی مشخصی توسط دستگاه‌های نظامی و سیاسی دنبال نمی‌شد.

یکی از دلایل اصلی نبود دکترین نظامی کشور در سال‌های ابتدایی بعد از استقلال بی‌ثباتی نظام سیاسی بود. به‌طوری‌که در مدت چهارسال ابتدای استقلال کشور چهار دولت و رئیس حکومت با چهار دیدگاه و رویکرد متفاوت بر سرکار آمدند. جالبِ توجه آنکه این رؤسای حکومت اغلب با فشار سیاسی و نظامی مسند خود را ترک کردند. این در حالی بود که طی مدت این سالها کشور مورد هجوم نظامیان خارجی و شورشیان داخلی قرار گرفته بود.

نتایج نداشتن استراتژی و دکترین نظامی و طرح و برنامه مشخص در زمینه امور دفاعی، بی‌تدبیری‌هایی بود که حاصلی جز اشغال بخشی از خاک کشور در پی نداشت، برخی از این بی‌تدبیری‌ها عبارتند از:

- عدم اقدام مؤثر پیشگیرانه و به موقع در مورد شورش ارامنه قره‌باغ که بعداً با دخالت ارتش ارمنستان همراه شد، در زمان حاکمیت ایاز مطلب‌اف رئیس‌جمهور کمونیست آذربایجان.

ـ عدم توفیق در جلب رضایت روس‌ها در زمینه ارائه تسلیحات و تجهیزات مستقر در خاک آذربایجان به ارتش ملی این کشور در حالی که بیشتر این تسلیحات از بین رفت یا در بازار آزاد بفروش رفته و از کشور خارج شد و یا در اختیار شورشیان ارمنی قره‌باغ قرار گرفت. این در حالی بود که ارتش ارمنستان علاوه بر گرفتن کمک تسلیحاتی مستقیم از روسیه، از تسلیحات و تجهیزات بر جای مانده از واحدهای ارتش سرخ شوروی در خاک خود، به صورت بهینه و مؤثر استفاده کرد.

ـ سطحی‌نگری در زمینه حل مناقشه قره‌باغ از طریق مذاکره توسط مقامات آذربایجانی که منجر به برگزاری نشست و امضای توافقنامه تهران شد که یک روز بعد از امضای دو طرف توسط طرف ارمنی نقض و بخش‌هایی از خاک آذربایجان در همان زمان اشغال شد.

ـ اتخاذ تصمیم اشتباه خروج آذربایجان از گروه کشورهای مستقل مشترک‌المنافع در زمان حاکمیت حزب جبهه خلق آذربایجان که باعث خشم مسکو و حمایت‌اش از ارمنستان شد. آذربایجان در آن زمان در حالی از زمرهٔ کشورهای مستقل مشترک‌المنافع بر جای مانده از شوروی خارج شد و با قطع ارتباط خود با روسیه درصدد پیوند همه‌جانبه از جمله نظامی با غرب برآمد که ارتش آذربایجان در جنگ قره‌باغ سلاح‌های کهنه روسی را به کار می‌گرفتند و سلاح دیگری در اختیار نداشتند.

ـ بازگشت نیروهای نظامی آذربایجان از جبهه‌های جنگ به منظور تأمین امنیت داخلی و حفظ دولت ایلچی بیگ در سال‌های ۱۹۹۳ و ۱۹۹۴ که باعث شد، دفاع و مبارزه در جبهه جنگ به مدت بیش از یک سال از طرف آذری‌ها عملاً تعطیل شود و در این مدت ارتش ارمنستان بخش‌های قابل توجهی از خاک آذربایجان را اشغال کرد. گفتنی است که در این ایام سرهنگ صورت حسین‌اف از فرماندهان جنگ قره‌باغ با گردآوری نظامیان ناراضی در گنجه به باکو حمله کرد و حکومت ایلچی بیگ را ساقط نمود.

موارد پیش گفته نشان می‌دهند، دکترین دفاعی مدون و منسجم که مورد قبول تمام گروه‌های سیاسی و کارگزاران حاکمیت باشد، وجود نداشته است و اگر هم دکترین مدونی بوده در سطح یک طرح کلی باقی مانده و برنامه اجرایی برای آن ریخته نشد. از سوی دیگر سایر سیاست‌های حکومت در راستای عملی ساختن این دکترین نبوده است.

از تاکتیک‌های بارز به کار گرفته شده در سال‌های جنگ که در راستای عملی ساختن استراتژی دفاعی کشور بدان بها داده شد، روی آوردن به جنگ زمینی در دفاع از اراضی کشور بود. و این تاکتیک در عمل منجر به شکست شد. شایان گفتن است، به دلیل دریایی نبودن منطقه جنگی، آذربایجان از نیروی دریایی نمی توانست بهره گیرد و نیروی هوایی کشور نیز چه از حیث سازماندهی، برنامه‌ریزی و نیروی متخصص و چه از حیث تجهیزات و تسلیحات دارای ضعف‌های زیادی بود، از این رو شاید اتکای مفرط ارتش آذربایجان به نیروی زمینی و پیش گرفتن دفاع در زمین گزینه‌ای اجباری محسوب می‌شد.

بررسی سیر تحولات در مسائل نظامی آذربایجان نشان از آن دارد که پس از آتش‌بس در جبهه‌های جنگ در سال ۱۹۹۴، دولت آذربایجان در پی برطرف ساختن کاستی‌ها و ایرادهای ارتش برآمد. رویکرد مدرن‌سازی ارتش را مطابق با استانداردهای غرب به‌ویژه ناتو در پیش گرفت، به بهره‌گیری از تجهیزات و تسلیحات مدرن بها داد و به ارتقاء سطح مهارت‌های حرفه‌ای و توان رزمی نیروهای نظامی در قالب حضور این نیروها در دوره‌ها و سمینارهای آموزشی و تمرین‌ها و رزمایش‌های بین‌المللی و منطقه‌ای به مثابهٔ یک اولویت نگریست. هر چند در موارد یاد شده توفیق آذربایجان نسبی است و تا شرایط مطلوب و موردنظر فاصله زیادی مانده است، رویکردهای یادشده آغاز دوره مشخص و متمایز از گذشته را در عرصه مبانی و اصول تئوریک دفاع (دکترین و استراتژی) نمایان می‌سازد.

تازه‌ترین مرحله در روند تاریخی استراتژی امنیت ملی و دکترین نظامی کشور، فعالیت‌هایی است که در اخیراً آغاز شده است و طبق فرمان رئیس‌جمهور آذربایجان قرار بود، تا پایان نیمه اول سال ۲۰۰۵ تدوین و ارائه گردد. در دکترین نوین، آذربایجان در نظر دارد، از تجربیات و

داشته‌های نرم‌افزاری کشورهای خارجی پیشرو در این زمینه از جمله کشورهای آلمان و انگلستان استفاده نماید.

۲ـ۲ـ ابعاد و سطوح استراتژی و دکترین دفاعی جمهوری آذربایجان

در فرآیند تدوین، تصویب و به کارگیری استراتژی و دکترین دفاعی و امنیتی آذربایجان، سطوح متعددی وجود دارد. طبق اصل ۹۵ قانون اساسی جمهوری آذربایجان، دکترین و استراتژی دفاعی و نظامی کشور توسط رئیس‌جمهور به مجلس پیشنهاد می‌شود و پس از تصویب در مجلس ملی به‌کارگیری و اجرای آن الزام اجرایی پیدا می‌کند.[۶]

از حیث نحوه تدوین و تصویب دکترین و استراتژی دفاعی کشور، دو نهاد حاکمیتی وظیفه‌مند هستند که عبارتند از: ریاست‌جمهوری و مجلس ملی که از نظر سطح می‌توان گفت، بدون در نظر گرفتن وظایف و اختیارات و میزان قدرت هر کدام، هردوی آنها در یک سطح قرار دارند و هر دو نهاد از قوای اصلی حاکمیت (مجریه و مقننه) به‌شمار می‌آیند. علاوه بر دو نهاد یادشده که در سطح قوای اصلی و رده اول کشور قرار دارند، در مجموعه دستگاه حاکمه جمهوری آذربایجان شورایی به نام «شورای امنیت» هست که به‌صورت مستقیم زیرنظر رئیس‌جمهور فعالیت می‌کند.

شورای امنیت کشور در تاریخ ۱۰ آوریل ۱۹۹۷ به فرمان حیدر علی‌اُف رئیس‌جمهور سابق آذربایجان تشکیل شد. ضرورت تشکیل این شورا در اصل ۱۰۹ قانون اساسی جمهوری آذربایجان مورد تأکید قرار گرفته است. وظیفه اصلی و هدف اساسی از تشکیل این شورا فراهم ساختن زمینه و شرایط برای تحقق و حفاظت از حقوق و آزادی‌های مردم، تأمین و حفظ و استقلال کشور و تأمین و محافظت از تمامیت ارضی کشور است. اعضای شورای امنیت عبارتند از:

ـ رئیس‌جمهور (رئیس شورا)

ـ رئیس مجلس ملی (عضو شورا)

- نخست‌وزیر (عضو شورا)
- رئیس دفتر ریاست جمهوری (دبیرشورا)
- مشاور دولت (رئیس‌جمهور) در سیاست خارجی (عضو شورا)
- مشاور دولت (رئیس‌جمهور) در امورنظامی (عضو شورا)
- دادستان کل کشور (عضو شورا)
- وزیر دفاع (عضو شورا)
- وزیر امنیت ملی (عضو شورا)
- وزیر کشور (عضو شورا)[۷]

با توجه به مطالب پیش گفته می‌توان ۲ سطح مشخص را در فرآیند تدوین، تصویب و به‌کارگیری دکترین و استراتژی دفاعی کشور برشمرد که عبارتنداز: سطح اول که قانون اساسی کشور و قوانین موضوعه دیگر است و سطح دوم که قوای مجریه و مقننه هستند و اگر شورای امنیت کشور را نیز در این سطح‌بندی به‌شمار آوریم قوه قضائیه نیز (به خاطر عضویت دادستان کل کشور در شورا) در سطح دوم ساختار تدوین، تصویب و به‌کارگیری دکترین دفاعی ذی‌مدخل است.

در زمینه محتوا و مؤلفه‌های دکترین دفاعی کشور نیز هر چند در منابع، مستندی از دکترین تدوین شده و مشخص یافت نشد ولی براساس آنچه از گفتار و دیدگاه‌های مسئولین رده بالای کشور استنتاج شده است، دو سطح زیر را می‌توان به‌شمار آورد:

- سطح داخلی: در این سطح دفاع از حاکمیت و برقراری امنیت در داخل موردتوجه قرار می‌گیرد و حفاظت از حاکمیت سیاسی در برابر مخالفین و نیز مقابله با هرگونه تجزیه‌طلبی که منجر به نقض و خدشه‌دار شدن یکپارچگی سرزمینی آذربایجان می‌شود، به مثابهٔ اولویت در نظر گرفته می‌شود.

- سطح خارجی (منطقه‌ای و بین‌المللی): در این سطح در درجه اول دفاع از تمامیت ارضی و مرزهای کشور و منافع متعلقه به سرزمین آذربایجان مدنظر قرار می‌گیرد. ورود به

ساختارهای دفاعی منطقه‌ای و بین‌المللی نیز در این سطح به منزله یک اولویت نگریسته می‌شود.

علاوه بر سطوح، دکترین و استراتژی دفاعی کشور ابعاد مختلفی را دربر می‌گیرد که برخی از عمده‌ترین آنها در طبقه‌بندی زیر می‌آید:

ـ بُعد نظامی: از حیث مسائل نرم‌افزاری نظامی در دکترین و استراتژی دفاعی کشور، افزایش توان رزمی و سطح مهارت‌های ارتش و نیروهای امنیتی و انتظامی موضوع اولویت داری است که دولت آذربایجان بدان اهمیت زیادی می‌دهد. ورود به ساختارهای نظامی منطقه‌ای و بین‌المللی نیز در این بُعد جای می‌گیرد.

ـ بُعد سیاسی و دیپلماتیک: توجه به ابعاد سیاسی در دکترین دفاعی کشور در واقع به نوعی جایگزین کردن نیروی سیاسی به جای نیروی نظامی است. به عبارت دیگر دولت در پی آن است، به برخی اهداف بدون توسل به اقدام نظامی نائل آید و این مهم را در گرو تحقق فعالیت‌های سیاسی و دیپلماسی فعال می‌داند. اولویت دادن به مذاکره برای حل مناقشه قره‌باغ در مقابل اقدام نظامی مهم‌ترین دستورکار دولت در بعد سیاسی استراتژی و دکترین دفاعی کشور است.

ـ بُعد اجتماعی و فرهنگی: با دقت در دیدگاه‌های مطرح شده از سوی مقامات رده بالای آذربایجان در زمینه دکترین و استراتژی دفاعی کشور، به اولویت ابعاد اجتماعی و فرهنگی می‌توان پی بُرد. پایین بودن روحیه و انگیزه دفاع از سرزمین در بین ارتش آذربایجان و عدم درک واقعی و ملموس آنها از مفهوم استقلال و حاکمیت ملی که در جنگ قره‌باغ بزرگ‌ترین ضربه را به عملکرد دولت زد، سران کشور را بر آن داشته است تا با گنجاندن رویکردهای افزایش روحیه میهن پرستی در بین نیروهای نظامی و امنیتی، این نقیصه را برطرف سازند. مقابله با جرائم اجتماعی به ویژه جرائم سازمان یافته نیز از اولویت‌های دکترین دفاعی کشور است و تأییدی بر وزین بودن بُعد اجتماعی ـ فرهنگی در سطوح نرم‌افزاری استراتژی و دکترین دفاعی است.

ـ بُعد اقتصادی: اقتصاد نقشی دوگانه در استراتژی و دکترین دفاعی کشور دارد، از یک سو توجه به الزامات و نیازهای اقتصادی دفاع به مثابهٔ یک اولویت در نظر گرفته می‌شود که افزایش مستمر بودجه سالانه نظامی و دفاعی کشور و توجه به وضع اقتصادی و سطح معیشتی منابع انسانی ساختارهای دفاعی و نظامی کشور بارزترین احکام و الزامات تصریح شده در این استراتژی است. از سوی دیگر ساختارهای دفاعی و نظامی به منزله وسیله‌ای در خدمت اقتصاد کشور قملداد می‌شود. تأکید بر حفظ امنیت پروژه‌های اقتصادی بزرگ به ویژه خط لوله نفتی باکو ـ تفلیس ـ جیهان و نیز خط لوله گاز باکو ـ تفلیس ـ ارزروم (در آینده) و وظیفه‌مند بودن نیروهای نظامی و امنیتی کشور در این خصوص مصداق این جهت‌گیری است و در این میان توجه به کمک‌های مالی، فنی و نیروی نظامی کشورهای خارجی نشان از اهمیت بالای این رویکرد دارد. در واقع دکترین دفاعی کشور دو نوع برخورد با اقتصاد دارد. برخورد اول این است که اقتصاد در خدمت دفاع باشد و برخورد دوم این است که ساختارهای دفاعی در خدمت اقتصاد کشور باشند که با توجه به شرایط خاص هر دوره یکی از این دو برخورد می‌تواند، نقش اصلی را ایفا نماید.

• *مؤلفه‌های اصلی دکترین دفاعی ـ نظامی و استراتژی امنیت ملی آذربایجان*

۱ـ حفظ یکپارچگی سرزمینی کشور (تمامیت ارضی) و آزادسازی اراضی اشغال شده

آزادسازی اراضی اشغال شده در قره‌باغ کوهستانی و نیز رایون‌های اطراف آن که در اشغال ارتش ارمنستان و شورشیان جدایی‌طلب ارمنی قره‌باغ است. از اساسی‌ترین مؤلفه‌های موجود در دکترین دفاعی ـ نظامی کشور است. این مؤلفه علاوه بر داشتن جایگاه درخور در اندیشهٔ کارگزاران نظام سیاسی و نظامیان بلندپایه، در فکر و ذهن مردم آذربایجان نیز اهمیت وافری دارد. به‌طور کلی اکثر مردم آذربایجان بدون وجود قره‌باغ در ترکیب سرزمینی و سیاسی آذربایجان، یکپارچگی سرزمینی و فراتر از آن مفهوم ملت برایشان قابل تصور نیست.

در کنار اصرار مردم و کارگزان حاکمیت کشور بر بازپس‌گیری اراضی اشغال شده، پیشگیری از بروز خطر تهدید یکپارچگی سرزمینی از سوی سایر عوامل از جمله مطالبات قومی اقلیت‌هایی نظیر تالش‌ها و لزگی‌ها نیز به مثابهٔ یک اولویت در استراتژی دفاعی کشور جای دارد.

۲ـ تأمین امنیت در مواجهه با تهدیدهای داخلی و خارجی

تأمین امنیت داخلی کشور شامل اقدامات اساسی بازدارنده و مقابله کننده با فعالیت‌های ضد حاکمیت توسط گروه‌های معارض داخلی است. این گروه‌ها شامل گروه‌های سیاسی مخالف دولت فعلی که بیشتر آنها گرایش‌های غربی و ضد روسی دارند، گروه‌های سیاسی ـ مذهبی (که باکو آنها را بنیادگراها یا گروه‌های افراطی اسلامی می‌نامد) و گروه‌های قومی هستند. افزون بر این گروه‌ها که حاکمیت و نظام سیاسی را تهدید می‌کنند، عوامل تهدید کننده اجتماعی نیز در زمره تهدیدهای داخلی امنیت ملی محسوب می‌شوند، تروریسم، موادمخدر و جرائم سازمان یافته از جمله این تهدیدها محسوب می‌شوند.

تهدیدهای خارجی امنیت ملی کشور نیز بیشتر تهدید همسایگان آذربایجان است که ارمنستان در رأس آنها قرار دارد و سایر کشورها تهدید بالفعل به‌شمار نمی‌آیند. در زمینه مقابله با تهدیدهای داخلی و خارجی دولت آذربایجان تمهیداتی اندیشیده و دکترین دفاعی خود را با این ملاحظات به پیش می‌برد.

۳ـ حفظ حاکمیت سیاسی و دولت

نیروهای نظامی آذربایجان یکی از وظایف اصلی خود را محافظت از ارکان حاکمیت و دولت می‌دانند و در این زمینه گاهی ارتش و وزارتخانه‌های مرتبط نظیر وزارت کشور و امنیت ملی دخالت‌های غیرقانونی در امور سیاسی می‌کنند. وظیفه‌مند بودن نهادهای نظامی در مورد

حفاظت از موجودیت دولت علاوه بر سیاست‌های اعمالی نظامیان در سیاست‌های اعلامی آنها نیز به چشم می‌خورد.

(مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع آذربایجان با نشریه فاینانشیال تایمز انگلیس در اوت ۲۰۰۴)

۴ـ مدرن‌سازی ارتش و تقویت توان رزمی قوای نظامی

مقامات سیاسی و نظامی آذربایجان بارها بر اهمیت این مؤلفه تأکید کرده‌اند و در چند سال اخیر رویکرد نظامی کشور بیشتر در این راستا بوده است. در این رابطه ارتش آذربایجان در صدد است، خود را از قید وابستگی به تجهیزات و تسلیحات روسی رها کند و با استانداردهای غربی به‌ویژه ناتو مطابقت دهد.

۵ـ ورود به اتحادیه‌های نظامی ـ دفاعی و گسترش همکاری‌های نظامی با کشورهای متحد

در بین اتحادیه‌های نظامی، ناتو جایگاه ویژه‌ای در دکترین نظامی آذربایجان دارد، جزئیات همکاری و پیشینه ورود آذربایجان به این اتحادیه در بخش مربوط به پیمان‌های نظامی آمده است. آذربایجان با پیگیری جدی ورود خود به ناتو از یک طرف سعی دارد، سطح کیفی ارتش خود را بالا بَرَد و از طرف دیگر در صدد است با الحاق کامل به این پیمان از قدرت نظامی آن برای آزادسازی اراضی اشغال شده خود و پیشگیری از تهدیدهای احتمالی آتی نسبت به یکپارچگی سرزمین‌اش بهره گیرد. هر چند بخش دوم خواسته باکو در شرایط فعلی امکان تحقق ندارد.

۶ـ استفاده از فناوری و تسلیحات نوین و مناسب

بهره‌گیری ارتش از تجهیزات نظامی و سلاح‌های پیشرفته، امکانات شناسایی و ردیابی متحرک مثل رادارهای قابل حمل و استفاده از ساختارهای چابک و تربیت نیروهای واکنش

سریع از دیگر مؤلفه‌هایی هستند که در دکترین و استراتژی نظامی کنونی آذربایجان بـه منزلـهٔ اولویت قلمداد می‌شوند.

۷ـ تقویت روحیه میهن پرستی و وطن دوستی

این رویکرد نه تنها در بین ارتش بلکه در بین آحاد مردم نیـز مطـرح اسـت. آذربایجـان در درگیری‌های قره‌باغ از نبود حس ملی و روحیه دفاع از سرزمین در بـین مـردم و ارتـش خـود بسیار صدمه دید. حتی حیدر علی‌اُف رئیس‌جمهور سابق آذربایجان در آن سالها یکی از عوامل اصلی عقب‌نشینی نیروهای نظامی آذری از مواضع خود و تخلیه سریع مناطق مسکونی توسـط شهروندان را نبود روحیه میهن‌پرستی و همچنین ضعف در اعتقادات دینی آنها دانسـت و پـس از به دست گرفتن قدرت در یک فراخوان عمومی از همه مردم کشور خواست، در راه دفاع از میهن به پا خیزند. ضعف در روحیه میهن‌پرستی مردم که علل مختلفی از جمله بی‌اعتمادی آنها به حکومت و زیستن طولانی مدت در نظام اشتراکی کمونیـستی کـه انگیـزه مالکیـت و تعلـق خاطر به سرزمینی را در آنها کاهش داده بود، داشت و اهتمام حاکمیت سیاسـی در آذربایجـان برای از بین بردن این نقطه ضعف است.(۸)

۸ـ پیوند نظامی با ترکیه برای مبارزه با دشمنان مشترک

ترکیه از دیرباز به مثابهٔ حامی قدرتمند آذربایجان محسوب می‌شد و به نـوعی نقـش بـرادر بزرگ‌تر را ایفا می‌کرد. نقشی که روسیه در ارتباط با کشورهای مستقل مشترک‌المنافع مدعی آن برای خود است ولی در عمل آذربایجان این نقش را به ترکیه داده است. هر چند ترکیه به رغم داشتن قدرت نظامی زیاد در جنگ قره‌باغ کمک چندانی به آذربایجان نکرد ولی حمایـت‌هـای سیاسی ترکیه همواره باعث شده تا این جمهوری نوپـا در عرصـه معـادلات سیاسـی ـ امنیتـی منطقه احساس تنهایی نکنـد. رئـیس‌جمهـور آذربایجـان (الهـام علـی‌اُف) دو کـشور ترکیـه و آذربایجان را یک کشور در قالب دو دولت نامیده است».(۹) پـس از پایـان جنـگ قـره‌بـاغ کـه

همزمان با رشد درخور توجه قدرت سیاسی ـ نظامی و اقتصادی ترکیه در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی بود، ارتش ترکیه بیشترین کمک را در حوزه امور نظامی به ارتش آذربایجان کرده است.

موفقیت‌های نسبی نظامی ترکیه در سرکوب نیروهای مسلح کُرد مخالف دولت در خاک خود و در شمال عراق و نیز صف‌آرایی‌های نظامی این کشور در چند سال گذشته علیه برخی کشورهای منطقه (سوریه و یونان) که اغلب با برتری سیاسی و دیپلماتیک ترکیه پایان یافته و نیز ایفای نقش مؤثر و موفقیت‌آمیز نیروهای نظامی ترک در ائتلاف نیروهای غربی در افغانستان و کوزوو، از این کشور در ذهن کارگزاران سیاسی آذربایجان، قدرت نیرومند منطقه‌ای ساخته است. از این‌رو آذربایجان، ترکیه را به منزله پُلی برای اتصال با دنیای غرب می‌داند. افزون بر اینها ترکیه کم ضررترین کشور برای منافع ملی آذربایجان است و هیچگونه تهدیدی برای آن به شمار نمی‌آید. با توجه به موارد گفته شده باکو در دکترین نظامی خود جایگاه ممتازی را به نقش ترکیه داده است و برای تحقق این نقش تلاش زیادی نیز از سوی دو طرف صورت گرفته است که جزئیات آن در بخش همکاری‌های نظامی آمده است.

۹ـ قلمداد کردن ارمنستان به منزله بزرگ‌ترین دشمن کشور

سپهبد صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان چند سال پیش در یک گفت‌وگو به‌طور آشکار ارمنستان را بزرگ‌ترین دشمن آذربایجان خواند.[۱۰] و به نظر می‌رسد این ایده هر چند ممکن است از سوی سایر مقامات کشور علناً بیان نشود، ولی مخالفی نیز ندارد. حتی گروه‌های سیاسی مخالف دولت نیز در این خصوص دیدگاه متباینی ارائه نکرده‌اند. گفتنی است که ابی‌اُف در کنار اشاره به نام ارمنستان، اعلام کرد: هر کشور دیگری که موضع خصمانه علیه آذربایجان داشته باشد، نیز دشمن کشور به‌شمار خواهد رفت.[۱۱]

۱۰ـ منتفی بودن آغاز جنگ تا زمان سودمند بودن مذاکرات قره‌باغ

این دیدگاه به کرّات توسط مسئولین کشور از جمله رئیس‌جمهور و رئیس مجلس و نیز وزرای مربوطه اعلام شده است و در ظاهر نشان از آن دارد که مقامات باکو خواهان حل مسالمت‌آمیز قضیه هستند و به دنبال رویکرد نظامی نیستند ولی این دیدگاه ماهیتی دوگانه و ابهام‌آمیز دارد.

طبق این نظریه اگر مذاکرات سودمند نباشد، آغاز جنگ منتفی نیست و معیار سودمند بودن مذاکرات مشخص نیست و مسلماً تعیین آن به عهده خود آذربایجان است. به نظر می‌رسد وجود این اندیشه در استراتژی دفاعی کشور راه را برای تصمیمات بعدی باکو باز می‌گذارد تا در موقع مناسب و در صورت ضرورت دست به اقدام نظامی نیز بزنند و با توجه به اعلام این دیدگاه از سال‌ها قبل، اذهان عمومی و نیز محافل سیاسی در منطقه به این مسئله آشنا هست.

۱۱ـ افزایش مداوم بودجه نظامی سالانه کشور

در این زمینه با توجه به عملکرد سالهای اخیر دولت که زمینه‌ساز آن افزایش درآمدهای دولت بوده است، می‌توان گفت که این مؤلفه به راحتی در دکترین نظامی کشور به اجرا در می‌آید. رئیس‌جمهور کشور نیز در سخنرانی «روز رهایی ملی» در سال ۲۰۰۴ این مسئله را مورد تأکید قرار داده است.[۱۲] هر چند وزیر دفاع کشور افزایش بودجه نظامی کشور در سالهای آتی را منتفی دانسته است.[۱۳] ولی اظهارنظر وی هیچوقت جدی تلقی نشد و تحلیل‌گران اکثراً بر این باورند که آذربایجان سال به سال بودجه نظامی خود را افزایش خواهد داد.

۱۲ـ افزایش توان رزمی و ارتقاء سطح مهارت‌های پرسنل نظامی

ارتش آذربایجان با اعزام افسران خود به کشورهای اروپایی به ویژه ترکیه و آمریکا درصدد، تربیت نیروی نظامی متخصص در زمینه‌های مختلف است. دعوت از مدرسین خارجی (به‌ویژه کشورهای یاد شده) برای تربیت متخصص در داخل نیز در این راستا مورد

توجه جدی قرار گرفته است. در اینجا ذکر این نکته لازم است که به رغم اتکای ارتش آذربایجان به آموزش‌های خارجی، اندیشه‌ای در استراتژی نظامی کشور وجود دارد که از تسلط خارجی‌ها بر ارکان نظام آموزشی ارتش به خارج کم کند. این تفکر به صورت آشکار بیان نمی‌شود ولی عملکرد مقامات مسئول در سیستم آموزشی نیروهای نظامی مؤید آن است.

تصمیم وزارت دفاع کشور در جایگزین کردن مدیران داخلی به جای مدیران ارتش ترکیه در یکی از آموزشگاه‌های عالی نظامی کشور در این راستا قابل ارزیابی است. گفتنی است که اصرار مقامات وزارت دفاع به این امر علی‌رغم اعتراض دانشجویان نظامی، بحرانی در سطح ملی در ارتش کشور ایجاد کرده است.[۱]

۱۳ـ ارتقاء سطح معیشت نیروهای نظامی

ایجاد انگیزه مادی در بین نیروهای نظامی از ابتدای استقلال کشور، مورد توجه سیاستگذاران نظامی آذربایجان بود. در جنگ قره‌باغ ارتش آذربایجان برای تشویق خلبانان پاداش‌های مادی در خور توجهی به ازای هر مورد عملیات موفقیت‌آمیز در نظر گرفته بود. هر چند این سیاست به دلیل وجود برخی کاستی‌ها که در جای خود به آنها اشاره خواهد شد، نتوانست، موفقیت‌آمیز باشد ولی این امر نشان از وجود تفکر ایجاد انگیزه مادی در ارتش دارد. رئیس‌جمهور آذربایجان نیز در سال ۲۰۰۴ طی فرمانی به دولت دستور داد، حقوق پرسنل نظامی را ۱۵۰ درصد افزایش دهد.

---

۱. اعتراض دانشجویان این آموزشگاه به مدیریت ضعیف فعلی است که در مقایسه با مدیریت افسران ترکیه در سطحی پایین‌تر است. آنها خواستار بازگشت افسران ترکیه به این آموزشگاه هستند و تعدادی از دانشجویان اقدام به ترک آموزشگاه کرده بودند. ظاهراً با مداخله مقامات نظامی بلندپایه از جمله وزیر دفاع این بحران فروکش کرده است.

۱۴ـ ایفای نقش نظامی ـ امنیتی مؤثر در منطقه

آذربایجان درصدد است با ورود به ساختارهای امنیتی و دفاعی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در مناطق ژئوپلتیکی قفقاز جنوبی، دریای خزر، اوراسیا و... نقش متناسب با موقعیت ژئواستراتژیکی خود ایفا نماید. این مسئله باعث می‌شود، آذربایجان در کنار مقابله با تهدیدات نظامی سرزمین‌اش، به منافع ملی (به‌ویژه منافع اقتصادی) مفروض خود نیز دست یابد.

۱۵ـ نبود رویکرد بهره‌مندی از سلاح‌های هسته‌ای و کشتارجمعی

جمهوری آذربایجان همواره در سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی خود بر عدم بهره‌مندی از سلاح‌های هسته‌ای و کشتارجمعی تأکید دارد. این جمهوری علاوه بر امور نظامی در سایر زمینه‌ها (از جمله تأمین انرژی) نیز از منابع هسته‌ای استفاده نمی‌کند.

۱۶ـ مبارزه با تروریسم

به دنبال مطرح شدن مسائلی پیرامون فعالیت برخی گروه‌های مسلح بنیادگرای اسلامی در خاک آذربایجان در سال‌های ابتدایی پس از استقلال این کشور در محافل سیاسی غرب، کشورهای غربی و به‌ویژه آمریکا اهمیت زیادی به مبارزه با تروریسم در این کشور دادند. پس از حادثه یازدهم سپتامبر این اهمیت بیش از پیش نمود پیدا کرد. جمهوری آذربایجان نیز به منظور جلب حمایت غرب و نیز تأمین امنیت پروژه‌های اقتصادی بین‌المللی خود، تلاش زیادی در راه مبارزه با تروریسم در چارچوب برنامه‌های دول غربی به عمل می‌آورد.

۱۷ـ مبارزه با جرائم سازمان یافته و موادمخدر

پس از استقلال کشور به دلیل آزاد شدن رفت و آمد به این کشور جرائم سازمان یافته (به‌ویژه قاچاق انسان) و موادمخدر رشد درخور توجهی داشت و یکی از دغدغه‌های امنیت

ملی کشور محسوب می‌شود و مقابله با این تهدیدها از مؤلفه‌های دکترین دفاعی و امنیت ملی محسوب می‌شود.

۱۸ـ انجام عملیات نظامی سریع در موقع نیاز

بیشتر سیاستمداران و نیز صاحب‌منصب‌های نظامی آذربایجان بر این باوند که ارتش آذربایجان در شرایط حاضر به رغم نقطه ضعف‌های اساسی که دارد، در صورت دست زدن به یک عملیات نظامی سریع می‌تواند، اراضی اشغال شده توسط ارامنه (ارتش ارمنستان و ارامنه قره‌باغ) را آزاد سازد. کارشناسان و آگاهان نظامی کشور در این زمینه دیدگاه‌های متفاوتی دارند ولی اکثر آنها توانایی ارتش را در این زمینه مثبت ارزیابی می‌کنند. این مؤلفه از دکترین نظامی توسط مقامات سیاسی به‌طور مشخص اعلام نمی‌شود ولی نظامیان از آن سخن می‌گویند.

سپهبد «داداش رضایف» که در سال ۱۹۹۳ وزیر دفاع کشور بود و در حال حاضر از کارشناسان نظامی بلندپایه به‌شمار می‌آید، در این زمینه معتقد است، ارتش آذربایجان آمادگی کافی دارد که در صورت وقوع جنگی تمام عیار، ۷ استان آذربایجانی‌نشین اطراف قره‌باغ کوهستانی را ظرف مدت بسیار کوتاهی از اشغال نظامیان ارمنی آزاد سازد.

سپهبد «تاج‌الدین مهدی‌اف» وزیر دفاع در سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۲ نیز در این زمینه می‌گوید: دست‌کم ۶ ماه وقت برای آماده‌سازی نیروها لازم است تا کشور وارد جنگی تمام عیار شود. او بر این باور است که جنگ جدید ممکن است ۱۵ روز تا ۲ ماه طول بکشد و در این مدت ارتش آذربایجان قادر است، اراضی اشغال شده را آزاد سازد.

۱۹ـ مشارکت نظامی در برنامه‌های صلح‌بانی

آذربایجان تلاش دارد با مشارکت در برنامه‌های صلح‌بانی ناتو و سایر برنامه‌های صلح‌بانی غرب ارتباط خود با سیستم نظامی غرب را مستحکم‌تر سازد و این موضوع جایگاه پراهمیتی در استراتژی دفاعی کشور دارد. وجود ضعف در پرسنل، تجهیزات و تدارکات ارتش این

کشور باعث شده است که این کشور به‌صورت مستقل نتواند، در این برنامه‌ها ایفای نقش کند. از این‌رو در برنامه‌های صلح‌بانی افغانستان، کوزوو و عراق سربازان آذری در ترکیب واحدهای نظامی ترکیه در امر صلح‌بانی مشارکت کردند.

۲۰ـ *تأمین امنیت زیربناهای اقتصادی*

امکانات زیربنایی اقتصاد آذربایجان به ویژه امکانات ایجاد شده در زمینه انتقال منابع نفت و گاز به خارج، از اساسی‌ترین سرمایه‌های کشور محسوب می‌شوند و دولت به تأمین امنیت این پروژه‌های عظیم اهمیت زیادی می‌دهد و این مسئله را از وظایف اصلی قوای نظامی و انتظامی کشور می‌داند. افزون بر این دولت‌های غربی ذی‌نفع در این پروژه‌ها از جمله آمریکا نیز به تأمین امنیت این زیرساخت‌ها به مثابهٔ یک اولویت در امنیت منطقه می‌نگرند و بر این اساس مساعدت فنی و تجهیزاتی در خو توجهی به نیروهای نظامی آذربایجان می‌کنند.

۳ـ تشکیلات و ساختار نیروهای مسلح

تشکیلات و ساختار سازمانی نیروهای مسلح در جمهوری آذربایجان در مقیاس کلان از نظامی پیروی می‌کند که سلسله مراتب بر آن حاکم است. کلیه نیروهای مسلح کشور تحت فرماندهی شخص رئیس‌جمهور قرار دارند و این موضوع در قانون اساسی کشور تصریح شده است. هرم ساختار سازمانی نیروهای مسلح که رئیس‌جمهور در رأس آن قرار دارد، در قاعده خود سربازان عادی و مأمورین مسلح در ارگان‌های انتظامی ـ امنیتی را دارد.

رئیس‌جمهور در مقام فرماندهی کل قوا، وزرای دفاع، کشور و امنیت ملی را تحت‌نظر دارد که از بین این وزارتخانه‌ها وزارت امنیت ملی نسبت به بقیه از حالت و ماهیت نظامی کمتری برخوردار است. و به دلیل ابعاد اطلاعاتی ـ امنیتی آن اطلاعات چندانی از آن در دسترس نیست.

● وزرات دفاع

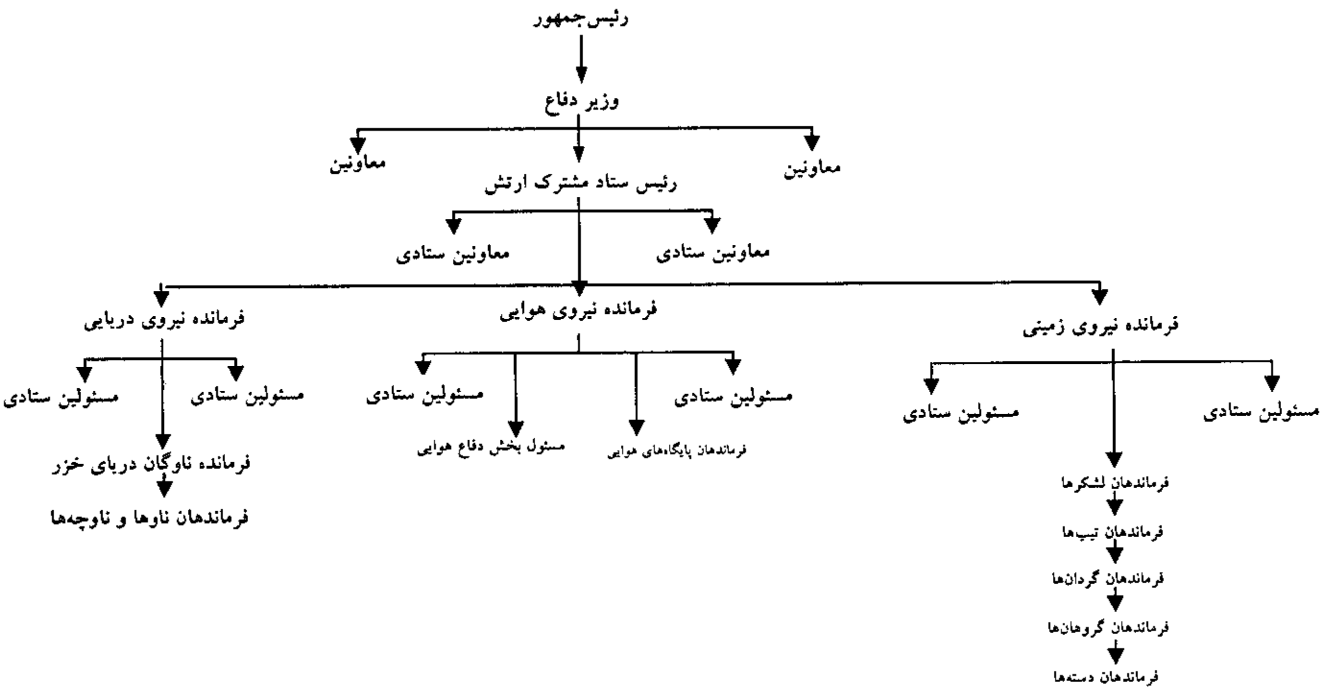
وزارت دفاع که متولی ارتش کشور است، زیرنظر وزیر دفاع فعالیت می‌کند و در رده‌های پایین‌تر از وزیر معاونت‌های ستادی و عملیاتی قرار دارند. معاونت‌های ستادی وزیر دفاع به امور پشتیبانی، نظریه‌پردازی سیاستگذاری و آموزش می‌پردازند و معاون عملیاتی وزیر همان رئیس ستاد مشترک ارتش است در رده پایین‌تر از رئیس ستاد مشترک ارتش، فرماندهان نیروهای سه‌گانه زمینی ـ هوایی و دریایی قرار دارند. فرمانده نیروی زمینی فرماندهان لشکرها را تحت‌نظر دارند و لشکرهای عمده ارتش آذربایجان عبارتند از: لشکر باکو، لشکر گنجه و لشکر نخجوان.

رده بعد از لشکر در سلسله مراتب ساختار سازمانی ارتش، تیپ است که اداره و فرماندهی آن برعهده فرمانده تیپ است و تیپ‌ها به گردان‌ها و گردان‌ها به گروهان‌ها تقسیم می‌شوند که هر کدام فرمانده دارند. گروهان‌ها که جزئی‌ترین واحد نظامی رسمی محسوب می‌شوند در پاره‌ای موارد به دسته‌های مختلف تقسیم می‌شوند.

تقسیمات واحدهای نظامی یادشده اغلب در رسته‌های پیاده‌نظام وجود دارد و در برخی رسته‌های دیگر نظیر مخابرات، فرماندهی، امورمالی و آموزش این تقسیمات رعایت نمی‌شود. به‌طور مثال یک گردان مخابرات به گروهانهای مختلف تقسیم نمی‌شود.

افزون بر این برخی واحدها و رده‌های یاد شده علاوه بر زیر بخش‌های عملیاتی دارای واحدهای تابعه ستادی نیز هستند. ستاد مشترک ارتش علاوه بر نیروهای سه‌گانه که عملیاتی هستند، واحدهای ستادی نیز دارد و فرماندهی نیروهای سه‌گانه نیز علاوه بر لشکرها در دفاتر مرکزی خود در باکو، دارای واحدهای ستادی و غیرعملیاتی هستند. با توجه به موارد گفته شده نمودار سازمانی وزارت دفاع جمهوری آذربایجان

را بدین شکل می‌توان ترسیم نمود:

رئیس‌جمهور
وزیر دفاع
معاونین
معاونین
رئیس ستاد مشترک ارتش
معاونین ستادی
معاونین ستادی
فرمانده نیروی زمینی
مسئولین ستادی
مسئولین ستادی
فرماندهان لشکرها
فرماندهان تیپ‌ها
فرماندهان گردان‌ها
فرماندهان گروهان‌ها
فرماندهان دسته‌ها
فرمانده نیروی هوایی
مسئولین ستادی
مسئولین ستادی
فرماندهان پایگاه‌های هوایی
مسئول بخش دفاع هوایی
فرمانده نیروی دریایی
مسئولین ستادی
مسئولین ستادی
فرمانده ناوگان دریای خزر
فرماندهان ناوها و ناوچه‌ها

در ابتدای استقلال کشور نیروهای نظامی پراکنده و داوطلبین آشنا به مسائل نظامی گروه‌ها و دسته‌هایی را برای دفاع در مناطق مرزی و قره‌باغ ایجاد کرده بودند که فاقد نظم و دیسیپلین نیروهای نظامی بود. پس از تأسیس وزارت دفاع ساختار سلسله مراتبی و تشکیلات نظامی در قالب «تیپ»های نظامی به مثابهٔ بزرگ‌ترین واحد نظامی شکل گرفت.

در این ساختار هر تیپ از ۵ گردان عملیاتی تشکیل می‌شد و این برخلاف ساختار موجود در ارتش شوروی بود که بالاتر از گردان و قبل از تیپ واحد هنگ قرار داشت. در ساختار ارتش ملی آذربایجان واحدهای پنجگانه هر تیپ نظامی بدین قرار بودند:

- گردان مخابرات
- گردان فرماندهی
- دسته امورمالی
- واحد مدیریت تیپ و امور عمومی
- گردان تانک

در این ساختار در هر گردان ۴۵۰ نفر پرسنل انجام وظیفه می‌کنند و هر تیپ تعداد ۳۰۰۰ تا ۳۵۰۰ نفر را دربر می‌گیرد. تعداد نیروهای دسته‌ها که کوچکترین واحد نظامی هستند، در مناطق جنگی (در مجاورت جبهه‌های جنگ قره‌باغ) بین ۲۵ تا ۵۰ نفر و در مناطق غیرجنگی ۱۵ تا ۴۰ نفر هست.[۱۴]

همانگونه که در نمودار سازمانی نیز مشاهده می‌شود، ساختار مبتنی بر لشکر و واحدهای زیر بخش آن برخلاف نیروی زمینی در نیروهای هوایی و دریایی وجود ندارد. کم بودن تعدادِ پرسنل این نیروها نسبت به پرسنل نیروی زمینی عدم توزیع گسترده نیروهای دریایی و هوایی در مناطق جغرافیایی و ماهیت متفاوت عملیات آنها با نیروی زمینی باعث شده است که سلسله مراتب حاکم بر نیروی زمینی در نیروهای هوایی و دریایی مورد توجه قرار نگیرد.

● *وزارت کشور*

وزارت کشور که وظیفه تأمین امنیت داخلی و برقراری نظم و انضباط عمومی را به عهده دارد. در بخش ستادی از این زیر بخش‌ها تشکیل شده است:

- اداره کل دبیرخانه مرکزی وزارت کشور
- اداره کل بازرسی قانونی (شامل شعبه‌های بررسی‌های قانونی، بازرسی، نظارت و هماهنگی، ستاد و واحد روشها)
- اداره کل وظایف و خدمات
- اداره کل اطلاعات جنایی
- اداره کل بازجویی و تحقیقات
- اداره کل مبارزه با جرائم سازمان یافته
- اداره کل مبارزه با موادمخدر
- اداره امنیت داخلی
- اداره تحقیقات جنایی
- اداره کل عملیات و آمار
- اداره کل امنیت اجتماعی
- اداره کل نیروهای مسلح داخلی
- اداره کل حمل و نقل و ترافیک
- اداره کل پلیس راه دولتی
- اداره کل آتش‌نشانی و خدمات ایمنی
- اداره کل تأمین اموال و املاک
- اداره گذرنامه و ثبت
- دفتر اینترپُل در جمهوری آذربایجان
- اداره کل منابع انسانی

ـ اداره تجسس داخلی

ـ اداره همکاری‌های بین‌المللی (روابط بین‌الملل)

ـ اداره بهبود شرایط پرسنل (افزایش انگیزه‌های روحی)

ـ اداره عملیات و مخابرات

ـ اداره رسانه‌های گروهی (اطلاع‌رسانی)

ـ اداره امور مالی و برنامه‌ریزی

ـ اداره لجستیک

ـ اداره بهداری

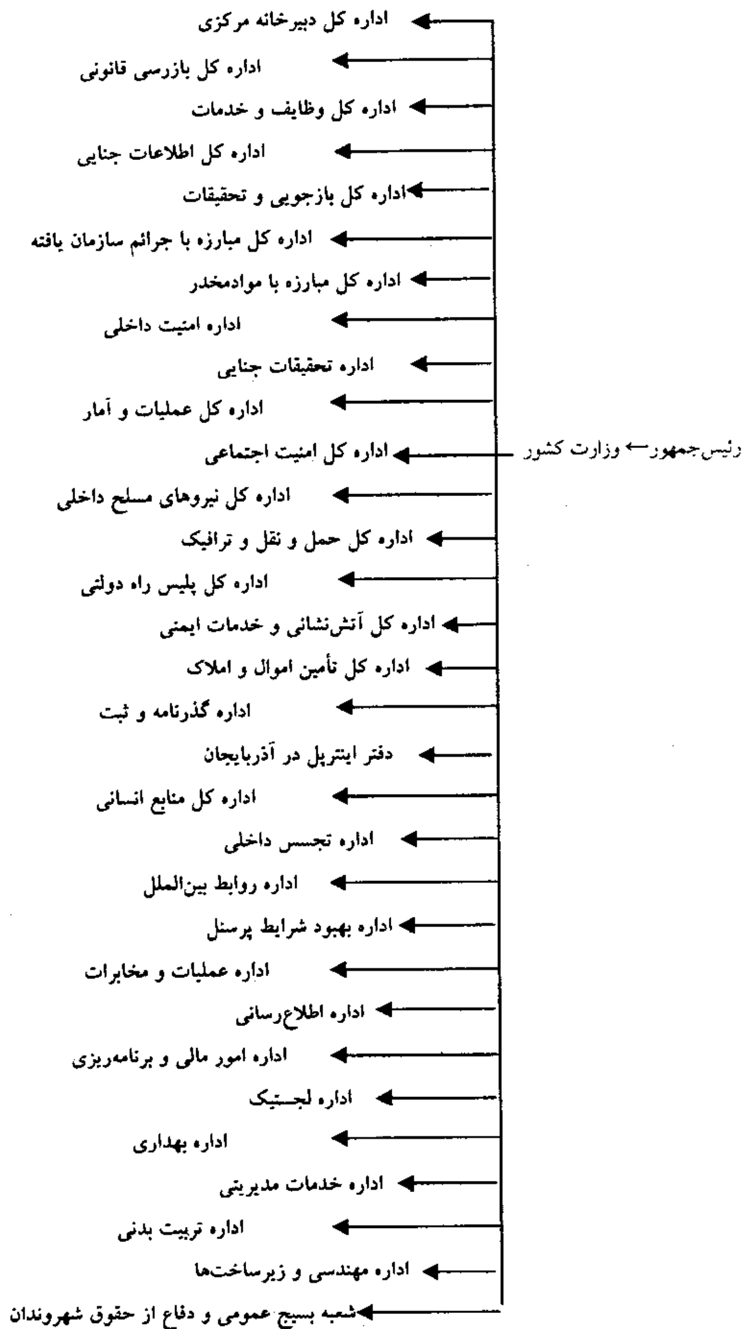
ـ اداره خدمات مدیریتی

ـ اداره ورزش (تربیت بدنی)

ـ اداره مهندسی و زیرساخت‌ها

شعبه بسیج عمومی و دفاع از حقوق شهروندان(۱۵) و (۱۶)

با توجه به مطالب گفته شده، نمودار تشکیلاتی وزارت کشور بدین صورت خواهد بود:

رئیس‌جمهور← وزارت کشور
اداره کل دبیرخانه مرکزی
اداره کل بازرسی قانونی
اداره کل وظایف و خدمات
اداره کل اطلاعات جنایی
اداره کل بازجویی و تحقیقات
اداره کل مبارزه با جرائم سازمان یافته
اداره کل مبارزه با موادمخدر
اداره امنیت داخلی
اداره تحقیقات جنایی
اداره کل عملیات و آمار
اداره کل امنیت اجتماعی
اداره کل نیروهای مسلح داخلی
اداره کل حمل و نقل و ترافیک
اداره کل پلیس راه دولتی
اداره کل آتش‌نشانی و خدمات ایمنی
اداره کل تأمین اموال و املاک
اداره گذرنامه و ثبت
دفتر اینترپل در آذربایجان
اداره کل منابع انسانی
اداره تجسس داخلی
اداره روابط بین‌الملل
اداره بهبود شرایط پرسنل
اداره عملیات و مخابرات
اداره اطلاع‌رسانی
اداره امور مالی و برنامه‌ریزی
اداره لجستیک
اداره بهداری
اداره خدمات مدیریتی
اداره تربیت بدنی
اداره مهندسی و زیرساخت‌ها
شعبه بسیج عمومی و دفاع از حقوق شهروندان

همانگونه که در چارت نیز مشخص شده در وزارت کشور ساختار سازمانی تبعیت چندانی از نظام سلسله مراتب سازمانی ندارد. این ساختار در اصطلاح علم مدیریت و سازمان تحت عنوان ساختار سازمانی «پهن»[1] نامیده می‌شود که سهولت در ارتباطات بین واحدهای مختلف سازمانی و نبود پیچیدگی در روابط سازمانی از مزایای این ساختار است ولی در عوض نظارت و کنترل امور در این ساختار برای رده‌های سازمانی بالاتر دشوارتر می‌گردد. برخلاف وزارت کشور ساختار وزارت دفاع کاملاً از نظام سلسله مراتب پیروی می‌کند و مبتنی بر ساختار سازمانی «بلند»[2] است که در آن رده‌های سازمانی زیادی به چشم می‌خورد.

البته به‌کارگیری شیوه طراحی واحدهای نظامی براساس ساختار پهن برای وزارت دفاع با توجه به گسترش جغرافیایی محل استقرار نیروهای این وزارتخانه و نیز مأموریت‌های محوله متعدد و تخصص‌های مختلف در عمل امکان‌پذیر نیست و لزوماً باید از ساختار بلند برای این وزارتخانه استفاده کرد ولی در وزارت کشور ماهیت فعالیت‌ها متفاوت است ولی با این حال دشواری‌های خاصی را در کنترل فعالیت‌ها به وجود می‌آورد.

همان‌طور که گفته شد، ساختار ذکر شده مربوط به بخش‌های ستادی وزارت کشور بود ولی بخش‌های اجرایی به‌ویژه ادارات پلیس در بخش‌های عملیاتی و صفی قرار دارند که ادارات پلیس کشور را به ۳ بخش می‌توان تقسیم کرد:

۱ـ ادارات و شعبات پلیس باکو و حومه

۲ـ ادارات و شعبات پلیس برونبوم نخجوان

۳ـ ادارات و شعبات پلیس سایر نقاط کشور (پلیس رایون‌ها)

ادارات و شعبات پلیس باکو و حومه

۱ـ مرکز پلیس باکو

---

1. Flat Structure
2. Tall Structure

۲ـ هنگ نیروهای پلیس ویژه (واکنش سریع)

۳ـ اداره پلیس ترافیک دولتی

۴ـ شعبه پلیس حفاظت از متروپلیس باکو

۵ـ اداره پلیس منطقه عزیز بی‌اُف

۶ـ پلیس شعبه ۱ (منطقه مارداکان)

۷ـ پلیس شعبه ۲ (منطقه بوزونا)

۸- پلیس شعبه ۳ (منطقه پیراللهی)

۹ـ پلیس شعبه ۴ (منطقه آزادی)

۱۰ـ پلیس شعبه ۵ (منطقه آخونداف)

۱۱ـ اداره پلیس منطقه بینه‌گدی

۱۲ـ پلیس شعبه ۶ (منطقه بیله جری)

۱۳ـ پلیس شعبه ۷ (میکرورایون)

۱۴ـ اداره پلیس منطقه سبایل

۱۵ـ پلیس شعبه ۸ (قصبه باییل)

۱۶ـ پلیس شعبه ۹ (کوی نظامی)

۱۷ـ پلیس شعبه ۳۹ (کوی نظامی)

۱۸ـ پلیس شعبه ۱۰ (قصبه لؤک باتان)

۱۹ـ اداره پلیس قاراداغ (قصبه لؤک باتان)

۲۰ـ پلیس شعبه ۱۱ (قصبه قوبوستان)

۲۱ـ پلیس شعبه ۳۸ (قصبه ساحل)

۲۲ـ اداره پلیس صابونچی

۲۳ـ پلیس شعبه ۱۲ (قصبه صابونچی)

۲۴ـ پلیس شعبه ۱۳ (قصبه باکیخانوف)

۲۵ـ پلیس شعبه ۱۴ (قصبه ماشتاغا)

۲۶ـ پلیس شعبه ۱۵ (قصبه زابرات)

۲۷ـ اداره پلیس نریمانف (کوچه نریمانف)

۲۸ـ پلیس شعبه ۱۶ (کوچه خوئیسکی)

۲۹ـ پلیس شعبه ۱۷ (کوچه تبریز)

۳۰ـ پلیس شعبه ۱۸ (کوچه نقی‌اف)

۳۱ـ اداره پلیس نسیمی

۳۲ـ پلیس شعبه ۱۹ (میکرو رایون ۴)

۳۳ـ پلیس شعبه ۲۰ (کوچه میرقاسم‌اُف)

۳۴ـ پلیس شعبه ۲۱ (کوچه وزیراف)

۳۵ـ پلیس شعبه ۲۲ (میدان آزادلیق)

۳۶ـ اداره پلیس نظامی (قصبه کیلومتر ۸)

۳۷ـ پلیس شعبه ۲۳ (میدان علی‌اف)

۳۸ـ پلیس شعبه ۲۴ (قصبه کیلومتر ۸)

۳۹ـ پلیس شعبه ۲۵ (قصبه کیلومتر ۸)

۴۰ـ اداره پلیس یا سامال (کوچه سلام‌زاده)

۴۱ـ پلیس شعبه ۲۶ (کوچه علی اکبراف)

۴۲ـ پلیس شعبه ۲۷ (میدان تأسیسات)

۴۳ـ پلیس شعبه ۲۸ (کوچه شریف‌زاده)

۴۴ـ پلیس شعبه ۲۹ (منطقه مسکونی یاسامال)

۴۵ـ اداره پلیس سوراخانی (قصبه امیرجان)

۴۶ـ پلیس شعبه ۳۰ (قصبه هوسان)

۴۷ـ پلیس شعبه ۳۱ (قصبه هوسان)

۴۸ـ پلیس شعبه ۳۲ (قصبه قاراچوخور)

۴۹ـ پلیس شعبه ۳۳ (قصبه گونشلی)

۵۰ـ پلیس شعبه ۳۴ (قصبه احمدلی)

۵۱ـ اداره پلیس ختایی (کوچه علی‌اف)

۵۲ـ پلیس شعبه ۳۵ (قصبه گونشلی)

۵۳ـ پلیس شعبه ۳۶ (کوچه علی عسگراف)

۵۴ـ پلیس شعبه ۳۷ (کوچه رفیع‌اف)[۱۷ و ۱۸]

وزارت کشور جمهوری خودمختار نخجوان و ادارات تابعه

۱ـ وزارت کشور جمهوری خودمختار نخجوان

۲ـ اداره پلیس شهر نخجوان

۳ـ هنگ پلیس مستقر در رایون بابک

۴ـ هنگ پلیس مستقر در رایون جُلفا

۵ـ هنگ پلیس مستقر در رایون اردوباد

۶ـ هنگ پلیس مستقر در رایون سه درک

۷ـ هنگ پلیس مستقر در رایون شاهبوز

۸ـ هنگ پلیس مستقر در رایون شرور

۹ـ هنگ پلیس مستقر در رایون کنگرلی[۱۹ و ۲۰]

هنگ و شعبات پلیس مستقر در سایر رایون‌ها

۱ـ هنگ پلیس رایون آبشارون

۲ـ هنگ پلیس رایون آغجابدی

۳ـ هنگ پلیس رایون آغ‌سو

۴ـ هنگ پلیس رایون آغدام

۵ـ هنگ پلیس رایون آغداش

۶ـ هنگ پلیس رایون آغستافا

۷ـ هنگ پلیس رایون آستارا

۸ـ هنگ پلیس رایون بالاکن

۹ـ هنگ پلیس رایون بیله‌گان

۱۰ـ هنگ پلیس رایون برده

۱۱ـ هنگ پلیس رایون بیله‌سوار

۱۲ـ هنگ پلیس رایون جبرائیللی

۱۳ـ هنگ پلیس رایون جلیل‌آباد

۱۴ـ هنگ پلیس رایون داش‌کسن

۱۵ـ هنگ پلیس رایون دوه‌چی

۱۶ـ هنگ پلیس رایون علی بایراملی

۱۷ـ هنگ پلیس رایون فضولی (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون هورادیز مستقر است)

۱۸ـ هنگ پلیس رایون گده‌بی

۱۹ـ اداره پلیس شهر گنجه

۲۰ـ هنگ پلیس رایون کپز

۲۱ـ هنگ پلیس رایون نظامی

۲۲ـ هنگ پلیس رایون گوران بوی

۲۳ـ هنگ پلیس رایون گؤی چای

۲۴ـ هنگ پلیس رایون حاجی قبول

۲۵ـ هنگ پلیس رایون خاچماز

۲۶ـ هنگ پلیس رایون خانلار

۲۷ـ هنگ پلیس رایون خیزی

۲۸ـ هنگ پلیس رایون خوجالی (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون گـوران بـوی مستقر است)

۲۹ـ هنگ پلیس رایون خوجاوند (به دلیل اشغال رایون توسـط ارامنـه در رایـون بیلـه‌گـان مستقر است)

۳۰ـ هنگ پلیس رایون ایمیشلی

۳۱ـ هنگ پلیس رایون اسمائیللی

۳۲ـ هنگ پلیس رایون کلبه جر (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون خانلار مستقر است)

۳۳ـ هنگ پلیس رایون کوردامیر

۳۴ـ هنگ پلیس رایون قاخ

۳۵ـ هنگ پلیس رایون قازاخ

۳۶ـ هنگ پلیس رایون خاچماز

۳۷ـ هنگ پلیس رایون گبه‌له

۳۸ـ هنگ پلیس رایون قوبوستان

۳۹ـ هنگ پلیس رایون قوبا

۴۰ـ هنگ پلیس رایون قبادلی

۴۱ـ هنگ پلیس رایون قوسار

۴۲ـ هنگ پلیس رایون لاچین (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون آغجابدی مستقر است)

۴۳ـ هنگ پلیس رایون لِریک

۴۴ـ شعبه پلیس شهر لنکران

۴۵ـ هنگ پلیس رایون ماساللی

۴۶ـ شعبه پلیس شهر مینگه چئویر

۴۷ـ شعبه پلیس شهر نفت‌آلان

۴۸ـ هنگ پلیس رایون نفت چالا

۴۹ـ هنگ پلیس رایون اوغوز

۵۰ـ هنگ پلیس رایون ساعاتلی

۵۱ـ هنگ پلیس رایون صابیرآباد

۵۲ـ هنگ پلیس رایون ساموخ

۵۳ـ هنگ پلیس رایون سالیان

۵۴ـ هنگ پلیس رایون سیازان (سیه‌زن)

۵۵ـ اداره پلیس شهر سومقایت

۵۶ـ هنگ پلیس رایون شکی

۵۷ـ هنگ پلیس رایون شمکیر

۵۸ـ هنگ پلیس رایون شوشا (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون ترتر مستقر است).

۵۹ـ هنگ پلیس رایون ترتر

۶۰ـ هنگ پلیس رایون تووز

۶۱ـ هنگ پلیس رایون اوچار

۶۲ـ هنگ پلیس رایون یاردیملی

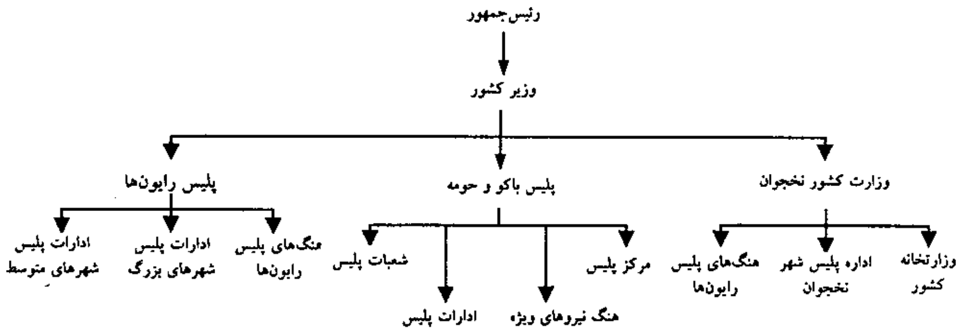
۶۳ـ هنگ پلیس رایون یئولاخ

۶۴ـ هنگ پلیس رایون زاگاتالا

۶۵ـ هنگ پلیس رایون زنگیلان (به دلیل اشغال رایون توسط ارامنه در رایون بیله‌گان مستقر است)

۶۶ـ هنگ پلیس رایون زردآباد[(۲۱) و (۲۲)]

با توجه به واحدهای نظامی گفته شده، ساختار سازمانی وزارت کشور در بخش صفی و عملیاتی به قرار زیر خواهد بود:

۴ـ بررسی کادرها و پرسنل نیروهای مسلح

۴ـ۱ـ تعداد نفرات نیروهای مسلح

در سال ۱۹۹۳ تعداد نیروهای مسلح رسمی جمهوری آذربایجان ۵۶۰۰۰ نفر بود، افزون بر این تعداد، ۲۰,۰۰۰ نفر نیروی شبه نظامی وابسته به وزارت کشور (معروف به گروه آمون) وجود داشتند.[(۲۳) و (۲۴)]

برابر آمار سال ۲۰۰۰ نیز ۶۲۰۰۰ نفر نیروی نظامی در کشور وجود داشت. گفتنی است که با توجه به نفوذ درخورتوجه گروه آمون (نیروهای شبه‌نظامی وزارت کشور) و مخالفت آنها با سیاست‌های دولت، حیدرعلی‌اف رئیس‌جمهور وقت کشور بعد از جنگ قره‌باغ این گروه را منحل و فعالیت آنها را غیرقانونی اعلام کرد.

در آمار سال ۲۰۰۲ نیز تعداد کل نفرات نیروهای مسلح کشور ۶۶۴۹۰ نفر اعلام گردیده است.[(۲۵)]

وزیر دفاع آذربایجان در جولای سال ۲۰۰۵ تعداد نیروهای مسلح کشور را ۷۶۰۰۰ نفر اعلام کرد.[۲۶]

بررسی روند تغییرات تعداد نیروهای نظامی نشان می‌دهد، این روند افزایشی و به‌صورت تصاعدی است.

توزیع نیروهای مسلح در بین قوای مختلف به قراری است که در پی می‌آید:

● ***نیروی زمینی***

در سال ۱۹۹۳ تعداد نفرات نیروی زمینی در ارتش آذربایجان ۴۹۰۰۰ نفر بود. اگر نیروهای شبه نظامی وزارت کشور را نیز جزو نفرات نیروهای مسلح محسوب نمائیم، ۲۰۰۰۰ نفر نیروی این گروه نیز در زمره نفرات نیروی زمینی هستند.[۲۷ و ۲۸]

شایان ذکر اینکه به‌رغم انحلال تشکیلات رسمی این نیروها توسط دولت وقت، افراد آن که اکثراً سابقه حضور در جبهه‌های جنگ قره‌باغ را نیز داشته‌اند، به‌صورت پراکنده در مناطق مختلف هستند.

تعداد نفرات نیروی زمینی در سال ۲۰۰۰ به ۵۰۱۰۰ نفر رسید که نسبت به سال ۱۹۹۳ تعداد نفرات این نیرو ۱۱۰۰ نفر افزایش یافت این در حالی بود که تعداد کل نیروهای مسلح در این مدت ۶۰۰۰ نفر افزایش یافت. طبق این آمار تعداد پرسنل نیروی زمینی در سال ۲۰۰۲ نیز ۵۶۸۴۰ نفر ذکر شده است که اختلاف قابل توجهی با آمار سال ۲۰۰۰ دارد.[۲۹]

● ***نیروی هوایی***

تعداد پرسنل نیروی هوایی ارتش جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۳، ۳۰۰۰ نفر ذکر شده است.[۳۰]

این تعداد در سال‌های بعد سیر صعودی داشته است و تعداد پرسنل نظامی در این نیرو افزایش درخور توجهی پیدا کرده است. در گزارش تعداد پرسنل فعال نیروی هوایی این کشور در سال ۲۰۰۰، ۸۹۰۰ نفر اعلام شده است[۳۱] که افزایش فوق‌العاده‌ای در تعداد پرسنل این نیرو

نشان می‌دهد. ولی آمارهای دیگری در دو سال بعد تعداد این پرسنل را کمتر نشان می‌دهند. در سال ۲۰۰۲ تعداد افراد نیروی هوایی ۷۹۰۰ اعلام شده است.[۳۲]

طبق برخی آمار دیگر تعداد پرسنل در سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ ثابت و ۷۹۰۰ نفر بوده است.[۳۳]

● ***نیروی دریایی***

نیروی دریایی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۰، ۲۲۰۰ نفر پرسنل کادر داشته است.[۳۴]

در منبع دیگری این تعداد در سال ۲۰۰۲، ۱۷۵۰ نفر ذکر شده است. تعداد این پرسنل در سال ۱۹۹۳ نیز ۳۰۰۰ نفر ذکر شده است.[۳۵]

پرسنل نیروی دریایی در قالب ۱۶ یگان دریایی سازماندهی شده‌اند، این یگان‌ها قبلاً در ترکیب «ناو تیپ خزر» ارتش اتحاد جماهیر شوروی فعالیت می‌کردند که بعد از استقلال کشور در مجموعه نیروی دریایی ارتش آذربایجان سازماندهی شدند. در منبع دیگری تعداد پرسنل نیروی دریایی کشور برابر آمار سال ۲۰۰۰، ۲۰۰۰ نفر ذکر شده است.[۳۶]

در سال ۲۰۰۲ طبق برآوردی پرسنل نیروی دریایی جمهوری آذربایجان ۲۲۰۰ نفر ذکر شده است. نیروی دریایی جمهوری آذربایجان از حیث تعداد نیروی انسانی حدود ۷ درصد از کل نیروی دریایی حاضر در منطقهٔ دریای خزر را به خود اختصاص داده است. تعداد نیروی نظامی حاضر در دریای خزر ۳۲۲۰۰ نفر است که بین ۵ کشور حاشیه این دریا توزیع شده است. در این میان روسیه با ۲۰۰۰۰ نفر پرسنل نیروی دریایی حاضر در دریای خزر بیشترین سهم (حدود ۷۰ درصد) را دارد که این نیروها در قالب تیپ مخصوص سازماندهی شده و در بنادر آستاراخان و کاسپیسک متمرکز هستند. سایر کشورها (آذربایجان، ایران، قزاقستان و ترکمنستان) فاقد واحد مشخص دریایی (نظیر تیپ) در منطقه خزر هستند و نیروهایشان به‌صورت موردی در این دریا حضور دارند. تعداد نیروهای نظامی دریایی حاضر در دریای

خزر در ایران ۳۰۰۰ نفر و در جمهوری‌های قزاقستان و ترکمنستان به ترتیب ۳۰۰۰ و ۲۰۰۰ نفر هست».[۳۷]

طبق یک برآورد جمهوری آذربایجان با افزایش پرسنل نیروی دریایی خود در سال ۲۰۰۴ تعداد آن را به ۳۰۰۰ نفر رسانده است.[۳۸]

۴ـ۲ـ انواع پرسنل نیروهای مسلح و چگونگی بسیج نیروها

فراخوانی نیروهای نظامی مشمول (مردانی که به سن خدمت نظام وظیفه می‌رسند) در سن ۱۸ سالگی صورت می‌گیرد. این افراد به‌طور اجباری باید مدت ۱۸ ماه خدمت نمایند. قانون بین شهروندان مختلف ساکن در جمهوری آذربایجان تفاوت قائل نشده است و همه در سن قانونی به سربازی خوانده می‌شوند.[۳۹]

مطابق قانون نظام وظیفه در جمهوری آذربایجان، تمام شهروندان ذکور ساکن در جمهوری آذربایجان توسط فرمان رئیس‌جمهور آذربایجان به خدمت فراخوانده می‌شوند. در فرمان رئیس‌جمهور علاوه بر فراخوانی واجدین شرایط به خدمت زیر پرچم کشور، فرمان ترخیص مشمولینی که ۱۷ ماه خدمت نظام وظیفه آنها پایان یافته است، صادر می‌گردد. پس از ترخیص طبق فرمان یاد شده این افراد که آموزش‌های لازم نظامی را طی کرده‌اند، در شرایط عادی (شرایطی که کشور درگیر جنگ با کشوری خارجی یا نیروهای داخلی نباشد) نیروهای ذخیره محسوب می‌شوند.

مشمولین سربازی زیر ۳۵ سال (۱۸ تا ۳۵ سال) به خدمت فراخوانده می‌شوند ولی افراد بالای ۳۵ سال که بنا به عللی خدمت سربازی نگذرانده‌اند، از خدمت معاف هستند.[۴۰]

همچنین توان بالقوه نیروی انسانی در جمهوری آذربایجان با توجه به ترکیب جمعیتی در سال‌های مختلف بدین قرار بوده است:[۴۱],[۴۲],[۴۳],[۴۴],[۴۵],[۴۶],[۴۷]و[۴۸]

سال / شاخص	۱۹۹۶	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۴
تعداد مردان ۱۵ تا ۴۹ ساله (نیروی انسانی بالقوه در دسترس) به نفر	۱۹۲۷۹۵۵	۲۰۱۱۰۷۶	۲۰۴۱۸۶۳	۲۰۷۳۰۶۷	۲۱۰۲۷۸۰	۲۱۳۱۳۳۱	۲۱۸۷۸۴۷
تعداد مردان ۱۵ تا ۴۹ ساله (مناسب برای خدمت نظامی ـ به نفر)	۱۵۵۳۷۳۶	۱۶۱۶۴۱۲	۱۶۳۹۱۴۴	۱۶۶۲۴۳۵	۱۶۸۴۶۷۳	۱۷۰۶۳۲۵	۱۷۴۸۵۶۷
تعداد مردانی که در سال به سن خدمت نظامی (۱۸ سال) می‌رسند ـ به نفر	۶۸۴۰۷	۷۱۹۲۲	۷۳۴۸۶	۷۴۴۹۶	۷۷۰۹۹	۷۷۰۹۹	۸۳۱۳۱
درصد تغییرات سالانه نیروی انسانی بالقوه در دسترس	—	+۴	+۱	+۱	+۱	+۱	—
درصد تغییرات سالانه نیروی انسانی مناسب برای خدمت نظامی	—	+۴	+۱	+۱	+۱	+۱	—
درصد تغییرات سالانه مردانی که به سن ۱۸ سال می‌رسند	—	۵+	+۲	+۱	+۳	۰	—

آهنگ تغییرات سالانه شاخص‌های نیروی انسانی مرتبط با خدمت نظامی، آهنگی رو به رشد و یکنواخت است که روند رشد آن ملایم و تابعی از تغییرات سالانه جمعیتی کشور است.

۴ـ۳ـ ویژگی‌ها و شرایط پرسنل نیروهای مسلح

۴ـ۳ـ۱ـ وابستگی پرسنل به مناطق جغرافیایی و گروه‌های قومی، نژادی و دینی

از آنجا که در ترکیب جمعیتی جمهوری آذربایجان ترک‌های آذری در اکثریت هستند، بنابراین طبیعی است که درصد بسیار بالایی از پرسنل نیروهای نظامی ارتش این کشور ترک‌های آذری باشند. ترکیب پرسنل نظامی از حیث زادگاه و وابستگی به مناطق جغرافیایی کشور چندان

مشخص نیست ولی از نظر وابستگی به گروه‌های قومی، آذری‌ها بیشترین (اکثریت قاطع) سهم را دارند. ارامنه که پس از استقلال کشور و مناقشه قره‌باغ هم سهم‌شان از ترکیب جمعیتی کشور به‌شدت کاهش یافت و هم به عنوان مخالفین حاکمیت و تمامیت ارضی کشور به شیوه مسلحانه رودرروی حاکمیت ایستادند، سهمی در نیروهای مسلح ارتش آذربایجان ندارند. آنها در قره‌باغ علیا ارتشی برای خود تشکیل داده و با کمک ارتش ارمنستان هنوز ۲۰ درصد از خاک آذربایجان را در تصرف دارند.

روس‌ها نیز از گروه‌های قومی ساکن در آذربایجان هستند که در اوایل استقلال کشور هنوز در بدنهٔ ارتش آذربایجان حضور داشتند، ولی در شرایط حاضر حضوری در ارتش آذربایجان ندارند. در بحبوحه جنگ قره‌باغ برخی خلبانان روس که هنوز در ترکیب ارتش آذربایجان بودند، به خدمت گرفته شدند ولی این افراد فاقد انگیزه و احساس مسئولیت در برابر حاکمیت آذربایجان بودند و بابت هر مورد عملیاتی که انجام می‌دادند، مبالغ هنگفتی پول از دولت باکو دریافت می‌کردند و عملیات این خلبانان در بمباران مواضع ارامنه در قره‌باغ تأثیری در سرنوشت جنگ نداشت.

البته در زمان حاکمیت شوروی که سپاه چهارم ارتش سرخ شوروی در منطقه قفقاز جنوبی به ویژه در آذربایجان مستقر بود، اکثر افسران ارشد و فرماندهان واحدهای مستقر در خاک آذربایجان را روسها تشکیل می‌دادند و اغلب نظامیان آذری در رده‌های پایین‌تر انجام وظیفه می‌کردند که پس از تشکیل ارتش ملی توسط آذری‌ها و اخراج افسران ارشد و فرماندهان روس، افسران آذری که در رده‌های بالای فرماندهی به‌کار گمارده شده بودند، نتوانستند به خوبی از عهده هدایت عملیات نظامی برآیند.

علاوه بر روس‌ها و ارامنه که به‌جز اختلاف قومی و زبانی از نظر دینی نیز با قوم حاکم تفاوت دارند، اقوام مسلمان ساکن در آذربایجان نظیر کُردها، تالش‌ها، تاتارها و... نیز از نظر برخی ویژگی‌ها مثل زبان و مذهب با آذری‌ها متفاوت هستند. برخلاف ارامنه و روس‌ها این

اقوام در ترکیب ارتش آذربایجان حضور ملموسی دارند. کُردها که عمدتاً در برخی مناطق جنوب غرب کشور سکونت دارند، در ارتش آذربایجان حضور دارند.

بخش اصلی پرسنل کُرد ارتش آذربایجان ساکنین منطقه لاچین هستند. این منطقه حائل بین مرز جمهوری ارمنستان و منطقه قره‌باغ علیا (کوهستانی) با اکثریت جمعیت ارمنی است. اغلب این نظامیان سرباز یا در رده‌های پایین دسته‌های نظامی هستند و در فرماندهی واحدها نقش چندانی ندارند. در حال حاضر ساکنان این منطقه که کُرد هستند، به‌صورت آواره در کنار سایر آوارگان در اردوگاه‌های مناطق داخلی کشور به سر می‌برند و نظامیان متعلق به قوم کُرد در واحدهای مختلف نظامی ارتش آذربایجان حضور دارند.

تالش‌ها نیز در ترکیب ارتش آذربایجان هر چند به‌صورت کمرنگ حضور دارند. سرهنگ علی‌اکرم همت‌اف از فرماندهان نظامی ارتش آذربایجان بود که از تالش‌های لنکران است. همت‌اف به‌خاطر شورش برضد دولت مرکزی و اقدام برای به‌دست آوردن خودمختاری برای تالش‌ها دستگیر و حرکت وی سرکوب شد. شاید بتوان گفت بعد از شورش این فرمانده تالش اعتماد دولت آذربایجان به قوم تالش کم شده باشد و به نظر نمی‌رسد، در دستگاه‌های نظامی و انتظامی و امنیتی مثل سابق راه ترقی و ارتقای مقام و درجه برخی اقلیت‌های قومی مثل تالش‌ها هموار باشد. چنین نگرش در مورد قوم لزگی که سابقه جنبش استقلال‌طلبانه (جنبش سَدوَل) دارند، نیز می‌تواند وجود داشته باشد.

یهودی‌های ساکن در آذربایجان که اقلیتی محدود به شمار می‌آیند، به رغم اینکه مخالفتی با حاکمیت آذربایجان در دوره‌های مختلف از آغاز استقلال کشور نداشته‌اند ولی در ترکیب ارتش قرار ندارند. آنها از انجام خدمت نظام وظیفه معاف هستند.

در یک ارزیابی کلی از ترکیب قومی ـ مذهبی (دینی) نیروهای نظامی آذربایجان می‌توان گفت؛ غیر مسلمانان (مسیحیان و یهودیان) هیچ سهمی در ترکیب ارتش ندارند و در بین مسلمانان نیز بین شیعه و سنی فرق وجود ندارد. به رغم اینکه اکثریت ارتش و نیز فرماندهان ارشد و تصمیم‌گیرندگان آن شیعه هستند ولی آنها از بین تالش‌های شیعه و کردهای سنی

مذهب، به کردها بیشتر اطمینان دارند. عامل زبان و قومیت نیز در این میان بی‌تأثیر نیست، تاتارها و ترک‌های ماسخاد که مانند آذری‌ها جزئی از قوم ترک هستند، مشکلی از نظر ورود به ارتش ندارند.

در بین مناطق جغرافیایی کشور نیز برخی مناطق نقش ویژه‌ای در ترکیب پرسنل نظامی دارند. شهر گنجه که به دلیل داشتن فرماندهان نظامی دارای اهمیت است. گنجه در اواخر حکومت ابوالفضل ایلچی بیگ مرکز فرماندهی نظامیان شورش به رهبری سرهنگ صورت حسین‌اف بود که در نهایت منجر به سقوط دولت شد. منطقه نخجوان نیز به دلیل موقعیت جغرافیایی مجزا از سرزمین اصلی، دارای واحدهای نظامی مخصوص است که اغلب نیروهای آن از ساکنان این جمهوری است.

همچنین برخی فرقه‌های مذهبی که پیرو آیین‌های خاصی هستند، به دلایلی در ترکیب نیروهای نظامی آذربایجان جای ندارند. پیروان آیین‌های «یهوه»،[1] «کریشنا»[2] از رفتن به خدمت سربازی ممانعت می‌کنند. آنها بر این عقیده‌اند که مطابق اصول و احکام کیش و آیین‌شان به دست‌گیری سلاح و استفاده از آن علیه فرد دیگری حرام است. از این‌رو اعزام نشدن افراد مشمول خدمت نظام وظیفه از بین این گروه‌ها چالشی هرچند جزئی برای دولت آذربایجان محسوب می‌شود. مقامات مسئول در این زمینه می‌گویند، جوانان پیرو این فرقه‌ها یا از رفتن به سربازی امتناع می‌کنند و یا اگر به اجبار وادار به خدمت شوند، ترک خدمت می‌کنند. «رافق علی‌اُف»[3] رئیس کمیته دولتی امور دینی در سال ۲۰۰۴ از غایبان سربازی بیش از ۲۰۰ نفر در بین پیروان این فرقه‌ها خبر داد و گفت؛ این افراد بر اساس حکم دادگاه به سربازی اعزام می‌شوند ولی دولت در پی آن است که از اعزام اجباری آنها پرهیز کند تا ترک خدمت و فرار از سربازی به حداقل برسد. برنامه دولت در این زمینه «خدمت جایگزین»[4] به جای سربازی

1. Jahovah's Wintesses
2. Krishna Consciousness
3. Rafiq ąliyev
4. Alternative Service

است. در این طرح که قانون مربوط به آن هنوز به تصویب نرسیده است، خدمات دولتی و عمومی دیگر جایگزین خدمت سربازی (برای این قبیل افراد) می‌شود. طول دوره این خدمات بیش از خدمت سربازی خواهد بود. البته در این زمینه دولت آذربایجان نمی‌تواند، مدت زمان این خدمت را خیلی بیشتر از خدمت سربازی تعیین نماید زیرا پارلمان اروپا که آذربایجان از فعال‌ترین اعضای آن است، محدودیت‌هایی برای این خدمت تعیین کرده است. طبق قطعنامه پارلمان اروپا که در ۱۳ اکتبر سال ۱۹۸۹ به تصویب رسید، خدمت جایگزین سربازی نباید بیش از ۱/۵ برابر طول دوره سربازی قانونی هر کشوری باشد. بنابراین در صورت تصویب و اجرای قانون خدمت جایگزین در جمهوری آذربایجان طول مدت آن حداکثر ۲۵ ماه و ۱۵ روز خواهد بود.[۴۹]

۴ـ۳ـ۲ـ آموزش نیروهای مسلح

به طور کلی نظامیان جمهوری آذربایجان از مهارت‌های پایینی برخوردارند. پرسنل نیروی زمینی در عملیات ضعف‌های عمده‌ای دارند، نیروی هوایی نیز علاوه بر نداشتن تجهیزات و تسلیحات هوایی مدرن از دانش روز رزم هوایی نیز بهره کمی برده‌اند. پرسنل نیروی دریایی نیز در دریای عمیق و در مواجهه با جریان‌های شدید و پرشتاب آب فاقد توانایی و مهارت لازم هستند و از قدرت مانور ضعیفی برخوردارند.

به رغم وجود نقاط ضعف یاد شده در عرصه آموزش و مهارت‌های شغلی پرسنل ارتش، در سال‌های اخیر مقامات نظامی این کشور قدم‌های اساسی در راه ارتقاء مهارت‌های شغلی و توانمندی‌های رزمی ارتش و نیروهای نظامی داخلی (نیروهای انتظامی) برداشته‌اند و در این راه از کمک‌های مالی، تجهیزات و نرم‌افزاری ناتو، ارتش آمریکا و ترکیه در مقیاسی وسیع استفاده کرده‌اند.

اگر نیروهای مسلح جمهوری آذربایجان را از حیث حیطه وظایف و مسئولیت‌ها به دو بخش نیروهای داخلی و نیروهای وزارت دفاع تقسیم کنیم، آموزش نیروها را نیز می‌توان در

دو بخش نیروهای داخلی (وزارت کشور) و نیروهای متعلق به وزارت دفاع ارزیابی می‌کرد که شرح هر کدام در پی می‌آید:

• آموزش نیروهای ارتش (وزارت دفاع):

سیستم آموزش نیروهای نظامی وزارت دفاع مانند سایر اطلاعات منتشره از این وزارتخانه، در منابع اطلاعاتی چندان قابل دسترس نیست. این وزارتخانه برعکس وزارت کشور پایگاه اطلاع‌رسانی عمومی ندارد و اطلاعات آن اغلب پنهان نگه داشته می‌شود و مقامات نظامی در این وزارتخانه در تحلیل‌ها و مصاحبه‌های خود اغلب به کلیات اشاره دارند و از ذکر اطلاعات جزئی پرهیز می‌کنند. علی‌رغم اینها اطلاعات به دست آمده از مراکز آموزش وابسته به وزارت دفاع به اجمال بدین قرار است:

• آموزشکده (مدرسه) عالی فرماندهی نظامی باکو:

این آموزشکده از مدارس عالی نظامی بر جای مانده از دوران اتحاد جماهیر شوروی است. این مرکز در سال ۱۹۷۰ تأسیس شد و وظیفه تربیت پرسنل کادر برای نیروی نظامی ارتش شوروی در منطقه آذربایجان را داشت. با توجه به سابقه فعالیت زیاد این مدرسه و نیز با توجه به تمرکز اصلی قوای مسلح ارتش شوروی (بخش قفقاز جنوبی) در سرزمین آذربایجان تعدادی از فرماندهان نظامی ارتش شوروی در منطقه قفقاز جنوبی فارغ‌التحصیل این مرکز بودند. پس از استقلال جمهوری آذربایجان این مرکز آموزشی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. پس از روی کار آمدن حیدر علی‌اُف که با برقراری آتش‌بس در جبهه‌های جنگ و برقرار ثبات و آرامش در داخل کشور همراه بود، وزارت دفاع به بازسازی و تجدید ساختار این مرکز آموزش پرداخت و کار آموزش پرسنل کادر (تربیت افسر) را با الگوهای نوین غربی پی گرفت.[۵۰]

• آکادمی نظامی نیروهای مسلح:

این آکادمی از سال ۱۹۹۸ آغاز به فعالیت کرده است. مأموریت و وظیفه اساسی این مرکز آموزش نظامی تربیت افسران متخصص در زمینه‌های مختلف است.[۵۱]

• آموزشکده عالی نیروی دریایی باکو

این آموزشکده نیز برجای‌مانده از سیستم آموزش نظامی اتحاد جماهیر شوروی است که در آن دوران وظیفه تربیت نیروی نظامی متخصص برای فعالیت در ناوگان نظامی دریای خزر را داشت.[۵۲]

• آموزشکده خلبانی نظامی

این آموزشکده وظیفه تربیت کادر متخصص هواپیماهای نظامی به ویژه کادر خلبانی را به عهده دارد.[۵۳]

• دانشکده پزشکی نظامی

این دانشکده در مجموعه دانشگاه علوم پزشکی آذربایجان قرار دارد و وظیفه اصلی آن تربیت پزشکان نظامی است.[۵۴]

• آموزش نیروهای مسلح وزارت کشور

وزارت کشور جمهوری آذربایجان مراکز آموزش متعددی را اداره می‌کند که به جز چند مرکز که مربوط به مسائل عمومی و ایمنی است بقیه مراکز آموزش نظامی هستند و نیروهای مسلح داخلی (وابسته به وزارت کشور) در این مراکز آموزش داده می‌شوند. این مراکز عبارتند از:

• آکادمی پلیس باکو

این آکادمی در سال ۱۹۲۱ (در زمان حاکمیت کمونیست‌ها) در شهر باکو تأسیس گردید. این مرکز آموزش از ابتدای تأسیس تا سال ۱۹۳۶ در داخل شهر باکو بود و در این سال به قصبه «مَردَکان» در اطراف باکو انتقال یافت. از سال ۱۹۵۷ به عنوان مدرسه متوسطه وابسته به وزات کشور اتحاد جماهیر شوروی تحت نام مدرسه متوسطه نظامی باکو ادامه فعالیت داد. در سال ۱۹۶۱ به دلیل آتش‌سوزی در این مدرسه فعالیت آن متوقف و دانش‌آموزان برای تکمیل دوره‌های خود به سایر شهرهای اتحاد جماهیر شوروی از جمله به گرجستان منتقل شدند.

از ابتدای دهه هفتاد با روی کار آمدن حیدر علی‌اُف در جمهوری سوسیالیستی آذربایجان شوروی، این مرکز نظامی مورد توجه شخص علی‌اُف قرار گرفت و با ارتقای سطح به آکادمی تبدیل گردید و فعالیت‌های آن روز به روز گسترده‌تر شد.

پس از استقلال کشور و در سال ۱۹۹۲ به دستور رئیس‌جمهور وقت آذربایجان (ابوالفضل ایلچی بیگ) این مرکز آموزش عالی نظامی به صورت اختصاصی به عنوان آکادمی پلیس در آمد و وظیفه تعلیم کادر تخصصی پلیس را به عهده گرفت.(۵۵)

رشته‌های مختلف این آکادمی به همراه دروسی که در آنها تدریس می‌شوند، به شرح زیر است:

۱. رشته علوم اجتماعی شامل دروس و فنون:

- تاریخ آذربایجان
- اقتصاد
- فلسفه
- علوم سیاسی
- منطق
- جامعه‌شناسی
- فرهنگ‌شناسی

۲. رشته تاریخ و نظریه‌های حقوقی دولتی شامل دروس و فنون:

- آموزش‌های سیاسی و حقوقی
- تاریخ سیاست و حقوق در آذربایجان
- نظریه‌های مدیریت عمومی و امور حقوقی
- تاریخچه مدیریت عمومی و امور حقوقی
- تاریخ دولت آذربایجان
- حقوق قانون اساسی

- حقوق بین‌الملل (عمومی)
- حقوق بین‌الملل (اختصاصی)
- حقوق بشر
- حقوق قانون اساسی در کشورهای خارجی
- حقوق غرب

۳. رشته حقوق جنایی شامل دروس و فنون:

- حقوق جنایی
- حقوق جزایی و اجرایی
- حقوق اکولوژی
- حقوق مالی
- اصول حقوق اسلامی

۴. رشته حقوق مالکیت (فردی) شامل دروس و فنون:

- حقوق فردی و خانواده
- حقوق کارفرمایی
- حقوق کشاورزی
- حقوق کار
- حقوق مالکیت و تخصصی
- حقوق مسکن

۵. رشته فرایندشناسی شامل دروس و فنون:

- فرایندشناسی جنایی
- محاکمه و دادگاه
- تحقیقات و بازجویی

۶. رشته جرم‌شناسی شامل دروس و فنون:

ـ جرم‌شناسی

ـ پزشکی قانونی

ـ کارشناسی محاکمه

ـ محاسبات دادگاه

۷. رشته مدیریت امور کشور شامل دروس و فنون:

ـ ریاضیات و انفورماتیک

ـ مدیریت امور کشور (امور داخلی)

ـ فناوری اطلاعات برای مدیریت امور کشور

ـ ساختار مدیریت امور کشور

ـ امور حقوقی انتظامات امور داخلی کشور

ـ سیستم مدیریت دولتی

ـ سیستم مدیریت خصوصی (غیردولتی) امور داخلی کشور

ـ راهبردهای مدیریت امور کشور

ـ امنیت اجتماعی

۸. رشته عملیات و جست‌وجو (تجسس) در امور داخلی شامل دروس و فنون:

ـ روش‌های اختفاء

ـ عملیات و تجسس در امور داخلی کشور

ـ دروس خصوصی

ـ آموزش و تربیت نیروی انسانی در امور داخلی کشور

۹. رشته امور انتظامی شامل دروس و فنون:

ـ حقوق شهروندی

ـ قوانین انتظامی و انضباطی

ـ امور انتظامی وزارت کشو ر

ـ دروس خصوصی

ـ جرم‌شناسی

ـ نهادهای قضایی و حقوقی

۱۰. رشته تاکتیک‌های خصوصی شامل دروس و فنون:

ـ آمادگی برای تاکتیک‌های خصوصی

ـ تمرین تیراندازی

ـ قوانین و مقررات

ـ تمرین رژه

۱۱. رشته آموزش زبان شامل:

ـ آموزش زبان آذربایجانی

ـ آموزش زبان انگلیسی

ـ آموزش زبان روسی

۱۲. رشته تکنیک‌های اختصاصی وزارت کشور با تک فن تکنیک‌های اختصاصی

۱۳. رشته آمادگی جسمانی با تک فن آمادگی جسمانی[۵۶]

از جمله شرایط مورد نیاز برای پذیرش دانشجو در این آکادمی در سال تحصیلی ۲۰۰۵ ـ ۲۰۰۴ موارد زیر را می‌توان برشمرد:

ـ دارا بودن سن کمتر از ۳۰ سال

ـ گذراندن حداقل یک سال آموزش نظامی اولیه

ـ دارا بودن گواهی صحت مزاج (سلامتی جسمانی) به تأیید پزشک معتمد نظامی

ـ قبولی در امتحان دروس تاریخ، زبان و ادبیات خارجی (شفاهی و کتبی) که ملاک امتحان مطالب فراگرفته شده در دوره تحصیلات متوسطه خواهد بود.

ـ دارا بودن مدرک پایان دوره متوسطه

ـ دارا بودن حداقل ۱۶۰ سانتی‌متر قد[۵۷]

• مرکز آموزش وزارت کشور

پیشینه این مرکز آموزش به سال‌های قبل برمی‌گردد. از سال ۱۹۲۰ (در دوران شروع به کار کمونیست‌ها در آذربایجان) این مرکز با آموزش‌های کوتاه‌مدت ۴ هفته‌ای کار خود را شروع کرد. در سال ۱۹۷۰ طول دوره‌های آموزش این مرکز بین یک تا دو ماه بود. این مرکز در سال ۱۹۷۷ به عنوان مرکز آموزش رسمی وزارت کشور تعیین گردید. در سال ۱۹۹۷ این مرکز تحت عنوان «حیدراُف» ادامه فعالیت داد. سرلشکر عارف حیدراُف وزیر کشور سابق جمهوری آذربایجان و از ژنرال‌هایی بود که در توسعه و گسترش این مرکز نقش درخور توجهی داشت.

در حال حاضر این مرکز به عنوان محل تحصیل و گذراندن دوره‌های آموزش اولیه برای نیروهای پلیس و انتظامی وابسته به وزارت کشور که تازه وارد واحدهای نظامی شوند، در نظر گرفته شده است. علاوه بر این، این مرکز به عنوان مرکز تحصیل و ارائه آموزش‌های ضمن خدمت برای نیروهای نظامی داخلی شناخته می‌شود.

مدت دوره‌های نیروهای تازه‌وارد ۴ ماه است که در این مدت ۵۸۸ ساعت آموزش‌های مختلف تئوری داده می‌شود و در پایان یک دوره تمرین ۴۰ ساعته نیز طی می‌گردد. مدت دوره نیروهای شاغل (دوره‌های ضمن خدمت) نیز به مدت ۲ هفته در نظر گرفته شده است. این مرکز با مراکز آموزش نظامی خارجی در ارتباط است و تغییرات و اصلاحاتی در آن برای ارتقاء سطح دوره‌های آموزشی در حال انجام است.[۵۸]

• هنگ آموزشی نیروهای داخلی

در سال ۲۰۰۳ این هنگ از مجموعه مرکز آموزش جدا شد. این هنگ در پی آن است تا مطابق با استانداردهای ناتو به تربیت افسر و افسریار (ستوان‌یار) بپردازد. دوره‌های این واحد آموزشی بدین قرار هستند:

• دوره اختصاصی افسران به مدت ۶ ماه
• دوره مقدماتی افسریار به مدت ۶ ماه
• دوره تکمیلی افسران به مدت ۴ ماه

• دوره تکمیلی افسریار به مدت ۴ ماه

• دوره‌های کوتاه‌مدت آکادمیک ـ یک ماه

هدف از اجرای این دوره‌های تربیت کادر متخصص برای فرماندهی گروهان‌ها و گردان‌هاست.

دروسی که در این هنگ تدریس می‌شوند، در دو بخش اجتماعی و نظامی سازماندهی شده‌اند که عبارتند از:

ـ تاکتیک‌های واحدهای نظامی داخلی

ـ آمادگی‌های فیزیکی

ـ توپوگرافی

ـ تمرین تیراندازی (از فاصله ۱۰۰ متری)

ـ تمرین مخابرات

ـ روانشناسی جنگی

ـ آمادگی تشریفات (رژه و...)

ـ امور مهندسی

ـ امور پزشکی نظامی

ـ تعلیم رانندگی و فنی اتومبیل

ـ آیین‌نامه‌ها و قوانین و مقررات

ـ امنیت و پیشگیری از حوادث

در پایان دوره‌ها، تمرین عملی رزم به مدت ۳ تا ۵ روز برای نیروها برگزار می‌شود. از آغاز شروع به کار این هنگ (سپتامبر ۲۰۰۳) تا فوریه ۲۰۰۵ تعداد ۹۳۳ نفر آموزش خود را به پایان رسانده‌اند که از اینها ۵۲۷ نفر افسر و ۴۰۶ نفر افسریار بوده‌اند. همچنین توزیع نفرات آموزش‌دیده در دوره‌های مختلف بدین قرار بوده است:

ـ دوره اختصاصی افسری ۱۰۳ نفر

ـ دوره تکمیلی افسری ۴۲۴ نفر

ـ دوره مقدماتی افسریار ۶۱ نفر

ـ دوره تکمیلی افسریار ۳۴۵ نفر

همچنین در دوره بهار و تابستان سال ۲۰۰۵ تعداد ۵۹ نفر در این مرکز مشغول به تحصیل هستند که از این تعداد ۲۹ نفر دوره افسری و ۳۰ نفر دوره افسریاری را می‌گذرانند.[۵۹]

۵ـ برآورد تسلیحات و تجهیزات نظامی کشور آذربایجان

۵ـ۱ـ تسلیحات تاکتیکی در نیروی زمینی

گزارش‌های منتشرشده از سوی ارتش روسیه حاکی از آن است که در زمان فروپاشی شوروی و بعد از تخلیه نیروها و تجهیزات و تسلیحات نظامی ارتش شوروی از خاک آذربایجان تسلیحات زمینی باقیمانده بدین قرار بوده است:

ـ ۳۹۱ دستگاه انواع تانک

ـ ۱۲۸۵ دستگاه زرهپوش

ـ ۴۶۳ قبضه انواع سلاح سنگین (توپ و...)

در سال ۱۹۹۸ که ارتش آذربایجان پس از آتش‌بس و چند سال کم‌توجهی پس از جنگ، دوباره شروع به تجهیز و بازسازی کرد، دارای تسلیحات زیر بود:

ـ ۱۳۶ دستگاه تانک تی ۷۲

ـ ۱۲۳ دستگاه تانک تی ۵۵

ـ ۳۰۳ دستگاه زرهپوش

ـ ۱۵۳ قبضه موشک‌انداز ۱۲۲ و ۱۵۲ میلی‌متری (از نوع سام)

در منبعی دیگر برخی تسلیحات تاکتیکی نیروی زمینی ارتش آذربایجان طی سه سال متفاوت بدین قرار ذکر شده است:[۶۰]

نوع تسلیحات / سال	۱۹۹۲	۱۹۹۶	۱۹۹۸
تانک (دستگاه)	۴۵۰	۲۸۵	۲۷۰
زرهپوش (دستگاه)	—	۷۸۵	۵۵۷
توپ (عراده)	—	۳۵۴	۳۰۰

طبق این آمار تسلیحات سنگین نیروی زمینی آذربایجان پس از استقلال مرتب رو به کاهش بوده است. کاهش تعداد تانک از سال ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۶ را می‌توان در اثر جنگ قره‌باغ تلقی کرد ولی کاهش تعداد تانک و سایر تسلیحات در سال‌های بعد از جنگ نامعلوم است و ممکن است، آمار نادرست باشد.

۵ـ۲ـ هواپیماها و چرخ‌بال‌های جنگنده، پشتیبانی، رهگیری و...

در سال ۲۰۰۲ تعداد هواپیماهای جنگی ارتش جمهوری آذربایجان ۴۷ فروند و تعداد هلی‌کوپترها (چرخ‌بال‌ها)ی تهاجمی این ارتش ۱۵ فروند ذکر شده است. طبق این منبع تعداد هواپیماهای جنگی این کشور در سال ۲۰۰۰، ۳۵ فروند و تعداد هلی‌کوپتر نیز ۱۵ فروند بوده است.[۶۱]

طبق این آمار طی دو سال ۱۲ فروند هواپیمای جنگی توسط این کشور خریداری و به ناوگان هوایی جنگی کشور افزوده شده است.

در منبعی دیگر مشخصات تعدادی از هواپیماهای جنگی ارتش آذربایجان چنین ذکر شده است:[۶۲]

نام شرکت سازنده	نام هواپیمای جنگی	ارگان بهره‌بردار
آئرو (Aero)	L.29C Albatros	نیروی هوایی
آنتونوف (Antonov)	An-2, Colt	نیروی هوایی
آنتونوف (Antonov)	An-24, Coke	نیروی هوایی
آنتونوف (Antonov)	An-26, Curl	نیروی هوایی
ایلوشین (Ilyushin)	IL-79, Candid	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-19P, Fresco	نیروی هوایی

نام شرکت سازنده	نام هواپیمای جنگی	ارگان بهره‌بردار
میک (Mik)	MiG-19S	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-21MF, Fishbed	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-21PF, Fishbed	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-21PM, Fishbed	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-21UM, Mongol	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-21US	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-23MF, Flogger	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-23UB	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-25, Foxbat	نیروی هوایی
میک (Mik)	MiG-25RB	نیروی هوایی
میل (Mil)	Mi-2, Hoplite	نیروی هوایی
میل (Mil)	Mi-8, Hip	نیروی هوایی
میل (Mil)	Mi-24, Hind	نیروی هوایی
سوخوی (Sukhoi)	Su-15, Flagon	نیروی هوایی
سوخوی (Sukhoi)	Su-17M, Fitter	نیروی هوایی
سوخوی (Sukhoi)	Su-22M, Fitter	نیروی هوایی
سوخوی (Sukhoi)	Su-24MR, Fencer	نیروی هوایی
سوخوی (Sukhoi)	Su-25, Frogfoot	نیروی هوایی
توپولوف (Tupolev)	Tu-16, Badger	نیروی هوایی
توپولوف (Tupolev)	Tu-134, Crusty	نیروی هوایی و دولت
توپولوف (Tupolev)	Tu-154, Careless	نیروی هوایی و دولت
یاکوولوف (Yakoulev)	Yak-50	نیروی هوایی
یاکوولوف (Yakoulev)	Yak-52	نیروی هوایی

در منبعی دیگر ناوگان جنگی نیروی هوایی ارتش آذربایجان بر اساس برآورد سال ۲۰۰۰ با استعداد ۵۰ فروند هواپیمای جنگی آماده پرواز و عملیات جنگی و ۱۵ فروند هلی‌کوپتر تهاجمی ذکر شده است. طبق الزامات تعیین‌شده توسط نهادهای بین‌المللی که در پی کاهش روند رو به رشد نظامی‌گری در کشورهای مختلف هستند، میزان سقف تعیین‌شده برای تعداد هواپیماهای جنگی آذربایجان ۵۰ فروند است که در صورت صحت آمار هواپیماهای

جنگی این کشور، سقف مورد نظر پر شده است.[1]

شایان گفتن است که محدودیت تعیین‌شده توسط اکثر کشورهای دارای قدرت نظامی درخور توجه نقض می‌شود و کشورها توجه چندانی به این محدودیت‌ها نمی‌کنند. وضع کشور آذربایجان از حیث دارا بودن هواپیما و چرخبال نظامی بهتر از دو کشور دیگر قفقاز جنوبی (ارمنستان و گرجستان) است ولی در مقایسه با روسیه بسیار ضعیف‌تر است.(۶۳)

در منبعی دیگر تعداد و مشخصات هواپیماها و چرخبال‌های ارتش آذربایجان بدین‌گونه ذکر شده است:(۶۴)

ردیف	نوع هواپیما یا چرخبال	تعداد (فروند)	کاربری
۱	میگ ۲۵ پی دی (هواپیما)	۸	-
۲	میگ ۲۵ آربی (هواپیما)	۱۴	-
۳	میگ ۲۵ یو فاکس‌بت (هواپیما)	۶	آموزشی
۴	میگ ۲۱ فیش بد (هواپیما)	۵	-
۵	سو (سوخو) ۱۷ ام فیتر (هواپیما)	۴	هجومی
۶	سو (سوخو) ۲۴ فنسر (هواپیما)	۵	هجومی
۷	سو (سوخو) ۲۵ فروگ فوت (هواپیما)	۲	هجومی
۸	می (میگ) ۲۴ هیند (چرخبال)	۱۵	هجومی
۹	می(میگ) ۸ هیپ (چرخبال)	۱۳	هجومی و حمل و نقل
۱۰	می(میگ) ۲ هوپ لیت (چرخبال)	۷	حمل و نقل
۱۱	ال ۳۹ آلباتورس	۱۲	آموزشی

۱. از جمله محدودیت‌های موجود در این زمینه قرارداد (موافقتنامه) «نیروهای متعارف در اروپا» است که تحت عنوان CFE (Conventional Forces in Europe) نامیده می‌شود.

ردیف	نوع هواپیما یا چرخبال	تعداد (فروند)	کاربری
۱۲	ال ۲۹ دلفین	۱۸	آموزشی
۱۳	آ ـ ان ۱۲ کلوب	۱	حمل و نقل
۱۴	آن ـ ان ۲۴ کوک	۱	حمل و نقل
۱۵	۷۶ II کاندید	۳	حمل و نقل
۱۶	تی یو ـ ۱۳۴ آ کراستی	۱	حمل و نقل

مشخصات فنی و تخصصی برخی از مهم‌ترین انواع هواپیماها و چرخبال‌های در اختیار ارتش آذربایجان درپی می‌آید:

• جنگنده بمب‌افکن سو ۲۴ ام[1]

بمب‌افکن سو ۲۴ ام توسط کارخانجات «سوخوی»[2] مسکو طراحی و تولید می‌شود. در تولید این هواپیما علاوه بر شرکت سوخوی، اتحادیه تولیدی هواپیمایی «نووسیبرسک»[3] واقع در شهر نووسیبرسک روسیه نیز مشارکت دارد. این هواپیما از سال ۱۹۸۳ در ارتش‌های جهان وارد فعالیت شده است و طی مدت بیش از دو دهه که از تولید آن می‌گذرد، بیش از ۹۰۰ فروند از این نوع بمب‌افکن تاکنون تولید و مشغول به کار شده است. این هواپیما عمدتاً در نیروی هوایی و دریایی ارتش روسیه و نیز نیروی هوایی ارتش‌های آذربایجان، الجزایر، ایران، لیبی، لهستان، سوریه و اوکراین به کار گرفته می‌شود.

این هواپیما برای نفوذ به خاک دشمن و تخریب اهداف زمینی در هر شرایط آب و هوایی طراحی شده است که قدرت عملیات در شب و روز را دارد. برخی مدل‌های این نوع هواپیما همچنین برای شناسایی و جنگ الکترونیک طراحی شده است.

---

1. Su-24M
2. Sukhoi
3. Novosibirsk

مدل ارتقاء یافته این نوع هواپیما دارای سیستم ناوبری و تجهیزاتی است که قابلیت حمل و شلیک موشک‌های مدل جدید کا اچ ـ ۲۹[1] و سایر موشک‌ها را دارد و از سیستم‌های کامپیوتری جدید اس وی ـ ۲۴[2] و نقشه‌های دیجیتالی و سامانه موقعیت‌یاب جهانی[3] (GPS) بهره می‌گیرد.

هواپیما دارای پیکره آیرو دینامیک با باله‌های قابل تغییر است و بدنه دارای مقطع مستطیل آن به گونه‌ای طراحی شده که پوسته خارجی آن فشارهای جو را تحمل می‌کند. هواپیما دارای دو صندلی پرنده است و بال‌های آن بین ۱۶ تا ۶۹ درجه تغییر جهت می‌دهند.

از مزیت‌های عمده این هواپیما قابلیت مسلح شدن آن به انواع موشک‌هاست که این موشک‌ها عبارتند از:

ـ موشک هوا به زمین کا اچ ۲۳

ـ موشک هوا به زمین کا اچ ۲۳ ام

ـ موشک هوا به زمین هدایت شونده رادیویی کا اچ ۲۸[4]

ـ موشک هوا به زمین هدایت شونده رادیویی کا اچ ۵۸[5]

ـ موشک هوا به زمین آر ۶۰[6]

ـ موشک هدایت شونده لیزری کااچ ۲۵ ال[7]

ـ موشک هدایت شونده لیزری و تلویزیونی کااچ ۲۹ ال‌تی[8]

ـ موشک راداری کااچ ۱۳ پی[9]

ـ موشک هدایت‌شونده تلویزیونی کااچ ۵۹[10]

---

1. Kh29
2. Sv-24
3. Global Positioing system
4. Kh28
5. Kh58
6. R60
7. Kh25L
8. Kh29LT
9. Kh13P
10. Kh59

علاوه بر موشک‌های سری کااچ موشک‌های دیگری نظیر کی آبی ـ ۵۰،[1] اکا آر[2] و کی آبی ۱۵۰۰[3] که به وسیله لیزر و صفحه مونیتور (تلویزیون) هدایت می‌شوند، نیز قابل حمل و شلیک توسط هواپیمای سو ۲۴ ام است. گفتنی است که این موشک‌ها هوا به هوا هستند. حداکثر تعداد موشک قابل حمل توسط این هواپیما ۶ عدد است که حداکثر وزن آنها بین ۷/۵ تا ۸ تن است.

از مزیت‌های اساسی هواپیمای سو ۲۴ ام نسبت به میگ ۲۵ پی قابلیت حمل و به کار گیری اسلحه (تفنگ) در این هواپیماست. این هواپیما قادر به حمل سه قبضه اسلحه ۲۳ میلی‌متری گ.اس.اچ ۲۳-۶ است. این تفنگ‌ها قادرند در هر دقیقه ۹۰۰۰ تیر شلیک کنند. این نوع تفنگ ساخت کارخانه اسلحه‌سازی «تولا»[4] در روسیه است.

هواپیمای سو ۲۴ ام از سیستم ناوبری پی.ان.اس ۲۴ بهره می‌گیرد که از تجهیزات رادیویی استفاده می‌کند. این سیستم دارای قابلیت‌هایی چون هشدار، هدف‌گیری برای موشک، رادارهای فعال و کنترل فرود خودکار و نیمه خودکار است.

قدرت محرکه هواپیما دو موتور توربوجت A-F است. سوخت موتورها از طریق دو باک ۳۰۰۰ لیتری و یک باک ۲۰۰۰ لیتری تأمین می‌شود. این هواپیما قادر است در حین پرواز سوخت‌گیری کند. حداکثر سرعت هواپیما ۱۵۵۰ کیلومتر در ساعت است و در یک مرحله بیش از ۳۰۰۰ کیلومتر پرواز می‌کند. محدوده اصلی پرواز هواپیما ۱۱۰۰۰ متر است و حداکثر سرعت افزایش ارتفاع هواپیما ۹۰۰۰ متر در دقیقه است.[(۶۵)]

• میگ ۲۵ پی[5]

هواپیمای میگ ۲۵ پی، از جمله هواپیماهای جنگنده‌ای است که برای مقابله با انواع بمب‌افکن و مواجهه با اهداف هوایی در تمامی شرایط آب و هوایی به کار می‌رود. این هواپیمای

---

1. KAB50
2. OKR
3. KAB1500
4. Tula
5. MIG-25P

نظامی سبک و سریع در شب و روز قدرت مانور دارد. میگ ۲۵ پی سیستم موشکی روسی اس ۱۵۵ پی را در خود جای داده است. این جنگنده محصول مشترک کارخانجات آر.اس.کی میگ [1] مسکو و شرکت کارخانجات هواپیماسازی سوکول [2] واقع در نیژنی نوگرود [3] است.

این هواپیما به گونه‌ای سبک و دارای قابلیت بالا طراحی شده است. چهار موشک هوا به هوا از نوع آر. ۴۰ هدایت شونده بر روی این هواپیما نصب می‌شود که محدوده اثر آنها بین ۲ تا ۶۰ کیلومتر است. در این جنگنده به جای چهار موشک آر. ۴۰ می‌توان از دو موشک آر. ۴۰ و چهار موشک آر. ۶۰ و یا دو موشک آر. ۲۳ و چهار موشک آر. ۷۳ نیز استفاده شده است. تجهیزات الکترونیکی میگ ۲۵ پی عبارتند از: سیستم راداری اسمرچ آ۲ [4] (فاکس فایر) [5] ساخت شرکت فازوترون، [6] استفاه از رادیو لوکیشن، IFF [7]، سیستم لندینگ (فرود)، گیرنده رادار هشداردهنده، جهت‌یاب رادیویی آرک ۱۰، [8] ارتفاع سنج رادیویی آر وی. ۴.

هواپیما دارای دوموتور توربوجت تک شافتی آر ـ ۱۵ ب ـ ۳۰۰ است. این موتورها قادرند هواپیما را در ارتفاع بالا با سرعت حداکثر ۳۰۰۰ کیلومتر در ساعت به حرکت در آورند. این میزان سرعت در ارتفاع پایین حداکثر به ۱۲۰۰ کیلومتر در ساعت می‌رسد.

هواپیمای میگ ۲۵ پی مدل‌های کاملتری نیز دارد که عبارتند از: میگ ۲۵ آر، میگ ۲۵ آربی، و میگ ۲۵ آر بی ام. میگ ۲۵ آر برای شناسایی تاکتیکی کاربرد دارد و میگ ۲۵ آربی برای بمباران اهداف بزرگ و محدوده وسیع مناسب است و دارای سیستم بمباران برنامه‌ریزی شده است. میگ ۲۵ آر بی ام برای از بین بردن رادارهای دشمن و موشک‌های دفاعی هاوک مناسب است.

عمده‌ترین نقطه ضعف میگ ۲۵ پی را عدم قابلیت نصب اسلحه بر روی آن می‌توان بر شمرد. این هواپیما علاوه بر ارتش‌های روسیه و آذربایجان در ارتش‌های اوکراین، قزاقستان، هندوستان، عراق، الجزایر، سوریه و لیبی نیز به کار می‌رود.(۶۶)

---

1. RSK MIG
2. Sokol
3. Nizhni Novgorod
4. SmerchA2
5. FoxFire
6. Phazotron
7. Identification Friend
8. ARKI0

• هواپیمای سو (سوخو) ۲۵ فراگ‌فوت[1]

هواپیمای سو ۲۵ هواپیمایی تک نفره هست که در اسناد ناتو از آن تحت عنوان فراگ‌فوت (یا قورباغه‌ای) نام برده می‌شود. این هواپیما محصول مشترک کارخانجات سوخو (مسکو) و نوسیبرسک روسیه هست. این هواپیما برای انهدام اهداف متحرک زمینی کوچک و نیز اهداف ثابت زمینی و مقابله با اهداف هوایی با سرعت کم طراحی شده است. مدل‌های ۲۵ و ۲۸ این هواپیما تک‌سرنشین و مدل‌های ۲۵ یوتی‌جی و ۳۵ یوبی دونفره هستند.

این هواپیما علاوه بر نیروی هوایی و نیروی دریایی ارتش فدراسیون روسیه در ارتش‌های افغانستان، آنگولا، آذربایجان، بلاروس، بلغارستان، جمهوری چک، گرجستان، ایران، عراق، قزاقستان، مقدونیه، کره شمالی، پرو، اسلواکی، ترکمنستان و اوکراین به کار می‌روند. مدل‌های صادراتی این هواپیما معمولاً با علامت سو ۲۵ کا مشخص می‌شوند.

این هواپیما قابلیت زیادی برای ارتقاء سطح و به روز شدن دارد. ارتش روسیه نوع ارتقاء یافته آن را که مجهز به سیستم‌های ناوبری رایانه‌ای و کنترل آتش و رادارهای پیشرفته است، در سال ۲۰۰۵ آزمایش می‌کرد. مدل دو موتوره این هواپیما نیز در گرجستان با همکاری اسرائیل بهسازی می‌شود.

پیکر هواپیما کلاً به هم پیوسته است و کابین خلبان از آلیاژ تیتانیوم ۲۴ میلی‌متری با محفظه شفاف زرهدار ساخته شده است و دارای صندلی پرنده تک نفره کا ۳۶ ال زیوزدا است.

بال‌های هواپیما دارای ۱۰ عدد شاه‌تیر[2] برای حمل سلاح‌های هوا به هوا و هوا به زمین (بسته به هدف مأموریت) است. موشک‌ها، راکت‌ها و بمب‌های قابل حمل توسط هواپیما عبارتند از:

ـ موشک هوا به زمین کا اچ ۲۳

ـ موشک هوا به زمین کا اچ ۲۵ ام ال

---

1. Su25 Fragfoot
2. Pylon

ـ موشک هوا به زمین کا اچ ۲۹ ال
ـ موشک هوا به هوای آر ۳ اس
ـ موشک هوا به هوای آر ۶۰
ـ راکت هدایت‌شونده اس ۵ (۵۷ میلی‌متری)
ـ راکت هدایت‌شونده اس ۲۴ (۲۴۰ میلی‌متری)
ـ راکت هدایت‌شوند اس ۲۵ (۳۳۰ میلی‌متری)
ـ راکت اس ۸ (۸۰ میلی‌متری)
ـ بمب‌های ۳۵۰ تا ۶۷۰ کیلوگرمی هدایت‌شونده توسط لیزر
ـ بمب‌های آتش‌زای ۵۰۰ کیلوگرمی
ـ بمب‌های خوشه‌ای

علاوه بر اینها این هواپیما امکان نصب اسلحه‌های زیر را دارد:
ـ تفنگ دو لول ۳۰ میلی‌متری آ اُ ۱۷ آ با نواخت تیر ۳۰۰۰ در دقیقه
ـ تفنگ دو لول ۲۳ میلی‌متری جی اس اچ ۲۳

هواپیما دارای سیستم ناوبری و نشانه‌گیری یکپارچه است که دوربین در دماغهٔ سیستم نصب شده است و هواپیما با توجه به گیرنده راداری هشدار دهنده و تجهیزات گمراه کننده برای جنگ الکترونیک مناسب است. در این خصوص با ایجاد انواع پارازیت و ساطع نمودن اشعه‌های نورانی هواپیما را از ردیابی رادارها و موشک‌های هدایت‌شونده به وسیله اشعه مادون قرمز مصون می‌دارد.

هواپیمای سو ۲۵ با دو موتور توربوجت آر ۱۹۵ اس (سویوز ـ گاوریلو) به حرکت در می‌آید که برای کاهش حرارت گازهای خروجی از اگزوز و به حداقل رساندن علائم اشعه مادون قرمز در انتهای هواپیما سیستم خنک کننده نصب شده است.

ظرفیت مخازن سوخت هواپیما که چهار عدد است در مجموع ۳۶۰۰ لیتر است که باک‌ها در زیر شاه‌تیرهای بال تعبیه شده است.[۶۷]

• *چرخبال (هلی‌کوپتر) جنگی و پشتیبانی می ۲۴ پی*[1]

چرخبال تهاجمی ـ پشتیبانی می ۲۴ ساخت کارخانه هلی‌کوپتر سازی میل مسکو واقع در شهر مسکو روسیه است. این چرخبال از سال ۱۹۷۰ تولید می‌شود و تاکنون بیش از ۲۵۰۰ فروند از این نوع چرخبال تولید شده است و توسط ارتش شوروی در جنگ افغانستان و ارتش روسیه در جنگ با چچن‌ها به کار گرفته شد. مدل اولیه این چرخبال برای حمل و نقل نظامی و امور پشتیبانی طراحی شده بود که در مدل‌های بعدی (می ۲۴ پی و می ۲۵ پی) برای مقاصد تهاجمی نیز تجهیز شدند. این مدل‌ها به سیستم‌های موشکی ضد تانک مجهز شدند و قادرند اهداف نظامی زمینی در حال حرکت و اهداف هوایی متحرک با سرعت پایین را مورد هدف قرار دهند. این چرخبال‌ها در کنار کاربری تهاجمی می‌توانند، کاربری اولیه خود (حمل و نقل و پشتیبانی) را نیز ادامه دهند.

محدوده جغرافیایی به کار گیری این چرخبال وسیع است. این چرخبال افزون بر روسیه و کشورهای مستقل مشترک‌المنافع (از جمله آذربایجان)، برای استفاده در ارتش‌های افغانستان، الجزایر، آنگولا، بلغارستان، کوبا، جمهوری چک، آلمان شرقی سابق، مجارستان، هندوستان، عراق، لیبی، موزامبیک، نیکاراگوا، کره شمالی، پرو، لهستان، ویتنام. یمن شمالی، قبرس و اندونزی، به این کشورها صادر شده است.

به جز کشور روسیه که به عنوان طراح و سازنده اصلی این چرخبال آن را از نظر کاربری، توانایی و تجهیزات ارتقا بخشیده است، برخی از کشورهای خریدار این چرخبال نیز به فکر ارتقاء سطح آن افتادند. کشورهای جمهوری چک، مجارستان، لهستان، اسلواکی، بلغارستان برای ارتقاء سطح این چرخبال‌ها براساس استانداردهای ناتو اقداماتی انجام داده‌اند، ولی اکثر آنها هنوز به مرحله نهایی نرسیده‌اند. خدمه اصلی این چرخبال عبارت است از خلبان و اپراتور

---

1. MI24P

تجهیزات (تیرانداز) که در بخش جلو مستقر می‌شوند و علاوه بر اینها ۸ نفر دیگر در کابین اصلی می‌توانند مستقر شوند.

اسلحه نصب شده بر روی این مدل چرخبال ۳۰ میلی متر کالیبر دارد که به صورت داخلی نصب می‌شود و ثابت است. این چرخبال می‌تواند ۱۲ عدد موشک ضد تانک در زیر خود حمل نماید. موشک‌هایی که در این چرخبال استفاده می‌شوند از نوع آتاکا است که دارای سیستم راداری کوچکی است. این موشک‌ها قادرند ۸۰ سانتی‌متر در داخل تجهیزات زرهی نفوذ کنند. برخی انواع این چرخبال‌ها به سیستم‌های دید در شب و سیستم‌های لیزری مجهز هستند.

قوه محرکه چرخبال توسط دو موتور توربو شافت "Lsotov" تأمین می‌شوند. این موتورها به فیلترهایی مجهز هستند که از ورود گرد و غبار هنگام برخاستن و فرود چرخبال به داخل موتور جلوگیری می‌کنند. سیستم سوخت چرخبال دو بخش درونی و بیرونی دارد. ظرفیت مخازن درونی ۱۵۰۰ کیلوگرم و ظرفیت مخزن بیرونی ۱۰۰۰ کیلوگرم است.[۶۸]

● *چرخبال چند منظوره می ۸ (هیپ)*[1]

این چرخبال ساخت کارخانه‌های هلی‌کوپتر سازی میل مسکو و کازان (روسیه) است. این چرخبال در دو نوع نظامی و غیرنظامی ساخته شده است. در طبقه‌بندی ناتو به این نوع چرخبال هیپ گفته می‌شود. تاکنون بیش از ۱۲۰۰۰ فروند از این چرخبال تولید شده است و بیش از ۵۰ کشور جهان از آن استفاده می‌کند.

به جز جمهوری آذربایجان و سایر کشورهای مستقل مشترک‌المنافع، کشورهایی نظیر هندوستان، ایران، مالزی، کلمبیا، پاکستان و ونزوئلا نیز از این چرخبال استفاده می‌کنند.

---

1. MI-8(HIP)

کارخانه مستقر در کازان (روسیه) در سال ۲۰۰۲ با شرکت‌های انگلیسی و کانادایی برای ارتقاء سطح این چرخبال و تولید مدل‌های پیشرفته آنها قرارداد بسته است.

نوع نظامی این چرخبال مدل‌های مختلفی دارد که مدل اولیه آن (می ۸) کاربری پشتیبانی و حمل و نقل دارد. مدل‌های هجومی آن (می ۸ تی وی و می ۸ ام تی) که دارای تجهیزات و تسلیحات تهاجمی از جمله موشک‌های ضدتانک هستند، قادرند در زمین‌های مین‌گذاری شده فرود آیند. ولی ارتش آذربایجان فاقد این مدل‌ها بوده و از مدل اولیه که کاربری حمل و نقل نظامی دارد، برخوردار است.

این چرخبال ۳ نفر خدمه دارد که عبارتند از: فرمانده، هوانورد و مهندس پرواز. کابین چرخبال دارای سیستم اکسیژن و تجهیزات امداد و نجات است.

این چرخبال برای بالا کشیدن افراد از روی زمین و آب و اشیاء و تسلیحات با ظرفیت ۲۰۰ کیلوگرم تجهیزات مناسبی دارد و سیستم حمل بار در بیرون چرخبال تا ۳۰۰۰ کیلوگرم نصب است.

موتور هلی‌کوپتر عبارت از دو دستگاه توربوشافت تی وی ۲-۱۱۷[1] است. این چرخبال ۴ مخزن سوخت (۲ مخزن داخلی و ۲ مخزن بیرونی) دارد که در مجموع ۱۸۷۰ لیتر گنجایش سوخت دارند و با افزودن دو مخزن در کابین، ظرفیت سوخت به ۳۷۰۰ لیتر می‌رسد.(۶۹)

● *هواپیمای حمل و نقل کاندید (آی.ال ـ ۷۶)*[2]

این هواپیما از نوع هواپیماهای حمل و نقل اندازه متوسط هست. این هواپیمای روسی در بین کشورهای مستقل مشترک‌المنافع به نام آی.ال ۷۶ معروف است ولی سازمان ناتو نام کاندید را بر روی آن نهاده است. ماموریت‌های این نوع هواپیما عبارتند از:

ـ پیاده کردن نیروهای نظامی چترباز

---

1. TV-2-117

2. IL -76

ـ حمل و جابه‌جایی نیروهای نظامی و تسلیحات و مهمات از جملـه تانـک‌هـای تهـاجمی اندازه متوسط

ـ حمل مایحتاج نیروهای نظامی به صورت ترابری هوایی[1]

ـ پشتیبانی عملیات مرتبط با سوانح و حوادث

این هواپیما در مجموعه شرکت‌های زنجیره‌ای هوایی «ایلیوشین»[2] واقع در مسکو (روسـیه) و تاشکند (ازبکستان) تولید می‌شود و از سال ۱۹۷۴ کـه سـال آغـاز بـه فعالیـت ایـن مجتمـع تولیدی است، بیش از ۵۰۰ فروند از این نوع هواپیما تولید شده است. مدل‌هـای مختلـف ایـن هواپیما عبارتند از:

ـ آی.ال ـ ۷۶

ـ آی.ال ـ ۷۶ ام

ـ آی.ال ـ ۷۶ ام دی

ـ آی.ال ـ ۷۶ ـ ام‌اف

سیستم این هواپیما در برخی کشورها با سیستم‌های دیگر سازگار شده‌اند. در هندوستان که از این نوع هواپیما استفاده می‌کند، سیستم‌های اسرائیلی نیز به کار گرفته می‌شود و ایـن کـشور در زمینه ارتقاء این نوع هواپیما با اسرائیل قراردادی منعقد نموده است و این نـشان دهنـده آن است که این نوع هواپیماها می‌تواند توسط کارخانجات غربی بـه روز شـود و ایـن امکـان بـه صورت بالقوه برای جمهوری آذربایجان نیز فراهم است.

تجهیزات مورد نیاز برای حمل و نقل و پیاده کردن نیرو و بار در این هواپیمـا تـأمین شـده است. به طوری که عملیات مختلف مرتبط با این امور بـا ایمنـی مناسـب صـورت پذیرفتـه و سیستم حمل بار و اشیاء توسط هواپیما به واسـطه تجهیـزات ریلـی و نـوار نقالـه و مهارهـا و زنجیرهای مختلف فعالیت می‌کند.

1. Airlift
2. Ilyushin Aviation complex

چتر نجات و تجهیزات آمبولانس از دیگر ملزومات موجود در این هواپیماهاست.

کابین هواپیما دارای تجهیزات مختلفی است که برخی از آنها عبارتند از:

- رادار هشداردهنده
- ترمز اضطراری
- منورهای مادون قرمز
- دو قبضه سلاح به همراه رادار کنترل و هدایت آتش و سیستم پخش کننده پوکه
- فرستنده رادیویی برای راهنمایی هواپیما در شب یا هوای مه آلود که علائم مختلفی ارسال می‌کند.

از مهم‌ترین تجهیزات بیرونی[1] هواپیما نیز می‌توان؛ سیستم‌های ترابری هوایی و پیاده کردن افراد و اشیاء در شب و روز، در شرایط مختلف آب و هوایی و نیز در شرایط پدافند هوایی دشمن را نام برد.

سیستم رانش هواپیما توسط چهار موتور جت توربینی (چرخشزا) دی ۳۰ کاپی[2] کار می‌کند. این موتورها زیر دکل‌های بال‌ها تعبیه شده است و توسط محفظه‌های ویژه محافظت می‌شوند. سوخت هواپیما در ۱۲ عدد مخزن جداگانه عایق‌کاری شده قرار دارد. سیستم سوخت به گونه‌ای طراحی شده است که تمام ۱۲ مخزن سوخت را در چهار گروه به ۴ موتور هواپیما می‌رسانند. در موتور این هواپیما از سیستم گاز بی کنش (خنثی) برای محافظت در برابر انفجار استفاده گردیده است.

در بین مدل‌های مختلف این نوع هواپیما آی.ال ۷۶ مدل اصلی و اولیه به شمار می‌رود که مدل‌های بعدی تکمیل شدهٔ آن به شمار می‌روند. در بین آنها مدل آی.ال ۷۶ ام دی از نظر محدوده پردازی و عمر فعالیت توسعه یافته‌تر است این مدل می‌تواند در باندهای پرواز

1. Onboard 2. D-30KP

آسفالت نشده نیز اقدام به نشست و برخاست نماید که امکان استفاده بهینه از این هواپیما را در مناطق جنگی فراهم می‌سازد. مدل‌های دیگر نیز دارای مزیت‌های خاصی هستند. (۷۰)

شایان گفتن است که ارتش آذربایجان فقط مدل اولیه (آی.ال ۷۶) را داراست که عمر زیادی نیز دارند.

۵ـ۳ـ تسلیحات استراتژیک و تاکتیکی نیروی دریایی

کارشناسان بر این باورند که در اوضاع کنونی جمهوری آذربایجان بعد از روسیه دارنده دومین ناوگان نظامی بزرگ در حوزه دریای خزر است. این کشور در سال‌های اخیر با کمک آمریکا و ترکیه توانسته است، به تجهیز ناوگان دریایی خود بپردازد. آذربایجان در سال ۲۰۰۴ درپی بهره برداری از «واحد تولیدی تعمیرات کشتی خزر» و کارخانه تعمیرات ناوهای نظامی برای مونتاژ ناوهای رزمی کوچک و ناوهای کمکی و نیز تعمیر و بازسازی آنها بود و گویا به موفقیت‌هایی هم در این زمینه دست یافته است. (۷۱)

طبق اطلاعات به دست آمده جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۰ میلادی دارای ۱۸ فروند کشتی جنگی و ۱۰ فروند قایق مجهز گشت‌زنی نظامی بود.

این در حالی است که در ابتدای استقلال کشور (برابر اطلاعات سال ۱۹۹۲) ۹ فروند کشتی و ۳ فروند قایق جنگی در نیروی دریایی این کشور وجود داشته است که از کشتی‌های یاد شده ۵ فروند مین روب و ۴ فروند هاورکرافت (خشکی ـ دریایی) بوده‌اند. (۷۲)

تجهیزات و تسلیحات نیروی دریایی آذربایجان در سال ۲۰۰۲ نیز بدین قرار بوده است:

ـ ۶ فروند کشتی گشت زنی دریایی و گارد ساحلی

ـ ۵ فروند کشتی مین روب (۳ فروند از نوع سونیا[1] و ۲ فروند از نوع یئوگئنیا[2])

ـ ۲ فروند کشتی آبی و خاکی (هاورکرافت) نوع پولنوچنی[3]

---

1. Sonya
2. Yevgenia
3. Polnochnyi

ـ ۳ فروند کشتی امداد و شناسایی نوع وادیم پوپوف[1]
ـ ۲ فروند شناور مدل والرین یوری وایف [2] (۷۳)

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بیشتر این تسلیحات و تجهیزات متعلق به کارخانه‌های روسی هستند و این شناورها عمدتاً به جای مانده از پایگاه‌های دریایی اتحاد جماهیر شوروی در مناطق آبی آذربایجان هستند.

نیروی دریایی جمهوری آذربایجان در محیط آبی دریای خزر فعالیت دارد که این منطقه محل فعالیت نیروی دریایی کشورهای دیگر حاشیه خزر نیز هست. هر چند طبق اطلاعات ارائه شده پیشین برخی کارشناسان نظامی جمهوری آذربایجان را دارنده دومین ناوگان نظامی بزرگ بعد از روسیه در خزر می‌دانند ولی آمار و اطلاعات مربوط به سال ۲۰۰۲ برخلاف این است. در سال ۲۰۰۲ وضعیت ناوگان نظامی کشورهای حاشیه خزر بدین قرار بود:(۷۴)

1. Vadim Popov
2. Valerian Uryvayev

نام کشور	تعداد کشتی جنگی ـ فروند (انواع مختلف)	سهم کشور از تعداد کل کشتی‌ها (درصد)	تعداد نیروی نظامی (نفر)	سهم کشور از کل نیروی نظامی دریای خزر (درصد)	پشتیبانی هوایی	تشکیلات نظامی	مرکز استقرار مهم
روسیه	۱۰۰	۴۸	۲۰,۰۰۰	۶۶	دارد	تیپ	آستاراخان و کاسپیسک
ایران	۵۰	۲۴	۳,۰۰۰	۱۰	دارد	موردی	انزلی ونوشهر
آذربایجان	۱۸	۹	۲,۲۰۰	۷/۳	ندارد	موردی	باکو
قزاقستان	۲۰	۹/۵	۳,۰۰۰	۱۰	ندارد	موردی	آکتائو و آتیرائو
ترکمنستان	۲۰	۹/۵	۲,۰۰۰	۶/۷	دارد	موردی	ترکمن‌باشی
کل حوزه دریای خزر	۲۰۸	۱۰۰	۳۰,۲۰۰	۱۰۰	-	-	-

هر چند در این اطلاعات مشخصات کشتی‌های جنگی که شاخص بسیار مهمی در سنجش میزان قدرت نظامی کشور است، نیامده ولی در یک برآورد کلی از تعداد کشتی و نیرو و نیز سایر اطلاعات ذکر شده می‌توان گفت که در سال ۲۰۰۲ قدرت نظامی دریایی جمهوری آذربایجان از ایران و قزاقستان پایین‌تر بوده است و اگر دیدگاه کارشناسان را مبنی بر اینکه آذربایجان اخیراً (سال ۲۰۰۴) دومین قدرت نظامی دریایی را در دریای خزر دارد، بپذیریم، نشان از آن دارد که طی ۲ سال یاد شده این کشور با تکیه بر مساعدت‌های آمریکا و ناتو سطح توان نظامی خود را در خزر به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش داده است.

در بررسی وضعیت کشورهای حوزه خزر از حیث نیروی دریایی، موضوع مهم دیگری نیز هست و آن این است که کشورهای روسیه و ایران تمام توان نیروی دریایی خود را در حوزه خزر به کار نمی‌گیرند. در مورد ایران این مسئله بیشتر مطرح است. جمهوری اسلامی ایران بخش کمی از توان نظامی دریایی خود را در خزر مستقر ساخته است. ولی کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان نیروی دریایی خود را منحصراً در خزر به کار می‌گیرند که علت آن نبود محیط آبی قابل فعالیت در سایر نقاط این کشورهاست. این مسئله در صف‌آرایی‌های نظامی در خزر حائز اهمیت است. بدین صورت که توجه کامل و تمرکز ارتش کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان به حوزه خزر مزیتی برای آنها محسوب می‌شود.

از دیگر تفاوت‌های موجود بین نیروی دریایی این کشورها استقرار تمام و یا بخش اصلی توان نظامی دریایی آذربایجان و ترکمنستان در پایتخت این کشورهاست که در مورد سایر کشورها این وضعیت به گونه‌ای دیگر است و شاید بتوان این را نوعی تهدید برای حاکمیت این دو کشور به شمار آورد.

گزارش دولت روسیه در خصوص تسلیحاتی که بعد از فروپاشی شوروی در اختیار نیروی دریایی آذربایجان باقی ماند، توانمندی این نیرو را در ابتدای استقلال بسیار بیشتر از آنچه گفته شد، ارزیابی کرده است برابر این گزارش در ابتدای شکل‌گیری ارتش ملی تجهیزات و تسلیحات زیر در اختیار نیروی دریایی ارتش آذربایجان بوده است:

ـ کشتی فریگات کلاس ریگا ۴ فروند
ـ شناور گشت و جنگنده ساحلی ۳۰ فروند
ـ کشتی مین روب ۲۲ فروند
ـ شناور هاور کرافت کلاس پولنوچنی ۱۹ فروند
ـ شناور پشتیبانی ۱۰ فروند[۷۵]

برابر این اطلاعات تعداد کل کشتی‌ها و شناورهای نیروی دریایی ۸۵ فروند بوده است که در مقایسه با موارد ذکر شده قبلی بسیار متفاوت است. این مسئله یا ناشی از درست نبودن برخی از اطلاعات است و یا تأیید کننده ادعای برخی منابع آگاه در مسائل آذربایجان است که معتقدند، حجم زیادی از تسلیحات و تجهیزات نظامی در دوران انتقال از ارتش شوروی به ارتش آذربایجان به صورت قاچاق فروخته شده است. هر چند این نظریه در مورد کشتی‌ها قابل باور نیست. زیرا انتقال این تجهیزات به صورت قاچاق کار آسانی نیست.[۷۶]

نظامی کردن دریای خزر توسط کشورهای حاشیه این دریا تا اندازهٔ زیادی وابسته به موافقت روسیه است. از آنجا که دریای خزر دریای بسته هست و وارد کردن کشتی جنگی (ناو و ناوچه) به این دریا تنها از طریق کانال ولگا ـ دن امکان‌پذیر است. این کانال نیز در اختیار روسیه است، این کشور بعد از فروپاشی شوروی به هیچ کشور دیگری اجازه وارد کردن ناو و ناوچه نظامی را نداده است. گویا تکنولوژی ساخت و به آب اندازی ناو و ناوچه هم در اختیار کشورهای دیگر حاشیه این دریا به جز روسیه نیست. گفتنی است که شوروی سابق به ایران اجازه وارد کردن ناو «شاهرخ» (ناو کوچک و مستعمل) را (قبل از انقلاب) داده بود.[۷۷]

البته شایان گفتن است که نظامی‌سازی خزر منحصر به وارد کردن ناو جنگی نیست و این فرآیند از طریق فعالیت‌های دیگری نیز قابل تحقق است. استقرار و فعالیت سیستم‌های موشکی، جنگنده‌ها، سیستم‌های راداری و غیره از جمله فعالیت‌های پر اهمیت نظامی‌سازی خزر است که اکثر کشورهای حاشیه خزر (به ویژه آذربایجان) به دنبال آنها هستند.

۵ـ۴ـ تسلیحات جنگ الکترونیک، مخابراتی و راداری کشور

● ***ایستگاه راداری گبه‌له (رادار داریال)***

ایستگاه راداری واقع در منطقه «گبه‌له» مهم‌ترین سایت راداری مستقر در خاک آذربایجان به شمار می‌آید. منطقه‌ای که این ایستگاه در آن واقع شده است از نظر موقعیت مکانی در ۳۲۰ کیلومتری شمال غرب شهر باکو پایتخت کشور قرار دارد. این ایستگاه توسط ارتش شوروی تأسیس و فعالیت آن از سال ۱۹۸۵ آغاز شد و تاکنون ادامه دارد.

پس از استقلال جمهوری آذربایجان تا چند سال بین این کشور و روسیه بر اثر انتقال تجهیزات و امکانات این ایستگاه به خاک روسیه کشمکش وجود داشت و مقامات نظامی و سیاسی آذربایجان در نهایت مانع از انتقال این امکانات به خاک روسیه شدند. پس از روی کار آمدن حیدرعلی‌اف و بهبود روابط دو کشور، روس‌ها با ادامه فعالیت این ایستگاه موافقت کردند. در حال حاضر روسیه خواستار تمدید اجاره این پایگاه مهم به مدت ۲۵ سال است، ولی مقامات آذربایجان با تمدید اجاره به مدت ۵ سال موافقت کرده‌اند و طبق اطلاعات دریافتی از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۱ سالانه مبلغ ۶/۲ میلیون دلار از طرف روسیه بابت استفاده از این ایستگاه به آذربایجان پرداخت شده است و در سال ۲۰۰۲ این مبلغ به ۷ میلیون دلار رسید و احتمالاً اجاره بهای سال‌های بعد نیز افزایش درخور توجهی خواهد داشت.

در حال حاضر فقط دو کشور روسیه و آذربایجان از خدمات راداری و ردیابی این ایستگاه استفاده می‌کنند. هر چند از ۱۵۰۰ نفر کارکنان این ایستگاه ۱۰۰۰ نفر روس هستند ولی مالکیت ایستگاه طبق توافق انجام شده متعلق به آذربایجان است و مجلس ملی آذربایجان با درخواست روسها مبنی بر انتقال مالکیت این ایستگاه به روسیه شدیداً مخالفت کرد، زیرا این‌کار را استقرار و فعالیت پایگاه نظامی خارجی در خاک آذربایجان می‌دانند که مجلس آذربایجان تاکنون تن به آن نداده است. گفتنی است که استقرار و فعالیت پایگاه نظامی متعلق به کشورهای خارجی در خاک آذربایجان طبق قانون اساسی باید به تصویب مجلس ملی برسد.

این ایستگاه راداری در اصل برای کنترل تحرکات نظامی ناتو (به ویژه ارتش آمریکا) در ترکیه و اقیانوس هند طراحی و احداث شده است، ولی اکنون علاوه بر اهداف نظامی روس‌ها (مواردی که گفته شد) فعالیت ایستگاه اهداف نظامی آذربایجان را نیز پوشش می‌دهد. رادارهای این پایگاه دارای سیستم هشدار دهنده در مقابل موشک‌های «بالستیک»[1] قاره پیما و سایر تحرکات نظامی است. رادار اصلی مستقر در ایستگاه از نوع «داریال»[2] است که از حیث مشخصات فنی در دنیا بی‌نظیر است.

ایستگاه گبه‌له با سایت هسته‌ای روسیه ارتباط مستقیم دارد. حوزه نفوذ رادار این ایستگاه تا ۷۲۰۰ کیلومتر مسافت را در بر می‌گیرد و اشیاء پرنده را در هر ۲ تا ۳ ثانیه در صفحهٔ مانیتور خود نمایش می‌دهد. ایستگاه گبه‌له دارای امکانات و فضاهایی به مراتب بیش از میزانی است که در حال حاضر توسط تجهیزات اشغال شده و استفاده می‌شود و در صورت تجهیز تمام فضاها و امکانات زیربنایی ایجاد شده، می‌توان با استفاده از ظرفیت کامل تجهیزات آن کشورهای ترکیه، ایران، عراق، پاکستان، هند، قسمتی از چین، آفریقا، استرالیا و اقیانوس‌های هند و اطلس را «پایش»[3] نمود.

طبق اعلام منابع غیررسمی کشورهای آمریکا و اسرائیل بسیار علاقه‌مند به استفاده از این ایستگاه هستند و اسرائیل اعلام کرده است، اگر نیروهای روس این پایگاه را ترک کنند، اسرائیل خواهان انتقال تجهیزات و نیروهای متخصص خود به این ایستگاه هست.

گفتنی است که در بین کارکنان روسی این پایگاه تعداد زیادی متخصص وجود دارد. (۷۸)

● رادارهای «فارا»[4]

ارتش جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۴ تعداد ۱۰ دستگاه رادار پیشرفته فارا از ایالات متحده آمریکا خریداری کرده است و گفته می‌شود، بیشتر این رادارها را در نزدیکی مرز ایران

---

1. Balestic
2. Daryal
3. Monitoring
4. Fara

مستقر نموده است. این نوع رادار از جمله تجهیزات راداری قابل حمل[1] است که فقط ۱۵ کیلوگرم وزن دارد و به آسانی توسط یک سرباز حمل می‌شود. استفاده این دستگاه برای فعالیت‌های اطلاعاتی ـ نظامی و شناسایی نامحسوس است. قابل حمل بودن و دقت و توان فنی بالای این دستگاه‌ها از جمله مزایای آن به شمار می‌روند.

علاوه بر رادارهای یاد شده که قابل حمل هستند، نیروهای مرزبانی ارتش آذربایجان دارای رادارهای ثابت نیز هستند که گویا اخیراً (نیمه اول سال ۲۰۰۴) برخی از آنها از پایگاه‌های داخل به نزدیکی مرز ایران منتقل شده‌اند. طبق گزارش خبرنگار سایت ایرانی بازتاب دو دستگاه رادار توسط ارتش آذربایجان از پایگاه راداری «شاه آغاجی» در عمیق ۲۵ کیلومتری مرز به حاشیه مرز آستارا انتقال داده شده است. یکی از این رادارها ثابت و یک دستگاه دیگر قابل حمل هست.(۷۹) این اطلاعات توسط منابع دیگری ذکر نشده است.

• ایستگاه‌های رادیو لوکیشن «تی.آر.ام.ال ۳ دی»[2]

هر چند ایجاد این ایستگاه‌ها که در زمره ایستگاه‌های راداری بسیار پیشرفته و سیار هستند، به صورت قطعی مشخص نشده است، ولی با توجه به اهمیت این نوع رادار ذکر ویژگی‌ها و خصوصیات آن در اینجا مفید خواهد بود، گفتنی است که منابع رسمی بر این باورند، این پایگاه‌های راداری به طور قطع در سال ۲۰۰۵ با کمک ارتش آمریکا در خاک جمهوری آذربایجان ایجاد خواهد شد.

این ایستگاه‌ها برای مشاهده و آشکارسازی اهداف موردنظر (اهداف هوایی) به کار می‌رود. تجهیزات آن مطابق با آخرین استانداردهای ناتو و دارای توان آشکارسازی بسیار بالایی است. کاربرد این نوع رادار در محافظت از حملات هوایی و کنترل محدوده فضایی کشور است. رادارهای این ایستگاه‌ها دارای آنتن هوایی متصل به خود دستگاه‌ها (آنتن سرخود) است و

---

1. Protabel　　2. TRML3D

علاوه بر کار رادار موقعیت‌یابی نیز می‌کند و قابل حمل بوده و بر روی خودرو نصب می‌شود. حداکثر برد این رادار ۲۰۰ کیلومتر است و در این فاصله قادر به ردیابی و آشکارسازی موشک و راکت‌های کوچک نیز هست.

گفته می‌شود، این رادارها به صورت ایستگاه‌های سیار به عنوان پایگاه‌های سیار ناتو فعالیت خواهند کرد و استقرار آنها در خاک جمهوری آذربایجان با کمک ارتش آمریکا صورت خواهد گرفت. بسیاری از آگاهان نظامی در آذربایجان فعالیت این رادارها را که علاوه بر تجهیزات و خودرو که به صورت سیار هستند، نیاز به برخی زیربناهای لازم نیز دارند، نوعی حضور نظامی ناتو و آمریکا در خاک جمهوری آذربایجان می‌دانند و تحلیل‌گران بر این باورند، هر چند با توجه به تجهیزات گران قیمت این نوع رادارها استقرار آنها پرهزینه است، ولی ناتو و آمریکا به خاطر منافع خود در حال و آینده و پوشش برخی از سایر پایگاه‌های راداری و هوایی خود در منطقه هزینه این زیرساخت‌ها را تقبل خواهند کرد. (۸۰)

شایان ذکر اینکه مقامات رسمی نظامی یا سیاسی جمهوری آذربایجان در زمینه ایجاد و شروع به کار این ایستگاه‌ها اظهارنظری نکرده‌اند. برخی نیز آن را در کوتاه مدت رد کرده ولی احتمال آن را در آینده منتفی ندانسته‌اند.

۶ـ برآورد همکاری‌های نظامی کشور آذربایجان با دیگر کشورها

۶ـ۱ـ پیمان‌های نظامی ـ دفاعی دوجانبه یا چندجانبه

مهم‌ترین پیمان نظامی چندجانبه که جمهوری آذربایجان در آن به نوعی عضویت دارد و همکاری می‌کند، برنامه صلح «سازمان پیمان آتلانتیک شمالی»[1] (ناتو) است. افزون بر این در «موافقت‌نامه تسلیحات متعارف در اروپا»،[2] موافقت‌نامه نظامی «سازمان گوام»[3] و پیمان‌های

1. North-Atlantic Treaty Organization
2. Conventional Anmed forces in Europe
3. GUAAM

نظامی «کشورهای مستقل مشترک‌المنافع»[1] عضویت دارد. شرح مختصری از پیمان‌های یاد شده و نیز جایگاه، تعهدات و وظایف، مأموریت‌ها و فعالیت‌های منظور شده برای آذربایجان در این پیمان‌ها و موافقت‌نامه‌ها درپی می‌آید:

• برنامه صلح ناتو (همکاری برای صلح)[2]

سازمان پیمان آتلانتیک شمالی که در ۱۴ آوریل سال ۱۹۴۹ تشکیل شد. در ابتدا با ۱۵ کشور عضو فعالیت خود را شروع کرد که عبارت بودند از آمریکا، فرانسه، انگلیس، بلژیک، لوکزامبورگ، هلند، کانادا، دانمارک، ایسلند، ایتالیا، نروژ، پرتغال، ترکیه، آلمان و یونان. که دو دولت آمریکای شمالی (آمریکا و کانادا) را به اروپا پیوند داد.[(۸۱)]

عضویت کشورهای مشارکت‌کننده در برنامه صلح ناتو توسط ایالات متحده آمریکا بنیانگذاری شد. تا سال ۲۰۰۰ چهل کشور در برنامه صلح ناتو مشارکت داشته‌اند که از این میان سه کشور لهستان، مجارستان و جمهوری چک تا سال یاد شده به طور رسمی به عضویت دائم ناتو در آمدند. از مهم‌ترین کشورهای عضو در برنامه صلح ناتو علاوه بر آذربایجان می‌توان به گرجستان، بلغارستان، رومانی، سوئد، اوکراین، ارمنستان، قرقیزستان، اتریش، مقدونیه، سوئیس و اسلواکی را نام برد.[(۸۲)] مشارکت جمهوری آذربایجان با فعالیت‌ها و برنامه‌های ناتو به سال ۱۹۹۲ برمی‌گردد. در این سال که جمهوری آذربایجان به تازگی استقلال پیدا کرده بود، هیأت نمایندگی خود را به ترکیه محل برگزاری سمینار ناتو فرستاد. اعضای هیأت نمایندگی اعزامی از آذربایجان با «م. ورنر»[3] دبیرکل وقت سازمان آتلانتیک شمالی (ناتو) دیدار کردند. در این دیدار که تمرکز اصلی مذاکرات بر روی دیدگاه‌ها و مواضع ناتو در زمینه مناقشه قره‌باغ و امنیت در منطقه قفقاز جنوبی بود، در خصوص نحوه مشارکت و همکاری

1. CIS
2. Parthership for Peace (PFP)
3. M. Verner

جمهوری آذربایجان با برنامه‌های ناتو نیز مفصلاً مذاکره شد و بعد از آن آذربایجان به عضویت در برنامه صلح این سازمان در آمد. در این میان نقش کشور ترکیه که از اعضای اصلی و مؤثر ناتو محسوب می‌شود، نیز درخور توجه بود.[۸۳]

پس از توافقات صورت گرفته بین هیأت آذربایجانی و دبیرکل، مذاکرات و پیگیری‌ها ادامه پیدا کرد تا اینکه در سال ۱۹۹۴ (۴ ماه می) جمهوری آذربایجان به طور رسمی به عضویت این برنامه ناتو در آمد. پس از این عضویت همکاری‌های این کشور با ناتو وارد مرحله جدیدی شد.

به طور کلی مشارکت کشورهای مستقل مشترک‌المنافع در برنامه صلح ناتو هم برای این کشورها دارای فواید در خور توجهی است و هم برای ناتو اهمیت وافری دارد. کارکردهای راهبردی این مشارکت برای ناتو به طور خلاصه بدین قرار است:

الف) مشارکت این کشورها در برنامه صلح ناتو باعث گردید تا ناتو به بستر سیاسی و قانونی لازم برای همکاری و نفوذ در اردوگاه سوسیالیسم سابق دست یابد و زمینه برای ایجاد ساختار امنیتی جدید در اروپا (ماوراء آتلانتیک[1]) فراهم آید.

ب) به دنبال فروپاشی شوروی و از بین رفتن این قطب سیاسی ـ امنیتی، ناتو در سایه همکاری مؤثر با کشورهای برجای مانده از شوروی سابق می‌توانست، نقش خود را در زمینه نظم نوین جهانی به سهولت و آسانی ایفا نماید.

ج) تحقق مشارکت این کشورها در برنامه صلح به شکل مؤثری توسعه «منطقه مسئولیت اتحاد آتلانتیک شمالی» را تسهیل می‌بخشد. یکی از موانع موجود بر سر راه گسترش حوزه نفوذ و مسئولیت‌پذیری جغرافیایی ناتو، وجود محدودیت‌های قانونی در داخل خود سازمان و نیز در سیاست‌ها و راهبردهای کشورهای اروپائی بود که با تحقق این برنامه و ورود اعضای جدید به آن این محدودیت تا اندازهٔ زیادی از بین رفت. کشورهایی که در برنامه صلح ناتو به عنوان عضو افتخاری ناتو فعالیت می‌کنند، می‌توانند در آینده به عنوان عضو اصلی ناتو وارد

---

1. Transatlantic

این سازمان شوند و منافع بلندمدت نظامی ـ امنیتی این کشورها، گرایش آنها را به عضویت دائم و قطعی در ناتو افزایش می‌دهد.

ناتو تعهدات و وظایفی را برای مشارکت‌کنندگان در برنامه صلح خود قائل است که عمده‌ترین آنها بدین قرار است:

- تسهیل در شفاف‌سازی برنامه‌ریزی دفاع ملی و فرآیند بودجه‌بندی در امور دفاعی و نظامی
- حصول اطمینان از کنترل دموکراتیک نیروهای دفاعی (نظامی)
- حفظ توانایی، قابلیت و آمادگی کشورهای عضو برای انجام عملیات موردنیاز تحت سرپرستی و هدایت سازمان ملل و تحت مسئولیت سازمان امنیت و همکاری اروپا
- توسعه و تعمیق همکاری‌های نظامی با ناتو به منظور برنامه‌ریزی مشترک، آموزش و تمرین در راستای تقویت و افزایش توانایی‌های مشارکت‌کنندگان در برنامه صلح. به نحوی که این کشورها بتوانند مأموریت‌های محوله را در زمینه صلح‌بانی، امدادرسانی و عملیات بشردوستانه و غیره که جزئیات آن در توافقنامه‌های بعدی مشخص می‌شود، به انجام برسانند.
- توسعه و تقویت بنیه و توان نیروهای نظامی این کشورها در یک دوره بلندمدت تا جایی که این کشورها بتوانند به نحو مطلوب با همکاری و همراه با اعضای اصلی ناتو دست به عملیات بزنند.

محورهای همکاری جمهوری آذربایجان با ناتو عبارت است از:

ـ آموزش نیروهای نظامی آذربایجانی مطابق با استانداردهای ناتو

ـ شرکت نیروهای آذری در تمرینات و مانورهای ناتو

ـ استفاده از فناوری‌های نظامی و دفاعی ناتو توسط ارتش آذربایجان

ـ شرکت نیروهای آذربایجانی در برنامه‌ها و فعالیت‌های صلح‌بانی ناتو[۸۴]

جمهوری آذربایجان علاوه بر مشارکت در برنامه‌ها و فعالیت‌های عمومی و همگـانی نـاتو که در کنار سایر کشورهای عضو برنامه صلح انجام می‌پذیرد، برنامه ها و فعالیت‌هـای مـستقل دوجانبه با ناتو را نیز اجرا می‌کند. این کشور در صدد استانداردسازی ارتش خود بـا تکیـه بـر آموزش‌های نظامی ناتو است و به این امر بهای زیادی می‌دهد.

این کشور قدم‌های اساسی در راه همکاری دوجانبه با ناتو برداشته است و از آموزش‌هـا و تمرینات ناتو در راه افزایش مهارت‌ها و توان عملیاتی صلح‌بانان خود بهره‌مند شده اسـت. آذربایجان گروه ویژه‌ای از نیروهای نظامی پیاده و زرهی خود را به استعداد ۱۳۰ نفـر (آمـار سال ۲۰۰۰) برای کنترل راه‌های هوایی و پروازهای هواپیماهای متعلق بـه کـشورهای عـضو ناتو در خاک آذربایجان تدارک دیده است که در میان آنها واحد دفاع شخصی (بـه اسـتعداد ۳۰ نفر)، واحد خدمات پزشکی و امداد، دو فروند هلی‌کوپتر MI-8 و واحد آموزشی وجـود دارند.[۸۵]

مشارکت آذربایجان در تمرینات و مانورهای ناتو عمـدتاً از سـال ۱۹۹۷ شـروع گردیـد. از سال یاد شده به بعد این کشور در برنامه‌های زیر از مجموعه برنامـه‌هـای نـاتو شـرکت داشـته است:

- تمرین واحدهای امدادی در سوئد در سال ۱۹۹۷
- دوره آموزشی استفاده فرماندهان از فناوری‌های رایانه‌ای در هلند در سال ۱۹۹۷
- عملیات مشارکتی «مقاومت»[1] در انگلیس در سال ۱۹۹۸
- مدیریت بحران CMX در بلژیک در سال ۱۹۹۸
- تمرین اقدام مناسب و هماهنگ در مقدونیه در سال ۱۹۹۸
- تمرین کلید همکاری در نپال در سال ۱۹۹۸
- دوره تصمیم‌گیری مشارکتی در ترکیه در سال ۱۹۹۸

---

1. Bear

به طور کلی همکاری‌های نظامی آذربایجان با ناتو در سه شکل قابل ارزیابی است که عبارتند از:

۱. پیوستن و عضویت مستقیم و دائمی آذربایجان در ناتو

۲. همکاری بین آذربایجان و ناتو براساس پیمان مشخص، دوجانبه و ویژه

۳. همکاری نظامی و سیاسی بین ناتو و سازمانی منطقه‌ای مشتمل بر کشورهای منطقه که آذربایجان نیز عضوی از آن سازمان باشد.[۸۸]

دولت جمهوری آذربایجان از بین اشکال و گزینه‌های یاد شده، گزینه اول را به مثابهٔ اولویت مورد نظر خود دنبال می‌کند.

تحلیل‌گران احتمال ایجاد پایگاه نظامی توسط ناتو در خاک آذربایجان و نیز استقرار سیستم‌های ضدموشکی در دریای خزر (محدوده آب‌های جمهوری آذربایجان) را زیاد می‌دانند. این باور با توجه به روند روبه رشد همکاری‌های این کشور با ناتو شکل گرفته است. ولی به‌رغم این روند مثبت، رئیس‌جمهور آذربایجان در ماه اوت سال ۲۰۰۴ فرمانی را امضاء و به نهادهای ذی‌ربط ابلاغ نموده است که مطابق آن شرایط برای ایجاد پایگاه نظامی خارجی در آذربایجان دشوارتر شده است.[۸۹]

حضور نظامی مستقیم ناتو در خاک و محدوده آبی آذربایجان علاوه بر موانع قانونی موجود در این کشور با موانع خارجی در عرصه روابط دیپلماتیک منطقه‌ای روبروست. فدراسیون روسیه و جمهوری اسلامی ایران که دارای نقش درخور توجهی در معادلات سیاسی منطقه و نیز روابط گسترده‌ای با آذربایجان هستند، از این حضور نظامی ناخشنود هستند.[۹۰] این دو کشور این اقدام را به نوعی نفوذ نظامی آمریکا در منطقه می‌دانند. البته عکس‌العمل روسیه در این زمینه متفاوت‌تر از ایران است، مقامات روس که خود درصدد تعمیق و گسترش روابط خود با ناتو هستند، مخالفت خود را با گسترش ناتو به طور علنی ابراز نمی‌دارند ولی اکثر کارشناسان بر نگرانی روسیه در این خصوص صحه می‌گذارند.

ـ عملیات المپیا ۹۸ در یونان در سال ۱۹۹۸

ـ عملیات مشارکتی خط‌الرأس[1] در آمریکا در سال ۱۹۹۸[(۸۶)]

آموزش نیروهای نظامی ارتش آذربایجان در قالب دوره‌های آموزش ناتو نیز از محورهای عمده‌ای است که جایگاه ویژه‌ای در روابط دوطرف دارد و آذربایجان به آن اهمیت زیادی می‌دهد. دوره‌های آموزشی زیر از جمله دوره‌های علمی و عملی هستند که ارتش آذربایجان در قالب دوره‌های ناتو از آنها بهره‌مند شده است:

ـ دوره «نسیم دریا» در دریای سیاه که با مشارکت کشورهای حاشیه دریای سیاه انجام شد.

ـ دوره گردان آسیای مرکزی

ـ دوره کنترل ارتش متعارف (دوره آموزش بلندمدت)

ـ دوره امکان‌سنجی مدیریت شرایط دشوار (دوره آموزشی بلندمدت) در سال ۱۹۹۸ در آلمان در زمینه آموزش نیروهای نظامی آذربایجان

در بین کشورهای عضو ناتو، کشور ترکیه جایگاه خاصی دارد و بخش عمده این فعالیت‌ها را برعهده دارد. تا سال ۲۰۰۰ بیش از ۴۵۰ نفر از پرسنل رسمی ارتش آذربایجان در قالب ۲۰ رشته تخصصی نظامی توسط ارتش ترکیه آموزش داده شدند و برابر اطلاعات سال یاد شده بیش از ۷۰ افسر متخصص ارتش ترک در حال آموزش نیروهای آذری در قالب واحدهای نظامی برون مرزی به صورت دسته، گروهان و گردان هستند.[(۸۷)]

فعالیت‌های صلح بانی ناتو نیز از حوزه‌های کاری مهمی است که جمهوری آذربایجان با مشارکت در آنها سعی در گسترش و تعمیق همکاری‌هایش با این سازمان دارد. نیروهای نظامی صلح‌بان آذربایجان در کوزوو و افغانستان شرکت داشتند و در حال حاضر در عراق نیز مشارکت دارند. مشارکت صلح‌بانان آذربایجانی در ترکیب نیروهای ترکیه صورت می‌گیرد، زیرا عده این نیروها به اندازه‌ای نیست که خود واحد مستقلی داشته باشند.

---

1. Zenith

در ادامه همکاری‌های جمهوری آذربایجان با سازمان آتلانتیک شمالی، این سازمان درنظر داشت، در اواخر سال ۲۰۰۴ میلادی، سمیناری را در باکو با حضور نمایندگانی از کشورهای عضو و نیز نمایندگان کشورهای همکار در برنامه‌های مشارکتی ناتو برگزار نماید. طبق توافق انجام شده بین مسئولین ناتو و مقامات رسمی جمهوری آذربایجان، مقرر شده بود در ترکیب نمایندگان اعزامی به باکو چند افسر نظامی ارتش ارمنستان نیز حضور داشته باشند که این کار با مخالفت شدید مردم و سازمان‌های غیردولتی به ویژه «سازمان غیردولتی آزادی قره‌باغ» مواجه گردید و جمع زیادی از مردم معترض در راهپیمائی‌های اعتراض‌آمیز تنفر و انزجار خود را از حضور افسران ارتش ارمنستان اعلام داشتند. در این میان دولت آذربایجان (وزارت امورخارجه) که تحت فشار شدیدی از سوی افکار عمومی بود، اعلام کرد، برای حضور افسران ارمنستان در باکو ویزا صادر نکرده است. رئیس جمهور آذربایجان نیز اعلام کرد، دولت به افسران ارمنی اجاره حضور در باکو را نخواهد داد. بدین ترتیب برگزاری سمینار ناتو لغو گردید. و دولت آذربایجان نشان داد که به علاقه‌مندی‌های توده مردم و افکار عمومی بیش از رضایت برخی سازمان‌های بین‌المللی اهمیت می‌دهد.

در کنار توجه اساسی دولت باکو به گسترش و تعمیق روابط با ناتو، این کشور هنوز خود را آمادهٔ عضویت قطعی نمی‌بیند. در این زمینه باکو به روابط تنگاتنگ انفرادی با ناتو بیشتر اهمیت می‌دهد. این موضوع را معاون وزیر امورخارجه آذربایجان در ماه فوریه سال ۲۰۰۵ آشکار اعلام کرد. آراز عظیم‌اف در این خصوص در یک مصاحبهٔ مطبوعاتی اعلام نمود: آذربایجان هنوز در پی عضویت قطعی و رسمی در اتحادیه نظامی ناتو نیست. وی گفت: کشورش در پی آن است تا روابط دوجانبه خود با ناتو را گسترش دهد و بر این روابط به گفت‌وگوهای سیاسی بیشتر اهمیت می‌دهد و ناتو می‌تواند در کوتاه‌مدت همکاری‌های خود با کشور آذربایجان را در قالب طرح مشارکت با ناتو (برنامه صلح ناتو) ادامه داده و تعمیق نماید.[۹۱]

مقامات ناتو نیز عضویت آذربایجان در ناتو را منوط به تصمیم‌گیری و عزم دولتمردان این کشور در این زمینه می‌دانند. به نظر می‌رسد، عدم رغبت زیاد مقامات باکو به عضویت قطعی و

رسمی در سازمان ناتو در اوضاع کنونی دلایل متعددی داشته باشد که موارد زیر را می‌توان از عمده‌ترین آنها بر شمرد:

ـ انجام ندادن اقدام مؤثر توسط ناتو در زمینه اعاده تمامیت ارضی آذربایجان و عدم طرفداری از آذربایجان در جریان مناقشه قره‌باغ.

ـ مخالفت روسیه و ایران با حضور ناتو در کرانه‌های دریای خزر که آذربایجان را بر آن می‌دارد، تا برای کسب رضایت این دو همسایه قدرتمند و تأثیرگذار در امنیت منطقه در برنامه‌های خود تجدیدنظر کند. به ویژه آنکه پس از روی کار آمدن الهام علی‌اف روابط آذربایجان با این دو کشور روبه گسترش نهاده است.

ـ مشارکت پا به پای ارمنستان به طوری که در تمام برنامه‌هایی که آذربایجان حضور دارد، ارمنستان نیز به همان نسبت دارای نقش و حضور است و این همکاری اجباری بین نظامیان دو طرف باعث خشم مردم این کشور می‌گردد و توده مردم آن را نوعی صحه‌گذاردن دولت آذربایجان بر ادامه اشغالگری ارامنه می‌دانند و در این زمینه هم دولت و هم ناتو را مقصر قلمداد می‌کنند.

۶ـ۲ـ بررسی حضور نظامی آذربایجان در کشورهای دیگر

حضور نظامی آذربایجان در کشورهای خارجی تنها منحصر به مشارکت نظامیان این کشور در برنامه‌های صلح‌بانی است. این کشور در هیچ کشور خارجی پایگاه نظامی ندارد و مشارکت ارتش این کشور در برنامه‌های صلح‌بانی در کشورهای افغانستان، عراق و کوزوو بوده است. تعداد نیروهای نظامی آذربایجان در این مناطق اندک بوده است. از این‌رو این نیروها در قالب یگان‌های نظامی کشور ترکیه انجام وظیفه کرده‌اند. ارتش ترکیه در فعالیت‌های صلح‌بانی مناطق یاد شده حضوری مؤثر و موفق داشته است تا جایی که عملکرد این نیروها در افغانستان تحسین مقامات نظامی ارشد غربی را برانگیخته است. با این وصف حضور پرسنل ارتش

آذربایجان در ترکیب واحدهای ارتش ترکیه در عملیات صلح‌بانی، تجربه ارزشمندی برای آنها به شمار می‌آید.(۹۲)

تازه‌ترین حضور نظامیان آذربایجانی در برنامه‌های نظامی خارج از کشور در عراق است که شامل ۱۵۰ نفر سرباز و افسر است. این نیروها عمدتاً در استان الانبار عراق مستقر هستند و یکی از عمده‌ترین کارهای آنها محافظت از سد حدیفه است. این سد تأمین کننده برق استان الانبار است. فرمانده این نیروها سروان ف. محمدأف است و به طور کلی این نیروها تحت نظارت ارتش آمریکا فعالیت می‌کنند و نیروهای آمریکایی از فعالیت سربازان آذری رضایت دارند. این اقدام ارتش آذربایجان را شاید بتوان اولین حضور مستقل نیروهای نظامی این کشور در برنامه‌های نظامی چندملیتی دانست. زیرا قبل از این (در کوزوو و افغانستان) سربازان و افسران آذری در واحدهای متعلق به ارتش ترکیه خدمت می‌کردند ولی در عراق آنها در کنار نیروهای آمریکایی که مسئولیت اصلی را در این مورد عهده دارند، انجام وظیفه می‌نمایند.(۹۳)

۶ـ۳ـ همکاری‌های تاکتیکی و عملیاتی جمهوری آذربایجان با دیگر کشورها

- ***همکاری نظامی با آمریکا***

ایالات متحده آمریکا در سال‌های اخیر همکاری نظامی گسترده‌ای با آذربایجان داشته است و این همکاری‌ها در عرصه‌های مختلف نظامی روند رو به رشدی دارد.

همکاری‌های نظامی جمهوری آذربایجان با آمریکا از سال ۲۰۰۵ وارد مرحله تازه‌ای شده است. ایالات متحده آمریکا در راستای برنامه بلندمدت حضور مؤثر در دریای خزر و کشورهای مستقل همسود (مشترک‌المنافع) به ویژه منطقه ژئواستراتژیک قفقاز جنوبی، تلاش‌های خود را برای جلب موافقت دولت باکو برای حضور نظامیان آمریکا در این کشور شدت بخشیده است. سفرهای پی‌درپی مقامات سیاسی و نظامی واشنگتن به باکو نشان از این دارد که کاخ سفید در پی آن است تا هر چه سریع‌تر نظامیان خود را وارد این کشور کند. گفته

می‌شود، دونالد رامسفلد وزیر دفاع آمریکا در سفر ماه آوریل سال ۲۰۰۵ بـه بـاکو، از مقامـات این کشور خواسته است، هر چه سریع‌تر تاریخی قطعی را برای حضور اساسی نظـامی آمریکـا در این کشور را تعیین کنند.[۹۴]

برابر قانون اساسی کشور و سایر قوانین مربوطه حضور نظامی هر کشور خارجی در خـاک آذربایجان منوط به ارایه پیشنهاد از سوی رئیس‌جمهور به مجلس ملی و تصویب آن در مجلس است. ولی دولت آذربایجان تاکنون هیچ لایحه‌ای در این زمینه به مجلس نبرده است و حـضور نظامی آمریکا در آذربایجان فقط منحصر به پـاره‌ای تجهیـزات و نیـز تعـداد معـدودی مربیـان آموزش نظامی است که از سوی نهادهای نظـامی آذربایجـان بـرای تربیـت نیروهـای محـافظ خطوط لوله نفت و گاز به کار گرفته شده‌اند و براساس قانون این اقدامات را نمی‌توان حـضور نظامی مستقل یک کشور خارجی محسوب کرد.

به دنبال موفقیت‌هایی که در جریان وقـوع انقـلاب‌هـای رنگـی در کـشورهای گرجـستان، اوکراین و قرقیزستان نصیب آمریکا شد و با خـروج ایـن کـشورها از دایـره اقتـدار روسـیه و ورودشان به جرگهٔ ممالک تحت نفوذ کامل آمریکا، واشنگتن در پیگیری برنامـه‌هـای خـود در تکمیل خانه‌های پازل هژمونی‌اش در مکان سیاسی به جای مانده از شـوروی مـصمم‌تـر شـده است و اگر آذربایجان را نیز به صورت کامل تحت نفوذ خود در آورد، حداقل در منطقهٔ قفقـاز جنوبی و ساحل غربی دریای خزر پررنگ‌ترین حضور را به منزله یک کشور خـارجی خواهـد داشت. در این صورت در قفقاز جنوبی تنها ارمنستان به مثابهٔ پایگاه سیاسی روسیه باقی خواهد ماند که آن نیز در صورت بازگشایی مرز این کشور با ترکیه به جرگهٔ حامیـان آمریکـا خواهـد پیوست، در غیر این صورت نیز ارمنستان عملاً به خانه‌ای کم تأثیر در پازل رویارویی آمریکا و روسیه تبدیل خواهد شد.

به رغم همکاری‌های فزاینده بین آذربایجان و آمریکا در امـور نظـامی، نـوعی مقاومـت در رفتار دولتمردان آذری در زمینه حضور مستقیم نظامی آمریکـا در خـاک آذربایجـان (در قالـب ایجاد پایگاه نظامی) همواره وجود دارد. افزون بر اینکه رئـیس‌جمهـور تـاکنون در ایـن زمینـه

لایحه‌ای به مجلس نفرستاده است، در سال ۲۰۰۴ با وضع مقرراتی حضور نیروهای نظامی خارجی و ایجاد پایگاه توسط آنها در خاک آذربایجان را با محدودیت همراه ساخت. در این زمینه آذربایجان رویه‌ای را در پیش گرفته است که با اکثر کشورهای مستقل همسود (مشترک‌المنافع) تفاوت دارد. بسیاری از کشورهای دیگر نظیر گرجستان، ارمنستان، ازبکستان سال‌هاست که برای ایجاد پایگاه نظامی در خاک خودشان به آمریکا یا روسیه اجازه داده‌اند، ولی آذربایجان تاکنون از این کار سرباز زده است.

مقاومت رئیس‌جمهور آذربایجان در برابر حضور مستقیم نظامی آمریکا و ایجاد پایگاه توسط ارتش این کشور در خاک آذربایجان را می‌توان در روحیه محافظه‌کاری وی در عرصه روابط خارجی به ویژه در زمینه مسائل نظامی دانست. برخی تحلیل‌گران بر این باور بودند که علی‌اف حضور نظامی آمریکا را قبل از برگزاری انتخابات ماه نوامبر سال ۲۰۰۵ پارلمان آذربایجان به خاطر امکان تقویت موضع مخالفین دولت که در پاره‌ای موارد از سوی محافل آمریکایی حمایت می‌شوند، به ضرر حکومت خویش می‌داند. چرا که با تقویت موضع احزاب مخالف و دخالت‌های آمریکایی‌ها احتمال بروز انقلابی مشابه کشورهای همجوار در این کشور افزایش می‌یافت.[۹۵]

علاوه بر مسائل داخلی که دولت علی‌اُف به آنها متفاوت‌تر از آمریکایی‌ها و دموکراسی مورد نظرشان می‌نگرد، روابط با همساگان و حساسیت آنها نیز از دغدغه‌های علی‌اُف در زمینه ایجاد پایگاه نظامی آمریکا در آذربایجان است. روسیه و ایران دو کشوری هستند که در این خصوص دارای منفعت ویژه بوده و همواره موضعی مخالف اتخاذ می‌کنند. به‌رغم مخالفت این دو کشور با حضور آمریکا در منطقه، تفاوت‌های اساسی در دیدگاه و عملکرد این دو کشور در مورد مسائل نظامی منطقه وجود دارد.

روسیه تمایل زیادی به قدرت نمایی نظامی در منطقه دارد. این کشور با تقویت حضور نظامی خود در دریای خزر در عمل اولین کشوری بود که قدم در راه نظامی‌سازی خزر گذاشت. روسیه با حضور نظامی کشورهای حاشیه خزر در این محیط آبی مخالفتی نمی‌کند،

زیرا خود را قدرت نظامی برتر در این دریا می‌داند، ولی با ورود قـدرت‌هـای دیگـر از جملـه آمریکا و ناتو به این دریا مخالفت می‌کند. روس‌ها در مورد قفقاز جنـوبی نیـز چنـین موضـعی دارند این مخالفت به گونه‌ای است که اگر حضور غـرب در خـزر و قفقـاز جنـوبی در قالـب کمک به افزایش توان نظامی کشورهای منطقه نیز باشد، برای روسیه حـساسیت‌برانگیـز اسـت. زیرا باعث می‌شود، بلامنازع بودن قدرت نظـامی روس‌هـا خدشـه‌دار شـود. ولـی در بررسـی سیاست‌های چند سال اخیر روسیه می‌توان به نکته درخور توجهی دست یافت و آن این اسـت که مسکو به‌رغم همهٔ این حساسیت‌ها و مخالفت‌ها در موارد زیادی حاضر به سازش و معاملـه است ولی روس‌ها مایلند این معامله را نه با کشورهای منطقه، بلکه با غرب و بـه‌ویـژه آمریکـا انجام دهند.

در جریان مذاکراتی که مقامات کاخ سفید با دولتمردان آذری بر سر امکـان حـضور نظـامی آمریکا و ایجاد پایگاه نظامی در خاک آذربایجان داشـتند، یکـی از دغدغـه‌هـای بـاکو احتمـال مخالفت روسیه با این تصمیم بود و از این رو منتظر موضع‌گیری کاخ کرملین بودند. در همـان ایام مذاکراتی بین مسئولین مربوطه در واشـنگتن و مـسکو صـورت گرفـت و برخـی آگاهـان معتقدند، ولادیمیر پوتین موافقت خود را با حضور نظامی آمریکا در آذربایجان به شرط از بـین نرفتن پایگاه راداری استراتژیک گبه‌له در شمال آذربایجان (که مورد اسـتفاده روسـیه نیـز قـرار می‌گیرد و برای این کشور ارزش زیادی دارد) اعلام کرده است. واشنگتن با این خواسته روسیه مخالفتی نکرده است، ولی اظهارنظر مقامات باکو حاکی از این است که آنها چندان رضـایتی از همکاری با روس‌ها در این پایگاه ندارند. در این زمینه مقامات آذری دست کم به افزایش مبلغ اجاره دریافتی از روس‌ها بابت استفاده از این سایت راداری، می‌اندیشند و درصدد تحقـق ایـن خواسته خود هستند. [۹۶]

نکته درخور توجه دیگری که در خـصوص اسـتقرار پایگـاه نظـامی آمریکـا در آذربایجـان وجود دارد، این است که آمریکـا بـه زودی ممکـن اسـت، مجبـور شـود، یکـی از مهـم‌تـرین پایگاه‌های نظامی خود در خاک ازبکستان را که در جنگ افغانستان از آن استفاده زیاد می‌کـرد،

برچیند و در این میان مناسب‌ترین گزینه را برای انتقال نیروها و تجهیزات این پایگاه، جمهوری آذربایجان می‌داند. گفتنی است که طبق توافق قبلی این پایگاه باید در سال ۲۰۰۲ برچیده می‌شد و دولت ازبکستان تاکنون ۶ بار از واشنگتن برای برچیدن این پایگاه درخواست رسمی انجام داده است و آخرین آنها در اواخر جولای ۲۰۰۵ بود که ازبک‌ها از آمریکا خواستند، ظرف ۶ ماه این پایگاه را تعطیل کند.(۹۷)

برخی منابع خبری در ایران از گسترش همکاری‌های آذربایجان و آمریکا به ویژه برای کنترل مرزهای ایران سخن می‌گویند. براساس یکی از این منابع طبق توافق انجام شده بین دو کشور در مرزبانی‌های درجه یک آذربایجان چهار افسر آمریکایی با چهار تخصص «اطلاعات»، «امنیت»، «نظامی» و «مرزی» مستقر خواهند شد و هدایت مرزبانان آذری را به عهده خواهند داشت.(۹۸) گفتنی است که در زمینه این خبر مستندی در مطبوعات و منابع خبری آذربایجان یافت نشد.

روند گسترش همکاری‌های آذربایجان و ایالات متحده آمریکا در مسائل نظامی روبه رشد است. دونالد رامسفلد وزیر دفاع آمریکا طی ۲ سال اخیر به دفعات از آذربایجان دیدار کرده است. برخی منابع از وجود توافق بین مقامات دو کشور بر سر استقرار نیروهای نظامی آمریکا در خاک آذربایجان سخن می‌گویند، ولی منابع دولتی آذربایجان آن را رد می‌کنند. رامسفلد در یکی از سفرهای خود از ضرورت ایجاد پایگاه‌های موقت نظامی در آذربایجان (توسط آمریکا) سخن گفته بود. همچنین دولت آمریکا که تاکنون در زمینه ایجاد ارتباط با دو کشور متخاصم آذربایجان و ارمنستان سعی در برقراری تعادل و توازن داشت، در سال ۲۰۰۵ از کنگره تقاضای تصویب ۸ میلیون دلار کمک نظامی به آذربایجان و ۲ میلیون دلار برای این منظور به ارمنستان را کرده است که این موضوع اعتراض شدید نمایندگان مجلس ارمنستان را درپی داشته است.(۹۹)

ارتش آمریکا در همکاری‌های نظامی خود با جمهوری آذربایجان، دریای خزر را مرکز توجه خویش قرار داده است. در ظاهر امر پروژه‌های عظیم نفت و گاز و سهیم بودن شرکت‌های آمریکایی در این پروژه‌ها دلیل اصلی این توجه وافر قلمداد می‌شود، ولی واقعیت

این است که این توجه فراتر از منافع اقتصادی شرکت‌های آمریکایی و در راستای سیاست‌های راهبردی ایالات متحده آمریکاست که حضور در محیط آبی بحر خزر از اصلی‌ترین این سیاست‌ها در منطقه اوراسیا محسوب می‌شود.

زیبیگنیو برژینسکی[1] تحلیل‌گر مشهور سیاسی و از مشاوران کاخ سفید بر این باور است که اهمیت راهبردی دریای خزر فراتر از ذخایر نفت و گاز این دریا هست.[(۱۰۰)]

در این میان آنچه مسلم است، اهمیت درخور توجه حضور نظامی آمریکا در خاک آذربایجان و ساحل دریای خزر است، کاخ سفید موقعیت ویژه جغرافیایی و اهمیت ژئواستراتژیک سرزمینی آذربایجان را در پیوند و وابستگی کامل با سایر اجزاء برنامه‌های استراتژیک خود در منطقه می‌داند، این اجزاء در حوزه‌های مختلف سیاسی ـ امنیتی و اقتصادی قابل تعریف هستند.

مقامات آذری به ویژه مقامات ارشد نظامی در این زمینه ضمن تکذیب اخبار منتشره در خصوص حضور نظامیان آمریکایی در آذربایجان، تصمیم‌گیری در این زمینه را در حیطه توانایی و اختیارات علی‌اف می‌دانند و گویا تصویب مجلس را در این زمینه (با توجه به ترکیب فعلی مجلس) تابعی از تصمیم شخص رئیس‌جمهور می‌دانند. برخی منابع نیز باور واقعی الهام علی‌اف را در این می‌دانند، که این موافقت بالاخره باید صورت بگیرد.[(۱۰۱)] هر چند رئیس‌جمهور جوان سیاست ایجاد توازن در کفه‌های ترازوی رابطه با همسایگان و قدرت‌های برتر را که میراث پدرش است، به خوبی پیش می‌برد و اظهارنظرهایش بسیار محتاطانه است.

● *همکاری نظامی با ترکیه*

جمهوری ترکیه علاوه بر روابط گسترده‌ای که با آذربایجان دارد، به عنوان یکی از اعضای مؤثر ناتو نیز نقش درخور توجهی در گسترش این سازمان به مناطق پیرامونی روسیه (قفقاز

---

1. Zbigniew Brezezinski

جنوبی، دریای خزر و آسیای مرکزی) دارد. این کشور علاوه بر آذربایجان با سایر کشورهای منطقه (به جز ارمنستان) همکاری نظامی دارد.

ترکیه به آذربایجان و سایر کشورها به ویژه گرجستان در راستای استانداردسازی تجهیزات و تسلیحات نظامی‌شان مطابق با ضوابط فنی ناتو کمک‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری ارائه می‌کند. جمهوری ترکیه در قالب برنامه «همکاران (مشارکت کنندگان) صلح»[1] تا سال ۲۰۰۰ میلادی بیش از ۴۰۰۰ نفر از افسران کشورهای آذربایجان، گرجستان و ازبکستان را مطابق با الگوهای ناتو آموزش داده است که بخش عمده این افسران از جمهوری آذربایجان بودند. ترکیه علاوه بر انعقاد قراردادهای دوجانبه همکاری‌های نظامی با این کشورها به ویژه آذربایجان و کمک به آنها در قالب برنامه‌های ناتو، در چارچوب برنامه‌های پیمان همکاری‌های نظامی گوام (با عضویت کشورهای آذربایجان، اوکراین، گرجستان، ازبکستان و مولداوی) نیز که یک پیمان ضد روسی تلقی می‌شود، مساعدت‌های لازم را به این کشورها می‌نماید.[۱۰۲]

۷ـ پایگاه‌های نظامی و مجتمع‌های دفاعی ـ صنعتی

۷ـ۱ـ پایگاه‌های هوایی

مهم‌ترین پایگاه‌های هوایی جمهوری آذربایجان در «کورد امیر»، «ناسوسنی» و «یئولاخ» قرار دارند. که توضیح هر کدام درپی می‌آید:

● ***پایگاه هوایی کورد امیر***[2]

این پایگاه که از زمان استقرار نیروی هوایی ارتش شوروی بر جای مانده است در نزدیکی شهر کورد امیر با مختصات جغرافیایی ۴۰ درجه و ۲۶ دقیقه شمالی و ۴۸ درجه و ۱۱ دقیقه

---

1. Partners for Peace
2. Kurdamir

شرقی واقع شده است.[۱۰۳] این پایگاه دارای موقعیتی استراتژیک برای استفاده بمب‌افکن‌های Tu22m است که در حال حاضر در اختیار نیروی هوایی جمهوری آذربایجان قرار دارد. منابع آگاه می‌گویند؛ این پایگاه اخیراً بازسازی شده و امکانات آنها ارتقاء پیدا کرده است. از جمله این اقدامات به اصلاح و تکمیل باند پرواز آن می‌توان اشاره کرد. برخی کارشناسان معتقدند، با توجه به روند روبه رشد همکاری‌های نظامی بین آذربایجان با ایالات متحده آمریکا، این احتمال وجود دارد که در آینده هواپیماهای بمب‌افکن پیشرفته ارتش آمریکا و نیز سایر هواپیماها از جمله هواپیماهای پشتیبانی سنگین این کشور در پایگاه یاد شده استقرار یابند.[۱۰۴]

- ***پایگاه هوایی ناسوسنی***[1]

این پایگاه در منطقه ناسوسنی پیرامون شهر باکو واقع شده است. پایگاه ناسوسنی در زمان اتحاد جماهیر شوروی مورد استفاده هواپیماهای پشتیبانی IL-76 قرار می‌گرفت که پس از استقلال آذربایجان نیز این هواپیماها که در اختیار نیروی هوایی ارتش است، همچنان در این پایگاه مستقر هستند. این پایگاه نیز در سال‌های اخیر بازسازی شده است و می‌تواند برای هواپیماهای مدرن پشتیبانی غربی و نیز هواپیماهای جنگی اف – ۱۶ پایگاه مناسبی به شمار آید. از ویژگی‌های بارز این پایگاه موقعیت مکانی استراتژیک و سوق‌الجیشی آن است که بر سر راه کریدور هوایی خزر و آسیای مرکزی به قفقاز و اروپای غربی واقع شده است. در این پایگاه افزون بر هواپیماهای پشتیبانی و حمل و نقل، هواپیماهای امداد و نجات و شناسایی و جاسوسی نیز امکان استقرار و فعالیت دارند. این پایگاه، در مختصات جغرافیایی ۴۰ درجه و ۳۸ دقیقه شمالی و ۴۹ درجه و ۳۴ دقیقه شرقی واقع شده است.[۱۰۵]

---

1. Nasusni

• *پایگاه هوایی یئولاخ*[1]

این پایگاه نیز از پایگاه‌های هوایی مهم به شمار می‌رود که در مختصات جغرافیایی ۴۰ درجه و ۳۸ دقیقه شمالی و ۴۷ درجه و ۶ دقیقه شرقی واقع شده است. این پایگاه در کنار شهر یئولاخ قرار دارد. در صورت استقرار هواپیماهای جنگی آمریکا در خاک جمهوری آذربایجان این مرکز یکی از مراکز اصلی برای سرویس‌دهی به هواپیماهای آمریکایی است.[(۱۰۶) و (۱۰۷)]

• *سایر نقاط*

علاوه بر ۳ پایگاه عمده یاد شده نقاط دیگری نیز هستند که در زمره پایگاه یا مراکز سرویس‌دهی به ناوگان هوایی قرار دارند. این نقاط می‌توانند دارای کاربری نظامی و غیرنظامی باشند. در منابع اطلاعاتی سازمان‌های بین‌المللی کلیه این نقاط تحت عنوان پایگاه‌های نامشخص (از حیث کاربری و نحوه استفاده) آمده است. در هر حال این مناطق امکان خدمات رسانی به هواپیماها را با شرایط فعلی و یا با اصلاح و تکمیل دارند. این نقاط عبارتند از:

۱. باکو (مرکز اصلی)

۲. باکو ـ گالا (شمال شرقی باکو)

۳. باکو ـ زابرات (شمال باکو)

۴. باکو ـ ناسوسنی (توصیح داده شد)

۵. باکو ـ لوک باتان (جنوب غربی باکو)

۶. سیتال چای (شمال غربی باکو)

۷. سانگا چالی (جنوب شرقی باکو)

۸. قاضی ممد (شهر قاضی ممد)

۹. قاراچالا

1. Yevlax

۱۰. سالیان

۱۱. شیروان

۱۲. آشاغی سورا (شمال شرقی شهر نفت چالا، ساحل خزر)

۱۳. پوشکینو (اصلی)

۱۴. پوشکینو جنوبی

۱۵. پوشکینو جنوب شرقی

۱۶. پیر شیب

۱۷. قیزیل آغاج (در شمال لنکران)

۱۸. نریمانوکا (نریمان‌آباد در ساحل خزر و نزدیک لنکران)

۱۹. لنکران

۲۰. تازه‌کند شمالی (شمال غرب شهر بیله‌گان در جنوب کشور)

۲۱. تازه‌کند جنوبی (شمال غرب شهر بیله‌گان در جنوب کشور)

۲۲. موراویوکا

۲۳. موشکارا

۲۴. ایمیشلی (شهر ایمیشلی در جنوب کشور)

۲۵. ایمیشلی شرقی

۲۶. دوکشین

۲۷. ملاکند

۲۸. آغجابدی

۲۹. بونی آدلی (شرق شهر بیله‌گان در جنوب کشور)

۳۰. مغانلی

۳۱. فضولی

۳۲. ژدناووسکی

۳۳. خان‌کندی (مرکز قره‌باغ علیا)

۳۴. کوردامیر شمالی (نظامی)

۳۵. کوردامیر جنوبی (نظامی)

۳۶. کوردامیر (غیرنظامی)

۳۷. بایگور

۳۸. برده (اصلی)

۳۹. برده جنوب شرقی

۴۰. قبا ـ خلیل‌لی

۴۱. یئولاخ (توضیح داده شد)

۴۲. تانری کوللولار (در شمال شرقی یئولاخ در مرکز شهر)

۴۳. قیوریخلی

۴۴. گنجه (شهر گنجه)

۴۵. خاچماز (شهر چاخماز در شمال شرق کشور و در ساحل دریای خزر)

۴۶. دال‌یار[۱۰۸] و [۱۰۹]

توزیع جغرافیایی این نقاط به گونه‌ای است که تراکم آنها در مرکز خاک اصلی کشور و نیز در ساحل دریای خزر بیشتر است. همچنین این اطلاعات در سال ۲۰۰۲ منتشر گردیده است و بعد از آن تغییراتی در این نقاط صورت پذیرفته است.

۷ـ۲ـ پایگاه‌های دریایی

● ***مرکز فرماندهی گارد خزر***

این مرکز که در پاییز سال ۲۰۰۳ راه‌اندازی شده است، در باکو قرار دارد. این مرکز با هدف اصلی تأمین امنیت منابع انرژی و خطوط انتقال آنها در دریای خزر تشکیل شده است. در ایجاد و راه‌اندازی این مرکز گارد ساحلی ارتش ایالات متحده آمریکا کمک شایانی به نیروی

دریایی ارتش جمهوری آذربایجان نموده است. گفته می‌شود، در صورت حضور نظامی آمریکا در آذربایجان این مرکز از نقاط مورد علاقه آمریکاست که بتواند نیروهای ویژه و رادارهای شناسایی و جاسوسی را در آن مستقر سازد. رادارهای یاد شده علاوه بر محدوده سرزمینی آذربایجان مناطق مرزی روسیه و ایران را نیز تحت پوشش قرار خواهد داد. [۱۱۰]

منابع خبری از هزینه کرد ۱۰۰ میلیون دلاری ارتش آمریکا در راه‌اندازی این مرکز خبر می‌دهند و این را در راستای راهبرد استقرار نیروهای واکنش سریع در مناطق حساس جهان توسط آمریکا ارزیابی می‌کنند. همچنین گفته می‌شود، احتمال پایش و کنترل کشتی‌ها در دریای خزر (در راستای منافع آمریکا) از طریق این مرکز وجود دارد. [۱۱۱]

- ***پایگاه دریایی آبشارون***

این پایگاه که در شبه جزیره آبشارون در نزدیکی باکو واقع شده است. از نظر آمریکائی‌ها برای استقرار نیروهای واکنش سریع و انجام عملیات در محیط آبی دریای خزر مناسب به نظر می‌رسد. [۱۱۲]

این منطقه در زمان استقرار نیروهای ارتش شوروی محل فعالیت هنگ هفتم نیروی دریایی شوروی محسوب می‌شد و هر چند بعد از تخلیه خاک آذربایجان توسط روس‌ها این نقطه استراتژیک مثل سابق فعال نیست، ولی این شبه جزیره به عنوان یکی از گزینه‌های برتر برای استقرار ناتو یا ارتش آمریکا مطرح می‌شود. برخی کارشناسان پیشنهاد می‌کنند، ناتو پایگاه مشترک دریایی ـ هوایی در این شبه جزیره ایجاد نماید. [۱۱۳]

۷ـ۳ـ مجتمع‌های صنعتی

صنایع نظامی و دفاعی جمهوری آذربایجان به سیاق سال‌های حاکمیت شوروی، نمود مشخصی ندارد و بعد از استقلال نیز مجتمع تولیدی و صنعتی نظامی خاصی تأسیس نشده است. مهم‌ترین مجتمع تولیدی ـ صنعتی در حوزه مسائل نظامی در این کشور را می‌توان

تعمیرگاه و کارخانه تعمیر و ساخت قطعات کشتی‌های نظامی نامید که تحت عنوان «کارخانه تعمیر کشتی ناوگان نظامی دریای خزر»[1] فعالیت دارد. این کارخانه از زمان استقرار ارتش شوروی در حاشیه غربی خزر بر جای مانده است و پس از بازسازی پاره‌ای از بخش‌های آن، اکنون در حال فعالیت است.(۱۱۴)

۸ـ شخصیت‌های متنفذ و مؤثر نیروهای مسلح (نظامیان بلندپایه) جمهوری آذربایجان

اقتدار و قدرت نظامیان بلندپایه ارتش جمهوری آذربایجان بیش از هر چیز وابستگی تام به تصمیمات مقامات سیاسی و میزان نزدیکی میان آنها و حمایت شخصیت‌های سیاسی علی‌الخصوص شخص رئیس‌جمهور از مقامات نظامی دارد. این رویه از زمان برقراری آتش‌بس در جبهه‌های جنگ که اهمیت کار و حساسیت شغل نظامیان نسبت به زمان جنگ کاهش یافت، به صورت رویه و جهت‌گیری غالب در آمد. اندیشه‌های اقتدارگرا و معطوف به برقراری کامل و قاطع ثبات در داخل که با ورود حیدر علی‌اف به عرصه حاکمیت ایجاد شد، نقش نظامیان بلندپایه به وظایف محوله خودشان آنهم در چارچوب قوانین و مقررات و فرامین شخص اول مملکت محدود شد. سرکوب و کنار نهادن نظامیان با نفوذی مانند سرهنگ صورت حسین‌اف را که تا مقام نخست‌وزیری هم ارتقاء پیدا کرده بود، می‌توان در این راستا ارزیابی کرد. با توجه به تعریفی که از محدوده قدرت، نفوذ و تأثیر نظامیان بلندپایه شد، برخی از این افراد متنفذ بدین قرار هستند:

- ***سپهبد صفر ابی‌اف***[2]

صفر ابی‌اف از سال ۱۹۹۳ مسئولیت وزارت دفاع جمهوری آذربایجان را به عهده گرفته است و در حال حاضر نیز عهده‌دار این سمت است. در حکومت جمهوری آذربایجان وزیر

1. Ship Repair Factory Caspian Sea Flotilla
2. Safar abiyev

دفاع بالاترین مقام نظامی به شمار می‌آید و تمام بخش‌های نیروهای زمینی، دریایی، هوایی و نیز گارد مرزی زیرنظر وی فعالیت می‌کنند. ابی‌اف از ژنرال‌های نزدیک به حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور پیشین آذربایجان بود که پس از روی کار آمدن علی‌اف وزیر دفاع وقت کنار گذاشته شد و ابی‌اف به جای وی منصوب گردید.[(۱۱۵) و (۱۱۶)]

هر چند صفر ابی‌اف در سال‌های جنگ قره‌باغ مسئولیت حساس و بالایی نداشت و به همین جهت به اندازهٔ وزاری دفاع و معاونین آنها در دوران جنگ به بی‌کفایتی و حتی خیانت متهم نمی‌شود؛ ولی مخالفین عملکرد وی را در آن سال‌ها در مسئولیت‌های جزئی نیز غیرموفق می‌خوانند و او را فاقد مهارت و صلاحیت اداره عملیات جنگی می‌دانند.

تحلیل‌گران مسائل نظامی آذربایجان، عملکرد و رویه کاری وزیر دفاع را همراه با نوعی تبعیت محض از دیدگاه‌های شخص رئیس‌جمهور (هم حیدر علی‌اف و هم الهام علی‌اف) تلقی می‌کنند.[(۱۱۷)] شاید به همین خاطر است که به رغم انتقادهای زیادی که از عملکرد ابی‌اف می‌شود، دولت حاضر به برکناری وی نیست. البته این نکته را نیز باید در نظر داشت که از دید دولت و حتی بیشتر مردم تبلیغات منفی مخالفین برضد ابی‌اف با بزرگنمایی‌های زیادی همراه است. در کنار این، نبود گزینهٔ مناسب‌تر برای تصدی این پست باعث شده که رئیس‌جمهور همچنان از ابی‌اف حمایت کند. به طور کلی اعتراض مخالفین به برنامه‌ها و عملکرد صفر ابی‌اف که نه تنها از سوی گروه‌های سیاسی مخالف و برخی نهادهای اجتماعی، بلکه از سوی برخی افسران ارتش نیز صورت می‌گیرد، پیرامون مسائل زیر است:

ـ شرایط نامناسب زندگی در پادگان‌ها، مراکز آموزشی و در خطوط مقدم جبهه که باعث مرگ و میر تعداد زیادی از سربازان شده است. معترضین وزارت دفاع را متهم می‌کنند، هزینه مربوط به جیره غذایی و امکانات رفاهی و بهداشتی سربازان را برای مصارف دیگر استفاده می‌کند.

ـ رواج فساد مالی در وزارت دفاع و اختلاس از محل بودجه تخصیصی به برخی واحدهای نظامی که برخی مخالفین منشاء این فساد را شخص وزیر دفاع و مسئولین نزدیک به وی می‌دانند.

ـ خود محوری و عدم پذیرش انتقاد از سوی وزیر دفاع که در برخی موارد سبب ناکارآمدی مدیریت واحدهای نظامی شده است که نمونه بارز آن جایگزینی کادر مدیریت داخلی به جای کادر افسران ترکیه در دانشکده عالی نظامی باکو به‌رغم موفقیت در خور توجه افسران ترک در انجام وظایف محوله، است.

اگر برخی از این انتقادها را بدون درنظر گرفتن بزرگنمایی و جنبه‌های تبلیغاتی منفی آن درست فرض کنیم (که دیدگاه تحلیل‌گران بی‌طرف نیز چنین است) و نیز این موارد را در کنار پاره‌ای دیدگاه‌ها و عملکرد ابی‌اف قرار دهیم، در تحلیل شخصیت وزیر دفاع به ویژگی‌های خاصی می‌رسیم که بارزترین آنها حس میهن دوستی توأم با غرور، قاطعیت و شاید خودخواهی وی است. این ژنرال آذری به رغم ادعای برخی محافل مبنی بر اطاعت محض وی از شخص رئیس‌جمهور دارای عقاید و دیدگاه‌های خاص خود نیز هست. ابی‌اف در گفته‌های خود همواره حفظ تمامیت ارضی کشور و آزادسازی اراضی تصرف شده توسط ارامنه را به مثابهٔ یک اولویت می‌داند و در این میان از رفتار دولت ارمنستان، روسیه، کشورهای غربی و مجامع بین‌المللی شدیداً انتقاد می‌کند. وی در مصاحبه‌های خود دولت ارمنستان را دشمن آذربایجان می‌نامد. در ایجاد و گسترش روابط نظامی با کشورهای مختلف اولویت خاصی اعلام نمی‌کند و می‌گوید؛ هر کشوری که با ما دوست باشد ما با آن کشور روابط نظامی و همکاری خواهیم داشت. ابی‌اف از وجود برخی نیروهای سیاسی و مسئولین نظامی در روسیه که می‌خواهند هنوز به آذربایجان به چشم یک مستعمره نگاه کنند و نیز از کمک نظامی روسیه به ارمنستان و انتقال پایگاه‌های نظامی روس از گرجستان به ارمنستان در آینده با بدبینی یاد می‌کند. به‌رغم همکاری‌های گسترده نظامی بین آذربایجان با ترکیه، آمریکا و ناتو ابی‌اف متکی بودن ارتش تحت فرماندهی‌اش به یک یا چند تا از این کشورها و نهادها را رد می‌کند. او

همچنین ادعا می‌کند، از آنجا که تسلیحات و تجهیزات نظامی ارتش آذربایجان به جا مانده از ارتش شوروی است و ارتش ترکیه به تسلیحات غربی و مطابق استانداردهای ناتو مجهز است، ورود کامل ارتش آذربایجان به سیستم آموزشی و عملیاتی ارتش ترکیه را منتفی می‌داند. شاید یکی از دلایل تعویض کادر آموزشی دانشکده‌های نظامی و جایگزینی نیروهای داخلی به جای افسران ترکیه همین مسئله باشد. البته در این زمینه جهت‌گیری مستقل بودن و عدم وابستگی به هیچ ارتش خارجی حتی ارتش ترکیه نیز با توجه به خصوصیات روحی و دیدگاه‌های وزیر دفاع بی‌تأثیر نیست. منابع غربی وزیر دفاع آذربایجان را از طرفداران راه‌حل نظامی مناقشه قره‌باغ بر می‌شمارند. او خود نیز در اظهارنظرهایش از توانمندی کامل ارتش تحت فرماندهی‌اش برای آزادسازی اراضی تصرف شده توسط ارامنه سخن می‌گوید و این کار را منوط به فرمان شخص رئیس‌جمهور می‌داند. ابی‌اف این دیدگاه که ارتش آذربایجان برای آغاز جنگی تمام عیار با ارمنستان و ارامنه قره‌باغ به منظور آزادسازی اراضی اشغالی نیاز به فرصت زمانی و فراهم آمدن شرایط لازم دارد، را رد می‌کند و بر این باور است که هر موقع ایجاب کند، ارتش به فرمان رئیس‌جمهور می‌تواند تهاجم همه جانبه‌ای را شروع کند.[۱۱۸]

وزیر دفاع آذربایجان محافظت از دولت و حمایت از شخص رئیس‌جمهور را طبق قانون وظیفه ارتش می‌داند و بارها بر آن تأکید کرده است. ابی‌اف در سال‌های اخیر سفرهای متعددی به برخی کشورها نظیر ترکیه، آمریکا، ایران، روسیه، اوکراین و پاکستان داشته است و همچنین وزرای دفاع این کشورها را به کشور خود دعوت کرده است. او در نیمه اول سال ۲۰۰۵ میلادی در زمینه گسترش همکاری‌های نظامی و دفاعی با جمهوری اسلامی ایران فعال‌تر از قبل بوده است. در شش ماهه یاد شده او ضمن دعوت از دریابان علی شمخانی وزیر دفاع وقت جمهوری اسلامی ایران و بعد از آن سفر به تهران که بلافاصله پس از دیدار دونالد رامسفلد وزیر دفاع وقت آمریکا از باکو و پخش گسترده اخباری مبنی بر توافق نهایی بین آذربایجان و آمریکا بر سر استقرار پایگاه‌های نظامی واشنگتن در خاک آذربایجان، انجام شد، نشان داد که در صورت رفع موانع سیاسی و دیپلماتیک بین دو کشور که پس از آخرین سفر حیدر علی‌اف

رئیس‌جمهور پیشین آذربایجان به تهران تا اندازه زیادی برطرف شد، قادر است، تلاش‌های درخور توجهی در زمینه بسترسازی همکاری‌های نظامی و دفاعی و از بین بردن شائبه تهدید نظامی بین دو کشور بنماید. هر چند این تلاش‌ها دست آورد عینی و آشکاری تاکنون نداشته است ولی حداقل فایده آن رفع نگرانی‌های موجود بین دو کشور می‌تواند باشد.

● *سپهبد رامیل اسوب‌اُف*[1]

رامیل ادریس اوغلو اوسوب‌اف در سال ۱۹۴۸ در استان (رایون) خوجالی که در حال حاضر در دست نظامیان ارمنی است، به دنیا آمد. او از ۲۵ سالگی وارد دبیرستان نظامی شد و در ۳۲ سالگی وارد آکادمی نظامی وزارت کشور اتحاد جماهیر شوروی شد. اوسوب‌اف از سال ۱۹۷۰ فعالیت خود را در بخش‌های مختلف وزارت کشور آغاز کرد. وی در ابتدا در بخش تجسس پلیس فعالیت داشت و بعد از ۵ سال مسئول اداره تجسس پلیس استان شوشا شد. و از سال ۱۹۸۰ به عنوان رئیس نمایندگی وزارت کشور جمهوری سوسیالیستی آذربایجان شوروی در منطقهٔ قره‌باغ تعیین گردید و چهار سال بعد نیز به سمت رئیس پلیس منطقهٔ علی بایراملی انتخاب شد. بعد از استقلال کشور به وزارت کشور منتقل گردید و در سال ۱۹۹۳ به فرمان رئیس مجلس عالی جمهوری نخجوان به عنوان وزیر کشور این برونبوم تعیین گردید و کمتر از یک سال بعد به فرمان حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور سابق کشور به سمت وزیر کشور جمهوری آذربایجان انتخاب شد و در تمام سال‌های بعد در کابینه حیدر علی‌اف به عنوان وزیر کشور حضور داشت وی که از نظامیان وفادار به خاندان علی‌اف به شمار می‌آید، در هنگام برگزاری انتخابات ریاست جمهوری در ماه اکتبر سال ۲۰۰۳، مسئولیت برگزاری این انتخابات را در جایگاه وزیر کشور داشت و به باور طرفداران حزب حاکم به خوبی از عهده این کار برآمده است.[۱۱۹]

1. Ramil Usubov

اوسوب‌اف پس از اعلام نتایج انتخابات یاد شده که حکایت از پیروزی قاطع الهام علی‌اف داشت، با پیش‌بینی‌هایی که کرده بودند و با تکیه بر آمادگی مأمورین وزارت کشور پلیس توانست، اعتراضات شورش‌گونه مخالفین را در باکو به شدت سرکوب نماید و این دغدغه و نگرانی حاکمیت آذربایجان را از وقوع انقلابی مشابه آنچه در ماه‌های بعد در گرجستان و سال بعد در اوکراین و قرقیزستان اتفاق افتاد، برطرف سازد. اما این پایان کار نیست و کنترل اوضاع داخلی به ویژه در باکو یکی از چالش‌های اساسی این نظامی بلندپایه است. گفتنی است که اوسوب‌اف به خاطر کمک در تحکیم حکومت ملی و تأمین امنیت داخلی در سال ۱۹۹۸ موفق به دریافت نشان مهم «پرچم آذربایجان» از رئیس‌جمهور وقت شد.(۱۲۰)

● *سرهنگ ائلدار محموداف*[1]

سرهنگ محموداف از نظامیان بلندپایه جمهوری آذربایجان است که در حال حاضر سمت وزیر امنیت ملی را عهده‌دار است. وی در سال ۲۰۰۴ به این سمت منصوب گردید و قبل از آن یکی از مسئولین رده بالای وزارت کشور بود. وزیر امنیت ملی قبلی کشور با سران حاکمیت به ویژه رئیس‌جمهور اختلاف نظر داشت. نامیق عباس‌اف که از شخصیت‌های سیاسی ـ امنیتی شناخته شده آذربایجان بود گرایش زیادی به آمریکا و ترکیه داشت. و گفته می‌شد، به نیروهای تحت امر خود دستور داده بود، مدارک و اسناد مورد نیاز برای تشکیل پرونده پیرامون آنچه که دولتمردان آذری آن را بنیادگرایی اسلامی می‌نامند، جمع‌آوری کند و در این میان جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از کشورهای حامی این تحرکات شناسانده می‌شد. از این رو با برکناری عباس‌اف توسط الهام علی‌اف و انتصاب محموداف به جای وی برخی محافل خبری این اقدام را در جهت منافع ایران و روسیه دانستند. البته علت اصلی جایگزینی سرهنگ ائلدار محموداف به جای نامیق عباس‌اف که از حیث شهرت و توانمندی پایین‌تر از وزیر قبلی بود، عدم هماهنگی کامل عباس‌اف با برنامه‌های رئیس‌جمهور بود. با روی کار آمدن محموداف،

---

1. Eldar Məhmudov

الهام علی‌اف دیگر نگران یکی از اعضای کلیدی کابینه‌اش نبود، چرا که محمـوداف نیـز ماننـد صفر ابی‌اف از حامیان بی قید و شرط رئیس‌جمهور است.

یکی از چالش‌های اساسـی فـراروی ایـن نظـامی بلندپایـه سـابق در وزارت کـشور بـرای مدیریت وزارت امنیت ملی، نداشتن جایگـاه و مـشروعیت در بـین پرسـنل و مـدیران وزارت امنیت ملی بود. آنها عباس‌اف را به عنوان وزیری لایق و توانمند می‌شناختند و طبیعی بـود کـه برای آنها وزیر جدید قابل پذیرش نباشد. محموداف با آگاهی از این مسئله اقـدام بـه تعـویض برخی معاونین و مدیران وزارتخانه در بـدو ورود بـه ایـن وزارتخانـه کـرد و ضـمن بـر کنـار گذاشتن عناصر ناراضی عمده، نیروهای وفادار به خود را که از وزارت کشور به همراه داشـت، جایگزین آنها نمود. محموداف سرهنگ «هیلال اسداف[1]» فرمانده سـابق پلـیس بـاکو را کـه در زمینه مبارزه با جرائم سازمان یافته تخصص و تجربه دارد، به عنوان رئیس بخش ضدتروریستی وزارت امنیت ملی منصوب کرد و علاوه بر او سرهنگ «علی موسـی علـی‌اف[2]» رئـیس سـابق بخش مبارزه با مواد مخدر پلیس باکو را به سمت مدیر بخش نیروی انسانی وزارت امنیت ملی برگزید و «فرهاد وهاب‌اف»[3] یکی دیگر از سرهنگ‌های سابق وابـسته بـه وزارت کـشور را بـه عنوان رئیس بخش تشکیلات اداری وزارت امنیت ملی انتخاب کرد. افزون بر اینها بـیش از ۱۰ مدیر ارشد دیگر از وزارت کشور به وزارت امنیت ملی منتقل گردیده است.[(۱۲۱)]

● ***سرلشگر روشن اکبراف[4]***

این نظامی بلندپایه سابقه و تجربه حضور در میادین جنگی را مانند سایر نظامیـان بلندپایـه ندارد. وی در حال حاضر سمت فرماندهی لشکر باکو از لشکرهای مهم نیـروی زمینـی ارتـش آذربایجان را عهده‌دار است. شهرت اکبراف بیشتر به خاطر سـرکوب شـورش گـروه قدرتمنـد «آمون» (شبه نظامیان قدرتمند مخالف دولت که به نام پلیس ویژه نیز خوانده می‌شـدند) اسـت.

1. Hilal əsədov
2. əlimua əliyev
3. Farhad Vəhabov
4. Roşən əkbərov

ولی در برخورد با این گروه شورشی که پایگاه مردمی و نفوذ فوق‌العاده‌ای داشتند، خشونت و بیرحمی زیادی از خود نشان داد و فرمان حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور وقت آذربایجان را که فعالیت این گروه را ممنوع اعلام می‌کرد، به نحو قاطع اجرا نمود و رئیس‌جمهور آذربایجان به خاطر این اقدام به وی عنوان و نشان قهرمان ملی را اعطاء نمود. [(۱۲۲)]

● ***سپهبد نجم‌الدین صادق‌اف[1]***

صادق‌اف در حال حاضر رئیس ستاد مشترک ارتش جمهوری آذربایجان است. این ژنرال در جنگ قره‌باغ شرکت داشت و فرماندهی نیروهای آذری را در کلبه جر به عهده داشت که با تصرف این رایون توسط دشمن، کارنامه عملکرد وی ضعیف جلوه‌گر شد. یکی از دلایل اصلی انتصاب صادق‌اف به سمت ریاست ستاد مشترک ارتش روابط نزدیک وی با الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان است. [(۱۲۳)] صادق‌اف در ژوئن ۲۰۰۴ به فرمان رئیس‌جمهور از درجه سرلشکری به سپهبدی ارتقاء درجه یافت. [(۱۲۴)]

● ***دریابان[2] شاهین سلطان‌اف[3]***

دریابان سلطان‌اف از جمله نظامیان بلندپایه ارتش آذربایجان است که دارای تخصص، تجربه و سابقه‌کاری بالایی است. وی از سال ۱۹۸۱ در نیروی دریایی ارتش شوروی مسئولیت‌های مهمی داشته است و فرماندهی کشتی‌های جنگی متعددی را عهده‌دار بوده است. پس از استقلال جمهوری آذربایجان سلطان‌اف در نیروی دریای ارتش آذربایجان مشغول به کار شد و فرماندهی بخش‌های مختلف را در نیروی دریایی داشت که بالاترین آنها معاونت فرماندهی نیروی دریایی بود. وی تا سال ۲۰۰۲ در این پست مشغول فعالیت بود که در این سال ارتقاء سمت پیدا کرد و پست فرماندهی نیروی دریایی ارتش آذربایجان را به عهده گرفت. دریابان شاهین سلطان‌اف دوره‌های آموزشی تخصصی زیادی

---

1. Nəcməddin Sadiqov
2. Polkovnik Amiral
3. Sahin Sultanov

را طی کرده است و از زبده‌ترین متخصصین ارشد در نیروی دریایی آذربایجان به شمار می‌آید.[۱۲۵] سلطان‌اف در انجام وظایف محوله در طول سال‌های خدمت تاکنون موفقیت‌های درخور توجهی داشته است و بدین منظور مدال‌های مختلفی دریافت کرده است. وی در ژوئن ۲۰۰۴ به فرمان الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان موفق به دریافت درجه دریابانی گردید.[۱۲۶] سلطان‌اف از معدود نظامیان بلندپایه آذری است که نه به خاطر ارتباطات سیاسی، بلکه به خاطر تجربه، تخصص و کارایی‌اش دارای مسئولیت نظامی است.

۹ـ جامعه‌شناسی نیروهای مسلح جمهوری آذربایجان

در زمینه خاستگاه طبقاتی نیروهای مسلح آذربایجان اطلاعات چندانی در دسترس نیست و در خصوص منزلت نظامیان در جامعه و نیز موقعیت و جایگاه آنها در اذهان مردم می‌توان گفت که دوگونه ذهنیت از نظامیان در افکار عمومی است؛

ذهنیت اول در برگیرنده احترام و علاقه‌مندی اقشار مختلف مردم به نیروهای مسلح است. از آنجا که مردم مناقشه قره‌باغ و اشغال بخشی از خاک کشور و نیز کشته و زخمی شدن هزاران نفر و آوارگی یک میلیون نفر از هموطنان خود را هنوز از یاد نبرده‌اند و این مسئله در ذهن هر شهروند آذربایجانی موضوعی حیثیتی و اولویت‌دار محسوب می‌شود، اقشار مختلف مردم خود را هیچگاه بی‌نیاز از ارتش و نیروهای نظامی نمی‌بینند.

ذهنیت دوم در بین مردم ناظر به نقاط ضعف دستگاه نظامی کشور و بی‌کفایتی و فساد اداری و مالی سران ارتش است که از دید توده مردم به مثابهٔ غارتگران اموال عمومی بدانها نگریسته می‌شود. مردم وجود چنین افرادی را در هنگام جنگ قره‌باغ نیز از عوامل اصلی ناکامی کشور در مناقشه می‌دانند.

به طور کلی نیروهای نظامی آذربایجان را از حیث منزلت و پایگاه اجتماعی و مشروعیت در بین مردم به چند دسته می‌توان تقسیم کرد که توضیح هر کدام درپی می‌آید:

الف) نظامیان رده‌های متوسط و پایین مستقر در مناطق جنگی و مرزها:

این گروه سربازان، درجه‌داران و افسران رده‌های پایین و متوسط را دربر می‌گیرد. این افراد عمدتاً در مناطق جنگی و مرزهای کشور به سر می‌برند. این افراد وظیفه مرزبانی و جلوگیری از حمله احتمالی دشمن (ارتش ارمنستان و ارامنه قره‌باغ) را به عهده دارند. طی سال‌های بعد از برقراری آتش‌بس در جبهه‌های جنگ ده‌ها نفر از این نظامیان که اکثر آنها سربازان عادی بودند، در اثر نقض موردی آتش‌بس از سوی نیروهای دشمن جان باخته‌اند. این قبیل نظامیان از محبوبیت مردمی برخوردارند. این محبوبیت و منزلت در خور توجه اجتماعی را می‌توان از مطالبی که در روزنامه‌های مختلف به ویژه روزنامه‌های مخالف دولت چاپ می‌شود، به خوبی دریافت. نظامیان مستقر در پادگان‌ها که در حال آموزش نظامی هستند، نیز در زمره این افراد قرار می‌گیرند.

ب) شبه نظامیان آمون

این نظامیان که افراد غیررسمی نظامی هستند، از زمان جنگ قره‌باغ به صورت یک تشکل غیررسمی در آمده‌اند و از همان ابتدا دارای نفوذ فوق‌العاده در بین مردم بودند. مردم این افراد را به عنوان قهرمانان ملی و نظامیان وطن پرست می‌شناسند. این افراد که بعد از جنگ در اختیار وزارت کشور قرار گرفتند و از آنها تحت نام پلیس ویژه نیز یاد می‌شود. دارای قدرت و مشروعیت درخور توجه هستند و حتی در پاره‌ای از موارد دولت را تحت فشار قرار می‌دهند. هر چند در زمان حکومت حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور پیشین کشور تشکیلات رسمی و شخصیت حقوقی این گروه که تعداد آنها را بیش از ۲۰ هزار نفر عنوان می‌کنند، منحل گردید ولی این نظامیان به صورت غیر رسمی فعالیت دارند و دارای پایگاه اجتماعی قوی و قابل اعتنایی هستند.

ج) نیروهای رسمی وزارت کشور (نیروهای امنیتی)

این نظامیان که وظیفه برقراری نظم و آرامش در داخل کشور را دارند و کنترل امور داخلی را عهده‌دار هستند. به دلیل بروز برخوردهای خشونت‌آمیز و گاهی غیرقانونی از سوی آنها علیه

مردم به ویژه طرفداران گروه‌های سیاسی مخالف، پایگاه اجتماعی درخور توجهی ندارند و برخی مردم بدانها به چشم مزدوران حزب حاکم می‌نگرند. نیروهای پلیس وزارت کشور و وزارت امنیت ملی در سرکوب اعتراضات و راهپیمایی‌های مردمی در جریانات انتخاب ریاست جمهوری سال ۲۰۰۳ و نیز شورش‌های اهالی شهرک نارادان رفتارهای خشونت‌آمیز زیادی از خود نشان دادند و این رفتارها با عکس‌العمل و تبلیغات منفی مطبوعات به طور وسیع مواجه شد. از این رو طبیعی است که این افراد پایگاه اجتماعی ضعیفی داشته باشند.

د) نظامیان بلندپایه

این گروه افسران عالی رتبه نظامی را شامل می‌شود. این افراد در بین مردم با عکس‌العمل‌های متفاوتی مواجه می‌شوند. برخی از آنها که در دوره‌های مختلف پست‌های مهمی نظیر وزارت دفاع و فرماندهی نیروها و لشکرها را به عهده داشتند، همچنان از محبوبیت مردمی نسبی برخوردارند به ویژه آنهایی که در جنگ قره‌باغ بوده‌اند و شائبه خیانت در مورد آنها وجود دارد. ولی برخی از آنها که الان در سمت‌های بالای فرماندهی هستند، به دلیل پخش اخباری مبنی بر بی‌کفایتی در اداره امور پادگان‌ها و مدیریت امور نظامی و نارضایتی گسترده افراد زیر دست، موقعیت مثبتی در اذهان عمومی ندارند. در چند سال اخیر اعتراض‌های زیادی از سوی سربازان و افسران در آموزشگاه‌ها نسبت به نحوه اداره این مراکز توسط فرماندهان شده است.

یکی از گسترده‌ترین این اعتراض‌ها، عکس‌العمل منفی و شدید افسران دانشکده نظامی باکو در اعتراض به نحوه مدیریت دانشکده و شرایط نامناسب افسران در حال آموزش از حیث امکانات رفاهی بود. این اعتراض که در سپتامبر سال ۲۰۰ توسط حدود ۲۰۰۰ نفر از افسران این دانشکده بزرگ صورت گرفت، انعکاس وسیعی در سطح کشور و در محافل خبری داشت.[۱۲۷] برخی منابع تعداد این معترضین را ۳۰۰۰ نفر ذکر کرده‌اند.[۱۲۸]

این دانشکده از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۰ تحت سرپرستی و در چارچوب سیستم آموزش نظامی افسران کشور ترکیه اداره می‌شد. از سال ۲۰۰۰ به بعد فرماندهی این دانشکده که از مهم‌ترین

مراکز آموزش نظامی کشور محسوب می‌شود، به سرهنگ «توفیق قاسم‌اف» واگذار شد و وی سیستم خاص خود را جایگزین سیستم قبلی که توسط افسران تُرک هدایت می‌شد، کرد. اکثر افسران در حال آموزش و حتی بسیاری از مدرسین و مربیان دانشکده به ویژه مدرسین غیرنظامی از سیستم افسران ترک راضی بودند و آن را کارآمدتر از سیستم فرماندهی فعلی می‌دانند. این نارضایتی تاکنون باعث اعتراض و اعتصاب تعداد زیادی از افسران و مدرسین شده است. مقامات نظامی نیز با محاکمه و ایجاد محدودیت برای «راسیم جعفراف» استاد معترض در این دانشکده، عملاً به حمایت از فرمانده دانشکده پرداختند.[۱۲۹]

گفتنی است که اعتراض افسران آذری در آموزشگاه‌ها که عمدتاً در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ انجام می‌شد، در سال‌های بعد ادامه نیافت. برخی منابع از انتقال سر دسته افسران معترض به شهرهای دیگر و یا خطوط مقدم جبهه خبر داده‌اند که در صورت صحت آن، می‌توان علت اصلی تداوم نیافتن اعتراضات را نوعی سرکوب غیرمستقیم آن دانست. البته از آنجا که به دنبال این اعتراضات مسئولین رده بالای نظامی شخصاً به آموزشگاه رفته و موضوع را بررسی کرده‌اند، به نظر می‌رسد، برخی خواسته‌های افسران معترض به ویژه در زمینه شرایط رفاهی آموزشگاه‌ها برآورده شده است.[۱۳۰]

مسئله دیگری که هم در خصوص منزلت نظامیان در جامعه و نیز رابطه نظامیان با همدیگر واجد اهمیت است، تلفات سربازان در مناطق مختلف است. در این زمینه بین مقامات نظامی مسئول که آمار این تلفات را ناچیز و امری عادی تلقی می‌کنند و برخی گروههای سیاسی مخالف و نیز برخی نهادهای مردمی اختلاف نظر شدید وجود دارد. کمیته خانواده‌های سربازان آذربایجان که نهادی مردمی است، دستگاه نظامی کشور را در پنهان‌سازی آمار واقعی و علت اصلی مرگ و میر در بین سربازان در مناطق مقصر می‌داند و اعتراضهایی در این زمینه کرده‌اند. برخی منابع متعلق به گروههای سیاسی مخالف دولت ادعا می‌کنند، از سال ۱۹۹۴ که آتش‌بس در جبهه‌های جنگ برقرار شده و کشور از حالت جنگی خارج شده است، تا سال ۲۰۰۰ حدود ۵۰۰۰ نفر از نظامیان به ویژه سربازان عادی به دلایل مختلفی مرده‌اند. سرمازدگی و گرمازدگی،

انفجارمین در مناطق پاکسازی نشده و خودکشی از دلایل عمده این مرگ و میرهاست. درگیری با سربازان ارمنی در خطوط مقدم جبهه که در موارد نقض موردی آتش‌بس اتفاق می‌افتد نیز یکی از علل این مرگ و میرهاست. در این میان شرایط نامناسب زندگی سربازان و تغذیه و سلامتی آنها موضوعی است که به باور مخالفین توسط وزارت دفاع پنهان می‌شود و یکی از دلایل اصلی مرگ و میر نظامیان است.[۱۳۱]

سروان نیروی دریایی «جان میرزا میرزایف» از دیگران افسرانی است که در محافل عمومی لب به اعتراض علیه دستگاه نظامی کشور گشود. وی ادعا کرده است، فساد مالی و رشوه‌خواری در مقیاسی وسیع در وزارت دفاع آذربایجان وجود دارد. او اعلام کرده در قراردادهای منعقده بین وزارت دفاع و وزارت بازرگانی در زمینه تأمین ارزاق و مایحتاج عمومی نظامیان تخلفات زیادی صورت گرفته است و در اثر این تخلفات تعدادی از سربازان در جبهه‌ها و نقاط دور افتاده، جان خود را از دست داده‌اند. این ادعاها انعکاس گسترده‌ای در مطبوعات مخالف دولت پیدا کرد و مقامات امنیتی دستور دستگیری این افسر را دادند و دادگان وی را به ۸ سال زندان محکوم کرد. پس از زندانی شدن کاپیتان میرزایف، نهادهای مدنی و گروه‌های بین‌المللی طی نامه‌ای به رئیس‌جمهور وقت آذربایجان خواستار آزادی وی شد.[۱۳۲]

۱۰ـ رابطه ارتش و سیاست در جمهوری آذربایجان

۱۰ـ۱ـ نقش نظامیان در بحرانهای داخلی ۲۰ سال گذشته

اگر تاریخ ۲۰ ساله محدوده سیاسی و جغرافیایی را که امروزه آذربایجان نامیده می‌شود، بررسی کنیم به دوران حاکمیت اتحاد جماهیر شوروی می‌رسیم که در آن نظام سیاسی مبتنی بر ایدئولوژی کمونیسم اجازه هیچ‌گونه عرض اندام به مقامات نظامی حتی در بخش روس‌نشین کشور را که سایه هژمونی و اقتدار خود را بر سایر ملیت‌های اتحاد جماهیر شوروی گسترده بودند، نمی‌داد. بعد از استقلال کشور که به ۱۵ سال پیش می‌رسد، آذربایجان که خود را با مناقشه قره‌باغ روبه‌رو دید، با عجله و دستپاچگی اقدام به تشکیل ارتش ملی کرد. ارتشی که در

ابتدا هرگز در حد و اندازهٔ یک ارتش مستقل و کارآمد نبود. از زمان استقلال کشور، نظامیان آذری سه بار اقدام به شورش و ایجاد بحران سیاسی کردند. بار اول در سال ۱۹۹۳ بود که سرهنگ صورت حسین‌اف از فرماندهان جنگ قره‌باغ با گردآوری تعداد زیادی از افراد تحت امر خود از بین نظامیان مستقر در گنجه دومین شهر بزرگ کشور به قصد ساقط کردن حکومت ابوالفضل ایلچی بیگ به باکو حمله کرد. رئیس‌جمهور نیز دستور دفاع از پایتخت را به نظامیان داد که در نتیجه آن، گروه زیادی از نظامیان با ترک جبهه‌های جنگ به پایتخت فراخوانده شدند. تهاجم نظامیان شورشی گنجه به باکو با اعتراضات گسترده مردم باکو بر ضد حکومت ایلچی بیگ همراه بود و در این اثنا رئیس‌جمهور پایتخت را به قصد نخجوان زادگاه خود ترک کرد و دولت عملاً سقوط نمود. در این میان افرادی مثل حیدرعلی‌اف که در آن زمان ریاست پارلمان نخجوان را داشت، تلاش زیادی برای میانجیگری کردند و هر چند در زمینه ایجاد تفاهم بین شورشیان و دولت موفق نبودند ولی حداقل از خونریزی جلوگیری کردند. گفتنی است، سرهنگ حسین‌اف فرمانده نظامیان شورشی در ابتدا توسط علی‌اف که به ریاست جمهوری انتخاب شد، به عنوان نخست‌وزیر برگزیده شد؛ ولی به دلیل روحیه شورشی وی و نیز عدم اعتماد علی‌اف به او، طی نقشه‌ای حساب شده این شورشی جنگ طلب را از عرصه قدرت و سیاست به کنار رانده شد و حتی مدتی بازداشت گردید. بدین ترتیب نظامیان دخیل در این شورش امتیازی به دست نیاوردند.

شورش بعدی نظامیان، شورش گروه پلیس ویژه معروف به «آمون» بود. این گروه که شبه نظامیان داوطلب در جنگ قره‌باغ بودند، به دلیل نقشی که در دفاع از کشور داشتند در بین مردم جایگاه خاصی داشتند. بعد از پایان جنگ در ابتدا دولت محدودیتی برای آنها ایجاد نکرده بود، ولی به مرور زمان که دخالت‌های این گروه در امور مختلف شروع شد؛ حیدر علی‌اف طی دستوری این گروه را رسماً منحل و فعالیت آنها را غیرقانونی اعلام کرد. پس از این تصمیم، اعتراضات این گروه در قالب تظاهرات و شورش آغاز گردید که نیروهای نظامی در باکو به فرماندهی سرلشکر روشن اکبراف برخوردهای بسیار خشن و بیرحمانه‌ای را با اعضای گروه

شورشی آمون اعمال نمودند و با شدت این اعتراضات را سرکوب نمودند. بدین ترتیب دومین شورش نظامیان در آذربایجان مستقل به نفع سیاستمداران و بدون اینکه نظامیان دستاوردی داشته باشند، پایان یافت.

سومین شورش و بحران ایجاد شده توسط ارتش و نظامیان شورش نظامیان در منطقه لنکران ـ محل سکونت قوم در اقلیت تالش ـ بود. در این منطقه سرهنگ «علی اکرم همت‌اف» از قوم تالش با گردآوری تعدادی از تالش‌ها کنترل اوضاع در شهر لنکران در کرانه دریای خزر و در نزدیکی مرز ایران را به دست گرفت و استقلال جمهوری «تالشان» را به مرکزیت لنکران و شامل لنکران، آستارا و مناطق اطراف اعلام کرد. این رویداد که در سال ۱۹۹۷ روی داد، با دستور حیدرعلی‌اف توسط ارتش و نیروهای امنیتی سرکوب گردید. گفتنی است در این مناقشه تعداد زیادی از مردم هوادار دولت مرکزی بر ضد استقلال طلبان دست به تظاهرات زدند و زمینه سرکوب شورشیان را بیش از پیش فراهم ساختند.

علاوه بر سه بحران عمده ایجاد شده توسط نظامیان، اعتراضات کوچکی نیز طی سال‌های گذشته توسط پاره‌ای از سربازان و افسران در برخی مراکز نظامی در اعتراض به شیوه اداره و وضعیت رفاهی این مراکز صورت گرفته است که عمده‌ترین آنها اعتصاب افسران در مدرسه عالی نظامی باکو بود که به رغم تلاش‌های صورت گرفته زمینه اعتراض هنوز به طور کامل از بین نرفته است.

۱۰ـ۲ـ حضور نظامیان در پست‌های کلیدی دولتی

پست‌های کلیدی دولت و سایر بخش‌های حاکمیت در آذربایجان از ابتدای استقلال عرصه حضور نظامیان بوده است. پست‌هایی عمده که از زمان استقلال کشور توسط نظامیان اداره شده‌اند، به شرحی است که در پی می‌آید:

شورای امنیت ملی

در ترکیب شورای امنیت ملی که یکی از حساس‌ترین ساختارهای تصمیم‌گیری کشور است، نظامیان حضور درخور توجهی دارند. در این شورا که به جز رئیس‌جمهور در مقام ریاست شورا، نه عضو دیگر شامل مقامات ارشد سیاسی حضور دارند. بخش عمده اعضاء به نظامیان تعلق دارد. از نه نفر یاد شده در حال حاضر ۵ نفر نظامی هستند. که شامل دادستان کل، وزرای دفاع، امنیت ملی و کشور و نیز مشاور رئیس‌جمهور در امور نظامی هست. [۱۳۳]

دادستانی کل

دادستان کل جمهوری آذربایجان که بالاترین مقام در قوه قضائیه محسوب می‌شود. چند سال است که فردی نظامی است. ژنرال «ذاکر قارالوف» برای دومین بار در سال ۲۰۰۵ به پیشنهاد رئیس‌جمهور و تأیید مجلس ملی آذربایجان به سمت دادستان کل کشور منصوب شده است. دادستان کل در زمینه مسائل مهمی نظیر جرائم امنیتی، تروریسم و سایر جرائم سازمان یافته و نیز بررسی تخلفات انتخاباتی و تأیید صحت نتایج انتخابات مسئولیت اصلی را دارد.

وزارت دفاع

پس از استقلال آذربایجان و تشکیل ارتش ملی، تاکنون ۵ وزیر مسئولیت وزارتخانه دفاع را به عهده گرفته‌اند. که به ترتیب عبارت بودند از:

ـ تاج‌الدین مهدی‌اف نظامی بلندپایه در زمان ریاست‌جمهوری ایاز مطلب‌اف که پس از تغییر دولت کنار گذاشته شد.

ـ رحیم قاضی‌اف تنها وزیر غیرنظامی که تصدی وزارتخانه دفاع را در دولت ایلچی بیگ بر عهده گرفت و به دلیل بی‌کفایتی توسط رئیس‌جمهور کنار گذاشته شد و سال‌ها زندانی بود.

ـ شاهین موسایف که از ژنرال‌های ارتش بود و پس از قاضی‌اف این سمت را عهده‌دار شد و به دلیل عدم موفقیت در جنگ کنار گذاشته شد.

ـ ژنرال داداش رضایف که پس از موسایف عهده‌دار مسئولیت وزارت دفاع شد. در زمان وی سرهنگ صورت حسین‌اف با حمله به باکو حکومت ایلچی بیگ را ساقط ساخت و وی نیز کنار گذاشته شد و اکنون ریاست کنفدارسیون افسران بازنشسته ارتش آذربایجان را عهده‌دار است.

ـ ژنرال صفر ابی‌اف که بیش از ۱۰ سال است، مسئولیت وزارت دفاع را به عهده دارد.[۱۳۴]

وزارت امنیت ملی

این وزارتخانه که همان نقش وزارت اطلاعات را در برخی از سایر کشورها ایفا می‌کند. تا سال ۲۰۰۴ توسط وزیر غیرنظامی و شخصیتی سیاسی اداره می‌شد ولی به دلیل اختلافی که بین او و الهام علی‌اف وجود داشت، در سال ۲۰۰۴ نامق عباس‌اُف وزیر امنیت ملی از کار برکنار و سرهنگ ائلدار محموداف که در وزارت کشور انجام وظیفه می‌کرد، به جای وی منصوب شد. از آنجا که سرهنگ محموداف در بدنه غیر نظامی وزارت امنیت ملی مشروعیت چندانی نداشت، از این رو بیشتر معاونین و رؤسای بخش‌های مختلف را از کار برکنار و همکاران نظامی‌اش در وزارت کشور را جایگزین آنها ساخت. وی ریاست بخش‌های ضدتروریستی، نیروی انسانی و تشکیلات اداری را به ترتیب به همکاران سابق‌اش در وزارت کشور سرهنگ «هیلال اسداف»، سرهنگ «علی موسی علی‌اف» و سرهنگ «فرهاد وهاب‌اف» واگذار کرد. از این‌رو گفته می‌شود، دولت آذربایجان قصد دارد این وزارتخانه را که قبلاً ماهیتی غیرنظامی و اطلاعاتی داشت، تبدیل به وزارتخانه‌ای نظامی نماید.

وزارت کشور

وزارت کشور نیز بعد از روی کار آمدن حزب آذربایجان نوین به رهبری حیدرعلی‌اف به فردی نظامی سپرده شد. سپهبد «رامیل اوسوب‌اف» بیش از ۱۰ سال است که مسئولیت این وزارتخانه را به عهده دارد. در این وزارتخانه علاوه بر شخص وزیر، معاونین و بسیاری از رؤسا و مدیران بخش‌های مختلف نیز نظامی هستند. برخی از این مسئولین نظامی بدین قرار هستند:

ـ سرلشکر اروج زالوف معاون وزیر کشور از سال ۱۹۹۸

ـ سرلشکر عسگر علی‌اکبراف معاون وزیر کشور از سال ۲۰۰۱

ـ سرتیپ زاکیر حسن‌اف معاون وزیر کشور و فرمانده نیروهای داخلی (نیروهای نظامی وزارت کشور) از سال ۲۰۰۳

ـ احمد احمداف وزیر کشور جمهوری خودمختار نخجوان از سال ۲۰۰۰

ـ سرتیپ فاضل قلی‌اف رئیس بخش مبارزه با جرائم سازمان یافته وزارت کشور از سال ۲۰۰۱

ـ سرتیپ جوانشیر محمداف رئیس بخش امنیت عمومی وزارت کشور از سال ۲۰۰۱

ـ سرتیپ آصف حسن‌اف رئیس بخش امنیت وزارت کشور از سال ۱۹۹۵ [(۱۳۵)]

گفتنی است که افراد یاد شده در بالا قبل از تاریخ‌های ذکر شده نیز در وزارت کشور و در مسئولیت‌های پایین‌تر مشغول به کار بوده‌اند.

هر چند نظامیان حضوری پررنگ درمسئولیت‌های مختلف کشوری در آذربایجان دارند و پست‌های کلیدی در برخی وزارتخانه‌ها که چندان ماهیت و کارکرد نظامی ندارد، توسط نظامیان بلندپایه اشغال شده است، ولی نکته در خور توجه و مهم در این میان نقش سیاستمداران در به وجود آمدن این شرایط است. همه نظامیان مسئول در سمت‌های کلیدی توسط شخص رئیس‌جمهور و یا به توصیه و تأیید او به این مسئولیت‌ها گمارده شده‌اند و این تفاوت اساسی بین قدرت ارتش در آذربایجان با برخی کشورهای دیگر نظیر ترکیه یا پاکستان است. اگر مقایسه‌ای در این زمینه بین آذربایجان با جمهوری ترکیه که همواره الگویی برای دولتمردان آذری بوده است، صورت گیرد، تفاوت ماهیت قدرت ارتش در دو کشور مشخص می‌شود. در ترکیه نوین دولت‌گرایی و تشکیل جمهوری توسط فردی با صبغه نظامی (آتاترک)[۱]

---

۱. هر چند رشته تحصیلی مصطفی کمال پاشا (آتاترک) حقوق و قضاوت بوده ولی ورود وی به ارتش وی را به صورت فردی نظامی در آورد. اقدامات متعدد و چشمگیر وی در اصلاح و تغییر شئون مختلف کشور در امور سیاسی، اقتصادی، مدنی و فرهنگی او را بیشتر به مثابهٔ یک سیاستمدار معرفی می‌کند ولی صبغه نظامی وی و موفقیت‌هایش در جنگ‌ها نیز در خور توجه است.

صورت گرفت و تا دهه هشتاد حدود ۵۰ سال کشور توسط نظامیان اداره شد و رؤسای جمهوری ترکیه از بین نظامیان انتخاب می‌شدند. بعد از آن نیز به دلیل پیشینه بسیار قوی نظامیان، ژنرال‌ها همواره در کلیه مسائل کشور دخالت کرده و اعمال نظر داشته‌اند. نظامیان در ترکیه آنقدر قدرتمند هستند که سیاستمداران کهنه‌کار و حتی آنهایی که از مشروعیت مردمی بالایی برخوردار بوده‌اند، مجبور به اطاعت از ژنرال‌ها در پاره‌ای تصمیم‌گیری‌ها شده‌اند. در ترکیه ترس از کودتای نظامیان و بدست‌گیری قدرت توسط آنها همواره دغدغه خاطر سیاستمداران بوده است. ولی در جمهوری آذربایجان وضع متفاوت است در این کشور سیاستمداران نظامیان را برای پست‌های کلیدی در نظر می‌گیرند و از این طریق اندیشه‌ها و سیاستهای خود را با قدرت بیشتری در جامعه اعمال می‌نمایند. شاید یکی از دلایل اصلی غلبه سیاست بر ارتش در آذربایجان برخلاف ترکیه، عملکرد نظامیان است. برخلاف ارتش ترکیه که از دیرباز به عنوان ارتشی قدرتمند در منطقه و در داخل کشور شناخته شده است، ارتش آذربایجان نمایش قدرت خوبی از خود در مهم‌ترین رویداد جنگی کشور (جنگ قره‌باغ) نشان نداده و این عامل یکی از ضعف‌های اساسی نظامیان در برابر سیاستمداران در آذربایجان است.

۱۰-۳- نقش و حضور نظامیان در روند تصمیم‌گیری‌های سیاسی

همان طور که در بند پیش گفته شد، ساختار و ماهیت حضور نظامیان در بدنهٔ حاکمیت جمهوری آذربایجان به گونه‌ای نیست که آنها نقش اصلی را در روند تصمیم‌گیری‌ها ایفا نمایند. و در این خصوص سیاستمداران به ویژه شخص رئیس‌جمهور که فرمانده کل نیروهای مسلح نیز هست، تصمیم‌گیرنده اصلی هستند. البته نظامیان بلندپایه که در پست‌های کلیدی ذکر شده در بند قبل به کار گمارده شده‌اند، در فرآیند تصمیم‌سازی و بسترسازی برای اتخاذ تصمیم‌نهایی توسط شخص اول مملکت نقش دارند. همچنین اقدامات مهم زیر توسط نظامیان با توجه به مسئولیت‌شان انجام می‌شود که این اقدامات را می‌توان بخشی از روند

تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی ـ امنیتی دانست. هر چند که در اتخاذ تصمیم نظامیان در این موارد نیز نقش رئیس‌جمهور و تأیید او عامل اصلی محسوب می‌شود:

ـ تعیین روش‌های اجرایی برای تأمین امنیت داخلی توسط وزارت کشور

ـ تعیین روش‌های اجرایی برای دفاع از کشور و صیانت از مرزها توسط وزارت دفاع

ـ تعیین روش‌های اجرایی برای تحقیق و تفحص و جمع‌آوری اطلاعات در زمینه مسائل مربوط به امنیت ملی توسط وزارت امنیت ملی

ـ تعیین صحت انتخابات و رفراندوم‌ها توسط دادستان کل کشور

ـ برقراری رابطه خارجی و امضاء موافقت‌نامه با همتایان خارجی توسط وزرای کشور، دفاع و امنیت ملی (از جمله پیمان آتش‌بس با ارمنستان که بین وزرای دفاع دو کشور امضاء شده است)

ولی در فرآیند تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی بعد از شخص رئیس‌جمهور که نقش اصلی را دارد، مجلس ملی و دادگاه قانون اساسی اهمیت اصلی را دارند و در این زمینه دیدگاه‌های نظامیان دامنه محدودتری دارد.

۱۱ـ هزینه و مخارج نیروهای نظامی

در سال ۱۹۹۲ دولت آذربایجان مبلغ ۱۲۵ میلیون دلار بودجه نظامی داشت که معادل ۱۰/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی بود. بودجه نظامی دولت آذربایجان (هزینه کرد) در سال ۱۹۹۳ معادل ۷۰/۵ میلیارد روبل (واحد پول روسیه) بود که در آن سال معادل ۱۰ درصد تولید ناخالص داخلی کشور بوده است.

در سال ۱۹۹۴ هزینه کرد و مخارج نظامی کشور به ۱۳۲ میلیون دلار رسید.

از سال ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۲ نیز بودجه نظامی کشور به ترتیب ۱۲۱، ۱۱۹، ۱۱۱ میلیون دلار آمریکا بوده است. این بودجه در سال‌های ۲۰۰۳، ۱۲۱ میلیون دلار آمریکا بوده که ۲/۶ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور را به خود اختصاص داد.

بودجه نظامی کشور در سال ۲۰۰۵، ۱۱۰۰ میلیون منات (معادل ۲۲۲ میلیون دلار طبق نـرخ برابری دلار بامنات در فوریه ۲۰۰۵) پیش‌بینی شده اسـت کـه ۲/۳ درصـد از تولیـد ناخـالص داخلی کشور را به خود اختصاص داده است. این مبلغ همچنین حدود ۱۰/۹ درصـد از هزینـه بودجه کل کشور را شامل می‌شود. بودجه نظامی کشور در سال ۲۰۰۵ در مقایسه با سال ۲۰۰۴ حدود ۳۳ درصد افزایش داشته است که افزایش چشمگیر و درخور توجهی است.(۱۳۶)

در سال‌های قبل از استقلال کشور هر چند این کشور دارای سیستم بودجه‌بندی کاملاً مجزا نبود ولی با این حال بودجه و مخارج این جمهوری که در ترکیب شوروی بود، مشخص شـده بود. برابر اطلاعات موجود در سال‌های قبل از استقلال کشور بودجه نظامی کشور درصد بسیار ناچیزی از تولید ناخالص داخلی این جمهوری را به خـود اختـصاص داده بـود. سـهم بودجـه نظامی از تولید ناخالص داخلی کشور طی چهار سال قبل از استقلال کشور به قـرار زیـر بـوده است:(۱۳۷)

سال ۱۹۸۸	۰/۲ درصد
سال ۱۹۸۹	۰/۲ درصد
سال ۱۹۹۰	۰/۵ درصد
سال ۱۹۹۱	۱/۲ درصد

مقامات دولتی از رشد درخور توجه بودجه نظامی در ۳ سال اخیر خبر می‌دهند. طبق اعلام شخص رئیس‌جمهور آذربایجان و مقامات ارشد نظـامی، بودجـه نظـامی کـشور در سـال‌هـای ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ به ترتیب ۱۳۵ و ۱۷۵ میلیون دلار آمریکـا بـوده کـه در سـال ۲۰۰۵ مبلـغ ۳۰۰ میلیون دلار درنظر گرفته شده است.(۱۳۸)

طبق گفته مقامات این کشور و نیز براساس نظر کارشناسان و تحلیل‌گران مسائل آذربایجـان با رونق اقتصادی و افزایش درخور توجه درآمد ملی کشور که حاصل به بارنشستن پروژه‌هـای نفتی و افزایش قیمت نفت است، در سال‌های آتی بودجه نظـامی کـشور رشـد فـوق‌العـاده‌ای خواهد داشت.

براساس اطلاعات «شبکه اطلاع‌رسانی مالی Sipri»[1] هزینه‌های نیروهای مسلح جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۲ (یک سال بعد از استقلال کشور) ۲۲۱ میلیون دلار آمریکا (۸۰۰ میلیون منات آذربایجان) بوده است که ۳/۳ درصد از تولید ناخالص داخلی (GDP) را شامل می‌شود. این میزان از نظر میزان و مقدار تا سال ۱۹۹۶ کاهش داشته است و از نظر درصد از تولید ناخالص داخلی به جز سال ۱۹۹۳ تا سال ۱۹۹۶ روند کاهشی داشته است. هزینه‌های نظامی آذربایجان از حیث مقدار از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۴ افزایش داشته است، ولی درصد هزینه‌ها نسبت به کل تولید ناخالص داخلی دامنه تغییرات متفاوتی را در طی این سال‌ها به خود دیده است. جزئیات اطلاعات مربوط به هزینه‌ها و مخارج نیروهای مسلح آذربایجان براساس منبع اطلاعاتی SIPRI بدین شرح است:[۱۳۹]

1. The Sipri Military Expenditure Network

شاخص / سال		۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵
میزان هزینه	به میلیارد منات آذری	۰/۸	۷/۹	۸۵/۶	۲۴۸	۳۰۵	۳۵۳	۳۸۸	۴۳۶	۴۸۵	۵۳۲	۶۰۵	۶۷۰	۸۶۰	۱۴۷۰
	به میلیون دلار آمریکا	۲۲۱	۱۷۸	۱۰۹	۶۱/۸	۶۳/۴	۷۱	۷۸/۵	۹۶/۵	۱۰۵	۱۱۴	۱۲۶	۱۳۶	۱۷۵	۳۰۰
درصد تغییرات هزینه کرد نسبت به سال قبل		-	۱۹/۵-	-۳۹	-۴۳/۳	۲/۶	۱۲	۱۰/۵	۲۳	۸/۸	۸/۶	۱۰/۵	۷/۹	۲۸	۷۱
درصد هزینه کرد به تولید ناخالص داخلی		۳/۳	۵	۴/۶	۲/۳	۲/۲	۲/۲	۲/۳	۲/۳	۲/۱	۲	۲	۱/۹	-	-
درصد تغییرات مهم هزینه نظامی به تولید ناخالص داخلی		-	۵۱/۵	-۸	-۵۰	-۴/۴	۰	۴/۵	۰	-۸/۷	-۴/۸	۰	-۵	-	-
درصد تغییرات هزینه‌کرد نسبت به سال قبل (بر اساس منات)		-	۸۸۷/۵	۹۸۳	۱۸۹	۲۳	۱۵/۷	۱۰	۱۲/۴	۱۱/۲	۹/۷	۱۳/۷	۱۰/۷	۲۸	۷۰

براساس آمار سایت سازمان «سیا» در سال ۱۹۹۹ هزینه‌های نظامی آذربایجان ۱۲۱ میلیون دلار آمریکا ذکر شده است که در بین ۱۷۰ کشور ذکر شده در این آمار رتبه ۱۰۸ را دارد. طبق این آمار آذربایجان از بسیاری از کشورهای واقع در منطقه نظیر ارمنستان، اوکراین، بلاروس، ازبکستان، قزاقستان، لیتوانی، و افغانستان پایین‌تر قرار دارد و از کشورهای گرجستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ترکمنستان بالاتر است.[۱۴۰] البته اطلاعات ذکر شده در رده‌بندی سازمان سیا چون برای کشورهای مختلف در سال‌های متفاوتی مدنظر قرار گرفته است، نمی‌تواند ملاک مقایسهٔ دقیقی محسوب شود. سایت این سازمان معمولاً آخرین اطلاعات دریافتی را در جداول خود درج می‌کند که در بین کشورهای مختلف متفاوت است و گاهی این تفاوت به ۵ سال نیز می‌رسد.

همان گونه که از آمار و ارقام ذکر شده بر می‌آید، اطلاعات دقیق و یکسانی در مورد مخارج نظامی آذربایجان وجود ندارد و این مسئله بیش از همه به عدم ارائه اطلاعات رسمی از سوی دولت آذربایجان به منابع خبری ناشی می‌شود. گفتنی است که در این زمینه سایت‌ها و منابع اطلاعاتی رسمی دولت آذربایجان آمار خاصی ارائه نداده‌اند و این هزینه‌ها در قالب عنوان کلی «هزینه‌های خدمات عمومی و دولتی» می‌آید. شاید یکی از علت‌های اصلی عدم شفافیت در ارائه اطلاعات مربوط به هزینه‌های نظامی است که سازمان‌های جهانی به کشورها توصیه می‌شود، ابهامات موجود را در این زمینه برطرف نمایند.

به طور کلی با توجه به ارقام آمار متعدد در منابع اطلاعاتی کمترین و بیشترین ارقام ذکر شده در منابع مختلف در مورد هزینه‌های نظامی آذربایجان در سال‌های مختلف در جدول زیر جمع گردیده است:

سال	۱۹۹۲	۱۹۹۳	۱۹۹۴	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
مبلغ هزینه‌کرد نظامی به میلیون دلار آمریکا	۱۲۵ و ۲۲۱	۱۷۸	۱۰۹	۶۱/۸	۶۳/۴	۷۱	۷۸/۵	۹۶/۵ و ۱۲۱	۱۰۵ و ۱۱۹	۱۱۱ و ۱۱۴	۹۰ و ۱۲۶	۱۳۵ و ۱۳۸	۱۴۳ و ۱۷۵

۱۲ـ تهدیدات، آسیب‌پذیری‌ها و مشکلات اساسی آذربایجان در عرصه نظامی

۱۲ـ۱ـ تهدیدات نظامی خارجی

اصلی‌ترین تهدید نظامی خارجی برضد جمهوری آذربایجان از سوی جمهوری ارمنستان است. اختلافات موجود بین دو کشور به قبل از استقلال این جمهوری‌ها بر می‌گردد. در واقع اختلاف بین دو قوم به دوران روسیه تزاری بر می‌گردد. در آن سال‌ها درگیری‌های خونینی بین حاکمان دو قوم در خانات مختلف منطقهٔ قفقاز جنوبی و به تبع آن بین توده‌های مردم وجود داشت. پس از استقرار نظام کمونیستی، حکومت اتحاد جماهیر شوروی با حاکم ساختن ایدئولوژی کمونیستی در تمام ارکان و شئون زندگی مردم، در ظاهر از حساسیت‌های قومی و دینی بین‌آذری‌ها و ارامنه تا اندازه زیادی کاست ولی این مسئله به مثابه یک خواست دینی ـ قومی پنهان از دید سیاستمداران نظام سوسیالیستی رشد و نضج یافت. البته برخی سیاست‌های زمامداران شوروی به شعله‌ور شدن بیشتر آتش مناقشات قومی منجر شد. کما اینکه برخی برنامه‌های اعلام شده از سوی گورباچف آخرین رهبر شوروی باعث پدید آمدن توقعات و انتظارات افراطی ارامنه در داخل آذربایجان گردید و یکی از عوامل اصلی آغاز مناقشه به شمار می‌رود. اکنون جمهوری ارمنستان با اشغال ۱۳ ساله خاک آذربایجان بزرگ‌ترین و اصلی‌ترین تهدیدگر نظامی تمامیت ارضی آذربایجان محسوب می‌شود. اگر تلاش‌های دیپلماتیک و مذاکرات در حال انجام پیرامون حل مناقشه قره‌باغ توسط دو کشور و سازمان‌های بین‌المللی به ویژه سازمان امنیت و همکاری اروپا به نتیجه برسد و در خوشبینانه‌ترین وضعیت از دید دولت باکو، منجر به بازپس‌گیری اراضی اشغالی گردد. باز هم دولت ارمنستان به منزله تهدیدی برای تمامیت ارضی آذربایجان باقی خواهد ماند.

پس از ارمنستان، دومین تهدید خارجی برای آذربایجان را می‌توان، فدراسیون روسیه دانست. هر چند در اوضاع کنونی آذربایجان با روسیه روابط سیاسی ـ اقتصادی گسترده و عمیقی دارد و همکاری نظامی بین دو کشور نیز وجود دارد ولی به رغم اینها روسیه دارای

پیشینه دخالت نظامی و لشکرکشی‌های گسترده‌ای به سرزمین فعلی آذربایجان است. تهاجم نظامی روس‌ها به سرزمین آذربایجان هم در حاکمیت تزارها و هم در حاکمیت شوروی صورت گرفت که آخرین آنها در ژانویه سال ۱۹۹۰ معروف به ژانویه سیاه بود که ارتش سرخ شوروی تظاهرات مردمی باکو را به خاک و خون کشید. از آنجا که روس‌ها اغلب به سرزمین آذربایجان با طمع نگریسته‌اند، و پیشینه تاریخی کاملاً این مدعا را به اثبات می‌رساند، از این رو احتمال تهاجم دوباره روس‌ها یا تهدید نظامی این کشور در آینده منتفی نیست. در اوضاع کنونی ضعیف بودن روسیه از نظر اقتصادی و درگیر بودن با مشکلات فراوان داخلی و نیز حمایت دول غربی از نظام سیاسی آذربایجان و نیز رویکرد نظامی و امنیتی فعلی فدراسیون روسیه مانع از آن می‌شود که این کشور تهدیدی بالفعل از حیث نظامی برای آذربایجان به شمار آید. ولی روسیه همچنان تهدید نظامی بالقوه‌ای برای آذربایجان است هر چند ممکن است دولت فعلی آذربایجان که روابط خوبی با روسیه دارد، این موضوع را چندان جدی مطرح نسازد.

ایران نیز هر چند در گذشته دور سابقه لشکرکشی به خانات قفقاز را دارد و در شرایط کنونی با جمهوری آذربایجان دارای اختلاف نظرهایی در پاره‌ای امور از جمله رژیم حقوقی دریای خزر و مالکیت بر برخی میادین نفتی هست، ولی به سبب دارا بودن اشتراکات دینی - مذهبی و فرهنگی و روابط مردمی نزدیک و عاطفی بین آذربایجان با بخش درخور توجهی از مردم ایران، اساساً تهدید نظامی خارجی برای آذربایجان به شمار نمی‌رود. ولی برخی سیاست‌ها و برنامه‌های ایران در عرصه مسائل خارجی و دیپلماتیک که با دیدگاه‌های حاکمیت و اکثر گروه‌های سیاسی آذربایجان سازگار نیست به ویژه در زمینه روابط ایران با ارمنستان و موضعگیری نه چندان شفاف و جدی ایران در قبال مناقشه قره‌باغ به همراه تبلیغات منفی توسط محافل سیاسی و اطلاع‌رسانی وابسته به اسرائیل و آمریکا در آذربایجان، باعث گردیده است، جمهوری آذربایجان اعتماد کامل به تهدیدآمیز نبودن ایران برای آن کشور نداشته باشد و این اعتماد با شفافیت دیپلماسی ایران و نیز گسترش و تعمیق روابط نهادهای مدنی و محافل اطلاع‌رسانی تقویت خواهد گردید.

به طور کلی جمهوری اسلامی ایران و روسیه به سبب دارا بودن ارتشی به مراتب قوی‌تر و کارآمدتر از ارتش آذربایجان با ماهیتی دوگانه در استراتژی دفاعی آذربایجان مـی‌تواننـد، نمـود یابند. این دو از یک جهت خطری برای آذربایجان هستند چه در عرصه رویارویی‌های مـستقیم نظامی و چه به سبب وجود زمینه برای کمک این دو کشور به ارمنستان که مورد اخیر در مورد روسیه بیشتر مصداق دارد ولی از جهتی دیگر این دو قدرت بزرگ نظامی می‌توانـد پـشتیبان و نقطه اتکاء آذربایجان باشند که در این زمینه نیز ایران دارای مزیت بیشتری است.

۱۲ـ۲ـ آسیب‌پذیری‌های نظامی کشور

۱۲ـ۲ـ۱ـ دکترین نظامی و استراتژی دفاعی و امنیتی

به طور کلی کشورهای منشعب از پیکره اتحاد جماهیر شوروی سابق با وجود گذشت بـیش از یک دهه از استقلال‌شان، کماکان از ضعف در مبانی نظری (دکترین و استراتژی نظامی، دفـاعی و امنیتی) رنج می‌برند. این کشورها که دههٔ دوم حیات سیاسی مستقل را به نصف رسـانده‌انـد، هنوز نتوانسته‌اند با رفع کاستی‌های موجود در دکترین دفاعی خود، در این زمینه توانمند ظـاهر شوند. اصولاً کاستی و ضعف در ارکان تئوریک نظام دفاعی و سیستم نظامی میراثی است که از دوران شوروی برای این کشورها به یادگار مانده است. هـر چنـد شـوروی در آن زمـان دارای یکی از قوی‌ترین و مقتدرترین ارتش‌های جهان بود ولـی نظـام کمونیـستی هـیچ‌گـاه دکتـرین نظامی مدون، شفاف، علنی و دارای برنامه اجرایی موفقی نداشت. آنچه باعث موفقیـت نظـامی شوروی شد، تبعیت سیاستگذاران و فرماندهان عالی نظامی از احکام نظام کمونیـستی بـود کـه کارشناسان از آن به عنوان «خط شدید نظامی ـ سیاسی» شوروی یاد می‌کنند که در اکثر منـاطق کره زمین دنبال می‌شد.

افزون بر ضعف‌های یاد شده در دکترین و استراتژی دفاعی شوروی (که در اکثر مـوارد بـا خطوط قرمز ایدئولوژیک سوسیالیسم جای خالی آنها پر می‌گـشت) کـشورهای تـازه اسـتقلال یافته دارای اصالت غیر روس در این زمینه ضعف و کاستی مضاعفی داشتند. این کشورها پـس

از استقلال تحت تأثیر احساسات ملی‌گرایی و تصمیم‌گیری‌های سطحی دست به تشکیل ارتش ملی زدند و دکترین‌هایی برای مقاصد نظامی و دفاع ملی خویش تعریف کردند که چیزی جز مفاهیم و آموزه‌های کلان و غیراجرایی نبود. آموزه‌هایی که در میدان عمل و در مصاف با تهدیدها و خطرات نادیده گرفته شدند.

جمهوری آذربایجان نیز در خصوص دکترین و استراتژی نظامی ـ دفاعی خود از این قاعده مستثنی نبوده و با قبول نسخهٔ کلان و کپی شده دکترین ناقص بر جای مانده از شوروی که توسط سایر همسایگانش نیز پذیرفته شده بود، عملاً راهی را برگزید که در مواجهه با بحران عظیمی مانند مناقشه قره‌باغ مجبور شد آن را به کنار نهد به گونه‌ای که برخی از کارشناسان نظامی و سیاسی این کشور از نبود دکترین نظامی کشور سخن گفتند. برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های دکترین نظامی کشورهای مستقل مشترک المنافع که توسط آذربایجان نیز در ابتدای استقلال پذیرفته شده بود عبارتند از:

ـ جلوگیری از جنگ و خطر جنگ به مثابه جهت‌گیری اصلی راهبردی کشور
ـ عدم استفاده از نیروهای نظامی علیه کشورهای دیگر مگر برای رفع تجاوز
ـ تهدید نکردن کشور دیگر
ـ محسوب نکردن هیچ کشوری به عنوان دشمن کشور
ـ نداشتن ادعای سرزمینی و نیز سایر ادعاها از هیچ کشور دیگر
ـ پیروی از اصول غیر هسته‌ای

ولی در عمل بیشتر این مؤلفه‌ها به کنار نهاده شدند. آذربایجان به دلیل نداشتن برنامه و راهکار اجرایی مشخص در مورد مؤلفه اول (جلوگیری از جنگ و خطر جنگ) نتوانست از شعله‌ور شدن آتش جنگ در قره‌باغ جلوگیری کند. در حالی که تحرکات نظامی و عملیات آماده‌سازی شورشیان ارمنی در منطقه از مدتها پیش آغاز شده بود و دولت تازه تأسیس آذربایجان برای جلوگیری از آن نتوانست کاری انجام دهد، هر چند که در این زمینه نباید از نقش منفی رئیس‌جمهور وابسته به روسیه چشم پوشی کرد.

در مورد دشمن محسوب نکردن کشور دیگر نیز، گفتنی است که این مؤلفه بارها زیرپا گذاشته شد و مقامات آذربایجان بارها ارمنستان را دشمن خود خواندند. البته این گونه اظهارنظر مقامات دولتی به ویژه نظامیان طبیعی است ولی ایراد در دکترین پذیرفته شده است که هیچ کشوری را دشمن محسوب نمی‌کرد.

در خصوص نداشتن ادعای سرزمینی و سایر ادعاها نیز شایان ذکر است، هر چند آذربایجان ادعای سرزمینی به کشور دیگر نداشت و در عمل این ارمنستان و ارامنه قره‌باغ بودند که ادعای استقلال این منطقه را داشتند ولی در مورد سایر ادعاها از جمله ادعای مالکیت بر سر حوزه‌های نفتی و محدوده آب‌های سرزمینی دریای خزر، آذربایجان چالشی بزرگ را با ایران آغاز کرد و عملاً این مؤلفه از دکترین سنتی و تشریفاتی اوایل استقلال را نقض نمود.

۱۲ـ۲ـ۲ـ تشکیلات و ساختار نیروهای مسلح

تشکیلات اداری و ساختار سازمانی واحدهای نظامی در جمهوری آذربایجان به گونه‌ای است که کلیه واحدهای سازمانی در این زمینه وابستگی کامل به دولت و رئیس‌جمهور دارند و از آنجا که رئیس‌جمهور فراجناحی و فراحزبی نبوده و وابسته به یکی احزاب سیاسی است، از این رو نیروهای مسلح نیز به نوعی وامدار جناح سیاسی حاکم محسوب می‌شوند.

وزارت دفاع که ریاست ستاد مشترک نیروهای مسلح، فرماندهان نیروهای سه‌گانه و فرماندهان لشکرها تحت فرماندهی آنها فعالیت می‌کنند، جزو کابینه دولت هستند و توسط نخست‌وزیر و در رده بالاتر توسط شخص رئیس‌جمهور هدایت می‌شوند و وابسته به حزب سیاسی حاکم هستند. وزارت‌خانه‌های کشور و امنیت ملی نیز وضع مشابهی دارند.

وجود چنین شرایطی در ساختار سازمانی نیروهای مسلح جایگاه آنها را در بین گروه‌های سیاسی مخالف حزب حاکم و توده مردم طرفدار آنها خدشه‌دار می‌سازد و از سوی دیگر قوای مسلح تبدیل به ابزار و اهرمی در دست حزب سیاسی حاکم برای حفظ قدرت سیاسی و استمرار حکومت و نیز سرکوب مخالفان داخلی می‌گردد و در عمل به عاملی برای نقض

دموکراسی و آزادی‌های سیاسی و مدنی در کشور تبدیل می‌شود. البته ساختار موجود در نیروهای نظامی آذربایجان به رغم ایرادهای یاد شده، به دلیل قائل نبودن استقلال در خور اعتنا برای نظامیان، احتمال کودتای ارتش و به دست گیری قدرت در شرایط بحرانی و به هنگام وقوع تنش‌های بسیار جدی بین احزاب سیاسی را منتفی می‌سازد.

۱۲ـ۲ـ۳ـ پرسنل نیروهای مسلح

در زمینه مسائل مربوط به تقسیم‌بندی و توزیع نیرو در قوای مختلف، نحوه سربازگیری و بسیج نیروها و شرایط استخدام و به کارگیری پرسنل نظامی این کشور آسیب‌پذیری خاصی ندارد. عدم بهره‌گیری ارتش از گروه‌های قومی و مذهبی در اقلیت، هر چند در تعداد پرسنل ارتش (در سطحی بسیار ناچیز) تأثیر دارد ولی عدم وابستگی به این اقلیت‌ها، از برخی تهدیدها و مخاطرات پیشگیری می‌کند. در حوزه پرسنل نظامی آسیب‌پذیری اساسی کشور محدودیت تعداد این پرسنل است. هر چند تعداد پرسنل نیروهای نظامی جمهوری آذربایجان نسبت به جمعیت این کشور تعداد قابل قبولی محسوب می‌شود ولی فراوانی مطلق این نیروها، کشور را در مواجهه احتمالی با برخی کشورهای بزرگ و پرجمعیت و یا وقوع همزمان تهاجم خارجی با جنگ‌ها و درگیری‌های داخلی مشابه آنچه در سال ۱۹۹۳ اتفاق افتاد، آسیب‌پذیر ساخته است. نبود نیروی نظامی غیرکلاسیک و اتکای کامل کشور به ارتش کلاسیک و رسمی این آسیب‌پذیری را بیش از پیش تشدید می‌کند.

پایین بودن سطح آگاهی‌ها و مهارت‌های شغلی و توانمندی‌های حرفه‌ای پرسنل ارتش نیز آسیبی جدی برای ارتش آذربایجان به شمار می‌آید. ارتش این کشور فاقد تجربه کافی رزمی بوده و از آموزش‌های استاندارد نظامی بهره‌زیادی نبرده‌اند. این آسیب‌پذیری در پرسنل نیروهای دریایی و هوایی بیشتر مشهود است. نظامیان این کشور در عرصه دریایی قدرت مانور پایینی دارند و در شرایط دشوار کارایی لازم را ندارند. البته ارتش کشور در سال‌های اخیر تلاش

زیادی برای بهره‌گیری از دوره‌های آموزشی ارتش‌های ترکیه، آمریکا و پایگاه‌های ناتو به عمل آورده است ولی تا رسیدن به شرایط مطلوب و آرمانی فاصله زیادی دارد.

۱۲ـ۲ـ۴ـ تسلیحات و تجهیزات نظامی

آسیب‌پذیری‌های ارتش آذربایجان در زمینه تسلیحات و تجهیزات نظامی را عمدتاً در موارد زیر می‌توان بیان نمود:

ـ قدیمی و فرسوده بودن بخش عمده تسلیحات و تجهیزات در اختیار نیروهای نظامی که به رغم تلاش‌های صورت گرفته برای بازسازی هنوز مشکلات زیادی در این زمینه وجود دارد.

ـ وابستگی زیاد تسلیحات و تجهیزات به تکنولوژی نظامی روسیه که افزون بر تضعیف استقلال و خودکفایی نظامی این کشور در برابر روس‌ها با پیشینیه سلطه و حاکمیت بر آذربایجان، از پیوند مناسب ارتش کشور با فناوری‌های مدرن در غرب به ویژه استانداردهای ناتو و تسلیحات و تجهیزات هم‌پیمانان نزدیک مانند ترکیه و آمریکا ممانعت می‌کند. این نقطهٔ آسیب‌پذیر از دید مقامات نظامی باکو پوشیده نیست. صفر ابی‌اف وزیر دفاع آذربایجان نیز به این امر معترف است و یکی از دلایلی را که مانع از همکاری‌های نظامی بیشتر کشورش با ترکیه می‌شود، همین مسئله مطرح می‌کند.[۱۴۱]

۱۲ـ۲ـ۵ـ همکاری‌های نظامی خارجی و پیمان‌های دفاعی

ارتش آذربایجان به دلیل نداشتن فناوری مستقل و قوی نظامی و ساختارهای کارآمد دفاعی ناگزیر در فرآیند شکل‌گیری همکاری‌های نظامی خارجی و ورد به پیمان‌های دفاعی و نظامی، بیشتر کمک گیرنده هست تا کمک دهنده و وجود چنین وضعی در روابط نظامی نوعی وابستگی به دولت‌های همکاری کننده و یا سازمان‌های مرتبط با پیمان‌ها و موافقتنامه‌های دفاعی را برای آذربایجان به همراه می‌آورد. جمهوری آذربایجان همکاری‌های رو به رشدی با

ناتو دارد و عضو برنامه صلح این سازمان است. این کشور درصدد است به عضویت کامل ناتو در آید و از این راه پشتوانه محکمی در مقابل تهدیدات نظامی همسایگان به ویژه ارمنستان به دست آورد ولی آذربایجان تا عضویت کامل در ناتو راه درازی در پیش دارد و از طرف دیگر ارمنستان نیز همکاری‌های هم سطح با آذربایجان با ناتو دارد. بنابراین همکاری با ناتو مزیت در خور توجهی برای این کشور محسوب نمی‌شود هر چند نمی‌توان تجهیز و مدرن‌سازی ارتش کشور را از این راه نادیده گرفت. افزون بر این همکاری‌های نظامی و دفاعی آذربایجان با کشورهای دارای قدرت نظامی درخور توجه که تعداد آنها قابل ملاحظه است، مزیتی برای این کشور محسوب می‌شود. آمریکا، انگلیس، ترکیه، آلمان، روسیه، ایران و پاکستان جزو این کشورها هستند.

۱۲ـ۲ـ۶ـ مجتمع‌های دفاعی و صنعتی

ارتش آذربایجان از حیث تولید تجهیزات و تسلیحات نظامی بسیار ضعیف است. به جز نیروی دریای ارتش که قادر است، برخی کشتی‌های جنگی را تعمیر و بازسازی نماید. بقیه بخشهای نظامی کشور فاقد مجتمع‌های دفاعی و صنعتی و تولیدات نظامی هستند و در این زمینه ارتش این کشور در مقیاسی وسیع به کشورهای خارجی به ویژه مجتمع‌های تولیدی روسیه وابسته است و اقداماتی که در راستای مدرن سازی و مطابقت تجهیزات و تسلیحات نظامی با استانداردهای ناتو صورت می‌گیرد، تلاشی برای قطع این وابستگی است هر چند این به معنی خودکفایی نبوده و این وابستگی از روسیه به غرب منتقل می‌شود.

۱۲ـ۲ـ۷ـ شخصیت‌های نظامی بلندپایه

وابستگی شخصیت‌های نظامی متنفذ و مقامات رده‌بالای نظامی کشور به سیاستمداران و جناح‌های سیاسی از آسیب‌پذیری‌های نظامی کشور محسوب می‌شود. این وابستگی درپاره‌ای از موارد سبب دخالت این شخصیت‌ها در امور سیاسی و وارد شدن در صف آرایی‌های مربوط

به گرایش‌های سیاسی می‌شود و در نتیجه مشروعیت و محبوبیت ارتش نزد بخشی از جامعه تضعیف می‌گردد. از دیگر آسیب‌های جدی نظامیان بلندپایه، عملکرد آنها در امور محوله هست. فرماندهان بلندپایه نظامی کشور که عملکرد چندان موفقی در جنگ قره‌باغ نداشتند. در دوران بعد از جنگ نیز با انتقادهای زیادی مواجه هستند. وجود فساد مالی در بین مقامات بلندپایه نظامی، سوء مدیریت و ضعف در پشتیبانی مناسب سربازان و افسران رده‌های پایینی به ویژه از حیث امکانات و ملزومات معیشتی و رفاهی و سخت‌گیری‌های زیاد اعمال شده از سوی این مقامات در برابر زیردستان ایرادهای اساسی هستند که از سوی گروه‌های مخالف به طور مستمر مطرح می‌گردد. هر چند مقامات یاد شده این موارد را رد می‌کنند ولی نگرش کلی راجع به عملکرد این مقامات مناسب نیست.

۱۲ـ۲ـ۸ـ کمک نظامی روسیه به ارمنستان

پس از برقراری آتش‌بس در قره‌باغ دولت روسیه که مهم‌ترین مدافع و حامی ارمنستان محسوب می‌شد، تجهیزات نظامی و تسلیحاتی به ارزش یک میلیارد دلار آمریکا در اختیار جمهوری ارمنستان قرار داده است. هر چند دولت ارمنستان به طور رسمی این رویداد را تأیید نمی‌کند ولی اکثر منابع اطلاعاتی آن را تأیید کرده‌اند. این مسئله باعث شده است، ارتش ارمنستان مجهزتر از قبل به اشغال اراضی آذربایجان ادامه دهد. بررسی اقلام ارائه شده از سوی روسیه به ارمنستان به خوبی نمایانگر این واقعیت است که با این تجهیزات و تسلیحات تهدیدات آذربایجان در عرصه جنگ زمینی دو چندان شده است. برخی از مهم‌ترین این تجهیزات و تسلیحات عبارتند از:

ـ موشک انداز پی‌یو اتی‌آر	۸ قبضه با ۳۲ عدد موشک
ـ موشک انداز زد آرکی	۲۷ قبضه با ۳۸۹ عدد موشک
ـ تانک تی ۷۲	۸۴ دستگاه
ـ نفربر زرهپوش بی‌ام‌پی	۵۰ دستگاه

ـ توپ هاویتزر ۷۲ قبضه (دی ۳۰ کالیبر ۱۲۲، ۳۶ قبضه، دی ۲۰ کالیبر ۱۵۲، ۱۸ قبضه دی یک کالیبر ۱۵۲، ۱۸ عدد)

ـ موشک اندازهای قابل

حمل پی آر زدکی ۴۰ قبضه با ۲۰۰ عدد موشک

ـ خمپاره‌انداز ۱۲۰۰۰ ۲۶ قبضه

افزون بر این تسلیحات که سال‌هاست ارتش ارمنستان آنها را در اختیار دارد، تصمیم ارتش روسیه در سال ۲۰۰۵ مبنی بر انتقال نیروها، تسلیحات و تجهیزات پایگاه نظامی‌اش در «آخال کالا» واقع در خاک گرجستان به «گیومدی» در خاک ارمنستان که در سال ۲۰۰۶ تحقق پیدا خواهد کرد، تهدید دیگری برای سرزمین آذربایجان است. گفته می‌شود از جمله تجهیزات مهم این پایگاه بیش از ۴۰ دستگاه تانک روسی است که در خاک ارمنستان مستقر خواهد شد.[۱۴۲]

مقامات آذربایجان از جمله رئیس‌جمهور و وزیر دفاع این کشور ضمن ابراز نارضایتی از این امر، بر این باورند، هر چند این امکانات به طور مستقیم در اختیار نیروهای ارمنی قرار نمی‌گیرد و حق استفاده از آنها در اختیار ارتش روسیه است ولی جمهوری آذربایجان حق خود می‌داند که در برابر این تهدید بالقوه ارتش خود را مجهزتر سازد.

هر چند مقامات روس انتقال این تجهیزات را علیه آذربایجان و یا هر کشور دیگری نمی‌دانند ولی دولت باکو این تهدید بالقوه را ناچیز نمی‌شمارد و سعی دارد با مطرح ساختن این مسئله راه را برای افزایش تسلیحات و تجهیزات نظامی خود که با سرازیر شدن دلارهای نفتی در سال‌های آینده و افزایش درخور توجه درآمد ملی دولت محقق خواهد شد، باز نگهدارد.

وزیر دفاع آذربایجان مدعی است، بخش عمده تسلیحات و تجهیزات ارائه شده توسط روسیه به ارمنستان، به قره‌باغ کوهستانی که در تصرف ارتش ارمنستان است، منتقل شده است. وی زمان ارائه این تجهیزات به ارمنستان را سال ۱۹۹۴ اعلام می‌کند. و بر این باور است

روسیه این تجهیزات را برای تحت فشار قرار دادن آذربایجان به منظور تبعیت از سیاست‌های روسی در اختیار ارمنستان قرار داده است.[۱۴۳]

۱۲-۲-۹- جامعه‌شناسی نیروهای مسلح

زندگی مردم در سرزمینی که امروز جمهوری آذربایجان نام دارد، از دیرباز همراه با ارزش‌ها و پارامترهای غیرنظامی بوده است. به رغم اینکه این سرزمین از زمان تشکیل خان‌نشین‌های مختلف همواره مورد تهاجم نظامی از سوی قدرت‌های همسایه قرار داشته است و این منطقه عرصه رویارویی‌های نظامی بوده است، ولی روحیه نظامی و جنگ‌طلبی نتوانست در هیچ دوره‌ای در جامعه‌شناسی توده‌های مردم پدیده‌ای غالب به شمار آید. مردم آن سامان اغلب با هنر و ادب و سایر شاخصه‌های فرهنگی بارز زیسته‌اند و برخلاف ملت‌های همسایه نظیر روس‌ها، ترکان عثمانی و حتی ایرانیان (در برخی دوره‌ها) سابقه تهاجم به سرزمین‌های اطراف را ندارند. خانات قفقاز در برخی دوره‌ها برای متحد شدن با هم تلاش‌هایی نمودند، ولی این اقدامات را نمی‌توان در راستای تشکیل یک قدرت سیاسی - نظامی واحد تلقی کرد و وجود چنین شرایطی که در اغلب دوره‌ها حاکم بود، نوعی عدم یکپارچگی و گسست و شکاف را بین مناطق مختلف آذربایجان (نظیر باکو، گنجه، قره‌باغ، لنکران و ...) به وجود آورد که تا زمان تشکیل جمهوری اول اتحاد یکپارچگی مناطق به صورت جدی به میان آمد که دولت ملی برخاسته از دل این اتحاد دیری نپایید و سرزمین آذربایجان دوباره تحت حاکمیت روس‌های کمونیست قرار گرفت. در دوران حاکمیت اتحاد جماهیر شوروی نیز ارتش و نیروی نظامی با ماهیت مخصوص آذربایجانی وجود نداشت و همین نبود هویت ملی در ارتش آذربایجان سبب شد تا ارتش ملی تأسیس شده فاقد کارایی لازم و روحیه بالای میهن دوستی باشد. با اوصاف پیش گفته می‌توان گفت: روحیه نظامی‌گری در فرهنگ آذربایجانی‌ها جایگاه درخور اعتنایی ندارد و شاید این گفته یکی از شاعران آن کشور را که گفته است: «نه با صدای توپ و تفنگ بلکه با نغمه‌هایش شناخته می‌شود، آذربایجان من» بتوان به نوعی بازتاب روحیات

مردمی آذربایجان دانست. این روحیه باعث شده است، نظامی‌گری و جنگجویی در جامعه آذربایجان مزیت خاصی به شمار نیاید و آن گونه که مردم به دانشمندان، شعرا، ادبا و موسیقیدانان ارج می‌نهند به جنگ سالاران و فرماندهان نظامی احترام قائل نشوند. افزون بر این کارکرد ارتش و سابقه عملکردی فرماندهان نظامی و افسران بلندپایه در جنگ قره‌باغ صدمه زیادی بر محبوبیت و مشروعیت نظامیان در بین مردم زد. آنها انتظار پیروزی و حفظ تمامیت ارضی کشورشان را از نظامیان داشتند و این انتظار بر آورده نشد. البته در بین افراد دخیل در جنگ قره‌باغ شبه نظامیان «آمون» که گروه‌های داوطلبی به شمار می‌رفتند و فداکاریهای درخور توجهی نسبت به ارتش کلاسیک در جبهه جنگ داشته‌اند، جایگاه ممتازی در بین افکار عمومی در سالهای جنگ به دست آورده بودند که شورش این افراد در دوران بعد از جنگ و سرکوب آنها توسط ارتش و نیروهای وزارت کشور که با حجم گسترده تبلیغاتی برضد این گروه در رسانه‌های گروهی حامی دولت همراه بود، آمون را نه تنها از حیث قدرت نظامی و فیزیکی حذف کرد، بلکه در افکار عمومی نیز آنها را به بوته فراموشی سپرد.

نبود محبوبیت شایان توجه نظامیان در بین مردم در روحیه رزم و انگیزه جنگندگی آن‌ها تأثیرگذار است. برخی گروه‌های سیاسی مخالف، فرماندهان ارتش و اکثریت بدنهٔ ارتش را به بی‌کفایتی متهم می‌سازند. برخی از این گروهها بر این باورند که وجود تعدادی فرمانده و سرباز میهن‌پرست و شجاع برای باز پس‌گیری اراضی اشغال شده کافی است و آذربایجان نیازی به ارتش گسترده و مجهز ندارد. آنها اشغال بخشی از خاک کشور توسط ارامنه را نتیجه ضعف مفرط روحیه و جسارت و توانایی ارتش آذربایجان می‌دانند، نه قوی بودن نظامیان ارمنی.[۱۴۴]

این دیدگاه به نوعی دیگر توسط سایر تحلیلگران نیز تأیید می‌شود: میخائیل خوداریونوک، تحلیلگر روس معتقد است: ارتش آذربایجان که پس از استقلال تحت تأثیر احساسات ملی‌گرایانه افسران عالی‌رتبه روس را کنار گذاشت، از ضعف مفرط در توان جنگی طی جنگ قره‌باغ صدمه دید. وی بر این باور است این مشکل در بیشتر ارتش‌های ملی تشکیل شده در

کشورهای مستقل همسود (مشترک‌المنافع) وجود دارد. به عقیده وی ارامنه نیز که در جنگ با ارتش آذربایجان پیروز شدند، فاقد توانایی کافی بوده و ارتش کارآمدی ندارند و اگر در جنگ قره‌باغ ارتش مجهز و مطابق با استاندارد غرب ترکیه وارد عمل می‌شد، ظرف مدت یک روز کلیه نظامیان ارمنی را در قره‌باغ متفرق می‌ساخت. وی ریشه این را در نبود روحیه نخبه پروری نظامی در بین ملت‌های غیر روس در سرزمین‌های به جا مانده از اتحاد جماهیر شوروی می‌داند.[۱۴۵]

در ارزیابی و تحلیل جامعه‌شناسی نظامی بین مردم آذربایجان به مواردی بر می‌خوریم که در ظاهر متناقض‌نما به نظر می‌آیند. در قسمت مربوط به تاریخ نظامی‌گری و قوای مسلح در سرزمین آذربایجان از مشارکت فعالانه و نقش درخور توجه نظامیان آذری در جنگ جهانی دوم سخن به میان آمد و دفاع سرسختانه آنها از باکو و منابع و تأسیسات نفتی آن و نیز شرکت این نظامیان در تصرف برخی شهرهای اروپایی گفته شد، ولی در قسمت تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها از نبود روحیه نظامی در بین آذری‌ها در طول دوران جنگ قره‌باغ در ابتدای استقلال کشور سخن گفته شد. دلایل اصلی این دوگانگی در روحیه و انگیزه مردم این سرزمینی را در موارد زیر به طور خلاصه می‌توان، بازگو نمود:

ـ وجود فرماندهی مقتدر و کارآمد و رهبری نظامی با انگیزه در نظام سیاسی شوروی در زمان جنگ جهانی دوم باعث شد، تمام ملت‌های ساکن در سرزمین اتحاد جماهیر شوروی در دفاع میهنی شرکت کنند و در این میان آذربایجانی‌ها از ملت‌های پیشرو بودند. در اسناد تاریخی عکسی از هیتلر و فرماندهان عالی جنگ آلمان منتشر شده است که در این عکس آنها مشغول بریدن و تقسیم کردن کیک بزرگی با نقشه اتحاد جماهیر شوروی هستند که شخص پیشوا برش مربوط به باکو را برای خود انتخاب کرده است.[۱۴۶] انتشار این خبر که هیتلر اولین اولویت خود را از تصرف شوروی به دست گرفتن باکو می‌داند، حس میهن‌دوستی و مقاومت را در آذری‌ها برانگیخت و همان طور که گفته شد، فرماندهی و رهبری جنگ در شوروی از این احساسات کمال استفاده را کرد.[۱۴۷] ولی ضعف شدید در فرماندهی ارتش ملی (پس از

استقلال) از این احساسات میهن‌دوستانه مردم نتوانست استفاده کند و باعث و عدم موفقیت آنها در دفاع از قره‌باغ شد.

ـ در زمان جنگ جهانی دوم مردم آذربایجان از نظر زمانی با جنگ‌های خانات قفقاز فاصله زیادی نداشتند و روحیه جنگ و دفاع در آنها هنوز باقی بود. ولی در جنگ قره‌باغ زیستن در فرهنگ هژمونیک کمونیستی که از بین برنده احساسات قوم‌گرایی و توجه به سرزمین‌های محلی بود، مردم آذربایجان را نسبت به دفاع سرزمینی تا اندازهٔ زیادی بی اعتنا کرده بود و جنبش‌ها و گرایشهای سیاسی مخالف کمونیست بیشتر توجه به مسائل سیاسی و فرهنگی داشتند و جهت‌گیری نظامی و پرورش کادر نظامی را مدنظر قرار نمی‌دادند. این در حالی بود که احزاب ملی‌گرای ارمنی از سال‌ها پیش اقدام به کادرسازی نظامی کرده بودند. هر چند پیروزی ارامنه در جنگ قره‌باغ را نمی‌توان در گرو توانمندی نظامی آنها دانست؛ ولی نظامی‌گری نسبی آنها در کنار دلایل دیگر از جمله نابسامانی سیاسی آذربایجان و کمک‌های اساسی روس‌ها به ارامنه مؤثر بود.

ـ وابستگی نظامیان بلندپایه از جمله وزرای دفاع، کشور و امنیت ملی (که همه نظامی هستند) و معاونین آنها و نیز دادستان کل کشور به حزب حاکم و خاندان علی‌اف باعث شده است، مقامات نظامی بلندپایه نتوانند جایگاه فراحزبی و فراجناحی برای خود به دست آورند. هر چند این وابستگی در برخی موارد رسمی (عضویت رسمی در حزب) نیست ولی عملکرد چند ساله مقامات این وابستگی را به اثبات می‌رساند. تعهد سیاسی نظامیان باعث اعمال محدودیت‌های فراوان سیاسی و امنیتی در داخل کشور می‌شود و اُصول و موازین دموکراسی نادیده انگاشته می‌شود. بر این اساس منافع کشور در عرصه‌های امنیت ملی و دفاع به طور کامل از دیدگاه‌های یک حزب پیروی می‌کند و بدین منوال نظریات سایر احزاب و گروه‌های سیاسی در صورت مغایرت با نظر حزب حاکم حتی اگر تأمین‌کننده امنیت ملی نیز باشد، به کنار گذاشته می‌شود و این مشکل از آسیب‌های عمده در مسائل نظامی آذربایجان به شمار می‌آید.

۱۲ـ۲ـ۱۰ـ صادرات و واردات تجهیزات و تسلیحات نظامی

همان گونه که در بخش‌های پیش گفته شد، ارتش آذربایجان توان بسیار ضعیفی در تولید تجهیزات و تسلیحات نظامی دارد و اکثر این ملزومات نظامی را از کشورهای غربی و روسیه وارد می‌کند که علاوه بر تحمیل هزینه بر اقتصاد ملی، وابستگی نظامی را برای این کشور به همراه دارد. فناوری نظامی روسی حاکم بر ارتش آذربایجان را می‌توان نقطه ضعف و آسیبی برای این ارتش محسوب کرد چرا که علاوه بر وابستگی ارتش این کشور به روس‌ها (با توجه به حمایت آشکار روس‌ها از ارمنستان)، فرآیند مدرنیزاسیون و ارتقاء سطح تجهیزات و تسلیحات ارتش تا شرایط استاندارد غرب (ناتو) را با دشواری‌های فروانی همراه می‌سازد.

در یک ارزیابی اجمالی می‌توان گفت؛ جمهوری آذربایجان مانند بسیاری از کشورهای کوچک در منطقه و سایر نقاط جهان که از نظر جمعیت، مساحت و قدرت اقتصادی توان درخور توجهی ندارند، نه به صورت بالفعل و نه به صورت بالقوه قدرت نظامی محسوب نمی‌شود. این قبیل کشورها معمولاً برای دست‌یابی به امنیت ملی و دفاع از سرزمین خود یا به پیمان‌ها و سازمان‌های نظامی بزرگ می‌پیوندند و یا به صورت یکی از کشورهای اقماری قدرت‌های نظامی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در می‌آیند و دقیقاً همین امر باعث اهمیت و حساسیت این کشور از حیث نظامی می‌شود و اگر کشور مورد نظر از نظر جغرافیایی سیاسی و مزیت‌های راهبردی سرزمینی (ژئواستراتژیک) نیز حائز اهمیت باشند، این حساسیت دوچندان می‌گردد. جمهوری آذربایجان نیز در کنار دارا بودن اهمیت ژئوپولیتیکی و ژئواستراتژیکی با پیوستن به جرگه کشورهای همکار با ناتو و ارتش‌های غرب، به رغم نداشتن وجهه یک قدرت نظامی، در عرصه مسائل نظامی مهم جلوه‌گر شده است و در ارزیابی ترتیبات امنیتی منطقه نادیده انگاشتنی نیست.

۱۳ـ قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد مناقشه قره‌باغ

به دنبال شدت گرفتن آتش جنگ در قره‌باغ در سال ۱۹۹۳ شورای امنیت سازمان ملل متحد از سی‌ام آوریل تا دوازدهم نوامبر همان سال، چهار قطعنامه در این زمینه صادر کرد که متن کامل این قطعنامه‌ها به شرحی است که در پی می‌آید:

قطعنامه شماره ۸۲۲

تصویب شده توسط شورای امنیت در نشست شماره ۳۲۰۵ در تاریخ سی‌ام آوریل ۱۹۹۳، شورای امنیت؛

با یادآوری بیانیه‌های رئیس‌شورای امنیت در ۲۹ ژانویه سال ۱۹۹۳ (به شماره S/۲۵۱۹۹) و ششم آوریل ۱۹۹۳ (به شماره S/۲۵۵۳۹) در مورد ناگورنو قره‌باغ [قره‌باغ کوهستانی]؛ با توجه به گزارش دبیرکل [دبیرکل سازمان ملل متحد] در تاریخ ۱۴ آوریل ۱۹۹۳ (به شماره S/۲۵۶۰۰) که توجه جدی و خاص وی را در زمینه وخامت و تیرگی روابط بین جمهوری‌های ارمنستان و آذربایجان را نشان داد.

با توجه به هشدارهایی که در زمینه افزایش عملیات نظامی خصومت‌آمیز داده شده است. به ویژه در مورد تهاجم اخیر به منطقه کلبه‌جر در جمهوری آذربایجان توسط نیروهای نظامی محلی ارمنی، اعلام می‌دارد، این وضعیت صلح و امنیت را در منطقه به مخاطره می‌اندازد.

نگرانی شدید خود را در مورد بی‌خانمان شدن تعداد زیادی از غیرنظامیان در منطقه به ویژه در منطقه کلبه‌جر اعلام می‌دارد.

تأکید دوباره می‌کند بر مراعات و حفظ حاکمیت و تمامیت ارضی کلیه کشورهای منطقه. همچنین تأکید دوباره می‌کند بر محترم شمردن مرزهای شناخته شده بین‌المللی و غیرمجاز بودن استفاده از نیروی نظامی برای به دست آوردن و تصاحب سرزمین.

حمایت خود را از فرآیند صلح در منطقه در چارچوب کنفرانس امنیت و همکاری در اروپا اعلام می‌دارد و توجه عمیق دارد، بر کاهش اعمال خصومت‌آمیز نظامی که از فرآیندهای زیر پیروی کند:

۱. درخواست می‌کند در زمینه توقف فوری همهٔ فعالیت‌های خصمانه با نگرش برقراری آتش‌بس پایدار، همین‌گونه عقب‌نشینی فوری تمام نیروهای نظامی اشغالگر از منطقه کلبه‌جر و سایر اراضی اشغال شده اخیر در خاک جمهوری آذربایجان.

۲. پافشاری می‌کند، بر دو طرف در مورد از سرگیری آنی گفت‌وگوها برای حل مناقشه در چارچوب فرآیند صلح موردنظر گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا و پرهیز از هرگونه اقدامی که حل صلح‌آمیز مناقشه را با مانع روبه رو سازد.

۳. فرامی‌خواند، برای اقدام بدون تأخیر در مورد فعالیت‌های بشردوستانه بین‌المللی در منطقه، به ویژه در کلیه مناطقی که تحت تأثیر جنگ بوده‌اند، به منظور تسکین درد و رنج مردم غیرنظامی و دوباره تأکید می‌کند، هر دو طرف باید اصول و چارچوب‌های قوانین انسان‌دوستانه بین‌المللی را رعایت کنند.

۴. درخواست می‌کند از دبیرکل [دبیرکل سازمان ملل متحد]، با مشورت رئیس کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و رئیس گروه مینسک این کنفرانس، موقعیت را در منطقه به ویژه در ناحیه کلبه‌جر در آذربایجان ارزیابی کند و گزارش مفصلی در این مورد به شورا [شورای امنیت سازمان ملل متحد] ارائه نماید.

۵. تصمیم می‌گیرد، در مورد این موضوع همچنان فعال باقی بماند. [۱۴۸]

قطعنامه شماره ۸۵۳

تصویب شده توسط شورای امنیت در نشست شماره ۳۲۵۹ در تاریخ ۲۹ جولای ۱۹۹۳

شورای امنیت؛ دوباره تأکید می‌کند بر قطعنامه شماره ۸۲۲ (۱۹۹۳) تصویب شده در سی‌ام آوریل ۱۹۹۳، مورد توجه قرار می‌دهد، گزارش منتشر شده رئیس گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا در تاریخ ۲۷ جولای ۱۹۹۳ (به شماره S/۲۶۱۸۴)

نگرانی جدی خود را در مورد تیرگی روابط بین جمهوری‌های ارمنستان و آذربایجان و کشمکش بین دو کشور اعلام می‌کند.

از پذیرش طرف‌ها در مورد برداشتن قدم‌های اساسی به منظور اجرای قطعنامه ۸۲۲ استقبال می‌کند. در خصوص اعمال فعالیت‌های خصومت‌آمیز نظامی به ویژه تصرف، استان [منطقه] آغدام در جمهوری آذربایجان هشدار می‌دهد.

اعلام می‌کند، ادامه این وضعیت صلح و امنیت را در منطقه به خطر می‌اندازد.

یک بار دیگر نگرانی جدی و عمیق خود را در مورد بی‌خانمان شدن تعداد زیادی از شهروندان جمهوری آذربایجان اعلام می‌دارد.

دوباره بر حاکمیت و تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان و سایر کشورهای منطقه تأکید می‌کند.

همچنین دوباره بر قابل احترام بودن مرزهای بین‌المللی و مطرود بودن استفاده از نیروی نظامی در تصرف سرزمینی تأکید می‌کند.

۱. اشغال منطقه آغدام و سایر مناطق اشغال شده اخیر خاک آذربایجان را محکوم می‌کند.

۲. اعمال اقدامات خصومت‌آمیز به ویژه حملات به شهروندان و بمباران نواحی مسکونی را به شدت مجکوم می‌کند.

۳. درخواست می‌کند، توقف فوری تمام اقدامات خصومت‌آمیز و عقب‌نشینی فوری، کامل و بدون قید و شرط کلیه نیروهای اشغالگر از منطقه آغدام و سایر مناطق جمهوری آذربایجان که اخیراً به اشغال در آمده است.

۴. دو طرف را به رسیدن و حفظ موافقتنامه آتش‌بس پایدار فرا می‌خواند.

۵. بر مبنای تحقق بندهای ۳ و ۴ احیاء فعالیت‌های اقتصادی، حمل و نقل و خطوط تأمین انرژی را در منطقه تصریح می‌کند.

۶. ادامه فعالیت‌های گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا را برای حل صلح جویانه مناقشه شامل اجرای قطعنامه ۸۲۲ (۱۹۹۳) تصدیق می‌کند.

۷. از مأموریت پایش (مونیتورینگ) کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و جدول زمانی آن استقبال می‌کند.

۸. به طرف‌ها هشدار می‌دهد، از هرگونه اقدام محدودکننده حل صلح‌آمیز مناقشه پرهیز کنند و مذاکرات را برای رسیدن به راه حل نهایی در چارچوب گروه مینسک از سر گیرند.

۹. اصرار می‌کند به دولت جمهوری ارمنستان برای ادامه بکارگیری نفوذش برای گردن نهادن ارمنی‌های منطقه ناگورنو قره‌باغ در جمهوری آذربایجان به مفاد قطعنامه ۸۲۲ (۱۹۹۳) و قطعنامه حاضر و قبول پیشنهادهای گروه مینسک.

۱۰. اصرار می‌کند به کشورها که خودداری کنند از ارائه هر گونه تسلیحات جنگی که منجر به تشدید مناقشه و یا ادامه اشغال سرزمینی می‌شود.

۱۱. یک بار دیگر برای تلاش در زمینه اقدامات انسان دوستانه بین‌المللی در منطقه فراخوان می‌شود به ویژه در کلیه مناطقی که تحت تأثیر مناقشه هستند به منظور جلوگیری از درد و رنج مردم غیرنظامی و دوباره تأکید می‌شود بر مراعات اصول و موازین بین‌المللی حقوق بشر توسط طرف‌های درگیر.

۱۲. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] و سازمان‌های بین‌المللی مربوطه درخواست می‌شود، کمک‌های اضطراری انساندوستانه را به مردم غیرنظامی جنگ‌زده بنمایند و به آوارگان برای بازگشت به خانه‌هایشان کمک کنند.

۱۳. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] درخواست می‌شود با مشورت رئیس کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و رئیس گروه مینسک، موقعیت و وضع موجود را به شورا [شورای امنیت] گزارش کند.

۱۴. تصمیم می‌گیرد، در این موضوع همچنان فعال باقی بماند.[۱۴۹]

قطعنامه ۸۷۴

تصویب شده توسط شورای امنیت در نشست شماره ۳۲۹۲ در تاریخ ۱۴ اکتبر ۱۹۹۳

شورای امنیت؛ دوباره تأکید می‌کند بر قطعنامه ۸۲۲ (۱۹۹۳) در تاریخ ۳۰ آوریل ۱۹۹۳ و قطعنامه ۵۸۳ (۱۹۹۳) در تاریخ ۲۹ جولای ۱۹۹۳ و بیانیهٔ قرائت شده توسط رئیس شورا در تاریخ ۱۸ اوت ۱۹۹۳ در جلسه شورا (به شماره ۳/۲۶۳۲۶).

تأکید می‌کند، بر نامه رئیس کنفرانس امنیت و همکاری اروپا در تاریخ اول اکتبر ۱۹۹۳ خطاب به رئیس شورای امنیت،

نگرانی جدی خود را در مورد ادامه مناقشه در قره‌باغ کوهستانی و مناطق اطراف آن در جمهوری آذربایجان و تیرگی روابط بین جمهوری‌های ارمنستان و آذربایجان که صلح و امنیت را در منطقه تهدید می‌کند،اعلام می‌کند.

توجه دارد به نشستی که در سطح عالی در ۸ اکتبر ۱۹۹۳ در مسکو برگزار شد و در آن پیرامون حل صلح‌آمیز مناقشه ابراز امیدواری شد.

دوباره تأکید می‌ورزد بر حفظ حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان و سایر کشورهای منطقه.

همچنین دوبارهٔ تأکید می‌کند بر رعایت مرزهای بین‌المللی شناخته شده و غیرقانونی بودن استفاده از نیروی نظامی برای به دست آوردن سرزمین.

یک بار دیگر نگرانی عمیق خود را در مورد فجایع و درد و رنج مردم غیرنظامی در اثر مناقشه اعلام می‌دارد به ویژه تعداد زیادی از شهروندان آذربایجانی که بی‌خانمان شده‌اند.

۱. طرف‌ها را به برقراری آتش‌بس دائمی و مؤثر در چارچوب مذاکرات مستقیم با کمک دولت فدراسیون روسیه و حمایت گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا فرا می‌خواند.

۲. بار دیگر حمایت کامل خود را از فرآیند صلح که در چارچوب کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و در اثر تلاشهای گروه مینسک پیگیری می‌شود، اعلام می‌دارد.

۳. از اقدام رئیس گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا در مورد ارائه «جدول زمانی تنظیم شده برای انجام اقدامات ضروری در زمینه قطعنامه‌های ۸۲۲ و ۸۵۳ شورای امنیت» به طرف‌های درگیر و دعوت از آنها برای قبول آن در تاریخ ۲۸ سپتامبر ۱۹۹۳ که با حمایت قاطع ۹ عضو دیگر گروه همراه بود، استقبال و حمایت می‌کند.

۴. اعلام می‌کند، هر نوع سؤال یا ابهامی که در مورد مناقشه به وجود می‌آید و در جدول زمانی تنظیم شده وجود ندارد، باید سریعاً در چارچوب برنامه‌های گروه مینسک و از طریق مذاکرات صلح‌آمیز حل شده و مورد توافق قرار گیرد.

۵. طرفین را به اجرای اقدامات ضروری تعیین شده در جدول زمانی تنظیم شده توسط گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا به ویژه عقب‌نشینی نیروهای نظامی از اراضی اشغال شده اخیر و از بین بردن تمام موانع موجود بر سر راه ارتباطات و حمل و نقل در منطقه فرا می‌خواند.

۶. توجه می‌کند به توافق اخیر گروه مینسک در زمینه رسیدن به نتیجه‌ای سودبخش از طریق مذاکره براساس جدول زمانی تعیین شده.

۷. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] درخواست می‌کند که نماینده‌ای را برای شرکت در اجلاس گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و انجام مساعدت لازم برای شکل‌گیری مذاکرات اعزام نماید.

۸. از مأموریت نظارت و پایش کنفرانس امنیت و همکاری اروپا پشتیبانی شود.

۹. از طرفین مناقشه می‌خواهد، از دست زدن به هر گونه اقدام خلاف قوانین بین‌المللی حقوق بشر پرهیز نمایند و بر اجرای قطعنامه‌های شماره ۸۲۲ و ۸۵۳ (مصوب ۱۹۹۳) دوباره اصرار می‌ورزد و بر رفع موانع موجود بر سر راه تلاش‌های انسان دوستانه در مناطق تأثیر پذیرفته از مناقشه تأکید می‌کند.

۱۰. از همه کشورهای منطقه درخواست می‌شود از هر گونه اقدام خصمانه در این رابطه و نیز از هر نوع اقدام مداخله‌جویانه و دخالت که منجر به گسترش و تشدید مناقشات و تخریب تلاش‌های صورت گرفته در زمینه صلح و امنیت در منطقه شود، پرهیز نمایند.

۱۱. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] و سازمان‌های بین‌المللی مرتبط در این زمینه درخواست می‌شود، نسبت به تأمین نیازهای ضروری مردم ساکن در منطقه مناقشه و آوارگان جنگی تلاش

کنند و زمینه بازگشت آوارگان به خانه و کاشانه خود و تأمین امنیت و حفظ شخصیت و جایگاه انسانی آنها را فراهم آورد.

۱۲. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] و رئیس کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و رئیس گروه مینسک درخواست می‌کند، گزارش‌های مربوطه از پیشرفت فعالیت‌های در حال انجام توسط گروه مینسک و همکاری‌های فعلی و آتی بین کنفرانس امنیت و همکاری اروپا وسازمان ملل متحد را به طور مستمر به این شورا ارائه نمایند.

۱۳. تصمیم می‌گیرد، فعالیت خود را در زمینه این موضوع ادامه دهد. [۱۵۰]

قطعنامه شماره ۸۸۴

تصویب شده توسط شورای امنیت در نشست شماره ۳۳۱۳ در تاریخ ۱۲ نوامبر ۱۹۹۳

شورای امنیت؛

دوباره بر مفاد قطعنامه‌های ۸۲۲ در تاریخ ۳۰ آوریل ۱۹۹۳، ۸۵۳ در تاریخ ۲۹ جولای ۱۹۹۳ و ۸۷۴ در تاریخ ۱۴ اکتبر ۱۹۹۳ تأکید می‌کند.

دوباره حمایت کامل خود را از روند صلح در چارچوب برنامه‌های کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و تلاش‌های خستگی ناپذیر گروه مینسک این کنفرانس اعلام می‌دارد.

نامه رئیس گروه مینسک به تاریخ ۹ نوامبر ۱۹۹۳ به رئیس شورای امنیت در مورد قره‌باغ کوهستانی و ضمایم آن را مورد توجه قرار می‌دهد.

نگرانی عمیق و جدی خود را از ادامه درگیری در داخل و اطراف قره‌باغ کوهستانی در خاک جمهوری آذربایجان و تنش بین جمهوری‌های ارمنستان و آذربایجان اعلام می‌دارد و آن را برای امنیت و صلح در منطقه خطرناک می‌داند.

نسبت به تشدید تدریجی خصومت‌های مسلحانه که در نتیجه نقض آتش‌بس و استفاده از نیروی نظامی برای پاسخگویی به آنان [نقض آتش‌بس] ایجاد شده است، به ویژه در منطقه اشغال شده زنگیلان و شهر گورادیز در جمهوری آذربایجان تذکر همراه با هشدار خود را اعلام می‌دارد.

دوباره تأکید می‌کند بر حفظ حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان و سایر کشورهای منطقه.

دوباره تأکید می‌کند بر لزوم احترام گذاشتن به مرزهای بین‌المللی و باز می‌دارد از هر گونه اقدام اجباری و نظامی برای به دست آوردن سرزمین.

نگرانی شدید خود را از بی‌خانمان و آواره شدن اخیر تعداد زیادی از غیرنظامیان و به وجود آمدن شرایط فوق‌العاده انسانی در منطقه زنگیلان و شهر گورادیز در نزدیکی مرز جنوب شرقی جمهوری آذربایجان اعلام می‌دارد؛

۱. نقض اخیر آتش‌بس برقرار شده بین دو طرف را که سبب شروع دوباره دشمنی‌ها شده است، محکوم می‌کند و نیز اشغال منطقه زنگیلان، شهر گورادیز و حمله به غیرنظامیان و بمباران خاک آذربایجان را شدیداً محکوم می‌نماید.

۲. از دولت ارمنستان می‌خواهد، نفوذ خود را برای متقاعد کردن ارامنه قره‌باغ کوهستانی جمهوری آذربایجان به تسلیم شدن در برابر مفاد قطعنامه‌های ۸۲۲، ۸۵۳ و ۸۷۴ به کار گیرد و تضمین دهد که آنها دست به اقداماتی برای توسعه عملیات نظامی در آینده نزنند.

۳. از بیانیه ۹ عضو گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا (S/۲۶۷۱۸) استقبال می‌کند و از پیشنهاد آتش‌بس یک جانبه در آن بیانیه تقدیر می‌کند.

۴. از دو طرف درخواست می‌شود به عداوت مسلحانه و اقدامات خصمانه علیه یکدیگر فوراً خاتمه دهند و درخواست می‌شود نیروهای اشغالگر به صورت یکجانبه از مناطق اشغال شده منطقه زنگیلان، شهر گورادیز و سایر مناطقی از خاک جمهوری آذربایجان که اخیراً به اشغال در آمده‌اند، عقب‌نشینی کنند در راستای اجرای برنامه زمانی تنظیم شده از سوی شورای امنیت به عنوان اقدامات فوری اجرای قطعنامه‌های تصویب شده ۸۲۲، ۸۵۳ که براساس نتایج نشست دوم تا هشتم نوامبر سال ۱۹۹۳ گروه مینسک در وین ارائه گردیده است.

۵. قویاً از دوطرف خواسته می‌شود، بدون معطلی آتش‌بس را مجدداً اعمال نمایند و به منظور ایجاد صلح و آتش‌بس دائمی از طریق گفت‌وگوی مستقیم تحت نظر و مساعدت دولت

فدراسیون روسیه و حمایت گروه مینسک کنفرانس امنیت و همکاری اروپا تن در دهند و برای حل و فصل مناقشه به مذاکرات در چارچوب جدول زمانی تنظیم شده از سوی گروه مینسک در نشست وین در دوم تا هشتم نوامبر ۱۹۹۳ ادامه دهند.

۶. دوباره کشورهای منطقه را به پرهیز از اقدامات خصمانه و هرگونه دخالت و ممانعت که باعث تشدید مناقشه و عقیم ماندن فرآیند صلح و امنیت در منطقه گردد، فرا می‌خواند.

۷. از دبیرکل [سازمان ملل متحد] و سازمان‌های بین‌المللی مرتبط درخواست می‌شود، نیازهای انسانی فوری، غیرنظامیان جنگ زده شامل منطقه زنگیلان و شهر گورادیز و مناطق جنوب‌شرقی جمهوری آذربایجان را تأمین نمایند و برای بازگشت آوارگان به خانه خود و تأمین امنیت و احترام آنها کمک نمایند.

۸ درخواست از دبیرکل [سازمان ملل متحد]، رئیس کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و رئیس گروه مینسک مبنی بر ارائه گزارش از پیشرفت روند کارهای گروه مینسک و تمام جنبه‌ها و ابعاد وضعیت موجود به ویژه در زمینه اجرای قطعنامه‌های صادره مرتبط و همکاری‌های فعلی و آتی کنفرانس امنیت و همکاری اروپا و سازمان ملل متحد در زمینه این موضوع را تکرار می‌کند.

۹. تصمیم می‌گیرد، نسبت به موضوع همچنان فعال باقی بماند. (۱۵۱)

بررسی چهار قطعنامه تصویب شده در شورای امنیت سازمان ملل متحد نشان می‌دهد، نهادهای بین‌المللی ذی مدخل در خصوص مناقشه قره‌باغ از جمله شورای امنیت در پی انجام اقدام قاطع و مؤثر در این زمینه نبوده‌اند. چهار قطعنامه به نوعی تکرار برخی نگرانی‌ها، محکوم کردن‌ها، درخواست کردن‌ها و تقاضای مساعدت است که در تمام این قطعنامه‌ها مشابه هم گنجانده شده است. این چهار قطعنامه تفاوت چندانی باهم ندارند. تنها تفاوت اساسی در قعنامه با قطعنامه‌های دیگر اشاره اندک به رویدادهای جدید نظیر اشغال یک منطقه جدید از خاک آذربایجان است و سایر موارد آن تقریباً مشابه بقیه است.

به طور کلی خصیصه‌های زیر را می‌توان به عنوان نکات برجسته این قطعنامه‌ها بر شمرد:

۱. در تمام این قطعنامه‌ها حفظ حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان و قابل احترام بودن مرزهای شناخته شدهٔ بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. البته در ادامه این تأکید حفظ تمامیت ارضی و مرزهای رسمی بقیه کشورها (بدون بردن نام کشور) نیز قید شده است. این مسئله یکی از اساسی‌ترین امتیازات این قطعنامه‌ها برای کشور آذربایجان محسوب می‌شود. به ویژه آنکه از منطقه قره‌باغ کوهستانی با قید جمهوری آذربایجان یاد شده است که تصریحی است بر جدائی‌ناپذیر بودن قره‌باغ از پیکره آذربایجان و این درست عکس خواسته صریح و روشن ارامنه قره‌باغ و خواسته غیررسمی جمهوری ارمنستان است.

۲. در این قطعنامه‌ها از تهاجم نیروهای نظامی محلی ارمنی (ارامنه آذربایجان) به شهروندان آذری سخن گفته شده است ولی به حمله ارتش ارمنستان به خاک جمهوری آذربایجان که بارزترین مصداق آن تصرف دالان غیرارمنی‌نشین لاچین (حائل بین قره‌باغ کوهستانی و جمهوری ارمنستان) توسط قوای ارتش ارمنستان است، هیچ‌گونه اشاره‌ای نمی‌شود. این موضوع شورای امنیت دقیقاً با ادعای جمهوری ارمنستان که منکر تهاجم به خاک آذربایجان است، سازگار است و نشان از حمایت مؤثر اروپا از ارمنستان و نیز لابی قوی ارامنه در غرب دارد. اگر این چشم‌پوشی شورای امنیت از رویداد تهاجم ارتش ارمنستان به خاک آذربایجان را در فضای سیاسی حاکم بر دیدگاه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای آن دوران ارزیابی کنیم، اتفاق چندان عجیبی نیست. در آن زمان جمهوری آذربایجان تقریباً در انزوای سیاسی به سر می‌برد. هنوز دیپلماسی فعال این کشور با غرب که دستاورد حیدر علی‌اف بود، به ثمر ننشسته بود. جمهوری آذربایجان مطابق تحریم کنگره ایالات متحده آمریکا از کمک بلاعوض این کشور تحت عنوان «کمک به برقراری آزادی و دموکراسی» که به کشورهای مستقل مشترک‌المنافع ارائه می‌شد، محروم بود (معروف به ماده ۹۰۷[۱]). رابطه آذربایجان با

---

۱. این ماده از مصوبه کنگره پس از روی کار آمدن جورج دبلیو بوش رئیس جمهور فعلی آمریکا به طور متوالی وتو می‌شود و دولت آمریکا در سایه وتوی این ماده آذربایجان را از کمک‌های خود حتی کمک‌های نظامی بهره‌مند می‌سازد.

فدراسیون روسیه نیز که پس از روی کار آمدن ابوالفضل ایلچی بیگ در بدترین وضع قرار گرفته بود، هنوز ترمیم نیافته بود. کشورهای اروپائی نیز غالباً به خاطر تعلقات مسیحیت و تبلیغات وسیع ارامنه در خارج از ارمنستان از ارامنه جانبداری می‌کردند و از آنجا که بدنهٔ اصلی سازمان‌های بین‌المللی فعال در زمینه این مناقشه از این کشورها تشکیل شده بود، از این رو این امتیاز بزرگ به جمهوری ارمنستان داده شد تا از فشارهای سیاسی و عکس‌العمل افکار عمومی مصون بماند و تنها خواسته شورای امنیت از این کشور محدود به این شد که از نفوذ خود در جهت اقناع ارامنه قره‌باغ برای پذیرش مفاد قطعنامه‌ها استفاده کند که آن نیز تحقق نیافته است.

۳. در قطعنامه‌ها یک بخش به کشتار غیرنظامیان، آواره شدن آنها و وضعیت اضطراری انسانی در مناطق اشغال شده اختصاص داده شده است که اغلب از غیرنظامیان آذری سخن گفته شده است و بازگشت آوارگان آذری به خانه خود مورد تأکید قرار گرفته است که این موضوع برضد دیدگاه ارامنه قره‌باغ و جمهوری ارمنستان مبنی بر کشتار غیرنظامیان ارمنی توسط ارتش آذربایجان که به شکل وسیعی آن را تبلیغ می‌کنند، است و امتیازی برای طرف آذری محسوب می‌شود.

۴. در قطعنامه‌ها عقب‌نشینی نیروهای اشغالگر از مناطق خارج از قره‌باغ کوهستانی در خاک آذربایجان خواسته شده است. بدین صورت شورای امنیت حمله نظامی ارامنه قره‌باغ به مناطق آذری نشین خارج از قره‌باغ کوهستانی را محکوم دانسته است و به نوعی برای آنها در منطقه سکونت خودشان (قره‌باغ کوهستانی) حق قائل شده است که این مسئله در کنار تأکید این قطعنامه‌ها به حفظ حاکمیت و تمامیت اراضی آذربایجان به گونه‌ای متناقض نما به نظر می‌آید، مگر اینکه نظر شورای امنیت اعطای نوعی خودمختاری به ارامنه قره‌باغ در ترکیب سیاسی آذربایجان باشد که در این زمینه تصریح وجود ندارد ولی اگر این رویه مدنظر شورا بوده است، با دیدگاه‌های آذربایجان مطابقت دارد.

۵. قطعنامه‌ها فاقد ضمانت اجرایی تصریح شده در متن خودشان هستند و این بزرگ‌ترین ضعف آنهاست که سبب اجرا نشدنشان بعد از گذشت ۱۳ سال شده است. ادبیات به کار رفته

در مفاد قطعنامه‌ها نیز ملایم و فاقد قاطعیت و شدت است که از اهمیت و قابلیت اجرایی آنها کاسته است. این ویژگی قطعنامه‌ها کاملاً به نفع جمهوری ارمنستان و ارامنه قره‌باغ است، زیرا با اجرا نشدن مفاد قطعنامه‌ها آنها در شرایطی هستند که نهایت آرزو و خواسته‌شان است و طی این سال‌ها ضمن بهره‌برداری مؤثر از منابع سرزمینی مناطق اشغال شده به ویژه معادن و فلزات گرانبها و تغییر ترکیب جمعیتی هم به ساماندهی اقتصادشان کمک می‌کنند و هم زمینه به دست آوردن حقوق سیاسی و مدنی بیشتری را در آینده برای خود فراهم می‌سازند.

۶. شورای امنیت در قطعنامه‌های خود از تیرگی روابط دو جمهوری ارمنستان و آذربایجان با نگرانی یاد می‌کند و موارد خواسته شده از دو طرف در این قطعنامه‌ها در راستای برقراری روابط این دو کشور به ویژه در حوزه مسائل اقتصادی و حمل و نقل و ارتباطات است. این جهت‌گیری بیشتر ناشی از توجه مضاعف کنفرانس امنیت و همکاری اروپا است که منافع اقتصادی کشورهای اروپایی عضو به مثابهٔ یک اولویت اساسی همواره مورد توجه قرار می‌دهد، در واقع یکی از علل اساسی پیشگام شدن این کنفرانس در حل مناقشه قره‌باغ به خطر افتادن منافع اقتصادی اروپا و آمریکا در حوزه ژئواستراتژیک قفقاز جنوبی است. این کنفرانس انتقال نفت و گاز آذربایجان و بهره‌مندی از منابع کانی در سه کشور قفقاز جنوبی را واجد اهمیت وافری می‌داند، و از این رو در رویکردهای خود نسبت به مناقشهٔ قره‌باغ اغلب با دیدگاه اقتصادی می‌نگرد و می‌توان گفت مسائلی نظیر مرزهای بین‌المللی، آوارگان و نقض حقوق انسانی و حقوق اقلیت ارمنی در حاشیه قرار گرفته است. هر چند در ظاهر ممکن است در جلسات گروه مینسک به این موضوعات بیشتر پرداخته شود ولی از آنجا که شالوده اصلی تفکر میانجیگران این مناقشه اقتصادی است، راه‌حل‌های مبهم و دوپهلو با درنظر گرفتن جلب نظر هر دو طرف محتوای اصلی پیشنهادهای آنها را تشکیل می‌دهد.

منابع

فهرست منابع

1. http://www.zerbaijan.com/azgenerals.htm
2. http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/32.ww22.html
3. http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/mekhtiev.pdf
4. Ibid
5. http://www.human.gov.az/isgal
6. http://www.constitutional-court-az/const-chapter5.htm
7. http://www.president.az/S28-Security.council/-security-e.html

۸. مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان با شبکه تلویزیونی ANS.TV در باکو، ۷ مارس ۲۰۰۴.

9. http://www.presidnet.az/cixislar.htm

۱۰. مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان با شبکه تلویزیونی ANS.TV در باکو، ۷ مارس ۲۰۰۴.

۱۱. همان

12. http://president.az/cisislar.htm

۱۳. مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان با نشریه فایننشیال تایمز، اوت ۲۰۰۴

14. http://www.stromfront.org/forum/show thread.php

15. http://www.mia.gov.az/structure-az.html
16. http://ww.mia.gov.az/structure-en.html
17. http://www.mia.gov.az/bakupoliceunit-az.html
18. http://www.mia.gov.az/bakupoliceunit-en.html
19. http://www.mia.gov.az/contactsnakchevan-az.html
20. http://www.mia.gov.az/contactsnakchecan-en.html
21. http://www.mia.gov.az/contactsregional-az.html
22. http://www.mia.gov.az/contactsregional-en.html
23. http://www.geocities.com/master8885/forces.html
24. http://specialoperations.com/foreign/Azerbaijan/default.html
25. http://www.alerthet.org/the facts/countryprofiles/152512.htm
26. http://www.turkishweekly.net/news.php?id=14633
27. http://www.geocities.com/master8885/forces.html
28. http://specialoperations.com/foreign/azerbijan/default.html
29. http://www.alertnet.org/the facts/countryprofiles/152512.htm
30. http://www.geocities.com/master8885/forces/forces.html
31. Anthiny H.Cordesman, a comparative summary of western aifrorces, center for strategic and international studies (CSIS), Washington, DC, January, 2001.
32. http://www.specialoperation.com/foreign/azerbijan/default.html
33. http://www.alertnet.org/thefacts/country rofiles/152512.htm
34. http://en.wikipedia.org/wiki/mititary-of-azerbaijan
35. http://www.theodora.com/wfb/1996/wfb-1996.html
36. http://www.theodora.com/wfb/1998/wfb-1998.html
37. http://www.theodora.com/wfb-1999.html
38. http://www.theodora.com/wfb/2000/wfb-2000.html
39. http://www.theodora.com/wfb/2001/wfb-2001.html
40. http://www.theodora.com/wfb/2002/wfb-2002.html
41. http://www.theodora.com/wfb/2004/wfb-2004.html
42. http://www.alertnet.org/the facts/countryprofiles/152512.htm
43. http://www.geocities.com/master8885/forces/forces.html
44. Anthony H.Cordesman, a comparative summary of western naval forces, center for strategic and international studies (CSIS), Washington, DC, January,2001.
45. http://www.kisi.kz/English/safety/12-11-03kozhikhov.pdf
46. http://daryayekhazar.persianblog.com/1383-4-daryayekhazar.archive.html
47. http://encata.msn.com/eneyclopedia=761561983-3/Azerbaijan.html.p,40

48. http://www.president.az/S22-decrees/avj-opener.html
49. http://perso.club-internet.tr/koziowsk/service.html
50. http://www.bakupages.com/pubs/azernews/77-en.php
51. Ibid
52. Ibid
53. Ibid
54. Ibid
55. Ibid
56. http://www.mia.gov.az/policeacademy-az.html
57. Ibid
58. Ibid
59. http://www.mia.gov.az/tedrismerkezi-az.html
60. http://www.mia.gov.az/galaeducationcenter-az.html
61. http://www.geocities.com/master8885/forces/war.html
62. http://www.alertnet.org/thefacts/countryprofiles/152512.htm
63. http://www.worldaiforces.com/countries/Azerbaijan/92e. html
64. Anthony H. Cordesman, a comparative summary of west Aforces, center for strategic and international Studies (CSIS), Washington, DC, January, 2001
65. http://mylima.com.airforce/az.htm#AZERBAIJAN
66. http://www.airforce-technology.com/projects/su24m
67. http://www.airforce-technology.com/projects/MIG25p
68. http://www.airforce-technology.com/projects/su25
69. http://www.airforce-technology.com/projects/MI24p
70. http://www.airfoce-technology.com/projects/MI8
71. http://www.airforce-technology.com/projects/IL76
72. http://daryayekhazar.persianblog.com/1383-4-daryayekhazar-archive.html
73. http://reference.allrefer.com-guide-study/Azerbaijan/azerbaijan68.html
74. http://www.kisi.kz/English/safetyr12-11-03ko zhikhov.pdf
75. Ibid
76. http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/mekhtiev.pdf
77. http://daryayekhazar.persianlog.com/1382-9- daryayekhazar-archive.html
78. http://resources.net.az/d/rno3o 2.htm#14
79. http://www.baztab.com/news/17500.php
80. http://www.diaspora.az-nato%20 az.htm

۸۱ آشوری ـ داریوش، دانشنامه سیاسی، انتشارات مروارید، تهران ۱۳۸۳، ص ۳۱۶

82. http://www.dic.mil/doctrine/jel/jfq-pubs/1429.pdf
83. Jannatkhan Eyvazov, NATO and military-political aspects of security of Azerbaijan, 2000
84. Ibid
85. Ibid
86. Ibid
87. Ibid
88. Ibid
89. Azerbaijan Daily Digest, oct 14,2004
90. http://www.xeber.net/view.php?d=19307
91. http://www.bakutoday.net/view.php?d=12326
92. Azerbaijan Daily Digest, oct 14,2004
93. http://www.azembassy.com/newsletter/5mar04.htm
94. http://www.ocnus.net/artman/publish/article-17807.shtm
95. Ibid
96. Ibid
97. the Nezavisimaya Gazeta, Aug 3, 2005
98. http://www.akhbariran.com/Akhbar/1383/13830513
99.Hight Beem Research, Armenian Reporter, feb 7,2004
100. http://www.zip.com.au/~cpa/garchvel/1987 casp.html
101. The Nezavisimaya Gazeta, Aug 3, 2005
102. US imperilalism and Caspian oil, the Guardian feb 9,2000
103. http://www.unjlc.org/content/item.phtml?item Id=13086
104. http://www.ocnus.net/artman/publish/article-17807.shtm
105. http://www.unjlc.org/content/item.phtml?item Id=13086
106. Ibid
107. http://www.ocnus.net/artman/publish/article-17807.shtm
108. http://www.unjlc.org/content/item.phtml?item Id=13086
109. http://www.diaspora.gov.az/xarita
110. http://www.ocnus.net/artman/publish/article-17087.shtm
111. http://www.pastpeak.com/archives/2005/04
112. http://www.ocnus.net/artman/publish/article-17807.shtm
113. http://www.Zip.com.au/~cpa/garchevel/987caps.html
114. http://www.nato int/acad/fellow/99-01/mekhtiev.pdf
115. http://perso.club-internet.tr/koziowsk/cadet.html
116. http://campus.fortunecity.com/purdue/47/naz.html

117. http://campus.club-internet.tr/koziwosk/azerb.html
118. http://www.bakupages.com/pubs/azernews.html
119. http://www.mia.gov.az/usubovramil-az.html
120. Ibid
121.http://www.eurasianet.org/resource/Azerbaijan/hypermail/20040810029.shtml
122. Ibid
123. Ibid
124. http://www.president.az
125. http://dailymailnews.com/200410/06/news/cityo4.html
126. http://www.presient.az
127. http://ir.mondediplo.com/article 243.html
128. http://perso.club-internet.tr/koziowsk/cadet.html
129. EXO, sep 21, 2002
130. http://perso.club-internt.tr/koziowsk/service.html
131. Ibid
132.http://www.transparency.org/pressreleases-archive, 2001/2001,12,20.azerbaijan
133. http://www.president.az/millitehlukesizlik.html
134. http://geocities.com/master 8885/forces/army.html
135. http://www.mia.gov.az/rehberlik.html
136.http://www.eurasianet.org/resource/Azerbaijan/hypermail/2004 12/0008.shtml
137. Ibid 200103/0027.html
138. http://www.azadazerbaycan.com/archive/2005/iyun/26/dg.php
139. http://www.sipri.com/azerbaijan
140. http://www.cia.gov/cia/publication/fact book/rankorder/2067rank.html
۱۴۱. مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان با نشریه فاینانشیال تایمز، اوت ۲۰۰۴
142. Elkhan Mekhtiev, security policy in Azerbaijan. NATO-EAPC Research Fellowship 1999-2001
۱۴۳. مصاحبه صفر ابی‌اف وزیر دفاع جمهوری آذربایجان با نشریه فاینانشیال، تایمز
144. http://www.qudrethuseinguliev.com
145. http://russiannews.ru/pers2/iran-news-by-idnews-id=5569
146. http://www.zerbaijan.com/azgenerals.htm

147.http://azer.com/aiweb/categories/magazine/32-folder/32-articles/32-ww22.html
148.http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247171/IMG/N9324771.pdf?openelement
149.http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?openelement
150.http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/pdf/N9355741.pdf?openelement
151.http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/pdf/N9363120.pdf?openelement.

فهرست محصولات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی تهران

کتاب‌های مرجع

عناوین کتاب	سال انتشار
راهنمای مراکز مطالعاتی جهان ـ جلد دوم (مراکز منطقه‌ای)	۸۴
جهانی شدن سیاست (۱) و(۲)	۸۴
دانشنامه نخبگان (۱)	۸۳
راهنمای منطقه خزر	۸۳
راهنمای منطقه و کشورهای حوزه خلیج‌فارس	۸۳
راهنمای مراکز مطالعاتی جهان جلد اول (مراکز مطالعات استراتژیک، بین‌المللی، سیاست و روابط خارجی و علوم سیاسی)	۸۲

کتاب‌های برآورد استراتژیک

عناوین کتاب	سال انتشار
آشنایی با کشورهای اسلامی (جمهوری اسلامی ایران)	۸۵
برآورد استراتژیک ترکیه	۸۵
آشنایی با کشورهای اسلامی (پاکستان)	۸۵
برآورد استرتژیک عربستان	۸۴
آشنایی با کشورهای اسلامی (تـــرکیـــه)	۸۴
آشنایی با کشورهای اسلامی (مالزی)	۸۴
آشنایی با کشورهای اسلامی عربی (مصر)	۸۴
برآورد استراتژیک آمریکا (سرزمینی ـ سیاسی)	۸۲
براورد استراتژیک اذربایجان (سرزمینی، سیاسی، فرهنگی)	۸۲
برآورد استراتژیک پاکستان	۸۲
برآورد استراتژیک ژاپن	۸۲
برآورد استراتژیک مصر	۸۱

کتاب‌های تخصصی

عناوین کتاب	سال انتشار
ساختار دولت رژیم صهیونیستی (دوجلدی)	۸۵
امنیت در قفقاز جنوبی	۸۴
پرونده هسته‌ای ایران (۲) (روندها و نظریه‌ها)	۸۴
هیدروپولیتیک رودهای مرزی	۸۴
افسانهٔ انقلاب‌های رنگی	۸۴
دیباچه‌ای بر قانون امنیت ملی: مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی (۳)	۸۴
سیاست و توسعه در جهان سوم	۸۴
روابط ایران و انگلستان (جلد اول)	۸۴
آلمان: منافع جمهوری اسلامی ایران	۸۴
سیاست خارجی روسیه	۸۴
چالش‌های هویت در آمریکا	۸۴
مصائب امپراتوری (امپریالیسم نظامی آمریکا در قرن ۲۱)	۸۴
حقوق و امنیت در فضای سایبر	۸۴
امنیت بین‌الملل ۳ (فرصت‌ها، تهدیدات و چالش‌های فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران)	۸۴
امنیت بین‌الملل ۲ (فرصت‌ها، تهدیدات و چالش‌های فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران)	۸۴
امنیت بین‌الملل ۱ (فرصت‌ها، تهدیدات و چالش‌های فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران)	۸۳
تنها ابرقدرت (هژمونی آمریکا در قرن ۲۱)	۸۳
جنگ نرم ۱ (ویژه جنگ رایانه‌ای)	۸۳
جنگ نرم ۲ (ویژه جنگ رسانه‌ای)	۸۳
سازمان‌های امنیتی در کشورهای مدل (انگلستان ـ فرانسه، ایتالیا و کانادا)	۸۳
دموکراسی، قانون، امنیت (بررسی سرویس‌های اطلاعاتی در غرب)	۸۳
پرونده هسته‌ای ایران (روندها و نظرها)	۸۳
سنجش قدرت ملی در عصر فراصنعتی	۸۳
طرح خاورمیانه بزرگتر (القاعده و قاعده در راهبرد امنیت ملی آمریکا)	۸۳
اشنایی با معاهده گسترش سلاح هسته‌ای و پروتکل	۸۳
روزهای سرنوشت‌ساز آلمان (تاریخ معاصر آلمان ۱۹۸۹ تا ۱۹۱۴)	۸۳
تظاهرات ضد جنگ	۸۳
دعاوی ایران (بررسی کمک و حمایت‌های غرب به‌ویژه آمریکا از صدام حسین در جنگ تحمیلی)	۸۳
نظریه‌های امنیت ۱ (مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی)	۸۳
حاکمیت قدرت	۸۳

عناوین کتاب	سال انتشار
رژیم‌های بین‌المللی	۸۳
مناقشه قره‌باغ آرمان‌ها و واقعیت‌ها	۸۳
روابط ایران و امریکا (بررسی دیدگاه نخبگان آمریکایی)	۸۲
گسل‌های منازعه	۸۲
سیاست خارجی آمریکا در آسیا	۸۲
مسائل ایران و عراق	۸۲
استراتژی در جهان معاصر (مقدمه‌ای بر مطالعات استراتژیک)	۸۲
استراتژی امنیت ملی آمریکا در قرن ۲۱	۸۲
عملیات اژاکس (بررسی اسناد CIA درباره کودتای ۲۸ مرداد)	۸۲
جنگ آمریکا و عراق	۸۱
دیپلماسی آمریکا در قرن ۲۱	۸۱
کتاب کشمیر	۸۰
اصلاحات در چین و شوروی	۸۰

کتاب‌های منطقه‌ای

عناوین کتاب	سال انتشار
کتاب اروپا (۷) (ویژه رویکردهای امنیتی اتحادیه اروپا)	۸۵
خاورمیانه (۵) (ویژه اصلاحات در خاورمیانه)	۸۵
کتاب آمریکا (۷) (ویژه دکترین امنیت ملی آمریکا)	۸۵
کشورهای مستقل مشترک‌المنافع ۲ (ویژه ملاحظات سیاست خارجی و امنیتی روسیه)	۸۴
کتاب خاورمیانه ۳ (ویژه بررسی مسائل داخلی رژیم صهیونیستی)	۸۴
کتاب خاورمیانه ۲ (ویژه حضور اسرائیل در مناطق هم‌جوار ایران)	۸۴
کتاب آسیا ۳ (ویژه افغانستان پس از طالبان)	۸۴
کتاب آمریکا ۷ (ویژه دکترین امنیت ملی آمریکا)	۸۴
کتاب آمریکا ۶ (ویژه دکترین امنیت ملی بوش در خاورمیانه)	۸۴
کتاب اروپا ۶ (ویژه ناتو)	۸۴

عناوین کتاب	سال انتشار
کتاب اروپا ۵ (اتحادیه اروپا)	۸۴
کتاب آمریکا ۴ (ویژه نومحافظه‌کاران)	۸۳
کتاب آمریکا ۵ (ویژه نظام انتخاباتی آمریکا)	۸۳
کتاب اروپا ۳ (ویژه روابط ایران و اتحادیه اروپا)	۸۳
کتاب اروپا ۴ (ویژه روابط اروپا و آمریکا)	۸۳
کتاب آسیا ۲ (ویژه بحران‌های آسیا)	۸۳
کشورهای مستقل مشترک‌المنافع ۱ (ویژه مسائل امنیتی CIS)	۸۳
کتاب خاورمیانه ۱ (ویژه مسائل و چالش‌های خاورمیانه)	۸۳
کتاب آسیا ۱ (ویژه مسائل امنیتی شرق آسیا)	۸۲
کتاب آفریقا (ویژه منازعات مسلحانه)	۸۲
کتاب آمریکا ۱ (ویژه دکترین امنیت ملی بوش در خاورمیانه)	۸۲
کتاب آمریکا ۲ (ویژه سیاست‌های امنیتی ایالات‌متحده در عراق)	۸۲
کتاب آمریکا ۳ (ویژه روابط آمریکا ـ اسرائیل)	۸۲
کتاب اروپا ۱ (اتحادیه اروپا)	۸۲
کتاب اروپا ۲ (ویژه روابط ایران و اتحادیه اروپا)	۸۲

گزیده پژوهش‌های جهان

عناوین کتاب	سال انتشار
گزیده پژوهش‌های جهان ۵ (جهانی شدن و ماهیت جنگ ـ پشت پرده: روابط اسرائیل و پاکستان ـ تحول دکترین نظامی روسیه ـ اتحادیه اروپا و بحران در خاورمیانه)	۸۲
گزیده پژوهش‌های جهان ۴ (مبارزه با تروریزم ـ بازسازی عراق ـ منازعات هسته‌ای قرن ۲۱ ـ امنیت ملی روسیه ـ امنیت پس از ۱۱ سپتامبر و ....)	۸۲

عناوین کتاب	سال انتشار
گزیده پژوهش‌های جهان ۳ (تحول مفاهیم امنیت ملی در قرن ۲۱ ـ پارادوکس قدرت آمریکا ـ چارچوبی برای تدوین استراتژی ـ مشارکت فرار ـ آینده امنیت منطقه فرا خزر)	۸۱
گزیده پژوهش‌های جهان ۲ (ساختار امنیتی آینده در خاورمیانه ـ سلاح‌های هسته‌ای در قرن ۲۱ ـ پیامدهای امنیتی خیزش چین در آسیا ـ سیاست در ۵۰ سال آینده ـ برآورد استراتژیک اوراسیای مرکزی)	۸۱
گزیده پژوهش‌های جهان ۱ (سنجش قدرت ملی در عصر فراصنعتی ـ دریای خزر ـ انقلاب اطلاعاتی در ابعاد جهانی ـ خشونت سیاسی و ثبات)	۸۱

گزیده تحولات

عناوین کتاب	سال انتشار
گزیده تحولات ۲۵ تا ۳۸	۸۳-۸۴
گزیده تحولات ۱۳ تا ۲۴	۸۲-۸۳
گزیده تحولات ۱ تا ۱۲	۸۰-۸۱

کتاب‌های ایران‌ریویو

عناوین کتاب	سال انتشار
ایران‌ریویو ۳	۸۳
ایران‌ریویو ۲	۸۲
ایران‌ریویو ۱	۸۲

پژوهش و تحقیق

عناوین کتاب	سال انتشار
براورد استراتژیک انگلستان (سرزمینی ـ سیاسی)	۸۵
بررسی پروژه احداث جزایر مصنوعی امارات عربی متحده در خلیج‌فارس	۸۵
گزارش بیکر ـ همیلتون: نگاهی عمیق به وضعیت آمریکا در عراق	۸۵
بررسی اختلافات سرزمینی در دیوان بین‌المللی دادگستری: مطالعه موردی ادعای امارات بر جزایر سه گانه	۸۵
جورج سورس و انقلاب‌های مخملین	۸۵
تصاویر ماهواره‌ای گوگل و پیامدهای آن	۸۵
مجمع پارلمانی ناتو و دیدگاه‌های ایران پیرامون جمهوری اسلامی ایران	۸۵

عناوین کتاب	سال انتشار
مدیریت تصاویر ذهنی در ادبیات کاخ سفید در مورد جمهوری اسلامی ایران	۸۴
مراکز فکری تأثیرگذار در سیاست خارجی و امنیتی انگلیس	۸۴
اسیب‌شناسی دیپلماسی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	۸۴
نگاهی به پدیده دولت‌های ورشکسته	۸۴
اینترنت در ایران (بررسی کارکردهای مثبت و منفی اینترنت و وبلاگ در ایران)	۸۴
نگاهی به پژوهش‌های مؤسسات تحقیقاتی (سیاست و روابط خارجی، مسائل منطقه‌ای، امنیتی و استراتژیک)	۸۴
تروریسم در پرتو تکوین نظام حقوقی بین‌المللی: خاستگاه مبهم سیاسی، استلزامات حقوقی کیفری	۸۴
بررسی وضعیت مرز ایران و افغانستان	۸۳
نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه آثار حقوقی ساخت دیوار در سرزمین اشغالی فلسطین	۸۳
قانون و امنیت در کشورهای مدل	۸۳
نقش شیعیان در فرایند دولت‌سازی عراق نوین و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	۸۳